

ФЕНИМОР КУПЕР

ЧИНГАЧГУК
ФОЖИАСИ
ЕХУД САСКУИХАННА
МАНБАЛАРИДА

Эркин Миробидов
таржимаси

ТОШКЕНТ
УЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЕТИ
1986

4703000000 — 100
Д $\frac{\quad}{356(04) — 86}$ 54 — 86

© Издательство «Правда», 1982

© Издательство «Еш гвардия», 1986 (перевод, оформление)

1606

Қарагин, бұрону булут ва музнинг
Қудратли, ҳайбатли қуршови аро
Важоҳатга тўла қиш келаётир.

Томсон.

«Иил фасллари»

Нью-Йорк штатининг қоқ юрагида баланд-баланд тепалар билан кенг-ковул сойликлар алмашилиб турадиган (жуғрофий китобларда бот-бот тоғ тизмалари водийлар ила алмашилиб туради деб ёзадилар) бепоён ўлка ястаниб ётади. Делавар дарёси ўша ерлардан, тоғу тепалар оралиғидан бошланади; водийларда эса юзлаб зумрад чашма-булоқлар чулдираб оқади, шаффоф кўллардан тезоб сою анҳорлар — бутун Қўшма Штатларнинг энг мағруру асов дарёларидан бири бўлмиш Саскуиханнанинг ирмоғу шахобчалари шарқираб оқиб чиқади.

Гарчи у ерларда мазкур ўлкага гоятда афсонавий, гўзал манзаравий қиёфа бахш этиб тургувчи кунгурадор чўққи-қоялар тез-тез кўзга чалиниб турса-да, бу тоғу тепаларининг ёнбағирлари ҳам, чўққию кифтлари ҳам ҳосилдор, бўлиқ тупроқ-ла қопланган. Водийлар кўпда кенг эмас, ҳар бирини сою анҳорлар кесиб ўтади, унумдор, қарови зўр экинзорларни суғоради. Дарёю кўллар ёқасида чиройли, бадавлат қишлоқлар жойлашган — улар бирорта касб-кор билан шуғулланиш қулай

бўлган жойларда бунёд бўладилар, водийлар, ёнбағир-ликлар ва ҳатто тоғу тепалар кифтида эса туриш-турмушларига қараганда ошиги олчи ва ўзига тўқ хўжалик соҳибларининг бесаноғу беҳисоб фермалари нақ бодроқдай бодраб кетган. Қаёққа қараманг — йўлу сўқмоқ: улар очиқ водийлар сийнаси бўйлаб чўзилиб боради, айқаш-уйқаш сойлик ва ботиқликлар, тоғу тепаларнинг эгик белларида кесишиб-ажрашиб, яна чор атрофга таралиб кетади. Бу жойларга илк бора келиб қолган йўловчининг бир неча миль масофадан сўнг албатта «академия» ёхуд бирорта бўлак илм даргоҳига кўзи тушади; турли хил черкову ибодатхоналар бу ўлка аҳлининг чинакам художўйлигидан, бу ерларда виждон эркинлигига қатъиян риоя қилишларидан далолат бериб туради... Бу ердаги ҳар бир уй — кашшофнинг вақтинчалик капаси эмас, балки тани ўз қўши билан ҳайдаган ердан абадий макон топажагини аниқ-тиниқ биладиган фермернинг доимий истиқоматгоҳидир; ёки унинг шу ерда дунёга келган ва отасининг қабри ётган тупроқни тарк этишни ҳатто хаёлига келтирмайдиган ўғлининг бошпанасидир...

1783 йилги тинчлик сулҳи Қўшма Штатларнинг мустақиллигини тасдиқлагач, унинг фуқаролари шашту шижоат-ла ўзларининг бепоён мамлакатларининг табиий бойликларини ўзлаштиришга киришдилар. Мустақиллик уруши бошлангунга қадар Нью-Йорк мустамлакасининг атиги ўндан бир улуши — Гудзон ва Мохок дарёларининг мансаби ёқалаб узунлиги тахминан эллик миль келадиган камбаргина минтақа, Нассау ва Стасен оролчалари ҳамда дарёю анҳорлар бўйидаги айниқсанги қулай бир неча жойгина ўзлаштирилган, бу ерларда икки юз минг одам яшарди, холос. Илло юқорида айтиб ўтганимиз қисқагина вақт ичида бу сон бир ярим миллион кишигача ўсди, одамлар бутун штат бўйлаб жойлашдилар; токи ўзлари ихтиёридаги ер ортиқ боқа олмай қоладиган қора кунлар етиб келгунига қадар неча-неча асрлар ўтишини билган бу одамлар ҳозирда дориламон кун кечирмоқдалар.

Бизнинг ҳикоятимиз 1793 йили, кейинчалик шунчалар гўзалу сўлим Нью-Йорк штатининг бунёду қарор топишига имкон яратган дастлабки кент вужудга келганидан етти йиллар чамаси муддат ўтган кезлардан бошланади.

Аёзли декабрь кунларидан бирининг оқшом олди

палласи, кеч яқинлаб, ботаётган қуёшнинг қия нурлари юқорида зикр этганимиз хавфли тоғ ёнбағирларининг биридан аста-аста кўтарилиб бораётган чана-аравани ёритиб турарди. Кун йилнинг ушбу палласи учун ҳайратда қолдиргудек чарогон, ҳаво очиқ бўлиб, тиниғу мовий осмон сийнасида ер бетини кўрпадек қоплаган қор кўрпа аксидан янаям оппоқлашиб кўринаётган битта-иккитагина парқу булут парчаси сузиб юрибди. Йўл жар-дара ёқасидан айланиб-юқорилаб борарди; бир томони тўсин деворчалар билан мустаҳкамланган, иккинчи томонидаги тоғ ёнбағри кесиб-йўнилганди, шу боисдан ўша замоннинг от-уловлари йўлдан бемалол юриши мумкин эди. Аммо бу пайтда эса йўлни ҳам, тўсин деворчаларни ҳам қор кўмиб кетганди. Чана-арава икки фут чуқурликдаги энсизгина излардан сирғалиб борарди. Хийла қуйида ястанган водий ва тоғу тепалар ёнбағридаги дов-дарахтларни янги кўчиб келганлар кесиб олганди, бироқ йўл тепага етиб, текис ясситоғликдан ўтадиган жойда асрий қарағайзор ҳануз сақланиб қолган эди. Ҳавода беҳисоб учқунчалар ялт-юлт қилиб чарх урар, чанага қўшилган бақувват тўриқларнинг биқинларини эса пахмоқ қиров қоплаган эди. Тўриқларнинг бурун катакларидан пағапаға буг чиқар, сафарчиларнинг уст-бошлари ҳам, шунингдек, теварак-атрофни қуршаган жамики манзара ҳам қиш аллақачон ўз ҳукми-амолини бошлаганидан далолат бериб турарди. Қорамтир тусли от анжом-абзаллари ҳозирги сингари лакланган, ярқироқ эмасди, улар дов-дарахтларнинг қуюқ шох-шаббалари орасидан ўта олишга муваффақ бўлган қуёш нури тушганида бамисоли тиллодек ялтираб кетаётган қўполдан-қўпол мис тўқаю камарбандлар билан безалганди. Отларга урилган гирдига мих қоқилган эгарларга ёпиқ ўрнига мовут маҳкамланган эди. Тизгинни йигирма ёшлар чамасидаги занжи аравакаш маҳкам ушлаб олган эди. Унинг одатдаги қоп-қора ва ялтироқ юзининг туси шу топда совуқдан қорамтир-кўкиштоб бўлиб кетган, йирик тиниқ кўзларида ёш ҳалқаланган ди — бу ернинг аёзи йигитчанинг африкалик жинсдошларига ҳурмат-эҳтироми, улардан шаксиз ундириб оладиган ўлпони эди мазкур ёш. Шундай бўлса-да, унинг саховатли турқиға дам-бадам табассум қалқар эди; у уйга қандай етиб бориши, рождество байрами дастурхони ёнида қандай исиниши ва бошқа хизматкорлар

билан биргалашиб байрамни шўх-шодон ўтказиши устида хаёл суриб, ширин орзуларга берилиб борарди.

Чана кўҳна бичимдаги, бутун бошли оила эмин-эркин жойлашса бўладиган каттакон аравалардан бири эди-ю, лекин ҳозир унда аравакашдан ташқари атиги икки йўловчигина ўлтирарди. Чана-араванинг сирти одмигина — яшил, ичкараси эса, совуқ ҳавода илиқлик тафтини бериб турсин дегандек, оловранг-қизғиш бўёқ билан бўялган эди. Ўриндиғи ва оёқ остига ҳошияси жимжимали қизил мовут билан безалган катта-катта бизон терилари тўшалган эди. Ичкарида ўтирганлар — ўрта яшар эркак билан ёшгина қизча — оёқларини ўраб олган бу терилар оёқепқич хизматини ҳам ўтарди. Биринчиси, кўринишдан, гавдаси йирик, жуссадор эди-ю, бироқ ташқи қиёфаси хусусида бирор нарса дейиш мушкулиди, зотан у яхшилаб ўраниб-бурканиб олган эди. Бароқ мўйна ҳошияли зилдай пўстини унинг қоматини яшириб турар, бошидаги сахтиён астарли савсар телпаги кўз нуруни оларди; телпагининг қулоқчинлари пастга туширилиб, иягидан қора тасмача билан маҳкам боғлаб қўйилган эди. Ўша жониворнинг думи телпак тепасига безак бўлган ва у бежиримгина бўлиб эгасининг елкасига тушиб турарди.

Телпак остидан чиройли, мардона қиёфанинг юқори қисми кўриниб турарди; ақлу фаросат, муғамбирона кулги ҳамда меҳр нишоналари балқиган, маъноли боқувчи мовий кўзлар айниқсанги ярашиб тушганди.

Унинг ҳамроҳи ўзининг беҳисоб уст-бошига бамисли ғарқ бўлганди: қалин фланель астарли кенг камлот ёмғирпўши (бичими ва катталигига қараганда эркак киши учун тиктирилган эди) остидан мўйна, ипаклик матолар кўриниб турарди. Қора шойидан тикилган, ичига пар тикилган каттакон қалпоғи нафақат қизчанинг бошини, шунингдек, унинг юзини ҳам бекитиб қўйганди — гоҳо-гоҳо нафас олиш учунгина қолдирилган тасмадаккина очиқ жойда шўх боқувчи қора кўзлар йилтиллаб кўринарди.

Ота ҳам, қизи ҳам (зотан йўловчиларимиз қон-қардошликнинг айнан ана шу поғонасига дахлдор эдилар) ўз ўй-хаёлларига ғарқ бўлганди, тинчликни босиб-топталган қордан енгилгина сирғалиб бораётган чана қўшқоракларининг эшитилар-эшитилмас шигиллашигина бузарди холос. Ота хотинининг бундан тўрт йил бурун хайрлашаётганида қизини қандай бағрига бос-

ганини эслади, ўшанда қизининг ўқишни давом эттириш учун Нью-Йорк пансионатларидан бирига боришига истаб-истамай розилик берган эди (ўша замонларда фақат шу шаҳаргина бундай ўқув юртларига эга эди). Орадан бир неча ой ўтгач ўлим уни вафодор умр йўлдошидан жудо этиб, у сўққабош бўлиб қолди. Аммо қизига бўлган беадад меҳр-муҳаббати нурийдасининг илм олиш бобидаги камолоти учун унинг ўзи белгилаган муддат ниҳоясига етмагунича қизини ушбу овлоқ ўлкага олиб келишига изн бермади. Қизининг ўй-фикрлари отанинг ўйларичалик ғамгину ҳазин эмасди, шу боисдан ҳам у йўлнинг ҳар бир янги бурилишидан сўнг қаршисида намоён бўлаётган сўлим манзарани ҳузур-ла томоша қилиб борарди.

Улар чиқиб бораётган тоғ азамат қарағайлар билан қопланган, қарағайларнинг сип-силлиқ танасининг баландлиги энг пастдаги дастлабки шох-бутоғигача етмиш-саксон фут келар, ўша қуйи шохларидан уёғи — учигача ҳам кўпинча саксон футга етарди. Бу мағрур ўрмон паҳлавонлари ҳам айтарли олис-олисларни тўсиб қўя олмасди, бинобарин, сайёҳларимизга ҳатто водийнинг қарши томонидаги, ўзлари бораётган ёқдаги тоғ чўққиси ҳам кўриниб турарди; аҳён-аҳёндагина бирорта олисдаги тепа пичагина кўзларидан тўсиб қўярди. Қорамтир дарахт таналари оппоқ қор кўрпаси узра адл устунлар сафи янглиғ кўк сари бўйлаб, абадий яшилу ҳазин игнабаргларга бурканган шох-бутоқлари қараганда бош айланиб кетгундек баландликда кўзга ташланарди, шох-бутоқлардан тўқилган мазкур шамсиялар қишки осуда уйқуга чўмган борлиқ табиатга зид ўлароқ мунгин манзара касб этарди. Пастда шамолдан асар йўқ эди, аммо қарағайларнинг учи бир маромда чайқалиб, босинқи ҳамда зорланганнамо ғижирларди, бу товуш атрофни қуршаган манзара ила ҳайратомуз бир тарзда уйғунлашиб кетарди.

Чана-арава бу орада бир неча дақиқадан бери яситоғликдан сирғалиб борарди, қиз қизиқиш ва бирмунча чўчинқираш-ла ўрмонга қараб-қараб қўяётган эди, шунда тўсатдан ўша томондан, гўёки чеки-чегараси йўқ ўрмон ичра тозилар галаси елиб келаётгандек, чўзиқ ҳуриган товуш эшитилди. Бу товуш қулоғига чалингани замонқ ота аравакашга қараб қичқирди:

— Тўхтат, Агги! Гектор изимиздан келяпти, унинг овозини ўн минглаб итлар овози орасидан ҳам ажрата

оламан. Кўн Пайпоқ ов қилишга аҳд этибди, бугун ҳаво очиқ, жуда ажойиб кун бўлди-да, мана, унинг итлари илвасинларни чўчитиб учиряпти. Ҳув анави ёқда, олдинда буғулар юрадиган сўқмоқ бор, Бесс, мабодо ўқ овозию отишмадан қўрқмасанг, байрам тушлигига тортиладиган насибамиз буғунинг бели — миён қовурғасидан тайёрланган кабоб бўлади-да.

Занжи мийиғида илжайиб, отларни тўхтатди-да, совқотган бармоқларини иситиш учун қарс чала бошлади, унинг соҳиби бўлса ўрнидан даст туриб, кифтидан пўстинини силкиб туширди-ю, чанадан пастга, қор пойандозга қадам қўйганди, қор унинг залварига бемалол дош берди.

Орадан бир неча сония ўтар-ўтмас у айқаш-уйқаш бўлиб уюлиб ётган сандиқча ҳамда қоғоз қутилар орасидан овчилар қўшоғизини суғуриб олди. Қўлидаги қалину қўпол қўлқопини силкитиб тушириб (остида мўйнали юпқа қўлпайпоғи ҳам бор экан), пилта тешигини текшириб кўрди-да, энди йўлга тушмоқчи бўлган ҳам эди, ўрмондан оқиста туёқ дупури эшитилиб, ажойиб бир буғу шундоқ яқингинасида катта-катта сакраганча сўқмоққа отилиб чиқди. Гарчи у мутлақо кутилмаганда пайдо бўлиб қолган ва ақл бовар қилмайдиган тезликда учиб бораётган эса-да, ашаддий ов ишқибозини шошилтириб қўёлмади. У шу замоноқ қўшотари оғзини кўтарди-ю, мўлжаллаб туриб, қатъият-ла тепкини босди. Буғу янада тезроқ ела кетди, афтидан, ўқ тегмаганди унга. Овчи милтиғи милини пастлатмай, оғзини жониворнинг кетидан тўғрилаб туриб иккинчи ўқни узди. Яна ўқи хато кетди чоғи, негаки буғу тезлигини пасайтирмади.

Бу ишларнинг жами бир оғ фурсат ичида содир бўлганидан қиз буғунинг омон-эсон қутулиб кетганига суюниб улгурмасиданоқ (қиз ич-ичидан унга раҳми келаётган эди) буғу нақ ёнгинасидан бамисоли камон ўқидай учиб ўтди. Худди шу пайт унинг қулогига отаси милтиғининг варанглашига асло ўхшамайдиган қисқагина, қоқ-қуруқ шох қарс этгандай товуш эшитилди; илло фақат ўточар қуролгина ана шундай садо бериши мумкин эди. Буғу қор уюми устидан баланд сакради; яна ўшандай қарсиллаш эшитилди-ю, буғу оёғи ерга тегиб-тегмай гуппа қулаб, қор кўрпаси узра сирпаниб кетди. Кўзга кўринмаётган мерган қаттиқ хайқирди, дам ўтмай қарағайзордан икки киши

чикиб келди, турган гапки улар бугуни пойлаб ўша ерда беркиниб туришганди.

— Э-ҳа, Натти! Бу ерда пистирмада турганингни билганимда ўқ узиб ўтирмасдим-а,— деди чана-араванинг эгаси, қулаган буғу томон одимларкан, ҳайратдан оғзи қулоғига етган аравакаш ҳам ўша ерга яқинроқ боришга ҳаракат қилиб чанани йўлдан четга бурди. — Аммо-лекин, қари Гекторнинг ҳуришини эшитиб ўзимни тиёлмай қолдим. Дарвоқе, назаримда, унга салгина ҳам теккизолмабман чоғи.

— Шундоқ, судья,— дея унсизгина кулги билан жавоб берди овчи, ўзининг устунлигига тўлиқ ишонч-ла, тантанавор тарзда унга қараб қўяр экан,— бурнигинангизни иситиб олиш учунгина чақнатдингиз милтиқдорини. Бугун чиндан ҳам совуқ баланд. Наҳотки пахтавон ўқ билан шундоқ катта ёшли буғуни қулатаман деб ўйладингиз, яна-тагин Гектор қувиб етай деб, у бўлса жон-жаҳди-ла елиб бораётганида? Ботқоқликда қирговуллар ачиб-бижиб ётибди, какликлар бўлса қорда нақ ровонингиз остонасига ўз қанотлари билан учиб келиб турган бўлса. Ушаларга увоқ-ушоқларни сочиб, мазза қилиб уриб олавермайсизми-я; борди-ю кўнглингиз буғу ёки айиқ гўштини тусаб қолса, унда узун милли милтиқ билан яхшилаб мой шимдирилган кигиздан оливолинг, йўқса эшагидан тушови қиммат тушиб, овлаб топган этингиз сарфлаган милтиқдорингизга арзимай қолади.

Овчи мазкур нутқини тугатаркан, қўлқопсиз қўлини бурни остига қилиб кўрсатиб, катта оғзини баралла очиб, тагин унсизгина кулиб қўйди.

— Бу милтиқни зарби зўр, Натти, бу билан аллақанча буғуни урганмиз,— дея жавоб қайтарди чана-арава соҳиби мулойимгина жилмайиб.— Битта мили йирик сочма ўқ билан, иккинчиси паррандага мўлжалланган ўқ билан ўқланган эди. Буғу икки жойидан — бўйнию қоқ юрагидан жароҳатланибди. Яна ким билсин, Натти, эҳтимол бўйнига мен теккизгандирман.

— Уни ким қулатган бўлмасин, эти емиш бўлади бари бир,— жавоб қайтарди Натти ғамгин. Шундай дея у тасмаси остига қистириглиқ тери қиндан каттакон пичоғини чиқариб, буғуни бўғизлади.— Ростки икки жойи жароҳатланган экан, сизнинг ўрнингизда бўлганимда мен, унга иккита ўқ тегмадимикин, деб сўрашим тайин эди; лекин қайси сочма ўқ буғунинг бўйнини мановинақанги тилка-тилка қилиб яраларкан?

Ингайкейин, судья, бугунинг тўртинчи, сиз билан менинг кўлимиздан кўра бақуватроқ ва навқиронроқ кўл узган ўқдан қулагани хусусида тортишиб ўтирмас-сиз дейман. Аслида камина бу бугу гўштисиз ҳам куни ўтадиган бир фақир одамманку-я, локигин эркин мамлакатда яшаб туриб, нега энди ўзимнинг қонуний ўлжамни бировга беришим керак экан? Айтмоқчи, гарчандки гап шунга бориб тақалган экан, Кўҳна Дунёда бўлганидек, бу ерда ҳам куч-зўравонлик тез-тез қонундан устун чиқиб туради.

Овчи қовоғини уйиб, гижиниб сўзларди, бироқ эҳтиёткорлик голиб келди-ю, сўнгги сўзларни шунчалик оҳиста айтдики, фақат жаҳл-ла гўлдираганигина эшитилди.

— Гап бунда эмас, Натти, — эътироз билдирди суҳбатдоши хануз боягидек мулойимлик ила. — Мен бу омадли зарба шарафи кимга тегишли эканини билмоқчийдим, холос. Буғу эти бор-йўғи икки-уч доллар туради, лекин қалпоғимга фахрли ўлжа — шундай гўзал жониворнинг думини қадаб қўйишдек имкониятни бой бериш алам қилади менга. Ўзинг бир ўйлаб кўргин, Натти, Дик Жонснни қандай қизартирдим-а унда: ўзи бутун бошли мавсумда атиги битта суғуру бир жуфтгина олмахонни урибди-ю, ваҳимаси оламни бузади, нуқул менинг овчилик маҳоратимдан кулганикулган!

— Дарахт қулатишу қурилишларинг жатига илвасин йўқолиб боряпти, судья, — деди овчи чорасизликдан оғир хўрсиниб. — Уз кулбам остонасидан туриб бир йўла ўн учталаб бугунни уриб қулатган вақтларим бўлган, бошқасини гапириб ўтирмасам ҳам бўлади! Кўнглинг айиқ сонини тусаб қолганида эса ойдин кечада уйқингни бузиб пича пойласанг бас, девор тирқиш-ёриғидан жониворни қулатишинг аппа-аниқ эди. Пистирмада ўтирган жойимда ухлаб қолсам-а деб хавотирланишнинг ҳожати йўғийди: бўрилар ув тортавериш мижжа қоққани қўймасди... Ана, Гектор ҳам етиб келди, — деб қўшиб қўйди у, тарғил-қора оласи бор бузоқдай оқ тозини эркалатиб силаганча; този шу топда бошқа бир итни эргаштириб ўрмондан отилиб чиқиб келган эди. — Бўйнидаги анави чандиқни кўринг — бир куни кечаси печка мўрисиға осиб сур қилиб қўйилган буғу этини талаётган бўриларни ҳайдаганимда йиртқичлар йиртиб кетганди бунн. Бундай дўст

баъзи бир хил одамлардан кўра садоқатли, ишончлироқ: у дўстини бошига фалокат тушган пайтда ташлаб қочмайди, бошини силаб, қорнини тўйғазган қўлни тишламайди.

Овчининг ғалати ташқи кўринишию ўзига хос хатти-ҳаракати ёш қизгинани қизиқсинтириб кўйди. Қарағай ортидан чиқиб келган дақиқасидан эътиборан қиз уни қизиқсиниб кузатаётган эди. Бўйдор ва шу қадар қотма эдики, оқибатда аслида олти фут келадиган бўйдан хийла новчароқ кўринарди. Бошидаги маллатоб тусли туки тўкилиб тақирлашиб қолган тулки тери қалпоғи юқорида тасвирлаб ўтганимиз судьянинг телпагига ўхшарди-ю, бироқ бичуви ва тикилиши жиҳатидан унинг олдида ҳеч гап эмасди. Юзи худди узоқ муддат оч қолгандек этсиз эди, аммо унда ҳеч қандай дард-касаллик аломати сезилмас, аксинча, метин саломатлик далолати акс этиб турарди. Шамолу аёздан овчининг териси қизғиш-мис тусга кирган эди. Кулранг кўзлари узра деярли оқиш бароқ қошлари кўланка ташлаб турарди; ажиндор бўйни туси жиҳатидан юзидан заррача фарқ қилмас, гарчи калта камзули остидан кўлбола катак матодан тикилган кўйлагининг ёқаси кўзга ташланиб турган бўлса-да, бўйни бутунлай очиқ эди. Эғнидаги ошланган буғу терисини ағдариб тикилган калта камзули белидан ола-була белбоғ билан сириб боғланганди. Оёғидаги буғу тери мокасини — чориғи ҳиндулар одатича жайра игналари билан безалган; бундан ташқари, болдирига худди ўша матодан кўнжлик ўраб олган, кўнжлик буғу тери иштонининг устидан, тиззасидан балаandroқдан бўғиб боғланган — худди ана шу кўнжлигини деб бу атрофларга кўчиб келиб ўрнашганлар унга Кўн Пайпоқ лақабини бергандилар. Елкаси оша тақиб олган тасмасига осиглик, қириб-қиртишлаб тозаланганидан нақ ичидаги милтиқдори кўринай деб турган каттакон ҳўкиз шохи лапанглаб турарди. Шохнинг оғзига ёғочдан боплаб таглик ўрнатилган, ингичка учидан эса оғиз очиб, ёғоч тиқин тиқиб кўйилган эди. Шохнинг ёғнида тери тўрва осиглиқ эди, овчи гапини туғатиб, ўша тўрвадан ўлчовни чиқарди-да, милтиқдоридан аниқ ўлчаб олиб, қуролини қайта ўқлайверди. Бу ишни тугаллаб, милтиғи кўндоғини қорга кўйиб, уни тикка қилганида милининг оғзи нақ бошидаги тулки тери қалпогининг энг тепасига етиб қолаёзди.

Шу пайтгача ўлжа тўшидаги жароҳатни текшириб ётган судья, овчининг зардали тўнғиллашлари қулоғига ҳам кирмай:

— Ҳар қалай, Натти, бу ўлжа кимга тегишли эканини билишни истардим, — деди. — Агарда буғуни бўйнидан мен яралаган бўлсам, демак, у меники, сабабки, юрагига теккан ўқ ортиқча бўлган — ортиқча зарурат, судда шундай деб атаймиз буни.

— Олимона иборалардан-ку талайини биласизку-я, судья, — жавоб берди овчи. Милтиғини чап кифтига ташлаб, қўндоғидаги мис қопқоқчани сурди-да, ичидан мой шимдирилган думалоқ тери парчасини чиқарди, унга қўрғошин ўқни ўраб, уни милтиқдорининг устидан мил оғзига зўрлаб жойлади, оғзи гапдан тинмай, ўқни тобора ичкарига итараверди. — Локигин югуриб бораётган буғуни қулатишдан кўра олимона сўзларни қалаштириб ташлаш чандон бора осонроқ. Аслида эса, боя айтганимдек, бу сиз ёки менга қараганда ёшроқ кимсанинг дастидан ўлим топди.

— Хўш, сенингча қандоқ, қадрдон? — дея судья Кўн Пайпоқнинг ўртоғига мулойимгина мурожаат қилди. — Еки танга ташлашиб кўрамизми? Бордию сен ютқизадиган бўлсанг, мен тепага отган доллар сеники бўлади. Хўш, нима дейсан, ошна?

— Гапим шуки, буғуни мен қулатдим, — дея бирмунча гердайиб жавоб берди йигит худди Наттининг қуролига ўхшаган милтиғига таянган кўйи.

— Демак, бир кишига қарши икки овоз экан-да, — деди судья илжайиб. — Мен озчилик қилиб қолдим, бўлакча сўз билан айтганда эса, менинг далил-исботларим рад этилди, деймиз биз судьялар. Агги, ҳақ-ҳуқуқсиз қул бўлгани боисидан, овоз беришга ҳақсиз, Бесс эса балоғатга етмаган ҳали. Иложим қанча, ён беришга мажбурман. Лекин буғуни, келинлар, менга сота қолинглар, бу буғу қандай қулатилганини қойиллатиб ҳикоя қилишни каминага қўйиб бераверинглар.

— Бу гўшт меники эмас, шу сабабдан мен уни сотолмайман, — дея жавоб қилди Кўн Пайпоқ, гўёки ўртоғининг гердайиши унга ҳам юққандек. — Менга қолса-ку, бўйнидан яраланган буғунинг бир неча кунлаб чопиб юрганини кўп кўрганман, иннайкейин, мен бировнинг ўлжасини тортиб оладиганлардан эмасман.

— Шу дейман, сен, Натти, бугун совқотиб қолга-

нингдан ўз ҳақ-ҳуқуқингни бунчалик қайсарлик билан ҳимоя қиляпсан чоғи,— ҳамон боягидек мулойимлик ила жавоб қайтарди судья.— Агарда буғу учун уч доллар таклиф қилсам нима дейсан, ошна?

— Келинг, кўнглимиз қаноат топиши учун аввал бу ҳаққи-ҳуқуқан кимга тегиши кераклигини ҳал қилиб олайлик,— эҳтиром-ла, аммо қатъий оҳангда деди йигит, унинг сўзию хулқ-атвори одми либосига асло мос келмасди.— Милтиғингизда нечта питра борийди?

— Беш дона, сэр,— жавоб берди судья, нотаниш йигитнинг қилиқлари унга бир қадар таъсир этганди.— Хўш деганингиздан, менимча, бунақанги буғуни қулатиш учун шу етарли бўлса керак.

— Биттаси ҳам етарлику-я, лекин...— шундай деб Кўн Пайпоқнинг ҳамроҳи буғуни пойлаб ўзи писиб турган дарахтга яқинлашди.— Сиз манавиёққа қаратиб ўқ уздингиз, сэр, тўғриямасми? Тўртта питра манови жойга, дарахт танасига қадалиб қолибди.

Судья дарахт пўстлоғидаги янгигина жароҳатланган жойларни диққат билан кузатди-да, бош чайқаб қўйиб:

— Сиз кўрсатаётган далиллар ўзингизга зид иш берапти-ку, навқирон оқловчим. Бешинчиси қаёқда қолди? — деди кулиб.

— Шу ерда,— жавоб қайтарди йигит, эғнидаги дағал чарм камзулининг барини очиб. Унинг кўйлагига йирик-йирик қон томчилари сизиб чиқаётган тешилган жой кўринди.

— Е танграм! — даҳшат ичра хитоб қилди судья.— Мен бу ерда қандайдир арзимаган ўлжа устида баҳслашиб ўтирибман-у, менинг қўлимдан жароҳат топган одам шунча азобга чидаб, тишини-тишига қўйиб, ғиқ этмай турса-я! Тезроқ! Тезроқ чанамга чиқинг — кентгача бир милгина, холос, у ерда врач бор, жароҳатингизни ювиб, боғлаб қўяди. Ҳақини ўзим тўлайман, иннанкейин, токи ярангиз битиб кетгунича меникида турасиз, ундан сўнг ҳам истаганингизча.

— Ҳимматингиз учун раҳмат-у, лекин таклифингизни рад этишга мажбурман. Менинг қадрдон дўстим бор, мабодо яраланганимни эшитгудек бўлса жудаям хавотирга тушиб қолади. Бор-йўғи шилинган холос, бирорта суяк-пуякка текканмас. Энди, сэр, буғу эти менга тегишли эканига рози бўлсангиз керак-а?

— Рози бўлсангиз керак дейсизми? — саволни так-
рорлади ҳаяжонга тушган судья.— Ие, мен сизга шу
ердаёқ ўзимнинг ўрмонларимда буғу, айиқ ва истаган
жониворингизни овлаш ҳуқуқини бераман. Шу пайтгача
бундай имтиёздан ёлғиз Кўн Пайпоққина фойдаланар
эди, бинобарин, ҳеч қанча вақт ўтмай бу имтиёзнинг
қиймати бебаҳо экани аён бўлиб қолади ўзларига.
Буғуга келсак, уни сотиб оламан сиздан; мана олинг,
бу қоғоз сизнинг ҳам, менинг ҳам ўқимизнинг ҳиссаси-
ни чиқариб юборишга етиб-ортади.

Кекса овчи ғурур-ла дароз қоматини ғоздай ростла-
ди, лекин судьянинг сўзини тугатишини кутди.

— Натаниэль Бампонинг бу ўлкаларда илвасин ов-
лаш ҳуқуқи Мармадьюк Темплининг менга буни ман
этувчи ҳуқуқидан кўра кўҳнароқ эканлигини тасдиқ-
лайдирган одамлар ҳаёт ҳали. Башарти бундай қонун
мавжуд бўлган тақдирда ҳам (бирор кимсага истаган
жойида буғу отишни ман этадиган қонун бор эканини
ким қачон эшитган экан?), бу қонун сочма ўқ билан
ов қилишни тақиқлаши лозим эди. Бу лантанининг
тепкисини босар экансан, отаётган қўрғошининг қаёққа
учишини ўзинг билмайсан киши.

Успирин Наттининг монологига эътибор бермай,
судьяга хиёлгина таъзим бажо келтириш-ла миннат-
дорлик билдирди-ю, бироқ қуйидагича жавоб қил-
ди:

— Маъзур тутасиз-у, буғу эти ўзимга керак эди.

— Илло бу пулга хоҳлаганингизча буғу сотиб
олсангиз бўлади-ку,— эътироз билдирди судья.—
Олинг, ўтинаман сиздан.— Кейин овозини пастлатиб
қўшиб қўйди: — Юз доллар! Су.

Успирин тараддулланиб қолгандек туюлди, аммо
ўша замон, гўёки ўзининг шу топдаги ожизлиги
ўзига алам қилиб кетгандек, шундоқ ҳам совуқдан қи-
зарган ёноқларига хижолатпазлик бўёғи тошиб чиқди-ю,
у яна судьянинг таклифига рад жавобини берди.

Уларнинг суҳбатлари давомида чана-аравадан паст-
га тушиб улгурган ва совуққа қарамай юзини тўсиб
турган каллапўшини орқага ташлаб олган қиз ғоятда
қизгинлик ила деди:

— Илтимос қиламан сиздан... ўтинаман, сэр, отамни
раъйини қайтариб ранжитманг! Ўзингиз бир ўйлаб
кўринг-а, ўз қўлимдан жароҳат топган одамни шундай
овлоқ жойда қолдириб келдим-а, деб ўйлаш қанчалик

огир унинг учун! Утинаман сиздан, биз билан юринг, жароҳатингизни врач дори-дармон суртиб, боглаб қўйсин.

Еш овчига энди жароҳати қаттиқроқ азоб бера бошладими, отасининг руҳий олами осудалигини сақлаб қолиб, уни виждон азобидан қутқаришга тиришяётган қизнинг овозию нигоҳида дош бериб бўлмас алланимадир бормиди — буни билмадик; ҳар нечук қизнинг сўзларидан сўнг йигитнинг қатъияти пича юмшаб, мулойимлашди, шу аснода ўспирин учун ушбу илтимосга кўниш ҳам, уни рад этиш ҳам бир қабилда машаққатли эканини пайқаш маҳол эмасди. Судья (чана-араванинг соҳиби айнан ўшандай лавозимни эгаллаб турарди, баски биз уни бундан-буён ҳам шундай деб атайверамиз) мазкур ички туғён-олишувни қизиқиш-ла кузатаркан, ўспиринни қўлтигидан олдида, астагина чана-арава томон ундаганча у ҳам унатишга тушди.

— Темплтондан беридан ҳеч ерда ёрдам ололмайсиз,— деди у.— Наттининг кулбасигача уч милдан ортиқроқ. Келинг, тайсалламанг энди, биродари азизим, хўп денг, янги врачимиз жароҳатингизни кўриб, боглаб қўйсин. Натти дўстингизга қаердалигингизни айтиб қўяди, эрталаб эса, агар шуни истасангиз, уйга қайтишингиз мумкин.

Ўспирин қўлини судьянинг меҳрибонлик-ла қисиб турган бармоқларидан бўшатиб олди-ю, бироқ совуққа қарамай пўстини каллапўшини қайта кийиб олишга шошилмаётган қизга тикилган кўйи туриб қолди. Қизнинг қора шаҳло кўзлари очиқ-ошкора судьянинг илтимосига кўнишни илтижо қиларди. Кўн Пайпоқ эса бир муддат қуролига таянганча ўйга толиб турди; сўнг, чамаси барини яхшилаб мулоҳаза қилиб кўрди чоғи, бундай деди:

— Сен, йигит, ростданам бора қол. Агар питра терининг остида туриб қолган бўлса, мен уни кавлаб чиқариб ташлолмайман-ку, ахир. Ҳозир бир замонлардагидек тирик танага тиг ургани кексалик қиламан. Уттиз йиллар бурун, сэр Уильям қўл остида хизмат қилган пайтларимдаги уруш вақтида оёғимга теккан милтиқ ўқи билан чангалзор ўрмонлардан етмиш миль йўл босишимга тўғри келган, ана шундан кейингина ов пичоғим билан чиқариб ташлаганман уни. Кекса ҳинду Жон ўша вақтларни яхши эслайди. Жон билан

у делаварлар¹ бўлуги ҳамроҳлигида Мохоқда² бўлиб, бешта бош терисини шилиб кетган ирокезни³ изидан борган пайтида учрашганман. Локигин мен ўша қизил танлини менинг нишонимни қабргача кўтариб юргани учун ҳурмат қилардим. Мен уни пистирмадан чиқаётганида белидан пастроғини мўлжалга олдим-у — хонимдан узр сўрайман, — учта питра билан терисидан дарча очдим, питралар гуж, учала жароҳатини бир долларлик танга бемалол қоплай оларди. — Гап шу ерга етганда Натти узун бўйинини чўзиб, кифтларини ростлади, биттаю битта саргайиб кетган тишини кўрсатиб, оғзи қулоғига етгундек бўлиб кула бошлади: унинг кўзлари, юзи, бутун гавдаси куларди-ю, лекин бу кулги деярли унсиз эди, кекса овчи ҳаво ютинганда қандайдир пишиллаб-вишиллаганга ўхшаган шовқин эшитиларди. — Ўша воқеадан хиёл олдинроқ, Онайда кўлидан ўтаётганимда милтиқдори ўлчайдиган ўлчовимни йўқотиб қўйгандим, шунинг учун ҳам питра билан кифояланишга тўғри келганди; локигин милтиғим аниқ урарди, сизнинг қўшоғизингиз унинг олдида ип эшолмайди, судья, — кўриниб турибдики, бу билан яхшиси ов қилмаган маъкул.

Натти қизгина олдида узр сўрамаса ҳам бўларди — у судьяга чана-аравадаги нарсаларни яхшилаб жойлаштиришга ёрдам бераётиб овчининг бирортаям сўзини эшитмаган эди. Ота ва қизининг қизгин илтижою ўтинчлари ўз таъсирини кўрсатган ва ўспирин ниҳоят, гарчанд боягидек тушунарсиз рўйхушензлик ила бўлсада, улар билан кетишга унаганди. Қора танли аравакаш соҳибни кўмагида буғуни юкдон тепасига ортди, сўнгра ҳаммалари чанага ўлтиришди, шунда судья кекса овчига ҳам ўзлари билан кетишни таклиф қилди.

— Йўқ, йўқ, — деди Кўн Пайпоқ бош чайқаб. — Бу-

¹ Д е л а в а р л а р — XVII — XVIII асрларда Делавар дарёси воҳаси ва Атлантика океани соҳилида то ҳозирги Шимолий Каролинага қадар бўлган оралиқда яшаган ҳинду қабилалари. Улар ирокез қабилалари иттифоқига қарши курашувчи қабилаларнинг қудратли иттифоқини ташкил этганлар ва аксарият инглизлар билан иттифокдош бўлганлар.

² М о х о қ — Гудзоннинг ирмоғи, Олбанидан сал шимолроқда қуйилади унга.

³ И р о к е з л а р — XVII — XVIII асрларда Онтарио ва Гудзон кўллари соҳили, шунингдек, Авлиё Лаврентий дарёси воҳасида яшаган қабилалар иттифоқи (гуронлар, вейандотлар ва бошқалар). Инглиз — француз урушлари даврида улар французлар тарафида бўлганлар.

гун арафа-ку, шундоқ бўлгач уйда унча-мунча юмушим бор. Йигитчани олиб кетаверинг, ҳақимингиз елкасини кўриб қўяр. Питрасини олиб ташласа бас, менда унинг океан ортидан келтирилган жамики дориларига қараганда жароҳатни анчагина тезроқ тузатадиган гиёҳлардан топилади. — У кетмоқчи бўлиб бурилди-ю, бироқ нимадир эсига келиб қолгандек тўсатдан тагин чана-аравага яқинлашиб, қўшиб қўйди: — Мабодо кўл ёқасида ҳинду Жонни учратгудек бўлсангиз, бирга оливолинг, докторингизга ёрдамлашади — у қартайиб қолган бўлсада, ҳар қанақанги жароҳату синиқ-ёриқларни қойиллатиб даволайди ҳанузгача. У, турган гапки, рождество байрами шарофати билан каминингизни тозалаб бергани супурги кўтариб бориб қолар-ов.

— Шошилма! — деб қичқирди ўспирин отларга қамчи босишга шайланган аравакашнинг елкасидан тутиб. — Натти, яраланганим ва қаёққа кетганимни гапирмай қўя қол. Агар мени яхши кўрсанг, оғзингдан гуллаб юрма, Натти.

— Кўн Пайпоққа бемалол ишонсанг бўлади, — маънодор қилиб деди кекса овчи. — У ўрмонда эллик йил беҳуда яшамаган ва ҳиндулардан тилни тишлаб юришни бекорга ўрганмаган. Менга бемалол ишонавер, кейин анави ҳинду Жонни эсдан чиқарма.

— Яна битта гап, Натти, — дея сўзини давом эттирди ўспирин аравакашнинг елкасини қўйиб юбормай. — Питрани олиб ташлаганлари заҳотиёқ қайтаман, рождество байрами дастурхонига буғунинг чорак нимтасини ҳам олиб келаман...

У овчининг бармоғини лабига теккизганини кўриб сўзи оғзида қолди. Кўн Пайпоқ қарағай учидан кўзини узмай, эҳтиёткорлик ила йўл марзасидан олға юра бошлади. Қулай жойни танлаб тўхтади, тепкини тепага кўтарди, ўнг оёғини хийла ёнга қўйиб, чап қўлини тўлиқ олға чўздиди-да, дарахт танасини нишонга олганча милтиғи оғзини баландлата бошлади. Чана-аравада ўтирганлар, табиийки, ўша томонга қарадилар ва тезда Наттининг ихтиёрини тортган ўлжани кўрдилар. Ердан етмиш футча баландликда, қарағай шохлай бошлаган жойдаги кўндаланг қоқ-қуруқ бутоқда маҳаллий аҳоли гоҳ қирғовул, гоҳ каклик деб атайдирган қуш ўтирарди. У оддий хонаки товукдан пича чоғроқ эди. Итларнинг ҳуришию одамлар товуши уни чўчитиб қўйганидан бўйнини чўзиб, бошини баланд кўтарганча зўр бериб

дарахт танасига тақалиб биқинишга уринарди. Милтиқ оғзи нишонга тўғри бўлгани ҳамон Натти тепкини босди, каклик баланддаги қўналғасидан тош мисоли шундай тез қулаб тушдики, қорга кўмилиб кўринмай кетди.

— Ет, жонивор! — дея буюрди Кўн Пайпоқ милтиқ сумбаси билан дарахт остига отилишга чоғланган Гекторга пўписа қилиб. — Ет, кимга айтяпман!

Този итоат этди, Натти эса тез ва қоидасини ўрнига қўйиб милтигини бошқатдан ўқлашга тушди. Сўнгра қулаган қушни қор остидан олиб, бошқаларга кўрсатди: парранданинг боши ўқ билан чўрт узиб ташланган эди.

— Мана, кекса одамнинг рождество дастурхонига лаззатли таом тап-тайёр-да, — деди овчи. — Энди бугу этининг кераги ҳам йўқ, йигит, сен яхшиси ҳинду Жонни изла — ўшанинг гиёҳлари денгиз ортидан келтириладиган ҳар қанақанги дорию малҳамдан ўткир. Сизнингча қандоқ, судья, — деб қўшиб қўйди у яна ўз ўлжасини кўрсатиб, — дарахтдаги қушни бирорта парини қўзғатмай уриб туширса бўладими?

Кўн Пайпоқ тағин шўхчан тантана ҳамда масхариани ифодаловчи унсиз антиқа кулгиси билан кулиб қўйди, сўнг бошини сарак-сарак қилиб, бурилди-ю, зипиллаганча ўрмон ичкарисига кирди-кетди. Ҳар одим ташлаганида оёғи тиззасидан хиёлгина букилар, бутун гавдаси эса олдинга энкайганча борарди. Чана-арава бурилишга етгач, ўспирин кўзлари-ла ўртоғини излаб ўгирилиб қараганида қария деярли дарахтлар орасида ғойиб бўлаёзган эди; итлар эса, гўёки табиий туйғулари кўмагида буғунинг эндиликда уларга кераги йўқлигини фаҳмлагандек, буғунинг изини аҳён-аҳёнда бепарвогина искаганча, унинг кетидан лўкиллаб борарди. Чана-арава бурилди, Кўн Пайпоқ тўздан йўқолди.

И б о б

Донолар чарақлаб турган фалакнинг
Остидан ўзига жой топган мудом...
Сен мендан қирол воз кечгандир, дема,
Сен айтгин, қиродан воз кечган менман.

Шекспир.
«Ричард II»

Мармадьок Темплнинг бобокалони Пенсильванияга¹ ҳикоятимиз бошланишидан юз йигирма йил му-

¹ Пенсильвания — Америка штатларидан бири. Диний квакерлар мазҳабига дахлдор бўлгани сабабли Англиядан чиқиб кетишга мажбур бўлган Уильям Пенн (1644 — 1713) номи берилган у ерга.

қаддам дўсти ва маслакдоши, ана шу мустамлаканинг ажойибу машҳур асосчиси билан бирга келган. Бу Мармадьюк — Темпллар уруғидаги эркаклардан деярли аксариятига салобатли Мармадьюк исми қўйилган — қувгинди ҳамда мазлумлар бошпана излаган мазкур ўлкага Кўхна Дунёда орттирган беадад бойлиги билан кўчиб келган. У эгасиз ётган ерлардан мингнинг акрлаб¹ майдонга эга, беҳисоб текинхўру нонхўрнинг валинеъмати бўлиб олган. Ҳамма уни саховатпешалиги учун иззат-ҳурмат қилган, мустамлакада анча-мунча юқори лавозимларни эгаллаб турган ва ўзи ҳам билмаган синиб-хонавайрон бўлиши арафасида оламдан ўтган. Буёқларга катта давлат билан келганлардан кўпининг қисмати шундай тугаган.

Одатда янги кўчиб келган кимсанинг жамоатчилик тарозусидаги тоши унинг оқ танли хизматкорларию текинхўр лаганбардорлари, шунингдек, у эгаллаб турган лавозим билан ўлчанган. Башарти ана шу мезон жиҳатидан баҳо бергудек бўлсак, бизнинг судьямизнинг аждоди тагли-тугли шахс бўлган...

Мармадьюкнинг авлодлари ўзининг билак кучидан кўра аждодлар бойлигига кўпроқ ишонганларнинг қисматида қочиб қутулолмаганлар, шу тариқа учинчи авлодга келиб улар бизнинг фаровон юртимизда ҳалол, ақлли ва ювошу нафси ўлик кишилар қанчалик қашшоқ бўлса, деярли ўшанчалик қашшоқлашиб қолганлар. Бироқ эндиликда насл-насаб билан худбинона гурурланиб бекор юришлар уларни шунчалик аянчли аҳволга келтирганки, уларда ғайрат ва маҳрум бўлган нарсалари — жамиятда аждодлари мавқеини тиклаш, мабодо уддасидан чиқа олсалар, бойлик бобида ҳам ўшаларга тенглашиш истагини уйғотганди.

Жамият пиллапояси пояларидан қайтадан юқорилай бошлаган биринчи кимса бизнинг янги танишимиз — судьянинг отаси бўлди. Унинг омади юришишга муваффақиятли никоҳ ёрдам берди — хотинининг сепи шарофати ила ўғлига бир замонлар отаси ҳам, ўзи ҳам таълим олган сариқ чақага қиммат Пенсильвания билим даргоҳларида ололмайдиған яхши билим беришга эришди.

Еш Мармадьюк ўзи ўқишга юборилган мактабда

¹ А к р — 4047 кв. метрга тенг ер ўлчови.

тенгкурларидан бири билан дўстлашиб қолди. Мазкур дўстлик оқибатда бизнинг судья учун бағоят фойдали бўлиб чиқди ва унинг бундан-буёнги муваффақиятлари пойдеворига ғишт қўйиб берди.

Эдвардс Эффингем нафақат ниҳоятда бадавлат, шунингдек, инглиз қироли саройи билан бақувват алоқалари бор ҳонадондан эди. Унинг уруғ-аймоқлари, масалан, мустамлакада камдан-кам учрайдиган ҳол — тижоратни ўзлари учун камситадиган, пасткаш иш деб ҳисоблардилар, осудаю танҳо хусусий кошоналарини мустамлака қонун чиқарувчи мажлисларида қатнашиш ёхуд қўлда қурол билан уни ҳимоя қилишга тўғри келгандагина тарк этардилар, холос. Эдвардснинг отаси йигитчалик чоғлариданоқ ўзини ҳарбий хизматга бағишлади. Америка зобити — офицери учун хизмат пиллапоясидан юқорилаш бундан олтмиш йиллар муқаддам, Англия ҳукмронлиги даврида, ҳозиргига қараганда анча мушкул эди, шу боисдан мансаб поғонасидан кўтарилишни узоқ кутишга тўғри келарди. Бундай зобит ротага қўмондон бўлгунига қадар талай йиллар ўтиб кетарди, худди ана шунинг учун ҳам бундай даражага эришганида мустамлаканинг оддий заҳматкашлари ўзига нисбатан беқиёс ҳурмат-эҳтиромла муносабатда бўлишларини ҳам қарз, ҳам фарз, бу табиий деб биларди. Ниагаранинг¹ нариги томонларида бўлиш насиб этган китобхонимиз, шубҳасизки, ҳатто олис Канададек жойда қирол қўшинининг энг пачоқ вакилларининг қанчалик ҳурматда ва ўзлари ҳақда қандайин юксак фикрда эканликларини пайқаган. Яқингинада Штатларда ҳам кўриш мумкин эди бу манзарани, бахтимизга, эндиликда ўтмиш бўлиб қолган бари. Озод халқнинг чақириғига лаббай деб жавоб берган кўнгиллилардан ташқари ҳеч бир кимса мундир киймайди². Ана шу сабабдан ҳам Эдвардснинг отаси қирқ йиллик ҳарбий хизматдан сўнг, майор унвонида истеъфога чиққач, ўзининг кадрдон Нью-Йорк мустамлакасининг энг машҳур граждандаридан бири бўлиб қолган. Тўғри, бунда унинг хийла бадавлатлиги ҳам озмунча аҳамият касб этмаган. У довюрак ҳамда фа-

¹ АҚШ билан Канаданинг чегараси Ниагара дарёси бўйлаб ўтади.

² Тасвирланаётган замонларда АҚШда мунтазам қўшинлар бўлмаган.

росатли зобит сифатида ном чиқарган, мустамлака таомилича, унга неча-неча мароталаб ўз унвону лавозими жиҳатидан ҳақ-ҳуқуқи йўқдек туюлган йирик, мустақил отрядларга қўмондонлик қилишни ишониб топширганлар; ёши истеъфога чиқишга мажбур этганида эса у нафақа ёки узоқ йиллар мобайнидаги хизмати эвазига бериладиган бўлак ҳар қандай мукофотни рад этди.

Ҳарбий министрлик унга турли ноҳарбий вазифаларни, нафақат фахрли, шунингдек, сердаромад амалларни таклиф қилди-ю, аммо у ўзига хос мардона мустақиллик ила бирортасини қабул этмади. Ватанпарварлик туйғусининг ана шундай бетаъма, бегаразлик намунасини намоён этган кекса жангчи ўзининг шахсий ҳаётида ҳам худди ўшандай олижанобона, эҳтимолки унчалик эҳтиёткорона эмасдир-у, бироқ унинг содда, тўғригўй мижозига батамом ярашиқлиқ бир иш қилди.

Эдвардс унинг яккаю ягона фарзанди эди, у отаси танлаган қизга уйлангач, ота бор давлати: пуллари, шаҳардаги уйи, мулк-амлоки, сердаромад фермалари билан чеки-чегараси беҳад ўрмонлари — жамини ўғлига берди. Кексайганида ўғлининг жон-жон деб суянчиқ бўлишига қаттиқ ишонган, ақли етган майор ўз ихтиёрида ҳеч вақо олиб қолмади. Майор Эффингем ҳарбий министрликдагиларнинг саховатли таклифларини рад этганида кўпчилик уни қариб мияси айний бошлаганга чиқариб қўйди, зеро инглизлар ҳукмидаги мулкларнинг энг олису энг овлоқ бурчакларида ҳам сарою ҳукумат илтифотини ҳамма нарсадан кўра ортиқроқ қадрлайдиган одамлар топилади ҳамиша. У бор бойлигини ўз ихтиёри билан топширганида эса муҳтарам майорнинг ёш бола кўйига тушиб қолганига ҳеч ким шубҳа қилмай қўйди. Эҳтимол, унинг жамиятда тутган мавқеидан тез орада айрилганининг боиси шундадир, кейин, мабодо унинг ушбу қилмишлари узлатда тинчгина яшашга интилишдек майлу эҳтиёжнинг даъвати бўлса, эндиликда қария бундайн ҳаловатдан бемалол лаззатлана оларди.

Олий табақа қандай фикрга бориб, қанчалик қораламасин, майор билан Эдвардс учун мол-мулкнинг ота ихтиёридан бола измига ўтиши ғоятда табиий бир ҳол эди: кекса ота учун бойлик эндиликда фақат ортиқча юк, дардисар бўлиб қолган, ота бу ташвишни

ўгли зиммасига юклаётган эди холос, зотан у ҳам феъл-атвори, ҳам тарбияси жиҳатидан ана шу ишни адо этишга кўпроқ мойил эди. Кичик Эффингем бунчалик беҳад тухфани қабул қилишдан тортиниб-қимтиниб ўлтирмади, бинобарин, у отасини башарти юридик жиҳатдан бўлмаса ҳамки, маънавий жиҳатдан ушбу бойликдан фойдаланиш ҳуқуқини ўзида сақлаб қолган ҳолда, шу йўл билан жонига теккан ортиқча ташвишни бошидан соқит қиляпти деб ҳисоблади. Гапнинг қисқаси, ота-боланинг ўзаро ишончлари шу қадар кучли эдиким, иккаларининг фикрларича, улар ҳам-ённи бир чўнтақдан олиб, иккинчисига солгандилар, холос.

Ота бойлиги изми-ихтиёри қўлига ўтган йигит биринчи галда мактабдош дўстини излаб топиб, қўлидан келадиган ҳар қандай ёрдамни аямаслигини айтди.

Унинг ушбу таклифи бамисоли пўлатга сув бергандек ниҳоятда жойига тушди, зероки Мармадьюкнинг отаси бу воқеадан хиёл бурунроқ оламдан ўтган, ундан қолган озроққина мерос ҳам бўлиниб кетиб, пенсильваниялик йигитча деярли ҳеч вақосиз қолганди. Мармадьюк ўзининг ишбилармонлик хусусиятларини яхши билар ва Эдвардснинг нафақат устунлик томонларини, шунингдек, унча-мунча камчилик-нуқсонлари ҳам борлигини кўриб-билиб турарди. Унинг дўсти табиатан ўта ишонувчан одам бўлиб, кўпдаям уддабуро эмасди, ўзи серғайрат, идрокли, вазмин эди-ю, гоҳо-гоҳо сира кутилмаганда бемулоҳаза ва ўйламай иш қилиб қўярди. Шундай қилиб, уларнинг иш жабҳасидаги ҳамкорликлари ҳар иккаларари учун манфаатли бўлиши мумкин эди. Мармадьюк Эдвардснинг мададкор қўлини қувонч-ла тутди-ю, икковлари шарт-шароитлар хусусида осонгина битишиб олишди. Мистер Эффингемнинг ақчасига Пенсильваниянинг пойтахтида савдо уйига асос солинди, гарчи унинг яккаю ягона юридик эгаси Темпл бўлиб қолган эса-да, фойданинг ярми енг ичида дўстига тегиши лозим эди. Эдвардс бу гапларнинг бари икки сабабдан сир бўлиб қолсин деб туриб олди: биринчидан (буни у дўстига очиқ айтмади), тижорат билан шуғулланиш — ҳатто воситачи орқали бўлган чоғда ҳам — жасур жангчиларнинг мағрур авлодига ўзини пастга уриш бўлиб кўринди; иккинчидан эса, башарти икковларининг битишувлари отасига маълум бўлиб қолса, у икки дунёда кечирмас-

лиги турган гап эканини Мармадьюкка очик-ошкора айтди. Негаки чолнинг пенсильваниялик квакер¹лар билан ўз ҳисоб-китоби бормиш.

Гап бундай, майор Эффингем бир вақтлар Пенсильваниянинг французлар билан ўзаро ҳарбий иттифоқ тузган ҳиндулар таҳдид солиб турган ғарбий чегарасида хизмат қиларди. Ана ўша кезларда пенсильваниялик квакерларнинг тинчликпарварлиги оз бўлма-са уни ва аскарларини (шон-шуҳратини айтмай қўя қолайлик) жонларидан жудо қилаёзган эди. Кекса жангчининг нуқтаи назаридан қараганда бу ғирт хоинлик эди: ахир у колониячилар ҳимояси йўлида жанг қилаётганди-ку. Бунинг устига у маккору ёвуз душманлар уларнинг христианларча ювош-мўминлигини инобатга олмайдилар деб ҳисоблар, энг муҳими эса, квакерлар унга ёрдам беришдан бош тортиб тинчликка эришолмасликларига, балки унинг бўлугини нобуд қилажакларига асло шубҳаланмасди. Шиддатли, мардона жангдан сўнг у бир ҳовучгина аскар билан шафқатсиз таъқибчилардан қутулиб кетишга муваффақ бўлди-ю, аммо ўшаларни деб жонини хавфу хатарга қўйган, мусибатли дамларда уни ёлғиз ташлаб қўйган одамларни умрининг охиригача кечира олмади...

Эдвардс отасининг пенсильваниялик мустамлакачиларга нисбатан қандай муносабатда эканини яхши билганлиги сабабдан ҳам унга ўшалардан бири билан иш юзасидан шартнома тузганини ва эндиликда ўзларининг фаровонликлари қандайдир бир квакернинг ҳалоллигига боғлиқ эканини айтишга журъат этолмасди.

Мармадьюкнинг Америкага кўчиб келган бобокало-ни Уильям Пеннинг яқин дўсти эканини юқорида эслатиб ўтган эдик. Илло қаҳрамонимизнинг отаси квакерлар мазҳабига мансуб бўлмаган аёлга уйлانган, шу боисдан унинг ўғли авлодлари учун одатий диний таълим-тарбияни олмаган эди. Шунга қарамай, Мармадьюкнинг болалиги ҳамма нарса, ҳатто энг оддий кундалик ишу юмушларга ҳам диний руҳ сингиб кетган бир тарзда кечадиган даврада ўтган. Рост, кейинчалик, квакерлик мутлақо бегона бўлган аёлга

¹ К в а к е р — христиан динининг Англия ва Америкада тарқалган бир мазҳабига мансуб киши.

уйланганидан сўнг у ўзининг бундай кўп одату кўник-маларидан халос бўлди: бироқ улардан баъзилари то қазойи муаллақи етгунича сақланиб қолди ҳар қалай, қалбига ғулув оралаган дамларда ўсмирликдаги одати бўйича инжил тилида сўйлай бошларди у. Аммо, келинг, вақтидан бурун илгарилаб кетмайлик.

Буёғи қандоқ бўлмасин, Мармадьок ёш Эффингемга шерик тушган кезларда ўз ташқи қиёфаси ва хатти-ҳаракатлари, юриш-туриши билан жуда-жуда квакерга ўхшаб кетарди, шу сабабдан Эдвардс, отамнинг нотўғри фикр-тушунчасига барҳам беролмасам керак, деб хавфсиради. Шу боисдан ҳам уларнинг ишга оид мулоқотлари, бевосита дахлдор кимсалардан бўлак, барча учун ғоятда сир сақланди.

Мармадьок ўзининг тийрак зеҳн-фаросати ва амалий топқирлиги шарофати ила бир неча йил давомида фирма ишларини ниҳоятда муваффақиятли бошқарди ва улар катта-катта даромад қилиб турдилар. У, боя зикр этганимиздек, кейинчалик Элизабетга она бўлиш насиб этган аёлга уйланди, шу тариқа дўстлар тобора тез-тез учраша бошладилар. Ўз шеригидан ғоятда мамнун мистер Эффингем ораларидаги сирни ошкор этиш фикрига ҳам бориб қолган эди, аммо нақ шу орада озодлик уруши¹ олди ғалаёнлари бошланиб кетди.

Отаси суяк-суягигача қиролга содиқлик руҳида тарбиялаган мистер Эффингем мустамлакадагилар билан Англия ўртасидаги қирғиннинг бошиданоқ жонжаҳди билан ўз ҳукмдорининг ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилишга бел боғлади, киборона хурофий ҳаво-ла оғуланмаган, тиниқ ақлу тийрак зеҳнли кимса бўлмиш Мармадьок Темпл эса халқ томонига ўтди. Албатта, ҳар иккаласи болалиқдан вужудларига сингдирилган дунёқарашга амал қилди: тожу тахтга содиқ жасур жангчининг ўғли ҳокими мутлақнинг изми-иродасини амри вожиб деб билса, Пенн билан бирга қувғинга учраган квакернинг авлоди ота-боболарига етган ноҳақ ранж-аламларни унута олмасди.

Дунёқарашларидаги ана шу тафовут шериклар орасидаги кўпдан давом этаётган дўстона баҳсу тортишувларга сабаб бўлиб келарди, бироқ эндиликда

¹ Англиянинг Америкадаги мустамлакаларининг британ ҳукмдорлигига қарши олиб борган уруши (1775—1783).

бу ҳол уларнинг шахсий ишлари доирасидан чиқиб бораётган эди, зеро Мармадьюк ўзига хос тадбиркорлигию зукколиги ила бостириб келаётган довулнинг дастлабки белгиларини аллақачон пайқай бошлаганди. Ҳеч қанча ўтмай норозилик учқунлари алангаланиб, эндиликда ўзини Штатлар деб атай бошлаган мустамлакалар кўп йиллик қонли жанглар майдонига айланди.

Лексингтон жангидан¹ сал илгарироқ бу пайтга келиб хотинсиз қолган мистер Эффингем бисотидаги жамнки қимматбаҳо нарсаларини сақлаш учун Мармадьюкка топширди-да, отаси билан хайрлашиб, мамлакатдан жўнаб кетди. Бироқ урушнинг бошидаёқ у яна Нью-Йоркда, қироллик зобити мундирида пайдо бўлди-ю, полкка қўмондон этиб тайинланиб, уруш майдонига от солди. Мармадьюк эса очиқ-ошкора исёнчилар (ўша пайтларда шундай атаганлар уларни) томонига ўтди. Ўз-ўзидан аёнким, дўстлар орасидаги ҳар қандай мулоқот таққа тўхтади — полковник Эффингем алоқа қилиш йўлларини изламади ҳам, Мармадьюк бўлса оқилларга хос вазминлик намунасини намоён этди. Тез орада Мармадьюкка Пенсильваниянинг пойтахти Филадельфияни тарк этишга тўғри келди, аммо у ўзининг бор бойлигини, шунингдек, дўстининг қимматбаҳо нарсаларини қирол қўшинидан қутқариб қолишга муваффақ бўлди. Уруш тугагунига қадар ўз юртига хизмат қилди, турли расмий лавозимларни эгаллаб турди, зиммасига юкланган вазифани астойдил, виждонан адо этди. Айни чоғда Мармадьюк ўз манфаатини ҳам назардан қочирмади — масалан, қирол тарафдорларидан мусодара қилинган мулк-амлокларни сотиш пайтида у Нью-Йоркка келиб, нисбатан арзон нархда талай ер майдонини сотиб олди.

Илгариги эгаларидан зўрлик билан тортиб олинган мулкларнинг ҳўжайини бўлиб олгач, квакерлар олдинига унга хийла ола қараб юрдилар. Аммо-лекин у эришган муваффақият, эҳтимолки, бундай гуноҳи азимнинг ўз эътиқоддошлари орасида кенг тарқалиши ҳам, ҳадемай таъсирчану инжиқ, мазҳабдошлари кўз олдида оқлади уни; тўғри, смади камроқ юришганлардан баъзи бировлари гоҳо-гоҳо, ҳалол йўл билан

¹ Мустақиллик урушидаги дастлабки жанг (1775).

бунчалик тез бойлик орттириш мумкин эмас, деб шама қилиб қоларди, бироқ мистер Темплнинг беғубору бенуқсон ўтмиши, бунинг устига давлатмандлиги тез орада бу қабилдаги шубҳа-гумонларни унутишга мажбур этди.

Уруш тугаб, Штатларнинг мустақиллиги қарор топгач, мистер Темпл ўша кунларда мўрт ҳамда қалтис иш бўлиб қолган савдони ташлаб, ўзи қўлга киритган кенг ер майдонини ўзлаштириш билан шуғуллана бошлади. Гарчи мазкур ўлканинг қаттиқ иқлими билан «асов» табиатидан яхшилик кутиб бўлмайдигандек кўринса-да, пул ва тадбиркорлик бобидаги катта тажриба бу янги машғулотида муваффақият қозонишига ёрдам берди. Давлати ўн баробар ортди, эндиликда у штатдаги энг бадавлат ҳамда энг нуфузли зотлардан бири санала бошлади. Китобхонга юқорида бекасига кўпдан муштоқ уйга пансиондан олиб келаётганида таништириб ўтганимиз қизи унинг яккаю ягона меросхўри эди.

Мистер Темплнинг мулклари жойлашган ўлканинг аҳолиси сон жиҳатидан округ тузса бўладиган миқдорга етгач, у ўша округга судья қилиб сайланди. Бу нарса бирор инглиз қонуншунос олимнинг кулгисини қистатиши мумкин, аммо, бирламчи, ўзга чора-иложи йўқ эди, зотан янги бунёд бўлган қишлоғу кентларда дорилфунун шаҳодатномасига эга юристлар ортиб-тортиб ётганича йўқ, иккиламчи, ақлли-ҳушли ҳамда бой ҳаётий тажрибага эга одам ҳар қандай оғир вазифани бемалол уддалаб кета олади. Юқорида айтиб ўтганимиздек, ўткиру тиниқ ақл эгаси бўлмиш Мармадьюк адолатли ҳукму қарорлар чиқарибгина қолмай, айни чоғда уларни етарлича мантиқан асослаб беришга қодир ҳам эди. Буёғи қандоқ бўлишидан қатъи назар, ўша замонларда ўлкамиздаги жамики судьялар айнан шундай тайинланар эди, бинобарин, судья Темплнинг бошқа касбдошларидан қилчалик кам жойи йўқ, умум жамоатнинг фикрича — дарвоқе, унинг ўзи ҳам қўшиларди бунга — ҳатто энг яхши ҳакамлардан бири ҳисобланарди.

Қаҳрамонларимиздан баъзиларининг ҳаёти ва феъл-атвори хусусидаги ҳикоямизга шу ерда чек қўямиз-да, бундан-буёғига қандай иш тутишу нималарни сўзлаш-ни уларнинг ўзларига ҳавола қиламиз.

Не-ки бор, табиат маҳсули эрур:
 Қадимий қасрлар минорларидай
 Осмонга юксалган алп қоялар ҳам;
 Муз шамол шиддати тебратиб турган
 Кучоққа сигмаган тик дарахтлар ҳам;
 Оқлиги мраммарни шармисор этган
 Беғубор, ёғдули олпоқ қорлар ҳам.
 Аммо нодон инсон унинг баркамол
 Меҳнатин бирпасда хор айлар мудом.

Дуо

Мармадьюк Темпл то ҳозиргина вужудига гулув солган ҳаяжонини босиб, янги ҳамроҳига назар ташлагудек пича ўзига келиб олгунига қадар бир неча дақиқа ўтди орадан. Қаршисида йигирма икки-йигирма уч ёшлардаги, бўйи ўртачадан сал тикроқ йигитча турарди. Кузатишни шу билан чегаралашга тўғри келди, негаки йигитчанинг қоматини бели худди Кўн Пайпоқники сингари жун белбоғ билан сириб боғланган дағал камзули батамом кўздан яшириб турарди. Судья нигоҳини унинг чехрасига кўчирди. Йигитча чанаравага ўтираётганида афтига қандайдир ғалати ташвиш соя ташлаганди, Элизабет буни дарҳол пайқадую, аммо, ҳар қанча уринмасин, сабабини англаб етолмади. Бу ташвишу безовталиқ аломати йигитча кекса овчига бошига тушган фалокатни оғзидан гуллаб қўймасликни ўтинаётган пайтида айниқсанги кучайганди, бироқ, кейин, ота-боланинг илтижосига ён бериб, чанага чиқиб ўлтирганидан сўнг ҳам қилаётган ишидан унчалик хурсанд эмаслигини фаҳмлаш мушкул эмасди. Аммо-лекин аста-секин пешонасидаги тиришиш-ажинлар текислана борди, эндиликда у чурқ этиб овоз чиқармай ўлтирарди, чамаси, чуқур ўйга толган кўринарди. Судья бир неча дақиқа унга диққат-ла тикилиб турди, сўнгра ўзининг паришонхотирлиги учун узр сўраётгандай кулиб қўйди-да, шундай деди:

— Чоғимда, навқирон дўстим, ўтакам ёрилаёзганидан хотирам бўшашиб, ҳушим оғиб қолибди: кўзимга таниш кўринасиз, лекин, мабодо менга ҳаттоки қалпоғимни безаш учун йигирмата кийик думини таклиф қилган чоғларидаям, бари бир исмингизни айта олмаслигим тайин.

— Мен бу томонларга келганимга бер-йўғи уч ҳафта бўлди,— дея жавоб қилди йигитча совуққина,—

сиз эса, агар янглишмасам, бир ярим ойдан бери бу ерда эмасдингиз.

— Бу ердан жўнаб кетганимга эртага беш ҳафта бўлади. Шунга қарамай, сизни қаердадир кўрганман ҳар қалай. Айтмоқчи, шунчалик қўрқиб кетдимки, бугун кечаси кўз юмдим дегунимчаёқ, хобимда қонга беланган чодрага ўралиб тепамда туриб олсангиз керагов. Сен нима дейсан, Бесс? Шу топда ақлим жойидами ёки йўқ? Айни пайтда маслаҳатчиларга қарата нутқ сўзлай олган бўлармидим ё, ушбу дамда янада муҳимроғи, бугун оқшом рождество арафасини Темплтоннинг катта залида кутиб олишга чоғим келармикин?

— Бўлмасам-чи, унисигаям, бунисигаям чоғингиз келади, дадажон,— қалпоқнинг жимжимадор бурмалари остидан шўхчан овоз эшитилди.— Ахир бу сочма ўқ билан буғу отгандан кўра осонроқ-ку.

Орага бир нафаслик жимлик чўқди, кейин яна ўша овоз жиддий давом эттирди сўзини:

— Бу сафар ҳамду-саною шукрона ўқишимиз учун важ одатдагига қараганда хийла кўпроқ.

Отлар, чамаси, олис йўл охирлаб қолаёзганини пайқаётгандек кўринади; шатак-қайишларни нақ узгудек зўр бериб, теп-текис ясситоғликдан чанани янада тезроқ сургай кетди ва кўп ўтмай йўл пастликка шўнғиб кетадиган ерга етиб, ёнбағирликдан илон изи ҳосил қилганча водийга тушиб бораверди. Уйи тепасидаги тўртта мўридан тўрт устундек кўкка ўрлаётган тутунни кўрган судья хаёлини забт этган ўй-фикрлардан форуғ бўлди. Қаршиларида қўққисдан пайдо бўлган уй, кенту водийни кўрсатиб, қизига қараб шодон бир кайфиятда деди:

— Қара, Бесс, ана сен бутун умрингни беташвиш ўтказсанг бўладиган тинчу осуда ошиён. Шунингдек сиз ҳам, дўстим, башарти биз билан қолишни истасангиз, албатта.

Ушбу сўзларни эшитганда ёшлар бенхтиёр бир-бировига қаради, бироқ, икки ёноғи «лов» этиб қизарганига қарамай, Элизабетнинг нигоҳи совуққина эди, нотаниш йигитнинг лабларига қўнган ғалати нимтабассум унинг мазкур оилага аъзо бўлишга розилик бериши даргумон эканлигини яққол айтиб тургандек эди. Аммо водий манзараси Мармадьюк Темплнинг юрагига қараганда чандон бора метин юракни ҳам ийдириб, мафтун қилгудек эди.

Чана қуйилаб бораётган тоғ ёнбағри шунчалик тик эдики, ғоятда эҳтиёт бўлишни талаб этарди, бунинг устига йўл ўша замонларда бор-йўғи шундоққина жарни ёқалаб ўтган камбаргина сўқмоқдан иборат эди. Шу боисдан аравакаш бесабр отлар жиловини тортиб борарди, оқибатда Элизабетнинг инсон қўли таъсири билан шунчалар тез ўзгариб кетаётган манзарани бафуржа томоша қилишга вақти етарли эди, болалигида уни бот-бот мафтун этиб турадиган сўлим манзаранинг эндиликда умумий шакли-тарҳигина сақланиб қолганди, холос. Уларнинг шундоққина остгиналарида гир атрофи тоғ билан қуршалган, жилоси кўз нурини олгудек оппоқ ярқироқ қорга бурканган текислик ястаниб ётарди. Тоғ ёнбағирлари тик ҳамда даралар-ла тилимланган, деярли ҳаммаси қуюқ ўрмон-ла қопланган эди. Қор кўрпа ёпинган улкан текислик гирдини хошия мисоли қуршаган тоғ тизмаларининг бир хилдаги кўринишига икки-учта қиялама тармоққина рахна солиб турар, ялангликда на биронта уй, биронта дарахт ёхуд на бирон девор кўринар, шу сабабдан у осмондан сузиб келиб, ерга қўнган оппоқ булутга ўхшаб кетарди. Унинг қафтдек текис сийнасида фақат бир нечтагина қорамтир доғгина ғимирлаб кўринарди, буларнинг кентга бораётган ёки, аксинча, уёқдан чиқиб келаётган чана-аравалар эканлигини Элизабет осонгина фаҳмлади.

Текисликнинг кунботар ёқдаги этагидаги тоғ баланд бўлса ҳам, ёнбағри у қадар тик эмас: бағрида талай водийчаю даралар, шунингдек, бемалол деҳқончиликка ярайдиган нишоб поғоналар ҳосил қилган эди. Текисликнинг бериги тарафидаги тоғларда аксар игнабаргли дарахтлар ўсиб ётарди-ю, бироқ қарши томондаги тарҳи пича мўътадилроқ ёнбағирлик кўзга дам берарди: у ернинг хийла ҳосилдорроқ тупроғида қорақайин ҳамда заранглар ўсиб ётарди. Дарахтлар оралигида оқариб кўринган ялангликлар, кўкка чирмашаётган тутун бот-бот кўзга чалинаётгани у ерларга аллақачон меҳнатсевар фермерлар жойлашганидан далолат берарди. Баъзан бундай ялангликлар дарахт кесиб очилган кенг майдонларга — бирлашиб тўкилган тер самарасига — тутушиб кетарди, лекин улардан аксарияти унчалик катта эмас ва алоҳида-алоҳида эди; дарвоқе, ўзгариш шу қадар тез содир бўлган, ўзгариш ясаган одамлар эса шу қадар ғайрату матонат билан

меҳнат қилишган эдики, Элизабет, наздида, бу яйдоқ майдонларнинг кенгайиб бораётганини кўриб турганга ўхшарди, қисқаси, қиз атиги бир неча йилгина муддат ичида бутун ўлканинг қиёфаси қанчалар ўзгариб кетганини беун ҳайрату ажабланиш-ла пайқаб турарди.

Ушбу ғаройиб текисликнинг ғарбий чеккасидаги бирон-бир дов-дарахту бирон-бир гиёҳ унмаган яланғоч тоғ тармоқлари ҳам ҳажми-кўламию ҳам сони жиҳатидан шарқий биқиндаги тармоқларидан устунлик қиларди. Улардан айниқсанги ичкарига ёриб кирган биттаси хийла тик бўлиб, шундоқ қирғоғида, пойига бош урган тўлқин-тўлқин қор уюмлари узра азамат эман ўсганди — у, гўёки илдизларим етиб бора олмаган жойга ақалли шохларим соя ташласин дея интилгандек, ниҳоятда тарвақайлаб кетган эди. Ен-атрофида ўрмондаги биродарларидек қисиб-қимтийдиган бўлак дарахт зоти бўлмаганидан, мисоли ўз эмин-эркинлиги ҳузурини сураётгандек, истаганича шохлаган, шох-бутоқлари бақувват, қудратли эди.

Ниҳояси кўринмайдиган оппоқ даланинг жанубий этагида, сайёҳларимизнинг деярли таккиналарида катталиги бир неча акр чамасидаги доғ кўзга ташланарди — сиртининг билинар-билинемас живирлашию буғланаётганигина теп-текис оппоқ парда остидаги бу доғ нафасидан муз уфуриб турган қирчиллама қиш исканжага олган тоғ кўли эканини ошкор этиб турарди, холос. Кўлнинг ана шу музламай қолган жойидан энсизгина оқим шарқираб оқиб чиқарди, унинг чинакам водий сийнасидан жанубга томон илон изи ҳосил қилиб ўтган йўлини кузатиш мушкул эмасди, зотан ўзанининг икки бетида ҳошия мисоли қарағаю қўға саф тортганди; кейин, устида буғ муаллақ сузиб юрарди — ундаги сув қирчиллама совуқ ҳаводан анча-мунча илиқ эди-да, ахир. Кўлнинг жанубий қирғоғи тик, аммо унчалик баланд эмасди, нарёғидан эса водий бошланиб кетар, кўчиб келганларнинг ўша ёқда бодроқдай бодраган иморатлари бу ернинг замини ҳосилдор ҳамда сиртқи олам билан алоқа қилиш нисбатан қулайроқ эканидан далолат бериб турарди.

Темплтон кенти шундоққина кўл бўйида жойлашган эди. У турли хилдаги, аксарияти ёғочдан қурилган тахминан эллик чоғли иморатдан иборат эди;

бу иморатлар меъморчилик услуби жиҳатидан одмигина, кўпларининг беазаги ниҳоясига етказилмаган, шошилич қурилган эди. Уларнинг турли рангда бўлгани кўзни қамаштирар, кишини таажжубга соларди. Икки-учтагина уй бутунича оққа бўялган, аммо аксарияти фақат олд томони оқланган, қолган уч томонига эса шухратпараст, бироқ тежамкор эгалари хийла арзонроқ қизғиш-қўнғир тусли бўёқни ишлатган эдилар. Баъзи имсратларнинг бўёғи аллақачон ёгин-сочиндан хира тортиб, қорайиб қолганди, иккинчи қаватнинг ойнаси синиқ деразаларидан усти ёпилмай чала қолган томларнинг яланғоч тўсинлари кўриниб турарди — чамаси, енгилтаклик ёки ман-манлик бу уйлар эгаларини чоғлари келмайдиган ишга қўл уришга мажбур этган кўринади.

Бу иморатлар шаҳар кўчаларидагидек бир тахлитда ўрнашган, ушбу ишда бош-қош бўлган кимса, турган гапки, кентнинг ҳозирги истиқоматчилари учун қулайликдан кўра келажак авлодларнинг эҳтиёжлари ғамини еганга ўхшайди. Айниқса савлатлироқ уч-тўртта уй — оққа бўялганидан ташқари, йилнинг мазкур фаслида қорга бурканган далалар, дов-дарахт, тоғлару кўлнинг тусига ғалати тарзда зид тушадиган яшил дераза дарчаларини кўз-кўз қилиб турарди. Бу уйларнинг эшиклари олдига ҳали шох чиқариб улгурмаган ниҳоллар ўтқазилган бўлиб, улар киборлар қасри кираверишида соқчиликда турган дароз қўриқчиларга ўхшаб кетарди. Яна-тагин десангиз, Мармадьок Темпл бу ернинг қанчалик қироли бўлса, мазкур данғиллама уйларнинг эгалари Темплтоннинг шунчалик оқсуяк-зодагонлари эдилар. Уларда ҳуқуқшунослик билимдонлари бўлмиш икки йигит, кентнинг бутун савдо ишларини қўлида тутиб турган икки дўкандор ва ўз ҳамкасабаларининг аксаридан фарқли ўлароқ ёруғ дунёни тарк этувчиларни кузатишдан кўра кўпроқ оламга келувчиларни бот-бот кутиб оладиган ёш эскулап¹лар истиқомат қилишади.

Судья Темплнинг тоқи-равоғи ана шу ола-қуроқ меъморлик мажмуаси узра савлат тўкиб турарди. Унинг теграсини бир неча акрлик мевазор боғ қуршаган эди. Боғдаги дарахтлардан бир қисми ҳиндулар замони-

¹ Эскулап — юнон табобат тангриси Асклепийнинг римча номи; кинояли маънода — ҳаким, табиб.

дан қолган, уларнинг йўсин босган, ер бағирлаб қий-шайиб ёнбошлай бошлаган таналари кентдаги деярли жамики хонадонларнинг ғов-тўсиқлари ортидан кўри-ниб турган икки-уч яшар дарахтлари билан тамоман зидма-зид манзара касб этарди. Бундан ташқари, дар-возадан то уй эшигигача икки бетида ўша замонларда Америкага эндигина келтирилган Ломбардия ёш тераклари саф тортган хиёбон олиб борарди.

Бу уй юқорида тилга олиб ўтганимиз Ричард Жонс деган кимсанинг кўрсатмаси бўйича қурилган эди; у судьянинг холаваччаси бўлиб, билмаган иши йўқ — қў-ли гул, ҳамиша хизматга ҳозир, ниҳоятда ҳожатбарор одам эди ва шахсан Мармадьюкнинг аралашувини талаб этмайдиган хўжалик ишлари билан шуғулланар-ди. Ричард, судьянинг данғиллама ҳовлиси камина-нинг орзу-хаёли, ижодининг мезасидир, жамики олимо-на режаларнинг «ибтидоси»ю «интиҳоси»ни ўзида му-жассам этган у, дея такрорлашни яхши кўрарди. У иморат солишни сиртқи эшиги тўғридан-тўғри йўлга қараган баланддан-баланд ёғоч уй қуришдан бошлаган. Бу оғборхонада (уни бирорта бўлак ном билан аташнинг ўзи ҳам мушкул) бутун оила уч йил яшади — Ричардга ўз ўй-режасини амалга ошириши учун худди ана шун-ча муддат керак бўлганди.

Мазкур машаққатли заҳматда унга бир сайёр ҳу-нарманд уста кўмаклашган; ўша Ричардга бир нечта машҳур инглиз биоларининг мойи чиқиб кетган су-ратини кўрсатган, кейинроқ шифт, наво, асосан эса устун (устки ва остки қисмидаги) безаклари хусусидаги олимона мулоҳазалари ила уни ўзига бутунлай ром этган. У меъморлик санъати бобида Ричард учун энг эътиборли зот бўлиб қолган эди. Рост, мистер Жонс буни мутлақо сир сақлар, Хайрем Дулитлга нисбатан ўзини ҳомийларча тутар ва унинг меъморлик санъати сирлари борасидаги атрофлича, теран мушоҳадаларига такаббуруна, истехзоли илжайган кўйи қулоқ соларди. Аммо-лекин, ё ўзининг бу жабҳадаги билими қаш-шоқлиги сабаб ёрдамчисининг далилу исботларига қарши асосли, жиддий эътироз топа олмаганидан, ёки йўқ, борган сайин ҳайрати ортиб бориб, кўмакдошига тан берганидан, ҳар қалай Хайрем Дулитлнинг ҳамма маслаҳатларига сўзсиз амал қиларди.

Хулласи калом, ана шу икки зот нафақат Мармадь-юк учун уй қуриб берди, балки бутун теварак-атроф-

нинг меъморчилик услубига асос солди. Мистер Дулитлнинг айтишича, турли хилдаги устун ва тўсинларнинг турли хил йўл билан «қурама» қилиб ишлатилиши энг яхши услуб экан, зотан бу шароит тақозосига қараб ёхуд буюртмачининг истаги бўйича қурилиш режасига истаган ўзгариш киритиш имконини бераркан. Ричард ушбу борада унга тўлиқ кўшиларди, ўзларининг мавқе-эътиборлари имкон берганидан чандон бора ортиқроқ маблағ измларида бўлган икки рақобатчи даҳонинг фикри бир ердан чиққанида эса, ҳатто бундан хийла жиддийроқ ишларда ҳам янгича расму янгича услубни яратиш улар учун ҳеч гап эмас. Қиссадан ҳисса, юқорида шама қилиб ўтганимиздек, судья Темплнинг ҳамсоялари «қаср» деб атаган данғиллама иморати шу теварак-атрофдаги шуҳратпараст қурувчилар учун намуна вазифасини ўтади — турган гапки, улар мазкур иморатнинг кўплаб безагу ҳашамининг у ёки бу ердан андаза олдилар.

«Интиҳосига» етган бу иморат чорқирра, кенг-ковул, антиқа жойини қарангки, яшашга қулай, тош бино эди — Мармадьок ўзига хос бўлмаган бир қайсарлик ила ана шу тўртта талабни шарт қилиб қўйганди. Бироқ бошқа ҳамма томонини Ричард билан унинг ёрдамчисининг ихтиёрига ташлаб қўйган эди. Бу муҳтарам меъморлар қўлларидаги ишчилар ишлатаётган асбобу иш қуролларини тошга ишлов беришга яроқсиз деб топдилар — булар маҳаллий оққарағайдан (мазкур дарахт танаси шунчалик бўшқи, овчилар унинг гўласидан ёстиқ ўрнида фойдаланадилар) қаттиқ бўлмаган хом ашёга мўлжалланган эди. Башарти ача шу афсусланарли ва ачинарли мушкулот бўлганида, афтидан, уларнинг ажойиб ижод меваларининг таърифу тавсифига хийла талай ўрин беришимизга тўғри келарди-ёв. Уй деворлари ҳар қанча уринишсада эпга келавермади, шунда меъморларимиз пиллапоя ҳамда томга ишлов бериш билан кифояланиб қўя қолишга мажбур бўлишди. Биринчисини қуришда қатъий классик услубга риоя қилишга, иккинчиси мисолида — устуну тўсин ишлатишнинг «қурама» усулининг бебаҳо афзалликларини исбот этишга қарор беришди.

Ричарднинг тасдиқлашию даъвосича том иморатнинг қадимгилар ҳамини иложи борича кўзга ташланмайдиغان қилиб ёпишга уриниб келган қисми эмиш,

зотан у меъморлик кўзига тушган оқ парда бўлиб, фақат фойдали бўлгани боисидангина унга тоқат қилиб келишар эмиш. Бундан ташқари, унинг «донишмандона фаросатлилики» билан қўшиб қўйишича, иморатни шундай ҳисобу мўлжал-ла қуриш лозим эканки, токи унга қай тарафдан туриб боқманг, фақат киравериш томонигина кўзга ташланмоғи керак экан: ростки унга жамики тарафдан исталган об-ҳавода кўзларини лўқ қилиб тикилишлари мумкин бўлгач, иморатнинг биқин томонларини ҳамсояларнинг ҳасадли нигоҳлари ҳамласидан беҳимоя қолдириш беҳосият экан. Шу сабабдан уйнинг томини деярли ясси қилиб ёпишга қарор берилди. Аммо Мармадьок, бу ўлкаларда қишда қорнинг қалинлиги уч-тўрт футга етади-ку, деб эътироз билдирди. Бахтларига, «қурама» услубнинг ўзига хос хислату жиҳатлари кўмакка келиб, ҳамма учун мақбул, ҳаммабоп ечимни топиш имконини берди: қор ва муз сирғалиб тушиб кетсин учун нишобини баландлатиб, стропил-тўсинлар узайтирилди. Илло, минг бора афсуским, уларнинг ҳисоб-китобига қандайдир «сур» хато суқулиб кириб олибди, Хайрем «гўния — бурчак ўлчагич ишлатиш»нинг беқиёс билимдони ҳисоблангани шарофатидан эса зил-замбил тўсинларнинг бари токи деворга мингаштириб бўлинмагунича буни ҳеч ким пайқамасди ҳам. Иш шу ерга етганда бўлса, жамики устачилик қондаларига хилоф равишда, иморатнинг томи «мана-ман» деб турганини кўзи басир одамгина пайқамаслиги мумкин эди. Ричард ва унинг ёрдамчиси устини усталик билан ёпиб ниқобласа бўлади деган фикр ила ўзларига тасалли бердилар; бироқ унга қоқилаётган ҳар бир резги тахта ўзга кўзлар нигоҳини тортувчи янгидан-янги нишон бўла борди, холос. Ричард аҳволни бўёқ ёрдамида тузатишга уриниб кўрди ва бу сабил томни ўз қўли билан тўрт карра мойлаб-бўяди. Аввалига у мовий осмон тусида жилоланишга мажбур этди уни, кўрган одамнинг кўзини чалғитиб, гўёки Мармадьок Темплнинг уйи тепасида кўк тоқи ўзи шундай пастак деб лақиллатишга беҳуда уринди; кейин, ўзининг сўзи билан айтганда, «булут рангини» танлаб, бамисоли тутун сузиб юргандек қилиб кўрсатмоқчи бўлди; учинчи бўёқни Ричард «кўзга кўринмас яшил тус» деб атади, лекин зангори осмон қўйнида бу ранг баттар ёрқинроқ кўринди. Томни ҳеч қандай йўл билан кўздан яшириб бўлмаслигига

ишонч ҳосил қилган саркаш меъморлар ўзларининг нозик дидларига ҳақорат бўлиб тушаётган резги тахталарни амаллаб бежаш учун кашфиётчиллик бобидаги бор салоҳиятларини ишга солдилар. Узоқ бош қотиришу ойдинда икки-уч маротаба синаб кўришдан сўнг Ричард ўзи «қуёш шуъласи» деб ном берган бўёқлар қоринмасини дадилона ишлатиб, ниҳоят ишни тугатди ва судьяни уй тепасида доимий чароғон ҳаво барқарор этишининг энг арзон усули ана шу эканига ишонтиришни унутмади.

Бўғотларга камалакнинг етти хил рангида товланувчи панжара ўрнатилди, ана шунда Хайрем ўзини ўзи «доғда қолдириб» турли топфадаги кўзаю йўқ ердаги нақшин безакларни ясаб, ўша панжарани бежаб ташлади. Дастлабига Ричард бағоят антиқа бир фикр исканжасида ёниб-ўртанди: печь мўриларини шундай қилиб ўрнатадики, улар мазкур безакларнинг таркибий қисмидай бўлиб кўринади. Аммо қулайлик мулоҳазаси мўриларни томга мослаб баланд кўтаришга мажбур этди, акс ҳолда тутун кўз очирмай қўйиши тайин эди, шу боисдан ҳам эндиликда судьянинг уйига илк нигоҳ ташлагандаёқ тўртта сўлоқмондай мўри кўзга ташланди.

Ушбу томнинг бунёдга келиши мистер Жонснинг бутун меъморчилик мартаба-обрўси бобидаги энг муҳим ҳодиса бўлди ва бу муваффақиятсизлик унинг шаъни, иззат-нафсига ниҳоятда қаттиқ зарба бўлиб тушди. Олдинига у таниш-билишларига, ҳаммасига Хайрем айбдор, бурчак ўлчагични ишлатишда ғирт оми экан, деб шипшиб, шама қилиб юрди. Кейинроқ бўлса, иморатнинг кўринишига кўника боргач, Ричард ўз қўллари маҳсуласига мамнунияту қаноат ила қарай бошлади. Ҳадемай «қаср»нинг баъзи нуқсонларини унутиб, оғзини тўлдириб мақташга тушди уни. Унинг оғиз тўлдириб мақтанишларига қулоқ солувчилар оз эмасди, бойлик ҳамда ҳаётий қулайлик ҳамиша эътиборни тортадиган, оҳанрабодай бир нарса бўлгани туфайлидан, юқорида зикр этиб ўтганимиздек, бу атрофда талайгина унга эргашувчи издошлар топилди. Орадан икки йил ҳам ўтмаёқ у ўзи қурган томга чиқса, мамнуният-ла ўзининг бетизгин хаёлоти парвозини қўйиб қўйгандек ўхшаш учта бино тимсолида кўриши мумкин эди. Расму одат бу дунё улуг зотларининг ҳатто хатою

нуқсонларига ҳам эргашишга ҳаракат қилади шу тариқа.

Қўполдан-қўпол том Мармадьюкни заррача ранжитмади, ҳеч қанча вақт ўтмай у баъзи ўзгартишу қўшимчалар ёрдамида ўз бошпанасига хийла савлатдор ҳамда салобатли тус беришга эришди. Дарвоқе, нафақат судьянинг уйи, балки теварак-атрофдаги бутун манзара шу қабилдаги номутаносиблик қусурига мубтало эди.

Европадан келтириб ўтқазилган тераклар ва ёш мажнунтол буталари ҳамда бўлак маҳаллий дарахтлар оралиғида кесилган қарағайлар тўнгаларини бағрида яшириб ётган қор уюмлари кўзга ташланар, оппоқ тепачалар узра эса у ер-бу ерда ўтдан жабр кўрган дарахтларнинг кўмирга айланган таналари хунукдан-хунук бўлиб сўппайиб турарди. Кент теграсини қуршаган очиқ далаларда бундай қоп-қора, ялтироқ, маҳаллий аҳоли тили билан айтганда «устунлар» талайгина эди, улардан кўпларининг шундоқ қаватгинасида қуриб қолган қарағай ёки пўстлоғи шилиб олинган хемлок¹ сўппайиб турар, уларнинг бир пайтлар қуюқ игнабаргларга бурканган яланғоч шох-бутоқлари аёзли шамолда ҳазин чайқалиб-тебранар эди.

Аммо Элизабет ҳеч нимани сезиб-пайқамаётган эди. Токи водийга тушиб келгунларига қадар қиз кентнинг умумий манзарасидан (бамисоли оёқлари остига ёзиб қўйилган харитадек) ҳайрат-ла завқланиб келаверди. Унинг кўзлари фақат ранг-баранг, кўркам уйлар тўдасини; водий узра элликта мўридан аста кўтарилиб, булутлар сари ўрлаётган элликта тутун «устунини»; абадий яшил ўрмон билан безанган тизма тоғ ёнбағирликлари ила қуршалган муз қоплаган кўлни; адл қарағайларнинг кўл устидаги оппоқ қор чойшабига ташлаган кўланкаларини (қуёш уфққа оға боргани сайин узаймоқда эди бу кўланкалар); кўлдан ажралиб чиқиб, иланг-биланг йўл солиб, олисдаги Чесапик қўлтиғига ошиқаётган анҳорнинг қорамтир ўзанинигина кўрарди, холос. Ахир, буларнинг бари

¹ Шимолӣ Америкада ўсадиган игнабаргли дарахтларнинг бир тури.

болалик чоғларидан ёдида қолган эмасми, талайгина ўзгаришлар рўй берганига қарамай, ҳаммасини таниб, билиб ўтирарди. Орадан ўтган беш йил ичида бу ерда рўй берган ўзгаришлар вақт ҳамда меҳнат инсон қўли ижодига барқарорлик бахш этган ҳар қандай бўлак мамлакатда юз йилда юз бериши мумкин бўлганидан кўра кўпроқ эди.

Еш овчи билан судья ушбу манзарага кўпдан кўникиб, кўзлари ўрганиб кетгандилар-у, лекин шунга қарамай ҳар гал қоронғи тоғ ўрмони этагига чиқиб келган чоғларида қаршиларида қўққисдан намоён бўлган ажойиб водийга нигоҳлари тушгани онда кўксиларини яна ва яна ўшандай ҳаяжон, завқ ҳисси чулғаб оларди. Мана ҳозир ҳам йигитча, бошини тағин қуйи солиб олишдан бурун, водийга завқу-шавқ-ла нигоҳ ташлади, судья бўлса бегубор мамнуният ила дориламон ҳамда тинчу фаровон ҳаётдан далолат бергувчи мазкур манзарани томоша қилишда давом этди — бу кентга асос солган айнан унинг ўзгинаси, кент аҳли эса ўзларининг дориламон турмушлари учун айнан унинг олдида бурчли эдилар-да, ахир.

Шу ерга етганда сафарчиларимиз қўнғироқчаларнинг шўхчан жингиллашини эшитишди ва ҳаммалари қўнғироқчалар овози келган тарафга ўгирилиб қарашди. Шовқинига қараганда ёнбағирликдан юқорига қараб бақувват отлар қўшилган чана (аравакашнинг бешафқат қамчилаши остида) елиб келаётган эди. Лекин иланг-биланг йўлни девор янглиғ қуршаб олган баланд буталар қаршидан келаётган чанани нақ ёнгиналарига етиб келмагунича улар кўзидан тўсиб турди.

IV б о б

Нима гап? Кимнинг бияси
ҳаром қотибди? Нима бўлибди ўзи?

Шекспир.
«Қирол Генрих IV»

Ҳеч қанча вақт ўтмай буталарнинг яланғоч новдалари ортида тўрт отли каттакон ёғоч чана кўзга чалинди. Олдиндаги икки от кулранг тусли, кейинроқ-

даги бир жуфти зулукдай қоп-қора қорабайир. Уларнинг абзалларига бошдан-оёқ мунчоқдай тизилган қўнғироқ-чалар баралла жингилларди, ҳайдовчи йўлнинг тикка эканига парво қилмай, отларни қичаб ҳайдар эди. Бу ғаройиб чанада ўлтирганларни таниш учун судьяга бирров кўз ташлашнинг ўзи кифоя эди. Улар тўрт киши эди. Чананинг олд қисмига мусту-мустаҳкам қилиб боғланган маҳкама курсисидо одамча ўлтирар, у эгнидаги мўйна пўстини ичига йўқдай бўлиб шўнғиб кетганидан шолғомдай қизарган юзларигина кўриниб турарди, холос.

Гўёки табиатнинг ерга яқинроқ қилиб яратишдек хатосини тuzатмоқчидай, бурнини баландроқ кўтариб — гердайиб юриш бу жанобнинг доимий одати эканини пайқаб олиш мушкул эмасди. Афтида димоғдорлигу уддабуро кимсаларга хос сиполик ифодаси акс этиб турар ва у нақ жар ёқалаб елиб келаётган отларни заррача ҳайиқмай бетўхтов «чуҳ-чуҳ»лаб келарди. Икки қават пўстин билан от ёпиғига ўраниб олган, илло шу аҳволда ҳам ҳеч зог уни яғриндор паҳлавон ҳисобламайдиган новча эркак унга орқа ўгириб ўлтирибди. Чаналар бир-бировига деярли яқинлашган пайтида бу одам Мармадьюкка бурилиб қараган эди, тўқима жун қалпоғи остидаги — нақ иложи борица ҳавони иккига тилишлаб боришга мосланиб яратилгандай «ўткир тумшукли» олқиндидаккина юзи кўзга ташланди, бу башарада дўппайиб қабариб турган нарса фақат кўзларигина бўлиб, бу кўзлар қаншарининг икки биқинида бамисоли иккита кўк шиша зўлдирдай ярқираб турарди. Унинг заҳил терисини ҳатто ушбу оқшомги жаз-жаз узиб олаётган совуқ ҳам қизартиря олмаганди. Унинг рўпарасидан оғир пўстинга бурканган пакананина, йўгон одам жой олган эди. Унинг юзидан хотиржамлигу совуққонлик нафаси уфурар, бироқ шўхчан боқувчи қора кўзлари бу ифода алдоқчи эканини айтиб турарди. У ҳам, ҳозиргина таърифлаганимиз икки йўлдоши сингарни, оч тусли бежирим ясама соч устидан сувсар қалпоқ кийиб олганди. Чанадагиларнинг тўртинчиси мулойимтоб чўзиқ юзли эди; ҳаво совуқлигига қарамай хийла ўхшатиб тикилган, аммо кийилавериби нихоятда уриниб, сарғайиб кетган қора сюртук кийиб олганди холос. Мабодо ҳадеб чўтка билан мулоқотда бўлавергани оқибатида аллазамонлардаёқ тукидан айрилмаганида эди, унинг шляпаси

туппа-тузук сақланган бўлармиди. У рангпар ҳамда маъюсу ҳазинтоб кўринарди — одатда туну кунларини китоб устида ўтказувчи кишиларнинг қиёфаси шундай бўлади. Соф ҳавода унинг ёноқлари хиёлгина қизарганди, бироқ шу қизилликнинг ўзиям бир қадар дардмандлик аломатидай туюларди. У кишида аллақандай бир сир ич-этини таталаётган одам (айниқсанги ёнидаги мулойим-бепарво ҳамроҳига нисбатан) таассуротини туғдирарди.

Чаналар ҳали бир-бировига яқин келмасиданоқ увоққина аравакаш овози борича қичқирди:

— Камгакка юр! Камгакка юр, кимга айтяпман, эй юнон шоҳи! Камгакка ўт, Агамемнон¹, йўқса тўқнашиб кетамиз-а! Уйларига хуш кептилар, оғам Дьюк! Қадамларига ҳасанот, қора кўз Бесс, она юртларига хуш кептилар! Мармадьюк, ўзинг кўриб турганингдай, сени муносиб тарзда қарши олиш учун қимматли зотларни бирга олакелдим. Мосье Лекуа фақат битта қалпоғини кийишга улгурди, холос; кекса Фриц ҳатто шишасини охиригача бўшатиб ҳам ўлтирмади, мистер Грант бўлса ўз ваъзига «хулоса»ни охирига етказишга улгуролмай ҳам қолди. Отларни айтмайсанми, бари сени қаршилагани жон-жаҳди билан олга талпинди десанг... Ҳа, айтмоқчи, судья, манави қорабайирларингнинг тезроқ пуллаш керак, бу иш билан ўзим шуғулланаман: буларинг йўрғалаш билан лўкиллашни чалкаштириб, маромга тушолмаяпти, ўнг томондагиси сираям ярамайди чанага қўшишга. Кимга пуллашни биламан уларни...

— Хоҳлаганингни сотавер, Дик,— унинг гапини бўлди судья қувноқ бир оҳангда,— ишқилиб қизим билан еримни ихтиёримда қолдирсанг бас... Э-ҳа, Фриц, кекса қадрдоним! Чиндан ҳам етмиш ёш қирқ беш ёшга кўпдаям илтифот кўрсата олмас экан. Мосье Лекуа, камтарин қулингизман. Мистер Грант,— шундай деркан, судья шляпасини чиза кўтариб қўйди,— ушбу илтифотингиздан бошим кўкка етди. Жаноблар, сизларга қизимни таништирамоқчиман. Сизларнинг исм-шарифларингиз эса унга жуда яхши таниш.

— Хуш келиптилар, сутья!— деди кутиб олувчи-

¹ Агамемнон — юнон мифологиясидаги шоҳ Микен, Троя уруши пайтидаги юнонлар лашкарбошиси. Америкалик қулдорлар кўпинча ўз қулларига афсонавий ва тарихий номларни қўйиб олишар эди.

лардан энг кексаси кучли немисча талаффуз билан.— Мисс Петси менга бирта буса карздорлар.

— Ушбу қарзингизни узса бағоят хурсанд бўлади у, сэр,— деди Элизабет; унинг нафису майин овози тоғ ҳавосида бамисоли кумуш қўнғироқча садосидай жаранглаб чиқди, ҳатто Ричарднинг шанғиллаши ҳам босиб кетолмади уни.— Майор Гартмандек қадрдон дўст учун бисотимда битта бўса ҳаминша топилади.

Олдинги ўриндиқда ўлтирган жаноб — «мосье Лекуа» деб атаётган кишилари — ниҳоят узундан-узун пўстинлари «исканжаси»дан қутулиб, эндигина ўридан туришга муваффақ бўлди; кейин у бир қўли билан аравакашнинг курсисига таяниб, иккинчиси ила шляпасини ечди, судьяга илтифот-ла бош ирғаб, Элизабетга таъзим қилди-да, табрик нутқини бошлади.

— Қимматли француз, бошингни беркит, ҳа, тезроқ беркита қол! — дея шанғиллади аравакаш, ўзгача қилиб айтсак — мистер Ричард Жонс.— Тагин сочингдан қолган-қутганини ҳам совуқ уриб кетмасин! Эҳ, Абдусаломнинг¹ ссчи мана шунақанги сийрак бўлганидами, шу кунларгача соғ-саломат юрармиди-я!

Ричарднинг ҳамма ҳазиллари кулгига сабаб бўлар, лоақал унинг ўзини кулдиради. Ҳозир ҳам ўз аскиясини хандон отиб кулиш-ла қувватлашни пайсалга солмади, яна жойига ўлтириб олган мосье Лекуа одоб юзасидангина қўшилди унга.

Кашиш — мистер Грант черков хизматчиси эди — ўз навбатида янги келганлар билан вазминона, илло чин дилдан омонлашди, шундан сўнг Ричард уйга қайтмоқлик ңиятида отларни орқага буришга ҳозирлик кўришга киришди.

Аммо-лекин у отларни фақат камгакда ёки тоғ тепасига чиқибгина буриши мумкин эди. Ёнбағирликдаги камгак маҳалий аҳоли уй қурганида шу ердан тош қўпоргани натижасида ҳосил бўлганди. Ричард отларни чанани орқага буришда шундан фойдаланиш мўлжалида атайин камгак жой ёнгинасида тўхтатган эди. Бунақанги тор йўлда икки араваинг ёнма-ён ўтиб кетиши қийингина эмас, ҳатто хатарли эди-ю, лекин Ричард заррача тап тортмай, тўрт от қўшилган чанани шу ердан буришга чоғланди. Занжи олдинги жуфт отни

¹ Абдусалом — тавротдаги афсонавий шаҳзода, уни душманлар тутиб олиб, ўлдирганлар, у қочиб бораётганида узун сочлари бута шоҳларига илашиб-ўралиб қолган экан.

чанадан чиқаришга тайёр эканини билдирди, шунда судья унинг оқилона қарорини астойдил маъқуллади, бироқ Ричард унга нописандлигу жирканиш-ла қаради.

— Нега энди шундоқ қилиш керак экан, оғам Дьюк! — дея вағиллади у жаҳл билан.— Бу отлар қўйдаи ювош-ку. Шатакчи отларни ўзим қўлбола қилиб ўргатганим, ўртадагиларига эса каминанинг қамчиси билан ҳазиллашиш оқибати хунук бўлиши жуда яхши маълум эканини унутиб қўйдингми ё? Мосье Лекуадан сўранглар, буни яхши билади у, чунки мен билан неча марталаб бирга юрган чанада. Мана ўзи айтсин, хавфли эканми шу иш!

Мосье Лекуа асл француз эди, шу боис, шубҳасизки, унинг довиюраклигига нисбатан билдирилган ишончни оқлади. Бироқ Ричард олдиндаги қўш отни тош кўчирилган камгакка бурганида қаршисида пайдо бўлган тубсиз жарликдан нигоҳини узолмай қолди ва унинг қисқичбақаникига ўхшаган кўзлари нақ косасидан ўйнаб чиқиб кетганди. Немис мутлақо хотиржам эди-ю, аммо ҳайдовчи ҳамда отларнинг ҳар бир ҳаракатини бадикқат кузатарди. Мистер Грант худди ерга сакраб тушмоқчидек, чананинг ёндорини маҳкам чангаллаб олган, жонини сақлаб қолиш инстинкти ўзидан қатъиян талаб этаётганидек — сакрашга журъатсизлиги туфайли ботинолмаётган эди.

Ричард қўққисдан олдинги отларга қамчи солиб, уларни қор кўмиб юборган камгакка киришга мажбур қилди. Аммо туёқлари зарбидан қор бетини қоплаган муз қатлами синиб-ёрилиб, оёқларини тилиб-тирнарди, шу сабабли қайсар отлар ўша заҳотиёқ нақ қоққан қозикдай тўхтаб, ортиқ бир одим ҳам босмай турди-олди. Аксинча, ҳайдовчининг бақирик-чақириклари ва сағриларига ёғилаётган қамчи зарбаларидан ҳуркиб, орқадаги қўш отни чана томон қисиб кетга тисарила бошлади; орқадаги жуфт ҳам, ўз навбатида, тисарилишга тушди, оқибатда йўлга кўндаланг бўлиб қолган чана орқага қараб сирғала кетди. Йўлнинг водийга қараган чети мустаҳкамланган ёғочларнинг энг устидагиси одатда жарлик қирғогидан сал туртиб чиқиб турарди, лекин ҳозирда уни ҳам қор кўмиб юборган, ўшоққа томон сирғалиб бораётган чана коракларига ҳеч қанча тўсқинлик қила олмасди. Ричард ҳали нима бўлганининг фарқига етиб улгурмасиданоқ, чананинг ярми чуқурлиги юз футлик жар устига чи-

қиб қолганди аллақачон. Отларга орқа ўгириб ўлтирган француз остида оғзини ҳангиллатиб очиб турган жаҳаннамнинг чуқурлигини биринчи бўлиб нигоҳи билан ўлчаб кўрди-ю, жонқолатда ўзини орқага ташларкан:

— Ah, mon cher monsieur Dick! Mon Dieu! Que faites vous? ¹ — деб қичқириб юборди.

— Доннерветтер², Рихарт! — деди немис ўзига бегона бир ҳаяжон-ла. — Бунақада чанани абжағини чиқариб, отларни қобут қиласан-ку.

— Мухтарам мистер Жонс, — хўрсинди кашиш, — эҳтиёт бўлинг, илтифотли сэр... эҳтиёт бўлинг.

— Олға, олға, қайсар ибليسлар! — дея бўкирди Ричард, ниҳоят таккиналарида ютаман деб оғзини қарракдек очиб турган тубсиз жарни кўриб, жон-жаҳди-ла олдинга интилиб, тагидаги ўриндиқни гурсиллатиб тепкилаганча. — Чў-ў-ў! Оғам Дьюк, кўклариниям пуллаганим бўлсин. Бунақанги саркашу асов қирчанғиларни умрим бино бўлиб кўрмаганман! Мусью Леква! — Ҳаяжони зўрлигидан Ричард одатда бағоят фахрланадиган французча талаффузини унутиб қўйган эди. — Мусью Леква, оғимни қўйиб юборсангиз-чи, ахир! Шунақанги қучоқлаб олибсизки, асти сўраманг; отлар нимага орқага ташлаётгани энди тушунарли.

— Е раббим! — деди қўрқиб кетган судья. — Ҳамаларини абжақлари чиқади-ку!

Элизабет қичқириб юборди, Агамемноннинг қопқора юзи даҳшатдан кўкиштов-жигарранг тус олди.

Бошқалар шўх-шодон сўрашиб-омонлашаётганида жимгина тумтайиб ўлтирган навқирон овчи айни шу мудқиш дақиқада Мармадьюкнинг чана-аравасидан сакраб тушди-ю, олдиндаги саркашлик қилаётган тирков отларнинг жиловига чанг солди. Ричард хануз тинмай қамчилаётган отлар ўзларидан нима талаб этилаётганини тушунмай, жойларида депсиниб-типирчиларди, аммо истаган лаҳзада бехос бир туртки чанани жарликка итқитиб юбориши ҳеч гап эмасди. Йигитча зарб билан бир силташда уларни йўлга — аввалги жойларига қайтарди-қўйди. Чана ўша замоноқ бежавотир ерга чиқиб қолди, лекин у жарликка қарама-қарши ёққа қараб турарди. Немис билан кашиш, бахтларига бирон-бир шикаст кўрмай, топталган қор устига ит-

¹ Ах, қадрли жаноб Дик! Е тангрим! Нима қиляпсиз? (Франц.)

² Жин урсин! (Нем.)

қитиб юборилганди. Ричард ҳавода ёй ҳосил қилиб — у икки қўллаб маҳкам чангаллаб олган тизгин бу ёйнинг радиуси вазифасини ўтаган эди — нақ фалокат содир бўлган ердан ўн беш фут наридаги ҳозиргина отлар ёнидан ортга тисарилган қор уюми устига бориб тушди. Буни қарангки, йиқилиб ётган жойида ҳам, чўкаётган одам сув бетидаги хасга ёпишгандек, жилов тизгинини қўйиб юрмасди, шу сабабли у чана учун ажойиб лангар вазифасини ўтаган эди. Чанадан сакраб тушиш учун ўрнидан салчиб турган француз ҳам — сакрашмачоқ ўйнаётган болакай мисоли ҳавода парвоз қилиб, оёғи осмондан бўлиб, боши қорга санчилиб қолди: чиллашир икки узундан-узун оёғи оппоқ қор уюми ичидан худди бугдойпояга қадаб қўйилган қўриқчи янглиғ қаққайиб чиқиб турарди. Бу ўмбалоқ ошиш жараёнида хотир-жамлигини йўқотмаган майор Гартман биринчи бўлиб оёққа турди ва биринчи бўлиб тилга кирди.

— Шин урсин, Рихарт! — дея хитоб қилди у ярим жиддий, ярим ҳазил оҳангда. — Аравангдаги юкни жудо бўллап бушаттинг-да.

Мистер Грант ўрнидан туришдан аввал, ўзини ҳалокатдан асраб қолган халлоқи олам ҳақиқа ҳамд ўқибми ёхуд ерга гурсиллаб тушгандаги зарбадан тамоман ўзига келиб улгурмаганиданми, ишқилиб бир неча сония чўккалаб ўтирди. Сўнгра у имиллаб оёққа босди ва кўксига чанг солган қўрқувдан қалт-қалт титраган кўйи, ҳамроҳларим тирикмикин деган ваҳима билан уёқ-буёққа аланглай бошлади. Мистер Жонс ҳам бу ўмбалоқ ошишдан бир қадар эсанкираб қолганди, бироқ кўз олдини қоплаб олган туман тарқаб, ҳаммаси яхшилик билан тугагани аён бўлгани ҳаманоқ мағрурона мақтанишга ўтди:

— Қойил, жуда ўрни ва нақ вақтида чаптастлик қилибман-да ўзиям! Агарда тизгинни маҳкамроқ тортиш хаёлимга келмаганидами, бу қутуриб кетган иблислар жар тубида чалпак бўлиб ётиши тайин эди. Хўш, қойилмисан мендай азаматга, Дьюк? Яна бир лаҳза ўтганида борми — тамомиди. Илло мен ўнг томондаги тирковни қаерини қашлашни билардим: уни ўнг биқинидан қорнига қаратиб қамчи солиб, тизгинни силтаб тортдим, шунда, ўзинг кўрганингдай, бамисоли қўйдай ювошгина бўлиб, тагин йўлга чиқа қолишди.

— Ҳа, қамчиладдинг! Сен силтаб тортдинг! Мана, сенга ҳеч нима қилмаганини кўриб турибман, Дик! —

шўхчан оҳангда деди бошқаларнинг ҳам ҳаммаси соппа-соғлигига ишонч ҳосил қилган судья.— Агар манави довюрак йигитча бўлмаганидами, сен ҳам, сенинг, тўғрироғи, менинг отларим ҳам қийма-қийма бўлишларинг турган гап эди. Ия, мосье Лекуа қани?

— Oh, mon cher Juge! Mon ami! ¹ — ғўнғиллаган овоз эшитилди шунда.— Яратганга шукрки, ҳаётман мен! Саховатли мосье Агамемнон, эҳтимол буёққа тушиб, осмонда бўлган оёғимни ерга қўйишимга кўмаклашиб юборарсиз дейман?

Кашиш билан Агамемнон қорга қадалиб қолган французни оёғидан ушлаб, қалинлиги уч фут келадиган қор уюмидан суғуриб олишди — бу бахти қаронинг овози бекорга дахмадан чиқаётгандек эшитилмаган экан. Мосье Лекуа қор тутқунлигидан халос бўлгандан кейин ҳам дарров пароканда хаёлини йиғиштира олмади — бошини баланд кўтариб, қайси тепаю қанча баландликдан қулаганини кўрмоқчи бўлиб бир муддат тикилиб қолди. Соғ-саломат қолганига ишонч ҳосил қилган заҳотиёқ яна яхши кайфияти қайтди, бироқ қаерда эканини хийла вақтгача англаёлмади.

— Ие, мосье! — шанғиллади зўр бериб тирков отларни чиқаришда занжигга ёрдамлашаётган Ричард.— Обба мосье-е, шу ердამидингиз ҳали? Менинг наздимда тоғнинг чўққисига учиб чиқиб кетгандай бўлувдингиз-ку!

— Тангрига шукрки, кўлга учиб тушмадим,— жавоб қайтарди француз, оғриқдан ҳосил бўлган бужмайиш чеҳрасидаги (боши қор уюми бетидаги қаттиқ муз қобуқни тешиб ўтган пайтда юзи дурустгина шилиниб кетган эди) одатий хушмуомалалигу илтифот ифодасини йўқота олмади.— Эҳ, mon cher мистер Дик, буёғига нима қилмоқчисиз? Билмадим, уриниб кўрмаганингиз нима қолдийкин.

— Умид қилманким, энди у от-улов ҳайдашни ўргангани, — гап қистирди судья ўзининг чанасидаги буғу билан бир нечта қутини ерга тушираркан.— Бу ерда ҳаммангизга жой етади, жаноблар. Совуқ кучайиб боряпти, мистер Грант хутбага ҳозирлик кўришга улгуриши керак, шу боисдан, қадрдонимиз Жонс Агамемнон кўмагида чанасини бураверсин-у, бизлар эсак, уни кутиб ўлтирмай, иссиққина камин ёнига тезроқ бора

¹ О, қадрдоним судья! Дўстим! (франц.)

қолайлик. Дик, барака топкур, йўлга тушишга тайёр бўлганингдан кейин Бессинг энгил-боши солинган манави қутилар билан камина отган манави буғуни олакетарсан. Агги! Санта-Клаус¹ бугун тунда совғалар келтиришини унутмагин-а.

Занжи аслида судья буғуни ким қулатганини оғзидан гуллаб қўймасин деб ўзини ийдираётганини жуда яхши тушуниб, илжайиб қўйди; Ричард эса судьянинг сўзини охирини кутмаёқ жавоб қайтаришга тушди:

— «От-улов ҳайдашни ўрганади»! Тагин нималарни ўйлаб чиқаряпсан, оғам Дьюк! Бу яқин-атрофда отни мендан кўра яхшироқ биладиган ким боракан? Енига йўлатмайдиган анави бияни миниб совутган камина эмасми, ахир? Рост, аравакашинг мен ишга киришаётганимда, гўёки бияни совитиб, ўргатиб бўлганман, деб валақлаганди, лекин унинг ғирт ёлғон гапираётгани ҳаммагаям беш қўлдай маълум эди-ку,— дея сўзини давом эттирди у судьянинг чанаси бурилишдан ўтиб кўздан йўқолаётганини пайқамай.— Уша Жон ҳаммага отнинг қашқасидай аён ёлғончи... Буни қаранг-а, ростданам буғуга ўхшайдими? — Ричард отларни қолдириб, қорга ташланган ўлжа ёнига югурди.— Ҳа, буғуни ўзгинаси! Буни қаранг-а! Икки жойидан яраланган — у иккала милидан ўқ узибди-ю, иккаласиниям текказибди. Жин урсин, ана энди Мармадьюк бу буғусини гапиравериб ҳаммамизнинг қулоғимизни қўлимизга қоқиб берадиган бўпти-ку! Арзимайдиган нарса устида оғиз кўпиртириб мақтанишга устаси фаранг одам. Дьюк рождество арафасида буғу отибди: ўлақолса ишонгим келмаяпти-да бунга! Энди ҳеч кимни кўзини очирмайди. Ўзи мундоқ тайин-тутуриқли отсаям гўрга экан-а — ўқининг хато кетмагани ғирт тасодифни ўзгинаси. Мен ҳеч қачон битта буғуга икки марта ўқ узмайман: ё биттада гуппа қулатаман, ё йўлига кетаверсин чопқиллаганича. Хўш, айиқ ёки силовсин бўлса бошқа гап, ана унда иккинчи маротаба отса бўлади. Ҳей, Агги! Судья отганида буғу қанчалик олисда эди?

— Ҳалиги, масса Ричард, шу эллик ярдча борийди-ёв,— жавоб берди занжи, худди қоринбоғни тортмоқчидек отнинг қорни остига кираркан, аслида эса —

¹ Қорбобо.

нақ сгзи қулоғига етгудек иршайганини яшириш учун.

— Эллик ярдма! — такрорлади Ричард. — Эсингдами, Агги, ўтган қишда буғуни юз ярддан урганми. Йўғ-э, юз эллик эди чоғи. Эллик ярддан бўлса буғуни отиб ҳам ўтирмайман — нима қизиғи бор? Ушанда, Агги, атиги битта ўқ узганим эсингда бўлса керак, ахир?

— Бўлмасам-чи, масса Ричард, эсимда! Иккинчи ўқни бўлса Натти Бампо отганди. Одамларнинг айтишларича, сэр, буғуни Натти ўлдирган экан.

— Ҳаммаси ёлғон, эй қораялоқ иблис! — дея ўшқирди Ричард ўзини йўқотаёзиб. — Мана тўрт йилдирки, ҳатто олмахонни қулатолмайман, отдим дегунимча ўша қари муттаҳам уни, менинг ўлжам, деб гап таркатади, уни нафаси ўчиб турганда бўлса, бошқалар айтишади шу гапни. Войбўй, намуноча ҳасадгў-я одамлар! Одамлар шон-шухратни парча-пурча қилиб йиртқилашга ошиқишади ҳамиша, бошқа ҳеч кимга меникидан зиғирдак бўлсаям каттароқ лахтак тегмасин деб шундай қилишади. Манави гапни олайлик, бутун теваарак-атрофдагиларнинг валдирашларича, авлиё Павел ибодатхонаси учун қурилган қўнғироқхонанинг лойиҳаси устида менга гўёки Хайрем Дулитл ёрдам берганмиш, аслида-чи, ҳаммаси менинг қўлимдан чиққанини Хайремни ўзиям билади-ку, ахир. Хўш, ҳалиги — мен Лондондаги шу номли жоме лойиҳасидан унча-мунча ўзлаштирганман, бунинкор этмайман, лекин мазкур қўнғироқхонада қандайки ва нимаики зўр, таҳсинга лойиқ жойи бўлса, бари фақат каминаларига тегишли.

— Уша қўнғироқхонанинг кимга тегишли эканини билайман-у, — жавоб қайтарди занжи, бу гал кулмай ва чинакам завқ-шавқ-ла, — фақат, ҳамманинг айтишича, ундан чиройлиси йўқ эмиш етти иқлимда.

— Жуда тўғри айтишади, Агги, — астойдил хитоб қилди Ричард ва буғуни ҳам унутиб, занжининг ёнига келди. — Мақтанмайман-у, локин бутун Америкада бунақанги чиройли қишлоқ черкови йўқ, устига-устак десанг, илм-фаннинг барча қонун-қоидаларига риоя қилиб қурилган. Биламан, коннектикутликлар ўзларининг Уэзерсфилддаги ибодатхоналари билан кеккайишади, локин уларга ишониб бўлмайди — ҳаммалари ўлардай мақтанчоқ. Яна бунинг устига десанг, тузуккина чиқаётганига кўзлари тушди дегунча дарров ара-

лашиб, кейинчалик ярим хизматни, йўқса бутунича ўзлариники қилиб олиш учун ишни бузишга киришишади. Капитан Холлистерга «Довюррак сувори» лавҳасини қандай чизиб берганим эсингдадир балки, Агги? Ёдингдами, анави уйларни ғиштга ўхшатиб бўяйдиган бўёқчининг бир кун отнинг думи билан ёлини бўяшда ишлатиладиган, мен «қора йўл-йўл» деб атайдиган бўёқни қориштиришга ёрдамлашиб юборишни таклиф қилгани; ана ўша отнинг ёлини қотириб ишлаганимни кўриб ўнгу сўлига қараб, бу лавҳани сквайр Жонс икковимиз ишлаганмиз, деб гапириб юрганмиш ҳозир. Борди-ю Мармадьок ўша қаллобни бу ерлардан қувиб юбормаса, ўзининг кентида ўзи сиркорлик қилаверсин, мен бўлсам қўлимниям урмайман!

Гап шу ерга келганда Ричард йўталиб олиш учун нутқини бўлди, занжи эса эҳтиром-ла сукут сақлаган кўйи нарсаларни чанага ортаверди. Судьянинг диний маслағи унинг қул сақлашига изи бермасди, шу сабабдан Агги Ричарднинг хизматкори ҳисобланарди, айна чоғда айтиш керакки, маълум муддат ўтгач уни озод қилиш олдиндан шартлашиб олинган эди. Буёғи қандоқ бўлмасин, Ричард унинг хўжаси эди, шу боисдан занжи йигит одатда қонуний ва ҳақиқий хўжайини ўртасида баҳслашув бошланган пайтларда тилини тийишни афзал кўрарди. Ричард Аггининг қоринбоғни қандай тортиб, тўқасидан қандай ўтказаетганини бир неча сония индамай кузатиб турди, кейин пича хижолатомуз қиёфада сўзлашда давом этди:

— Кўрасан ҳали, агарда сизларнинг чаналарингдаги анави йигитча ҳам коннектикутлик кўчманчилардан бўлса, учраган одамга менинг отларимни, ҳалокатдан қутқариб қолдим, деб оғиз кўпиртириб юради, аслидачи, аслида агарда у айнан ўша дақиқа орага суқилмаганида мен ўзим қамчи ва жилов ёрдамида ҳеч қандақанги итаришу силтовларсиз отларни яна йўлга қайтишга мажбур қилган бўлардим, кейин, чана ҳам тўнтарилиб кетмасди. Агар нақ жилови таккинасидан сиқиб ушлаганча силтаб тортилса от тез ишдан чиқади. Мана энди бояғи силтаб тортгани касофатига ҳамма отни сотишимга тўғри келади... — Гап шу ерга етганда Ричарднинг тили калдираб қолди: ҳаётини асраб қолган одамни ҳақорат қилаётганидан ўзи уялиб кетди. — Қанақа йигит бу, ким бўлди ўзи, Агги? Чамамда, бу атрофларда кўзим тушмаганга ўхшайди унга.

Санта-Клауснинг яқинда қадамранжида қилажағини ёдида тутган занжи бу саволга қисқагина жавоб қайтарар экан, судьянинг муваффақиятсиз ўқ узгани ҳақида чурқ этмади, фақат, фикримча бу одам бу ерлик эмас, деб қўшиб қўйди, холос...

— Хў-ўш деганингдан, башартики бу йигитча ҳали-ҳозирча ўзимизнинг Темплтонда талтайиб кетишга улгурмаган ва ўзи киму нималигини унутмаган бўлса, у билан ўзим шуғуллансам дейман, иннайкейин десанг, ният-мақсадиям баайни мақтовга лойиқ чоғи. Эҳтимол у тузукроқ ер-мулкни қўлга киритиш пайида юргандир... Менга қара, Агги, тагин у ов қилгани келган бўлмасин буёқларга?

— А... ҳа, масса Ричард,— жавоб берди занжи довираб. (Судьяга нисбатан Ричарддан анча-мунча кўпроқ кўрқарди у, чунки мазкур амлоқдаги жамики жазолаш усулу чоралари мистер Жонсинг изми-ихтиёрида эди-да.) — Ҳа, сэр, балки ов қилгани келгандир.

— Нима, унинг тўрваси билан болтасиям борми?

— Йўқ, сэр, фақат қуроли.

— Қуроли! — хитоб қилди Ричард Аггининг довираб қолганини ва бу довираш энди қўрқув билан алмашинганини пайқаб. — Вой жин ургур-эй! Унда буғуни ўша қулатган экан-да? Югуриб бораётган буғуни Мармадьок икки дунёдаям пойлаёлмаслигини жуда яхши билардим-а ўзим ҳам! Қани, қандоқ бўлганди бу, Агги? Тезроқ гапир, бу Мармадьокни «ўзи» қулатган буғу этига бир бўктирай. Хў-ўш, Агги, қандоқ бўлди бу иш? Анави йигитча буғуни отиб қулатган-у, судья бўлса уни сотиб олган, шундоқми? Ҳақини тўлаш учун йигитчани уйига олиб келяпти, тўғрими?

Мазкур кашфиётдан Ричард шунчалик оғзи қулоғига етиб, хурсанд бўлиб кетдики, асти қўяверасиз, бу орада занжи қўрқуви бир оз тарқаб, Санта-Клаусни эсларкан, тутила-тутила деди:

— Ахир, сэр, жароҳат иккита эди-да.

— Алдама, қораялоқ муттаҳам! — ўшқирди Ричард, занжига қамчи тушириш қулайроқ бўлсин учун қор томонга тисарилаётиб. — Тўғрисини айт, йўқса нақ терингни шилиб оламан!

Ричард шу сўзларни айтаркан, худди арғамчисини ишга солишга шайланаётган кема боцманидек, тасматизгинини чап қўли бармоқлари орасидан сидириб-

сугурган кўйи, қамчин дастасини аста-аста баландла-таверди. Агамемнон олдинга бир ёнбоши, кейин иккинчи ёнбоши билан ўгирилди унга, илло у ҳолатда ҳам, бу ҳолатда ҳам кўнгли таскину осойиш топмай, ниҳоят таслим бўлди. У ўз хўжасига бор ҳақиқатни икки оғизгина қилиб сўзлаб берди-ю, буёғига ўзини судьянинг қаҳру ғазабидан ҳимоя этишни ўтиниб Ричардга ялиниб-ёлворишга тушди.

— Ҳаммаси жойида бўлади, Агги, буёғини қотираман! — деди у завқ-ла, қўлларини бир-бирига ишқаганча. — Сен ғиқ этмасанг бас, Мармадьюкни менга қўйиб беравер, иложини қиламан бир амаллаб. Мана, буғусини шу ерга ташлаб кетаман-вораман, олиб кетгани одам юбораверсин ўша ёқдан... Дарвоқе, йўқ, яхшиси, аввал истаганича мақтанишига қўйиб бераман, ана ундан кейин ҳамманинг олдида сирини очиб ташлайман. Тезроқ, тезроқ қимирла, Агги, йўқса анави бечоранинг жароҳатини боғлашни менсиз бошлаб юборишади, бизнинг табибваччамиз бўлса жарроҳликнинг кўчасидан ҳам ўтмаган: агарда мен ушлаб турмаганим-да, Миллиган чолнинг оёғини қирқиб ташлаёлмасди ҳеч қачон.

Бу аснога келиб Ричард аллақачон яна савлат тўкиб ўз ўриндиғида қўнқайиб ўтирар, Агги орқадаги ўриндиқдан жой олган эди, шундай қилиб, йўлга тушишди улар. Отлар шитоб билан йўртиб борар, уларнинг бетийиқ ҳайдовчисиси эса дам-бадам Аггига ўгирилиб қараган кўйи валақлаштини қўймас эди: ҳозиргина бўлиб ўтган англашилмовчилик унутилган ва икковлари ўрталарида бағоят яхши муомала қайтадан қарор топган эди.

— Бу нарса отларни мен буриб юборганимнинг исботи, холос: ўнг кифтидан яраланган одамни бунақанги саркаш иблисларни ўрнидан жилдиришга кучи етиб бўпти. Унинг бу ишга ҳеч қанча ҳиссаси қўшилмаганини аввал-бошдаёқ билгандим-у, лекин Мармадьюк билан тортишиб ўтиришни хоҳламадим. Сен бўлсанг тишингни ғижирлатиб, чайнамоқчисан-а, махлуқ! Чў-ў, жонивор тулпорчалар, чў-ў! Бу ишда Натти чолнинг ҳам қўли бор экан-да! Етти ўйлаганингда тушинггаям кирмайди-я бу. Ана энди Дьюк буғусини тилга олмай, дами ичида қоладиган бўлди-да, бунга қаранг-а — қўшалоқ милдан ўқ узибдилар-у, бор-йўғи қарағай орқасида яшириниб турган бир бечорани пойлабдилар-а!

Мен анави каллоб табибваччага унинг жароҳатидаги ўқни чиқариб олишда ёрдам беришим керак.

Ричард шу тахлит ёнбагирликдан физиллаганча қуйилаб борарди: қўнгироқчалар тинмай жингилларди, чана-арава токи қишлоққа кириб келмагунича, унинг ўзининг ҳам чакаги тинмади. Еу ерга етиб келганида эса бутун фикри-зикрини судья билан қизини кўриш ниятида деразаларга тақалиб кўчага тикилиб ётган аёллару болаларга ўзининг аравакашлик маҳоратини кўз-кўз қилиш банд этди-қўйди.

V б о б

Натаниэль камзули ҳали битмаган,
Габриэлнинг эса йўқдир бошмоғи.
Питер-чи? Питер ҳам улгургани йўқ
Бўлтиб олишга эски қалпоғин.
Уолтер ханжари ҳали устада,
Фақат Ральф, Адам ва Григори тахт,
Кийиниб олишиб туришар тайёр.

Шекспир.

«Қайсар қизнинг қуюлиши»

Тоғ этагида, тик ёнбагирлик тугаган жойда йўл ўнгга бурилиб, чаналар физиллаганча қиямаликдан тўппа-тўғри Темплтон кенти сари сирғалиб боравердилар. Лекин олдинига биз олдинроқ тилга олган айқириб оқувчи анҳордан ўтиш лозим эди. Анҳор устига чопилган ходалардан кўприк солинган бўлиб, унинг ниҳоятда беўхшов ҳамда бесўнақайлиги қурувчи-бунёдкорларининг устачилик бобидаги маҳоратлари қанчалик паст эканлигию зарурий хом ашёнинг қанчалик бисёр эканидан далолат бериб турарди.

Оҳактош тўшама узра айқириб оқаётган, суви қорамтил энсизгина анҳор — истиқболига ҳатто Атлантика океани «хуш келибсан» дегандек қўл чўзиб турган¹ Саскуиханнадек азим дарё бошланадиган ирмоқлардан бири эди.

Мистер Жонснинг йўрғалари судьянинг чанасига қўшилган сусткашроқ отларга ана шу кўприк олдида

¹ Муаллиф бу ерда Саскуиханна дарёси қуйиладиган энсиз ва узундан-узун Чесапик қўлтигини назарда тутган.

етиб олди. Иккала чана қияликдан чиқиб бораркан, Элизабет ўзини бир-бировига асло ўхшамайдиган қишлоқ уйларни ўртасида кўрди. Юз минглаб атроф-теваракда ҳайвону паррандаларгагина маскан бўлмиш ўрмон ястаниб ётганига қарамай, икки биқинида тизилган уйларни оралаб кетган тўппа-тўғри йўл унчалик кенг эмасди. Зеро унинг отаси шунга қарор берган, кўчманчи кент аҳли ҳам шундай бўлишини истаган эди. Кўҳна Дунёни эслатгувчи жамики нарса уларга ёқарди, шаҳарча эса, бориники у ҳатто хилват ўрмонзорларнинг қоқ киндигида жойлашган бўлса ҳам — бу деярли маданий оламнинг ўзгинаси эди. Кўчанинг (қишлоқ аҳли йўлнинг мазкур бўлагини шундай атарди) кенглиги юз футча келарди-ю, бироқ унинг қатнайдиган қисми, айниқса қишда, хийла тор эди. Уйлар олдида саржин-саржин ўтин тоғдай уюлиб ётар, гарчи ҳар бир деразадан ҳар қайси хонадон ўчоғида ловиллаб ўт ёнаётгани кўриниб турган бўлса-да, чамаси бу саржин уюмлари сира ҳам камаймаётгандек, аксинча, кундан-кунга баландлаб, улгайиб бораётгандек туюларди.

Тоғда Ричард билан учрашганларидан сўнг судьянинг чанаси яна йўлга тушган пайтида Элизабет ботиб бораётган қуёшга завқ-шавқ-ла тикилиб қолди — уфққа яқинлагани сайин қуёш гардиши катталашгандан-катталашиб, мағриб ёқдаги чўққи-қоялардан бирида гуркураб турган азамат қарағайнинг қорамтир сояси аста-секин унинг сийнасини қоплаб борарди. Илло унинг қия нур дасталари шу топда Элизабет чанада тушиб бораётган машриқ ёқдаги ёнбағирликни ҳали ёритиб турар, сип-силлиғу ярқироқ пўстлоғи те-варакдаги тоғларни қоплаган нуқра қор билан оқликда баҳслашаётган оққайинлар танасида жилва қилиб, кўз-ни қамаштирар эди. Қарағайларнинг қорамтир таналари ҳатто ўрмоннинг ичкари-ичкариларида ҳам яққол кўзга ташланиб турарди. Қирраю биқинларида қор қўналга тополмаган тик қоялар эса, ботиб бораётган қуёшга хайрлашув табассумини йўллаётган мисоли, ярқирарди. Чана эса ёнбағирдан қуйига тушишда давом этарди, кундуз ҳукм сурган салтанат, Элизабет пайқаганидек, ҳадемай ортда қолиб кетди. Улар водий чеккасига тушиб келганларида, декабрь қуёшининг чарақлаган, бироқ танани илтиолмайдиган нурлари аллақачон водийдаги аёзли ғира-шира қоронгиликни

қувмай қўйган эди. Рост, кунчиқар ёқдаги тепалар чўққисидаги қирмизи шуъла ҳали-ҳануз ўчмаган, аммо у дақиқа сайин юқорилаб — ердан булут тоғлари сари ўрлаб борарди; муз қоплаган кўл аллазамон кўкиш-қорамтил пардага чулғаниб олган, уйларнинг шакли-тарҳи хиралашиб, чаплашаёзган, ўтинчилар эса болталарини елкаларига ташлаб, бутун оқшомни ўзлари ғамлаган ёқилғи ловиллаб ёнаётган ўчоқ олдида маза қилиб исиниб ўтказиш ниятида уй-уйларига тарқалишаётган эди. Чаналар кўринганда улар йўлдан тўхтаб, қалпоқларини ечиб Мармадьюк билан саломлашишар, Ричардга дўстона бош ирғаб қўйишар эди. Сафарчилар ўтиб кетишгани заҳотиёқ барча уйларнинг деразапардалари ёпилиб, ўчоғу каминларда ўт шўхчан рақс тушаётган шинаму иссиққина хоналарини қиш туни назар-нафасидан яширишарди.

Чаналар «қаср»нинг ланг очиқ дарвозасига чаққон бурилди, икки бетида баргсиз ёш терак ниҳоллари саф тортган хиёбоннинг нариги бошидаги ота уйининг ҳазин тош деворларига кўзи тушганида, Элизабетга тоғда кўз ўнгида намоён бўлган ажойибу антиқа манзара ўткинчи, бамисли оний тушдек бўлиб туюлди. Ўзининг квакерларга хос одату қилиқларини ҳали-ҳанузгача сақлаб келаётган Мармадьюк от-уловга қўнғироқчалар осишни ёқтирмасди, бироқ орқада келаётган мистер Ричарднинг чанасидан шунақанги жаранг-журунг таралардики, бирпасда уйни хурсандчилик овозлари тугиб кетди, югур-югур бошланди.

Бутун бинога чоғиштирганда кафтдеккина келади-ган тош супачада Ричард билан Хайрем тўртта ёғоч устун ўрнатишган, бу устунлар пештоқни — тепаси тахта пилакчалар билан ёпилган кўримсизгина пешайвон-пиллапоя томини кўтариб турарди. Тепага бешта тош зина билан чиқиларди, бу тошлар шунақанги шошмашошарлик билан терилган, барвақт тушиб қолган совуғу ёғин-сочин уларни аслида мўлжалланган жойларидан силжитиб ҳам улгурган эди аллақачон. Аммо-лекин совуқ иқлим ҳамда бинокорларнинг эътиборсизлигию бепарволиги шу билангина чегараланиб қолмайди: пиллапоянинг тош саҳни зиналар билан биргаллашиб хийла чўккан ва бунинг оқибатида ёғоч устунлар муаллақ осилиб, устунларнинг таги билан илгари улар тиралиб турган тош пойдеворлари ораси бир фут очилиб қолганди. Бахтларига меъморларнинг

доҳиёна режаларини амалга оширган дурадгор ушбу пешайвон-пештоқ томи тўсинларини уйнинг деворига шунчалик мусти-мустаҳкам қилиб қоқиб-михлаган эканки, ҳозиргина зикр этганимиз сабабга кўра устунлар таянчидан айрилган том ўз навбатида бу устунларни кўтариб турарди.

Ричард чор устунли пешайвонининг ушбу қусури, худди ўз ижодкорининг ғаройиб кашфиётчилигини исботламоқчидек, бот-бот ўзини намоён этиб турарди. Яна-тагин қурама услуб мададкор бўларди бу жабҳада, устма-уст пона қоқиб, ямаб-ясқалар — китобфурушларнинг тили билан айтганда, қўшимча ҳамда тузатишлар билан қайта-қайта нашр этиб туриларди. Бироқ зиналарнинг чўкиши ҳамон давом этмоқда эди. Элизабет ота уйига қайтган пайтда эса лапанглаб осилиб ётмасин ва аслида ўзлари кўтариб турган томдан ажраб қулаб тушмасин деб устунларнинг тагига палапартиш йўниланган қўполдан-қўпол поналар урилган эди.

Каттакон эшиқдан пиллапояга бир неча оқсоч югуриб чиқишди, уларнинг ортидан ёши ўтинқираб қолган хизматкор кўринди. У бошланг эди-ю, лекин аппаниқ кўриниб турибдики, ушбу тантанали воқеа шарофати билан ясаниб-тусаниб олганди. Унинг кўриниши ва уст-боши хийла батафсилроқ тавсифга муносиб тарзда ғаройиб эди. Бу бўйи бор-йўғи беш фут келадиган, чорпақил, йирик гавдали одам бўлиб, кифтлари ҳар қандай гренадёр ҳавас қилса арзигудек эди. Хиёл букчайиб юрганидан ҳатто аслига қараганда бўйи пастроқ кўринарди; бу одат унда қаёқдан пайдо бўлганини айтиш қийин — эҳтимол юрганида қўлларини бемалол силташ осонроқ бўлар шунда, zeroки у ҳамиша шундай қиларди. Юзи чўзиқ, бир замонлардаги оппоқ териси қип-қизил тус олганига талай йиллар бўлган; калтагина букри бурни картошкани эслатади; каттакон оғзида ажойиб тишлари садафдек ялтиллайди, мовий кўзлари жамики нарсага жирканиб боқади. Боши танасининг қоқ чорагини ташкил қилган, энсасида осилиб турган кокили нақ белига тушган. Эғнида олий ҳарбий денгиз флоти бошқармаси лангари тасвири зарб этилган, катталиги сўлкавой доллардай тугмалари бор, ниҳоятда оч. мовутдан тикилган камзул. Камзулнинг кенг-ковул, узун барлари тўпигигача тушган. Камзул остидан туки тўкилиб, тақир бўлиб қолган қизил

бахмал нимчаси билан иштони кўриниб турибди. Бу ғалати зотнинг оёғида оқ ва ҳаворанг аралаш йўл-йўл пайпоқ билан тўқаси муштдай-муштдай бошмоқ.

У, Британия оролларидаги Корнуэлл графлигиданман, дейди. Болалиги қалайи конларига бой ўлкада ўтган, ўсмиру ўспиринлик йилларини Фалмут ва Гернси ороли орасида қатнаган контрабандачилар кемасида юнгалик қилиб ўтказган. Мазкур касби-кори билан бир қадар ўз ихтиёрига зид равишда қироллик флотига ёллангани сабабли хайр-хўшлашишига тўғри келган. Ундан кўра тузукроқ одам топилмагани боисидан у олдиниға каюткомпанияда¹ хизматкор, кейинроқ эса капитаннинг стюарди² бўлган. Бу вазифаларни у бир неча йил адо этган ва ана шу муддат ичида қоқнон билан пиёздан гўштли димлама ва икки-учта денгизчилар таомини пиширишни ўрганган, бундан ташқари эса, дунёни кўрган — ақалли, шундай деб таъкидлашни яхши кўрарди у. Ҳақиға кўчганда эса, битта-иккита француз бандаргоҳида, яна-тағин Портсмут, Плимут ва Дилда бўлган, қолганиға келганда, у мабодо шу пайтларгача Корнуэлл қалайи конларида эшак ҳайдаб юрганида қанчалик оз нарса билса, бегона юртлару ўз она-ватани хусусида ҳам худди ўшанчалик оз биларди. Бироқ, 1783 йили уруш тугаб, ҳарбий хизматдан бўшатганларидан сўнг у бутун маданий оламни кўргани ва яхши билгани туфайлидан эндиликда одам оёғи етмаган Америка чангалзорларига отланаётганини эълон қилди. Биз унинг саргузаштларға даъват этгучи майлу рағбат ўзига ром этиб турган палладаги умри қисқа саргардонликларию дарбадарликлари изидан қувиб ўлтирмаймиз, зотан бу гоҳо лондонлик олифта-чапаниларни олис йўлларға отланишға мажбур этгучи ва ҳали кулоғи остидаги пойтахт шовқин-сурони ўчиб улгурмай турибоқ унинг ўзини Ниагара шалоласининг ўкириги ила гаранг қилиб қўядиган майлу рағбат эди. Шу нарсани айтишнинг ўзи кифояки, Элизабет пансионға жўнашидан анчагина олдинроқ у Мармадьюк Темплнинг қарамоғидагилар силсиласидан

¹ Ҳарбий кемада офицерлар хонаси.

² Стюард — егулик келтирадиган ва бўлак майда юмушларни бажарадиган хизматчи.

жой олган ва ҳикоятимиз давомида тасвирлаб бориладиган хислату фазилатлари шарофати ила ҳеч қанча вақт ўтмай мистер Жонс томонидан эшикоғаси мартабасига кўтарилган эди. Бу ҳурматга лойиқ денгизчининг исми-шарифи Бенжамен Пенгиллен эди, бироқ у Родней¹ эришган ғалабаларнинг биридан кейин ўз кемасини ҳалокатдан асраб қолиш учун помпа (насос) ёнида қанча вақт туриб беришга муваффақ бўлгандаги ажойиб воқеани тез-тез ҳамда такрор-такрор ҳикоя қилаверганидан сал кунда Бен Помпа деган жарангдор лақаб орттириб олган эди.

Бенжаменнинг ёнида, лекин (гўёки ўз мансаб-вазифаси шаънини авайлаб асраётгандек) бир баҳя олдинроқда кексагина аёл турарди. Гулдор қалин сурп кўйлаги суяги бузуқ, қотма, дароз қомати ҳамда тулкисифат айёрона, ажин босган юзига мутлақо ярашмаганди. Унинг талайгина тиши тушиб кетган, омон қолганлари эса сап-сариқ эди. Қирра бурунчаси биқинидан шалвираб қолган буриш ёноқларига томон чуқур-чуқур ажинлар таралганди. Бу хоним шунчалар жон-жаҳди билан тамаки искардики, гўёки лаби ва няғи айнан шунинг натижасида заъфарон тусга кирганга ўхшарди; бироқ бутун башарасининг туси худди шундоқ эди. Ана шу кекса хоним Мармадьюк Темпл хонадонида жамики оқсочларга бошчилик қилар, рўзгорбошилик вазифасини адо этар, Валинеъмат Петтибон деган дабдабали исму шарифга мушарраф эди, Элизабет уни умрида биринчи бор кўриб туриши эди, зотан кекса хоним бу ерда миссис Темплнинг вафотидан кейин пайдо бўлганди.

Хўжайинларни қарши олгани ана шу эътиборли, боҳурмат зотлардан ташқари, оддий хизматкорлар ҳам чиқишган эди. Уларнинг аксарияти занжилар эди. Бир хиллар асосий эшикдан чиқиб келар, кимлардир уйнинг нариги бурчагидан (ўчоқбоши ва қазноққа ўшоқдан кириларди) чопганча келарди.

Аммо чаналар ёнига биринчи етиб келган Ричарднинг итхонаси истиқоматчилари бўлди, шунда еру самони минг бир турли оҳангдаги итлар товуши тутиб кетди. Уларнинг соҳиби бу суронли саломлашувга худди ўшандай турлича оҳангдаги «вов-вов» у «ир-ир»лар

¹ Родней Жорж (1717 — 1792) — французлар ва испанларга қарши олиб борилган қатор жангларда ўзини кўрсатган инглиз адмирали.

билан токи итлар (эҳтимолки эгалари улардан ҳам ўтказиб юборганидан хижолат тортиб) бараварига жим бўлиб қолгунларига қадар жавоб қайтараверди. Фақат бўйинбоғидаги мис тўқага йирик-йирик қилиб «М. Т.» ҳарфлари зарб этилган ҳирсдай қари итгина умум хорга қўшилмай турарди. У тўс-тўполонга парво қилмай, важоҳат билан судьяга яқинлашди ва соҳиби эркалатиб гарданига шапатилаб қўйганидан кейин Элизабетга ўгирилган эди, қиз суюниб «Аскар!» деб хитоб қилди ва ҳатто энгашиб, уни ўпди. Қари ит ҳам Элизабетни таниди, қиз муз қоплаган зиналардан кўтарилаётганида (отаси билан мосье Лекуа сирғаниб кетмасин деб икки ёндан қўлтиқлаб олишган эди) у орқасидан мўлтираб тикилиб турди, эшик ёпилар-ёпилмас эса, худди эндиликда уйда пайдо бўлган янги бебаҳо зотни айниқса қаттиқроқ қўриқлашга аҳд қилгандек, энг яқиндаги уя остонасига узала тушиб ётиб олди.

Элизабет хизматкорлардан бирига қандайдир ишни буюриб бир нафасгина ҳаяллаган отаси ортидан олдинги хона — баланд қадимий шамдондаги иккитагина шам хира ёритиб турган хайҳотдай залга кириб борди. Эшик ёпилди-ю, бутун жамоат аёзли қиш салтанатидан бирдан жазирама ёз ҳукмронлигига кўчиб ўтгандек бўлди. Залнинг ўртасида каттакон печь қад ростлаган, унинг икки биқини гўё иссиқдан силкиниб, ҳансираб турганга ўхшарди. Печнинг мўриси тиккасига шифтга қадалган эди. Печь устига сув солинган ту누ка тоғора қўйилган бўлиб, сув буғланиб, уй ҳавосининг зарурий намлигини сақлаб турарди.

Зал гиламлар ила бежалган, ундаги мебель-жиҳозлар мустаҳкам ва қулай кўринарди — улардан бир қисмини шаҳардан келтиришган, қолганини Темплтон дурадгорлари ясашган эди. Қизил дарахтдан ясалиб, фил суягидан қадама нақш чекилган, йирик-йирик мис тутқичлари бор жавон кумуш идишлар залворидан бамисоли оқ чекаётгандай эди. Унинг қаватидан бир нечта ёввойи олча танасидан ясалган катта-катта столлар жой олган, ёғочининг ранги жавон ясалган денгиз орти қимматбаҳо дарахтини эслатарди; столлар оддийгина ясалган ва ҳеч қандай безак берилмаган эди. Уларнинг қарама-қаршисида тоғ зарангидан ясалган чоғроққина столча турибди; унинг ранги анча очроқ, сатҳидаги тўлқинсимон тола-чизиқлар эса

чиройли табиий нақшин безакни ташкил этган. Столчанинг нарёғидаги бурчакда рақамлари мисдан, океан соҳилидан келтирилган қора ёнғоқ ёғочидан ясалган энсизгина, баланд қутили зил-замбил қадимий соат турибди. Деворлардан бири тағига узундан-узун юмшоқ курси, тўғрироғи, узунлиги йигирма фут келадиган диван қўйилган; оч рангли читдан жилд кийгазилган унга. Қарама-қарши томондаги девор ёнидаги бўлак жиҳозлар орасида оч-қўнғир рангга бўялган стуллар қўйилган, уларнинг суянчиқларидаги хийла бўшангроқ қўл билан чизилган ингичка қора чизиклар иланг-биланг чиққан.

Печнинг нариги томонидаги деворда қутиси қизил дарахтдан ишланган, барометр билан туташтирилган термометр осиглиқ; Бенжамен ҳар ярим соатда (бирон дақиқани ҳам ўтказиб юбормай) келиб, мазкур асбоб неча рақамни кўрсатаётганига қараб кетарди. Печнинг икки томонида, залнинг икки бошидаги иккита эшик билан печдан бир хил масофада шифтга маҳкамланган иккита шиша қандил осилиб турибди, биқин томондаги ичкарига кириладиган қатор эшикларнинг кесакилари-га зарҳал шамдонлар маҳкамланган.

Ана шу кесакилар, шунингдек эшик пешбурунлари гоятда антиқа тарзда ишланган, ҳар бир эшикнинг тепасида, ўртада супачали пештоқчалар бор. Ҳар қайси супачага қорага бўялган жажжи ганч ҳайкалчалар ўрнатилган. Ҳайкалчаларнинг ҳам, улар остидаги супачаларнинг ҳам шакли-тарҳини танлаш бобида мистер Жонснинг диди сезилиб турибди. Эшиклардан бирининг тепасида Гомер «мана ман» деб турибди, Ричарднинг таъкидлашича, у қуйиб қўйгандек ўзига ўхшаркан — «ахир, бир қарагандаёқ унинг сўқирлиги билиниб турибди-да». Иккинчи эшик тепасида юзи сип-силлиқ, чўққисоқол жанобнинг боши билан елкалари кўзга ташланарди, бу зотни Жонс Шекспир дейди. Учинчи эшикнинг тепасида кўзача кўзга ташланади — унинг шакли-шамойили, Ричарднинг фикрича, асли нусхасида Дидонанинг¹ хоки сақланганини инкор этиб бўлмас даражада исботлаб турган эмиш. Тўртинчи ҳайкалча, шак-шубҳасиз, Франклин² — буни қалпоғи билан кўз-

¹ Дидона — Карфагеннинг афсонавий маликаси.

² Франклин Бенжамен (1706 — 1790) — Американинг Мустақиллик уруши давридаги сиёсий арбоби ва йирик олими.

ойнаги исботлаб турибди. Бешинчиси ҳам айнан шу тариқа меҳр билан ишланган Вашингтоннинг боши эканини айтиб турибди ўз-ўзидан. Олтинчисининг эса ким ёхуд нима эканини аниқлаш осон эмасди, Ричарднинг сўзлари билан айтганда, у «ёқасининг тугмалари ечиқ кўйлак кийиб, бошига дафна шаббаларидан чамбар кийган кишининг тимсоли. Унга Юлий Цезарданми, ёки йўқ, доктор Фаустданми (униси ҳам, буниси ҳам деб тахмин этишга ишонарли далил-асослар мавжуд) андоза олинган» экан.

Деворларга қорамтил-симсбий рангли инглиз гулқоғози ёпиштирилган бўлиб, унда генерал Вольфнинг¹ сағанаси узра мотамсаро бош эгган Британиянинг рамзий шакли-тарҳи тасвирланган эди. Қаҳрамоннинг ўзи бўлса ўкраб йиғлаётган маъбудадан пича нарироқда, гулқоғознинг шундоқ чеккагинасида тасвирланган эдики, унинг ўнг қўли бошқа гулқоғозга ўтиб қолган эди; Ричард ушбу гулқоғозларни ўз қўли билан ёпиштираётганида негадир бирон марта ҳам холини холига тўғрилаёлмади, оқибатда Британия ҳалок бўлган ўз суюқлисининггина эмас, шу қатори унинг ёвузона бир тарзда сон-саноксиз мароталаб кесилиб, бўлтаксўлтак бўлиб кетган ўнг қўлининг ҳам азасини тутшига тўғри келди.

Мазкур ғайритабиий жарроҳликни адо этган жарроҳ шу пайт қамчисини қарсиллатиб ўзининг залда эканини эълон қилиб қолди.

— Ҳой Бенжамен! Бен Помпа! Еш бекани шундай кутиб оляпсанми ҳали? — деб шанғиллади у. — Уни афв этасиз, жияним Элизабет. Ҳамма ишни ўрнига қўйиб бажариш ҳар кимга ҳам насиб этмаган, аммо эндиликда, мен қайтиб келган эканман, бунақанги ачинарли англашилмовчилигу хатолар ортиқ такрорланмайди. Қандилларни ёқинг, мистер Пенгиллен, тезроқ ўт олдинг уларни, мундоқ бир-бировимизни тизукроқ кўрайлик ниҳоят. Э-ҳа, Дьюк, мен анови буғингни келтиргандим буёққа, нима қилай уни, а?

— Е раббим, илгарироқ буюрганингизда эди, ҳамма истагингиз аллақачон жо-бажо қилиб қўйилган бўларди-я, сквайр, — дея гап бошлади Бенжамен, олдин кафтининг орқаси билан оғзини артиб олиб. — Сизлар

¹ Вольф Жеймс (1726—1759) — Англия билан Франция ўртасидаги уруш пайтида Канадада ҳалок бўлган инглиз генерали.

бандаргоҳга кириб келган пайтларингда мен энди ҳуштак билан ҳаммани кема сахнига чорлаб, командага шам улаша бошлагандим. Локин хотин-халаж сизнинг қўнғироқчаларингиз жингиллашини эшитар-эшитмас, худди боцман қамчи билан сийлаётгандек, зумда тум-тарақай бўлиб кетишди, башарти бу хонадонда аёлларни лангар боғичини узиб кетган бир пайтларида эпга солишни уддалай оладиган одам топилгани тақдирда ҳам, унинг исми-шарифи Бенжамен Помпа эмас. Қандайдир арзимас шамларни деб мисс Бетси кекса бир одамдан аччиғланмас ёки, яъниким, у узун кўйлак кийиб олиб, ўзини савдо кемаси қилиб кўрсатишга уринадиган қароқчи кемачалик ўзгариб кетмагандир дейман.

Элизабет билан отаси ҳамон индамай туришарди. Залга қадам қўйганларидаёқ икковлари маъюсланиб, кўнгиллари жиндак гаш тортган эди: Элизабет пансионга кетмасидан олдин бир йил яшашга улгурган ушбу уйни яқингинада ўзининг меҳрию қалб ҳарорати билан илитиб, унга файз киритиб турган марҳума ёдларига тушганди.

Ниҳоят хизматкорлар қандилу шамдонларга шамни нима мақсадда ўрнатганларини эсладилар-у, шошапиша уларни ёқишга киришдилар; бирон дақиқа ўт-маёқ ҳаммаёқ чарақлаб кетди.

Қаҳрамонимиз билан отасининг ғамбода кайфияти шу топгача зални чирмаб турган ғира-шира қоронгиликка қўшилиб ғойиб бўлди-ю, йўлдан келганлар зилдай пўстини қалпоқларини ечишга тутиндилар.

Токи улар ечиниш билан машгул эканлар, Ричард хизматкорларга дам у, дам бу ишни буюрар, танбеҳ берар ва вақти-вақти билан судьяга бугу хусусидаги ўз фикр-мулоҳазаларини айтиб қўяр эди, унинг бу дийдиёси худди ашулачига жўр бўлаётган созанданинг сози товушини эслатарди, зеро гаплари ҳаммага эшитиларли эди-ю, аммо ҳеч кимнинг қулоғига кирмасди, шу боисдан ҳам унинг сўзларини келтириб ўлтирмаймиз бу ўринда.

Саховатли Петтибон ўз зиммасига тушган шамларни ўт олдириб бўлибоқ, гўёки пўстинини олмоқчидек, зипиллаганча Элизабет ёнига қайтди, аслида эса унинг измидаги хонадонни бошқариш жиловини ўз қўлига олиши лозим бўлган соҳибасини тузукроқ кўришдек ғаразли, аламнок бир ниятда қилди буни. Рўзғорбоши

бекаси ёмғирпўши, пўстинчаси, қалин рўмоли ва пайпоғини, каттакон қора қулоқчин-қалпоғини ечгач, қаршисида теграсини тўсдай қоп-қора ялтироқ соч тутамлари қуршаган бежирим чехра пайдо бўлганида ҳатто чўчиб кетганини ҳис этди; зебо чехрада латофату нафосат акс этаётган бўлса-да, у соҳибасининг қатъиятли, метин иродали эканидан далолат бериб турарди. Элизабетнинг пешонаси қатра ғуборсиз тиниқ ва оппоқ эди, аммо оппоқликнинг симёнлик ҳамда дардмандлик белгиси бўлмиш рангпарликка заррача дахли йўқ эди. Рисоладагидек ҳуснига жиндаккина путур етказган, бироқ мағрурона мардонаворлик тусини бахш этган бурнини (хиёлгина қиррабурунроқлиги бўлмаса) юнонларга хос дейиш мумкин эди. Оғзи ангишвонадеккина бежирим, бироқ озроққина ишвага мойиллиги ҳам йўқ эмасга ўхшарди. Бу оғиз нафақат қулоққа, шунингдек ниғоҳу кўзларга ҳам ҳузуру лаззат бахш этарди. Устига-устак Элизабет хушқад ҳамда чиза бўйчан қиз эди — бу томони, шунингдек кўзларининг туси, чиройли қайрилма қошлари ва узун ипак киприклари онасига тортганди. Аммо юз ифодаси отасидан кўчганди: одатда мулойиму истараликкина бу чехра даргазаблик онларида жиддий, ҳатто қатъиятли тус оларди-ю, лекин чиройини йўқотмасди. Отасидан унга яна бир оз жиззакилик ҳам ўтганди.

Охирги рўмол ҳам ечилгач, Элизабет рўзгорбоши кўзи ўнгида бутун ҳусни-малоҳати билан намоён бўлди: мовий бахмал сувора кўйлак унинг сарв қаддини қучиб турар, нақш олмадек икки бети иссиқдан лолагун тусга кириб, ял-ял ёнар, салгина намланган кўзлари чақнарди. Саховатли Петтибон шамлар шуъласида юз-кўзи яшнаб турган малакка бир қиё боққандаёқ ўзининг ушбу хонадондаги ҳукми-амоли тугаганини фаҳмлади.

Бу орада бошқалар ҳам ечиниб бўлишган эди. Мармадьюк оддийгина қора уст-бошда экан, мосье Лекуа — тамакиранг узун камзулда, ичидаги гул чекилган калта камзули ҳам кўриниб турибди; ипак иштони билан ипак пайпоғию бошмоғининг сўлоқмондай тўқалари ярақлайди — умум жамоатнинг фикрича, тўқаларини безаган безаклар олмос эмас, шиша эмиш. Майор Гартман йирик-йирик жез тугмали зангори мундир кийган, бошида кокили бор парик, оёғида этик; мистер Ричард Жонснинг калтабақай гавдасини қучган шишаранг

пўрим сюртукнинг дўппайган қорни устидаги тугмалари солинган-у, остидаги қизил мовут нимчаси билан гул чекилган юпқа яшил бахмал нимчаси кўриниб турсин учун тепадаги тугмалари атайин чиқариб қўйилган; сюртуги этагидан бугу терисидан тикилган чолвори чиқиб турибди, оёғида шпор тақилган қўнжи узун оқ этик — боягина чанада ўтирган ўриндигини зўр бериб ниқтаганидан шпорларидан биттаси озроққина қайлиброқ қолибди.

Элизабет устки кийимларини ечиб ташлагач, фақат хизматкорларнигина эмас, шунингдек, зални ҳам диққат-ла кўздан кечириб, атрофига аланглади. Шунда тўсатдан нигоҳи Темплтоннинг ёш ворисасини қутлагани тўпланган ясан-тусан, кулиб турган одамлар орасида мутлақо бегонага ўхшаб қолган кимсада тўхтади.

Ташқари эшик олдидаги бурчакда, ҳеч ким пайқаб-эътибор бермаган, вақтинча ҳамманинг ёдидан кўтарилган овчи йигит турарди. Башарти судьянинг фаромушлигини шу дамда вужудини қамраган гоят зўр ҳаяжонланиш билан оқлайдиган бўлсак, унда йигитчанинг ўзи нега жароҳати ҳақда эслатмаганининг сабаби тушунарсиз эди. Залга киргани ҳаманоқ у беихтиёр қалпогини ечди, унинг сақичдай қоп-қора сочи пахмайиб-кўпчиб туриш ва йилтиллаб жилва қилишда ҳатто Элизабетнинг сочидан заррача қолишмасди. Бир қарашда қўполдан-қўпол қилиб тикилган тулки тери қалпоқдек арзимас бир матоҳ йигитнинг кўринишини қанчалик ўзгартиб юборишини тасаввур этиш маҳол. Агар овчи йигитнинг чеҳрасида акс этган қатъият ҳамда мардонаворлик киши диққатини тортса, пешонаси билан бошининг шакли-тарҳи олижаноблигу саховатдан далолат бериб турарди. Энгил-боши юпунгина бўлишига қарамай, йигит хонадаги жиҳозлар — бу атрофларда ҳашамдорликнинг чўққиси саналмиш жиҳозлар орасида ўзини нафақат кўравериб кўникиб кетган нарсаларнигина эмас, айни чоғда дилида бир қадар нописандлик ҳиссини уйғотадиган буюмларни кўриб тургандек тутаётганди.

Қалпогини тутган қўли билан Элизабетнинг чоғроққина фортепьяносига салгина суяниб турарди, унинг ушбу қилиғида на қишлоқиларга хос қовушиқсизлик, на одобсизларча қўполлик бор эди. Бармоқларининг авайлабгина тутиб туриши мазкур музыка асбоби унга эскитдан ошно эканидан далолат берарди. Иккинчи

қўли билан қуроли милини маҳкам ушлаб, унга таяниб олган эди. Афтидан у ўзининг шу топда жангаринамо, пича ғашга теккудек бир важоҳатда турганини фаҳмламаётганди, зеро йигит шунчақи қизиқсинишдан кўра хийла чуқурроқ туйғу исканжасида қолганди чамаси. Бу чехра эғнидаги одмигина кийими билан уйғурликда залнинг нариги бурчида хонадон соҳибини қуршаб олган олашовур тўдадан тамоман ажралиб турарди, Элизабет унга анқайган кўйи ҳамда ҳайратла тикилишда давом этди. Нотаниш йигит зални бир-бир кўздан кечираркан, қошлари тобора чимирила борди. Кўзларида дам ғасаб учқунлари чақнаб, дам нигоҳи аллақандай ғамгин тус оларди. Кейин у фортепьянодан қўлини олди-да, бошини унга қўйиб, дилдан кечаётганларни, бутун ички дунёсини ойнадек кўрсатиб турган юзини Элизабет назаридан яширди.

— Отажон,— деди қиз,— ёрдамимизга мунтазир саховатли жентльмени бутунлай унутиб қўйибмизку (Элизабет уни бундан бўлакча атай олмаслигини ҳис этиб турарди), унга астойдил ғамхўрлик қилиш ва меҳрибонлик кўрсатиш бизнинг зиммамизда эмасми, ахир.

Шу сўзлар айтилар экан, жамики ҳозир бўлганларнинг нигоҳи Элизабет қараб турган томонга қадалди, ёш овчи эса бошини мағрурона кўтариб:

— Жароҳатим арзимасгина, хавфли жойи йўқ, кейин, агар янглишмасам, судья Темпл уйга етиб келмасимизданоқ табибга одам жўнатгандилар чоғи.

— Шубҳасиз,— жавоб қилди Мармадьюк.— Дўстим, сизни бу ерга нима мақсадда таклиф қилганим ва сизнинг олдингизда қандай бурчли эканимни унутганимча йўқ.

— А-ҳа! — дея хитоб қилди Ричард бадхоқлик ила.— Балки бу йигитча олдида ўзинг отиб қулатган буғу учун қарздордирсан, оғам Дьюк. Вой Мармадьюк, Мармадьюк-эй! Уша буғу тўғрисида қаёқдаги чўпчакларни валдираб юрибсан-а бизга! Мана икки доллар сизга, йигитча, буғу эвазига, судья Темпл эса адолат юзасидан табибнинг ҳақини тўлаши керак. Берадиган ёрдамим учун сиздан ҳеч нарса олмайман, шундаям астойдил кўмаклашиб юбораман. Ке қўй, Дьюк, хафа бўлма: буғуни пойлаёлмаган бўлсанг ҳам, қарағайнинг орқасида турган манави йигитчага теккизибсан-ку, ахир. Тан бераман: умрим бино бўлиб бунақанги мер-

ганчасига отган эмасман сира.

— Умид қиламизки, бундан-буён ҳам шундоқ бўлади,— жавоб қайтарди судья.— Ушандан кейин мен тушган аҳволга сен тушма илоё. Навқирон дўстим, хавотирланманг, ростки қўлингизни бемалол қимирлатяпсизми, демак, жароҳатингиз жиддиян хавфли эмас экан.

— Ўзингни худди жарроҳликда бирон нимага ақлинг етадигандек қилиб кўрсатиб, ишни пачавасини чиқариб юрма унақа, Дьюк, — дея унинг сўзини бўлди мистер Жонс, нописандлик билан қўл силкиб.— Бу илмни фақат тажриба-амалиётдагина ўрганиш мумкин. Ўзингга маълумким, менинг бобом ҳақим ўтган, сенга келганда эса, томирингда бир томчийам ҳақимлик қони йўқ. Бунақанги истеъдод наслдан-наслга ўтади. Ота уруғларимнинг жамикиси табобатда унча-мунча нарсага ақли етган. Мана масалан, Брэндивайн остоналарида ҳалок бўлган амакимни олайлик: у ҳалок бўлган полкдошлари орасида энг осон жон берган, хўш, сабаб? Чунки у қандай нафас олмай қўйишни билган. Камдан-кам одам уддасидан чиқади буни.

— Сенинг уруғларинг жон таслим қилиш санъатини сув қилиб ичиб юборганларига заррача шубҳам йўқ, Дик,— деди судья, нотаниш йигитнинг чеҳрасига беихтиёр равишда қалққан шўхчан табассумга табассум-ла жавоб қайтараркан.

Ушбу сўзлар Ричардни қатрача хижолатга соллмади, у қўлларини чўнтакларига суқиб, камзули барларини қаппайтирганча алланиманидир ҳуштакка солиб чала бошлади. Бироқ жавоб қайтариш истаги шунчалик зўр эдиким, бундайн файласуфона ҳолатда тураверишга ортиқ сабри чидамай, қизишиб деди:

— Кулинг-а, кулинг, судья Темпл, туғма истеъдодлардан кулиб қолинг, майли! Утинаман сиздан, кулинг! Лекин кентингизда тирик жон зоти борки, ҳаммалари бошқача фикрда-да. Мана, ҳатто манави йигитча, ўша ўзининг айиқполвонлари, буғуларню олмахонларидан бўлак ҳеч нимани билмайдиган овчини олайлик, агарда сен қобилият ва фазилатлар наслдан-наслга ўтмайди десанг, ҳатто шуюм ишонмайди гапингга. Тўғриямасми, қадрдон?

— Нуқсонун қусурлар ўтмайди, бунга ишонаман,— дея қуруққина жавоб берди нотаниш йигит нигоҳини судьядан Элизабетга кўчираётиб.

— Сквайр ҳақ, судья жаноблари, — деди Бенжамен, ниҳоятда пурмаъно ҳамда дўстона қиёфада Ричард томонга бош силкиб. — Мана, масалан, айтайлик, инглиз қироли ҳазрати олийлари сариқ касални шундоқ қўл теккизишни ўзи билангина даволайдилар, аслидачи, бу дардни бемор танасидан бутун денгиз флотигаги энг олди доктор ҳам қувиб чиқаролмайди. Ҳатто адмиралнинг ҳам қўлидан келмайди бу. Мазкур дарддан фақат қирол ҳазрати олийларию дорга осилган одамгина форуғ қила олади. Ҳа, сквайр ҳақ, йўқ дейдиган бўлсангиз, хўш, айтинг-чи, унда нима сабабдан оиладаги еттинчи ўғил — гарчи у кемага оддий денгизчиликка кирган чоғидаям — ҳамиша доктор бўлади? Мана биз де Грамсс¹ қўмондонлигидаги қурбақахўрларни тирқиратиб қувган пайтларимизда соҳилда докторимиз бўларди, ана ўша...

— Бас, бас, Бенжамен, — сўзини оғзидан олди Элизабет, кўзларини овчидан узиб, атрофида нимаики гап-сўз бўлаётган бўлса, барига диққату илтифот-ла қулоқ солаётган мосъе Лекуага қараркан. — Бу ва шунга ўхшаган бўлак ажойиб-ғаройиб саргузаштларингни бошқа бирор вақт ўзимга ҳикоя қилиб берарсан. Ҳозир эса доктор манави жентльменнинг жароҳатини кўриб, боғлаб қўйишига хона тайёрлаш керак.

— Бу иш билан ўзим шуғулланаман, Элизабет, — деди Ричард бир оз виқор билан. — Мармадьюкнинг қайсарлиги азобини йигитча тортмаслиги керак-ку, ахир. Қани орқамдан юр, қадрдон, жароҳатингни ўзим кўриб қўяман.

— Ҳакимни кутганимиз маъқул, — совуққина жавоб қилди овчи. — Билишимча, пайсалга солмай келиб қолса керак ҳадемай.

Ричард сўзлаётган йигитга анграйганча, турган жойида қотди-қолди: у ўз фикрини бунчалик назокатли услубда силлиққина ифода этишни кутмаганди, кейин, рад жавобидан ниҳоятда ранжиганди. Дили оғриганидан қўлларини яна чўнтагига суқди-да, мистер Грантга яқинлашиб, қулоғига шивирлади:

— Мени айтди дерсиз, ҳадемай бутун кентга ана шу йигитча бўлмаганида биз ҳаммамиз жаҳаннамга кетишимиз тайин эканлиги ҳақида дув-дув гап тарқай-

¹ Грамсс — Франсуа де Грамсс (1723 — 1788) — француз адмирали: 1772 йилда инглиз адмирали Роднейдан енгилган.

ди. Худди камина от ҳайдашни билмайдигандек! Мана сизнинг ўзингиз ҳам, сэр, уларни ҳеч қийналмай йўлга чиқариб олган бўлардингиз. Ҳеч қанақанги қийин жойи йўқ эди буни! Фақат тизгиннинг чап томонини қаттиқроқ тортиб, ўнгдаги шатакчи отга бостириб қамчи солинса бас эди. Чин юракдан умид қиламанки, сэр, бу йигитча чанани буриб юборганида лат емагандирсиз?

Кашиш жавоб беришга улгурмади, чунки залга маҳаллий ҳақим кириб келганди шу аснода.

VI Б о б

...Токчаларда
Уюлиб ётганча бўм-бўш қутилар,
Шиша идишлару кўзалар, иплар,
Гулларнинг қуриган бўш уруғлари
Бор гариблиги-ла кўзга ташланар.

Шекспир.
«Ромео ва Жульетта»

Доктор Элнатан Тодд (бу ҳақимнинг исми-шарифи шундай эди) кентга ғоятда билимдон, олим одам сифатида маълуму машҳур эди ва ақалли бағоят антиқа қадди-қомати билан ажралиб турарди. Бўйи, бошмоғини қўшмаганда ҳам, олти футу тўрт дюйм келарди. Қўл ва оёқлари ана шу йирик рақамга тамоман мутаносиб эди-ю, лекин бўлак жамики тана аъзолари хийла кичикроқ ўлчовда ясалганга ўхшарди. Кифтлари, баландлиги жиҳатдан нақ паҳлавонлар ҳавас қилса арзигудек эди-ю, аммо ниҳоятда энсиз, тор бўлиб, косовдек узун шалвиллаган қўлларини гўёки тўғридан-тўғри умуртқа поғонасидан ўсиб чиққан деб ўйлаш мумкин эди. Аммо-лекин бўйни ҳайрон қоларли даражада узун, ушбу жиҳатдан қўл ва оёқларидан заррача қолишмасди. Ана шу бўйни устида шакли-шамойили бодрингни эслатгувчи муштдеккина боши жойлашган бўлиб, энса томонини тикандай тикрайган қалин қўнғир соч қоплаган, олд ёғида эса доктор сира-сира олимона ифодани сақлашга муваффақ бўлолмаган кулгили башара оламга боқиб турарди.

У Массачусетснинг ғарбий қисмида истиқомат қилгувчи фермер оиласининг кенжа фарзанди эди, хийла ўзига тўқ одам бўлмиш отаси уни бошқа ўғиллари сингари далада ишлашга, ўтин ёриш ёхуд бўлак

бўй ўсишига халал берадиган биронта оғир меҳнат билан шуғулланишига мажбур қилмасди. Дарвоқе, рўзгор-хўжалик ишларидан Элнатан қисман айни бўйи тез ўсаётганлиги шарофати ила озод бўлганди: ана шу сабабли рангпар, нимжон ва шалвиллаган эди, буни кўрган раҳмдил онаси, «касалманд бола, фермерликка ярамайди, шуни-чун бирорта бошқа енгилроқ касбдан нон топиб ея қолсин, адвокатлик, руҳонийлик ёки докторликка ўқисин», деган эди. Тўғри, Элнатаннинг бу соҳалардан хусусан қай бирига лаёқати борлигини ҳеч ким тузук-қуруқ билмасди ҳам. Ҳозирча эса у бекор юрар, кунбўйи қўрғонда сандироқлар, ҳом олмаларни ғажиб, отқулоқ изларди. Меҳрибону ғамхўр онанинг ўткир кўзлари кўп ўтмай унинг яхши кўрадиган машғулотларини пайқади ва ўғлининг тақдири, ҳаёт йўлини кўра олди. «Элнатаннинг пешонасига тақдиру азалдан докторлик битилган, худди шундоқ. Сахармардондан қаро кечгача боғдаги ўт-ўланлар орасидан бекорга аллақанақанги гиёҳларни териб, барини таъмини кўриб юрмайди-ку. Иннайкейин, гўдак чоғлариданоқ ҳар хил дорию дориворларни яхши кўрарди: бир марта чолимга сафрони бўшатадиган ҳабдори тайёрлаб, заранг ширасидан суртиб, столга қўйиб қўйсам, Элнатан, гўё оламда бундан ширин нарса йўқдек, ҳаммасини ютибди-қўйибди. Айчебод (унинг чоли) бўлса уни ичаётганида афтини шунақанги буриштирардики, қараб ваҳминг келарди».

Айнан шу ҳол масалани ҳал қилди-қўйди. Элнатан ўн бешга тўлганида уни худди асов тойчоқдек шаппа ушлаб, пахмайган сочини олишди, сўнг ёнғоқ пўчоғидан тайёрланган ранг билан бўялган қўлбола матодан тикилган уст-бош кийгазишди, қўлига Инжил ва Уэбстер алифбосини тутқазишди-ю, мактабга жўнатишди. Бўлажак ҳаким бефаросат бола эмасди, бунинг устига эса уйида юрган кезларидаёқ, ҳеч қандай тартиб-мартибсиз бўлса-да, савод ҳамда арифметика алифбосини ўрганганидан тез орада энг илғор шоғирд бўлиб олди. Онажониси муаллимдан, «ўғлингиз ноёб қобилиятга эга, тенгдошларининг жамига қараганда чандон бора зеҳни ўткирроқ», деган мақтовни эшитиб оғзи қулоғига етди. Муаллим шунингдек, болада тиббиётга нисбатан туғма майл бор, деб ҳисоблашини айтди, яна — ўзидан ёшроқ ўртоқларига камроқ овқат енглар дея насиҳат қилаётганини бир неча маротаба ўз қулоғи билан эшит-

ганмиш, жоҳил болакайлар бу насихатларга парво қилмаган пайтларида эса Элнатан уларга уйларида юборишган егуликларнинг жамини мардонаворлик билан пок-покиза туширар экан, зотан у болаларни меч-кайликнинг ҳалокатли оқибатларидан қутқариб қолиш учун шундай қилар экан-да.

Муҳтарам устози шунчалар мақтаганидан ҳеч қанча вақт ўтмай болани мактабдан чиқариб олиб, маҳаллий ҳаким — тиббиёт майдонидаги дастлабки қадамлари шахсан унинг ушбу жабҳадаги илк одимларини жуда-жуда эслатадиган зотга шогирдликка бердилар. Эндиликда қўни-қўшнилар қаҳрамонимизнинг муттасил гоҳ қудуқ бошида докторнинг отини суғораётганини, гоҳ ҳар хил — кўк, сариқ, қизил дориларни кўтариб юрганини кўришарди; лекин гоҳо-гоҳо унинг қўлда Раддименнинг «Лотин грамматикаси» билан олма тагига жойлашаётганига кўзлари тушиб қоларди, шундай пайтларда чўнтагидан Денменнинг «Доячилик» деган китобининг учи чиқиб турарди, зеро мураббийси ўз фикрича у даставвал одамларга ёруғ дунёга келишда қандай ёрдамлашиш илмини ўрганиши, ана шундан кейингина — уларни нариги дунёга жўнатиш билимини рисоладагидек эгаллаши лозим деб ҳисобларди.

Шу тариқа машғулотлар ила бир йил ўтди, бир куни Элнатан тўсатдан ибодатхонага кириб келди, эғнида хонаки қора матодан этаклари узундан-узун сюртук, оёғида (қизил саҳтиён тери топилмаганидан) бўялмаган бузоқ терисидан тикилган қўнжи калта этик.

Кейинроқ қўни-қўшнилар унинг соқол ола бошлаганини — тўғри, эски ва ўтмас устара билан — пайқашди. Орадан уч-тўрт ой ўтмаёқ, кунлардан бир куни бир неча кампир ташвишли қиёфада бечораҳол аёлнинг уйи томон ўтиб бораверишди, уй атрофида эса қўрқиб кетган қўшни аёллар уймалашишарди. Икки болакай эгарсиз салт отларга сакраб минишди-ю, икки ёққа қараб елдириб кетишди. Аммо ҳар қанча излашмасин, докторни топа олишмади. Ниҳоят Элнатан ўз дарвозасидан виқор билан чиқиб келди, олдинда эса малламўй болакай энтикканча чопқилаб борарди. Эртасига Элнатан кўчада пайдо бўлганида (қишлоқни кесиб ўтган қатнов йўлини кўча деб аташарди бу ерда) кўчанинг ҳамма истиқоматчилари унинг хатти-ҳаракатида қандайдир ўзгача виқору салобат пайдо бўлганини

сезмай қолмадилар. Ўша ҳафтанинг ўзидаёқ у яп-янги устара сотиб олди, кейинги якшанбада эса ибодатхонага қизил ипак рўмолчани ғижимлаб ушлаганча кириб келди; юзида сипогарлик ҳамда жиддийлик акс этиб турарди. Кечқурун у ёшгина қизи бор бир фермерникига ташриф бюрди — таассуфки, бу атрофларда бундан кўра аслзодароқ оила яшамасди. Зийрагу тадбиркор онаси йигитни сулув қизи билан ёлғиз қолдираркан, уни шоша-пиша «доктор Тодд» деб атади. Шу тариқа дастлабки қадам қўйилди, ўша кундан эътиборан Элнатанни фақат шундай атай бошладилар.

Орадан яна бир йил ўтди, бу муддат мобайнида ёш ҳаким ўша устози қўлида таҳсилни давом эттирди ва (гарчи уйдан чиқибоқ икковлари икки ёққа қараб кетишларини одамлар пайқашган бўлишса-да) «кекса доктор билан бирга беморларни бориб кўриб юрди». Ана шу муддат охирлаганда доктор Тодд балоғат ёшига етди. Шунда у дори-дармон харид қилмоқ ва баъзиларнинг тасдиқлашларича касалхона қошидаги курсда ўқиш учун Бостонга жўнади; кейинги фикр хусусида бизга ҳеч нима маълум эмас, илло шундай бўлган тақдирда ҳам, у ўша курсни кўпда ушланиб ўлтирмай, «шиғиллатиб» тугатган, негаки орадан икки ҳафта ўтиб-ўтмаёқ гуп-гуп олтингугурт иси келиб турган сирли қутини кўтариб уйга қайтиб улгурган эди.

Шундан кейинги дастлабки якшанбадаёқ унинг тўйини ўтказишди, эртасига эрталаб у келинчак билан ҳозиргина зикр этганимиз қути, хонаки матодан тикилган ич кийимлар солинган сандиқча, биқинига қизил соябон қистириқлик гулқоғоз ёпиштирилган яшик, иккита яп-янги тери хуржун ва шляпа қутиси ортилган бир отли чанада аллақайгадир жўнаб кетди. Бирмунча вақт ўтиб, дўстлари хат олишди, унда янги келин-куёвнинг Нью-Йорк штатига бориб жойлашишгани ва доктор Тодднинг Темплтон шаҳрида муваффақият-ла ишлаётгани хабар қилинган эди.

Модомики билимдон инглиз адлиячиси Мармадьюкнинг судьялик курсисини эгаллаш ҳақ-ҳуқуқига шубҳа билан қарар экан, унда Лейден ёки Эдинбург дорилфунунини тугатган тиббиёт ходимлари бизнинг Элнатаннинг Эскулап эҳромида хизмат ўтаётгани ҳақидаги ҳаққоний ҳикоямиздан ичаклари узилгудек бўлиб кулишлари турган гап. Бироқ, Мармадьюк ак-

сарият ҳамкасабаларидан устун тургани каби, доктор Тодднинг ҳам мазкур ўлкадаги ўз касабаларидан тариқча камчилик жойи йўқ деган биргина жавобга қаноат ҳосил қилишларига тўғри келади.

Вақт ҳамда амалиёт ҳақимимизни мўъжизавор бир тариқада ўзгартиб юборди. У табиатан ниҳоятда раҳмдил, лекин айни пайтда мардимайдон одам эди. Бошқача айтганда, у ўз беморларини даволашга чин дилдан ҳаракат қиларди ва, борди-ю иш жамоатчилиқнинг фойдали аъзоларига тақаладиган бўлса, таваккалчиликка йўл қўймасликни маъқул кўрар, фақат синашта восита-чоралардангина фойдаланарди; аммо-лекин қўлига бирор насли-насабию уруғ-аймоғининг тайини йўқ дайди тушиб қолган ҳолларда у чарм тўрвасидаги жамики дориларнинг таъсир кучини бемор тана-сида синаб кўришга киришарди. Яхшиямки тўрвадаги дорилар унчалик кўп эмасди, иннайкейин, деярли бари безарар эди. Элнатан худди шу усул билан иситмани безгакдан ажратишни туппа-тузуккина ўрганиб олди ва ушбу дарднинг кунда-кунда, кунора қайталайдиган ҳамда такрорланадиган ҳуружлари хусусида ишнинг кўзини биладиган, тажрибали ҳақимлардек мулоҳаза юритадиган бўлди. Темплтон ва унинг теварак-атрофидагилар унинг ҳар қандай тери касалликларини даволаш маҳоратига астойдил ишонардилар, кейин, шубҳасизки, биронта чақалоқ унинг ёрдамисиз дунёга келмасди. Қисқа қилиб айтганда, доктор Тодд қум юзасида, гарчи мўрт хом ашёдан бўлса ҳамки, амалиёт қоришмаси билан мустаҳкамланган ғоятда салобатлию ҳашамдор бино барпо этганди. Вақти-вақти билан у ўз дастуриламалларини такроран мутолаа қилиб турар, унчалик калтафаҳм эмаслиги ҳамда кузатувчан одам бўлганлиги сабабли амалиётни назариёт билан муваффақиятли тарзда муқобиллаштириб иш кўрарди.

Жарроҳлик бобида деярли ҳеч қандай тажрибаси бўлмаганлигидан у жиддий операциялар қилишдан тийиларди, бунинг устига десангиз, ундай ҳолларда бемор ҳақимнинг маҳоратига бевосита баҳо бериш имкониятига эга бўлади. Илло у куйган жойни малҳам билан тузатишга уста эди, аллақачон чириб битган илдизини суғуриб олиш учун тиш милқини қо-тириб кесар, қўполу лаванг саржинчиларнинг жароҳатларини моҳирона тикиб қўяр эди. Аммо бир кун

кентликлардан бири дарахтни беўхшов қулатади-ю, у оёғини босиб қолиб, суягини майда-майда қилиб юборади, шунда қахрамонимиз бутун куч-қуввати, қалб ҳароратию билимини талаб қилғувчи операцияга журъат этишига тўғри келганди. Таҳликали, оғир дамда ўзига билдирилган ишончу умидни оқлади. Янги қишлоғу кентларда илгарилари ҳам қўл ёки оёқни қирқиб ташлашга тез-тез эҳтиёж туғилиб турарди, одатда бундай ишни ўзича уқиб-ўрганган жарроҳ бажарарди, ўша жарроҳ амалий жараёнда ишнинг ҳадисини оливолиб, ўзига олдиндан билдирилган ишончни оқлаб, ном таратганди. Элнатан у ўтказган икки-уч операцияда қатнашиш шарафига мушарраф бўлганди. Лекин бу гал жарроҳ қаергадир кетган экан, шундай қилиб, доктор ноилож унинг вазифасини бажаришга мажбур бўлди.

Элнатан, гарчи ниҳоятда хотиржам ва вазминона қиёфада бўлса-да, жарроҳлик вазифасини таърифга сикмас бир дилсиёҳлик ҳамда ўз кучига ишончсизлик ила адо этишга киришади. Шумтоле жабрдийданинг исми-шарифи Миллиган экан, мажақланган оёқни ушлаб туриб докторга қандай ёрдам бергани хусусида сўзлаётганида Ричард айнан шундай деб тилга олди уни. Ўшанда мажақланган оёқ муваффақиятли қирқилиб, жабрдийда омон қолган эди. Аммо бечора Миллиган икки йилгача оёғини жудаям тор яшикка солиб кўмганлари, оёғи ҳали-ҳанузгача бекорга оғриб, азоб бераётганини ҳис этаётгани ва бунинг оқибатида бутун танаси зирқирашидан шикоят қилиб юрган экан. Шунда Мармадьюк, бу ерда гап асаб ва томирларда бўлса керак, деган тахминни айтганди, лекин ушбу жарроҳлик жараёнини ўзининг шахсий жасорати деб ҳисоблаган Ричард, қирқилган оёқларнинг панжалари сирқирашига қараб ёмғир ёғишини олдиндан сира адашмай айтиб берадиган одамлар ҳам бор эканини неча марталаб ўз қулоғи билан эшитганини рўкач қилиб, бунақанги таҳқирловчи асоссиз, пуч хаёлларни нописандлик ила рад этди. Икки-уч йилдан сўнг Миллиган оёғи азоб бераётганидан мутлақо нолимайдиган бўладию, илло оёғини ҳар қалай кавлаб олиб, бошқа кенгу каттароқ яшикка солиб, қайта кўмишади, ана ўшандан берига жабрдийда бирор марта оғриқдан оғиз очмайди экан, буни бутун кент аҳли тасдиқлаши мумкин эмиш. Ана шу ҳодиса доктор Тодднинг узил-кесил жамоат-

чилик олдида обрў-эътибор қозонишига сабаб бўлди, аммо, беморларнинг бахтига, унинг уқув-маҳорати ҳам шухрати билан бирга оша борди.

Илло, омилкорлиги ҳамда ўша сабил оёқни кесиш муваффақиятли ўтганига қарамай, доктор Тодд «қаср»-нинг кенг хонасига кириб келар экан, юраги хиёл безиллаб, ўзини титроқ босганини сезди. Хона нақ куппа-кундузгидек ёп-ёруғ эди, у ердаги қашамдор буюмлар унинг одатий бемор-мижозлари истиқомат қиладиган оддийгина, наридан-бери қурилган кулбалардаги жиҳозлардан тамоман бўлакча эди, бу ердаги одамлар эса шунчалик ясаниб-тусанган, чеҳраларида шунчалар ташвиш-надомат аломатлари зоҳир эдиким, ушбуни кўрганда ҳақимнинг метин асаблари дош бера олмади. Ўзини айтиб келгани борган хизматкордан гап ўқ зарбидан етган жароҳат хусусида эканини билиб олган ва токи чарм сумкасини ғижимлаб ушлаганча қор кечиб келаркан, унинг хаёл кўзгусида минг бир хил манзара — йиртилиб-узилиб кетган қизил қон томирларими-ей, ўқ тешиб ўтган ўпками-ей, илма-тешик бўлган қорин бўшлиғими-ей — қуюн янглиғ чарх уриб ўтар, худди бораётган йўли судья Темплнинг осуда хонадонига эмас, балки жанггоҳга элтадигандек туюларди наздида.

У остона ҳатлаб ҳайҳотдай хонага қадам қўйиб-қўймаёқ кўзи Элизабетнинг ўзига қараб турган, ташвишу хавотирлик яққол акс этган сулув чеҳрасига тушди. Қизнинг заррин жиякли суворийча либосини кўрганда бутунлай тамом бўлди-қўйди: шақ-шуқ суяк, сўлақмондай тиззалари бир-бирига урилиб, оёқлари чалишиб кетди. Гап шундаки, хаёли қочиб, ўй-фикрлари путратга келганидан у қизни ўқ илма-тешик қилиб юборган, жанг энг қизгин палласига етган бир пайтда унинг ёрдамига муҳтож бўлиб жанггоҳни тарк этган генерал деб ўйлаганди. Аммо мазкур англашилмовчилик ўша сониядаёқ деярли барҳам топди-ю, мистер Тодд нигоҳини қиздан отасининг жиддий, мардона юзига, ундан сўнг Ричардга кўчирди — Ричард шу топда овчи унинг ёрдамидан воз кечгани сабабли туғилган жаҳлини босиш учун қарсиллатиб қамчи ўйнатганча хонада нари бориб, бери келаётган эди; сўнгра у бир неча дақиқадан бери Элизабетга курси таклиф қилиб турган (аммо қиз мутлақо пайқамаётган эди) французга кўз қирини ташлади, ундан кейин зўр

бериб уч футлик муштугини қандилдан тутатиб олишга уринаётган майор Гартманга, сўнг шамдонлардан бирининг ёнида ўз ваъзи қўлёмасини варақлаётган мистер Грантга, кейин қўлларини эҳтиром-ла кўксида чалиштирган кўйи, завқу ҳасад ила Элизабетнинг либоси билан беназир ҳусни-малоҳатига маҳлиё бўлиб тикилаётган рўзгорбоши — Валинеъмат хонимга, ниҳоят, оёқларини кериб, қўлларини калтабақай танаси белига тираганча, жароҳату қон тўкишларга кўникиб кетган кимсадек бепарвогина чайқалиб турган Бенжаменга қаради. Доктор Тодднинг ақли-муҳофазаси илғашича, уларнинг бари соппа-соғ, зиён-заҳмат чекмаганди, буни англаб етгач унинг кўнгли жойига тушгандай бўлди. Бироқ у залга иккинчи бор кўз югуртиб улгурмасиданоқ, ёнига судья етиб келиб, қўлини оҳиштагина қисганча деди:

— Қадамларига ҳасанот, илтифотли сэр, хуш келибдилар. Кўзларимиз йўлингизда, интиқлик билан кутаётгандик ўзларини. Бугун оқшом чоғи фалокат босиб буғу отаётиб манави йигитчани жароҳатлантириб қўйдим. У сизнинг ёрдамингизга муҳтож...

— Нимага энди буғу отаётиб дейсан? — ўша заҳотиёқ унинг сўзини бўлди Ричард. — Бор гапни билмай туриб қанақасига даволайди у? Доим одамлар шунақа ўзи, докторни худди оддий одамдай бемалол лақиллатса бўлади, деб ўйлашади.

— Тўғрисиям — буғуни отаётган эдим-да, — кулиб эътироз билдирди судья, — ҳалиги, эҳтимол, ўқим унга теккандир. Локин, буёғи қандоқ бўлмасин, йигитчани мен яраладим. Сизнинг маҳорату омилкорлигингиздан умидворман, сиз эса, каминанинг ҳамёнига бемалол умид боғлашингиз мумкин.

— Уёғи ҳам, буёғи ҳам беқиёс мақтовга лойиқ, — гапга аралашди мосье Лекуа судья билан ҳакимга назокат-ла таъзим бажо келтириб.

— Ташаккур сизга, мосье Лекуа, — деди судья. — Илло ёш дўстимизнинг жони азобда ҳозир. Валинеъмат хоним, илтифот кўрсатиб, жароҳатни боғлагани мато келтирсалар.

Ушбу сўзлар орада бўлаётган мулозамату гап-сўзларга чек қўйди-ю, ҳаким ниҳоят ўз беморига назар ташлади. Улар сўзлашишаётган пайтда ёш овчи камзулини ечиб, яқингинада тикилгани кўриниб турган оч рангли кўйлакда қолганди. У кўйлагини ҳам ечиш

ниятида қўлларини тугмаларига олиб борган пайтида бирдан тўхтаб, шу дамгача унга ачиниб қараб турган Элизабетга қараб қўйди. Қиз хаяжони зўрлигидан ҳатто йигитнинг ечина бошлаганини ҳам пайқамаетган эди. Шунда йигитчанинг икки ёноғи хиёл қирмизи тус олди.

— Қоннинг туси мисс Темплни чўчитиб юбормаса эди деб қўрқаман. Яхшиси, жароҳатимни бошқа хонага ўтиб боғлатганим маъқул чоғи.

— Асло,— деди доктор Тодд, у камбағалу арзимас бир одамни даволагани чақиршиганини аллақачон фаҳмлаб, қўрқуву ҳадикдан тамоман халос бўлиб олганди. — Операция учун манави шаму қандилларнинг ёрқин шуъласи гоётда қўл келади, биз каби олим одамларнинг кўзи камдан-кам равшан бўлади.

Элнатан ушбу сўзлар билан бурнига маъдан гардишли каттакон кўзойнагини қўндирди-ю, шу заҳотиёқ одатий ҳаракат ила уни қармоқ тусли бурнининг нақ учгинасига туширди — башарти кўзойнак кўзининг равшан тортишига ёрдам бермагани тақдирда ҳам, ҳарҳолда, халал ҳам бермасди, зотан унинг жимит кулранг кўзлари, бамисоли қора булутлар тизмаси тепасида милтиллаган юлдузчалардек, ойнакнинг тепасидан йилтиллаб мўралаб турарди. Бу ишларни деярли ҳеч зог пайқамади, фақат Валинеъмат хонимгина Бенжаменга шундай дейишни унутмади:

— Доктор Тодд бирам келишган одамки, нақ сурдай! Кўзойнагини ярашишини қаранг-а! Одамнинг чеҳрасини шунақанги очиб юборишини хаёлимга ҳам келтирмагандим. Мен ҳам албатта сотиб оламан.

Нотаниш йигитнинг сўзлари хаёлчанлик исканжасидан чиқиб, лоладек қизаришга мажбур этган Элизабет айни шу дамда ёшгина оқсочни имлади-да, одобли қизларга муносиб тарзда шоша-пиша хонадан чиқиб кетди.

Эндиликда ҳозир бўлганларнинг диққат-эйтибори ҳаким билан ярадорга қаратилди-ю, ҳаммалари улар атрофини қуршаб олишди. Биргина майор Гартман ўз креслосида ўтираверди, у оғзидан бўралаб-бўралаб тутун буруқситганча, гоҳ, гўёки бу рўйи заминдаги жамики нарса чиркин эканлиги устида ўй сураётгандек, кўзларини шифтга қадар, гоҳ бирмунча ачинишу ҳамдардлик ила ёш овчига қаратарди уларни.

Уқ етказган жароҳатни умрида биринчи марта шунчалик яқиндан кўраётган Элнатан мазкур ҳолатга

муносиб тарзда тантанаворлик ҳамда ҳафсала билан операцияга ҳозирлик кўра бошлаган эди бу пайтда. Бенжамен эски кўйлак келтириб, «луқмони ҳакимга» тутқазган эди, у ўша замоноқ ва бағоят эпчиллик ила кўйлакни бир хилда аллақанча парчаларга бўлиб ташлади.

Ана шундан сўнг доктор Тодд ўз меҳнати мева-ларини диққат-ла кўздан кечириб, битта парчани сай-лаб олиб, мистер Жонсга тутқазди-да, тамоман жид-диян деди:

— Сиз, сквайр Жонс, ушбу соҳада оз тажрибага эга эмассиз. Титиб, ип қилиб беришга йўқ демассиз? Ўзингиз биласизки, қимматли сэр, у ингичка ва мулоим бўлиши керак, бундан ташқари, эҳтиёт бўлинг, унга кўйлакнинг чоки тикилган ип аралашиб қолмасин. У жароҳатни йиринглатиб юбориши мумкин.

Ричард ярқ этиб судьяга қараб қўйди, унинг қараши яққол: «Ана кўрдингми, бу синиқчи табиб менсиз ҳеч нима қилолмайди» деган маънони англатиб турарди, кейин латта парчасини тиззасига ёйиб, қунт билан ишга киришди.

Столдан бирин-кетин шишачалар, суртма мойли бан-качалар ва анвойи тур жарроҳлик қуроллари жой ола бошлади. Доктор Тодд мўъжазгина саҳтиён қутидан ҳар хил қисқичу митти тиғчаларни чиқараркан, нав-бати билан ҳар биттасини қандилга яқинроқ тутиб, ҳар томондан авайлаб назардан ўтказарди. Қизил ипак рўмолча дам-бадам ярқираб турган пўлат устини сий-паб ўтиб заррача гардни қўймасди — тўсатдан шунчалик жиддий операцияга халал бериб қолса нима бўлади? Саҳтиён қутичадаги унчалик кўп бўлмаган анжомлар назардан ўтказиб бўлингач, Элнатан сумкасини очиб, ундан камалак рангида товланиб-жилваланиб турган шиша идишларни чиқарди. Уларни зарурий тартибда машъум аррача, тиғу қайчилар ёнига сафга тизиб чиққач, мирзатеракдек қоматини рўйирост тиклаб, гўёки мувозанатини сақламоқчидек, қўлларини орқа-сига қилди-да, атрофга аланглади, шубҳасизки у маз-кур анжомлар томошабинларда қандай таассурот туғ-дирганини билиш истагида эди.

— Шин сўзим, доктор,— деди майор Гартман айё-рона кўз қисиб, илло афтининг бошқа бир мўйи ҳам қилт этмай жиддий қолганди,— асбобларингиз жудаям широйли экан, манави дорилар бўлса шуна-

канги ялтирайдики, палки, кориндан кура кузга пой-далирокдир.

Элнатан томоқ қириб қўйди — эҳтимол бу товуш, одамлар айтганидек, қўрқоқларнинг ўз-ўзларига далда берадиган товушларидандир, эҳтимолки, у гапиришдан олдин чиндан ҳам томоғини қириб олгандир. Ҳарҳолда кейинги фикрни эплаштирди у, кеҗса немисга ўгирилиб:

— Тўғри пайқабдилар, майор Гартман, тўғри пайқабдилар, сэр,— деди.— Эҳтиёткор врач ҳамиша ўз дориларининг кўзни қувнатадиган бўлишига ҳаракат қилади, гарчандки улар ошқозон учун ҳамиша ҳам ёқимли бўлавермаса-да. Бизнинг санъатимизнинг энг муҳим жиҳати, сэр,— шу ерга келганда унинг овози ғоятда салобатли янгради,— шундан иборатки, беморни, унинг фойдаси учун биз қўллайдиган таъми ёқимсиз дориларга кўниктиришдир.

— Ана бу — ҳаққиси рост! Доктор Тодд тўғри гапирапти,— орага суқилди Валинеъмат хоним.— Муқаддас китобдаям худди шундай деб ёзилган. Инжил бизга таълим берадики, оғиз учун тотли келган нарса қорин учун аччиқ оғуға айланиши мумкин...

— Ҳа-ҳа, худди шундоқ,— тоқатсизлик билан унинг сўзини бўлди судья.— Локин бу йнгитчани ўзини фойдаси деб алдашнинг ҳожати йўқ. Кўзларидан кўриб турибман, ҳаммасидан кўра ишни пайсалга солиш ёқинқирамай турибди.

Нотаниш йнгит ҳеч кимнинг ёрдамисиз елкасини яланғочлаб, питра жароҳатлаган чоғроққина ярасини очди. Қаттиқ совуқ қон кетишини тўхтатганди, доктор Тодд ярага зимдан назар ташлаб олиб, иш мен ўйлагандан кўра чандон бора жўн экан, деган хулосага келди. Бундан хийла дадилланган ҳақим резинка ичак кўмагида кўрғошин ғўлакчани пайпаслаб билиш ниятида беморга яқинлашди.

Кейинчалик Валинеъмат хоним бот-бот ушбу машҳур операцияни ипидан-игнасиғача ҳикоя қилар экан, ўз ҳикоятида ана шу сонияни одатда қуйидагича тасвирларди: «... ана шунда доктор қутисидан учиди тугмаси бор, тўр тўқийдиган сумба-сўзанга ўхшаган манамундоқ узун алламабалони олди-да, ярасига бир ботирган эди, йнгитчанинг афти бужмайиб-буришиб кетди десангиз! Ушанда қандай қилиб ҳушимдан кетиб қолмаганимни ўзим ҳам билмайман. Ўзиям тош-

дай қотиб қолибман, шунда доктор асбоби билан йигитчанинг елкасини нақ тешиб ўтиб, ўқни нариги томондан тушириб юборди десангиз. Йигитчани доктор Тодд ўқдан ана шундоқ даволаганди, ҳаммаси ҳамирдан қил суғургандай, ёки масалан, мен зирапчани игна билан чиқариб ташлаганимдай, оппа-осонгина битганди-қўйганди».

Валинеъмат хонимнинг операция қақдаги котиротлари ана шу хилда эди. Турган гапки, Элнатаннинг табобат бобидаги санъатининг бўлак мухлислари ҳам айнан шундай фикрда эдилар чоғи, аммо аслида ҳаммаси мутлақо бошқача бўлганди.

Ҳаким Валинеъмат хоним таърифлаган асбоби билан жароҳатни пайпаслаб кўришга чоғланганида нотаниш йигит бунга қатъиян қаршилиқ кўрсатиб, сал ижирганиброқ:

— Назаримда, сэр, жароҳатни резинка ичак билан текшириб кўришнинг ҳожати йўқ,— деди.— Питра суякка тегмай ўтиб бориб, нариги томонда тери остида туриб қолган. Уни чиқариб олишни, ўйлайманки, ҳеч қандай кийин жойи йўқ.

— Ихтиёрлари,— жавоб қайтарди доктор Тодд ва резинка ичакни гўёки ҳар эҳтимолдан шунчаки қўлига олгандай бир қиёфада жойига қайтариб қўйди; сўнгра Ричардга ўгирилиб, у титган ип-момиқларни диққат билан кўздан ўтказди-да, деди: — Бошлаб ситибсиз, сквайр Жонс! Бундан аълороғини сира кўрмагандим шу топгача. Ўқни чиқариб олгунимча беморнинг қўлини ушлаб туришга йўқ демассиз. Баҳс бойлашишга тайёрманки, бу ерда ҳеч ким сквайр титганининг ярмисичалик ҳам қотириб титиб беролмайди матони.

— Бу наслдан-наслга ўтадиган ирсий истеъдод,— дея жавоб қилди Ричард ва илтимосни адо этиш учун шошилиб ўрнидан турди.— Отам, унгача эса бобом, ўзларининг жарроҳлик бобидаги билимлари билан ном қозонишган. Улар ҳар қанақанги арзимас нарса, масалан, отдан йиқилган одамни белини жойига солиб қўйган. Мармадьюкка ўхшаб, қилган хизматлари билан гердаиб юрмаган бўлишарди. Бу кориқол сиз буёққа келишингиздан олдинги кузда содир бўлганди, доктор. Йўқ, улар илм-фан билан кунт-ла шуғулланишган ва умрларининг ярмини унинг турли нозик жиҳатларини ўрганишга бахшида этишган. Борингки, агар гап шунга тақалган экан, бобом тиббиёт илмидан

дорилфунунда таҳсил кўрган ва бутун мустамлака ўлкасида... яъниким, ўзи яшаган ўлкада энг олди врач бўлган.

— Дунё ўзи шундоқ яралган, сквайр! — хитоб қилди шу пайт Бенжамен.— Модомики биров чинакам зобит бўлишни ва кварталдекда¹ сайр қилишни истаса, у ўша ёққа кают-компаниянинг юмалоқ ойнасидан ўзи ўта олмайди. Ютга² ўтмоқлик учун ишни бакдан³ бошлаш лозим, энг қуйи вазифадан (масалан, менга ўхшаб — оддий кузатувчидан капитаннинг калитдори-гача кўтарилганман) бошласа ҳам майли.

— Бенжамен қоқ мўлжалга урди,— гапни илиб кетди Ричард.— Уйлайманки, Бенжамен хизмат қилган кемаларидан аксариятида жароҳатдаги ўқ қандай чиқариб олинишини неча-неча марталаб ўз кўзи билан кўрган бўлиши керак. Тосни бемалол унга ишонса бўлади, қондан кўрқмайди у...

— Айни ҳақ гапни айтдингиз, сквайр,— унинг сўзини бўлди стюард.— Докторлар кавлаб чиқариб олган озмунча ўқларни кўрмади бу кўзлар умрим бўйи — юм-юмалоғи дейсизми, тегарчак-ҳалқачалиси дейсизми, учи ўткир найзасимони дейсизми, барини кўрди. Узоққа бориб нима қиламиз, мана масалан, мусью Лекванинг юртдоши, «Момагулдурак» капитанининг белидаги ўн икки фунтлик юм-юмалоқ тўп ўқини чиқариб олишганида камина ўша кеманинг шундоқ биқингинасида қайиқда турган эди.

— Йўғ-э, наҳотки одамнинг белидан ўн икки фунтлик тўп ўқини чиқариб олиб бўлса? — дея соддадиллик ила таажжубланди мистер Грант, яна ўқишга шўнғиёзган ваъзнамаси қўлидан тушиб кетиб, кўзойнагини пешонасига кўтариб қўйганча.

— Олиб бўлганда қандоқ! — жавоб қилди Бенжамен атрофга ғолибона қиёфада аланглаб.— Ўн икки фунтлик тўп ўқиям гап бўптими! Одам танасидан ҳатто йигирма тўрт фунтлигиниям чиқариб олса бўлади, фақат доктор уни қандоқ илинтириш йўлини билса бас. Мана сквайр Жонсдан сўранг, оламдаги жамики

¹ К в а р т е р д е к — кема саҳнининг ўрта қисми. Елканли кеманинг капитани ёки навбатчи бошлиқ ана шу кварталдекда бўлади.

² Ют — кеманинг қуйруқ қисми.

³ Б а к — кема тумшуги. Команда аъзолари учун ажратиладиган жой шу ерда, офицерлар каюталари эса ютда.

китобни ўқиган у, ана шу кишидан сўранг-чи, бу гаплар битилган бирорта саҳифага кўзи тушмадимикан ўша китобларда.

— Албатта, бундан юз чандон жиддийроқ операциялар ҳам қилинган,— деди Ричард.— Ўзингизга аён бўлса керакким, доктор Тодд, қомусда мутлақо ақл бовар қилмайдиган ҳодисалар тилга олинади.

— Албатта, албатта. Қомусларда талай-талай ақлга сиғмайдиган воқеалар ҳикоя қилинган,— жавоб қайтарди Элнатан.— Илло, тан олишим керакки, менинг кўз олдимда жароҳатдан пилтамилтиқнинг ўқидан йирикроқ нарсани чиқариб олмаганлар ҳеч қачон.

Шу гаплар билан доктор овчи йигитнинг елкаси терисини питра кўринадиган қилиб кесди. Кейин у ўқ чиқариладиган ярқироқ қисқични қўлига олиб, жароҳатга яқинлатган ҳам эдики, қаршисидаги бемори кўкқисдан кифтини бир силкиганди, питра ўз-ўзидан тушдикетди. Шунда узун қўллари ҳақимга жуда яхши иш берди: биттаси билан пастга тушаётган машъум питрани илиб олиб, иккинчиси билан эса, атрофидаги томошабинларда зориқиб кутилган операцияни айнан мана шу қўли бажарди деган таассурот туғдириш ниятида аллақандай гаройибу антиқа ҳаракатлар қилди. Башарти қимдадир ушбуга шубҳа туғилган бўлса, Ричард шу заҳотиёқ барҳам берди бунга:

— Тасанно, доктор, қотирдингиз! Ўқни жароҳатдан бунчалик чаптастлик билан чиқариб олганларини шу топгача кўрган эмасман. Ўйлайманки, Бенжамен ҳам худди шундай фикрда бўлса керак.

— Бўлмасам-чи,— садо берди Бенжамен.— Баайни денгизчиларчасига ва қоидадагидек адо этилди. Ана энди доктор жароҳатга малҳам қўйиб, ковак бўлиб қолган жойларга ямоқ қопласа кифоя, кейин йигитча бу тоғларда қутурадиган ҳар қанақанги пўртанага бемалол дош бераверади-да.

— Чеккан заҳматларингиз учун ташаккур сизга, сэр,— деди йигитча вазминлик ила,— сизларни, жаноблар, бундан-буёнги ташвишдан халос этиб, мени парвариш қиладиган одам ҳам келиб қолди ана.

Ҳаммалари таажжубда ўгирилиб қарашар экан, ташқари эшик остонасида пайдо бўлган, бу атрофларда «ҳинду Жон» деб аташадиган одамга кўзлари тушди.

VII б о б

Бошланганда совуқ қиш ҳукми,
Саскуиханна қирғоқларидан
Келди қари ўрмон ҳокими
Тўниб қишнинг совуқларидан.

Филипп Френо.
«Табиат кучлари»

Ўзларини христианлар деб атовчи европаликлар туб аҳолини киндик қонлари тўкилган ота юртларидан қувгин қилиб, Америка қитъасини ўзлаштира бошлагунларига қадар ҳозирги Янги Англия штатлари жойлашган музофоту вилоятлар, токи Аллеган тоғларига довур беҳисоб қабилаларни ўз ичига олган икки улуг Ҳиндулар иттифоқи изми-ихтиёрида эди. Бу икки иттифоқ орасида қадимдан адоват мавжуд бўлиб, адоват асосини тил тафовути ташкил этар, доимий қонли тўқнашувлар касофати билан эса тобора авжга миниб борарди у; оқ танлилар келгачгина тинди у, зотан кўплаб қабилалар нафақат сиёсий эркинликдангина маҳрум бўлибгина қолган, маълумки, Ҳиндунинг аҳтиёжи ниҳоятда камтарона бўлишига қарамай, ҳатто ярим оч аҳволда кун кўришга маҳкум бўлгандилар.

Ана шу иттифоқлардан бирини Беш, кейинчалик Олти қабил ва уларнинг иттифоқдошлари ташкил этарди, иккинчисини эса — ленни-ленаплар ёки делаварлар билан уларнинг қардошлари ва уларни ўзларининг аждодлари деб тан олган кўпсонли қудратли қабилалар. Инглизлар, кейинчалик эса америкаликлар ҳам биринчи иттифоқдаги қабилаларни ирокезлар, Олти қабил иттифоқи, гоҳо минглар деб атардилар. Рақиблари бўлса уларни менгве ёки макве деб аташар эди. Дастлабига бешта қабил эди улар (ёки, уларнинг иттифоқдошлари маъқул кўрганларидек — миллат): мохоклар, онайдлар, онондаглар, кейюглар ва сенеклар — уларни иттифоқдаги таъсир-эътибор даражаларига мувофиқ саналганда ана шундоқ жой олардилар рўйхатдан. Иттифоқ ташкил топганидан юз йил ўтгач унга олтинчи қабил — тускарорлар қўшилади.

Катта кенгаш гулханларини Делавар дарёси соҳилларида ёққанлари учун оқ танлилар делаварлар деб атаган ленни-ленапларга могокан ва нентигойлар қабиласи қўшилган. Кейинги қабил Чесапик қўлтиғи

атрофларида, могоканлар эса Гудзон дарёси билан океан соҳили оралиғида, яъниким, ҳозирги Янги Англия қарор топган ерда истиқомат қилган. Турган гапки, европаликлар ўз юртларидан қувиб, мамлакат ичкари-сига қувган дастлабки қабилалардир булар.

Натижаси могоканларни қувғин қилиш билан ту-гаган қуролли тўқнашувлар Қўшма Штатлар тарихида «Қирол Филипп урушлари» (ана шу қабиланинг олий сардорининг лақаби шундай бўлган) деб ном олган. Уильям Пенн, ёхуд ҳиндулар атаганидек Микуон, аслида тинчлик сиёсатини маъқул кўрарди-ю, бироқ амалда, хийла камроқ куч сарфлаб, нентигойларни ҳам ерларидан маҳрум этишга муваффақ бўлди.

Бир неча могоканлар оиласи талай сарсон-саргардонликлардан сўнг бошпана излаб ўз аجدодлари саналмиш делаварлар гулханлари сари келадилар. Бу воқеа делаварлар қадимий душманлари бўлмиш ирокезларнинг уларни «хотинчалишлар» деб аташларига кўникишларига тўғри келган кезларда содир бўлган эди. Ирокезлар уруш ёрдамида устунликка эриша ол-магач, макр-ҳийлага ўтадилар ва делаварларга ўз ҳи-мойсини «эркакларга», яъни жангари Олти қабилага топшириб қўйиб, тинч меҳнат билан шуғулланишга ўтишни таклиф этадилар. Бу аҳвол мустамлакалар мустақиллиги эълон қилингунга қадар сақланиб қола-ди, кейин ленни-ленаплар мазкур аҳдномани дадил бузиб, ўзлари яна «эркакка» айланганларини айтиша-ди.

Аммо ҳинду қабилаларида тўлиқ демократия ҳукм-рон, шу боисдан ҳам сардорларнинг қарорига итоат этишни истамовчи жангчилар топилади ҳамиша. Оқ танлиларни ўз юртдан қувишдан умиди узилган маш-ҳур могокан жангчилари делаварлар қошига бошпана излаб келар экан, ўзлари билан бирга ном таратишларига сабабчи бўлган ўз одаду удумлари ҳамда феъл-атвору муомалаларини ҳам олакелгандилар. Делавар-лар вужудидаги сўнган жанговар руҳни кўзғатишга муваффақ бўлди улар ва чоққина бўлукларни ҳам қадимий рақиблари, ҳам янги душманлари устига бош-лаб бордилар.

Ўша могоканлар орасида бир уруғ ажралиб турар-ди, жасорати, матонати ва ҳиндуни қабиладошлари кўзи олдида қаҳрамонга айлантиргувчи бўлак жамики сифатлари билан ном қозонганди бу уруғ. Аммо жангу

жадал, вақту замон, очлик ҳамда турли хасталиклар мазкур уруғ аъзоларини шафқатсизона қириб-қақшатиб келди, алалхусус, шу топда Мармадьюк Темплнинг ҳайҳотдай хонаси остонасида ўша улуғ қавмнинг сўнги фарзанди турарди. У кўпдан буён оқ танлилар орасида яшайди, олиб борадиган жанглирида ёрдам беради уларга, хизмати айниқса асқотадиган шу кезларда оқ танлилар унга катта ҳурмат кўрсатардилар, уни христианликка ўтказиб, ҳатто Жон деб ном бердилар. Охирги уруш пайтида ҳамма яқинларию дўстларидан жудо бўлди ва омон қолган қабиладошлари Делавар водийсида ўз гулханларини сўндириб, йўлга отланганларида уруғлари ортидан бормади, хоки-туроби аждодлари узоқ замонлар асорат сиртмоғи нима-лигини билмай яшаган ерда маскан топажагига қатъий ақд қилганди у.

Илло Темплтонни қуршаб турган тоғларга яқиндагина келганди. Бу ерда уни ҳаммадан кўпроқ Кўи Пайпоқ улуғлаб, ҳурматларди, бироқ бу ҳол ҳеч кимни ажаблантирмасди, зеро кекса овчининг ҳаёт тарзи ҳиндуларнинг ибтидойи ҳаётидан кам фарқ қилар эди. Улар бир қапага жойлашган, бир хил таомни тамадди қилишар, вақтларини бир хилдаги машғулотларга бағишлашар эди.

Кекса сардорни чўқинтириб, унга Жон деб исм берганларини айтиб ўтгандик, лекин Натти билан делаварчалаб сўзлашганида у ўзини Чингачгук деб атар, бунинг маъноси «Улкан Илон» дегани эди. Бу исмга у ёшлигида ўзининг жанговар жасоратларию қаҳрамонликлари, мардлигию уddaбуролиги шарофати билан эришган эди, лекин вақт ўтиб манглайига ажин тўр ташлаб, сўққабош бўлиб қолгач, ўз дарёлари мансабларини ҳали тарк этмаган охирги делавар қардошлари уни могокан деб атай бошладилар. Эҳтимол ушбу ҳазину мунгин ном ўрмонлар фарзанди кўксиде ғорат бўлган қабиласи ҳақида қайғу-аламли хотираларни уйғотар, қандай бўлмасин, алоҳида тантанали дамларни истисно этганда, деярли ҳеч қачон у ўзини бундай атамас эди; аммо келгиндилар, оқ танлилар таомилига кўра, чўқинтириш пайтида берилган исм билан асли отини қўшиб Жон Могокан деб, ёки яна ҳам соддароқ қилиб — ҳинду Жон деб атардилар.

Могокан оқ танлилар орасида узоқ йиллар яшаб, уларнинг баъзи удумларини ўзлаштирган эди-ю, бироқ

айни пайтда ўзининг илгариги аксар одат-кўникмаларини сақлаб қолганди. Қаттиқ совуққа қарамай у бошяланг бўлиб, тўсдай қора силлиқ сочлари бамисоли қалин тўр пардадай пешонаси ҳамда ёноқларига тушиб турарди. Унинг илгари қандоқ бўлганию ҳозирда қай аҳволга тушганини билган одам наздида гўёки ҳинду бошига тушган кулфату мусибатлари билан мағрур қалбидаги хижолатни, йўқотган шон-шуҳратини кўмсаш дардини атайин ана шу мотамсаро парда ортига яшириб юргандек туюларди гоҳо. Манглайн кенг ва мардона, қирра бурни парраклари етмиш ёшида ҳам худди ўспиринлик чоғларидагидек кенгайиб, пир-пир учиб турарди. Оғзи катта, лекин лаблари юпқа, деярли ҳамиша қаттиқ қимтилган, ниҳоятда жонли бўлиб, кучли, метин иродасидан далолат эди. Ушбу лаблар очилган дамларда бир текисдаги садаф тишлар ярқираб кетарди. Ияги тўпорироғ-у, лекин юмалоқ, ёноқ суяклари бўртиб чиққан эди — бу барча қизил танлилар ирқига хос хусусиятдир. Кўзлари унчалик йирик эмас, аммо у остонадан чароғон хонага назар ташлаганида бу кўзларда қора тусли аланга чақнаб ўтди.

Овчи йигитни қуршаб турган одамларнинг нигоҳи ўзига қадалганини пайқаган моғикан елкасидаги адёлни силкиб юборган эди, белидан оққайин пўстлоғи билан боғланган адёл пастга сирғалиб, оёғидаги ошланмаган бугу терисидан тикилган қўнжлик устига тушди-ю, уни пардадай тўсди-олди.

У аста ҳайҳотдай хона сари юрди, томошабинлар шунда беихтиёр ҳиндунинг вазминона, салобатли одимлашига завқ-ла тикилиб қолишди. Елкаси ва кўкраги яланғоч, кўҳна чандиғу жароҳат излари ўртасида у доимо бўйнига осиб юрадиган тасмачали, Вашингтоннинг қиёфаси ёнламасига тасвирланган кумуш нишон йилтирарди. Яғрини кенг, бақувват эди, бироқ ингичкароқ келишган қўлларига фақат фермер ёки темирчининг оғир меҳнатигина ҳосил қиладиган мушаклар етишмасди. Гарчи қулогининг солинчоғи хийла осилгани ва тешик экани илгарилари хўжаси ушбу борада бефарқу беписандлик ила қарамаганидан гувоҳлик бериб турса ҳамки, унда ана шу нишондан ташқари бирортаям тақинчоқ йўқ эди. Қўлида оппоқ шумтол пўстлоғидан тўқилган, қора ҳамда қизил йўл-йўл гули бор сават ушлаб олганди.

Урмонлар ўғлони чоққина даврага яқинлашганида, овчи йигитча ёнига ўтиши учун ҳамма ортга тисарилиб унга йўл берди. Ҳинду йигитчанинг елкасидаги жароҳатни бир неча дақиқа ғиқ демай кўздан кечирди-да, кейин судьяга дарғазаб хўмрайиб қўйди. Унинг мулойиму ювошлигига кўниккан судья бу қилиғини кўриб озмунча ажабланмади. Бироқ у, ҳар қалай:

— Хуш келибсан, Жон. Бу йигитча, афтидан, сенинг санъатингга жудаям ишонадиган кўринади, сени кутиб доктор Тоддга ҳатто жароҳатини боғлашга ҳам изн бермади,— дея қўл узатди чолга.

Шунда ҳинду ниҳоят тилга кирди. У оқ танлиларнинг тилида анча-мунча тўғри, бироқ бўғиқ, ҳирилдоқроқ товушда гапирди:

— Микуоннинг фарзандлари қонни ёқтирмайди, шундай бўлсаям, ҳар ҳолда Еш Бургутни ёмонлик ярашмайдиган қўл яралабди.

— Могикан Жон! — деди судья ҳаяжонда. — Наҳотки сен мени ўз истак-ихтиёри билан инсон қонини тўкиш қўлидан келади деб ўйласанг? Уят-э, Жон. Ахир сен христиансан-ку, бунақанги аҳмоқона, бемаъни ўйни хаёлингнинг кўчасига ҳам келтирмаслигинг керак.

— Гоҳо шайтондек ёвуз ножинс энг меҳрибон қалбларга ҳам кириб олади,— эътироз билдирди ҳинду.— Лекин биродарим тўғри гапиряпти: унинг қўли ҳеч қачон одам қонини тўкмаган. Ҳатто Улуғ инглиз отанинг фарзандлари унинг яқинларини ўлдирган кунлардаям.

— Жон, наҳотки сен халлоқи оламнинг: «Бировни маҳв этманг, сизни ҳам маҳв этгувчилар бор» деган амри вожибини унутган бўлсанг? — деди мистер Грант астойдил куюниб.— Ўзи мутлақо билмайдиган-танимайдиган, ҳеч қандай ранжитмаган бу йигитчани отишни судья Темплга нима заруратию нима қизиги бор экан?

Жон кашишнинг сўзларига эҳтиром-ла қулоқ берди, сўнг қўлини узатиб, тантанавор оҳангда деди:

— У айбдор эмас. Менинг биродарим буни истамаган.

Мармадьок ўзига узатилган қўлни жилмайганча қисди, табассуми шубҳага боргани учун ҳиндудан жаҳли чиқаётганини эмас, ажабланаётганини айтиб турарди. Ушбу суҳбат давомида ярадор ўзининг қизил

танли дўстидан нигоҳини узиб, судьяга тикилар экан, унинг чеҳрасида ғоятда қизиқсиниш ҳамда ҳайрат ифодаси яққол зуҳр этиб турди.

Ҳинду судья билан қўл олишиб, дарҳол буёққа келишдан муроди бўлмиш ишга киришди. Доктор Тодд ўз ҳаққи-ҳуқуқига қилинган мазкур тажовуздан заррача ранжимеди. У ўз жойини (худди беморининг инжиқлигига итоат этишдан фақат хурсанд бўлгандай, зероки ишнинг энг машаққатли ҳамда йигитчанинг саломатлиги учун хавфли қисми адо этилган, жароҳатни боғлаш эса ёш боланинг ҳам қўлидан келади энди, дегандай бир сиеқда) янги ҳақимга бажонидил топширди. У ана шу нарсани мосъе Лекуага шивирлаб қўйишни ортга суриб ўтирмади:

— Яхшиямки ўқ ҳинду келгунича чиқариб бўлинди, ярани боғлаш эса ҳар қандай кампирнинг ҳам қўлидан келади. Бу йигитча, эшитишимча, Натти Бампо ва Жонларнинг кулбасида яшайди, биз, врачлар эсак, беморимизнинг инжиқликлари билан ҳисоблашимиз лозим — албатта, меъёрга қараб, мусью, меъёрига.

— Certainement¹, — жавоб қайтарди француз. — Сизники ажип врач, мистер Тодд. Гапингизга қушилам: сиз шундай моҳирона бошлаган ишни ҳар бир кампир охирига етказа олади.

Ҳиндунинг яра-жароҳат бобидаги билмига ҳар жиҳатдан қалбан ихлос-эҳтироми баланд бўлмиш Ричард бу гал одатдагидек камсуқум бир томошабин бўлиб қолишни истамади. Ҳиндуга яқинлашиб, шундай деди:

— Саго, саго, могикан! Саго, саховатли дўстим! Келганингдан ғоятда хурсандман. Ҳаммасидан ҳам яхши томони — ўқни доктор Тодд сингари илмли ҳақимнинг тортиб олганию жароҳатини эса маҳаллий одам даволаганидир. Эсингдами, Жон, Натти Бампонинг ўқ еган какликни оламан деб қояга чиқаётиб йиқилганида синган чинчалоғини тўғрилаганимиз? Уша какликни ким қулатган, Наттими ёки менми, ҳанузгача билолмайман. Тўғри, у биринчи ўқ узган, қуш пастга шиғиллаб қулай бошлаганди, сал кейин ўзини ўнглаб олган пайтида мен отгандим. Албатта, ўша менинг ўлжам эди-ю, лекин Натти баҳсга тушиб кетиб, жароҳати питрага жудаям катталик қилади,

¹ Шубҳасиз албатта (франц.).

мен эса ўқ отганман, деб туриб олганди. Ахир менинг милтиғим питрани сачратиб отмайди-ку, нишонга қарата отганимда неча-неча марталаб худди ўқ теккандай битта катта тешик ҳосил бўларди. Хоҳласанг сенга ёрдамлашиб юборардим, Жон, нима дейсан бунга? Бунақанги ишларга хийла ақлим етишини ўзинг биласан-ку, ахир.

Ҳинду ушбу нутқни сабр-тоқат ила эшитиб турди, Ричард ниҳоят жим бўлгач, доривор гиёҳлар солинган саватни узатар экан, буни ушлаб туришинг мумкин деган маънода ишора қилди. Бундайин топшириқ мистер Жонсни тўлиқ қаноатлантирар эди, кейинчалик маъкур воқеани эсга олганида у доим: «Мен доктор Тоддга ўқни чиқариб олишга ёрдамлашдим, ҳинду Жон бўлса ярани боғлашда менга кўмаклашди», дерди. Ҳинду Жон доктор Тоддга нисбатан ҳеч қанча азоб бермади ярадорга. Сирасини айтганда, ҳеч қанақанги қийноқ-азоб кўрмади у. Жароҳатини зумда боғлаб бўлишди, шифобахш дори эса қандайдир ўрмон гиёҳлари шарбатига қорилган пўстлоқ толқонидан иборат эди.

Ўрмонда яшовчи ҳинду табибларининг икки тури бор: бир хиллари ғайритабиий кучларнинг аралашуви-га таянарди, қабиладошлари ҳам бундай табибларни ўзлари муносиб бўлганидан чандон бора ортиқроқ ҳурмат қилишарди; иккинчи тоифалари эса, чиндан ҳам талай дардларни, айниқсанги, Натти айтганидек, «ҳар қандай жароҳату чиққан-синганларни» даволашни биларди.

Жон билан Ричард жароҳатни боғлаб бўлгунарига қадар Элнатан шумтол новдасидан тўқилган сават ичидаги нарсаларни ҳирсу ҳавас-ла биттама-битталаб кўздан кечириб чиқди, саватни унга яра боғланадиган матонинг бир учини ушлаб туриш бундан кўра анча-мунча қизиқарлироқ деган фикрга келган мистер Жонс тутқазган эди. Орадан бир неча дақиқа ўтар-ўтмаёқ доктор ҳеч қанақанги такаллуф-макаллуфсиз бир бўлак ёғоч билан пўстлоқни чўнтагига урди. Башарти Мармадьюкнинг мовий кўзлари ўзига қадалиб турганини пайқаб қолмаганида, ушбу қилмишининг боисини тушунтириб ўтирмасмиди балки. Ростки буни пайқанган экан, у судьяга қуйидагиларни шипшиб қўйишни шараф деб билди:

— Судья Темпл, бу ҳиндуларнинг тиббиёт бобида унча-мунча билимлари борлигини инкор этиб бўлмайди. Уларнинг ана шу билимлари авлоддан авлодга ўтиб келади. Масалан, рак ва қутуриш касаллигини улар гоътада усталик билан даволайдилар. Мен бу пўстлоқни уйда текшириб, таҳлил қилиб кўрмоқчиман. Уни йигитчанинг жароҳатига тирноқчалик нафи бўлмайдику-я, албатта, лекигин тиш огриги, бод ёки бўлак шунга ўжаш дардларга қарши чакки даво бўлмаслиги ҳам мумкин. Ҳар қандай фойдали маълумотга, ҳаттоки уни қизил танлидан олган ёхуд эшитган тақдирингдаям, нописандлик билан қарамаслик керак.

Бунақанги ҳур фикрлилик доктор Тоддга чакки наф келтирмасди: айнан ана шу нарса кенг кўламдаги амалий ишлар — тажриба билан уйғунликда — вақтисоати келиб уни дуппа-дурўст врачга айлантирган билимни орттиришида кўмак берарди. Аммо саватдан ўғирлаган намуналарни у мутлақо нокимёвий йўлу усуллар билан таҳлил қилди — уларнинг таркибини ўрганиш ўрнига барини қўшиб-қориштирди ва шу тариқа ҳиндунинг айнан қайси дарахтнинг шифобахш хусусиятларидан фойдаланганини аниқлади...

Могикан пўстлоқдан тайёрланган дорини қўйгач, жароҳат боғланган латтани чапиш лозим бўлган игна билан ипни Ричардга ишониб топширди, зотан ҳиндулар мазкур анжомлардан фойдаланишни билмасдилар. Бир қадам ортга тисарилиб, жимгина ва жиддий қиёфада Ричарднинг ишни ниҳоясига етказишни кутиб турди.

— Қайчини узатиб юборинг! — деди шангиллаб мистер Жонс охирги қатимни тикиб, икки қават латта устида ипнинг учини тугар экан. — Қайчини узатиб юборинглар тезроқ. Агар ипнинг учи қирқиб ташланмаса малҳамнинг тагига кириб қолиб, ярани йиринглаиб юбориши мумкин. Мана қара, Жон, икки қават боғич латтанинг орасига ўз қўлимдан чиққан титма ипдан қўйдим. Пўстлоқ толқони жуда фойдали, албатта, локин титма тивитсиз жароҳат шамоллаб, газак олиб кетиши ҳеч гап эмас. Тивитни бўлса бундан яхшироғини топиб бўлсан, ўз қўлим билан титдим буни, яна тағин айтиб қўяйки, истаган қишлоқдошимиз учун титиб беришга доим тайёрман. Бу ишда ҳеч ким беллаша олмайди мен билан, сабабки, менинг бобом доктор, отам эса табиатан тиббиёт жабҳасида зийрагу зеҳли

бўлган.

— Мана қайчи, сквайр,— деди Валинеъмат хоним тўқ-кўк ички юбкасининг чўнтагидан кўринишидан сувни ҳам кесолмайдиган ўтмас, лўмбоздай бичиқчи қайчисини чиқарар экан.— Буни қаранг-а. Боғич латтани тикишни баъзи аёллардан ҳам ўтказиб юбордингиз-а!

— «Аёллардан ҳам ўтказиб юбордингиз» эмиш-а! — дея такрорлади Ричард жаҳл билан.— Бунақанги ишларда хотинларнинг ақли нимагаям етарди? Масалан, ўзингни олайлик. Жароҳатга мана шунақанги жодини ишлатиб бўладими? Доктор Тодд, малол келмаса қутингиздаги қайчингизни бериб турсангиз менга... Ана энди, қадрдон, ўйлайманки, хавотир олмасанг ҳам бўлади. Питра — гарчи бу сўзни менинг айтишим ноўрин бўлсаям, негаки, операцияда ўзим қатнашдим — жуда боплаб чиқариб олинди; жароҳатни боғлашга келганда эса, бундан ортиғи бўлмайди. Тез кунда тузалиб кетасан, ишқилиб, анави ёқда отларимни силталаб тортганингда уриниб, яллиғланган бўлмаса, албатта. Илло бари изига тушиб кетади деб умид қиламиз. Сен, чоғимда, отга муомала қилиб ўрганмаган кўринасан. Локин сени қизиққонлигингни кечираман, нимага деганда, яхши ниятда қилгансан буни, албатта. Ҳа, ана энди ҳеч нимадан хавотирланмасанг ҳам бўлади.

— Ундоқ бўлса, жаноблар, сизларнинг сабр-тоқатларингу вақтларингни ортиқ суистеъмол қилиб ўлтиришимга ҳожат қолмади,— деди нотаниш йигит ўрнидан қўзғалиб, кийина бошлар экан.— Фақат битта нарса: буғу қай биримизга тегишли, шуни ҳал қилиб олиш қолди, судья Темпл.

— Тан оламан, у сизники,— жавоб берди Мармадьок.— Биргина буғуни топшириш билангина узилолмайман сизнинг олдингиздаги бурчимдан. Шу босидан эрталаб келсангиз, шу борада ва бўлак жамики нарсалар хусусида келишиб оламиз... Элизабет! — ярани боғлаб бўлганларини билгач залга қайтган қизига мурожаат этди у.— Элизабет, ўзинг бош бўл, черковга жўнашимиздан олдин бу йигитчани қорнини тўйгазишсин. Кейин, Агги чанани қўшиб, уни ташвишланаётган дўстиникига элтиб қўйсин.

— Маъзур тутасиз, сэр, мен буғусиз жўнаб кетолмайман,— жавоб қайтарди йигитча, афтидан, қандай-

дир кучли бир туйғуга хайф беришга уриниб.— Гўшт ўзимга ҳам керак.

— О, зиқналик қилмаймиз биз,— гапга аралашди Ричард.— Эрталаб судья сенга буғунинг ҳақини бир йўла беради. Валинеъмат хоним! Ўзинг кўз-қулоқ бўл, ўспиринга бели — миёнқовурғасидан ташқари ҳамма гўштни беришсин. Наздимда, қадрдон, омадим келди деб ҳисобласанг ҳам бўлади: ўқ майиб қилмабди, уни малҳам қўйиб боғлашни рисоладагидай қотирдик — бизнинг ўлкаларнинг бўлак ҳеч ерида, ҳатто Филадельфия касалхонасида ҳам ярангни бундай боғлаб кўя олишмасди; буғуни бўлса энг қиммат нарҳда пулладинг, шунга қарамай, деярли бутун гўшти ўзинга қолди, бунинг устига териси қўшимчасига. Валинеъмат хоним, Томга айт, терисини ҳам берсин унга. Эрталаб менга олиб келсанг, хўш деганингдан, унга ярим доллар, ё ортиқроқ ҳақ бераман. Менга худди шунақанги тери керак, жияним Бесс учун ясаттирадиган эгар ёстиқчасига қоплатгани.

— Саховатингиз учун ташаккур сизга, сэр, кейин, турган гапки, машъум ўқ кўпдаям зиён етказмаганидан хурсандман,— дея жавоб қилди нотаниш йигит,— лекин сиз буғунинг худди ўзимга керак қисмини олиб қолмоқчисиз. Бели — миёнқовурғасини бермайман, йўқ.

— «Бермайман» денг! — хитоб қилди Ричард.— Бунақанги жавобни ҳазм қилгандан кўра буғу шохини ютган осонроқ-ку!

— Шундоқ, бермайман,— деб жавоб берди йигитча ва ҳозир бўлганларга, нақ жиғларига тегмоқчидек, мағрурона назар ташларкан, нигоҳи Элизабетнинг ҳайрат-ла жавдираган боқиши ила тўқнашиб, хийла юмшоқроқ оҳангда давом эттирди сўзини: — Яъни, агар киши ўзи қулатган овига эгаллик қилишга ҳақли бўлса, агарда қонун ана шу ҳақ-ҳуқуқни ёқласа, демоқчиман.

— Шундай, албатта,— деди судья Темпл дили ранжиб, пича таажжуб аралаш.— Беъжамен, ўзинг кўз-қулоқ бўл, тагин буғуга биров тегиб-нетиб юрмасин, уни бус-бутун чанага орт. Кейин бу йигитчани Кўн Пайпоқнинг кулбасига элтиб қўйишсин. Хўш, йигитча, турган гапки, ўзларининг исми шарифлари бордир, ахир? Иннайкейин, етказган заҳматимнинг товонини тўлаш учун яна дийдор кўриша оламанми сиз билан?

— Исминим Эдвардс,— деб жавоб қилди овчи.— Оли-

вер Эдвардс. Мени кўришнинг эса қийин жойи йўқ, чунки яқин жойда тураман, кейин, одамларга кўри-нишдан чўчимайман — ҳеч кимсага зиёним теккан эмас-да, ахир.

— Сизга бизнинг зиёнимиз етди, сэр, — эътироз бил-дирди Элизабет. — Башарти бизнинг ёрдамимизни рад этсангиз, отамга ниҳоятда оғир ботади. У сизни эрталаб тоқатсизлик билан кутади.

Йигитча гўзал илтимосчига шунчалар тикилиб қарадики, қиз хижолатдан қизариб кетди. Йигит ҳушига келиб, бошини қуйи солди ва гиламга тикил-ган кўйи:

— Яхши, эрталаб судья Темпл ҳузурига келаман, иннайкейин, ярашув рамзи сифатида менга чанасини бериб туришига ҳам розиман, — деди.

— Ярашув? — қайтариб сўради судья. — Мен сизни, йигитча, ёмон ниятда қастдан яралаганим йўқ, шундоқ экан, наҳотки бундайн тасодиф сизнинг юрагингизда адоват туғдирган бўлса?

— Бизнинг қарзимиздан кеч, токи биз қарздор-ларимиз гуноҳидан кечайлик, — дея гапга суқилди мистер Грант. — Исо алайҳи вассалом ана шундай таълим беради, шундоқ бўлгач, итоаткорлик ила мазкур тиллога тенг сўзларни қалбимизга жо қилайлик.

Нотаниш йигит нима хусусдадир оний ўйга толди, сўнгра паришонҳол ҳамда дарғазабона нигоҳ-ла залга назар ташлаб чиқаркан, эҳтиром ила кашишга таъзим бажо келтирди-да, ортиқ ҳеч зоғ билан хайрлашмай, чақмоқдайин қадам ташлаб чиқиб кетдиким, уни тўх-татишга ҳеч ким журъат этолмади.

— Во ажаб, ёшгина ўспирин шунчалик кекчи бўлса, — деди Мармадьок нотаниш йигит ортидан ташқари-нинг эшиги ёпилгач. — Тахминимча, жароҳати қаттиқ оғриётган бўлса керак, шунинг учун жаҳли чиқиб, ўзини ранжитилган ҳисоблаётгандир. Уйлайманки, эр-талаб юмшаб, гапга кўнадиган бўлиб қолар-ов.

Ушбу сўзлар аталган Элизабет ҳеч нима деб жавоб қайтармади. У ерга тўшалган антиқа гулли инглиз гиламини томоша қилган кўйи, индамай хонада нари-бери юрарди. Аммо Ричард, қамчисини қарсиллатиб кўйиб, шангиллади:

— Дьюк, нима қилиш ўзингнинг ихтиёрингда-ку, албатта, локин сенинг ўрнингда бўлганимда борми, жиловни бу ўспиринчанинг кўлига бериб қўймасдим —

олдин мен билан бир тортишиб кўрсиниди! Бу ердаги тоғлар, наҳотки, худди водийлар сингари сенга қарамаса? Сенинг рухсатингсиз сенинг ўрмонингда ов қилишга бу йигитчанинг — гап шунга келиб тақалган экан, Кўн Пайпоқнинг ҳам — нима ҳаққи бор? Пенсильванияда бир фермернинг овчига еридан туёғини шиқиллатиб қолишни буюрганини ўзим кўрганман — ҳеч қанақанги такаллуф-пакаллуфсиз, мен Бенжаменга каминга ўтин ташлашни қандай буюрсам, ўшандай. Ҳа, айтмоқчи, Бенжамен, ҳарорат кўрсатгичга бир кўз ташлаб қўйсангмикан-а? Хўш, модомики юз акрлар чамасида арзимасгина ери бор одамни бунга ҳақ-ҳуқуқи бор экан, олтмиш минг, охирги харид қилганларини ҳам қўшиб ҳисоблаганда эса юз минг акрлик майдоннинг соҳибидек мулкдор қандай ҳақ-ҳуқуққа эга? Могиканни, масалан, унча-мунча ҳаққи бўлиши мумкин, негаки унинг қабиласи азал-абаддан шу ерларда яшаб келган, локин бунақанги палағда қурол билан бари бир кўпдаям ов қилиб бўлмайди. Сизларнинг Францияларингда қандоқ, мосье Лекуа? Сизлар ҳам ўз ўрмонларингда ҳар хил қаланғи-қасанғиларнинг ов овлаб, эгасига ҳеч вақо бермай санғиб юришига рухсат этиб қўясизларми?

— Bah, diable!¹ Йўқ, мосье Дик, — жавоб берди француз. — Биз Францияда аёллардан ташқари ҳеч кимга эркинлик бериб қўймаймиз.

— Ана, фақат аёлларга — бунини ўзим ҳам биламан, — деди Ричард, — Салич қонуни.² Камина, сэр, Франция ҳақида ҳам, Англия ҳақида ҳам, Юнонистон билан Румо тўғрисида ҳам талай китобларни ўқиб чиққан, ахир. Локин мен Дьюкнинг ўрнида бўлганимда, эртагаёқ: «Менинг ўрмонларимда илвасин отиш ёки бошқача бирон йўсинда ўғринча ов қилишни ман этаман», деган эълон ёзилган тахтачаларни қоқиб қўярдим. Бир соатнинг ичидаёқ шунақанги ёзувни қотириб ташлардимки, ана ундан кейин бирон жон зоти у ерларга ортиқ тумшуқ суқишга ботиниб кўрсин эди!

— Рихарт! — деди майор Гартман ҳафсала билан трубкасидаги кулни ёнгинасидаги туфдонга қоқиб ту-

¹ Жин урсин! (Франц.)

² Мистер Жонс сал чалкаштиряпти: «Салич қонуни аёлларга қирол тожини мерос қолдиришни ман этади (муаллиф изоҳи).

ширган қўйи.— Гапимга кулок бер. Мен олтмиш беш йил яшаган бу ўрмонлар ва Мохокка. Бу офчиларга теккандан кўра ажиналар билан муомала қилганинг яқшироқ. Улар узларига овкатни курол билан топади, ўк булса қонундан кучлироқ.

— Э, ахир Мармадьюк судья-ку! — шангиллади Ричард зарда билан.— Агар кўнглига келган ҳар қандай одам қонунни бузаверса судья бўлиш ёки судьяни сайлашдан нима маъни чиқади? Э, жин чалиб, жаббор урсин ўша йигитчани. Шатакчи отларимни ишдан чиқаргани учун эртагаёқ унинг устидан сквайр Дулитлга шикоятнома топширганим бўлсин. Унинг милтиқ-пилтиғидан қўрқмайман. Отиш менинг ҳам қўлимдан келди! Юз ярддан туриб долларга неча марта теққизганидим?

— Айтарли кўпмас, Дик! — судьянинг шўхчан овози янгради.— Аммо-лекинига, кечлик тамадди қиладиган фурсат етди аллақачон. Валинеъмат хонимнинг афтидан дастурхон мунтазир эканини пайқаб турибман. Мосье Лекуа, марҳамат, қизимни бошласангиз. Қизалоғим, ҳаммамиз ортингдан юрамиз, бошла.

— Ah ma chere mademoiselle comme je suis enchanté! — деди француз.— Il ne manque que les dames de faire un paradis de Templeton!¹

Француз Элизабет ҳамроҳлигида, майор, судья ва Ричардлар Валинеъмат хоним рафоқатида емакхонага йўл олдилар-у, залда мистер Грант билан могикан ва яна ҳинду чиқиши билан эшикни беркитиб, мистер Грантни қонун-қоидасини ўрнига қўйиб емакхонага бошлаб кириши лозим бўлган Бенжаменларгина қолишди.

— Жон,— деди кашиш издиҳом ортида бораётган судья Темпл залдан чиқиши билан,— эртага тангри таборак суйган халоскоримизнинг таваллуд кунини байрам қиламиз, шу боис черков жамики фарзандларига ушбу рўзи муборакда ҳамду сано ўқиш ҳамда табаррук шаробу нондан тотинишни амр этади. Ростки сен христиан динини қабул этган ва вужудингдаги баъдларни улоқтириб ташлаб, эзгуликнинг машаққатли йўлига кирган экансан, эртага сенинг ҳам гамбода қалбу мўмин-шикаста руҳ-ла черковни зиёрат этишингни кутаман.

¹. Тасанно, азиз мадемуазель! Темплтон жаннатга айланмоғи учун бу ерда фақат хонимларгина камлик қиляётганди, холос! (Франц.)

— Жон келади,— деди ҳинду сира ажабланмай, кашишнинг сўзларидан ҳеч нимага тушунмаган бўлса ҳам.

— Жуда соз,— деди мистер Грант қўлини меҳр-ла кекса сардорнинг қизғиш-қорамтир кифтига қўйиб. — Илло жисман у ерда бўлишнинг ўзи кифоя эмас; сен у ерга чинакам эҳтиром-ла, астойдил ихлос-ла қадам босмоғинг лозим. Халоскоримиз жамики одамзот қавмини дея жон фидо қилган — оқ танлилар учун ҳам, худди шунингдек, шўрпешона ҳиндулар учун ҳам. Арши аълода тери тусини фарқламайдилар, алалхусус, ерда, черковда ҳам ажратувчилик бўлмаслиги даркор. Черков байрамларига риюя қилиш, Жон, имону эътиқодни мустаҳкамлайди ва адолату ҳидоят йўлига бошлайди. Тангрига маросимлар эмас, сенинг мўминитоаткорлигинг ва имон-эътиқодинг керак.

Ҳинду бир қадам ортга чекинди, қоматини тиклаб, қўлини балаңд кўтарди-да, гўёки тепадан ўзини кўрсатаётгандек, битта бармоғини пастга қарата букди. Кейин, иккинчи қўли кафти билан яланғоч кўкрагига уриб:

— Улуғ Руҳнинг кўзлари булутлар ортидан қарасин: могиқаннинг кўкси яланғоч,— деди.

— Жуда соз, Жон, имоним комилки, христианлик бурчингни адо этиш сенга қалбан осойиш ҳамда қаловат келтиради. Улуғ Руҳ жамики фарзандларини кўриб туради ва у ўрмонлар ўғлонига қасру саройларда истиқомат қилгувчилар қатори ғамхўрлик қилади. Хайрли тун, Жон. Илоё ўз паноҳида асрагай сени.

Ҳинду бошини қуйи эгди, шу тахлит ажралишди улар: бири ғарибона кулбасига қайтди, иккинчиси эса таомлардан букилаёзган зиёфат столи ёнига чўкди.

Ҳинду ортидан эшикни беркитаётган Бенжамен унга далда берди:

— Ҳазрат Грант тўғри айтяпти, Жон. Агарда самодагилар тери тусига қарайдиган бўлишса, унда христиан бўлиб туғулганимга қарамай, мениям киритишмасди уёққа — экватор яқинида сузавериб хийла қорайиб кетганим сабабли, холос. Гап шунга келиб тақалган экан, бу лаънати норд-вест¹, аслида, қора маврни

¹ Шимоли-ғарбдан эсадиган шамол.

хам оҳақдай оқартириб юборишга қодир-да ўзиям. Адёлингни елкан боғичларини маҳкамла, йўқса қизил тусли терингни совуққа олдириб кўясан.

VIII б о б

Бунда учрашарди элларида кувгин бўлганлар ва ёт тилда жарангларди дўстлик лаҳжаси.

*Томас Кэмпбелл.
«Вийоминглик Гертруда»*

Биз китобхонни ҳикоятимиз асосий қаҳрамонларининг феъл-атворларию миллати билан таништириб ўтдик, ана энди ушбунинг ҳаққоний эканлигини исботламоқ учун бу олис мамлакатлардан келган келгиндиларнинг жами судья Темплнинг меҳмондўст хонадонида қай йўсин жам бўлганларини қисқагина қилиб тушунтиришга уриниб кўрамиз.

Биз тасвирлаётган замонда Европани ларзага солган кейинроқ бориб унинг сиёсий қиёфасини тамоман ўзгартиб юборувчи бўронлардан дастлабкилари кўтарила бошлаган эди. Людовик Ҳн олтинчи бошидан жудо бўлган, илгари жаҳонда маданий халқлар орасида энг нозиктаъбу энг назокатли саналиб, эътибор қозониб келган миллат кун сайин ўзгариб, ўтмишдаги раҳмшафқат ўрнини золимона шафқатсизлик, ҳиммату муруват ҳамда жасорату мардонаворлик ўрнини макрҳийла ва қаҳру ғазаб эгаллаб бормоқда эди. Мингминглаб французларнинг ўзга юртлардан паноҳ излашларига тўғри келди. Олдинги фаслларда бир неча бор тилга олганимиз мосье Лекуа ҳам қўрқувда Францияни ёхуд унинг океан ортидаги мулкларини тарк этиб, Қўшма Штатлардан бошпана топганлар сирасидан эди. Уни судьяга — Мармадьюкни самимий дўст тутувчи, ўзаро бир неча маротабадан бир-бировларига хизматлари синган зот — Нью-Йоркдаги энг йирик савдо уйининг раҳнамоси тавсия этганди. Судья француз билан танишиб, унинг боодоб одам экани, шубҳасизки, дориламон кунларда давр сурганига ишонч ҳосил қилди. Мосье Лекуанинг оғзидан чиқиб кетгувчи баъзи бир шамалардан илгари Ғарбий-Ҳиндистон оролларида бирида тасарруфида ер-мулклари бўлгани очиқ-равшан англашилиб турарди; ўша кезларда ўша ёқлардаги юз-юзлаб мулкдор-плантаторлар Қўшма Штатларга қо-

чиб келиб, нисбатан камбағалликда, баъзилари эса шунчаки қашшоқликда кун кечирардилар. Бироқ тақдир мосъе Лекуага пича мурувват қилганди: тўғри, у давлатининг қолган-қутганинигина асраб қолганини айтиб зорланар эди, аммо ана шу қолдиқлар эса дўкон очишига етгулик бўлиб чиққанди.

Мармадьюк катта амалий тажрибага эга, янги кўчиб келганларга нималар зарурлигини биларди. Унинг маслаҳати ила мосъе Лекуа унча-мунча газмол, баққоллик моллари, талайгина милтиқдори ва тамаки, темир буюмлар, шу жумладан анча-мунча буклама овчилар пичоғи, қозон ҳамда товалар, олам-жаҳон қўполдан-қўпол сопол идиш-товоқлар, шунингдек, инсон ўз эҳтиёжини қондириш учун кашф этган кўплаб бошқа хил нарсалар, жумладан кўзгу ва оғизда чаладиган нағма сингари зеб-зийнат буюмлари сотиб олди.

Ана шу мол-буюмларни улгуржи харид қилгач мосъе Лекуа пештахта ортидан жой олди ва шарт-шароитга мослашишда ҳайратда қоларли даражада моҳирлиги шарофати ила ўзи учун мутлақо янги ролни одатий назокату нозиктаъблик билан ижро эта бошлади. Хушмуомалалигию одамшавандалиги умумжамоат меҳрини уйғотди, бундан тушқари, кент хонимлари тез орада унинг нозик дидга эга эканининг шоҳиди бўлдилар. Унинг дўконидан жой олган чит — олди мато, яниким, бошқача қилиб айтганда, бу ўлкаларга келтириладиган моллар орасида энг гулдору анвойи хиллари бўлиб чиқди; бундай «ёқимтой одам» билан савдолашиб-тортишиб ўлтириш эса шунчаки ноқулай эди. Шу тахлит мосъе Лекуанинг ошиғи олчи, ишлари баравж бўлиб, аҳли «васиқа» уни музофотда судья Темплдан кейинги иккинчи шахс ҳисобларди.

Биз ишлатган «васиқа» сўзи (эҳтимолки бундан кейин ҳам ишлатармиз уни) бир замонлар кекса майор Эффингемга инглиз қироли томонидан инъом этилиб, «қироллик васиқаси» билан қайд этилган бепоён ер-мулкни англатарди; Мармадьюк Темпл республика ҳукумати мусодара қилганидан кейин сотиб олганди ушбу мулкни. «Васиқа» сўзи бундай мулкларни ажратиш учун штатнинг янгидан эгалланган қисмларида кенг тарқалган ва унга одатда эгасининг исми қўшиб айтилар эди, масалан: «Темпл васиқаси» ёки «Эффингем васиқаси» деб.

Майор Гартман Мохок соҳилларида жойлашиш ниятида оиласини олиб, бўлак юртдошлари билан бир-

га Рейн бўйларини тарк этган одамнинг авлоди эди. Буёқларга кўчиш қиролича Аннанинг¹ замонида содир бўлганди, ана ўша немис мустамлакачиларининг авлодлари сўлим Мохоқ дарёси водийсидаги серҳосил ерларида тинч-осуда ҳамда маъмурчиликда яшардилар.

Бу немислар, ёхуд ҳақиқий голланд мустамлакачиларидан ажратиш учун «гарбий голландлар» деб аталгувчилар, гоётда ўзига хос бир халқ эди. Улар ҳам худди ҳозиргилари сингари меҳнатсевар ва ҳалол бўлганлар, лекин улар, гарчи шулардай сипоҳу вазминликлари ила ажралиб турсалар-да, буларчалик совуққон эмасдилар.

Фриц ёхуд Фредерик Гартманнинг вужудида юртошларининг жамики фазилату қусурлари мужассам топганди. У индамас, қайсар, гоётда довьорак, ниҳоятда ҳалол-покизалигига қарамай хийла қизиққон, дўстларга садоқатда устувор бўлса ҳамки, жамики нотаниш кимсаларга шубҳа билан қарайдиган зот эди. Нимасини айтасиз, у ҳеч қачон ўзгармасди, унинг одатий жиддийлиги аҳён-аҳёнда бир ногоҳоний қувноқликка жой бўшатиб берарди, холос. Узоқ-узоқ ойлар мобайнида индамасу тунд бўлиб юрарди-да, тўсатдан бирор икки ҳафта чамаси хушчақчақ ҳазилкашга айланарди-қоларди. Мармадьок Темпл билан танишгач, уни астойдил ёқтириб қолди, немисча сўзлашолмай туриб унинг тўлиқ ишончи ва дўстлигига сазовор бўлган яккаю ягона одам ҳам бизнинг судьямиз эди. Мохоқ соҳилидаги пастак гиштин уйини у йилда тўрт марта тарк этар, тоғ оша тўрт миль йўл босиб келиб, Темплтон «қасри» зулфинини тақирлатар эди. У одатда бирор ҳафта меҳмон бўлар ва мишмишларга қараганда, вақтини Ричард Жонс билан базму зиёфатда ўтказар экан. Аммо-лекин уни ҳамма — ҳатто, ўзига ташвиш орттирса-да, Валинеъмат Петтибон хонимдек одам ҳам — яхши кўрарди, негаки у аслан оққўнгилу хушфёъл, гоҳо эса гоётда қувноқ одам эди-да, ахир! Бу гал у рождество байрамини судьяникида ўтказгани келганди; бироқ кентга келганига бирор соат бўлмаёқ Ричард чанага ўтириб, биргаликда уй соҳиби ва қизини кутиб олгани йўлга чиқишни таклиф этиб қолди унга.

¹ Англия қироличаси, 1701-1714 йилларда ҳукумронлик қилган.

Мистер Грантни мазкур ўлкага келтирган шарт-шароитни таърифлашга ўтишдан бурун Темплтон мулкнинг қисқагина тарихининг дастлабки кунларига мурожаат этмоғимиз даркор.

Шуни пайқаш мушкул эмаским, одам боласи ҳам-миша олдин ўз жисмоний эҳтиёжларининг ғамини ейишга мойил, ана шундан кейингина руҳияти ташвишини чекиши лозимлигини эслайди. Кент энди қурила бошлаган пайтларда «Темплтон васиқаси» аҳли дарахт кесиб, кундаков қилиш билан машғул экан, динни деярли эсларига келтирганлари йўқ. Бироқ улардан аксарияти Коннектикут ва Массачусетс каби художўй штатлардан келганди, шу боис, хўжаликлари изга солиб юборилгач, улар черков ёки кичикроқ ибодатхона қуриб, аждодлари эъвозлаган, ҳатто ўшаларни деб ватанларини ташлаб, Янги Оламдан паноҳ излаб келган диний удум-маросимларни адо этишга қайтмоқлиқ устида бош қотира бошладилар. Дарвоқе, Мармадьюк тасарруфидаги ерларга келиб ўрнашган одамлар турли-туман мазҳабу гуруҳларга мансуб эдилар, шу сабабдан ҳам улар ўртасида айнан қайси маросимни адо этиш, қайсиларини қилмаслик хусусида ҳеч қандай яқдилликдан ном-нишон йўқлиги тамоман тушунарлидир.

Кент расман шаҳарлардаги сингари даҳаларга ажратилганидан ҳеч қанча вақт ўтмай, аҳли кент мактаб очиш масаласини музокара қилмоқликка тўпланди. Бу ҳақда биринчи бўлиб Ричард сўз очди (ростини айтганда, у кентда дорилфунун ёки, жуда бўлмаганда, коллеж таъсис этишда жонбозлик кўрсатиш тарафдори эди). Мазкур масала йил сайин йиғин кетидан ҳар йиғинда муҳокама қилинар, ушбу йиғинларнинг қарорлари кент уйларидан бирининг чордоғида ҳар ҳафтада босиладиган шапалоқдеккина газетанинг оч-қўк саҳифаларидан энг кўзга ташланадиган жойни эгалларди. Темплтон атрофларига қадамранжида қилган сайёҳлар бу газетани бирорта хонадоннинг ёғоч уйига элтувчи ёлғизоёқ йўлнинг катта йўлга қўшиладиган ерига қоқилган баланд устуннинг ёриғига қистириғлик турганини кўп кўрганлар — бундай устун почта яшиги вазифасини ўтаган. Гоҳи ерда устунга чинакам яшик қоқилган бўлиб, «хат-хабар ташувчи» одам унга шу ерлик жами фермерларнинг бир ҳафталик адабий эҳтиёжларини қондирсин учун газетадан бир дастасини ташлаб кетар-

ди. Юқорида зикр этганимиз тум-тароқли қарорларда илм-маърифатнинг аҳамиятию фазилатлари, Темплтон кентининг ўқув масканини барпо этишга асос берувчи сиёсий ҳамда жуғрофий хусусиятлари, бу ер ҳавосининг шифобахшлиги ва сувининг ажойиб хосияти, шунингдек, озиқ-овқатнинг арзонлиги ҳамда жамоатчиликнинг юксак ахлоққа эга эканлиги қисқачагина қилиб санаб ўтилар эди. Ушбу қарорларнинг жамикиси остида бош ҳарфлар ила битилган Мармадьюк Темпл (раис) билан Ричард Жонс (котиб)нинг исми шарифлари ўзини кўз-кўз қилиб турар эди.

Бахтларига, саховатли дорилфунун ҳакамлари бундайн чақриқларга бефарқ қарамасдилар, лекин сарфу харажатини бўлак бирор кимса ўз зиммасига олишига умиду ишонч учқуни сезилган тақдирдагина, албатта. Ахийри судья Темпл мактаб биноси учун ер ажратиб, уни ўз ҳисобидан қурдиришни ваъда қилди. Яна мистер Дулитлга мурожаат этилди, айтмоқчи, бу орада чакана ишларни кўрувчи судьяликка сайланганидан бери уни сквайр деб атайдиган бўлишганди; кейин, мистер Жонс ўз меъморлик билимини яна ишга солиш имкониятига эга бўлди.

Мазкур воқеа муносабати ила меъморларимиз томонидан чизилган хилма-хил қоралама лойиҳаларнинг ютуғию қусурларини бир бошдан санаб ўлтирмаймиз, у чоғда биз номуносиб иш тутган бўлардик, зеро бу режаю лойиҳалар усто унвонига мушарраф Ричард раҳнамолигидаги қадимий ҳамда эътиборли «Эркин ғишт терувчилар» биродарлигининг йиғинларида муҳокама қилиниб, рад этилган ёхуд маъқулланган эди-да. Илло жанжалу мусоҳабали масала хийла тез фурсатда ҳал этилиб, белгиланган куни «Жасур сувори»нинг — капитан Холлистер деган кимса мутасаддилигидаги мусофирхона — чордоғида усталик ила ташкил этилган пинҳоний хонадан тантанаворлик билан тушиб келган издиҳом мазкур бино учун ажратилган майдон сари йўл олди. Биродарлик жамияти аъзолари турли-туман байроқлар ҳамда тасаввуфий аломату нишонларни кўтариб, ҳар бирлари ғишт терувчиларнинг чоққина тимсолий пешбандларини тутиб олишган эди. Издиҳом кўзланган жойга етиб боргач, Темплтон аҳли ва унинг теварағидаги аҳолининг эркаклар тоифасининг қоқ ярмию хотин-халажнинг жамикисидан ташкил топган томошаталаблар оломони

қуршовида қолган Ричард муносиб тарздаги дабдаба билан бўлажак мактаб биносининг биринчи ғиштини қўйди.

Орадан бир ҳарфта ўтгач Хайрем худди ана шу тахлит кўпсонли томошатаалаблару томошабин хонимлар кўзи ўнгида бурчак ўлчагич асбобдан қандай фойдаланишни намоиш қилди. Бино пойдеворини муваффақиятли қўйдилар-у, тез орада «бўлажак академия»нинг бутун қобиргаю умуртқаси — агар қурувчиларнинг гоҳо-гоҳо кечқурун уйга қайтаётиб отдан қулаб тушишларини ҳисобга олинмаса — ҳеч қандай кўнгилисиз ҳодиса-воқеаларсиз тикланди. Иш қайнагандан қайнаб борарди, шу тариқа ёз оёқлаганда беқиёс чиройи ва ўзига хос мутаносиб жиҳатлари билан кўзни қувватладиган — кентнинг гуруру фахри, меъморлик бобида шухрат орттириш ишқибозлари учун андоза, «васиқа»нинг каттаю кичик аҳлининг қувончи бўлмиш бино битганди.

Бу узундан-узун, энсиз ёғоч уй бўлиб, оқ бўёқ билан бўялган бино деворининг аксар қисмини деразалар эгаллаган эди; қуёш чиқишини томоша қилишни яхши кўрувчи одам бинонинг мағриб биқинида турганига қарамай, ҳар қалай шарқдан чиқиб келаётган қип-қизил олам чароғи гардишини деярли ҳеч қандай тўсиқсиз-несиз бемалол кузатиши мумкин эди: қуёш нурлари мазкур ғоятда бефайз «ғалвиракмисол» бинонинг бериги ёнига деярли қаршиликсиз ўта оларди. Бинонинг олд томони — киравериши Ричард кашф қилгану Хайрем ижро этган беҳисоб ёғоч-ўймакорлик безаклари ила бежаб ташланган эди. Аммо-лекин бу икки меъморнинг энг катта фахру ифтихори киравериш эшиги тепасида, иккинчи қаватда ўрнатилган дераза билан мазкур бинонинг гултожи бўлмиш «найзали қубба гумбаз»и эди. Дераза, бизнинг фикримизча, қурама услубнинг меваси эди, зотан у, нақшу безакларидан ташқари, шакл-шамойилу мутаносиблик жиҳатидан ғаройиб-антиқалиги билан хайратомуз эди.

«Найзали қубба гумбаз» — томнинг қоқ ўрта-белига қурилган чоғроққина гумбазни тўртта баланд-баланд, искана билан мўл-кўл нақш йўнилган жимжимадор қарағай устун кўтариб турарди. Устунлар тепасидаги гумбаз ҳаммадан кўра кўпроқ тўнкаруғлик чой финжонига ўхшаб кетар, унинг ўртасига эса учи найза қарағай устун ўрнатилганди, найза-устуннинг тепасида

иккита сим бир-бирига нисбатан тўғри бурчак ҳосил қилган ҳолатда қоқилган бўлиб, симлар учига «Ш. Ж. III ва F тунука ҳарфлар ўрнатилган эди. «Найзали гум-баз» Ричард ўз қўли билан ёғочдан чопиб ясаган ва, ўзининг айтишича, «балиқ тангаси ранги»га бўялган балиқ-ла тугалланарди. Мистер Жонснинг тасдиқлаши-ча, мазкур жонивор бу ўлкаларда тансиқ таом ҳисоб-ланадиган «кўл балиғи»нинг қуйиб қўйгандек ўзгинаси экан, ўйлаймизки, у ҳақ гапни айтади, зеро (гарчи унинг фикрича балиқ шамолпаррак вазифасини ўташи лозим бўлса-да) балиқ мудом Темплтондан шимол-роқдаги тепалар оралиғида жойлашган ажойиб кўл то-монга маъюс «тикилиб» тургани-турган.

Дорилфунун мутасаддилари бу ерда «академия» очишга руҳсат берганларидан сўнг, нозирлар кенгаши бирмунча вақтгача шарқдаги коллежлардан бирининг битирувчиси хизматидан фойдаланди, у юқорида таъ-риффу тавсифини қилиб ўтганимиз бинода билимга таш-на ўсмирларга фанлардан сабоқ бериб юрди. Мактаб-нинг иккинчи қавати яхлит каттакон хонадан иборат бўлиб, турли байрамларни нишонлаш ҳамда тантанали мажлислар ўтказиш учун мўлжалланганди; биринчи қават эса иккига бўлинганди — битта хонада лотин тилини, иккинчисида она тилини ўрганувчи ўқувчилар машғулот ўтказишлари лозим эди. Лотин тилини ўр-ганувчилар синфхонасида аввал-бошданок шогирдлар сийрак бўлди-ю, бироқ, ҳар қалай мазкур синфхона деразаларидан ҳадемай тасодифан ўтиб бораётган йў-ловчиларни мамнун этиб; «бош келишик — реппа, қаратқич келишик — реппа» қабилидаги иборалар эшитила бошлади.

Аммо-лекин мазкур илму фан эҳроми тарихида Вергилийдан¹ таржима қилиш даражасигача етиб бора олган яккаю ягона мард чиқди, холос. У ҳатто ҳар йили бўлиб турадиган очиқ имтиҳонда қатнашиб, кўплаб қариндош-уруғларини ҳайратда қолдириб (ота-сининг шундоқ кент биқингинасида фермаси бор эди), биринчи қўшиғини бошдан-охиригача, диалогларни

¹ Вергилий (70—19 йиллар, эрамиздан ав.) — машҳур қадимги Рим шоири, «Энеида»нинг муаллифи. У одатда чўпон йнгит билан чўпон қиз орасидаги диалогдан иборат бўлган ўз қўшиқлари (экло-лари)да қишлоқ ҳаётининг жозибаси, гўзаллигини куйлаган.

оҳангию талаффузига тўлиқ риоя қилган кўйи, дадил, шариллатиб ёддан ўқиб берди. Бироқ ўшандан буёғига бу бино томи остида лотин шоирларининг жарангдор сатрлари ортиқ янграмаган (дарвоқе, зикр этилган йигитча шеър ўқиган тилни тирик бўлганида Вергилий ёхуд унинг замондошларидан бирортаси тушуниши амримаҳол эди-ёв). Гап шундаки, нозирлар кенгаши ўз асридан илгарилаб кетишни истамай, билимдон лотиншуносни оддий муаллимга алмаштирди-ю, у «аста юрган олисни кўзлар» деган ҳикматга риоя қилиб, ўзини риёкорона олиму фозил кўрсатиб ўтирмай, ўз талабаларига она тилини ўргатаверди.

Ўшандан эътиборан токи биз ҳикоя қилаётган кунларга қадар «академия» оддий қишлоқ мактаби бўлиб қолаверди, иккинчи қаватдаги яхлит хонада эса баъзан (мабодо мазкур иш алоҳида қизиқиш уйғотса) суд мажлислари, баъзан жиддий одамлар учун панд-насихат суҳбатлари ўтказилар, баъзан эса қувноқ баллар ташкил қилинар, бундай ўйин-кулги базмларининг жону дили яна ўша ҳориб-толмас Ричард бўларди. Якшанба кунлари бўлса зал ибодатгоҳга айланар эди.

Башарти ўша вақтда бирорта тангри йўлию амрини тарғиб этгувчи воиз ҳозир бўлса, минг бир тусдаги мазҳаблардан қай бирига мансуб эканига унчалик эътибор бериб ҳам ўлтирмай, уни ибодатни бошқаришга таклиф этардилар; ибодат ёхуд ваъз тугагач, қавмдошлардан бири шляпасини кўлда тутиб ибодатгоҳни айланиб чиқарди-да, йиғилган хайр-аҳсонни хизмат ҳақи ўрнида кашишга берарди. Чинакам руҳоний топилмаган ҳолларда шу ерлик аҳолидан бирортаси дуо ўқиб, ибодатга бошчилик қиларди, ана шундан сўнг мистер Ричард Жонс бирор ақоид алломаси қалами ила битилган ваъз-хутбани ўқиб берарди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, кент аҳлининг диний қарашлари ниҳоятда турли-туман эди, кейин таъсир-эътибор жиҳатдан устунлик қила оладиган бирорта мазҳаб ҳам йўқ эди. Мармадьюк Темплининг диний қарашлари хусусида илгарироқ эслатиб ўтгандик. Уйланиши бу қарашларига ҳеч қандай таъсир ўтказмаганди. Квакерларнинг ҳар оқшомги йиғинларида халлоқи оламга мутаассиблик ила илтижою тавалло қиладиган бетакаллуф суҳбатлари унда жирканиш, нафрат ҳиссини уйғотарди, кейин, гарчи у хотини ва онаси каби росмана епископлик черковни қавмига

мансуб бўлса-да, асло асл художўйликда ажралиб турмасди бошқалардан. Ундан фарқли ўлароқ Ричард ўзини ана шу черковнинг жонкуяр устунларидан санар ва ҳатто, «академия» бўш бўлса, якшанба кунлари чинакам ибодатлар ташкил этишга ҳаракат қиларди-ю, бироқ ҳамишалик одатича қуюшқондан чиқиб кетиб, қавмдошларни ўзининг «римча-католикча» қилиқлари билан чўчитиб юборар эди, оқибатда кейинги якшанбадаёқ «академия»нинг аччиқичакдек залига деярли ҳеч ким келмас, учинчи якшанбада эса Ричарднинг ваъзини маслакдоши Бен Помпагина эшитарди, холос.

Шимолий Америкадаги мустамлакаларда Британия ҳукмронлик қилган даврларда бу ўлкаларда инглиз давлат черкови катта нуфузу эътибор қозонган бўлиб, уни ҳукумат қўллаб-қувватлаган. Аммо Қўшма Штатлар мустақил деб эълон қилинган бу черков инқирозга юз тутди, чунки унинг арбоблари руҳонийлик мартабасию унвонини фақат Англияда олишлари мумкин эди. Узоқ музокараю тортишувлардан сўнг Америка давлат черкови руҳонийларни ишга тайинлаш ҳуқуқини қўлга киритишга муваффақ бўлди-ю, ўз хизматчиларини одамлар кўчиб бориб жойлашаётган энг овлоғу чекка музофотларга жўнатиш ва шу йўл билан илгариги улуғвор ҳукмдорлигини тиклашга ошиқди.

Мистер Грант айнан ана шундай руҳонийлардан бири эди. У Темплтон маркази бўлиб қолган музофотга тайинланган, Мармадьок илтифот кўрсатиб, кентга жойлашишни таклиф этди, ҳамиша хизматга ҳозир Ричард, икки оёғини бир этикка суқиб, шуни талаб қилиб туриб олди. Кашишга чоғроққина уй ҳозирладилар, шундай қилиб, мистер Грант Темплтонга китобхон у билан танишганидан бор-йўғи бир неча кун илгарироқ етиб келганди.

Ўтган якшанба мактаб залини давлат черковига даҳли бўлмаган бир мусофир руҳоний банд қилган, шу боис мистер Грант ўз вазифасини адо этишга кириша олмаган эди. Лекин эндиликда, рақиби Темплтонни ақлу закоси шуъласи-ла бир қур мунаввар этиб, бамисоли учар юлдуздек ғойиб бўлган, Ричард дарҳол «рождество байрами арафаси кунини Темплтон академиясининг узун залида протестант епископлик черкови удумлари бўйича оммавий ибодат бўлади, ибодатга мистер Грант тақсирлари раҳнамолик қиладилар» деган эълонни осиб қўйди.

Бу янгилик кент аҳли орасида катта жонланиш туғдирди. Баъзилар, хўш дегандан, бу ибодат қандоқ ўтаркин, деб фол боқар, бошқалар нописандона кулиб қўйишар, лекин кўпчилик, Мармадьюк диний муборазаларга аралашмаётганига қарамай, Ричарднинг панду насихатларини ёдда тутиб, бу хусусда дам сақлашни афзал билаётган эди.

Шундай бўлса-да, ҳаммалари якшанба оқшомини сабрсизлик ила кутишаётганди, ушбу воқеаларга бой куни эрталаб Ричард билан Бенжамен ўрмонга йўл олиб, ўша ёқдан икки катта-катта боғ қарағай шохшаббасини келтиргач, қизиқсиниш чандон бора ортиб кетди. Икковлари мактабга қараб кетишди, эшикни ичкаридан зичлаб беркитиб олишди, кентдаги ҳеч бир зот у ерда икковлон хусусан нима билан машғул эканини билмасди, зероки мистер Жонс ўзининг сирли-синоатли тайёргарлик ишларига киришишдан олдин маллатоб шогирдларини ғоятда қувонтириб, бугун синфхоналар банд бўлишини айтган эди.

У ўз вақтида буларнинг жами ҳақида Мармадьюкка ёзиб юборганди, бу ҳам Элизабет икковлари рождество ибодати бошланишига етиб боришга сўз берганди.

Хулласи калом, ана шу чекинишлардан сўнг яна ҳикоятимизга қайтамиз.

IX б о б

Ҳамма шодмон кутар базм бошланишини,
Қўйишибди балиғу қуш ва мол тўшини.
Мавжуд тартиб қондасин бузмасдан қатор
Меҳмон борар столларни ямлашга тайёр,
Олдан туйиб бўлажак фаҳш, зино айшини.

«Гелиогабалиада»

Мосье Лекуа Элизабетни бошлаб кирган емакхона Дидонанинг хоки жасади сақланган деб фараз қилинган кўза бежаб турган эшик ортида эди. Бу кенг-ковул хона мутаносиблик жиҳатидан рисоладагидек эди-ю, лекин бу ердаги жиҳозлар худди залдагидек хилма-хил ва баъзилари худди ўша ердагидек беўхшов десангиз. Столга ёзилган каттакон дастурхон унинг нимадан, қандай ясалганини кўриб-билишга халал берарди; фақат унинг ниҳоятда катталигию зил-замбил-

дай эканлиги кўришиб-сезилиб турарди, холос. Унинг теграсида сиртига Валинеъмат хоним ўзига юбка тикиб олган жун матодан қопланган ёстиқчали ўн иккита яшил ёғоч кресло турарди. Деворда зарҳал ромли улкан кўзгу осифлиқ, ўчоқда эса заранг ўтини шўхчан «рақс» тушиб, гуриллаб ёняпти. Айнан ана шу ўт судьянинг эътиборини тортди-ю, у Ричардга юзланиб, жаҳл билан деди:

— Қанд олинадиган зарангни ўтин қилманглар деб неча марта тайинлагандим! Турган-битгани фойда бўлган шарбатнинг оловда жизиллаб-қайнашини кўрганда юрагим қанчалар ачийди-я, Ричард! Токи бу бепоён ўрмоннинг эгаси эканман, кентимиз аҳлига яхши ибрат кўрсатишим лозим; шундоқ ҳам улар худди ўрмонни чеки-чегараси йўқдай, дарахтларни шатирашутирига кесиб ётишибди. Агарда бу ишга чек қўйилмаса, йигирма йилдан кейин ўтинсиз қолишимиз тайин.

— Гапини қаранг-а, шу тоғларда ўтинсиз қолармишимиз-а! — истехзо-ла деди Ричард.— Сенга қолса, кўл қуриб, балиқлар қирилиб битади деб ҳам башорат қиларсан ҳали, нега деганинда баҳорда, қор эриганидан кейин кўлдан икки-учта новда кентга сув олиб келиш ниятидаман-да! Бунақанги масалалар хусусида доим шунақа беъмани сафсата сотасан-да, Мармадьюк.

— Хўш, демак, сенингча, табиатнинг бебаҳо инъоми, қулайлик ҳамда бойлик манбаъи бўлмиш ўрмон беҳудадан-беҳуда ўчоқларда ёниб кулга айланишига қаршилиқ билдирсам, бемаъни сафсата сотган бўпманда! Э-йўқ, ер юзасидан қор кетиши билан кўмир излагани тоққа одам жўнатганим бўлсин.

— Кўмир? — қайтариб сўради Ричард.— Қўй-э, сенингча, ким бир сават кўмир қазиб оламан деб ўтини бутун қишга етгулик дарахтни кундаков қилиб, ерни титкилаб ётарди? Сафсата! Ғирт сафсата! Йўқ, Мармадьюк, бунақанги ишларни менга қўйиб беравер — табиатан устихоним йўқ бундай ишларга. Сулув жияним тезроқ исий қолсин деган ниятда каминга шу ўтиндан қалашни мен буюргандим.

— Хўп, бу баҳонанг гуноҳингни ювган бўла қолсин, майли, Дик,— деди судья.— Локин, жаноблар, дастурхон маҳтал бўлиб қолди. Элизабет, қизалогим, бека ўрнини эгалла; Ричард эса, кўриб турибманки, аллақачон рўпарангга жойлашиб олибди, мени қовурмани

тўграб уриниб ўлтирмасин деган-да.

— Ўз-ўзидан аён бу,— жавоб қилди Ричард.— Бугун дастурхонга курка тортилган, куркани бўлса мендан бўлак ҳеч ким ўхшатиб майдалаёлмайди, сирасини айтганда, ғозниям. Мистер Грант! Мистер Грант қаёқда қолди? Таом олдидан дуо ўқиб юборсалар бир, сэр! Совиб қоляпти-ку! Бунақанги ҳавода овқат ўт устидан олди дегунча, орадан беш-олти дақиқа ўтмаёқ совиб-музлаб қолади-я. Мистер Грант, қани бўла қолинг, таом олдидан дуо ўқиб юборинг, биз кутяпмиз! «Ризқи-рўзимизни етказган раззоқи оламга шукур!» Утиринглар, ўтирсаларингиз-чи, ахир! Жияним Бесс, сенга қанотидан бўлсинми ё тўшиданми?

Бироқ Элизабет ўтирмади ҳам, қанотини хоҳлайдими ёки тўшиними, ҳеч қандай истак билдирмади ҳам. Қиз жилмайган кўйи дастурхон ва унинг устидаги буғи чиқиб турган таомларни бир-бир кўздан ўтказарди. Унинг ҳайратангиз қувончини пайқаган судья кулиб деди:

— Ўзинг кўряпсан, қизалоғим, Валинеъмат рўзғор ишларида чинданам эпчил, қўли гул пазанда: у бизга ажойиб зиёфат ҳозирлаган, бу дастурхон ҳатто очқаб қолган девнинг қорнини ҳам тўйдиришга етгулик.

— Вой, судья жаноблари хурсанд бўлсалар, бошим осмонга етгани,— деди Валинеъмат хоним.— Қайлашўрваси ўтиб қолмадимикин деб чўчиб турибман-да. Элизабет уйга қайтаётган экан, яхшилаб кутиб олайлик деб ўйлагандим-да.

— Қизим энди ёш қизалоқ эмас, ана шу дақиқадан бошлаб у бу хонадоннинг бекаси бўлиб қолади,— деди судья.— Бу ерда истиқомат қилувчилар уни мисс Темпл деб аташлари лозим.

— Вой худойим-эй! — нидо солди Валинеъмат хоним андак саросималаниб.— Ёшгина қизларни шундай аташганини ҳеч эшитганмисизлар ўзи? Ҳалиги, судья жанобларининг рафиқалари бўлганида бошқа гап эди, турган гапки, унда хонимни мисс Темпл деб атамасликка журъат этолмасдим-а, лекин...

— ...лекин қизимга ҳам бундан-буён мисс Темпл дея мурожаат этасиз-да малол келмаса,— унинг сўзини бўлди Мармадьок.

Судьянинг жиддиян аччиғи келганди, чехрасида ғайриодатий қаҳр ифодаси зоҳир бўлди, шу сабабдан айёр рўзғорбоши индамай қўя қолишни маъқул кўрди.

Худди шу пайт емакхонага мистер Грант кириб келди-ю, ҳаммалари дастурхон теварагидан жой олишди. Мазкур кечлик тановулни муфассал ҳикоя қиламиз, зотан дастурхон ўша замон расм-русумига биноан тузалган ва меҳмонларга ўша пайтлардаги оддий таомлар тортилаётган эди.

Дастурхон ва сочиқчалар ажойиб Шом матосидан, тақсимчаю ликоп ва бўлак идишлар — чинни, бу нарса ўша замонларда Америкада ҳашамдорлик саналарди. Пулат пичоқ ҳамда санчқиларнинг сип-силлиқ банди фил суягидан. Шундай қилиб, ошхона асбоб-анжомлари нафақат қулай, шунингдек бежирим эди — Мармадьюкнинг бадавлат экани ана шуларда акс этиб турарди. Лекин таомлар Валинеъмат хонимнинг кўрсатмаси билан тайёрланган, шу туфайли буларни столга қай тартибда жойлаштиришни унинг ўзи ҳал қилганди. Элизабетнинг олдига нақ қўзидек келадиган қовурилган курка, Ричарднинг олдига эса қайнатилгани қўйилган эди. Столнинг ўртасига иккита зилдай кумуш идиш қўйилган бўлиб, уларни тўртта лаган қуршовга олганди: улардан бирида — қайлалли тўғрамча гўшт, иккинчисида — қовурилган балиқ, учинчисида — қайнатилган балиқ, тўртинчисида — буғунинг лаҳм биқин гўшти. Лаганлар билан куркалар оралигида бир томонда баркашдек чинни лаганда қовурилган айиқ гўшти, иккинчи томонида оғизнинг сувини келтирадиган ширадор қўй почаси қўйилганди. Бу гўштли таомлар гирдини айлантириб сал чоғроқ тақсимчаларда йилнинг мазкур фаслида бу атрофларда топиш мумкин бўлган жамики сабзавоту ошкўклар териб қўйилган эди. Столнинг тўртта бурчагида печенье солинган саватчалар дастурхон кўркига кўрк қўшиб турибди. Улардан бирига «ёнғоқли печенье» деб аталгувчи анвойи тур — бурама, думалоқ, яримой шаклидагилари солинган. Иккинчисига аллақанақанги қорамтир (шинни шундай тус берганди унга), таъмига муносиб тарзда «ширин печенье» деб аталадиганидан уйиб солинган; бу ширин печенье Валинеъмат хоним ва унинг штатдошлари айниқсанги ёқтиришарди. Учинчи саватдан, рўзгорбоши айтганидек, «занжабил квадратчалари», тўртинчисидан эса — «олхўрили печенье» жой олганди. Саватчалар қаватида ранги-туси ва асли нималигини англаб бўлмайдиган, бетида қорамтир алланиманинг бўлакчалари сузиб юрган қуйқа суюқлик

солинган шўрвадонлар турибди; Валинеъмат хоним уни «шакар қиёмга солинган мевалар» деб атарди.

Меҳмонларга аталган тақсимчалар тўнқариглиқ турар, пичоқ билан санчқи тартиб-ла хоч шаклида устига қўйиб қўйилганди; ҳар бир кишилик ана шундай идиш-анжом ёнида уч бурчак қилиб қирқилган олмали, гўшти-ли, қовоқли, қизилчали ва ҳатто кремли ранг-баранг пирог бўлаклари солинган ликоплар турарди. Қолган жойни коньяк, ром, жин ва узум мусалласи солинган графинлар, шунингдек, пиво ва олма мусалласили катта-катта кўзалар эгаллаган эди.

Судья ҳам, унинг меҳмонлари ҳам чамаси бундай дастурхону таомларга кўниқиб кетган кўришишади, зотан барчалари иштаҳа билан тановулга киришиб кетдиларким, ушбу ҳол Валинеъмат хонимнинг дидию пазандалик салоҳиятига шараф келтирарди. Немис билан Ричард бошқалардан ортда қолишмаётганди. Агарда уларнинг судьяни кутиб олгани тўғри дастурхон устидан туриб йўлга тушганлари эсланса, бу ҳол ғалати туюлиши мумкин, аммо-лекин майор Гартманнинг дўстона зиёфатдан қайтиш одати йўқ эди, мистер Жонс эса ҳар қандай жабҳада илғор бўлишни ёқтирарди. Хонадон соҳиби каминда ёнаётган заранг ўтини хусусида Ричардга жаҳл билан таъна қилгани эсига тушиб ўзини пича ноқулай сезаётган эди чоғи, ҳаммалари жойлашиб, санчқию пичоқлар билан қуролланишгач, шундай деди у:

— Мосье Лекуа, мазкур ўлканинг кўрки бўлмиш асил ўрмонларни янги кўчиб келганларнинг ваҳшиёна қийратаётганларини пайқагандирсиз балки. Бирор фермернинг деворини тузатиш учун бутун бошли азамат қарағайни қулатиб, синч-қозиққа бир неча шохинигина қирқиб олиб, бутун бошли танасини ташлаб кетганини неча-неча марталаб кўрганман, ўшани Филадельфияга олиб борса-ку, йигирма долларга пуллайди-я.

— Қандоқ қилсин, жин ур... афв этасиз, мистер Грант! — гапга аралашди Ричард. — Бечора ўша ходаларини Филадельфияга қандоқ олиб боради, қани айт-чи? Еки бир қисим каштан ёнғоғи, ё бошқа мевадай чўнтакка солиб оладими уни? Филадельфия кўчаларида ҳар битта чўнтагинга биттадан хода солиб олиб юрганингни бир кўрсам эди-я. Бу гапларни бари сафсата, биродарим Дьюк! Дарахт ҳаммамизгаям етиб,

яна ортиб ҳам қолади. Дарахт кесилаётган жойдан бораверсам, шамол қаёқдан эсаётганиниям билмай қоламан, ўрмон шунақанги қалин ва баланд. Фақат булутга қараб аниқлайман йўлни. Нега деганингда, компаснинг жамики даражаларини ёддан биламан-да, ахир!

— Шундоқ, худди шундоқ, сквайр,— тасдиқлади Бенжамен, у бу орада емакхонага кириб келган ва судьянинг креслосидан орқароқда ўз жойига, хоҳлаган пайтида гапга аралашингга қулай бўлсин учун сал ёнбош томонга сурилиброқ ўлтиришга улгурган эди.— Осмонга қарайверинг, сэр, осмонга! Кекса денгизчиларнинг айтишича, осмонга қарашни ўрганмагунича ҳатто иблисдан ҳам денгизчи чиқмас экан. Компассиз бўлса-ю кемани бошқариш мутлақо мумкин эмас. Мана мен, масалан, ўрмонга қадам қўйиб, бош мачтанинг супасини кўздан йўқотдим дегунимча — сквайр томизда қурган кузатув майдончасини шундай деб атаймен — хўш дегандан, бош мачтанинг супачасини кўздан йўқотдим дегунимча, ўша заҳотиёқ компасни чиқараман-у, ҳаттоки қуёш булут ортига яширинган ёки уни дарахтлар учи тўсиб турган бўлса ҳамки, йўлдан адашмаслик учун йўналиш ва масофани аниқлаб оламан. Иннайкейин, авлиё Павел черковининг қўнғироқхонаси ҳам, битқизганларидан берига, ўрмонда «кема қатнови»га ёрдам беради, бир вақт мана бундай ҳодиса рўй берганди, шайтони лаъин ҳаққи...

— Бас, етади, Бенжамен,— унинг сўзини бўлди Мармадьок, эшикоғасининг эзмалиги Элизабетга ёқмаётганини пайқаб.— Бу ерда хоним борлигини унутиб қўйяпсан, хонимлар эса қулоқ солишдан кўра кўпроқ сўзлашни ёқтиришади-я!

— Ҳақ гап ҳақлигича қолади, судья жаноблари,— гапни илиб кетди яна Бенжамен, одатдагидек хириллаб кулганча.— Мана, масалан, миссис Валинеъмат Вийдивон хонимни олайлик: тили тизгинини бўшатиб юбордингиз дегунча сайроққа кирадики, бунақанги дийдиёни ҳатто шамол эсаётган томондаги француз ҳарбий кемаси ёнидан ўтиб бораётиб ёки ўнта маймунни битта қопга тиқиштирганда ҳам эшитмайсиз.

Эҳтимол ранжитилган рўзгорбоши ушбу даъвонинг ҳаққонийлигини ишончлию асосли мисол билан ҳаялламай исботлар эдику-я, бироқ судьянинг жиддий нигоҳи уни тўхтатиб қолди, газабини боса олмай, айни пайтда хўжайиннинг норозилигига учраб қолмай деб

чўчиб, хонадан отилганича чиқиб кетар экан, бошини шундай силкиб қўйдики, нақ сапчадай узилиб, отилиб кетаёзди сал бўлмаса.

— Ричард, фалокат босиб мен яралаган йигитча тўғ-рисида унча-мунча биларсан балки? — деди Мармадьок, шу тариқа жанжални олдини олиб. — Биз уни тоғда учратдик; у Кўн Пайпоқ билан ов қилаётган экан, муомаласидан худди чол билан яқин қариндошга ўхшайди. Локин ораларидаги ўхшаш жиҳатлари жуда кам кўринади. Йигитча бизнинг ўлкаларда камдан-кам учрайдиган назокат билан сўзларкан, шундоқ қилиб десанг, илвасин овлаб кун кўриб юрган бундай бечора-қол одам буни қаёқдан ўрганганига сира ақлим етмаяпти. Могикан ҳам танир экан уни. Чамамда у Наттининг кулбасида туради. Сиз-чи, мосье Лекуа, бу ўспириннинг назокат-ла сўзлашига эътибор бермадингизми?

— Certinement¹, мосье Темпл, ажойиб тилда сўзларкан.

— Буни ҳеч қанақанги ҳайрон бўладиган жойи йўқ, — гапга қўшилди Ричард. — Фермер болалари барвақт мактабга берилса, бу йигитчадан ёшроқлигидаёқ, ўн иккига кирмаслариданоқ ундан кўра хийла саводлироқ сўзлаша бошлайдилар. Мана масалан, Қундуз ўтлоғига биринчи келиб ўрнашган Неемия чолнинг ўғли Зейред Коуни олайлик; ана ўшанинг дастхати ўн тўрт ёшида (рости, гоҳо-гоҳо оқшомлари у билан ўзим шуғулланган бўлсам-да) менинг ёзувимдан салгина мундайроқ эди. Лекин бизнинг бу милтиқли жанобимизни, агарда тизгин-жиловга яна бир марта қўл теққизадиган бўлса, шартта кундага ўтқи-зиш керак. Отни бунчалик кам тушунадиган одамни умримда кўрмаганман! Ҳўкиздан бошқа нарсани ҳай-дамаган бўлса керак у!

— Наздимда, унга нисбатан ноҳақсан бу масалада, Дик, — деди судья. — Ҳал қиладиган долзарб дақиқада жудаям топқир, зеҳни ўткир йигитча экан. Сен нима дейсан, Бесс?

Чамаси мазкур саволда қизнинг юзи қирмизи тус олишига сабаб бўлгувчи ҳеч нима йўқдай эди-ю, лекин Элизабет ўйчанлик уйқусидан уйғониб, бамисоли лола-дай қизариб кетди.

¹ Бўлмасам-чи (франц.).

— Дадажон, менга у жудаям эпчил, топқир ва доврак кўринди,— жавоб қилди у,— лекин, Ричард тоғам ўша жентльменни қанчалик жоҳил десалар, мениям ўшанчалик нодон дерлар балки.

— «Жентльмен»? — такрорлади Ричард.— Элизабет, шунақанги тўпориларни жентльмен деб аташни пансионда ўргатишдими сенга?

— Аёлга ҳурмат ва эътибор билан муомала қиладиган ҳар бир киши жентльмендир.

— Уй бекаси ҳузурида кўйлагини ечишга уялгани учун унга теккан мукофот бўлди-ку бу! — хитоб қилди Ричард мосъе Лекуага кўз қисиб, у ҳам жавобан бир кўзини қисиб қўйди, ҳамдардлигу эҳтиром ифодаси акс этган иккинчи кўзи эса навниҳол қизга тикилганди.— Хўш дегандан, менга бўлса у сираям жентльменга ўхшамади. Аммо отишда мерган экан, ҳақиқа кўчиш керак. Буғуни елиб бораётганида чакки мўлжалга олмас экан-а, Мармадьюк?

— Рихарт, бу жуда якши бала,— деди майор Гартман ниҳоятда жиддий, унга ўгирилар экан.— У сеники ҳаёт асраб колган, меники ҳаётни ҳам, кейин мистер Грант таксирники ҳам, французники ҳаётни ҳам. Рихарт, токи кекса Фриц Гартманни бош устига томи бор экан, бу йигитча ўрин-тўшакка зорикмаган бўлади.

— Ихтиёринг, қария,— дея жавоб қайтарди мистер Жонс ўзини бепарво кўрсатишга тиришиб.— Майли у, шуни истасанг, сенинг гиштин уйингда тура қолсин. Лекигин сўзларим ёдингда бўлсин, бу ўспиринча умрида тузук-қуруқ кўрпа-тўшакни кўрмаган, иннайкейин, пўстлоқ билангина ёпилган чайла ёки, жуда нари борганда, Кўн Пайпоқнинг кулбасига ўхшаган каппадан бўлак бошпанани билмайди. Ҳеч қанча ўтмай уни эркатой қилиб юборасан; ёки йўлда отларни буриб юборганимда уларнинг яқинида турганининг ўзи учуноқ қанчалик гердайғанини сезмадингми ҳали?

— Йўқ, йўқ, кекса дўстим,— деди судья,— йигитчага мен ғамхўрлик қилишим лозим. Унинг олдида нафақат дўстларимнинг ҳаётини сақлаб қолгани сабабли қарздорман, шунингдек, унинг олдидаги ўз гуноҳимни ҳам ювишим шарт. Локин хизмату ғамхўрлигимни қабул этишга кўндиришим маҳол бўлмасайди деб қўрқаман. Бутунлай бизникида туришни таклиф қилганимда юзида ошкора норозилик акс этганди, тўғрими шу, Бесс?

— Ростини айтсам, дадажон, юзига қараганим йўқ, шуни-чун афти қандай ўзгарганини айтолмайман, — жавоб қилди Элизабет пастки лабини чўччайтириб. — Мен жароҳати азоб беряпти деб ўйлаб бечорага раҳмим келятувди, холос. Айтмоқчи, — деркан қиз эшикоғасига унчалик пинҳона бўлмаган бир қизиқсиниш-ла қараб қўйди, — Бенжамен эҳтимол сизга у тўғрисида бирон нима гапириб берар. Агар у кентга келиб турадиган бўлса, Бенжамен уни кўриб тургандир, албатта.

— Кўрганда қандоқ, — дея жавоб қайтарди суҳбатга аралашшига қулай фурсатнигина кутаётган эшикоғаси. — У ўрмонда буғу ортидан қувиб, фақат Натти Бампонинг изидаги тўлқинлар бўйлаб сузади. Мерганликда ҳам моҳирлиги аппа-аниқ гап. Утган сешанбада Бетси Холлистернинг пештахтаси олдида Кўн Пайпоқнинг ўз оғзидан эшитгандим, йигитчани ўқи хато кетмас экан. Ростки шундоқ экан, совуқ ва қор қалинлигидан буғулар пода-пода бўлиб тўпланиб олганидан берига кўлда ув тортиб ётган ўрмон мушуги — пумани ўлдирса бўлмайдими бу азамат. Ана бунга қойил қолса бўларди. Кемангда пума билан олисга сузолмайсан, ҳалол-покиза одамлар атрофида ўралашиб бало бормиди унга.

— Унда чиндан ҳам Натти Бампонинг кулбасида турарканда у, а? — деб сўради Мармадьок қизиқсиниб.

— Ҳа, ўша ерга лангар ташлаган. Чоршанба кунни Кўн Пайпоқ уни биринчи марта шатакка олиб кентга сургаб келганига уч ҳафта бўлади. Икковлашиб бўри билан тақашиб жанг қилишибди, унинг каллахомини келтиришибди, мукофот олгани. Бу мистер Бампо номли зот бўрининг каллахомини шунақанги топ-тоза қилиб шилиб оларканки, асти қўяверасиз, кентда десангиз, уни чўқинтирилганлар устида машқ қилавериб устаси фаранг бўлиб кетган деган гаплар юради. Мабодо шу гаплар рост-у, камина, сиз муҳтарам жаноблари каби, ушбу бандаргоҳ қўмондони бўлсам, уни мачтага остиришим тайин эди. Кундаларнинг ёнгинасида жуда боғта устун ҳам бор, хўш деганингиздан, сиртмоқни эса ўз қўлларим билан ясаб, яна десангиз, сира чиқиб кетмайдиган қилиб маҳкамлаб ўзим солардим гирибонига.

— Натти тўғрисида бу ерда тарқатишаётган бунақанги бемаъни гапларга беҳуда ишонасан. У тоғларимизда кўп йиллардан бери ов қилиб келди, бундан

буёғига ҳам тўла ҳақли бунга. Борди-ю кентдаги баъзи бир бекорхўжалар уни адабини бериб қўйишни хаёл қилгудек бўлсалар, қонундан қатъий ҳимоя-паноҳ топажак у.

— Курол қонундан кура ишончлирок паноҳ,— деб қўйди майор насиҳатомуз.

— Унинг куролидан қўрқармидим! — хитоб қилди Ричард нописандлик ила бармоқларини қирсиллатиб.— Бен ҳақ, мен ҳам...— ўзининг «таги-зоти» пастлигига қарамай «академия»нинг «найзадор гумбази» остида осилиб туриш шарафига нойил бўлган кема қўнғироғининг шу топда дадиллона даранглаб, ибодат соати етганидан дарак бера бошлаган бонгини эшитиб сўзи бўғзида қолди унинг.— «Ўзингга шукр, ё раб, кўрсатган кунинггу марҳаматингга шукр...» Э-ҳа, авф этасиз, мистер Грант, ибодатни ўзлари бошқаришлари керак-ку. Кейин, шошилиш керак, негаки, бу атрофларда Бенжамен икковимизу яна Элизабетгина марказий черковнинг ихлосманд мухлисимиз, холос. Мармадьюкка ўхшаган ярим квакерларни ҳисобга қўшмайман — менинг наздимда, улар баъзи бир худо-бехабар шаккоқлардан ҳам тубанроқ.

Кашиш итоаткорона ўрнидан турди-да, тақводорона қиёфада дуо ўқиди, шундан сўнг бутун жамоат ибодатхона — ёхуд, аниқроғи, «академия» сари шошилди.

Х б о б

Ибодатга чорлаганча гуноҳкорларни
Жаранглайди шуқуҳ тўла шиддатли садо.

*Валтер Скотт.
«Еввойи овчи»*

Ричард билан мосье Лекуа «академия»га Бенжамен рафоқатида қор уюмлари топтаб солинган тўппа-тўғри ёлғизоёқ йўлдан жўнашди, судья, унинг қизи, кашиш ва майорлар эса чанада кент кўчасидан айланиб боришни маъқул кўришди.

Кўкда тўлиной сузар, кумушгўб, сутдек ойдинда водийнинг машриқ ёкдаги ёнбағри қорамтир кунгурадор деворга ўхшаб кетарди. Шу топда осмон шу қадар беғубор ва шаффоф эдиким, гоҳи мамлакатларда ҳатто чошгоҳ палласида ҳам бундай бўлмайди. Кўк сийнасида бодрокдай бодраган юлдузлар бамисли олис-олисларда сўна бошлаган гулхан учқунларидай лак-лак нурлари музлаган кўлу бутун атрофни бир текис чой-

шаб янглиғ қоплаган нукра қор кўрпаси узра йилтиллаб, янада ярқираб бораётган тун чароғи ила беллашишга чоғлари келмаётгандек милтиллаб турибди.

Токи чаналар кентнинг бош кўчасидан ошиқмай, аста сирғалиб борар экан, Элизабет деярли ҳар бир пиллапоєю зинапоєю пештоқини безаган лавҳа-ёзувларни ўқиб, эрмак қилиб ўтирди чанада. У кетаётганида кентда ҳеч ким мазкур лавҳа-ёзувлар далолат этиб турган касб-кор билан шуғулланмасди, бунинг устига уларда битилган исми шарифлардан аксарияти нотаниш эди унга. Наздида уйларнинг ўзлари ҳам ўзгариб, бошқача бўлиб қолганга ўхшарди... Фақат чаналар бош кўчани тиккасига кесиб ўтувчи, «академия»га элтувчи тор кўчага бурилган пайтларидагина таниш қиёфа билан таниш бинога кўзи тушди Элизабетнинг.

Ушбу уй кентдаги энг гавжум чорраҳа муюлишида жойлашган бўлиб, унга қараб яхшигина топтаб-босилган йўлак очилганди, олдидаги устунда кўл томондан шамол бостириб келганда аянчли ғийқиллаб-ғиртиллаб кўяётган лавҳа-ёзув осиглиқ турар, бу ерда қовоқхонаси бор (маҳаллий аҳоли қолган барчасидан маъқул кўрарди уни) меҳмонхона жойлашганини пайқаш мушкул эмасди. Иморатнинг ўзи бир қаватли эди-ю, лекин дераза-туйнуклари катта-катта, янгигина бўёқдан чиққан, бежирим қоқоқ-дарчали, ўчоқ-печларда лангиллаётган олов очиқ эшикдан шундоққина кўриниб турибди — буларнинг жами меҳмонхонага талай қўшни мусофирхоналарга қараганда чандон бора ортиқроқ файзу шукуҳ ҳамда салобат бахш этарди. Лавҳада эса шамшир ва тўппонча таққан сувори тасвирланган; унинг бошида мўйна телпак, учкур тулпорини эса нақ кўкка сапчигудек ўйнатиб турибди. Сутдек ойдинда бу тафсилотларни кўриш қийин эмасди, шу боис Элизабет ҳатто қора бўёқ билан битилган, тўғри, ўзига эскитдан таниш: «Жасур сувори» деган ёзувни ҳам ўқий олди.

Чаналар айни қовоқхона эшиги рўпарасига етган сонияда ичкаридан бир эркак билан аёл чиқиб келаверишди. Эркак қоматини ғоз тутар, қадам ташлаши кекса жангчилигидан далолат берарди; бунинг устига у хийла оқсоқланар ва бу ҳол ушбу таассуротни оширарди. Унинг ҳамроҳи, аксинча, худди оёғи қаерга тушгани билан мутлақо иши йўқдек, шахдам-шахдам, тез-тез қадам ташларди. Ой унинг ҳатто чепчигининг ҳашам-

дор бурма ҳошияси ҳам муносиб аёллик латофатини бахш этолмаган кепчикдек, қип-қизил, эркаксифат башарасини ёритиб турарди. Чепчиги устида эса янгитдан таомилга кирган андозага даъвогар бўлиб қора шоҳи қалпоқ ярқирарди. Қалпоғи энсаси томон суриб кўйилган, соҳибасининг уёқ-буёққа аланглашига заррача бўлса-да халал бермасди. Маширқ ёқдан баландлаб келаётган ой ёғдуси ёритиб турган ушбу чехрага кўзингиз тушгандаёқ бамисоли мағрибдан чиқиб келаётган офтобни кўряпманми деган хаёлга борасиз. Ана шу хоним эркагона дадил, шаҳдам одимлар-ла чаналар йўлини кесгудек бостириб келаверди, шунда судья юнон подшосининг адашига жилов тизгинини тортишни буюрди.

— Зиёратлари қабул, судья, қадамларига ҳасанот, яхши қайтдингизми кентимизга?! — нидо солди аёл, ўша ондаёқ лаҳжа-талаффузи унинг ирландиялик эканини ошкор этди-қўйди. — Сизни бу ерда кўришдан барчамиз гоятда хурсандмиз, мени бўлса-ку ҳаммадан кўра бошим осмонга етди. Мисс Лиззининг кап-катта бўлиб қолганини қаранг-а! Нақ хонимойимлардай бўйи етибди-я. Эҳ, қанийди энди, полк манзил қурган бизнинг қишлоққа юборсангиз, бутун зобитлар уни деб эс-ҳушидан айрилишарди-да!.. Вой ўлмасам, мен уятсиз кўнғироқлар ибодатга чорлаб турганида нималар деб валдираяпман ўзи! Ҳеч кутмаган пайтимизда тангри бизни худди ана шундай чақириб олади-да ўз ҳузурига... Саломатмисиз, майор. Бугун қайноққина қилиб пунш қайнатиб қўяйми сизга? Айтгандай, яқингинада келган бўлсангиз, бугун мавлуд арафаси зиёфатини судья жаноблариникида ўтказарсиз-а.

— Салом, миссис Холлистер! — қувноқ оҳангда жавоб қилди Элизабет. — Йўл бўйи танишлар кўриниб қолармикан деб аланглаб келяпман, учратган танишларимиздан биринчиси сиз бўлдингиз. Уйларингиз ҳам илгари қандоқ бўлса, худди ўшандоқ қолибди, бошқаларнинг ҳаммаси шунчалик ўзгариб кетибдики, уларни гўёки биринчи марта кўраётганга ўхшайман, иннайкейин, кимларники эканини фақат қаерда жойлашганигагина қараб тахмин қиляпман. Ҳатто анави чиройли лавҳаям бус-бутун турибди-я! Холаваччам Ричард буни қандай чизаётганини кўргандим-да, ажир. Ана, ўшанда айтишиб қолганларингга сабаб бўлган тагидаги ёзувни ҳам шундоққина кўриб турибман.

— «Жасур сувори» ни айтяпсизми? Ўзи асли лақаби шундай бўлгандан кейин уни қандай бошқача атаб бўларди дейсиз, ахир? Мана, лоақал эримдан, капитандан сўраб кўринг! Ундан яхшироқ мижозни кўрмаганман, иннайкейин, бошингизга кулфат тушганда ёрдам қўлини чўзишга доим тайёр эди. Азроил «хе йўқ, бе йўқ», тўсатдан жонини олди-қўйди-я! Ҳақу адолат йўлида хизмат ўтарди, шояд гуноҳларидан форуғ бўлган бўлса. Мана мистер Грант тақсирим ҳам худди шундай фикрда бўлсалар ажабмас. Хулласи, сквайр Жонс бизга лавҳа ишлаб беришга жазм этганида менинг калламга: майли, қувончимизга ҳам, кулфат-ғамимизга ҳам шерик бўлганлари хотираси учун лавҳага унинг суратини солиб берақолсин деган ўй келди. Кўзлари, рост, асли тириклигидагидек жуда унақанги катта, кейин ўтдай чақнаб турадиган чиқмаган-у, лекин мўйлови билан телпаги нақ қуйиб қўйгандек ўзгинаси... Вой ўлмасам, нимага энди шундай совуқда сизларни йўлдан қолдириб ўтирибман бу ерда? Яхшиси эртага эрталаб уйларингга бирровгина ўтиб, бафуржа ҳол-аҳвол сўрашиб келарман. Ҳозир эса, бугун қандай кунлигини унутмай, барча учун эшиклари ланг очиқ тангри уйига ошиқишимиз керак-ку, ахир. Илоё сизни ўзи яллақасин-у, бало-қазолардан ўзи асрасин!.. Ҳа айтмоқчи, бугун пунш қайнатиб қўяйми сизга ёки йўқ?

Ушбу саволга немис важоҳат-ла ижобий жавоб қилди, сўнг, судья оловчеҳра қовоқхоначи хонимнинг ёстиқдоши билан икки оғизгина омонлашиб олгач, чаналар яна йўлга тушди. Ҳадемай улар «академия» эшиклари қаршисида тўхташди-ю, бари жамоат узундан-узун зал сари ошиқди.

Яқин йўлни маъқул кўрган мистер Жонс билан унинг икки ҳамроҳи бошқалардан бир неча дақиқа илгарироқ етиб келишди у ерга. Аммо Ричард кентликларнинг ҳайратангиз ажабланишларини кўриб лаззатланмоқлик ниятида ичкарига қиришга шошилмади; ичкарига шошилиш ўрнига қўлларини пўстини чўнтакларига суқиб, черков хизматию ибодатни энди кўрмаётган одам қиёфасида «академия» эшиги олдида уёқдан-буёққа юра бошлади.

Одамлар унинг ёнидан ибодатга келаётган кимсага муносиб тарзда жиддий қиёфада ўтиб боришарди-ю, бироқ уларнинг юришларида қизиқувчанлик ҳосиласи

бўлмиш ошиқиш аломатлари сезилиб турарди. Теварак-атрофдан келган фермерлар аввал отларини ҳафсала билан кўк ҳамда оқ ёпқиларга ўраб-чирмаб қўйишиб, ана шундан кейингина аллақачон талай таъриф тавсифини эшитиб улгурган залнинг жиҳозу ҳашамини томоша қилгани йўл олишарди. Ричард уларга ёндашиб омонлашар, бола-чақалари сиҳат-саломатлигини суриштирарди. У буларнинг барини жуда яхши танир, ҳар битта болакайгача исмини бехато айтарди, уларнинг жавоби эса Жонснинг бу атрофда ҳамманинг меҳри-эътиборини қозонганидан далолат бериб турарди.

Ниҳоят кент аҳлидан бири Ричарддан хиёлгина нарида тўхтаб, ойдинда чўмилиб, қор қоплаган майдонга кўндалангига узундан-узун кўланка ташлаб турган янги ғиштин бинога тикилиб қолди. «Академия» келгусида шаҳар майдони қилиш мўлжалланган бўш майдонга қараб тушган, нариги қанотида янги, ҳали битмаган авлиё Павел черкови қад кўтара бошлаганди. Мазкур бино бултурдан қурила бошлаган, айтишлари-ча, қурилиш учун маблағ (гарчи аслида деярли барча сармойни судья Темпл берган бўлса-да) газетага ёзилиш орқали йиғилганди. Кўпчиликнинг фикрича, бу иш «академия»нинг узун зали ибодат учун унчалик мос бўлмагани сабабли режалаштирилган эди, бундан ташқари, янги черков бунёд этиш ниҳоят кентда протестант динининг қайси тури — мазҳаби устун туришини узил-кесил, қатъиян намойиш этиши даркор эди. Шуларнинг бари турли мазҳабчилар орасида, гарчи деярли ошқора мунозара-мусоҳаба бўлмаган эса-да, катта қизиқишу безовталиқ уйғотган эди. Мабодо судья Темпл у ёки бу мазҳаб фойдасига очиқ-ёруғ гапирганида эди, шак-шубҳалар дарҳол тўзиб, барҳам топиб кетиши тайиниди, зеро ҳеч бир кимса у билан тортишишга ботина олмасди, аммо у аралашини ис-тамади ва аллақачон маҳаллий епархия¹нинг раҳнамо-сини яширин равишда, янги ибодатхона ҳам, унинг қавмлари ҳам бажону дил марказлашган — епископиаль протестант черков қанотига киради, деб ишонтириб қўйган Ричардни қувватлашдан қатъиян бош тортди. Судья қўлни ювиб қўлтиққа уриши биланоқ

¹ Е п а р х и я — епископ бошқарадиган диний-черков музофоти.

эса мистер Жонс бу қавмдошларнинг ўлардай саркаш одамлар эканига ишонч ҳосил қилди. У ишни қавмларни олимона мулоҳазалари билан ўзининг ҳақлигини тан олдиришга, ўзига оғдиришга, кўндиришга уриниб кўришдан бошлади. Унга сабр-тоқат ила қулоқ солишди, эътироз билдиришмади, шу тариқа кентни кезиб чиққач, мақсадга етдим деб ўйлади. Темирни қизигида бос деган фикрда бўлган Ричард газетада кент аҳли шошилишч йиғилиб, бу масалани овоз бериш йўли билан ҳал этиши кераклигини хабар қилди. Аммо-лекин, «Жасур сувори»да мўлжалланган бу йиғинга унинг ўзидан бўлак бирор жон зоти доримади, шу тариқа у ўша оқшомни ниҳоятда кўнгилисиз, янги черковга методистлар энг кўп ҳақ-ҳуқуққа эга деб тасдиқлаб туриб олган миссис Холлистердан устун келаман деган беҳуда уриниш-ла ўтказди. Миссис эса айнан ана шу мазҳабга дахлдор эди. Шундан сўнг Ричард элдан бурун қувонганини, бунақанги айёру эҳтиёткор рақибни очиқчасига енга олмаслигини фаҳмлади. Шунда у ҳам юзига ниқоб тортди (дарвоқе, бу ишни кўпдаям уддалаёлмади) ва мақсади йўлида зимдан иш кўришга киришди.

Қурилиш бир овоздан мистер Жонс билан Хайрем Дулитлга топширилди. «Қаср», «академия» ва қамоқхонани биргаликда қурган шулар эмасмиди, ахир? Бундайин оғир вазифани адо этиш улардан бўлак кимнинг ҳам қўлидан келарди? Аввал-бошданоқ улар ўз вазифаларини ажратиб, бўлиб олишди. Мистер Жонс черков лойиҳасини тақдим этиши, мистер Дулитл эса қурилиш ишларини назорат қилиши лозим эди.

Ричард дилида бундай устунликдан фойдаланиб қолишга, албатта деразаларнинг тоқи-пештоқи роман услубида бўлишига эришишга аҳд қилди. Шундай қила олса, катта муваффақиятни қўлга киритади¹. Черков гиштдан қурилиши лозим эди, шу боисдан ҳам у ўзининг маккорона ниятини сўнгги дақиқа — токи ромларни яшаш муддати етмагунига қадар пинҳон тутиши мумкинлиди. Бу фурсат етгач эса ошкора иш бошлашга тўғри келди. У Хайремга ўз ниятини ниҳоятда эҳтиёткорлик билан маълум қилиб, режаси моҳияти хусусида чурқ этмай, бунақанги дераза ромлари чиройли чиқади деб зўр бериб мақташга тушди,

¹ Методистлар ва бўлак мазҳаб-гуруҳлар «тангрининг уйи»да ҳеч қанақанги безағу ҳашам бўлмаслиги керак деб ҳисоблар эдилар.

холос. Хайрем унинг гапларига сабр-тоқат-ла қулоқ солди ва ҳеч қандай эътироз билдирмади-ю, лекин Ричард ёрдамчиси ушбу ғоятда муҳим масалада, хусусан, қандай фикрда эканини тушунолмади.

Бино лойиҳаси расман Ричард зиммасига юкланган эди, шу сабабли Хайрем баҳслашиб ўлтирмади-ю, бироқ бошданоқ турли хил кутилмаган мушкулликлар кўндаланг бўла бошлади олдиларида. Олдиниға ром боп хомашё йўқ бўлиб чиқди, бироқ Ричард дарҳол чорасини топди буни, бир қалам суришида ромнинг бўйини икки футга кичрайтирди. Шунда Хайрем, жуда қимматга тушади-ку, деб уҳ тортиб юборди. Аммо Ричард сарф-харажатни Мармадьок Темпл, унинг қариндоши тўлашини, у, Ричард эса Темплнинг хазинадори вазифасини ўташини эслатди. Ана шу шаъма нақ дилидагидек таъсир кўрсатди-ю, унсиз, узундан-узун, бироқ беҳуда қаршилик кўрсатишдан сўнг дераза ромлари лойиҳада дастлаб режалаштирилгандек қилиб ясалди.

Кўп ўтмай Ричард Лондондаги авлиё Павел жомеъсини бегаб турган кичик минораларнинг биридан андоза олган кўнғироқхона хусусида кўнғилсизликлар бошланди. Тўғри, нусха айтарли муваффақиятли чиққани йўқ, зеро мутаносиблик жиҳатларига ғоятда тахминий амал қилинган эди. Ахийри, бари тўсиғу қийинчиликлар бари бир енгиб ўтилди, мистер Жонс шаклишамойили кўпроқ сиркадан бўшаган кубба қопқоқли идишга ўхшаб кетадиган минорага бемалол суқланиб боқиши мумкин эди эндиликда. Дарвоқе, бу гал Ричард қаршиликни осонгина енгиб ўтди, негаки кентдагилар янгиликларни ёқтиришар, бунақанги кўнғироқхонани эса, шубҳасиз, ҳали жаҳон аҳли кўрмаган эди.

Кейин қурилиш ишларини қиш тўхтатиб қўйди-ю, энг нозик масала — ички бегагу жиҳозлаш — ҳозирча ҳал қилинмай қолди. Ричард иш меҳроб билан минбарга бориб тақалди дегунча ниқобини олиб ташлашга мажбур бўлишини жуда яхши тушунарди, зотан Қўшма Штатлардаги бирорта черков (епископлик ибодатхонасидан ташқари) уларни тан олмасди. Шунга қарамай, аввалги муваффақиятларидан дадилланган Ричард ўз «зуриёти»га «Авлиё Павел ибодатхонаси» деб ном берди, Хайрем эса дилиғашлик ила, ғижиниб, аммо, гўёки уни авлиё шаънига эмас (унда мистер Дулитлнинг диний ҳиссиёти ўта даражада ҳақорат-

ланган бўлурди), Лондон жомеъси шарафига қўйилаёт- гандек, қўшимчаси билан «Янги авлиё Павел ибодат- хонаси» деб аташга розилик берди.

Юқорида қайд этганимиздек, мазкур бинони томоша қилмоқлик учун тўхтаган кимса исми-шарифи неча- неча мароталаб тилга олинган худди ўша Хайрем Дулитлнинг шахсан ўзгинаси эди.

У новчадан келган ва қотма, бичими дағалроқ, рав- шан чехрасига ичдан сизиб турган муғамбирлик ало- матлари соя ташлаб турган бир киши эди. Ричард мосье Лекуа ва эшикоғасини эргаштирганча ўз ёрдамчисига яқинлашди.

— Хайрли оқшом, сквайр,— деди Ричард бош ирғаб, аммо қўлларини чўнтакларидан чиқармай.

— Хайрли кеч, сквайр,— худди ўша оҳангда жавоб қилди Хайрем бутун гавдаси билан унга ўгирилиб.

— Бугун оқшом совуқ қаттиқ келди, мистер Дулитл, ҳа, совуқ кўтарилиб кетди бу оқшом, сэр.

— Ҳа, совуқ хийла кучайди. Ҳали-вери ҳаво илиб кетишини ҳам тайини йўқ кўринади.

— Черковимизни бир томоша қилай дебсиз-да, а? Ойдинда жуда чиройли кўринади, бунисига ҳеч сўз йўқ. Қаранг-а, гумбази қандай ярақлаётибди. Уларнинг авлиё Павеллари Лондоннинг дуду тутунида ҳеч қачон бунақанги ярқирамасе кераг-ов!

— Ҳа, ибодатгоҳимиз чакки чиқмади,— бўш кел- мади Хайрем.— Уйлайманки, мусью Леква билан мис- тер Пенгиллен ҳам буни тасдиқлашар-ов.

— О, бўлмасамчи! — қўшилди хушфеъл фран- цуз.— Жуда чиройли у.

— Мусьюдан бошқача жавобни кутмагандим ҳам... Утган сафарги крахмалл шиннингиз ниҳоятда зўр чиққан экан-да. Унча-мунча заҳира қолгандир-а ўшандан?

— Ah! Qui, ҳа, оз-моз қолган, тақсирим,— дея жавоб берди мосье Лекуа, салгина кифтини учуриб, бурнини жийриб қўяркан.— У сизга ёққанидан бағоят хурсандман. Умидворманким, Дулитл хоним соғ-са- ломатдирлар?

— Емонмас, ғимирсилаб юрипти,— дея жавоб қайтарди Хайрем.— Хўш, сквайр, ибодатгоҳимизнинг ички жиҳозланиши қораламаси тайёр бўлгандир-а?

— Йўқ... йўқ... йўқ! — бидиллай кетди Ричард, ишончлироқ чиқсин деган мақсадда ҳар бир инкордан

сўнг қисқа-қисқа дам сақлаб.— Бу борада шошмашошарлик қилиш мумкинмас, ипидан-игнасигача пухта ўйлаб, мулоҳаза юритиш керак. Жой кўп, шунинг учун ҳаммасидан тўлиқ фойдалана олмаймизми деб кўрқяпман. Минбар атрофи бўм-бўш қоляпти: негаки мен уни худди қалъа дарвозаси ёнидаги қоровулхонадай деворга тақамоқчи эмасман-да, ахир.

— Таомилга кўра, минбар ёнбошига оятхонлар ўриндиғи қўйилиши лозим-ку,— қарши чикди Хайрем, сўнгра эса, гўёки жуда метёридан ошиб кетгани ёдига тушиб қолгандек, кўшиб қўйди: — Лекинига турли мамлакатларда турлича қилишади буни.

— Айни ҳақ гап! — орага суқилди Бенжамен.— Мана масала, Испания ёки Португалия соҳилларида сузиб бораётганинда қарасанг, ҳар битта буруну денгизга туртиб чиққан ерда монастыр чўққайиб турибди-да, ҳар қайсисига сон-саноқсиз рангоут¹лар қадаб ташланган: ҳар хил кўнғироқхоналару байроқчаларми-ей, ҳатто уч мачтали елкандаям бунча кўп бўлмайди деса-анг. Нима деганингизда ҳам, ҳар қалай ҳақиқий черков учун андозага кўҳна Англияга сузиб бормоқ лозим. Мана масала, авлиё Павел жомесини олайлик, гарчи ўзим сира кўрмаган бўлсам-да (сабабки Рэдклифф йўлидан² унгача анча-мунча йироқ), бари бир дунёда ундан чиройлироғи йўқ эканини ҳар ким ҳам билади. Сизга айтадиган битта гапим шуки, морж китга қанчалик ўхшаса, бизнинг черковимиз ҳам ўшанга шунчалик ўхшайди, ҳалиги, фақат орасидаги фарқ — биттаси каттароғу иккинчиси кичикроқ, холос. Мана мусью Леква турли бегона ўлкаларни кезган, аслида Англияга етишига йўл бўлсин-у, илло Францияда ҳам хилма-хил черковларни кўравериб зериккан, шундоқ экан, бу ишларни фарқига борса керак у. Қани айтинг-чи, мусью, тўғриси айтинг, бизнинг черковчамиз яхшими ёки йўқ?

— Ушбу жойга жуда мос келади,— деб жавоб қайтарди француз.— Бу ерга баайни шунақаси керак. Лекин фақат католик мазҳабидаги мамлакатнинггина қўлидан келади қуриш... Сизлар айтгандек... La grande cathédrale, катта жомени. Лондон шаҳридаги авлиё Павел жомеси гоятда гўзал, жуда belle, жудаям, сизлар

¹ Рангоут — кемаларда елкан ва юкларни кўтариш учун ишлатиладиган ходасимон ёки трубкасимон асбоблар.

² Лондон бандаргоҳи теварагидаги кўча.

айтгандек, катта. Аммо, мосье Бен, pardonnez-moi¹, у Нотр-Дам² олдида ҳеч гап эмас!

—Бу қанақанги мадам бўлди яна, мусью?! — дея қичқириб юбораёзди Бенжамен.— Биров ўша жомени мадам — хотинларга қиёслаётган эканми! Бунақада ўзилари ҳали бизнинг «Қирол Биллиси» фрегатини³ ўзларингизнинг «Билли Депари»⁴дан ёмонроқ ҳам дерсиз, аслини олганда у хоҳлаган об-ҳавода ўша кема-ангиздақадан қўшалогини абжағини чиқаради-я! — Шундай деганича Бенжамен ҳар биттаси нақ французнинг калласидай келадиган муштлирини ўйнатиб, силсий кетди.

Аммо-лекин шу пайт Ричард орага тушишга ошиқди.

— Қизишма, Бенжамен! — деди у.— Сен мосье Лекуани тушунмадинг, бундан ташқари, ўзингни йўқотиб қўйяпсан... Э, ана мистер Грант ҳам етиб келдилар. Демак, ибодат бошланар экан ҳозир. Қани, юринглар ичкарига.

Француз Бенжаменнинг жавобига нодону жоҳил одамга фақат ачинадиган боодоб кимса сифатида кулибгина қулоқ солиб турган эди; эндиликда эса у маъқуллаган маънода бош ирғаб, мистер Жонс изидан юрди.

Хайрем билан эшикоғаси икковлари уларнинг ортидан боришар экан, кейингиси ўзича тўнғилларди:

— Бу қурвақажўрларнинг тумшуқлари кўтарилганига ўласизми! Ҳатто қиролларини авлиё Павел жомесига тенг келадиган саройи йўқ-ку, ахир. Битта французваччанинг инглиз черкови устидан мағзава қуйишига ким чидаб, тоқат қила оларди-я! Сквайр Дулитл, уларнинг иккита ҳарбий кемасини, яна-тагин янги замбараклари билан қўшалоқлаб, сувга чўктириб юборганимизни ўз кўзим билан кўрганман! Қани энди ўша замбараклар инглизларда бўлса, улар нақ иблису шайтоннинг ўзгинасиниям асфаласофилингга жўнатардилар!

Бенжамен ана шу шаккоғона койишлар лабидан учиб чиққан кўйи ҳатлади черков остонасидан.

¹ Мени авф этасиз (франц.).

² Париждаги Биби Марьям жомеси.
ҳайдаб чиқармоққа ёлғиз пар-

³ Ҳарбий кема.

⁴ Французча «Виль де Пари» — «Париж шаҳри»ни бузиб айт-
япти.

Масхаралаш истагида келган нодонлар
Ибодатга бош қўймоқда бу лахза гирён

Голдсмит.

«Ташландиқ қишлоқ»

Ричард билан Бенжаменнинг биргаликдаги ҳаракату уринишларига қарамай, аччиқичакдек узун зал хайрон қоларли даражада ғарибона ибодатгоҳ бўлиб қолаверган эди. Узунасига қавмлар учун кўполдан-кўпол қилиб ясалган бесунақай курсилар қаторлари чўзилиб кетган, кашшишни эса минбар ўрнига деворнинг қоқ ўртасини мўлжаллаб ясалган супа кутарди. Уша супа рўпарасига меҳробсимон алланима ўрнатилган, унинг биқин томонида судьянинг уйидан келтирилган қизил дарахтдан ясалган, устига қордай оппоқ дастурхон ёпиғлиқ столча кўзга ташланиб турар эди. У минбар хизматини ўташи лозим эди. Чала қуриган тахтадан ясалган кесакилар, эшик пешбурунлари ҳамда жиҳозларнинг ёриқ-тирқишларига қарағай шохчалари қадаб қўйилган, қўнғиртоб, ниҳоятда пала-партиш сувоқ қилинган деворлар мўл-кўл нақшин гулчамбараклару жимжимадор кунгуралар билан безаб-бежаб ташланган эди. Залда ўн-ўн беш чоғли бир пақирга қиммат паст шам ширавагина шуъла сочиб турар, - деразаларда дарча-қопқоқлар йўқ, башарти икки бошдаги икки ўчоқда чирсиллаб алангаланаётган олов бўлмаса, рождество арафасини байрам қилиш учун бундан кўра мунгин жойини излаб топмоқ амримаҳол эди-ёв. Аммо оловнинг шўхчан шуълалари шифтда рақс тушиб, қавмлар чехрасидан липиллаб сирғалиб ўтаётган, ана шу нарса қандайдир дилни очиб, шинамлик бахш этаётган эди.

Эркак ва аёллар учун ажратилган жойларини иккига бўлиб, ўртадан минбарга қадар кенггина йўлак ўтганди; ушбу йўлакда кент ва унинг теварак-атрофидаги энг эътиборли зотларга атоғлиқ курсилар турарди. Шунини айтмоқ даркорким, бу удумни жамоатчиликнинг энг камбағал қисми жорий этганди тўғрироғи, имтиёзли аслюдалари эса мутлақо бундаин ҳақ-ҳуқуқни даъво қилмасди.

Ана шу айтиб ўтганимиз курсилардан бирига судья Темпл, қизи ва унинг дўстлари жойлашишди, доктор Тоддан бўлак ҳеч бир зот мазкур узундан-узун залнинг

муқаддасу мунаввар ҳисобланмиш ўриндиқлар сирасига доришга журъат этмади, зотан ҳеч ким ўзини кибру димоғдорликда айбситишларини истамасди.

Ричард оятхон-сўфилик вазифасини адо этмоғлик ниятида минбар биқинида турган стол ёнидаги курсига чўкди, Бенжамен эса оловга ўтин ташлаб, кейин мабодо зарурат туғилгудек бўлиб қолса тахт туриш учун эшиктер Жонсга яқинроқ ерга жойлашди.

Тан бермоқ керакким, курсию харрақларни тўлдирган қавмдошларни батафсил таърифлаб беришдан ожизмиз, зотан уларнинг уст-бошлари худди сиймолари сингари ранг-баранг, турфа хил эди...

Жамики қавмдошлар нималари биландир бир-бировларига ўхшаб кетарди, айниқсанги шу ерлик ақмоат қаймоғига дахли бўлмаганлар. Чехралари муттасил очиқ ҳавода бўлганларидан қорайган, ҳаммалари ўзларини вазмину сипо тутишарди-ю, бироқ чехраларидаги одатий муғамбирона ифода бу оқшом бетизгин синчковлигу қизиксиниш-ла қоришиб кетганди. Илло у ер-бу ерда юқорида тавсифлаб ўтган андозамизга мутлақо тўғри келмайдиган башараю либосни пайқаш мумкин эди. Қўнжлик ва созлаб тикилган сюртук кийган икки бети қип-қизил чўтир бақалок, шубҳасизки, тақдир ушбу овлоқ юртга келтириб ташлаган инглиз муҳожирини, шунингдек, рангпару қоқ-суяк, афтини эжину буришиқлар бежаган бадқовоқ шотландияликнинг ҳам қисмати ўшандай. Қорачалигидан испанга ўхшаб кетадиган, дам-бадам ўрнидан сакраб туриб залга кириб келган ҳар бир шу ерлик гўзалга йўл бераётган ўрта бўйли қоракўз эркак яшил Эриннинг¹ ўғлини эди; у бир неча йил давомида теварак-атрофда чорбозорчилик қилиб юрди, яқинда эса Темплтонда муқим дўкон очди.

Алқисса, Шимолий Европанинг деярли жамики мамлакатлари намояндаларини топса бўларди бу ердан, аммо-лекин улардан ҳеч бирлари — инглизлардан ташқари — на усти-бош, на қиёфалари билан америкаликлардан ажралиб турарди. Энг сўнгида тилга олганимиз зот нафақат ўзининг миллий либосию одатларинигина сақлаб қолганди, шунингдек, бирмунча вақтларгача тасарруфидаги тўнка-тўнкаклар бодраб ётган ерларни худди бир замонлар Норфлоркнинг қафтдек

¹ Э р и н — Ирландиянинг шоирона, суйиб айтилган номи.

далаларига ишлов бериб юрган пайтларидагидек қилиб ҳайдашга уриниб юрди ҳатто. Бироқ, охири ниҳоятда қимматга тушган тажриба ерли аҳоли бу ерларда хўжалик ишларини қандай юритишни тасодифан келиб қолган мусофирдан кўра яхшироқ билишига, кейин, тезроқ нотўғри фикридан қайтиши, қайсарлик, такаббурликни бас қилиб, ўшалардан ўрганиши лозим эканлигига ишонтирди уни.

Ҳеч қанча ўтмай, Элизабет ҳозир бўлганларнинг жамикисининг нигоҳи мистер Гранту ўзигагина қаратилганини пайқади. Шунинг учун ҳам хиёлат босиб, олдинга кўз қири билангина зални ва одамларни зимдан кузатди; бироқ одим шарпалари, йўтал тиниб, қавмлар ибодатга қулоқ солиб, унинг сурури-лазатидак хузур олишга чоғланганларида қиз сал дадилланиб, атрофга кўз ташлади. Аста-секин говур бутунлай тинди, зални домига торта бошлаган осуда еукунат оғушида ҳеч ким қаттиқ томоқ қиришга ҳам ботинолмади қолди. Ҳансираб ҳарорат уфураётган ўчоқларда гуриллаб ёнаётган ўтиннинг чирсиллашигина эшитиларди, холос; барча юзлару кўзлар кашишга қаратилганди.

Айни шу сонияда қўйи йўлакдан, худди кимдир оёқ кийимига илакишган қорни тушираётгандек, оёқ дупури эшитилди. Сўнгра жимиб, ҳеч қандай қадам шарпаси эшитилмай қолди, аммо шунга қарамай, ҳаял ўтмай залга Кўн Пайпоқ ва овчи йигит ҳамроҳлигида ҳинду Жон кириб келди. Юмшоққина мокасин кийган оёқлари заррача шарпа чиқармай одимларди, ҳатто ҳозир, улар ичкарига кириб келишганида ҳам оёқ товушларини зал сув қуйгандек жимжит бўлгани туфайлигина илғаш мумкин эди.

Ҳинду йўлакдан виқор билан ўтиб бораркан, судья ёнидаги бўш жойга кўзи тушиб, ҳамон ўша бамайлихотирона сипоҳлигини сақлаган қўйи аста чўкди. У адёлга бурканиб, иягигача ўраниб олди-да, то ваъзу ибодат ниҳоясига етгунга қадар шу ҳолатда қилт этмай, аммо диққат билан қулоқ солиб ўлтирди. Натти қизил танли ўртоғи шундай такаллуфсизона жойлашиб олган курси ёнидан ўтиб бориб, ўчоқнинг олдигинасида ётган йўғон ғўлага ўлтирди. Милтигини тиззалари орасига олганча, чамаси пича нохуш ўй-хаёлларга берилди у. Овчи йигит орқадаги ўриндиқлардан жой топди ўзига, шу тариқа яна чуқур сукунат қарор топди.

Мистер Грант ўрнидан туриб, дуою ибодатнинг илк

сўзларини қироат қилди. Кашишнинг қиёфа-важҳати шунчалар дабдабали эдиким, залда ҳозир бўлганларнинг мистер Жонс шоша-пиша кўрсатган ибратсиз ҳам ўринларидан туришлари тайиниди. Мистер Грант қисқагина сукутдан сўнг муножотни давом эттирди, бирмунча вақт унинг жарангдор ҳамда таъсирли овозигина эшитилиб турди, аммо бахтга қарши Ричард шу лаҳзада залнинг жиҳозланишида аллақандай хатога йўл қўйганини пайқаб қолди-ю, ўрнидан сапчиб туриб, оёқ учида зингиллаганча эшикдан чиқиб кетди.

Кашиш тиззалаганда қавмлари ҳам чўкишди — аммо ўтирган ўриндиқларига; шу тариқа улардан аксарияти, кашининг барча ҳаракатию уринишларига қарамай, токи ибодат тугагунича қимир этмай ўлтираверди. Баъзилар вақти-вақти билан ўринларидан туришарди-ю, лекин қолганлар ҳатто бошларини эгиб қўйишни ҳам лозим кўришмасди, гарчи ҳаммалари кашининг муножотига эътибор-ла қулоқ солаётган бўлсалар-да, бу ҳолат художўйларнинг тақводорлигидан кўра залда жам бўлган томошабинларнинг спектаклни томоша қилишдаги диққат-эътиборига кўпроқ ўхшаб кетарди. Мистер Грант ибодатни давом эттирди-ку, аммо оятхон-сўфи уни ёлғиз қолдирган, шу боисдан муножот сўзларини унинг ортидан такрорлайдиган кимса йўқ, қавмлар эса унга ёрдам беришни хаёлларининг кўчасига ҳам келтирмаётган эдилар. Яратганга ҳар бир илтижодан сўнг у тантанавор суратда қисқагина сукут сақлар, бироқ ҳамма бамисоли лаҳадга киргандек миқ этмасди.

Элизабетнинг лаблари пичирлаб турарди-ю, лекин у зарурий сўзларни овоз чиқариб такрорлашга ботинолмаётган эди. Нью-Йорк ибодатхоналарида байрам ибодатларига ўрганиб қолган қиз шу топда ўзини гоятда ноқулай ҳис этиб, кашинга ачиниб кетаётганди. Тўсатдан майин, паст аёл овози кашин ортидан такрорлади: «Биз, бандаларинг, қилиш фарз бўлган нарсани қилмадик...» Бу ерда табиий журъатсизликни енга олган аёл зоти топилганидан ҳайратга тушган мисс Темпл ўша овоз келган ёққа ўгирилиб қаради. Ўзидан хиёлгина нарида ёшгина қиз бошини ихлос ила дуономага эгиб, тиззалаганча турибди.

Нотаниш қиз (Элизабет уни биринчи кўриши эди) навниҳолдегу нозиккина эди. Камтарона, лекин кўркамгина кийинганди, рангпар, пича ҳаяжонланган

чехраси маъюслик ҳамда мўминтойлик ифодаси акс этиб турганлиги шарофати билан айниқсанги жозибадор кўринаётганди чамаси. Қиз кашишга иккинчи ва учинчи марта ҳам такроран жавоб қайтарди, бироқ бу гал унга залнинг бошқа бурчидан эшитилган ширали эркак овози жўр бўлди. Мисс Темпл овчи йигитнинг овозини ўша заҳотиёқ таниди-ю, журъатсизликни енгиб, у ҳам муножот сўзларини паст товушда такрорлашга тушди.

Бу вақт мобайнида Бенжамен дуномани ҳафсала билан варақлашда давом этди, аммо зарур ерини топа олмади. Ричард эшикда пайдо бўлганида кашиш муножотни ҳали тугатмаганди, шу сабабли салгина иккиланиброқ бўлса-да момагулдуракдай овоз билан кашиш ортидан такрорлай кетди. Мистер Жонс устига қора бўёқ билан «8×10» деб ёзиб қўйилган чокқина қопқоқсиз яшикни кўтариб келарди. У яшикни кашишнинг тиззалаш қулай бўлсин учун курси ўрнида минбар олдига келтириб қўйди-да, кейин ўз жойига нақ хулосаловчи «омин»ни гулдуратиб такрорлаш фурсатида этиб олди. Барча қавмлар, табиийки, ўзининг антиқа юкни залга кўтариб кирган чоғида мистер Жонсга ўгирилиб қарашди, аммо кейин диққату қизиқувчанликка тўла нигоҳларини яна кашишга қаратишди.

Бой тажрибаси ўша куни мистер Грантга асқотди жуда. Ақоид бобида ниҳоятда соддаю омий бўлган, бироқ ўз эътиқодларини жон-танлари ила авайлаб-эҳтиётловчи бу одамларни жуда яхши тушунарди — улардан ҳар бири ўз мазҳабини бирдан-бир ҳақ йўлда деб билар, қандайдир янги руҳонийнинг ваъзу насиҳатларига қулоқ солишни мутлақо истамасди. Мистер Грант бу тажрибани ҳамма учун очик инсон табиатидек буюк китобни ўқиб-ўрганиш жараёнида орттирган ва ҳар қандайни тўғридан-тўғри ҳамла хатарли, ўз ниятмақсадига аста-аста етишмоғи даркор эканини жуда яхши англади. Ўзининг эса динга эътиқоди ҳаққоний, садоқатли бўлиб, маросимлар шакли-шамойилини ҳаддан зиёд қадрлаб, эҳтиром этиб ўлтирмасди; оятхонсўфисиз ҳам қизғин, ёниб муножот қила олар ва гоътада сўзамол, фосих воиз эди.

Ушбу оқшом у талай жиҳатдан қавмларининг бидъату мутаассиблик қусурларига ён берди, хулоса қилиб айтганда, бари жамоат, ибодат епископлик чер-

кови кашишидан кутиш мумкин бўлганидан кўра анчамунча дуруст, «маъжусийлик»дан хийла берироқ руҳда ўтди, деган хулосага келди.

Шундай қилиб, мистер Грант ўзи билмагани ҳолда Ричарднинг яқин иттифоқчиси бўлиб чиқди.

Мистер Грант ваъз айтишда ҳам ўртача йўлни танлади ва ўз черкови қонун-қоидаларидан чекинмаган ҳолда, кўпроқ жамики христиан черковлари тан оладиган ахлоқий ақидалар хусусида сўзлади: Юқорида эслатиб ўтганимиздек, кентга турли хил мазҳабу гуруҳ намояндалари қадамранжида қилган, кент аҳли эса улардан ҳар бири ўз ақидасининг устунлигини таъкидлашига кўникиб кетган эди. Мистер Грантдан ҳам улар ана шунини кутишганди, лекин кашиш сувости қоялари зоти борки — жамига шунчалар маҳорат билан чап бериб ўтдиким, ваъз ҳеч бирларини ҳуркитмай, бари мазҳабдагиларда катта таассурот қолдирди. Тўғри, методистларнинг Хайрем ва яна икки-уч эътиборли аъзолари норози бир қиёфада ўзаро кўз уриштириб олишди, бироқ ҳозирча иш шу билангина чегараланди-ю, жам бўлган жамоат мистер Грантдан оқ фотиҳа олиб, муносиб тарзда, сукут сақлаган кўйи тарқалди.

ХИ БОБ

Қанча уринмасин ақондчилар
Ақидалар тузиб, аммо бари бир
Шайтонни одамзот дилидан
ҳайдаб чиқармоққа ёлғиз пар-
вардигор қодир.

Дуо

Ибодат ниҳоясига етгач мистер Грант Элизабет билан судья Темпл ўлтирган ўриндиқ ёнига биз олдинги бобда тилга олганимиз ёшгина ойимқизни бошлаб келиб, уларга қизим бўлади деб таништирди. Элизабет у билан маҳаллий таомил ҳамда одоб изн берган даражада чин юракдан, самимий саломлашди, қизлар лаҳзадаёқ бир-бировларига ёқиб қолишди. Кашишнинг қизини худди шунингдек илк бор кўраётган судья ёши ва тарбияси жиҳатидан Элизабетга муносиб дугона бўла олиши ҳамда унинг олашовур шаҳар ҳаётидан кейин Темплтондек чекка жойга кўникишига мадад беришини пайқаб қувонди. Мисс Грантнинг мўмин-мулойимлигию художўйлиги қаттиқ таъсир этган Элизабет ҳеч қанча

фурсат ўтмай ўзининг дўстона муомаласи ила унинг ҳадикснрашию журъатсизлигини тарқатди-юборди. Икковлон уёқ-буёқдан гапга тушиб кетишди ва токи қавмдошлар тарқаб бўлгунларича ўтган ўн дақиқалар вақт ичида эртага кўришишгина эмас, бўлак талай нарсалар хусусида ваъдалашиб ҳам улгуришган эди аллақачон, бироқ, агарда кашини Элизабетга мурожаат қилиб, суҳбатларини бўлмаганида, қишнинг қолган ойларини шу тахлит тақсимлаб чиқишлари тайин эди-ёв:

— Бунақанги қизишиб, ошиқиб кетманг, мисс Темпл, унақада қизимни тамоман талтайтириб юборасиз-ку! Сиз рўзгор юмушларим унинг қўлида эканини унутиб қўйяпсиз — мабодо Луиза бу илтифотли таклифларнинг лоақал ярмини қабул этган чоғидаям хонадонимизнинг инқирозга юз тутиши тайин деяверинг...

— Сэр, бутунлай тарк этсангиз қандоқ бўлади уни? — дея унинг гапини бўлди Элизабет. — Бор-йўғи икковинглар, кейин, ишончим қатъийки, бизникига кўчиб ўтишга розилик берсанглар, дадамнинг бошлари осмонга етарди. Бизнинг ушбу овлоқ манзилимизда, сэр, одамлар давраси — бу катта бахт, бу ерда киборона маросимларни унутиш керак. Дадам, янги кенту қишлоқларда меҳмондўстлик — фазилату саховат эмас, балки меҳмон мезбонга кўрсатган илтифот, деб кўп айтардилар.

— Камина судья Темплнинг бу борада ҳам сўзи билан иши бир эканига ишонч ҳосил қилганманку-я, локин, ҳар қалай биз унинг илтифотини суиистеъмом этмаслигимиз даркор. О, бизни шундоқ ҳам, айниқса Луизани тез-тез кўриб турасиз. Сабабким, камина олис-олис қишлоғу манзилларни зиёрат қилиш ниятинда бот-бот сафарга чиқиб турмоғим даркор. Илло ушбу кимсаларнинг ишончини қозонмоқлик учун, — деб қўшиб қўйди у эшик олдида тўхтаб, уларга қизиксиниб, бадиққат тикилиб турган бир тўп синчков томошабинларга қараб қўяр экан, — буларнинг ишончини қозонмоқ учун руҳоний одам сизнинг падари бузрукворингизнинг бундайин ажойибу ҳашаматли томи остидан паноҳ топиб уларда шубҳа ёхуд ҳасад уйғотмоғи ярамайдир.

— А-ҳа, демак, сизга, мистер Грант, бизнинг томи-миз ёқар экан-да! — шанғиллади Ричард кашининг

фақат охирги сўзларини эшитиб (мазкур гурунг да-
вомида у ўчоқлардаги ўтни қандай ўчирганларини
кузатиб, бинони тозалаб-саришталаш ишларига бош-
қош бўлиб юрганди).— Ниҳоят нозиктаъб одамни уч-
ратганимдан хурсандман. Манави Дьюк бўлса, масалан,
уни оғзига сиққанича ерга уриб, тўнғиллагани- тўнғил-
лаган. Дарвоқе, аслида бу тўғри ҳам: у судьяликка
ёмон судья эмас-у, лекин дурадгорликда бир пақирга
қиммат дурадгор. Нимаям дердим, сэр, ўйлайманки,
ибодат, мақтамаёқ, ҳақини айтганда, жуда зўр ўтди,
истаган пойтахт черковидагидан кам бўлмади, фақат
орган етишмади, холос. Аммо-лекин оятларга кел-
ганда чакки бошлаб бермадиларда устознинг ўзла-
риям. Илгарилари каминанинг ўзлари адо этардилар бу
вазифани, локигин кейинги пайтларда овозим пича йў-
ғонроқ чиқадиган бўлиб қолган. Йўғон товуш билан
қироат қилиш учун катта санъату маҳорат зарур-а,
локин овозингнинг бор қудратини намойиш этишинг
мумкин. Гоҳи-гоҳида сўзларни нотўғри айтиб, қўшиб-
чатиб юборганини айтмаганда, Бенжаменнинг овози
ҳам йўғонликда чаккиямас. Бенжаменнинг «Бискай
кўрфази бўйлаб» деган қўшиқни айтганини ҳеч эшит-
ганмисиз?

— Башарти хато қилмасам, биз шу бугун кечки
пайт ўша қўшиқдан бир парчасини эшитиш шарафига
муяссар бўлгандик, у шунақанги титроқ хониш қил-
ганди чоғи,— деди Мармадьюк кулиб.— Фикри ожи-
зимча, мистер Пенгиллен, бирор алоҳида санъатни
эгаллаганлар каби, ўша қўшиқдан бошқа ҳеч вақони
айтолмайди. Қандай бўлмасин, битта куйни қойил-
мақомига билади ва завқу ҳиссиёт билан куйлайди:
бамисоли култепа узра увлайдиган шимоли-ғарбий ша-
молдек ўкиради... Локин, жаноблар, йўл ҳам бўшаб қол-
ди, чаналар эса бизга мунтазир. Саломат бўлинг, мис-
тер Грант. Хайр, ойимқиз, айтмоқчи, эртага Қорун томи
паноҳида Элизабет билан тушлик қилишингизни
унутманг-а.

Судья, унинг меҳмонлари ва Элизабет залдан чиқиб
кетдилар, зинадан тушиб бораётган Ричард мосье Ле-
куага оятларни қандай қироат этишни батафсил ту-
шунтириб, ўз нутқи иродини маълум машҳур «Бискай
кўрфази бўйлаб» қўшиғини ошнаси Бенжамен қандай
ижро этишини қизгин мақташ билан ниҳоялади.

Юқорида қайд этганимиз суҳбату гурунг давомида

могикан адёлга буркаб олган бошини солинтирган кўйи ўлтирган жойдан қимирламади, тарқалаётган кент аҳлига эътибор ҳам бермади, шунингдек, улар ҳам кекса сардорга парво қилишмаганди. Натти ҳам ўлтирган гўласидан кўзгалмади; у бошини бир кўлига кўйган, иккинчиси билан тиззасига кўндаланг ташланган милтигини ушлаганча ўлтирарди. Чехрасида ташвишу безовталиқ зоҳир эди, ибодат пайтида ҳам у бир неча бор атрофга аланглаб кўйганди — турган гапки, қарияни нимадир ниҳоятда безовта қилаётган эди. Аммо у, ўзининг кўполу дағаллигига қарамай, ҳамиша бағоят иззат қиладиган дўсти ҳиндуга ҳурмати юзасидан қимирламай ўлтирарди.

Шарти кетиб, парти қолган бу икки ўрмон истиқоматчисиниёғ навқирон дўсти ҳам залдан чиқмай турарди; афтидан у ўти ўчирилган ўчоқ ёнида деворга сунганча Натти билан ҳиндунинг кўзгалишини кутаётган эди. Залда энди шу учовлондан ташқари кашииш билан қизи қолганди, холос. «Қаср»дан ташриф буюрган жамоат чиқиб кетгани ҳамоноқ Жон ўрнидан турди-да, адёлни силкиб кифтига тушириб, юзини қоплаган қоп-қора сочини орқага силкиб-ташлаб, мистер Грантга яқинлашди, унга кўл чўзиб, дабдабали оҳангда деди:

— Ота, ташаккур сенга. Ой жамол кўрсатган дамдан берига айтилган сўзлар ҳозир самога етиб борди, Улуғ Руҳ бундан ғоят шод. Ўз фарзандларингга қарата айтган гапларингни улар ёдда сақлайдилар ва яхши одам бўладилар. — У пича тек қолди, сўнгра эса ҳинду сардорига муносиб тарзда улуғворона қаддини ғоз мисоли ростлаб, кўшимча қилди: — Агар Чингачгук ботиб бораётган қуёш томондаги ўз қабиласи ҳузурига жўнайдиган кунгача етиб бора олса, агар Улуғ Руҳ кўллари тоғлар оша йўлини равон қилса, у ўз халқига бу яхши гапларни етказди, ана ўшанда улар гапига ишонадилар, чунки могиканнинг ёлғон сўзламаслигини ҳаммалари биладилар.

— Бўтам кўпроқ яратганнинг марҳаматидан умидвор бўлмай, — жавоб қилди мистер Грант, ҳиндунинг ўзига бино кўйиб, бунақанги мағрурона сўзлаши кашиишга художўйликдан кўра кўпроқ шаккокликдек туюлди, — шунда халлоқи олам уни ўзидан бегона этмайди. Бандасининг кўкси магар тангрига меҳр ила тўлиқ бўлса, унда гуноҳга ўрин қолмайди. Навқирон

дўстим, — дея Наттининг йўлдошига мурожаат қилди у, — эндиликда мен сизнинг олдингизда бугун аср чоғи тоғ ёнбағрида йўлиқтирган кимсаларингизнинг бари каби фақат жонимни омон сақлаб қолганингиз учун қарздоргина эмас, инчунун, бағоят мушкулу ноқулай дақиқа — нақ мавридида кўрсатган мададингиз учун ҳам ташаккур айтмоғим даркор сизга. Магар кулбаи фақиронамга қадамранжида қилгудек бўлсангиз бошим кўкка етарди: камина ила бўлғуси мулоқоту суҳбатлар, чамамда, сиз танлаган йўлда мустаҳкам одимлашингизга ёрдам бергусидир албат. Сизнинг ёшингиз ва сизнинг қисфангиздаги овлоқ ўрмонларда истиқомат қилгувчи одамдан черковимиз расму таомилидан бу қадар яхши хабардор бўлмоқни сира-сира кутмагандим, алалхусус, сезиб-пайқаб турибдурманким, ушбу ҳол орамиздаги масофани қисқартгай, шундоқ эркан, бундан-буён бир-бировимиз ила нотанишмиз деган ўйни хаёлимиздан чиқариб ташламоғимиз лозим. Наздимда, ибодат сўзлари, оятларни бағоят яхши билурсиз, зеро, гарчи саховатли мистер Жонс курсиларга қўйиб чиққан эрса-да, қўлингизда оятномани кўрмадим.

— Сэр, епископиаль ибодатни билмасам, унда қизиқ бўларди-ку, — дея жавоб қайтарди йигитча камсуқумлик билан, — зотан мен айнан шу мазҳабга тобеман ва ҳеч қандай бўлак ибодатхонага қадам қўйган эмасман ҳеч қачон. Бўлак ҳар қандай услуби ибодат менга — худди бугунги ибодатимизда қатнашганларга бизнинг ушбу муножотимиз ғалати ҳамда нотаниш туюлгандек — ғалатию бегона кўриниши турган гап эди.

— Қадрли сэр, ушбуни эшитаётганимдан бағоят бахтиёрман! — хитоб қилди кашиш йигитнинг қўлини самимий сиқиб. — Шу топдаёқ бизникига юрасиз. Ўтинаман, рад этманг ўтинчимни — қизалоғим падарининг халоскори сифатида сизга миннатдорчилик билдирмоғи керак ҳали. Ҳеч қандай важҳ-сабабни инобатга олмайман. Бу муҳтарам ҳинду билан дўстингиз ҳам биз билан бирга боришади. Бир одам шу ўлкаларда ўсибулғайса-ю, бирон марта турли мазҳабчиларнинг ибодат йиғинларида қатнашмаса, ақл бовар қилмайди буни!..

— Йўқ, йўқ, — унинг гапини бўлди Кўн Пайпоқ, — мен вигвамимизга қайтишим лозим; уёқда ибодату байрамлардан муҳимроқ юмуш кутяпти мени. Йигитча,

майли, бора қолсин, у тангри хизматидагилар билан улфатлашишу ҳар турли нарсалар хусусида суҳбатлашишни билади. Жон ҳам бора қолсин — ахир, у ўтган уруш даврида моравиялик биродарлар томонидан христианликка қабул қилинган-ку. Хўш, менга келганда эса — оддий, оми одамман, гарчи ўз даврида қирол ва ватан хизматида французлар билан қизил танлиларга қарши курашган бўлсам ҳам, ҳеч қачон китобга ақалли кўз ташлаб кўрмаганман, ҳаттоки бирорта ҳарфниям билмайман. Тўрт девор орасида китобга тикилиб ўлтиргандан нима маъни чиқарди? Баъзан, бошқа илвасинларни ҳисобга олмагандаям, бир мавсумда икки юзлаб қундузни овлаб юрган мендек одам аллақачон сочларим тўкилиб бўлаёзганига қарамай, шуни сира тушунолмайман. Агарда гапимга ишонмасангиз, Чингачгукдан сўранг: негаки мен делаварлар юртида ов қилганман-да, шу боис қария ҳар битта сўзимни тасдиқлаши мумкин.

— Шубҳам йўқ, қадрдоним, ёшлигингизда ҳам жасур жангчи, ҳам моҳир овчи бўлгансиз, — деди кашиш, — илло ҳозирги кунда, охиратингизни ўйлайдиган, қазойи муаллақингиз яқинлаб қолган пайтингизда ушбунинг ўзи камлик қилади. Эҳтимолки: «Ёш қазо қилиши мумкин, аммо қари албат қазосини топғусидир» деган ҳикматни эшитгандирсиз, ахир.

— Мен абадий яшашни умид қиладиган даражада телба бўлганимча йўқ ҳеч қачон, — деди Натти одатдагича унсиз кулиб қўяр экан. — Урмонда ҳиндулар изидан қувиб ёки энг жазирама ойларни қўллар шохобчаларида изғиб ўтказувчи кимсанинг калласига бундай фикр-ўй келмайди асло. Соғлиғим мустаҳкам, нима деётганимни яхши биламан: тузлоғу шўрхокларда буғу пойлаб, Онондагадан юз-юз маротабалаб сув смирман мен эмасманми, ахир? У сувларда безгакиситма уруғи бамисоли Крамхорндаги чинқироқ илонлар янглиғ қайнаб-бижиб ётарди. Мен бўлсам ичаверардим — ахир бир кун барн бир ўлим топади-ку киши. Рост, Немис текислигидаги ўрмонларни эслайдиганлар, устига-устак олиму динни яхши тушунгучи фозил одамлар то ҳозиргача ҳаёт. Эндиликда ҳафталаб излаганингда у ердан дарахт танаси чириб битгандан сўнг ҳам юз йиллаб турадиган бирор дона тўнганки тополмайсан.

— Сиз, биродарим, фоний дунё хусусинда сўзла-

моқдасиз, мен эсам сизнинг боқий дунёга ҳозирлик кўрмоғингизни истардим, — деди янги танишининг имони боисида ташвишлана бошлаган мистер Грант. — Сиз черковга мунтазам қатнаб турмоғингиз лозим, мана бугун яратганнинг олдидаги бурчингизни адо этганингиздан бағоят шодман. Сумба билан чақмоқтошни уйда қолдириб овга бормассиз, ахир? Ўзга оламга йўл олмоқликка айнан шу тариқа пухта ҳозирлик кўрмоғингиз даркор.

— Э-ҳа, ёш қайрағоч навдасидан сумба ясаш ёхуд тоғдан «ўт чиқар тош»ни ахтариб топишни ҳали она сути оғзидан кетмаган гўр болакайгина эплолмайди, — дея жавоб қайтарди Натти тагин кулиб. — Ҳа-ҳа, мен оламга устун бўлмоқчи эмасман-у, лекигин бу тоғлар кейинги ўттиз йил, айниқсанги сўнгги ўн йил орасида бутунлай ўзгариб кетди. Лекигин, ким кучли бўлса — ўша ҳақ, бунинг устига қонун ҳам, одиму фозилми у ёхуд мен каби фақир бир кимсами, кекса одамдан ҳамиша устун келаверади. Мен учун ҳозир илгари пайтлардаги сингари итлар ёрдамида буғу кетидан қувишдан кўра сўқмоқда пистирма қуриб ўлтириш чандон бора энгилу осонроқ. Оҳ-оҳ-оҳ! Биламан, кенту қишлоқда ибодатлар бошланди дегунча ов-илвасин ғойиб бўлиб, милтиқдори эса қимматлаша боради; ана шу милтиқдорини тайёрлаш бўлса сумба ёки ҳинду чақмоқтошини ҳозирлашдек осон иш эмас.

Кашиш ўзининг муваффақиятсиз ўхшатишу қиёслаши ўзига қарши иш берганини фаҳмлаб, гарчи айни пайтда қулай фурсат келди дегунича ушбу гапга қайтажагини дилига тугиб қўйган бўлса-да, баҳслашиб ўлтирмай оқилона йўл тутди. У яна овчи йигитни кўндиришга тушди, йигит ахийри унинг илтимосига ён бериб, ҳинду билан биргаликда кашиш ва мисс Грантни саховатлию ғамхўр мистер Жонс вақтинча унинг ихтиёрига бериб қўйган оддийгина кулбагача кузатиб қўйишга рози бўлди. Кўн Пайпоқ капасига жўнаш ниятидан қайтмади ва «академия»нинг эшиги олдида улар билан ажралишди.

Олдинда бораётган мистер Грант бир неча уйнинг ёнидан ўтиб бориб, дала томон бурилди-да, кўча эшикдан ҳатлаб фақат олдинма-кетин тизилиб юришгина мумкин бўлган камбаргина йўлакка чиқди. Ой аллақачон тиккага келган, нурлари водийга деярли тик тушаётган эди, оқибатда йўлчиларимизнинг қоп-қора соя-

лари мисоли тунги тўпланув масканларига ошиқаётган жисму танасиз руҳ-шарпалардай кумушранг қор узра сирғалиб борарди. Совуқ ҳануз бўшашмаган, ҳаракатсиз ҳавода «ҳилп» этган шамол нафаси сезилмасди. Иланг-биланг ёлғизоёқ йўлакдаги қор шунчалик босиб-топталган эдиким, ёшгина қизимиз ундан бемалол қадам ташлаб борарди, лекин қор ҳатто унинг енгил одимлари остида ҳам ғарчилларди.

Ана шу ғалати издиҳом олдида қора мовут сюртук кийган кашиш борарди; вақти-вақти билан у ҳамроҳларига ўгирилиб қараб қўяр экан, беозорлигу меҳр товланиб турган чехрасида яна зуҳр этган пинҳоний ғусса ифодасини пайқаш мумкин эди. Унинг кетидан адёлга ўралиб олган ҳинду одимларди; боши очиқ бўлгани туфайли узун қоп-қора сочлари елкаларига тушиб турарди. Ой нури қизғиш, англаб бўлмас даражада хотиржам юзини ён томонидан ёритиб турганида у салкам юз йиллик бўруну 'довулларга дош беравериб ниҳоят итоаткорликка юз тутган сардор тимсолига ўхшаб кетарди, аммо ой нури мағрурона боқувчи қора кўзларига тушадиган тарзда бошини бурди дегунча — бу дийдаларда шамол янглиғ бевошу эркин, шиддат-қору бетизгин эҳтирос ҳамда ўй-хаёллар ҳикоятини ўқиш мумкин эди.

Бундайин қаҳратон қиш кечаси учун бағоят енгил кийинган мисс Грантнинг қамчиндеккина хипча гавдаси делаварлар сардорининг антиқа либосию тунд чехраси олдида тамоман тескари мнзарани касб этарди; издиҳом интиҳосида келаётган, ташқи қиёфаси билан бошқалардан кўпдаям ажралиб турмаган овчи йигит йўл устида беихтиёр ҳиндунинг юзини мисс Грантнинг нафису иссиққина чехраси ила қиёсларкан, бир неча бор инсон қиёфасининг нақадар турлитуманлиги хусусида ўйга толди; олдинда бораётиб кент этагидан бирмунча берида дала бўйлаб кетган ёлғизоёқ сўқмоқни ёритиб турган ёрқин ойга суқланиб боқмоқлик учун орқасига бурилиб қараган чоқларида қизнинг кўзлари бамисли мовийликда осмон ила талашаётгандек туюларди йигитнинг наздида. Улар дам сустлашиб, дам жонланиб турган суҳбат остида йўл босишарди.

Жимликни биринчи бўлиб кашиш бузди.

— Дарҳақиқат, сиз тенги ўспириннинг ақалли қизиқсиниб бўлак дин ёхуд мазҳаб вакиллари ибодатгоҳига қадам қўймаганини тасаввур этиш мушкул,—

дея гап бошлади у,— шундоқ эркан, ўз эътиқоди-имонида шунчалар собит эканидан шаҳодат бергувчи ҳаёт тарзи-тарихига бағоят мамнуният ила қулоқ солган бўлурдим. Хатти-ҳаракатингизу нутқи иродингизга қараганда сиз ажойиб таҳсил кўрган бўлсангиз ажабмас. Қани айтинг-чи, мистер Эдвардс,— магар янглишмаётган бўлсам, судья Темплга исмингизни шундай дедингиз чоғи,— асли қайси штатдансиз?

— Ана шу штатдан.

— Шундан? Буни қаранг-а, хаёлимга келмаганини: сиз камина зиёрат қилишига тўғри келган штатлардаги лаҳжаю шеваларга мутлақо ўхшамайдиган бағоят соф тилда сўзлар экансиз. Хўш, демакки сиз кўпроқ шаҳарда турган экансиз-да? Таассуфки, епископаль черковнинг содиқ фарзандлари фақат ўша ердагина ўз ибодатгоҳларида муттасил ибодат қила олурлар.

Ингит мистер Грантнинг сўзларини кулиб тинглади-ю, бироқ, ҳозирги аҳволи билан боғлиқ важҳсабабдан бўлса керак, унга ҳеч нима деб жавоб қайтармади.

— Сиз билан танишганимдан ниҳоятда хурсандман, навқирон дўстим,— сўзини давом эттирди кашиш,— зотан мен, шубҳасизки сизнинг ўткир зеҳну ақлингиз бизнинг ақидаю ибодату ваъзаларимизнинг устунлигидан далолат бергувчи беқиёс ибрат, намунадир. Сиз, албатта, бу оқшом қавмларимнинг хатою ноқис тушунчаларига мослашишга мажбур бўлганимни фаҳмлагандирсиз. Пурсаховат мистер Жонс бугун менинг албатта рисоладагидек хутба ўқишим, умуман бомдод ибодатини ҳам буткул қўшиб ўқишимни истаганди, илло, бахтимга, оқшом ибодатида бундай қилиш фарз эмас. У чоғда янги қавмларимни чўчитиб юбориш мумкин эди, локин эртага шаксиз шундай қилғумдир. Сиз, дўстим, рождество байрами инъомларидан то тиниб турасизми?

— Қўрқаманки, ундоқ қилмайман, сэр,— жавоб берди йигит бўшашиброқ ва буни кутмаган мисс Грант тўхтаб, унга ҳайрон бўлиб тикилганида баттар хижолат тортди.— Мен ўзимни бунга муносиб ҳисобламайман. Ҳали ҳеч қачон меҳробга яқин бормаганман, токи қалбим бу дунё ташвишлари билан банд экан, бундай қилмоқчи ҳам эмасман.

— Шубҳасизки, ҳар кимнинг ихтиёри ўзида,— деди мистер Грант,— аммо-лекин, менинг наздимда,

сохта ақидалар тинглаб қулогини ҳеч қачон макруз этмаган одам, шунча йиллар давомида ҳақ йўлида чин черковнинг содиқ фарзанди бўлиб келган одам ҳеч нимадан хавотирланмаса ҳам бўлади. Илло сиз бир нарсада ҳақсиз, сэр: рождество арафасида ибодатга қатнашиб, унинг сир-асрорини софу мусаффо юракдан қабул этмоқлик даркор, зеро уни қуруқ расмиятчиликка айлантириб юбормаслик маънисинда. Бугун оқшом пайқадимки, сизда судья Темплга нисбатан адоват намоеън, бу қусур инсон эҳтиросу туйғулари орасинда энг хунуги, энг бемаъниси бўлмиш нафратга яқинроқ турадир... Сойни муз устидан кесиб ўтамиз, у оғирлигимиздан чатнаб-ёрилиб кетмайдиган даражада мустаҳкам. Эҳтиёт бўл, тойиб кетма, жигаргўшам.— Мистер Грант шундай дея сўқмоқдан бурилиб, чоққина ўпирилмага тушди-да, кўлга қуйиладиган ирмоқчалардан бирини кесиб ўтди.

Қизим нима қияпти экан деб ўгирилиб қараган кашиш овчи йигитнинг аллақачон унга яқинлашиб, бу кирғоққа ўтишига кўмаклашаётганини кўрди.

Кечув муваффақиятли тугагач, кашиш тик соҳилдан юқорига кўтарилаётиб, ўз нутқини давом эттирди:

— Ярамайди бу, сэр, ҳар қандай шароитда ҳам бундайин ҳиссиётларга берилиш ярамайди, айниқсанги, киши беғараз, худди сиз билан содир бўлганидек, атайин ёмон ниятда ранжитилган бўлмаса.

— Падари бузрукворим жуда яхши айтди! — қўққисдан хитоб қилди ҳинду йўлдан тўхтаб, шу боис бошқаларнинг ҳам тўхташларига тўғри келди.— Микуон ҳам шундай дерди. Оқ танли аждодлари ўргатганидек иш тутиши керак, аммо Ёш Бургутнинг томирларида делаварлар сардорининг қони оқяпти, у қипқизил, ундан қоладиган доғ фақат бирорта мингнинг қони билангина ювилиши мумкин.

Бу сўзлардан таажжубга тушган мистер Грант бурилиб, могиқанга қаради. Сардорнинг кўзларида даргазабона жасорат ифодасини кўриб, унинг ювошу мулсийимтоб бетига даҳшат тошиб чиқди: христианликни қабул қилган ерлик ёввойидан бундай сўзларни кутмаган эди асло. Мистер Грант қўлларини кўкка чўзибнидо солди:

— Эҳ Жон, Жон! Наҳот ўша диний устозларинг — моравиялик биродарлар сенга шуни ўргатган бўлсалар? Э, йўк, мен уларни бундайини шубҳа-гумон ила бадному

хақорат этмагайман. Улар тақводор, ювош-мўмину итоатгўй одамлар, улар ушмундай шаккогона ўй-фикрларга тоқат эта олмаган бўлурдилар. Едингга ол, халоскори олам нималар деб ўгит беради?! «Мен эса сизларга: ғанимларингизни суйинг, сизни лаънатловчиларни дуо қилинг, сизни кўролмовчиларни эъзозланг, сизни ранжитувчилар, қувғин остига олгувчилар ҳақиға илтижо этинг». Бу халлоқи оламнинг амри маъруфидир, Жон, баски шундоқ экан, кимики ушбуга риюя қилмайдиган эрса, у икки дунёда яратганнинг дийдорини кўрмоққа муяссар бўлолмайдир.

Ҳинду кашишнинг сўзларини диққат-ла тинглади. Кўзларида чақнаган ғазаб учқунлари сўнди-ю, чеҳраси яна мубҳам бир хотиржамлик тусини олди; бироқ у ҳеч нима деб жавоб қайтармади, мистер Грантга мағрурона имо билан йўлга тушишни ишора қилди, холос. Могиканнинг қайсарлиги кашишни шундайин ҳаяжонга солиб қўйдиким, у ўзи пайқамаган ҳолда одимни тезлатди; ҳинду сира қийналмасдан у билан баббаравар юриб борарди, лекин овчи йигит қизнинг ортда қола бошлаганини кўриб ҳайрон бўлди.

— Чарчабсиз-а, мисс Грант, — деди у. — Бу ерда қор кўпдаям босиб, топталмаган экан-да ўзи, шунинг учун биз эркакларга етиб юришингиз қийин. Ўтинаман, менинг қўлимга суяниб, қор юзасини қоплаган ширава муз устидан юришга уриниб кўринг бир. Ўйлашимча, ҳув анави ўт отангизнинг кулбасида милтиллаяпти чоғи, лекин унғача ҳали талай юриладиганга ўхшайди.

— Сираям чарчаганим йўғ-у, — дея жавоб берди қиз оҳиста, титроқ товуш билан, — анави ҳиндудан кўрқиб кетдим. Отамга ўгирилиб қараганида ой ёруғида кўзлари қандай даҳшатли чақнаганини кўргангизда... Вой, кечирасиз, сэр, у сизнинг дўстингиз эканини унутибман, гапларига қараганда эса ҳатто қариндошингиз бўлиши ҳам мумкин.

Овчи йигит унинг залварини бемалол кўтара олган қор уюмига чиқди-да, қизни эҳтиром-ла, лекин қатъият билан ўзидан ибрат олишга қистади. Қизнинг тирсагидан авайлабгина тутганча, бошидан телпагини олиб, гўёки қизга ўзининг махфий ўй-фикрлари хилватгоҳига нигоҳ ташлашга гурур-ла изн бераётгандек, пешонасига тушган қоп-қора жингала сочларини силкиб орқага сурди. Луиза эса унга бирров кўз қирини ташлади-ю,

қадамни илдамлатди, йигитнинг кўмагида бу оғирлик қилмади қизга.

— Сиз, мисс Грант, ўзига хос бу халқни яхши билмайсиз,— деди йигит,— акс ҳолда ҳиндулар учун интиқом олиш адолатли экани сизга маълум бўларди. Уларга гўдаклик чоғлариданоқ етказилган биронта ранжу ҳақорат қасоссиз қолмаслиги керак деб сабоқ берадилар, кейин, дилозор уларнинг қўллари ёхуд измларида бўлса, уни ёлғиз меҳмондўстлик қонунигина ҳимоя қилади, негаки ҳиндулар бу таомилни интиқом олишдан кўра ҳам юксакроқ улуғлайдилар.

— Наҳотки сизга ҳам, сэр, шундай худобехабар одатни ҳурматлашни ўргатишган бўлса? — нидо солди мисс Грант қўлини беихтиёр йигитнинг қўлидан суғуриб оларкан.

— Муҳтарам отангизга оддийгина қилиб, мени епископиаль черков қучоғида тарбия қилишган, деб жавоб берган бўлардим,— дея жавоб қилди овчи,— лекин сизга, ҳаёт талай аччиқ-аччиқ сабоқлар берган-ким, бу сабоқлар мени афв этишга ўргатган, деб жавоб қиламан. Бу борада, ўйлайманки, ўз-ўзимдан ёзғирадиган, таъна қиладиган жойим йўқ, умидворманким, бундан-буён ҳам шундай бўлиб қолади.

Ушбу сўзларни айтаркан, қўлини шай тутиб йўлдан тўхтагани йигит, у гапини тугатгач, қиз тагин унга суянди-ю, икковлон йўлларини давом эттирдилар.

Ҳинду билан мистер Грант аллақачон кулба ёнига етиб, эшик қаршисида ёшларни кутиб туришган эди. Мистер Грант фурсатни зое кеткизмай, шу ердаёқ йўлдошининг ўзи сой бўйида кашф этган бадбин майлу одатларини тузатишга тушиб кетганди. Ҳинду, гарчи чурқ этмай турган бўлса-да, унинг панду насихатларини эхтиром-ла тинглаётганди. Шу пайт мисс Грант билан овчи йигит етиб келишди-ю, ҳаммалари ичкари киришди.

Қашишнинг бошпанаси кентдан чеккада, чор атрофда баланд-баланд, оппоқ қор қалпоқ кийган йўғондан-йўғон тўнка-тўнгаклар дўмбайиб ётган даланинг ўртасида жойлашган эди. Теварак-атрофда на бирон туп дарахт, на ҳатто бирон бута кўзга ташланарди, уйнинг ўзига келганда эса, у одамлар яқингинада кўчиб келиб, жамики биною иморатлар наридан-бери қурилган манзилгоҳларда одат тусига кирган кўримсиз, чала кулбаларга менгаб кетарди. Аммо-лекин ичка-

риси саранжом-саришталигию жонга роҳат бахш этгудек иссиқлиги шарофати ила мутлақо ўзгача таассурот берарди.

Бутун жамоат худди меҳмонхона янглиғ жиҳозланган хонада кўрди ўзини; айтмоқчи, у кўпинча ўчоқбоши-ошхона вазифасини ҳам ўтар, катта ўчоқ ёнидан жой олган кастрюлкаю товалар бундан далолат бериб турарди. Ўчоқда олов шундай лангиллаб ёнаётган эдики, Луиза шамларни ёқиб овора бўлмаслиги ҳам мумкинди: ўчоқдаги ўтнинг шуъласи уйдаги камтарона жиҳозларни кўриш учун бемалол етарли эди. Қирибқиртишлаб ювилган уй саҳнининг ўртасида то шу кунгача фермерларнинг уйида кўриш мумкин бўлган қуроқ гиламча ташланган. Чой столи, Луизанинг керги-чамбараклари билан қизил дарахтдан ясалган кўхна андозадаги китоб жавони, бирмунча ўзига тўқликдан дарак бергандек кўринса, овқатланадиган стол, стуллар ва қолган ёғоч жиҳозлар жуда оддий ҳам арзон-гаров буюмлар эди. Деворларда каштали ҳамда қаламда чизилган суратлар осиглиқ, башарти каштали суратлар ўзига хослиги билан ажралиб турмаса-да, ҳар холда ижросида бирмунча чеварлик санъати борлигидан дарак беради, қаламда чизилганлари эса ҳатто ана шундай фазилатдан ҳам маҳрум эди.

Суратлардан бирида қабр устидаги ёдгорлик тоши узра энгашганча ўкраб йиғлаётган қиз тасвирланган, олисда эса, ромлари роман услубида ясалган ибодатхона кўзга ташланиб турибди. Қабр тошидаги устун шаклли ёзувдан туғилган ва ўлган саналарни ўқиса бўларди, ҳар бир марҳумнинг исми-шарифи «Грант» эди. Мазкур суратга бир қур кўз ташлаган овчи йигит кашишнинг хонадони хусусида билиш мумкин бўлган жамики нарсани билиб олди. У мистер Грантнинг беш фарзандини ерга берган тул эканини, шунингдек, ўзи сойдан ўтишда ёрдамлашган камсуқуму ҳуркаккина қизча ажал шафқат қилган яккаю ягона жигарбанди эканини тушуниб етди. Икковлөн ёруғ жаҳонда бутунлай танҳо қолгандилар, шу боисдан ҳам Луиза отасига кўрсатаётган меҳрибончилигу ғамхўрлик дилларни янаям ийдириб юборгудек эди.

Овчи йигит токи ўчоқ қаршисида ўрнашиб, суҳбат қайтадан бошлангунга қадар пайқаб олишга улгургани шуларнинг барини. Кейин, ҳар қайсилари имкони бори-ча қулайроқ жойлашиб, Луиза, гарчанд ёқимтой юзига

ярашиб турса ҳамки, ҳар ҳолда бундай аёзли қишга унчалик ярамайдиган, ранги урининқираган шойи мантилья — калта елкапўши ва соябони кенг шляпасини ечиб қўйиб, йигит билан отаси ўрталаридаги курсига ўтиргач, кашиш бўлиниб қолган суҳбатга қайтди.

— Умидворманким, навқирон дўстим, — деди у, — ўзингиз кўрган тарбия аждодларингиздан мерос қилиб олишингиз мумкин бўлган қасоскорлигу кекчиликни унутишга мажбур этган сизни — зотан Жоннинг сўзларидан англашимча, улардан баъзилари делаварлар қабиласига мансуб бўлганлар-ку, ахир. Мени нотўғри тушунманг: эзгулигу ҳиммат, умуман қалб фазилатлари терининг туси ёхуд ижтимоий келиб чиқишга боғлиқ эрмас, баски, бир замонлар ушбу тоғларнинг соҳиби бўлмиш халқнинг авлоди ўз виждонини пок деб ҳисоблашга ҳар қандай бўлак кимсадан кўра ҳақлироқдир.

Ҳинду тантанавор қиёфада кашишга ўгирилди, ўз нутқини ўз қабиласига монанд улугвброна ҳаракату ишоралар жўрлигида бошлади:

— Падари бузруквор, сенинг умрингни ёзи ҳали ўтиб бўлганича йўқ, шунингдек, жисминг ҳам ёш. Бу атрофдаги энг юксак тоққа чиқиб, теваракка боқ. Осмоннинг офтоб чиқадиған чеккасидан ботадиған ери оралиғи, Қийшиқ дарё¹ бошланадиған жой билан унинг йўлини тоғлар тўсиб турган ер ўртасидаги жамики мавжудоту замин униқидир. Унинг томирларида делаварлар қони гупурмоқда, шундоқ экан, унинг ҳақ-ҳуқуқи катта. Аммо Микуённинг биродари адолатли, худди дарё водийни қоқ иккига бўлиб ўтганидек, у ҳам ушбу ерларни теппа-тенг икки қисмга бўлади ва Ёш Бургутга: «Делаварлар ўғлони! Бу сенга, ол, унга эғалик қил, ўз оталаринг юртининг сардори бўл!» — дейди.

— Ҳеч қачон бўлмайди бу! — шундайин қаҳру газаб ила қичқариб юборди овчи йигит; ҳиндунинг сўзлари сеҳрлаб қўйған кашиш билан қизи беихтиёр сапчиб тушишди. — Ўрмондаги бўри ўз ўлжасидан кечса — кечар-у, аммо бу одам иланг-биланг илон изисимон йўллар билан пинҳона қўлга киритған бой-

¹ «Сасқупханна» «Қийшиқ дарё» деган маънони билдиради, «хання» ёки «ханнок» кўлгина ҳинду лаҳжаларида «дарё»ни англатади. Масалан, ҳатто олис жанубда, Виргинияда ҳам Раппаханок дарёси бор (*автор изоҳи*).

лигидан ўлса ажрамас!

— Бас қил, бўтам, жим бўл! — унинг сўзини бўлди Грант. — Ғазабни қалбингдан қув, шайтонга ҳайф бер! Судья Темпл сенга тасодифан етказган заҳмат аждодларингга етказилган жафою ҳақоратлар аламини чандон орттириб юборибди. Илло ёдингда бўлғай, судьянинг қилмиши оддийгина эҳтиётсизлик оқибатидир, сенинг аждодларинг эса аллазамонлардан берига не-не шоҳларнинг кибру гурурини жиловлаган ҳамда қудратли салтанатларни ер юзасидан супуриб ташлаган сиёсий ўзгаришлар оқибатида ер-мулкларидан маҳрум бўлганлар. Исроил гўдақларини бот-бот бандиликда тутган филистимликлар қайда ҳозир? Зеб-зийнату ҳашам, қусуру ноқисликлар уммонида чўмилиб, телбаёна мағрурлик қутқусида ўзини халқлар ҳукмдори деб атаган Бобул қайда қолди? Баски, халлоқи оламга муножот этадирган оятимиз: «Ғанимларимизни, бизни қувгинга солгувчиларимизни, бизни таҳқирлагувчи дилозорларимизни ўзинг афв этгайсан-у, кўнгилларига раҳму шафқат солгайсан»ни ёдингдан чиқара кўрма. Қабилadoшларингни бахтиқарою бор-будидан бенасиб этган судья Темпл эмас, унинг бутун бошли элатидир, танангга етган жароҳат эрса тезда тузалиб, шифо топажак.

— Жароҳат денг! — такрорлади ўспирин ҳаяжон заптида хона бўйлаб уёқдан-буёққа юраркан. — Еки сиз, сэр, мени қотил ҳисоблайди уни деб ўйлайсизми?! Асло! Ниҳоятда айёр у, кейин, бундай жиноятга қўл уришга қўрқоқлик қилади. Майли, қизи иккови бойлигу зеб-зийнатда чўмилиб юраверишсин, қасосли дунё деганларидай, бари бир интиқомдан қочиб қутулолмайдилар. Йўқ, йўқ, — энди хийла хотиржамроқ сўзларди у, — могокан уни мени ўлдирмоқчи деган шубҳага борган, мен бўлсам жароҳатимга аҳамият ҳам бермайман, парво ҳам қилмайман.

У яна ўлтирди-да, юзини қўллари билан яшириб, бошини қуйи солинтирди.

— Бундай ўзини тута билмаслик ҳамда жиззакилик, болагинам, унга аждодлари, ёввойилардан ўтганда, — дея шивирлади мистер Грант қўрқиб кетганидан қўлини ушлаб олган қизига. — Унинг насл-насаби хусусида ҳиндунинг нима деганини ўзинг эшитдинг-ку, ахир. На тарбия, на билиму на муқаддас динимиз унинг қалбидан бадхоҳ майлу эҳтиросларни қува олган.

Илло вақт ҳамда ҳомиёна ғамхўрлигу васиёна тарбия ҳали ҳидоят йўлига бошлаб, уни қусурлардан холос этмоғи мумкин.

Кашиш пичирлаб сўзлаётганига қарамай, ўспириннинг қулоғи унинг сўзларини илғади-ю, бошини кўтариб, синоатли кулги ила хийла хотиржам товуш билан шундай деди:

— Қўрқманг, мисс Грант, ёввойиларча жиззаки-лигимдан ҳам, ваҳшиёна уст-бошимдан ҳам чўчиманг асло. Енгиб, босиб кетишим лозим бўлган туйғуга ён бериб қўйибман, холос. Дадангиз ҳақлар, бунга аждодларимнинг қони айбдор, лекин мен уруғим шаънига доғ тушишини истамасдим — бисотимда қолган яккаю ягона бойлигим шу. Ҳа, делаварлар сардори бўлмиш зотнинг, марди майдон ҳамда олиҳиммат жангчининг зурриёти эканлигимдан ғурурланаман. Кекса могиқан унинг дўсти бўлган, сўзларимнинг ҳаққонийлигини тасдиқлаши мумкин у.

Кейин мистер Грант тилга кирди. Йигитчанинг тамоман ўзини босиб олганини, кекса сардорнинг эътибор-ла қулоқ солаётганини кўргач, фурсатдан фойдаланди ва асил христианнинг бурчи — ранжу аламларни унутиш эканлиги устида узундан-узун, илоҳиётга оид мулоҳазаларга ғиж-ғиж нутқ сўзлади. Суҳбат ярим соатдан зиёдроққа чўзилди, сўнгра эса меҳмонлар ўрниларидан қўзғалишди, уй эгалари билан хайр-хўшлашиб, йўлга тушишди. Кашишнинг кулбасидан чиқиб-чиқмаёқ икковлон ажралишди: ҳинду кентга қараб юрди, йигитча эса — кўл соҳили томон...

Уйнинг орқа томонида кўлга қараган дераза бор эди, мистер Грант ичкарига қайтиб кирганида Луизани ўша дераза олдида кўрди, водийнинг кунчиқар ёқдаги ёнбағри сари узоқлаб бораётган қора доғ-шарпага тикилган кўйи турарди қиз. Қизига яқинроқ бораркан, овчи йигитнинг қорасини таниди — ўспирин аълақачон ярим милча йўл босиб қўйган, шу топда кўл бетини қоплаган метин қор қатлами узра шаҳдам-шаҳдам қадам ташлаб, шарқий бурун томон, қарағай ҳамда жемлок билан қопланган қоя остида жойлашган, кашиншга маълум бўлишича, Кўн Пайпоқнинг кулбасига қараб шиғаб илгарилаб борарди. Бирор сония ўтмаёқ ҳозиргина уларнинг меҳмони бўлган йигит нариги соҳилдаги дарахтлар кўлкаси оғушига кириб ғойиб бўлди.

— Во ажаб, томирида хинду қони оққан инсон зоти ўзининг ваҳиёна одату майлларини бунчалар узоқ сақлаб қоларкин-а,— деб қўйди оққўнгил кашиш.— Илло, магар у ўзи танлаган йўлдан қайтмас эркан, улардан устун келади ҳали. Луиза, хонадонимизга яна келганида, унга «Бутпарастлик гуноҳи азим эканлиги» хусусидаги тафсирини ўқигани беришни ёдимга солгин-а.

— Дадажон, наҳотки сиз уни ўз аждодларининг дини-эътиқоди — бутпарастликка қайтиши мумкин деб ўйлайсиз?

— Йўқ, йўқ, жигаргўшам,— деди мистер Грант қизининг жингала маллатоб кокилларини силаганча, кулиб.— Бунга унинг оқ танли қони йўл қўймагай, локин гоҳо биз ўзимиз ўз майлу эҳтиросларимиздан санаму маъбуд яратиб қўяжакмиз.

XIII б о б

Бир тўйиб пиво ичай
Арпа соғлиғи учун!

Базм қўшиғи

Темплтоннинг икки бош кўчаси кесишадиган ерда, юқорида айтиб ўтганимиздек, «Жасур сувори» деб аталмиш қовоқхонаси бsr меҳмонхона жойлашган. Дастлабки лойиҳа-режага биноан кент водийда айқириб оққан сой ёқалаб жойлашади деб тахмин қилинган, кўлдан «академия»га олиб борадиган кўча эса унинг кунботар ёқдаги чегараси бўлиши керак эди. Аммо қулайлик тушунча-мулоҳазаси тез-тез энг аъло режаларни ҳам бузиб юборади. Мистер Холлистернинг уйи (айтгандек, у маҳаллий милициянинг бошлиғи этиб тайинлангандан бери уни,— мунтазам кўшинда сержант унвонигачагина хизмат қилганига қарамай,— кўпинча капитан Холлистер деб атардилар) кент дунёга кела бошлаган илк кунлардаёқ тўғридан-тўғри бош кўчага кўндаланг қилиб қурилиб, шу билан уни тўсган ва қопқоқ бўлиб қўяқолганди. Бироқ ғарбга томон йўлга чиққан суворилар, кейинроқ аравакашлар ҳам ўз йўлларини қисқартиш мақсадида мазкур бионинг биқинидаги камбаргина йўлакдан фойдаланганлар, шу тариқа вақт-соати билан у ер чинакам йўл бўлиб кетган-у, ана ўша йўл ёқалаб иморат сола бошлаганлар, оқибатда мазкур хатони тузатишнинг ҳеч бир имкону чораси қолмаган.

Мармадьюк томонидан тузилган бўлажак шаҳар режасининг бу тариха бузилиш оқибати икки нарсага олиб келганди. Биринчидан, бош кўча қоқ ўртасида дабдурустан икки карра торайган, иккинчидан эса, «Жасур сувори» кентда, башарти «қаср»ни ҳисобга олинмасэ, кўзга ташланиб турадиган энг машҳур иморат бўлиб қолганди.

Бундайин афзаллик, шунингдек, соҳибу соҳибанинг феъл-атвори аввал-бошданоқ қовоқхонани бўлажак рақобатчилари устидан қозонажак шаксиз ғалаба билан таъмин этганди. Бироқ ўз вақти билан рақобатчилар пайдо бўлди ҳар қалай, эндиликда бурчакма-бурчак «Жасур сувори»га қиялаб янги бино қад кўтарган, эгаларининг фикрича, у ҳар қандай рақобату рақобатчининг белини букиб ташлаши лозим эди. Бу ўша замонлардаги андоза бўйича бежалган ёғоч уй бўлиб, унинг томи ва панжарагулчин устунлари «қаср»дан нусха олинган, умуман бино юқорида тилга олиб ўтганимиз мистер Жонснинг меъморлик даҳоси таъсирида қурилган уч бино силсиласига кирарди. Юқориги деразаларига ичкарига совуқ кирмасин учун мусти-мустаҳкам қилиб тахта қоқиб ташланганди — гап шундаки, гарчи пастки деразаларга ойна солинган ва бир нечта печ-ўчоқда лангиллаб ёнаётган олов одамлар тура бошлаганидан дарак берса ҳам, янги меҳмонхона ҳали битганича йўқ эди. Киравериш ва ён томондаги кўчага қараган девор оппоқ қилиб бўялган, ялтиллаб турган бўлса-да, орқа девор, бинобарин, кейинчалик қўшни бино келиб тақалиши мўлжалланган ўнг қанот девори ҳам — қорамтир-қўнғир қоришма билан қўл учиди, палапартиш чаплаб қўйилган эди. Кираверишда икки баланд устун ўзини кўз-кўз қилиб қад кўтарган, икковининг тепасини тўсин туташтирган, унга эса яшил тусдаги жимжима нақшинкор қарағай рамкали, гир айлана теграсига масонлар белги-аломатлари чаплаб ташланган каттакон лавҳа осилган эди. Ана шу сирли тимсоллар ўртасида йирик-йирик харфлар билан:

ТЕМПЛТОН ҚАҲВАХОНАСИ ВА МУСОФИРЛАР УЧУН МЕҲМОНХОНА,

сал пастроғида: «Соҳиблари Хабаккук Фут ва Жошуа Напп», деб ёзиб қўйилган эди.

Ушбунинг устига кентдаги янги дўкон, бош кийим-

лари устахонаси, шунингдек кўнчилик заводи дарво-заси лавҳаларини ҳам худди ана шу жарангдор исмлар бежаб турганини қўшимча қилганимизда китобхонларимиз бу бинонинг «Жасур сувори»нинг хавфли рақиби эканига осонгина ишонч ҳосил қиладилар. Шунга қарамай, кўп ишнинг бошини тутсанг, бари ишинг пуч бўлар, деганлари ростлигиданми, ёхуд «Жасур сувори» аллақачоноқ осонликча панд бериб бўлмайдиган даражада шуҳрат топиб улгурганиданми, ҳар қалай нафақат судья Темпл ва унинг дўстлари, шунингдек, ҳозиргина тавсифлаганимиз қудратли фирмадан қарздор кимсалардан бўлак жамики кент аҳли капитан Холлистернинг қовоқхонасини афзал кўрарди.

Ҳикоя қилаётганимиз оқшом оқсоқ кекса аскар билан ёстиқдоши черковдан қайтиб, ечиниб улгурмаслариданоқ пиллапоядан дўпира-дўпир оёқ товушлари эшитилди — булар қовоқхонанинг кунда-шунда мижозлари, ичкарига киришдан олдин пойабзалларидаги қорни қоқишяпти; эҳтимол, уларни янги кашиш тўғрисидаги таассуротларини тезроқ ўртоқлашиш истаги етаклаб келгандир буёққа.

Қовоқхонанинг умумий зали кенг-ковулгина бўлиб, уч томонига девор ёқалаб курсию ўриндиқлар қўйилган, тўртинчисини эса иккита ўчоқ эгаллаган эди. Мазкур ўчоқлар шу қадар катта эдики, деворда фақат икки эшигу пастак панжара билан ажратилган ва беҳисоб шишаю стаканлар бежаб турган шинамгина бурчак учунгина жой қолганди. Миссис Холлистер маҳобат-ла ўшал маскан кираверишига қўйилган курсига чўкди, унинг ёстиқдоши эса бир учи хийла куйган косов билан ўчоқлардаги ўтни титишга киришди.

— Сержант, жонгинам, ўчоқни титишни бас қил энди, ўтин шундоқ ҳам ланғиллаб ёняпти, ўчириб қўйиб юрмагин тагин, — деди қовоқхона соҳибаси олов тузуккина ёна бошлади деган қарорга келиб. — Анави столдаги стаканлар билан ҳув ануви кружкани пештахтага келтириб қўй — доктор ўчоқ олдида ўтириб, унда занжабилли олма мусалласи ичганди. Мени айтди дерсан, ҳадемай судья ҳам, майор ҳам, мистер Жонс ҳам келиб қолишади, Бенжамен Помпамиз билан қонуншунос мижозларимизни-ку гапирмай қўя қолайлик. Шуни-чун хонани йиғиштириб, флип сиҳларини ўт устига қўйиб қўйгин-да, анави қораялоқ Жуди дангасага айт, агарда ошхонани саранжом-саришта эплол-

маса кавушини тўғрилаб қўяман, майли, анави қаҳвахона очганларни қўлига бориб ишлай қолсин — уёқда фақат у етишмай турибди-да ўзиям. Сержант, савил қолгур, анави мистер Грантга ўхшаб ҳадеса тиззалаб чўк тушавергандан бемалол ўлтирса бўладиган ибодату илтижо йиғинларига боришнинг ўлса-ўлиги ортиқ.

— Шуниям борди-келдиси борми-я, миссис Холлистер. Тик турамизми ёки ўтирамизми, муножот қилмоқлик шарафли, эзгу иш ҳамиша. Мана масалан, мистер Уайтфилдни олайлик, ўттиз миль йўл босилгандан кейин қароргоҳ қуриб чодир тикдик дегунча, доим тиз чўкарди-ю, худди қадимда қўлларини самога чўзишига аскарлари ёрдамлашиб юборган Мусо¹ сингари илтижо қилишга тушарди, — дея жавоб қайтарди эри, унинг бари амрини итоткорона адо этар экан. — Эҳ, Бетти, Мусо тинимсиз муножот қилиб турган куни исроилликлар билан амаликетлар ўртасида қандай ажойиб жанг бўлиб ўтган-а! Кафтдек текис жойда жанг қилишган, шуни-чун ҳам Инжилда битилишича, Мусо жангни кўриб туриш ва самога илтижо қилиш учун тепа устига чиққан. Фикри ожизимча — мен эса бу ишда унча-мунча нарсани фарқига бораман-а! — исроилликларнинг отлиқ қўшини кучли бўлган: негаки у ерда Исо Навин ғанимларни ўз шамшири тиғи ила қийратган. Демакки, унинг қўл остида оддий чавандозлар эмас, балки мунтазам отлиқ қўшин бўлган. Инжилда тўғридан-тўғри «сараланган» деб ёзилмаганда бекорга. Эҳтимолки бари ҳақиқий сараланган тажрибакор суворилар бўлган, нега деганда эндигина сафарбар қилинган ёш аскарлар қиличлари тиғи билан — айниқсанги қуроллари камондек қийшиқ бўлгач — камдан-кам зарба берадилар...

— Арзимаган нарсага муқаддас битикни қўшиб-қориштириб, нималар деб валдираяпсан ўзи, сержант! — дея унинг гапини бўлди қовоқхона соҳибаси. — Нимасига ҳайрон қоласан буни? Шунчаки худо мадад берган уларга, вассалом, токи гуноҳи азимга

¹ Инжил ривоятларига қараганда, исроилликлар раҳнамоси Мусо Исо Навин қўмондонлиги остидаги қўшинлар амалекитлар билан жангга кирган пайтда тепаликка чиқиб олиб, қўлларини кўк сари чўзганча илтижо қилиб турган эмиш. Чарчаганидан қўлларини пастга туширгани ҳаманоқ амалекитлар устун кела бошлайверган эмиш, шу сабабдан икки яқини — саҳобалар унинг тирсақларидан ушлаб туришган эмиш.

ботиб маслакларидан қайтиб, муртадлиқ йўлига кир-гунларича тангри ҳамиша мададкор бўлиб келган улар-га. Хўш, демак, ростки Исо яратганнинг иродасига ито-ат этган экан, у кимларга қўмондонлик қилганининг аҳамияти йўқ. Ҳатто қуён юраклигидан капитанимни ҳалок этган лаънати милиция ҳам ўша замонларда сен айтаётган ғанимларнинг барини енгиб, абжағини чи-қариб ташлаган бўларди. Шундоқ бўлгач, гўёки Исо-нинг лашкарлари машқ кўрган деган хаёлни калланг-дан чиқариб ташла.

— Чакки бундай деяпсан, миссис Холлистер. Уша куни милициянинг чап қаноти ҳавас қилса арзигудек олишди. Аслини олганда уёқдаги аскарлар ғирт ғўр эдилар ҳали. Улар ҳатто дўмбирасиз ҳамлага ташландилар, рўпарангдан ўқ узиб турганларида унчалик осон иш эмас бу. Капитанни қулатганларидан кейин-гина саросимага тушиб қолдилар. Муқаддас битикка келганда эса, ортиқча гап-сўз йўқ, ҳар қанча тортиш-магин, айтадиган гапим битта: агарда отлиқ аскар қиличи тиғи билан зарба бера олса, демак, унга яхши-лаб ўргатганлари аниқ. «Тиғ»га нисбатан бир неча карра аҳамиятсизроқ сўзлар устида қанчадан-қанча ваъзлар ўқилмаган, ахир! Башарти ушбу сўз ҳеч қанча аҳамиятга эга бўлмаганда, жўнгина қилиб, «қилич солди», деб ёзиб қўяверардилар. Қилич тиғини ғарчча санчиш учун узоқ машқ қилмоқлик керак. Ё эгам, ўзинг кечиргайсан, мистер Уайтфилд ҳаёт бўлганида, «тиғ» сўзи хусусида қанчадан-қанча фикру мулоҳаза-лар айтган бўларди-я! Хўш деганингдан, агарда капи-тан пиёдаларни ҳамлага ташлаётганида отлиқ қўшин-ни ҳам ёрдамга чақирганидами, улар душманга қилич тиғи нималигини кўрсатиб қўйган бўлардилар-а.

— Нималар деб алжираяпсан, суф сенга-е! — дея бобиллаб берди қовоқхона соҳибаси.— Худди унинг тулпори нақ олмахондай эпчиллигига қарамай, ўққа чап беролмай қолганини билмайдиган одамдек гапи-расан-а. Иннайкейин, э, нимасини айтади... Уни ўлди-ришганига қанча йиллар бўлди-ку! Чинакам дин нури-шукуҳини кўра олмай ўтиб кетганига ачинади киши, албатта, лекин яратган уни раҳматига олгандир-ов, чунки у озодлик йўлида жанг қилиб ҳалок бўлган. Гўрига қўйилган ёдгорлик ҳеч вақога арзимаслигини айтмайсанми. Қайтанга, бизнинг лавҳамиздаги сурати жуда ўзига ўхшайди.

Буёғига мухтарам эр-хотинлар нималар ҳақда гап-лашишлари қоронғи эдику-я, лекин айна шу аснода пиллапояда дўпирлатиб пойабзаллари қорини қоқаётганлар ушбу машғулотларини тугатиб, залга кириб келдилар. Орадан чорак соат ўтмаёқ, барча ўриндиғу курсиларни янгиликлар билан ўртоқлашиш ёхуд ўзгалардан янгилик эшитиш истагида «Жасур сувори» ўчоғи теграсида тўпланган Темплтон аҳли банд этганди. Суянчиғи баланд тахта диванда, залнинг энг шинам бурчағида, доктор Тодд билан олифтанамо-чапанича қилиқли исқирт йигитча ўлтиришарди. Йигитча ҳадеса тамаки искар ва чет эл мовутидан тикилган замонавий бичимдаги сюртуғи чўнтағидан жун тасмачаю кумуш калитчали лўмбоздай француз соатини чиқариб қарар — қисқаси, ўзи ҳақиқий жентльменга қанчалик ўхшамаса, атрофидаги оддий одамларга ўшанчалик ўхшамасди у.

Пештахтада пиво ва олма мусалласи солинган катта-катта сопол кружкалар пайдо бўлганди. Мижозлар уларни қўлма-қўл узатишиб, гуруҳ-гуруҳларга бўлинишарди-да, ўзаро гуруннга тушиб кетишар эди. Ҳеч ким ёлғиз ичмасди; сирасини айтганда эса, шундоқ ҳам ҳар қайси тўдага фақат биттагина кружка тўғри келар, қўлдан-қўлга ўтиб даврани айланиб чиқар, охири култум кимгаки насиб этса, ўша ичимлик ҳақини тўлар эди.

Дам-бадам қадаҳ сўзлари янграб турарди, гоҳо эса ўзини бемисл доно ҳисоблайдиган бирорта қизиқчи-ҳазилвон: «Отасидан ҳам ўтиб кетсин у (меҳмон қилаётган кимса)», ёки «Токи жамики дўст-ёрлари ўлимини истамагунича яшайверсин», деб қоларди. Бир оз камсуқумроқ ҳамшишалари эса: «Сизнинг соғлигингизга», деб қўя қолишар ёхуд шунга ўхшаш оммабоп бирор тилак билдиришган бўлишарди. Мухтарам қовоқхона соҳиби бўлса: «Сизсиз томоғимиздан ўтмайди» қабилидаги таклифларга, худди қирол шарбатдоридай, ўзи қуяётган ичкилигига лаб теккизиб бериши лозим эди; одатда у бундан бош тортмас ва пиво ёки олма мусалласидан ҳўплаб беришдан олдин: «Хўп, тилакдошман сизларга!» — дея хитоб қилар ва ушбу истакни дилларидаги тилағу армонлари ила тугатишлари учун давомини мижозларнинг ўзларига ҳавола этарди. Бу вақтда қовоқхона соҳибаси ўнг қўлини ўйнатиб турли хил ичга ўтёқар қоришма-ичимликлар ҳозирлар,

кунда-шунда муштарийлар билан саломлашар, пештахта ёнига келганларида хотин-бола-чақалари сиҳат-саломатлигини суриштирар эди.

Жамоатчилик ниҳоят ўз ташналигини бирмунча қондиргач, дарҳол умумий гурунг бошланиб кетди. Суҳбат «қулоғини» доктор билан унинг ёнида ўлтирган йигит — кентдаги икки ҳуқуқшуносдан бири — икковлари бураб боришди, зотан улар жам бўлган жамоат орасида энг эътиборли зотлар эди, кейин, баъзан-баъзан умумнинг фикрича фақат маълумоти жиҳатидангина булардан пастроқ мистер Дулитл бир-икки оғиз сўз қистириб қоларди. Ҳуқуқшунос оғзини очиши билан залга нақ сув қуйгандек жимлик чўкди-ю, ҳамма унинг ҳақимга қарата айтган сўзларига жон қулоғи ила қулоқ тутди:

— Эшитишимча, доктор Тодд, бугун ниҳоятда жиддий жарроҳлик муолажасини ўтказиб, Кўн Пайпоқнинг ўғли елкасидаги милтиқ ўқи — питрани чиқариб олганмишсиз.

— Шундоқ, сэр, дарҳақиқат судьянинг хонадонида шу қабилдаги юмушни адо этишга тўғри келди. Дарвоқе, арзимаган иш бу: мабодо ўқ кўкрак ёки қоринга текканида хийла ёмонроқ бўларди. Елка ҳаёт учун энг муҳим аъзолар сирасига кирмайди, шу сабабдан, ўйлайманки, йигитча тезда ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетади. Аммо-лекин унинг Кўн Пайпоқнинг ўғли эканлигини билмасдим. Наттининг уйланганини энди эшитяпман.

— Гап бу ҳақдамас, — дея эътироз билдирди суҳбатдоши, атрофдагиларга кўз қисиб қўяркан. — Тахминимча, ўзингиз ҳам эшитгандирсиз, ҳуқуқ илмлари мажмуида *filius nullius*¹ деган тушунча бор...

— Э, мундоқ одамчасига гапирсангиз-чи! — дея унинг гапини бўлди қовоқхона соҳибаси. — Художўй христианлар орасида ҳиндуча гапириш қай гўрдан кела қолди каллангизга! Аслини олганда, ўша шўрлик овчини ростдан ҳам анави ёввойи ҳиндулардан ортиқ жойи йўқку-я! Умид қиламиз, тақводор миссионерлар² вақти-соати билан уларни ҳақиқий дин йўлига кири-

¹ Ҳеч кимнинг ўғли (лот.).

² Ҳукмрон диний ташкилот томонидан бошқа диндаги кишилар ўртасида диний ташвиқот юргизиш учун бирор мамлакатга юборилган кишилар — импералист босқинчиларнинг энг ишончли разведкачилари.

тишади, ана унда терингни туси қанақаю бошингдаги нима — жунми ёки сочми — аҳамияти бўлмайди буни.

— Мен ҳиндуча эмас, лотинча гапирдим, миссис Холлистер,— қаршилиқ билдирди қонуншунос, тагин жамоатга қараб муғамбирона кўз қисиб қўяркан,— доктор Тодд эса лотинчани тушунади, йўқса ўзининг шиша банкаю идишлари устидаги ёрлиқ-ёзувларни қандоқ ўқирди дейсиз? Ташвиш чекмай қўяқолинг, миссис Холлистер, доктор тушунади гапимга, шундоқ-масми, доктор?

— Ҳим, ҳим... Буни инкор эта олмайман,— деб жавоб қилди Элнатан, у ҳам юзига ҳазилона тус беришга тиришиб.— Лотин тили, жаноблар, жуда ғалати тил, шуни дадил айта оламанки, ушбу хонада *far. av.*¹ бизнинг она тилимизга ағдарганда «сули уни» эканини ёлғиз сквайр Липпетгина тушуна олади.

Энди, ўз навбатида, доктордан бундайин олимликни кутмаган ёш юрист хижолатга тушиб қолди; гарчанд у шарқий дорилфунунлардан бирини амал-тақал билан битирган бўлса-да, докторнинг лотинча сўзлари пича чалкаштириб-довдиратиб қўйди уни. Бироқ шунча аҳли мижоз қаршисида илм бобида бирор кимсанинг ўзидан ўзиб кетишини асло истамасди у, шунинг учун ҳам, гўёки ушбу сўзлар замирида ўзию докторгагина тушунарли ҳазил ётгандек, шоша-пиша сирли тарзда кулиб қўйди. Мазкур суҳбатни иштиёқу жон қулоқлари ила тинглаётган бутун жамоат маъқуллаш маъносида бир-бировлари билан кўз уриштириб олди ва чор атрофдан: «Ҳар хил тилларни сув қилиб ичиб юборган-да ўзиям!» — «Сквайр Липпет ҳеч кимга бўш келмайди-да асти!» — каби тасаннолар ёғилдиким, ҳуқуқшуноснинг бу ерда катта ҳурмат-иззатга эга эканлигининг далолати эди ушбу. Ана шундан бағоят далда олган йигит ўрнидан туриб, ўчоққа тескари ўгирилди, тингловчиларга бирровгина нигоҳ ташлаб олди-да, сўзини давом эттирди:

— Хўш дегандан, Наттининг ўғлими ёки йўқми, ишонаманки, йигитча бу ишни шунчаки ташлаб қўймайди бари бир. Бизнинг мамлакатимизда қонунни ҳурмат қиламиз ҳаммамиз, баски мен судда юз минг

¹ Сули уни лотин тилида — *farina avenica* деб аталади. Докторга рецептларда ишлатиладиган қисқартилган шаклигина маълум эди.

акрлаб ер-мулкка эгалик қилувчи — ўз сўзига қараганда шундай, эгалик қилувчи — зотнинг одам отиш учун алоҳида ҳақ-ҳуқуқи бормикан деган масалани ҳал этишни истардим. Сиз-чи, доктор Тодд, бу ҳақда сиз нима деб ўйлайсиз?

— Хўш, мен айтдим-ку, ахир, ўша йигитча тезда тузалиб кетади деб. Ўқ ҳаёт учун муҳим аъзолардан бирортасига теккан эмас, бунинг устига десангиз бирпасда чиқариб олинди, журъат қилиб айтаманким, жароҳати табобат санъатининг қоидаларига тўлиқ риоя қилинган тарзда боғлаб қўйилди. Кейин, эндиликда саломатлигига бирон-бир хатар таҳдид сола олмайди деб ўйлайман.

— Сиз-чи, сквайр Дулитл, сизнинг фикрингиз қандоқ? — деб сўради ҳуқуқшунос ҳакам овозини кўтариб. — Сиз бизда майда ишлар бўйича судьясиз, қонун нималарга йўл қўядию нималарга йўқ, буни биласиз. Мен сиздан сўраяпман, сэр, одамга қарата ўқ узишдек жинойтни оқибатсиз қолдириб бўладими? Тахмин қилайлик, сэр, бу йигитчанинг хотини, болалари бор бўлсин, яна уни худди сизга ўхшаган ҳунарманд-уста эди деб фараз қилайлик, сэр; хўш, уни оиланинг бирдан-бир боқувчиси деб фараз қилайлик; яна тахмин қилайликки, ўқ фақат этни тешиб ўтмаган-у, кураги билан ўмров суягини шикастлаб, уни бир умрга мажруҳ қилиб қўйди, барчангиздан сўраяпман, жаноблар, фараз қилайликки, иш худди шундай бўлган. Наҳотки маслаҳатчилар йигитчага етказилган шикаст эвазига жабрдийдага талайгина товон тўлансин деб ҳукм этмаган бўларди?

Модомики ҳуқуқшунос нутқининг ниҳоясида энди бутун жамоатга мурожаат этган экан, Хайрем олдинига жавоб бермасликка аҳд қилди, лекин атрофидагиларнинг бари қизиқиш билан ўзига тикилиб турганини пайқаб, адлиянинг жамики нозик жиҳату жабҳаларини биладиган одам сифатида ном қозонгани ёдига тушиб, пурвиқорона қиёфада сўз бошлади.

— Нимаям дердим, — деди у, — башарти бир одам бошқасига қарата ўқ узган бўлса, башарти фараз билан шундай қилган ва башарти ҳокимият вакиллари бунга эътибор берган-у, маслаҳатчилар уни жинойткор деб топган бўлсалар, у чоғда мазкур ишдан қамоқхонанинг иси келиши турган гап эди.

— Ўз-ўзидан аён бу, сэр! — гапни илиб кетди ҳу-

қуқшунос. — Озод мамлакатда, жаноблар, қонунчилик холису одилона иш тутади ҳамда юзхотирчиликка йўл қўймайди. Аждодларимиздан бизга мерос бўлиб қолган улуғвор эзгуликлардан бири бу, чунончи: қонунчилигимиз қаршисида, худди табиатдагидек, барча баробардир. Гарчи баъзилар ўз мол-мулкани қандай тўлагани номаълум бўлса-да, шунга қарамай, улар штатимиздаги энг қашшоқ гражданд сингари қонунни бузишга ҳақли эмасдирлар. Каминаи камтариннинг фикри ана шундоқ, жаноблар, кейин, менимча, мабодо йигитча судга мурожаат этишга аҳд қилса, жароҳатини боғлаб қўйганлари эвазине қўли очиқлик билан тақдирлай олади бемалол. Шундоқмасми, доктор?

— Хўш, биласизми, сэр, судья Темпл гувоҳлар шоҳидлигида (гарчи мен учун унинг сўзи нақ векселидай қимматга эга бўлса ҳам, албатта), ҳа, гувоҳлар шоҳидлигида хизматимга ҳақ тўлашни ваъда қилди. Ҳозир, бир эслаб олай... Ҳа-да, мусью Леква, сквайр Жонс, майор Гартман, мисс Петтибон ва яна икки ёки уч қораялоқ менга унинг ўз оғзи билан мукофотланиш маъносида, ҳамёнимга бемалол умид боғлашингиз мумкин, деганини эшитишди.

— Ўзи истаган ёрдам кўрсатилмасдан бурун ваъда қилдимиз у ёки кейинми? — деб сўради ҳуқуқшунос.

— Аниқ эсимда йўқ, — дея жавоб қайтарди доктор, — локин, ҳар қалай мен жароҳатни боғлаб қўймасимдан аввал айтганди-ёв.

— Аммо-лекин, менинг назаримда, у сизга, ҳамёнимга бемалол умид қилишингиз мумкин, деб ваъда берган чоғи, доктор, — деди Хайрем. — Шундоқ бўлгач, қонун бировни ваъдасини бажаришга қай тариқа мажбур қила олади. Шартта ҳамёнини чиқаради-да, ичидаги битта-иккита жез чақаси билан қўлингизга тутқазди-қўяди, вассалом. Инайкейин, тегишли, ҳақингизга ярашасини олинг, дейди...

— Лекин бу қонун қаршисида тақдирлаш ҳисобланмайди сира, — унинг сўзини бўлди ҳуқуқшунос. — Ҳамён мустақил шахс ўрнига ўтмайди, эгасига тегишли мулкнинг бир қисмигина деб қараш мумкин холос унга. Ростки шундоқ экан, сиз ана ўша ваъдага асосланиб бемалол судга беришингиз мумкин деб ҳисоблайман ва ишни олиб боришни ўз зиммамга оламан, бордию ютқазиб қўядиган бўлсак, хизматим эвазига сарик чақа ҳам талаб қилмайман.

Мабодо зарурати туғилса ушбу ваъдани бажаришни талаб этиш учун керак бўладиган гувоҳларни ҳар эҳтимолга қарши эслаб қўймоқчидек атрофга диққат билан аланглаб олгани сезилиб турганига қарамай, доктор бундайн лутфу илтифотли таклифга ҳеч нима деб жавоб қайтармади. Бироқ ҳозир бўлганлардан ҳеч қайсисининг шундай гавжум жойда судья Темпл билан даъволашишдек масалани мунозара қилиб ўлтириш истаги йўқ эди, оқибатда орага ноқулай жимлик чўкди. Тўғри, кўпга бормади у: эшик очилиб, залга нақ Наттининг ўзи кириб келди.

Кекса овчининг қўлида ажралмас қуроли; қовоқхона иссиқ, фақат ҳуқуқшуносгина олифтагарчилик қилиб чапаничасига чаккасига қийшайтириб кийиб олган қалпоғини ечишни хоҳламаётган бўлса-да, Натти бутун қишлик энгил-боши билан ўчоқлардан бирига яқинлашди.

Уни овлаган илвасини ҳақда саволларга кўмиб ташладилар, овчи бу саволларга бажонидил, ҳатто пича шавқ-ла жавоб бера бошлади; сўнгра Наттини ғоятда ёқтирадиган ва унинг меҳрини қозонган (чунки улар ёшликларида ҳарбийда бирга хизмат қилганлар-да) қовоқхона соҳиби ичимлик солинган кружкани тутқазди, овчининг ютоқиб кўтаришидан ичидаги қария хуш кўрадиган ичимлик экани яққол сезилиб турди. Дастлабки ташналигини қондиргач, Натти ўчоқ олдида ётган палён устига ўлтирди-да, гурунг узилиб қолган жойидан бошланди яна.

— Занжиларнинг гувоҳлиги эътиборга олинмайди, сэр,— деб қўйди ҳуқуқшунос,— зеро уларнинг бари мистер Жонснинг вақтинчалик қулларидир. Лекин судья Темплни, нимасини айтасиз, бировни ярадор қилган ҳар қандай одамни — етказган жароҳати ва унинг муолажаси ҳақини тўлатишга мажбур этадиган йўриғи бор. Ана шунини қилса бўлади, мен сизларга айтсам, яна-тагин ҳеч қанақанги судлов ҳатосию янглишмовчиликларидан заррача чўчимай.

— Мана сиз, мистер Тодд, агарда судья Темплни судга берсангиз катта хатога йўл қўясиз, нега десангиз, унинг пули ўрмонларимиздаги қарағайларнинг игна баргларидан ҳам кўп,— дея гапга аралашди қовоқхона соҳибаси.— Агарда жиғига тегиб қўйилмаса, ҳамиша тил топса бўлади у билан. Судья Темпл яхши одам, нима лозим бўлса, барини ўз ихтиёри билан қилади,

борди-ю зўрликка ўтсанглар ундан ҳеч вақо ундиролмайсизлар ҳам, уни ҳеч нима қилолмайсизлар ҳам. Битта томони ёмон уни: ўз руҳи-имони ташвишини қилмайди сира. Ахир у методист ҳам, католик ҳам, воиз ҳам эмас, нимаиканлигини тушунолмайсан. Ростки у бу дунёда «асл дин туғи остида адолат жангига кирмаган экан, жаннатдаги боги эрамда сараланганлар намойиши издиҳомида ҳам ўрин бўлмағай унга», ана шундай дейди сиз капитан деб атайдиган (аслида эса биттагина ҳақиқий капитан бўлган, у ҳам мутлақо бу эмас) эрим. Сен, Кўн Пайпоқ, аҳмоқчилик қилиб юрма, йигитчани судга мурожаат этишига йўл қўйма — оқибати икковларинггаям яхши бўлиб чиқмайди унда. Айт, то елкаси тузалиб кетгунича келиб турсин буёққа — бу ерда унга ҳамиша бепул овқат топилади.

— Сахийликни қаранг, қойил-э! — бирваракайига бир неча овоз янгради, зотан ҳозир бўлганлар орасида ҳеч қайсилари бундай таклифни рад этмаган бўлурди.

Овчи эса гап ёш дўстининг жароҳатига бориб тақалганини кўргач, жаҳли чиқиш ўрнига одатича унсизгина кулиб юборди, сал тинчлангач шундай деди:

— Судья чанасидан милтигини олгандаёқ, ҳеч ниманинг уддасидан чиқа олмаслигини пайқаганман. Мен бутун умримда нишонга урса бўладиган биттагина питра милтиқни кўрганман, униям бўлса Улуғ кўлларда — француз қуроли. Унинг оғзи менинг милтиғимникини ярмича келарди, унда ғозни юз ярддан уриш мумкиниди — гоҳо илвасин шунчалик кўпайиб кетардики, бутун бошли қайиққа юк бўларди. Сэр Уильям билан Ниагара қалъасида французларга қарши тургандик, ҳамма ўқчиларда ҳақиқий қурол десангиз, ўқлашни билган, иннайкейин, яхши мўлжалга оладиган одамнинг қўлида даҳшатли қурол бу. Ана, капитандан сўранглар, ахир у Шерлнинг полкида хизмат қилган-ку, хулласи, гарчи улар уёқда фақат милтиқнайзани ишлатишган бўлсалар ҳам, французлар билан прокезларни тутдай тўкканимизни эшитгандир балки. Чингачгук, бизнингчасига «Улуғ Илон», ҳалиги, менинг кулбамда турадиган кекса Жон могиқан бор-ку, ўша замонларда буюк жангчи эди, биз томонда туриб жанг қиларди. Ўзи кўпроқ томагавк ишлатган бўлса-да, уям тасдиқлаши мумкин: битта-иккита ўқ узарди-ю, бош терисини шилиб олгани югуриб қоларди. Ҳа, ҳозир замон мутлақо ўзгариб кетди. У пайтларда,

доктор, Немис текисликларидан то қалъаларгача Мо-
хок водийси бўйлаб фақат ёлғизоёқ сўқмоққина бўлар-
ди, кейин, у ер-бу ердагина юк ортилган от ўта оларди.
Энди-чи, энди ўша ерлардан кенг йўл ўтказишмоқчи
эмиш, яна-тагин дарвоза-қопқалари бўлармиш. Кейин
қопқалар билан тўсиладиган бўлса, йўл қуриб ўтириш-
нинг нима ҳожати бор экан-а? Едимда, бир куни
Кетсхилл ортида, қишлоқ-кентлардан хиёл нарироқда
ов қилиб юргандим, итлар десангиз ўшанақанги йўлга
чиқди дегунича изни йўқотиб қўяверди — негаки, жуда
серқатнов эди-да ўша йўллар. Рост, ўша итларни яхши
зотли эди деб бўлмасди, албатта. Мана қари Гекторни
олайлик, куз палласида Освего кўлининг нариги соҳи-
лидаги буғуни ҳам пайқайди, яна-тагин десангиз, энг
кенг жойда, бунақанги жойнинг кенглиги бир ярим
миль келади-я, аниқ биламан буни — ҳиндулар бу
ерларни эндигина топширган кунларда, музлаганида
ўзим ўлчаб кўрганман уни.

— Менга бари бирку-я, Натти, лекин ҳарҳолда ўз
ўртоғингни, илоё ўзинг кечир, худди у аллақанақанги
иблисдай «илон» деб атамаганинг маъқулмиди, — дея
гапга аралашди қовоқхона соҳибаси. — Иннайкейин,
кекса Жон ҳозир илонга ўхшамайдиам. Яхшиси уни
христианчасига Немврод¹ деб атаганларинг тузук эди,
ахир бу исм Инжилда ҳам учрайди. Сержант менга
байрам арафасида ибодат қилишимдан олдин ўша
ҳақдаги фаслни ўқиб берганди, муқаддас битик сўз-
ларига қулоқ осиб одамга қанчалар таскину тасалли
беради-я!

— Кекса Жон кўринишидан ҳам илгариги Чингач-
гукка ўхшамайди сира, — дея эътироз билдирди овчи
маъюсона бош чайқаб. — Эллик саккизинчи йилги уруш
пайтида қирчиллама кезлари эди, бўйи ҳам ҳозиргидан
уч дюймча баландроғийди. Эҳ, французларни ёғоч қаль-
амиздан қувиб солган кунимизда кўрганларингда эди-я
уни! Ҳуснда ундан ўтадиган ҳинду йўк эди: белида лунги-
часию оёғида мокасини, башарасию танасидаги чап-
ланган безак-бўёқларини кўриб кўзинг тўймасди. Юзи-
нинг ярми қип-қизил, иккинчиси эса қоп-қора. Сочи
сип-силлиқ қирилган, фақат боши теппасидагина кокил
қолган, кокилга бўлса бургут патлари — шунақанги

¹ Немврод (Немруд) — Инжилда тилга олинган маъжусий-
лар шоҳи, буюк овчи.

ола-чипор, ранг-баранги, бамисоли товус думидан юлиб олган дейсиз уни — қадоғлиқ. Биқинларини эса, гўеки қовурғаларию бўлак суяклари кўриниб тургандек, йўл-йўл оқ бўёққа бўяб олган — бунақанги ишларда Чингачгук беназир устаси фаранглардан. Кўзлари нақ ёниб-ялтирайди, биқинида пичоқ осиглиқ, қўлларида эса томагавк селпийди — бундан ваҳималию даҳшатлироқ жангчини умрим бино бўлиб кўрмагандим. Амалда ҳам чакки жанг қилмади: эртаси кунни унинг ёғоч найзасида ўн учта каллахом — бош терисини кўрдим, Улкан Илоннинг доимо ҳалол иш тутиши ва фақат ўзи ўлдирганларнинггина каллахомини шилиб олишига бошим билан кафолат бера оламан.

— Нимаям дердик,— деди қовоқхона соҳиббаси хўрсиниб,— уруш урушлигини қилади-да, менимча, гарчи марҳумлар майитини хунугини чиқариш яхши иш бўлмаса, битикларда бу тўғрида ҳеч нима дейилмаган бўлса ҳам, ҳар ким ўз билганича жанг қилади. Лекин сен, сержант, бунақанги гуноҳ ишга қўл урмагандирсан, ахир?

— Милтиқнайза ва ўқ билан токи ғалаба қозонмай ёки ўлмай туриб сафни ташлаб чиқишга ҳаққим йўқ эди,— деб жавоб қайтарди кекса аскар.— Уша кезларда мен қалъадан камдан-кам чиқардим, ваҳшийларни деярли кўрмасдим — улар душманни қанотдан чимдишар ёки илғор қисмлар қаторида ҳаракат қилишарди. Эсимда, Улкан Илон тўғрисидаги гапларни кўп эшитардим, ўша пайтларда кекса Жонни шундай аташарди, чунки у машҳур сардорийди. Лекин уни хри--тиан, устига-устак эски қилиқларини ташлаган кимса сифатида кўраман деб ўйламагандим асло!

— Уни моравиялик биродарлар христианликка тортганлар,— деди Кўи Пайпоқ.— Улар ҳиндуларнинг қўйнидан кириб, ёқасидан чиқишни қотиришарди. Биттагина гап: агарда уларга тақилмаганларида икки дарё манбаларидаги жамики ўрмон бус-бутун сақланган, жо-бажо турган, улардаги ҳайвонот ҳам битиб-тугамаган бўларди, негаки қонуний эгаси бунинг ғамини ерди, зотан у қўлида қурол ушлашга қодир, кўзи ўткирликда лочин кўзидан заррача қолишмайдиган...

Шу пайт яна ғажирлаган, дўпир-дўпир товуш эшитилди-ю, ҳеч қанча ўтмай қовоқхонага «қаср» жамоатчилиги, улардан сўнг эса могоканнынг ўзи кириб келди.

Идишлар турар тайёр:
 Менга бўлар маъшуқа —
 Пиво тўла кружка!
 Арпа соғлиги учун
 Ҳей, жўралар, ичайлик,
 Арпа соғлиги учун!

• *Базм қўшиғи*

Янги меҳмонлар кириб келишаркан, жиндак бесаранжомлигу ғовур-ғувур бошланди, шунда ҳуқуқшунос бундан фойдаланди-ю, залдан билдирмайгина сирғалиб чиқиб кетишга ошиқди. Қовоқхонадагиларнинг деярли жамикиси Мармадьюкка рўпара бўлиб, «судьянинг сиҳат-саломат эканлигига» умид билдирган кўйи қўл бериб омонлашди, майор Гартман эса бу пайтда эран-қаран телпаги билан ясама сочини ечди, чўққи учли жун қалпоғини бошига бостириб қўндирди-да, жуфтакни ростлаб қолган ҳуқуқшуносдан бўшаган диваннинг бир бурчига бориб ўлтирди. Сўнгра у чўнтагидан тамаки тўрвачасини чиқариб, соҳиб узатган трубкани олди. Тамакини тутатиб, чуқур бир тортгач, майор бошини пештахта томон буриб:

— Петти, пуншни келтиринг, — дея буюрди.

Ҳамма билан омонлашиб чиққан судья майорнинг ёнига, диванга жойлашди, Ричард эса залдаги энг қулай жойни забт этди. Мосье Лекуа энг охирида ўлтирди: у токи ўчоқдаги ўтни олдини олиб ҳароратни ҳеч кимдан тўсиб қўймаётганига ишонч ҳосил қилгунига қадар курсисини узоқ вақт уёқдан-буёққа сураверди. Ҳинду харракнинг бир учига, пештахтага яқинроққа жойлашди. Ниҳоят ҳаммалари жойлашиб бўлишгач, судья шўхчан овоз билан деди:

— Кўриб турибманки, Бетти, ардоқли даргоҳимиз учун на совуқ, на рақобатчилар, на диний зиддияту ихтилофлар қўрқинчли. Қалай, ибодату ваъз ёқдими ўзларига?

— Ибодату ваъз дейсизми? — қайтарди қовоқхона соҳиббаси. — Чаккиямас, тузук, фақат сажда пайтида жудаям ноқулай бўлди-да. Бир кам олтмиш ёшда курсидан ерга ва аксинча тушиб-чиқавериш унчалигам осон иш эмас. Ҳалиги, мистер Грант ҳам, назаримда, тавфиқли, қизиям камтаргина, художўй кўринади... Ҳей, Жон, манави кружкани ол, ундаги олма мусалласи, виски қўшилган жиндаккина. Ҳиндулар олма му-

салласининг ўтакетган ишқибози, — деди соҳиба бошқаларга қарата, — ҳатто оғзиларига бир қултумгина ҳам олгилари келмаётган пайтдаям ичаверишади уни.

— Тан олиш керакки, — бафуржа гап бошлади Хайрем, — бу ибодату ваъз айтиш ниҳоятда ширинкаломлик ила мазмундор ўтди ва кўпчиликка ёқди. Тўғри, баъзи бир нарсаларни тушириб қолдирилса ёки бошқаси билан алмаштирилса ҳам бўларди. Хўш дегандан, битиб қўйилган дуою оятларни ўзгартириш машаққат, албатта; кашиш ўзича, ўз гапи билан тўппа-тўғри гапираверса, бу бошқа гап.

— Ҳамма гап ана шунда-да, судья жаноблари! — ҳаяжон-ла луқма ташлади қовоқхона соҳибаси. — Ҳаммаси миридан-сиригача битиб қўйилган, одам эса, нақ кафандузд суворий қозиққа боғлаб қўйилгандек¹, унга парчинланган бўлса ибодату ваъзни қандоқ бошқача қилиб айта олсин!

— Ҳа, бўпти, бас-бас, — дея жавоб қайтарди Мармадьюк, жим бўлишга ишора қилиб, — бу хусусда етарлича фикр айтилган аллақачон. Мистер Грант бизга, ушбу нарсага турлича нуқтаи назардан қаралади, дея таълим беради ва мен унга тўлиқ қўшиламан... Хўш, демак, Жотем, ўз ерингни четдан келган одамга сотиб, ўзинг бўлсанг бизнинг кентимизга жойлашиб, мактаб очибсан-да бу ерда? Нақд олдингми ҳақини ёки вексель биланми?

Судьянинг сўзлари қаратилган шахс Мармадьюкнинг наҳ орқа томонида ўлтирарди, ёлғиз судьядек кузатувчан одамгина пайқай олиши мумкин эди уни. Бу қотма, беомад одам сингари ҳамиша афти бужмайиб юрадиган беўхшов йнгитча эди.

Йигитча бошини сарак-сарак қилиб, ўлтирган жойида бесаранжомланган кўйи, ахийри жавоб қайтарди:

— Бир қисмини нақд пул ва буюм билан, қолганини бўлса, демак, вексель билан олдим. Еримни Помфретдан келган бир пулдорга сотдим. Ўрмондан тозаланган ҳар бир акр ер учун ўч доллар, ўрмонли жойнинг ҳар акрига эса ўзим олган нархга бир доллар устамаси билан тўлайдиган қилиб келишдик, хўш, кейин, уйни қўшнилар баҳолайдиган бўлишди. Мен, демак, Эйб

¹ Уша замонларда қўшинда жорий бўлган жазолардан бири; айбдор ерга узаласига ётқизирилиб, қўл-оёғи қозиққа боғланар ва уни бир неча соат мобайнида шу аҳволда ташлаб қўйилар эди.

Монтегю билан гаплашдим, у эса Эбсалом Бимент билан, хўш, улар бўлишса Наптели Грин чол билан гаплашишди. Улар, демак, тўпланишди-да, уйни саксон доллар баҳолашди. Дарахтдан тозаланган ерим ўн икки акр — бу ҳар акрига ўн доллардан дегани, яна тагин саксон саккиз акр ўрмонга бир доллардан, жами бўлиб эса, демак, ҳамма билан ҳисоб-китоб қилиб бўлганимдан кейин, икки юз саксон олти ярим доллар қолди ёнимда.

— Ҳм! — деб қўйди Мармадьюк. — Ерга ўзинг қанча тўлаган эдинг?

— Судьяга берилиши керагидан ташқари, демак, акам Тимга ер учун юз доллар бергандим, хўш, уй олтмиш долларга тушганди, дарахтларни ағдариб, тўсин қилиб бергани эвазига Мозесга ҳам юз доллар бергандим — демак, буларнинг бари икки юз олтмиш долларга тушганди менга. Иннайкейин, яхши ҳосил кўтардим, бунинг устига сотувдан йигирма олти ярим доллар соф фойда қилдим. Хулласи калом, еримни фойдасига сотдим.

— Ҳа-а, локин сен ҳосил шундоқ ҳам ўзингни эканини унутиб қўйяпсан, кейин, йигирма олти доллар деб бошпанасиз қолибсан-ку.

— Э-йўқ, судья жаноблари! — дея жавоб қилди Жотем мағрурона. — У менга юз эллик доллардан кам турмайдиган от-уловини берди, яп-ялғи соябон араваси билан, эллик доллар нақд пул, яна саксон долларлик вексель, хўш, демак, тагин етти ярим долларлик эгар ҳам. Яна икки ярим доллар қолди. Мен от абзалларини олмоқчи бўлдим, у эса сигир билан зараинг шарбатини буглатадиган чанларни ола қолсин дедим. У оёқ тираб туриб олди, лекин мен гап нимадалигини ўша заҳотиёқ тушундим. У, демак, жабдуқ-абзалларсиз на отлар, на соябон арава ҳеч вақога арзимайдиган матоҳ бўлиб қолади, шунда мени, демак, бу нарсаларни нақд пулга олади, деб ўйлаган. Мени лақиллатиб бўпсан, ўзингни лақиллатиб қўймай тагин! Хўш, отсиз жабдуғу абзалларни нима кераги бор унга? Шунда мен, демак, унга от-уловларини бир юз эллик беш долларга қайтариб олишни таклиф қилдим. Шунда кампирим, демак, кув кераклигини айтиб қолди, шундай қилиб, қолган ҳақи-га қувни олақолдим.

— Хўш, қишда нима қилмоқчисан? Вақт — пул эканини унутмагин-а.

— Муаллим, демак, онасини кўргани шарққа кетиб-

ди, — уни, айтишларича, куни битиб қолганмиш, хўш, ҳозирча, демак, унинг ўрнига мактабда дарс бериб туришга келишиб олдим. Агар кўкламгача бирон воқеа рўй бермаса, унда савдо билан шуғулланишни ўйлаб юрибман, ёки, демак, Тенессига кўчиб кетаман — айтишларича, уёқда одамлар кун эмас, соат сайин бойлик орттиришаётган эмиш. Хўш, борди-ю, ҳеч иш чиқмайдиган бўлса, мен, демак, илгариги касбим — этикдўзлигимни қилавераман яна.

Чамаси, Жотем алоҳида нафи тегадиган жамоат аъзоси эмасди, зотан Мармадьок уни қол деб қистамади, унга тескари бурилиб, нимадир ҳақда ўйга толди. Қисқагина сукутдан сўнг Хайрем унга савол беришга журъат этди:

— Конгрессда нима янгиликлар бор, судья жаноблари? Балки уёқда бу сессияда қонун устида бош қотиришга фурсат бўлмагандир ёки французлар уришмай қўйишдими?

— Французлар ўз қиролларининг бошини танасидан жудо қилганларидан берига урушдан бошқани билмайдиган бўлиб қолишган. Гўё уларни алмаштириб қўйган дейсиз. Биз билан бўлган уруш пайтида талай французларни учратганмиз, ҳаммалари инсонпарвару мурувватли одамга ўхшашарди. Локин бу якобинчилар худди бульдогга ўхшаган қонхўр бари, — деб жавоб қайтарди судья.

— Йорктаун яқинида бир француз бизлар билан бирга эди, оти Рошамбо эди, — унинг гапини бўлди қовоқхона соҳибаси. — Ўзиям суқсурдай чиройли йигит эди-да! Тулпориям чаккиямасди. Сержантимнинг оёғини инглизларнинг отинг ўчгур батареяси яралаганди ўшанда.

— Ah mon pauvre roi!¹ — дея пичирлаб қўйди мосье Лекуа.

— Конгресс мамлакат ниҳоятда муҳтож бўлган қонунларни таъсис этди, — сўзини давом эттирди судья. — Эндиликда баъзи дарё ва кичик кўлларда ёйма тўр билан балиқ овлашга йилнинг фақат белгили, муайян вақтидагина рухсат этилади, бошқа қонун эса болаларини парваришлаб катта қилаётган паллада

¹ Во бечора қиролим-а! (Франц.)

буғуни отишни ман этади. Жамики тадбиркору фаросатли кишилар кўпдан шу каби қонунлар чиқаришни талаб қилиб келишаётган эди, алалхусус умидворманким, яқин орада беижозат дарахт кесиш ҳам жиноят ҳисобланадиган бўлади.

Овчи ушбу янгиликларга диққат-ла қулоқ солаётган эди, судья жим қолгач эса истехзоли оҳангда кулиб юборди.

— Судья жаноблари, хоҳлаган қонунни ёзиб чиқараверинглар!— деди у қичқириб. — Лекигин йилдай узун ёз кунларида тоғларингизни ёки кечалари кўларингизни узлуксиз қўриқлашни ким зиммасига оларкин? Илвасин — бу илвасин, кимки унинг изини топган экан — уни ўлдиришга ҳақли, мана қирқ йилдирки, мазкур қонун ҳукм суради бизнинг тоғларимизда, буни жуда яхши биламан. Иннайкейин, менинг наздимда, битта эски қонун иккита янгисидан аълороқ. Боласи бор буғуни гўр, она сути оғзидан кетмаган одамгина отади. Ахир бу паллада эти чандир ҳам қаттиқ бўладикю. Борди-ю кўл соҳилидаги қоялар орасида ўқ узсанг, гўёки бирйўла элликта милтиқдан ўқ узгандай бўлади, ана унда овчининг қаерда турганини билиб олчи.

— Сергагу ҳушёр майда ишлар ҳаками, мистер Бампо, қонуннинг қудратига таяниб, касри-касофати билан илвасин деярли битиб-тугаёзган эски қусурлардан талайгинасини барҳам топтиради, — деди Мармадьюк жиддий оҳангда. — Одамнинг ўзи овлаган овига бўлган ҳақ-ҳуқуқига — фермаси хусусидаги васиқага қанчалик ҳурмат билан қаралса, ўшанчалик эҳтиром-ла қараладиган кунларга етиб боришдан умидворман.

— Хўш, ўша васиқаю фермаларингиз қачон пайдо бўлди ўзи? — қичқириб юборди Натти. — Қонун барчани баравар ҳимоя қилмоғи керак. Масалан, икки ҳафта бурун буғу отгандим, у қор уюмлари оралаб елиб-югуриб, анови янги шох-шабба говларнинг биридан сакраб ўтиб кетди. Ундан ошиб ўтаётганимда милтигим фалокат босиб шохга илиниб қолса денг. Қараб-сизки, буғу қочиб қутулиб кетди. Буғунинг ҳақини ким тўларди сенга дейишингиз турган гап, — аммо-лекин антиқа буғу эди-да ўзиям, бунақаси камдан-кам учрайди. Агарда ўша гов бўлмаганида уни иккинчи марта отардим, ўрмон жонворига — тўғри, паррандадан бошқасига — эса икки мартадан ортиқ ўқ узмаганман ҳеч қачон. Ҳа, ҳа, судья, овчиларнинг касофатига

эмас, фермерларнинг касрига илвасин йўқолиб бор-
япти.

— Эски уруш файтида, Пампо, бугу кўп эди,—
деди бир бурчакда тутунга кўмилиб, ушбу суҳбатга
диққат-ла қулоқ солиб ўлтирган майор.— Лекин ер
бугулар учун эмас, одамлар учун яралган.

— Гарчи сиз, майор, қасрда тез-тез меҳмон бўлиб
турсангиз ҳам, ҳар қалай, наздимда, адолат ва ҳақ-
ҳуқуқ томонида кўринасиз. Сен тирикчилик ўтказиб
турган, усиз очдан ўлишинг тайин ҳалол касби-коринг-
ни тўсатдан қонун тақиқлаб қўйса қандоқ бўлади,
яна-тагин бутун «васиқа» бўйлаб хоҳлаган ерингда
ов қилишингу балиқ тутушинг мумкин бўлиб турган
адолатли, дориламон пайтда десанг.

— Меники тушунди сени, Кун Пайпок,— деди
майор.— Лекин сеники илгари эртанги куни гамин
емасди бунчали.

— Эҳтимол илгари бунга эҳтиёж бўлмагандир,—
қовоғини уйиб деди қария ва яна узоқ сукутга толди.

— Судья жаноблари французлар тўғрисида ҳикоя
қила бошлаганди,— деб қўйди Хайрем, гапни қайтат-
дан улаб юбориш ниятида.

— Тўғри, тақсирим,— жавоб қилди Мармадьюк.—
Француз яacobинчилари бир ваҳшиёна ёвузликдан
кейин иккинчисини қилиб ётишибди. Қатл деб атаёт-
ганлари — қотилликнинг ниҳояси кўринмайди. Балки
эшитгандирсизлар, улар ўзлари содир этган жиноят-
лари силсиласига яна қироличалари ўлимини ҳам
қўшдилар.

— Les monstres!¹— тагин ғўлдираб қўйди мосье
Лекуа, бирдан ўтирган ўриндиғида бир сапчиб тушар
экан.

— Вандея вилояти республикачилар қўшинлари
томонидан талон-торож қилинган, юзлаб аҳолиси қирол-
ликка бўлган садоқати учун отиб ташланган. Вандея
Франциянинг жануби-ғарбида жойлашган, ҳанузгача
Бурбонларга содиқ қолиб келяпти. Уйлайманки, мосье
Лекуа ўша жойларни билади, батафсилроқ тасвирлаб
бера олар-ов у ерларни.

— Non, non, non, mon cher ami!² — дея бўғиқ овоз-
ла эътироз билдирди француз, у бидирлаб сўзларкан,

¹ Ёвузлар! (Франц.)

² Йўқ, йўқ, йўқ, азиз дўстим! (Франц.)

ёлворганшамо ўнг қўлини кўтариб, чап қўли билан эса кўзларини тўсди.

— Сўнгги пайтларда талай тўқнашувлар бўлиб ўтган, — сўзини давом эттирди Мармадьок, — бу савдойи республикачилар ҳаддан зиёд ғолиб чиқишяпти. Локин, икрорманки, уларнинг Тулонни инглизлар қўлидан тортиб олганларига заррача ачинмайман, зотан мазкур шаҳар қонунан французларникидир.

— Ў, бу инглизлар-э! — нидо солиб, жонҳолатда иккала қўлини силкиганича ўрғидан туриб кетди мосье Леуа.

Кейин у алланарсалар деб узук-юлуқ валдираган кўйи зал бўйлаб уёқдан-буёққа югура бошлади, ниҳоят қарама-қарши ҳис-туйғулар тўфонига дош бера олмай, ташқарига отилиб чиқиб кетди — қовоқхона муштарийлари деразадан унинг қорда, худди кўкдаги ойни тутиб олмоқчидек, дам-бадам қўлини кўкка кўтариб, дўкончасига қараб гандираклаб бораётганини кўриб туришди.

Мосье Леуанинг отилиб чиқиб кетишидан ҳеч ким таажжубланмади, негаки кент аҳли унинг одат-қилиқларига аллақачонлароқ кўникиб қолган эди. Фақат майор Гартмангина ушбу оқшом илк марта хандон отиб кулди ва пиволи кружкасини шундай хитоб-ла кўтарди:

— Бу француз ақилдан озди! Ичмасаям бўлади, шотликтан маст у.

— Французлар — яхши аскар, — деб қўйди капитан Холлистер. — Улар Йорктаун остоналарида бизга катта ёрдам қилдилар. Ўзим бутун қўшиннинг ҳаракати хусусида унча-мунчагина тушунсам ҳам, ҳарҳолда шуни айта оламанки, бизнинг бош қўмондонимиз Корнуоллисни¹ ўшаларнинг кўмагисиз енга олмасди.

— Ҳақ гапни айтяпсан, сержант, — дея гапга аралашди хотини. — Кошкийди ҳамишяам шундоқ десанга! Французлар нақ саралаб олгандай паҳлавон йигитлар эди. Эсимда, бир марта сен полк билан олдинга кетган, мен бўлсам аравани тўхтатиб тургандим, шунда уларнинг ротаси ёнгинамдан ўтиб қолди. Ҳалиги, уларни тўйгунарлача ичирдим. Улар ҳақини тўлашдим, деб сўрарсан? Тўлаганда қандоқ! Аллақанақанги ҳеч

¹ Корнуоллис Чарльз (1738—1805) — 1781 йили америка-француз қўшинларига Йорктаунни топширган инглиз генерали. Инглизларнинг ана шу мағлубияти билан Озодлик уруши аслида тугаган эди.

вақо бермайдиган шайтони қоғоз-поғоз пул билан эмас, ҳақиқий крон беришди. Эй худойим, бунақанги майдачуйда гапларга чалғиб, оғзимдан ношоён сўзлар чиқаётгани учун ўзинг кечиргайсан-у, марҳаматингни дариг тутмагайсан, ҳа, фақат французларгина кумуш танга беришганди, иннайкейин, уларга сотган фойдали эди — нуқул стакандагини охиригача ичишмасди. Қани айтинг-чи, судья жаноблари, ҳақингни яхши тўлаб туришса-ю, харидоринг бефарқроқ, танлаб ўтирмайдиган бўлса — савдо ишида бундан яхшироқ нарса борми?

— Шубҳасиз, миссис Холлистер, — унинг гапига қўшилди Мармадьок. — Айтмоқчи, Ричард қаёқда қолди, ахир? Кети ер искаб-искамай қаёққадир чиқиб кетганди чолганча, шунча пайтгача қайтмаяпти, тагин музлаб-нетиб қолмадимикин деб чўчий бошляпман.

— Бундан чўчишнинг ҳожати йўқ, оғам Дьюк! — деган овози эшитилди мистер Жонсинг. — Иш билан банд бўлса бизнинг тоғларимиздагидан зўрроқ совуқ ҳам ҳеч гапмас одамга. Бетти, боя черковдан қайтаётганимизда эринг чўчқаларингда қўтир пайдо бўла бошлаганини айтувди. Уларни кўргани борувдим, қарасам, худди шундоқ-да. Доктор, йўлакай шогирдингизникига кириб, менга ардобга қўшгани ҳар хил тузлардан бир фунт тортиб беришни буюрдим. Бугунинг белини кулранг олмахонга алмашишдан гаров ўйнаб айтаманки, бир ҳафтадан кейин ҳеч нима кўрмагандек бўлиб кетади чўчқалар. Ана энди, миссис Холлистер, бир кружка қайноқ флипдан отворсак, бунинг савобига ким етарди денг.

— Ўшандан буюришингизни ўзим ҳам билардим, — деб жавоб берди қовоқхона соҳибаси. — Ҳаммаси таппатахт, фақат иситиб юборилса бас. Сержант, жонгинам, чивиқни оловдан олгин-а... йўқ, йўқ, сал ичкарироқдагисини ол, буниси қора, ҳали қизормабди... Ҳа, ҳа, ўшанисини. Ана кўрдингми, нақ олчадай қип-қизарибди-я!

Сим чивиқ кружкага туширилганди, ичидаги ичимлик илиди, Ричард уни умуман ичкиликни яхши кўрадиган одам тахлит, шу топда эса, устига-устак, тахсинга лойиқ иш қилиб ушбу ҳаловатга эришганидан гердаяётган ҳамда лаззатланаётган бир қиёфада ҳўплади.

— Биласанми, Бетти, флипни аралаштиришда сени туғма истеъдодинг бор-да асти! — дея мақтади у, нафас-

ни ростлаб олгани ичишдан тўхтаб.— Чивикни айтмайсанми, ҳатто унинг таъмиям бошқача-я. Ҳей, Жон! Ич, қария, ол ич! Мен, сену доктор Тодд бугун оқшом анави йигитчанинг жароҳатини жуда қотириб боғлаб ташладик-да ўзиям. Дьюк, сен сафардалигингда мен битта қўшиқ ижод қилдим... ҳалиги, бир нафасгина бўш вақтим топилганида. Ҳозир сенга бир-икки бандини айтиб бераман, ҳали битмаган бўлсаям майли — балки оҳангини ўзгартирарман тагин:

Ҳаётда кўп гарчи ташвиш, ғам
ва ҳамма тер тўкмоққа маҳкум —
Хато қилар бари бир одам
қуйламаса қувониб ҳар зум,
порламаса лабда табассум.
Шундай экан ичайлик, ўртоқ,
ғам юракдан чекинсин йироқ.
Агар ғамга кўнглингни берсанг,
сочларингда кўпаяди оқ.

Хўш, Дьюк, қалай? Охирги сатридан ташқари яна битта банди тайёр. Охиргисига ҳали-ҳозирча қофия тополганимча йўқ. Хў-ўш, Жон, сен-чи, сен нима дейсан? Сизларнинг ҳарбийча қўшиқларингдан қолишмайди, а?

— Яхши, — деди соҳиби нимаки тутқазса, ҳаммасини култиллаиб ютаётган, айна чоқда майор билан Мармадьюк давра айлантириб ичаётган кружкага нисбатан ҳам муносиб тарзда илтифот кўрсатиб ўлтирган могикан.

— Тасалло, Рихарт! — деди қора кўзлари аллақачон намланган майор. — Тасалло! Бу жуда яқши кўшиқ. Факат Натти Пампо билади бундан яхшироқ кўшиқни. Кон Пайпок, қария, айтиб бер. Ўрмон ҳақдаги ўзингни кўшиқни айтиб бер бизга.

— Йўқ, йўқ, майор, — дея эътироз билдирди овчи ғамгинона бош чайқаб. — Ушбу ўрмонларда бунақанги ҳангомаларни кўраман деб ўйламагандим сира, шу боис қўшиқ кўнглимга сиғмайди шу топда. Агарда бу ернинг тўлиқ хўжайинидек одам ўз ташналигини эритилган қор суви билан қондиришга мажбур бўлса-ю, унинг илгариги саховатини кўрган-билган кимса, худди ташқарида авж ёзу қуёш чарақлаб тургандек, буни кўриб қувонса — ярамайдиган ҳол.

Кўн Пайпоқ шу сўзларни айтиб, бошини тагин тиззасигача эгилтирди ва қовоғи солиқ, серажин юзини

қўллари билан беркитди. Қору совуқда юриб қизиб келгани, шунингдек, бот-бот ҳамда бостириб-бостириб ичиш Ричардга қовоқхонанинг бошқа ширакайф шинавандаларига тезда етиб олишига кўмак берди, мана у, буғ таратиб кўпириб турган флип тўла икки кружкани овчига узатаркан, шундай деди:

— Рождество байраминг муборак бўлсин, бахт келтирсин сенга, қария! Ҳа-ҳа, авж ёзу қуёш чарақлаб турибди де? Нима бўлди сенга, кўзинг ўтмай қолдими дейман, Кўн Пайпоқ? Ҳозир қиш, нур сочаётган ой-ку. Манави кўзойнакни олгин-у, кўзларингни яхшилаб артгин!

Шундай экан ичайлик, ўртоқ,
гам юракдан чекинсин йироқ.
Агар гамга кўнглингни берсанг,
сочларингда кўпаяди оқ.

Ия, эшитяпсизларми, қари Жон дийдиён бениҳоясини бошлаб юборди чоғи. Улардай зериктириб юборадида бу ҳиндуларнинг ашуласи, шундоқмасми, майор? Фикримча, улар ҳатто оҳанг-куй нималигиниям билишмайди!

Ричард қўшиқ айтиб, гап сотиш билан овора экан, могикан оҳангига монанд аста-аста чайқалганча паст овозда қандайдир мунгин куйни чўзиб хиргойи қилишга тушганди. Мазкур қўшиқнинг сўзлари жуда кам, бунинг устига делавар тилида айтаётгани учун эса унинг ўзию Наттигина тушунарди. У Ричарднинг гапига парво ҳам қилмай, гоҳ тўсатдан этни жунжитиб юборадиган чинқириб, гоҳ яна паст, титроқ овоз билан (афтидан, бу ҳиндулар мусиқасининг ўзига хос жиҳати эди) гамгин ашуласини давом эттираверди.

Умумий гурунг аллақачоноқ тўхтаган, ҳаммалари тагин гуруҳ-гуруҳларга бўлиниб, турли мавзуда суҳбат бошланган — асосан чўчқаларнинг қўтирини қандай даволаш усулларию мистер Грантнинг ваъзу ибодатини муҳокама қилишга тушиб кетишган эди; доктор Тодд эса Мармадьюкка овчи йигитга айнан қандай жароҳат етганини муфассал тушунтирарди. Ҳинду бўлса қўшигини давом эттирарди; афтидаги илгариги тунд хотиржамлик ифодаси йўқолган, қалин сочлари пахмайиб кетганидан ҳатто ваҳшиёна тус ола бошлаётгандек туюларди. Қуткули қўшиқ тобора кучая бориб, тез орада залдаги говур-ғувурни босиб кетди. Кекса овчи

бошини кўтариб, ҳиндуга қараб делаварчалаб қизгин гапира кетди. Китобхонларимизга осон бўлсин учун унинг сўзларини таржима қилиб берамиз.

— Навқирон Бургутни қонуний ҳақ-ҳуқуқидан маҳрум этган ёвуз душман ёнгинангда ўлтирган бўлса-ю, сен нима қилиб ўтиб кетган жанглар ҳақида, ўзинг мағлуб этган жангчилар тўғрисида қўшиқ айтиб ўтирибсан, Чингачгук?

— Лочинкўз, мен — делаварларнинг Улкан Илониман, — жавоб қилди ҳинду ва каловланиб ўрнидан турди. — Мен, худди тентакқушнинг тухумини кўзлаб писибгина борадиган қора илон янглиғ, мингларнинг изини излаб топа оламан, уларни нақ чинқироқ илондай бир зарба билан тил торткизмай қўяман. Оқ танлилар Чингачгукка кун ботгандаги Освего сувидек ярқироқ томагавк берганлар. Аммо у душман қонидан қирмизи тусга кирган.

— Хўш, мингларни нимага ўлдиргансан? Бу ов масканларию кўлларни ўз отанг фарзандлари учун асраш ниятида эмасми, ахир? Улар бутун қабила кенгашида Ут Ямларга берилмаганмиди, ахир? Наҳотки эндиликда овози аранг эшитилаётган ушбу ерда баралла сўзлай олиши мумкин бўлган ёш сардорнинг томирларида гупурган ўша жангчининг қони эмас?

Бу сўзлар ҳиндуни бир қадар ўзига келтиргандек бўлди-ю, у ўгирилиб, судьянинг афтига тикилиб қолди. У бошини бир силкиб, юзи ҳамда ғазаб ўти чатнаб турган кўзларини тўсиб қўйган сочларини орқага олди. Бироқ мусаллас сафосидан онги гоятда хира тортган эди. Белидаги тасмасига қистириғлик томагавки дастасидан тутмоқлик учун бир неча лаҳза беҳуда уринди, бу орада кўзларидаги учқун кўққисдан сўнди-қолди; оғзи қулоғига етгундек, телбаёна иршайиб, Ричард айни шу сонияда олдига қўйган кружкани икки қўллаб олди-ю, ўзини орқага ташлаб, бир кўтаришда бўшатди уни. Шунчалик кайфи ошиб қолган эдики, кружкани аранг столга қўйди.

— Қон тўка кўрма! — деди овчи ҳовриқиб, ҳинду ўрнидан сапчиб турганида; энди бўлса у: — Йўқ, у хурмачасидан ортиқча ичиб қўйди, ҳеч вақо келмайди қўлидан. Ҳиндулар ҳаминша шунақа: ичкилик берсанг бас — дунёдаги жамини нарсани унутиб юборади улар. Ҳа майли, ҳар қалай адолат тантана қиладиган фурсат

келади ҳали. Фақат сабр-тоқатли бўлиш керак, холос,— дея гудранди.

Буларни барини делаварчалаб айтди Натти, турган гапки, ҳеч ким тушунмади унинг сўзларига. У жим қолар-қолмас, Ричард тилга кирди:

— Оббо, Жон бугунлай тайёр бўпти-ку! Чолни омборга опчиқиб ётқиз, капитан, тунагани ҳақини мен бераман. Бугун бадавлатман мен. Жамики ер-мулки, уй-жойи, қимматли қоғозлари, векселларию гаровхатларини қўшиб олгандатм, Дьюкдан ўн чандон бадавлатроқман!

Шундай экан ичайлик, ўрток,
ғам юракдан чекинсин йироқ.
Агар ғамга кўнглингни берсанг,
сочларингда...

Ич, Хайрем, кўтар, сквайр Дулитл, ич, кимга айтяпман! Бугун рождество арафаси, бу байрам, ўзинг биласан, йилда бир марта бўлади.

— Хе-хе-хе! Сквайр бугун негадир ашулани вадавонг қўйиб қолдилар-ку,— деди Хайрем, жилмаяверганидан афти дам-бадам буришиб-қийшайиб.— Ҳар нечук бу ибодатхоначани қуриб битказамиз-а, сквайр?

— Ибодатхоначани дейсанми, мистер Дулитл? Жоме қурамиз биз! Епископлари, кашишлари, дьяконлари, оятчилари ва хори бўлади; органи ҳам, органчиси ҳам, босқони ҳам бўлади! Нариги тарафидан яна битта қўнғироқхонани ёпиштириб, уни иккита черковга айлантирмасак, Бенжамен айтганидек, қаҳқорнинг қаҳрига учрай! Хўш, Дьюк, ҳамённи кавлаштириб, саховат кўрсатадиларми ўзлари?.. Ҳа-ҳа... Судья бўлам тўлайди шубҳасиз!

— Жуда шангилладинг-да, Дик,— дея жавоб қайтарди Мармадьюк,— доктор Тодднинг нима деётганини деярли эшитолмаяпман... Чамамда, сэр, сиз бунақанги совуқ ҳавода жароҳат газак олиши, йиринглаб, хавфли тус олиши мумкин дедингиз чоғи?

— Мумкин эмас бу, сэр, анчайин мумкинмас,— дея жавоб берди Элнатан, тупуги билан ўчоқни мўлжалга олишга беҳуда уриниб.— Шундай яхшилаб боғлаб қўйилган жароҳат; устига устак, ўқ каминанинг чўнтагида бўлса; ҳе йўқ, бе йўқ тўсатдан йирингласа; бундай бўлиши ҳатто мутлақо мумкинмас! Модомки судья жаноблари ўша йигитчани уйига, қаноти

остига олмоқчи экан, унда ҳамма хизматим учун битта ҳисоб қоғози берганим қулайдир балки.

— Албатта, биттасини ўзи кифоя, — деди Мармадьюк юзида тез-тез ифода этиб турадиган муғамбирона табассум-ла, шуниси ҳам борки, у суҳбатдошига қараб куляптими ёки пинҳона мазаҳ қиляптими, асло билиб-англаб бўлмасди буни.

Бу орада қовоқхоначи ҳиндуни омборхонага олиб чиқиб, похолга ётқизиб келди; ўз адёли устига ёпиб қўйилган Жон нақ эрталабгача тош қотиб ухлади.

Кўп ўтмай майор Гартман ҳам «шакарпалак» бўлиб қолди ва овозини баралла қўйиб алланималардир деб шанғиллашга тушди. Стакан кетидан стакан, кружка кетидан кружка бўшайверди, шу тариқа арафа байрами деярли оппоқ тонгга уланиб кетди, бир пайт қари немис қўққисдан «қаср»га қайтиш истаги борлигини айтиб қолди. Бу пайтда улфатлардан аксарияти тарқанган, лекин ўз ошналарининг одату қилиқларидан яхши хабардор бўлган Мармадьюк уларни барвақтроқ уйга олиб кетишга уриниб ҳам кўрмаганди. Шундай бўлса-да, майорнинг оғзидан уйқум келди деган сўз чиқмасиданоқ судья бундан фойдаланиб қолишга ошиқди-ю, учалалари уйга қайтишди. Миссис Холлистер уларни шахсан ўзи эшиккача кузатиб қўяркан, у ердан эсаномон чиқиб, уйларига соғ-саломат етиб олишарида иложи борича нафи тегиши лозим бўлган маслаҳатини аямади.

— Майор, мистер Жонсга суяниб олинг, — деди у, — ёшроқ у, суянчиқ бўлади сизга. «Жасур сувори» га қандоқ ярашиб тушди-я ташрифингиз! Иннайкейин, рождествони қувнаб-яшнаб кутиб олишнинг гуноҳ жойи йўқ — дилига қачон ҳам-қайғу доришини ҳеч зор билмайди-ку, ахир. Хўп, хайрли тун, судья жаноблари, ҳаммаларингни рождестволаринг муборак бўлсин, негаки тонготиб бўлаёзди аллақачон.

Учалалари унинг эзгу тилагига қўлдан келганича жавоб қайтариб, йўлга равона бўлдилар. Яхшигина топталган кенг йўлканинг ўртасидан одимлаб боришаркан, ҳамма иш жойида эди, аммо «қаср» боғига қадам қўйишлари билан бошланди барча мушкулликлар. Уларни батафсил ҳикоя қилиб вақтни сарфлаб ўтирмаймиз-у, фақат бир нарсани, саҳарги ёруғда йўловчи девор-тўсиқ ортидаги талайгина иланг-биланг ёлғизоёқ

сўқмоқларни, Мармадьюк эшик сари элтувчи йўлкада тўсатдан майор билан мистер Жонсни йўқотиб қўйганини пайқаши мумкин эканини бироқ у, ана шу сўқмоқларнинг биридан илгарилаб, ҳадемай яқингинадаги ҳамшишаларининг қор уюми остидан бошларигина чиқиб турган ерга бориб қолганини, шу топдаги ҳолати Ричардга шўхчан ашула бошлаб юборишига халал беролмаганини қайд этиб ўтамиз, холос:

Шундай экан ичайлик, ўртоқ,
гам юракдан чекинсин йироқ.
Агар гамга кўнглингни берсанг,
сочларингда кўпаяди оқ.

XV б о б

Бискай қўлтигида ташладик лангар.

Эндрю Черри.

«Бискай қўлтиги бўйлаб»

Судья дўстлари билан «Жасур сувори» га йўл олишдан бурун Элизабетни уйга элтиб қўйди, бу ерда «қаср»нинг бекаси ушбу кечани кўнгли тусаганидек, бирон кўнгилхуш эрмак ёхуд иш билан ўтказиши мумкин эди. Уйдаги деярли бари чироқлар ўчириб қўйилган, лекин Бенжамен залдаги жавон тепасига хонага шинамлик (айниқсанги Элизабет ҳозиргина тарк этган «академия»га таққослаганда), фэйз бериб турган тўртта зилдай мис шамдонда катта-катта шамларни ҳафсала ила териб қўйган эди.

Валинеъмат хоним ҳам мистер Грантнинг ваъзу хўтбасини тинглаган, муножот таассуроти остидаги кайфияти судьянинг дастурхон устидаги бояги сўзлари етказган ранжу аламни бирмунча юмшатган эди. Бундан ташқари, мундоқ бош қотириб ўйлаб кўришга етарли вақти борийди, хулласи калом, Элизабетнинг ёш эканлигини эслаб, иззат-эҳтиром ниқоби остида илгарилари ошқора тарзда фойдаланганим ҳукми-қудратни сақлаб қолишим мумкин-ку, деган қарорга келди. Кимдир ўзига буюриши, у эса кимнингдир буйруқларини итоаткорона адо этишига тўғри келиши ҳақда ўйларкан, газабдан бўғилиб кетаёзарди, оқибагда у ўзининг ушбу хонадондаги янги мавқеини аниқлаб олишдек қалтис масала хусусида гап очишга бир неча бор оғиз жуфтлади ҳам. Бироқ болалик йилларини эслаб,

Ўз ҳаётидаги ўзгаришлар устида мушоҳада юритиб, эҳтимолки, ўша кунги воқеалар устида фикр қилиб зални айланиб юрган Элизабетнинг мағрурона боқувчи қора кўзларига кўзи тушгани ҳаманоқ вужудини эҳтиромли ваҳима босарди, аммо бу ҳолатни ҳеч қачон тан олмаган бўлурди дилида. Лекин қандоқ бўлган тақдирда ҳам, у анча вақт гап очишга ботинолмади ва ниҳоят ўзини яхши жиҳатдан намоён этишига имкон бергувчи ҳамда тангри қаршисида барча инсон зоти барабар эканлигига шама бўлгувчи мавзунини танлади.

— Бугун Грант ҳазратлари узундан-узун хутба ўқиб, ваъз айтдилар-да ўзиям,— дея гап бошлади Валинеъмат хоним.— Черков кашишлари муножоту хутба ўқиш бобида устаси фаранг бўлишади-да, аммо лекин улар ҳаммасини олдиндан ёзиб олишади, бу эса жуда қулай, қўл келади. Аслида, бас бойлашаманки, турғун дин-этиқод руҳонийларидан анча-мунча ёмонроқ сўзлашади — ахир, булари олдиндан тайёргарлик кўришмайдиам.

— Қайси дину этиқодларни турғун деб атаяпсиз?— деб сўради мисс Темпл хиёл ажабланиб.

— Ҳалиги, пресвитерианлар, баптистлар — тиззалаб ибодат ўқимайдиганларнинг бариникини.

— Демак, сизнингча, дадамнинг диндошлари тиззаловчи динга этиқод қилишар экан-да?— суриштирди Элизабет.

— Йўғ-э, уларни квакердан бошқача от билан аташганини эшитмаганман,— деб жавоб қилди Валинеъмат хоним бир оз хижолат тортиб.— Мен ўзимдай одам ҳам уларни ҳеч қачон бошқача атамаган бўлардим, шунинг учун ҳам судья ва унинг қариндош-уруғлари тўғрисида бирон марта адабсизлик қилиб ноҳўя сўз айтмаганман. Квакерларни доим ҳурмат қилиб келганман — ҳаммалари бирам хушмуомала, бирам сипоки, ҳавасинг келади. Дадангизнинг қандай қилиб черковчилар хонадони қизига уйланганларига сира ақлим бовар этмайди. Минг хил йўлда тоат-ибодат қилишади улар. Квакерлар тинчгина ўтиришади, деярли чурқ этиб оғиз очишмайди, черковларда-чи, шунақанги ҳангомалар бўладикки, кула-кула ичагинг узилиб ўлишинг ҳеч гапмас; нима деётганимни биламан-да, ахир, чунки соҳилда турган кезларимда бир марта ўшанақа черковга борганман.

— Сиз черков ибодатидаги илгарилари мен пайқа-

маган фазилатларни билиб олибсиз. Малол келмаса билинг-чи, менинг хонамдаги каминга ўт ёқилганмикин. Йўлдан чарчаб келганман, ётиб ухлай.

Валинеъмат хоним оз бўлмаса ёш бекасига, ўзингиз эшикни очиб қарай қолинг, деб юборай деди-ю, аммо эҳтиёткорлик аламдан ғолиб келди-да, ҳар нечук ўз обрў-эътиборини сақлаш учун пича ҳаяллаб тургач, буйруқни адо этди. Каминга ўт қаланганини эшитган Элизабет рўзгорбоши билан печкага ўтин ташлаётган Бенжаменга хайрли тун тилаб, ўз хонасига чиқиб кетди.

Мисс Темпл кетидан эшик беркилар-беркилмас Валинеъмат хоним аччиқичакдек узун, чалкаш-чулкаш нутқини бошлаб юборди, у ўз нутқида гўёки ёш бекани на мақтади ва на ёмонладику-я, лекин, шунга қарамай унинг шама-учириқлари тобора қизни нохуш бир қиёфада тасвир эта бораверди. Эшикоғаси ғиқ деб жавоб қайтармай, печь ёнида қунт-ла ишини давом эттираверди, сўнгра эса ҳарорат ўлчагичга назар ташлаб қўйди-да, жавон эшикчасини очиб, у ердаги танасини ўзи ёққан оловнинг ёрдамисиз ҳам бемалол қизита оладиган ичимликларни олди. Шу заҳотиёқ мўъжазгина столча печга яқинроқ сурилиб, унга тартиб билан, ортиқча шовқинсиз, шиша ва қадаҳлар териб қўйилди. Кейин Бенжамен ушбу шинамгина бурчаккинага иккита юмшоқ курсини келтириб қўйди-да, рўзгорбошини гўёки эндигина пайқагандек, деди:

— Қани, миссис Валинеъмат, манави курсига лангар ташласинлар! Ташқарида қирчиллама совуқ, мени бўлса у билан сариқ чақалик ишим йўқ. Пўртанами ёки шамолсиз сукунатми — Бен учун бари бир. Занжилар тағхонага жойлашиб олиб, уёққа шунақанги ўт қалашдики, бутун бошли ҳўкизни пиширса бўлади унда. Ҳарорат ўлчагич шу топда ўн уч даражани кўрсатяпти, лекин заранг ўтинига ишонса бўлади — яна битта қадаҳдан отиб улгурмасимиздан буруноқ ҳарорат ўн даража тепага чиқиб олади, сквайр Бетти Холлистернинг иссиққина қовоқхонасидан қайтганида, худди мачтани ярамас қорақурум билан чаплаб чиққан денгизчидек қизиб кетади. Қани-қани, манави курсига ўлтирсангиз-чи, хоним, иннайкейин, айтинг-чи, хўжайиннинг қизи ёқдими ўзларига?

— Ҳалиги, менимча, мистер Пенгиллен...

— Помпа, Помпа, — дея унинг гапини бўлди Бенжа-

мен.— Бугун рождество арафаси, мисс Валинеъмат, шундоқ бўлгач мени оддийгина қилиб Помпа деяверинг. Шуниси қисқагина, мен эсам бунинг устига манави графинчани қоқ-қуруқ ўзи қолгунича бўшатиш ниятидаман. Хўш деганингиздан, демак, камина Помпалар.

— Воҳ, отагинам-а!— нидо солди Валинеъмат хоним кулиб, бу кулгидан унинг жамики бўгин мурватлари бўшашиб кетгандек туюлди.— Жудаям ҳазилкашсиз-да, Бенжамен, қачон қуйиласиз экан-а! Сизга жавобим шуки, эндиликда бу хонадонда ҳаммаси бошқача бўлади.

— Бошқача!— дея хитоб қилди эшикоғаси ҳайрон қоларли даражада тез бўшаб бораётган графинчага қараб-қараб қўяркан.— Бўлса бўла қолсин, мисс Валинеъмат, озиқ-овқат омбори калитлари каминанинг чўнтагида қолганидан кейин, майли, бошқача бўлаверсин.

— Ҳақ гап — ҳақ,— сўзни илиб кетди рўзгорбоши.— Уйда яхши таому яхши ичимлик ҳаммага етиб ортади... қадаҳимга шакардан жиндаккина соливоринг, Бенжамен... чунки сквайр Жонс фақат парранда сутинигина тополмайди, холос. Лекин жаноб хўжайинлар янгилангач — қонун-қоида ҳам янгича бўлади-да, ахир...

— Ҳаёт худди денгиз шамолидай ўзгарувчан,— деди Бенжамен насиҳатомуз,— шамолдан кўра ўзгарувчан нарсани эса тополмайсиз, Валинеъмат хоним. Пассат шамоллари эсадиган жойларга етиб ололсанг бас, ана унда шогирд болани руль чамбараги олдига қўйиб ҳам, жамики елканларни кўтариб бир ойлаб сузаверсанг бўлади.

— Турмушнинг ўзгарувчанлигини мен билмас эканманми-я! — дея жавоб қилди Валинеъмат хоним суҳбатдошининг ҳолатию сўз оҳангига тақлид қилиб.— Мени айтди дерсиз, бу хонадонда ҳам катта ўзгаришлар бўлади. Мана, менга буйруқ ҳам бера бошлашди аллақачон, қараб туринг, сизгаям бирорта азаматни бош қилиб қўйишади ҳали. Шунча пайтларгача ўз ҳолича яшаб ўрганиб қолгансиз, сизга қийин бўлади унда.

— Узоқ хизмат қилганларнинг мартабаси оширилади,— деди эшикоғаси,— шундоқ экан, башарти улар менинг каравотимга бўлак кимсани излаб топишадиган ёки кают-компанияга янги стюардни оладиган бўлишса, у чоғда сиз қайиғингизни чиғирда ўрнидан

кўзгатиб улгурмасингизданоқ истеъфога чиқаман-қўяман. Гарчи сквайр Дик хушмуомала жентльмену илтифотли капитан, у билан сузиш наҳ ҳузур-ҳаловатнинг ўзгинаси бўлса-да, ҳар қалай жўнгина қилиб, ўзимизчаси — денгизчасига, магар бирор янги кимсани менга бошлиқ этиб қўйишни ўйлаган эрсангиз, у чоғда камина истеъфога кетаман, дейман-қўяман шартта бетига. Мен хизматни бакдан бошлаганман, мисс Петти-бон, ва ҳалол меҳнатим билан ютгача этиб келганман. Мен олти ой Гернси люгерида сузганман, кўрфазларда елкану байроқчаларни саришталаб, йўғон арқонларни ўраб саранжомлаган бу қўллар. Кейин худди ўшандай юмуш билан шуғулланадиган кемачада бир неча бор сузганман. Хўш, бу нима дегани? Муттасил тун қоронғусида таваккалига сузиш дегани. Кемани юлдузларга қараб бошқаришни ҳисобга олмаганда, бўлак ҳеч нарсани ўрганиб бўлмайди бунда. Хўш деганингиздан, ўшандай жойдаям камина талайгина нарсани — мачта устунини қатронлашни, топселни йиғишни ўргандим, сўнгра эса капитан каютасида хизмат қила бошладим — шкипер — кема бошлиғига грог¹ тайёрлаб берардим. Бу жабҳадаги маҳоратни ўша ерда орттирганман, ўргангандаям ўзингизга аёнким, ниҳоятда меъерига етказганман. Хўп, ўртамиздаги меҳру оқибат учун кўтараман.

Валинеъмат хоним бундаин илтифотли қадаҳ сўзи учун миннатдорлик белгиси сифатида бош эгиб қўйиб, ўз қадахидан хўплади — агар яхшилаб ийдирилса у танни қиздирувчи ичимликдан тотинишга ҳамиша тайёр эди. Бир-бирига муносиб боҳурмат жуфт ўзаро ана шундаин илтифоту меҳрибончилик кўрсатгач, суҳбат яна давом этаверди.

— Сиз, Бенжамен, умрингизда озмунча нарсани кўрмагандирсиз. Муқаддас битикларда: «Кимики кемага тушиб денгизда сузса, халлоқи оламнинг кучқудрати мевасини кўргусидир» деб бежиз ёзилмаган-да.

— Шундоқликка шундоқку-я, аммо-лекин бригада ҳам, шхунада ҳам² гоҳо шайтоннинг ишиниям кўришга тўғри келади. Денгизда, Валинеъмат хоним,

¹ Арақ ёки ромга шакар солинган қайноқ сув қўшиб тайёрланадиган ўткир ичимлик.

² Елканли кемачиликда тор маънода тўрт мачтали, чорси елканли кемани — кема деб аталган; бригада иккита мачта, шхунанинг елкани эса қия бўлган.

одам талай билим ортириши мумкин, чунки ҳар хил элу элатларни, турли-туман мамлакатларнинг шаклу тарҳини кўради у. Мана, масалан, камина. Баъзи бир денгизчилар билан қиёслаганда камина билим-сизроқ одамдирман-у, аммо Атлантика океани соҳилларида Аг бурунидан то Финистергача номини ва нимаси билан шуҳрат топганини мен билмайдиган на биронта бурун-қоячаю на биронта оролча бор... Қўшинг, кўпроқ қўшаверинг сувга ромдан. Мана, шакардан олинг. Мени айтганди дерсиз, мисс Петтибон, ширинхўрга тегасиз насиб этса!.. Хўш, шундай қилиб десангиз, шу ердан «Жасур сувори» га бориладиган йўл қанчалик таниш бўлса, мазкур соҳил ҳам, юқорида айтиб ўтганимиздек, ўшанчалик ошно менга, кейин битта нарсани айтайин сизга: Бискай кўрфази — гирт жаҳаннам дошқозонини ўзгинаси! Қани энди у ернинг шамоллари қанақа бўлишини бир кўрсангиз эди-я! Гоҳида икки кишилашиб ҳам битталарининг бошидаги сочини асраб қолишолмайди — нақ ҳар толасини биттама-битталаб юлқиб кетаёзди. Уёқда денгизда сузиш нимаю бу ерда чанада дам адиру тоғ тепасига кўтарилиб, дам тоғ тепасидан қуйилаб йўл босиш нима, иккови бир гўр.

— Вой ўлмасам! — нидо солди Валинеъмат хоним. — Уёқдаги тўлқинлар наҳотки тоғдай-тоғдай баланд бўлса, Бенжамен?

— Мана, қулоқ беринг-а... Лекин олдин грогдан қиттак отиб олайлик. Хў-ўш!.. Сизларнинг юртингларда ром жуда зўр бўлади-да! Хўш, Вест-Индияга яқинлашган сайин тушунарли бу. Эҳ, жин урсин! Борди-ю Гернси Ямайкага яқинроқ жойлашганидами, ромининг нархи бир пақир бўларди. Тўлқинга келганда эса, Бискай кўрфазида жуда баланд кўтарилади-ю, равон йўрғалайди, кейин, мабодо шамол жануби-ғарбдан эсаётган бўлса тўлқинлар шунақанги кўкка сапчиб, шовуллаб ўйин тушадикки, кўриб баҳри-дилинг очилиб кетади. Хў-ўш, агарда ҳақиқий долғаларни кўрмоқчи бўлсангиз кўрфазга боришингизни ҳожати йўқ, яхшиси ғарбдан шамол эсаётганда Азор ороллари атрофида сайр қилинг, кема тумшуғи жанубга қараган, ер эса шамолга рўпара бўлса-ю (агар дош берса, албатта), кемани шамолга имкони бориचा тиккалатиб, икки навбат муддати давомида йўл боссангиз — ана ўшанда кўрасиз тоғдай-тоғдай тўлқинларни... Мен бир

сафар «Боадицея» фрегатида ¹ бўлганман ўша ерда: дам бутун бошли осмон ўрта мачтадаги чорси елкандан ҳам кичикроқ бўлиб қолганга, дам кема таккинасида бутун инглиз флотини домига тортадиган жаҳаннамий ўпқон оғзи очилиб кетганга ўхшайди.

— Шундай жаҳаннамда қўрқмаганингизни қаранг-а, қандоқ омон қолгансиз ўшанда, Бенжамен?

— Қўрқмаганингизни қаранг дейсизми? Шўр сувга шўнғишдан ким ҳам қўрқаркан? Омон қолишга келганда эса, мана бундоқ бўлганди. Талайгина шўр сув ютиб, кема саҳнни мириқиб «ювганимиздан» сўнг, ҳуштак чалиб ҳаммани тепага чорладик-да,— навбатчиликдан бўшлар, худди бизнинг партўшагимизда ётгандай, ўз осма каравотларида уйқуга кетганди,— денгиз осойишталанишини кута бошладик. Кемани шамолга мослаб бурдик, олдинги мачтанинг пастки елканларини йиғдиг-у, қиялаб кетавердик. Мисс Петтибон, фрегатимиз қандоқ учиб борганини ўзингиз бир мулоҳаза қилиб кўринг-а, мен сизга айтсам, чин сўзим, гўёки бу ердаги олмахонлар дарахтдан-дарахтга сакрагандек, у ҳам бир тўлқиннинг кифтидан иккинчисининг чўққисига сакрарди.

— Шунақасиям бўларканми? Сувдан бутунлай узилиб, тўғридан-тўғри ҳавода учиб-а? — дея хитоб қилди Валинеъмат хоним таажжубдан қоқсуяк қўллари билан чапак чалиб.

— Э-э, бу — сув чангалидан қутулиб чиқиш сиз айтганчалик осон иш эмас. Атрофни лак-лак сачраган томчию сув қатралари босиб кетгандики, қаер денгизу қаер булут эканини ажратиб бўлмасди. Хўш деганингиздан, қум соат икки марта бўшагунича (бир соатча) худди шу тахлит суздик. Кўприкчада капитаннинг ўзи турарди, бошқариш чамбари олдидан тўрт нафар бошқарувчи жой олганди, олти чоғли денгизчини эргацтирган йўл кўрсатувчи штурман батарея ўрнатилган саҳнда румпель — бошқарув ричагини буриб ётишарди. Хушқад кемамиз қанчалик итоат этарди-я рулга! Эҳ, нимасини айтасиз, хонимойим, бутун Англияни излаганда бу фрегатдан аълороқ қасрни тополмасдингиз. Агар мен қирол бўлганимдами, уни Лондон кўприги ёнида лангар ташлатиб тургазиб қўйишга фармони олий бериб, ўшанга кўчиб ўтган

¹ Елканли ҳарбий кема.

бўлардим. Нимага шундай қилардим? Шунинг учунки, бошқаларни айтмай қўя қолайлиг-у, лекин қулай бинода туришни ихтиёр этиш ҳазрати олийларининг ўз изнларида-ку, ахир.

— Уёғи нима бўлди ахир, Бенжамен? — деди рўзғорбоши ҳовриқиб, бир вақтлар эшикоғасининг жонига чанг солаёзган хавфу хатарлардан ҳам ҳайрат, ҳам даҳшатга тушиб.— Нима қилдингиз ўшанда, айтсангиз-чи, ахир?

— Нима қилдим? Ҳалиги марди майдон денгизчиларга муносиб тарзда ўз бурчимни бажардим. Мана, масалан, айтайлик, ўша кемада мусью Лекванинг ҳамюртлари сузаётган бўлганларида, турган гапки, улар фрегатни қайсидир оролча ёнида ўз ҳолига ташлаб қочган бўлишарди, биз эса токи шамолга тескари қараган Пику тоғлари кўрингунича сузгандан-сузавердик, ўша ерга қандоқ чиқиб қолганимизни билсам турган еримда тил тортмай ўлай: оролни айланиб ўтдикми ёки тўғри устидан ошиб ўтдикми, буни худо билади. Аммо гап бунда эмас — эндиликда тоғ бизни шамолдан тўсиб турарди, шунда биз гоҳ бир йўналишда, гоҳо бошқасида сузардик, баъзан эса очиқ денгизда нималар бўлаётганини кўриш учун «мўралаб» кўярдик, хуллас, довул тўхтагунга қадар шу аҳвол давом этаверди.

— Вой отагинам-эй! — нидо солди Валинеъмат хоним, у Бенжаменнинг денгизчилар тилида айтган ибораларидан биронтасигаям тушунмаганди-ю, бироқ жунбушга келган табиий ҳодиса — офат манзарасини ширавагина кўз олдига келтирган эди ҳар қалай.— Войбўй, мунча ваҳимали экан сиз денгизчиларнинг ҳаётингиз! Башарти, шундоқ яхши ва осойишта вазифани ташлаб кетишга тўғри келишини ўйлаш кўнглингизга хуш ўтирмас экан, буни нимаси ажабланарли. Уз-ўзидан аёнки, катта кулфат эмас бу, сира-сира бундан қолишмайдиган хонадонлар кўп. Судья мени рўзғорини тебратиб туришга кўндиришга уринганида бу ерда узоқ қолиб кетиш ҳатто хаёлимга ҳам келган эмасди. Мен миссис Темпл оламдан ўтганига бир ҳафтагина бўлганида, нималар қилишяптийкин, деб шунчаки бирровгина келгандим бу ерга, кечқурун уйга қайтмоқчийдим, буни қарангки, уйдагиларнинг ҳаммаси шунчалик хафа, ҳаммаёқ шунақанги тўс-тўполону айқаш-уйқаш бўлиб кетгандики, асти

қўяверасиз — хўш, қолмай, уларга ёрдам бермай иложим қанча эди, ахир? Хизматим ҳам тузуккина кўринганди. Мени бошим очик, уларга эса ёрдам ошу нондай зарур эди, шундай қилиб қолавердим бу ерда.

— Шундай қилиб, хонимойим, узоқ вақтгача лангар кўтармадим денг! Бас бойлаб айтаманки, ушбу кемачани бошқариш дидларига жуда ўтиришиб, ёқиб қолган-да ўзиям!

— Вой, қўйинг-э, Бенжамен! Сизнинг биттаям сўзингизга ишониб бўлмайди-я! Ҳалигиндай, тўғри, судья ҳам, сквайр Жонс ҳам хушмуомала, кўнгилчан одамлар-а жудаям, лекин эндиликда бу ерда ишлар бутунлай ўзгача бўлади, мана мени айтди дерсиз. Судьянинг шаҳарга бормоқчилигини, уёқдан қизини олиб келмоқчи эканини билардимку-я, албатта, лекин тан оламан, бунақанги қилиқни кутмагандим ундан. Ишонаверинг, Бенжамен, у ғирт алвастига айланади ҳали!

— Алвасти! — дея такрорлади эшикоғаси, шубҳагумон забтида қисила бошлаган кўзлари ҳайратдан чақчайиб. — Худо шу ердаёқ жонимни олсинки, хонимойим, бунақада сиз «Боадицея»ни ҳеч нимага арзимайдиган шалақ фрегат эди дерсиз ҳали. Қанақасига алвасти бўларкан у? Кўзлари нақ Зухрою Чўлпондай чарақлаб турмайдими, ахир? Зулукдай қоп-қораю қотириб мойланган арқондай ятираб турган сочлари-чи? Рафтори-чи, ҳарбий фрегатинг сокин ҳавода шатакда сузаётгандай равон. Ҳатто «Боадицея» мизнинг тумшугидаги ҳайкалча ҳам ип эшолмайди унинг олдида, бу ҳайкалча эса, капитанмиз такрор-такрор айтишича, буюк қироличамизнинг тимсоли экан-а, ахир. Қироличалар эса доим сулув бўлишади — ўзингиз ўйлаб кўринг-а, агарда ўзига соҳибжамол хотинни танлаб ололмаса ким ҳам қирол тожини кийишга рози бўларди? Аллақандай тавияни ўпиб нима маза топарди киши?

— Агар яна мана шунақанги ножўя, беадаб гаплардан гапирадиган бўлсангиз, Бенжамен, шу заҳотиёқ тураману кетвораман! — деди рўзгорбоши. — Ҳеч ким тортишаётгани йўқ, кўринишидан туппа-тузуккина, лекин олдиндан айтиб қўя қолай сизга, ундан яхшилик чиқмайди сира. Шунақанги кеккайганларки, бировни назар-писанд қилиб гаплашгилариям келмайди.

Сквайр Жонс оғзидан бол томиб, уни шунақанги мақтаганидан, жудаям хушфеъл ойимқиз экан-да, деб ўйлагандим. Қўйинг, тортишмай кўяқолинг. Луиза Грант унга қараганда чандон марта тарбия кўрганроқ, у билан Бетти Темплнинг орасида ер билан осмонча фарқ бор. Онаси оламдан ўтганидан кейин уйга қайтиши қандоқ бўлди, кўнгли чўкмадими, шуни сўрамоқчийдим, у мени лоақал бир оғизгина сўзга арзитмади-я.

— Хонимойим, балки у гапингизни тушунмагандир, ўзингиз ҳам шунақанги жўн қилиб гапирасиз-да, мисс Лиззи бўлса лондонлик машҳур хонимнинг пансиониди сабоқ олган, иннайкейин, гап-сўзда худди каминадай ёки энг олди жамоатчилик давраларида бўлган, дунё кўрган одамлардан асти кам жойи йўқ. Сиз бир ўқимаган хотинсиз, ёш бекамиз эса илм номи борки жамикисини ипидан-игнасиғача сув қилиб ичиб юборган.

— «Бека!» — дея чийиллади Валинеъмат хоним. — Худди мен аллақаяқдаги қораялоқ чўридай, нималар деяпсиз ўзи, Бенжамен! У менга бека эмас, ҳеч қачон бека бўлолмайди ҳам. Гапимга келганда бўлса, мен энг соф тилда гапираман, ахир мен Янги Англиядан, Эссекс графлигиданман, Кўрфазёқаси штати¹ бўлса айнан шу билан донг таратган-а.

— Уша Воштат кўрфази тўғрисида тез-тез эшитиб турардим-у, — деб қўйди Бенжамен, — локигин фалон вақт у ерда бўлганман деб айтолмайман, иннайкейин, ҳатто унинг қаерда жойлашганини ҳам тузук-қуруқ билмайман. Эҳтимол у ерда лангар ташлашга қулай жой бордир-у, локигин Бискай кўрфази ёки, масалан, Тор қўлтиғига нисбатан катта ҳарбий кема олдида кафтдеккина кемачадай бир гап бўлиши керак. Тил масаласига келганда эса, битта гапни айтиб қўяй: Уоппинг ёки йўқ Рэдклифф йўлида лондонликларнинг қандай сўзлашларини бир эшитсангиз эди-я — нақ билакдек арқонни қайта эшиб бераётгандек, бутун бошли сўзликдаги жамики сўзларни терибтизиб ташлашади. Хўш, гап бундаям эмас, хонимойим, ўзингиз мундоқ ўйлаб қаранг-а, мисс Лиззи сизни жуда дилингизни оғритадиган даражада ранжитганча

¹ Кўрфазёқаси штати (Массачусетс кўрфази) — Массачусетс штатининг жонли тилдаги номларидан бири.

йўқ-ку, ахир. Яхшиси, тагин бир қултумгина отинг-у, барини эсдан чиқариб, мундоқ ҳалол одамлардай афв эта қолинг уни.

— Шуниси етмай турувди-да ўзи! Қаёқдаги гапларни ўйлаб топасиз-а, Бенжамен. Ҳеч ким мени бунчалик хўрламаган, иннайкейин, бунақанги муомалага тоқат қилиб бўпман! Бисотимда юз эллик доллар билан кўрпа-тўшагим, кейин йигирма бош совлигим бор. Бир қизалоқни ўз исми билан атаб бўлмай-диган хонадонда туришга жудаям кўзим учиб тургани йўқ. Қараб турсин, оғзимга сиққанича Бетси деб атай-вераман уни — озод мамлакатда яшаймиз, шуни-чун биров тақиқлаб кўрсинчи бун! Рост, ёзгача шу ерда яшаб турмоқчийдим, энди-чи, эртага эрталабоқ ҳисоб-китобни сўрайман, ана ундан кейин хоҳлаганимдай гапиравераман, биров хўжайинлик қилиб бўпти унда!

— Ҳақ гап ҳақлигича қолади, Валинеъмат хоним, — деди Бенжамен. — Ҳеч ким сиз билан бу хусусда тортишиб ўтираман деятгани йўқ. Гўёки сизнинг тилингиз гапга кирганда рўмолча билан оғзингизни ёпишдан кўра бўронни тўхтатиш осонроқ эканини камина билмайдигандек. Айтинг-чи, хонимойим, ўша Воштат кўрфазингиз соҳилларида маймун кўп бўладими?

— Ўзингиз маймунсиз, мистер Пенгиллен! — дея бобиллади рўзгорбоши дарғазаб бўлиб. — Аниқроғини айтсам — айиқполвон! Сўлоқмон қора айиқ! Андишалию инсофли аёлнинг суҳбатидан садқа кетинг-э, хайф сизга-е! Судьянинг хонадонида яна ўттиз йил турган чоғимдаям сиз билан бирон марта ҳамсуҳбат бўлишдек пасткашлиқни раво кўрмайман ўзимга. Бунақанги суҳбат бадавлат хонадоннинг меҳмонхонасига эмас, ўчоқбошисига боп, ўша ерда ярашади.

— Гап бундоқ, мисс Пети... Мети... Кетти, балки ростдан ҳам гоҳида, биров мен билан беллашишни хаёл қилиб қолса, айиқполвон бўлиб кетарман-у, локин мени нима деяётганини ўзи ҳам билмайдиган, вайсаб, валдирагани-валдираган махлуқ — маймун деб аташларига рози бўлсам турган жойимда тил тортмай ўлай. Нима, тўтиқушманми сизга мен? Ростдан ҳам доимо тили қичиб, ҳар қанақанги тилда чулдирай-диган ана шу қуш бўлади; аллақандай юнончами-ей, воштатчами-ей, эҳтимол, ғарбдаги голландлар лаҳжасидами-ей, чулдурашни диёнатлию тавфиқли одамларга кераги йўқ, Хўш, нималар деб чуғурлаётга-

нини унинг ўзи билармикан? Қани, хонимойим, сиз менга шуни айтинг-чи. Масалан, мичман капитан буйруқ бериб турганида қойиллатиб бошчилик қилади, борди-ю унга бировнинг кўмагисиз сузишни, кемани ўз билгича белгиланган йўналиш бўйича олиб боришни топшириб қўйиб кўринг-чи, ана унда ҳеч нимага ақли етмайдиган шогирд боладан бошлаб бутун команда мичмандан кулмаса, ортиқ бир томчиям грог насиб қилмасин каминага!

— Ҳа, ортиқ бир томчиям грог насиб қилмасин илоё! — дея бидирлади Валинеъмат хоним аламидаън шартта туриб, шамга қўл чўзаркан.— Шундоқ ҳам алжиб қолдингиз, Бенжамен, ортиғи хурмачангизга сизгамайди, тагин куракда турмайдиган адабсиз сўзларни валдирамасингиздан бурунроқ жўнаб қола қолай ёнингиздан.

Рўзгорбоши шундай деганича, нақ Элизабетнинг ўзидан қолишмайдиган салобату хиром-ла (ақалли ўз наздида шундай туюлди) чиқиб кетди. У «арақхўр», «ялоқхўр аҳмоқ» ва «тўнғиз» қабалидаги ҳақоратомиз «исми шарифларни» қалаштириб минғирлаганича чиқиб кетаётиб эшикни бамисоли пилта-милтиқ отилгандек тарақлатиб ёпди.

— Кимни маст деб ўйлаяпсан ҳали? — дея ўқирди Бенжамен Валинеъмат хонимнинг кетидан газаб-ла, худди уни қувиб етмоқчидек сиёқда ўрнидан хиёл кўтарилиб.— Уларини топган ҳунарлари бировларни чалпиб, ғийбат қилиш-у, кўнгиллари аслзода хонимларга тенглашишни тусаб қолганига ўласизми! Мундоқ тузукроқ муомалаю юриш-туришни қай гўрдан ҳам ўргана қолардинг сен шўрлик. Уша лаънати Воштат қўлтиғингдами-я!

Шу аснода Бенжамен яна гурс этиб юмшоқ курсисига қулади-ю, ҳеч қанча вақт ўтмай ўзининг суюмли жонивори — айқполвоннинг гўлдирашига ўхшаш қутқули товуш тарала бошлади. Аммо-лекин, баъзи замонавий адибларнинг нафис тили ила айтганда, «Морфейнинг оғуши» га тушишдан олдин у «маймун», «тўтиқуш», «газак», «алвасти» ва «Воштат қўлтиғи» каби заҳаролуд луқмаларнинг ҳар бири орасида муносиб тарзда сукут сақлаб, важоҳатли тарзда, эшитилмайдиган қилиб сўкишга улгурди.

Токи Ричард, майор Гартман ва судьяларнинг шовқинлаб кириб келишларидан эшикоғаси уйғониб кетгу-

нига қадар орадан икки соатлар чамаси вақт ўтди. Бу орада Бенжамен шунчалик ўзига келиб қолган эдиким, у Ричард билан майор Гартманни ётоқхоналарига эсон-омон кузатиб қўйди, кейин эса, эшикларни беркитиб олишни уйнинг тинчлигию жо-бажоллиги, мол-мулкнинг бус-бутунлигидан энг кўп манфаатдор одам зиммасига қолдириб, ўзи ҳам ғойиб бўлди. Бироқ у кезларда қулфу ғалақаларга кўпдаям эътиқод қўйилмасди. Шу боисдан Мармадьок ўт ёниб турган камин ва печларни кўздан кечириб чиқди-да, кейин у ҳам ётоқхонасига йўл олди. Ушбу оқилона юмуш адо этилганини хабар қилиш ила ҳикоятимизнинг илк оқшоми кечган кечмишлар таърифу тавсифини ниҳоясига етказамиз.

XVI б о б

Биринчи соқчи (секин): Иигитлар,

Бу ерда нимадир бўлган.
Эҳтиёт бўлинглар...

Шекспир.

«Йўқ нарсадан минг ғалва»

Уша куни вақт ярим кечадан оғанда «Жасур сувори» қовоқхонасини тарк этган шўх-шодон шинавандаларнинг жамикиси бахтига ҳаво хийла илиб қолган, қор уюмлари оралаб адашиб-улоқиб юришаркан, ҳаммалари ўз бурунларию ёноқлари омон қолиши борасида чўчимасалар ҳам бўлар эди. Сахар палласига бориб кўкда шаффоф булутчалар шитоб-ла сирғалиб-сузиб қолган, ой олисдаги океандан илиқ ҳавони элтаётган шамол шимол сари қувиб келаётган ўрқач-ўрқач туман тўлқинлари ортига яширинганди. Ётоғидан бош кўтарган қуёшни қалин булутлар, тўсиб турар, эндиликда водийга жанубдан уфураётган шамол кунлар илиб кетишидан дарак берар эди.

Элизабет кунёқ томондаги тоғу тепалар узра рангпар-нимранг ёғду қалқиб-ярқираб қолганини пайқаганда (водийнинг тунёқ ёнбағирликлари эса хийла эртароқ ёришарди) аллақачон тонготиб бўлган эди, шунда қиз токи рождество маросимини иштиёқ-ла байрам қилаётган жамоат нонушта дастурхони тева-рагида тўплангунига қадар пича айланиб, ёруғда тева-рак-атрофни томоша қилишга аҳд этди. Элизабет

шундоқ этагидан яқиндагина ўрмон паҳлавонлари — азамат дарахтлар ўрнини эгаллаган ёш қарағайзор бошланадиган чоғроққина ҳовлида тўхтаб, мўйна елкапўшига яхшилаб ўраниб олди, зотан, ҳаво илий бошлаганига қарамай, ҳар қалай ҳали совуқ кучдан қолмагани; у энди йўлга тушай деган ҳам эдики, нақ теппагинасида мистер Жонснинг овози янгради:

— Байрамлари муборак, Бесс, айёминг яхши ўтсин, бахтинг ёр бўлсин! Мундоқ қарасам, сахархез қушча кўринадан, аммо мен ҳарҳолда сендан кўра муғамбирроқман. Ҳали шу пайтгача камина уйдагиларнинг жамикисини — каттадан кичигию, оқу қораю саригигача — биринчи бўлиб байрам билан қутлаёлмай қолган бирорта мавлуд ўтганмас. Илло, жиндаккина шосмай тур, мен пўстинимни кийиб олай; ахир сен янгиликларни томоша қилмоқчисан-ку, ҳеч бир зот мендан яхшироқ тушунтириб беролмайди барини: ҳаммаси каминанинг калласи билан қилинган ишларда, ахир. Дьюк билан майор анави миссис Холлистернинг иблисона селавашаробидан кейин яна бирор соатлар чамаси қотиб ухлашади.

Элизабет бурилиб қараб, доимо биринчи бўлиш иштиёқи запти-тазийқидаги қариндоши деразани ланг очиб, ҳали тунги каллапўши ечилмаган бошини чиқариб турганини кўрди. Қиз кулиб юборди, кутиб туришга ваъда бериб, уйга қайтди, бироқ бешта ваҳимадор муҳр билан безалган каттакон пакетни кўтарганча тезда яна ҳовлига чиқиб келди — буни қарангки, нақ мистер Жонсни қарши оладиган дамда ҳозир бўлиб турибди-да.

— Кетдик, Бесси, қани юр! — деди у завқлашанғиллаб, қизни қўлтиқлаб оларкан. — Қор тагдан эрий бошлаган, локигин бизни кўтаради ҳали. Ҳаводан Пенсильвания баҳорининг иси келаётганини туйяпсанми? Бу ернинг об-ҳавоси ўлгудек бетайин, жонгинам. Мана, масалан, кеча кечки пайт совуқ одамни ҳаммаёғини карахт қилиб, бутун этини ўлдириб қўйгандай эди, каминани бундай аҳволга солишга эса унча-мунча совуқнинг чоғи келавермайди; соат ўнларга борганда бўшашди, ўн иккиларда бутунлай илиб кетди, ундан уёғига шунчалик исидики, ҳатто устимдаги кўрпани олиб ташладим... Э-эй, Агги! Байрамнинг қутлуг бўлсин, Агги! Эшитяпсанми гапимни, қора кўппак? Мана бир доллар, ол, ҳалиги, борди-ю

судья билан майор мен қайтмасимдан бурун тура-
диган бўлишса, физиллаганча бориб айтгин-а менга.
Агарда Дьюк мени гафлатда қолдирадиган бўлса,
ўла-ўлгунча кечирмайман сени.

Занжи қор уюмига тушган тангани шоша-пиша
олди-ю, ҳушёру сергак бўлиш ва масса Ричардни
ўз вақтида огоҳ этишга сўз берди. Сўнгра у тангани
йигирма футча баландга чириллатиб ирғитиб, илиб
олди-да, олган совғасини кўрсатиб мақтангани ошхонага
қараб кетди — кўнгли ором топган, бахтиёрликдан
оғзининг таноби қочиб, дам-бадам иршайиб кўярди.

— Хотиржам бўлинг, бўлажон,— деди Элизабет.—
Дадамни ётоқхонасига бирров кўз ташлагандим —
бир соатсиз туришлари қийин-ов, мана, зарур эҳти-
ёткорлик чоралариниям кўриб қўйдингиз, энди уни
биринчи бўлиб табриклашга шак-шубҳасиз улгурасиз.

— Элизабет, тўғри, Дьюк сени отанг-у, локигин
сенга шуни айтиб қўяй ҳар ҳолда: Дьюк ҳаттоки
энг арзимас нарсадаям биринчи бўлишни яхши кў-
радиган одамлар тоифасидан. Менга келганда эса,
бирор кимса билан беллашиш зарурати туғилиб қолган
ҳолатларни мустасно қилганда, бу нарсага нисбатан
мутлақо бепарвоман. Мабодо, мен бошқалардан яхшироқ
қиялпман буни, деб кўз-кўз қилинадиган бўлса, ҳар
қандай ўз-ўзича ҳеч бир аҳамияти йўқ нарса ҳам ниҳо-
ятда аҳамияти катта, зўр бўлиб кўринади-да, ахир.
Мана сени отанг ҳамма нарсада биринчи бўлгиси ке-
лади, мен эсам, унинг каминага етишига анча-мунча
қовун пишиғи бор эканини исботлашга интиламан,
холос.

— Жудаям тушунарли бу, сэр,— деди Элизабет.—
Оламда сизлардан бошқа одам бўлмаганида сиз буна-
қанги тафовутдан нафратланардингиз, лекин, ростки
бўлак одамлар ҳам бор экан, истасангиз-истамасангиз
барчаларининг сизга етишига анча-мунча қовун
пишиғи борлиғици исботлашингизга тўғри келади.

— Ҳа, баракалла. Ўзинг оқила қизсан, Бесс, устоз-
ларингга раҳмат. Уша сен ўқиган мактабни ўзим танла-
гандим-да, ахир. Отанг ўз ниятини айтганида мен
нью-йорклик бир дўстим билан хат ёзишгандим, у
менга худди ўша сен ўқиган пансионни тавсия
қилганди. Дьюк олдинига одатича тиҳирлик қилди,
локигин ҳамма шарт-шароитни билгач, менинг гапимга
кўнишга мажбур бўлиб, сени ўшоққа жўнатди.

— Ҳе, Дьюкнинг камчиликларини санаш етар энди, тақсирим. Ахир отам бўлади-я у киши ҳар қалай, агарда биз Олбанида эканимизда сиз учун нималар қилганларини билганингизда борми, феъли-атворларини бунақанги синчиклаб элак-элак қилиб ўтирмаган бўлардингиз.

— Мен учун-а? — шангиллади Ричард ва бу хабар устида тузукроқ мушоҳада қилмоқлик учун йўлдан тўхтади.— У, тўғри, менга янги голландча ибодатгоҳ режасини топиб келди. Локигин мен учун қора чақалик аҳамияти йўқ бунни, зеро алоҳида истеъдодга эга одам бегоналарнинг тарҳи-режаларига камдан-кам мурожаат этади. Унинг ўз ақлу закоси — мана энг аъло меъмор.

— Гап бу тўғрида эмас,— уни фикридан қайтаришга уринди Элизабет сирли табассум-ла.

— Йўғ-э? Хўш, унда... балки янги қопқа хусусидаги илтимосномада мени йўл божини йиғувчи вазифасига тавсия қилгандир?

— Балки шундайдир, билмадим, лекин мен бошқа вазифа ҳақида гапиряпман.

— Бошқа? — тақрорлади қизиқсинишдан типирчилаб қолган мистер Жонс.— Демак, ҳар қалай бу қандайдир вазифага тайинлаш экан-да. Мабодо милицияга бўлса, рад қиламан.

— Йўқ, йўқ, милицияни ҳеч қанақанги алоқаси йўқ бунга! — хитоб қилди мисс Темпл унга пакетни кўрсатиб, ўша заҳотиёқ шўхчанлик ила қўлини узоқлаштираркан.— Бу лавозим ҳам фахрли, ҳам даромадли.

— Ҳам фахрли, ҳам даромадли дегин! — дея шангиллади мистер Жонс ҳаяжондан ўзини йўқотаёзиб.— Кўрсата қол ўша қоғозни тезроқ, азизим. Ахир, нимандир, қандайдир ишни бажаришим керакдир-ку унда?

— Топдингиз, Дик оға; бу музофотдаги энг юқори ижрочи ҳокимият. Ҳарҳолда, дадам рождество байрамига совға қилишим учун бу пакетни менга бераётганида шундай деди. «Дик музофотда ижроия ҳокимиятни бошқаришдан ғоятда хурсанд бўлади», деди у.

— Музофот ижроия ҳокимиятини бошқариш? Сафсата,— нидо солди Ричард сабрсизлик ила қизнинг қўлидан пакетни юлқиб оларкан.— Бунақанги лавозим йўқ. Ким? Нима? Мистер Ричард Жонс, эсквайр,

музофот шерифи қилиб тайинланади... Ана бу дарҳақиқат қойил иш, баракалла Дьюк, қойил! Дьюк меҳрибон одам, ҳеч қачон дўст-ёрларини эсдан чиқармайди, тан олиш керак бунди. Шериф! Музофотнинг олий шерифи! Яхши жаранглайди бу, Бесс, локигин шерифнинг бурчи-хизмати янаям яхшироқ адо этилади. Дьюк ҳар қалай мулоҳазали одам, одам танлашни билади. Мен ундан ғоятда миннатдорман, — шу сўзларни айтаркан, Ричард ўзи ҳам пайқаманган ҳолда кўзларини пўстини бари билан артди. — Албатта, агарда вазифамга алоқадор бирор нимада унга хизмат қиладиган кези келиб қолса, мен бунга ҳамиша тайёрман, ўзиям ишонч ҳосил қилади ҳали бунга. Ёрдамим тегади унга, жияним Бесс, тегади! Войбўй, бу лаънати жануб шамоли кўзни ёшлантиришини қара-я.

— Ана энди, бўлам Ричард, — кулиб деди қиз, — энди шуғулланадиган биронта эрмак топсангиз керагов! Менинг наздимда бу ерда қиладиган иш ачиб-бижиб ётган бўлса-да, дастлабки кунлари, бу кимсасиз овлоқ ўлкаларда шуғулланадиган ишни ўзи йўқ, ғирт бекорман, деб тез-тез шикоят қилиб турганларингизни унутганимча йўқ ҳали.

— «Эрмак!» — такрорлади Ричард, кейин бурнини қоқди-да, жиккак қаддини ростлаб, юзига жиддий тус берди. — Ҳамма гап режа-тартиботда, жонгинам. Мен шу бугуноқ ўтириб, музофотнинг тартибот режасини тузиб чиқаман. Ўзинг биласанки, шерифнинг ёрдамчилари бўлиши керак. Музофотни районларга бўламан, улардан ҳар бирига ана ўшандай ёрдамчини бошлиқ қилиб қўяман, биттасини эса қароргоҳим жойлашадиган кентга тайинлайман. Хў-ўш, бир бош қотириб кўрайлик-чи... Мана, масала дейлик, Бенжамен. Ҳа, Бенжамендан ажойиб шериф ёрдамчиси чиқади; у аллақачон америка граждани — фуқаролиги ҳуқуқини олиб бўлган, бунинг устига яна от минишни ҳам билганида борми, баркамол шахс бўлиши тайин эди-да.

— Тўғри, мистер шериф, — деди ҳамроҳи, — ростки у кемачиликдаги йўғондан-йўғон арқонларни яхши фарқлаб, фаҳмига етар эканми, унда вақти-соати етиб мансаби тақозо этадиган бўлса, оддий тизимчани ҳам эплай олар дейман...

— Э йўқ, — қизнинг сўзини бўлди Ричард, — шу нарсага аминманки, ҳеч ким одамни ундан қотириб-

роқ осолмайди... яъни... э-э... Ҳа, Бенжамен мазкур кўнгилсиз, хунук ишни боплайди, мабодо бунга розилик бергудек бўлса, албатта, аммо ўйлайманки, у ҳеч қачон розилик бермайди. Йўқ-йўқ, мен уни бирор кимсани осийшга мажбур этолмасам ва от минийшга ўргатолмасам керак. Бўлак ёрдамчи излашимга тўғри келади чоғи.

— Эҳ, бўлам-а, бу муҳим ишларни ҳал этишга вақтингиз етиб ортади ҳали, ҳозирча эса, ўтинаман сиздан, бош шериф эканингизни унута тулинг-у, назокатли ҳамроҳ бўла олиш қўлингиздан келишини исботланг амалда. Ўша менга кўрсатишни ваъда қилганингиз янгилигу ўзгаришлар қани, қаерда улар?

— Қани, қаерда дейсанми? Э, ҳамма ерда. Манави ерни янги кўчаларга мўлжаллаганман, улар битқазилиб, ҳамма дарахтлар ағдарилиб, жамики уйлар эса қуриб бўлингач эса, ажойиб даҳа бўлади бу ер, тўғриямасми? Дьюк, ўжарлигига қарамай, ҳеч шубҳасиз ҳимматли, танги одам. Ҳа-ҳа, менга, турма бошлиғини ҳисобга олмаганда кам деганда тўртта ёрдамчи зарур.

— Қани, ҳеч қанақанги кўча-пўчани кўрмаяпман-ку,— деди Элизабет.— Еки сиз анави ёш қарағайзордаги дарахти кесилган тор-тор очиқ йўлакларни айтаяпсизми? Наҳотки сиз ростдан ҳам ана шу ўрмон билан ботқоқликда иморат солишга киришмоқчи бўлсангиз?

— Бесс, биз на дов-дарахтни, на адир-тепани, на ботқоқни, на тўнка-тўнгакни, қисқаси, авлодларимиздан бўлак ҳеч нимани ўйлаб ўтирмай, компас бўйича ўтказишимиз лозим кўчаларни. Отангинг истакхоҳиши шундоқ, отанг бўлса, ўзинг биласанки...

— ... сизни шериф қилиб қўйди, мистер Жонс.— дея унинг сўзини шундай оҳангда ниҳоясига етказдиким, бу оҳанг қизнинг ҳамроҳига унинг ман этилган мавзуга бориб тақалганини очиқ-ойдин эслатиб қўйди.

— Биладан, биладан,— хитоб қилди Ричард,— қани энди менинг қўлимда бўлса-ю, Дьюкнинг бошига қироллик тожини кийгазиб қўйсам. Саховатли йигит у, ажойиб қирол чиқарди-да ундан, битта шарти билан, албатта, ўзига яхши бош министрни танлай олсагина... Ия, буниси қандоқ бўлди? Қарағайзордан овозлар эшитилапти-ку. Янги мансабимни ўртага қўйиб бас

бойлашишга тайёрманки, бу аллақандай қора ниятли жиноятчилар. Юр, яқинроқ бориб, нима гаплигини билайлик.

Ричард билан Элизабет суҳбатга киришиб кетиб, бу орада уйдан анча олислашиб қолишган, шу топда кент орқасида жойлашган, келажакда янги кўчалар ўтқазилиши мўлжалланган (китобхон буни уларнинг гап-сўзларидан англаб етгандир, албатта) очиқ-яланг жойда одимлашаётган эди. Аммо-лекин истиқболдаги ушбу янгилигу эзгу ниятлардан яккаю ягона шаҳодат — ҳозирча ўз ҳолига ташлаб қўйилган, қорайиб кўринаётган қарағайзор четидаги, аллақачон ёш қарағай ниҳоллари ила қоплана бошлаган, дарахти кесиб олинган йўлак эди, холос. Ушбу ўрмон азаматларининг зурриёти бўлмиш ёш ниҳолларнинг қир учларида шамол шитирлаб-шовуллаб, йўлчиларимизнинг одимлари шарпасини босиб кетар, ям-яшил игнабарглар эса уларни тасодифий нигоҳлардан тўсиб, пана қилиб турар эди. Шу боисдан ҳам улар овчи йигит, Кўн Пайпоқ ва кекса сардор нима хусусадир жиддий суҳбат қуриб турган ерга деярли тақалиб боришга муваффақ бўлдилар. Чамаси, йигит қандайдир бир муҳим нарсада қаттиқ туриб олиб, ниманидир исботлаётган эди, Натти эса унинг сўзларига одатдагидан кўра хийла ортиқроқ диққат-эътибор-ла қулоқ солаётганди. Могикан хиёл четроқда, бошини кўксига солинтирган кўйи турибди; узун тўсдай қора сочлари юзини тўсиб қўйган, илло бутун вужуди-қомати чуқур ҳасрату умидсизликдан, эҳтимолки, номус қилаётганидан далолат бериб турибди.

— Кетдик, — дея шивирлади Элизабет, — бизни чорлаб-чақиришмаган бўёққа, иннайкейин, бу одамларнинг сирларига зимдан қулоқ солишга ҳаққимиз йўқ.

— Ҳаққимиз йўқ? — жиндеккина алам аралаш, шунингдек, шивирлаб сўради Ричард ва нақ қочиб қолмасин деб хавотирлангандек шоша-пиша қизнинг кўлидан ушлади. — Сен янглишяпсан, жилянчам, менинг вазифам — музофотда тинчу осудаликни сақлаш ва қонунга қатъиян риоя этишларини кузатишдан иборат. Гарчи Жон шунга ўхшаш нарсага мойил бўлмаса керак деган фикрда бўлсам ҳамки, бу дайди-саёқлар тез-тез бузиб турадилар қонунни. Шўрлик Жон, кеча ўлгудек маст эди, ҳозиргача ўзига келолмаганга

ўхшайди чамамда. Кел, яқинроқ бориб, нималар тўғрисида гаплашаётганларини эшитамиз.

Элизабет эътироз билдиришга уриниб кўрди, бироқ ўз вазифаси-бурчи хусусидаги юксак тасаввуроти шаксиз илҳом берган Ричард гапини ўтказга олди ва ҳеч қанча ўтмай улар гурунглашаётганларга майдончада оғиздан чиққан ҳар бир сўз аниқ-тиниқ эшитиладиган даражада яқинлаб бордилар.

— Бу қушчани қўлга киритишимиз керак,— деётганди Натти,— хоҳ ҳалол, хоҳ ноҳалол йўл билан бўлсаям. Эҳ-ҳе, мен шундоқ замонларни кўрганманки, ёввойи курка сираям анқога шафеъ эмасди бу атрофларда. Хўш, ҳозир-чи, ҳозир фақат Виргиния доволаридагина учрайди у. Менинг наздимда, қундузнинг думгазаси билан айиқнинг сур сонига етадигани бўлмасаям, қовурилган курка какликдан кўра ширину лаззатлироқ, албатта. Хў-ўш, жўраларимнинг дидича эса бундоқ эмас экан, нияям дердик. Бугун кентни оралаб келаётиб, бор пулимни милтиқдори учун французга тутқаздим, фақат манави шиллинггина ¹ қолди, ростки сенда ҳам ҳеч вақо йўқ экан, биттагина отишимиз мумкин шунга. Хабарим бор, Билли Керби ҳам худди ана шу курканинг пайида юрибди. Жонни кўзи ўткирроқ, биринчидаёқ мўлжалга уради, мени бўлса эндиликда одамлар кўзи олдида маҳоратимни намойиш қилишга тўғри келиб қолганида негадир қўлим титрайди, кўпинча ўқим хато кетади. Мана кузда болалари билан она айиқни ўлдирганимда бошқача эди, ўшанда, айиқлар ҳар қанча ваҳималию бақувват бўлсаям, ҳаммасини навбатма-навбат, битта ўқ билан, яна-тагин уларга чап бериб дарахтлар орасида уёқдан-буёққа югуриб юриб милтиққа ўқ жойлаганча, биттама-битта қулатгандим. Эҳ-ҳа, ўшанда мутлақо бўлакча эди иш, мистер Оливер.

— Мана,— деди йигит, гўёки ўзининг қашшоқлиги ҳақдаги фикр ўзига аччиқ-аламли ҳузур бахш этаётгандек бир оҳангда ва қўлидаги шиллингни баланд кўтарди,— агар милтиғимни ҳисобга қўшмасак, ҳозир ёруғ жаҳонда бисотимда қолган бор бойлигим мана шу! Шу дамдан эътиборан мен чинакам ўрмон

¹ Мустақилликни қўлга киритган дастлабки ўн йилликда АҚШда инглиз пули кенг қўлланилган. Шиллинг бу атрофларда долларнинг саккиздан бир қийматига эга бўлган.

овчиси, илвасин бирдан-бир емишу насибам бўлиб қолажак. Нимаям қилардик, Натти, кел, охирги чақамизни ана шу қушга тикамиз. Сен моҳир мергансан, омадинг юз ўгириб, ўқинг хато кетиши мумкин эмас.

— Яхшиси, Жон отгани маъқул, бўтам, йўқса, унинг сенга қанчалик зарур эканини ўйладим дегунимча юрагим ҳовриқиб кетяпти, шуни-чун теккизолмаслигим тайин. Ҳиндулар бўлса ҳамиша бирдай отишади, уларга ҳеч нима таъсир қилмайди. Эшитяпсанми, Жон, мана сенга шиллинг, менинг милтиғимни олгинда, ҳозир тўнгахка боғлоғлиқ турган катта куркани пойлаб кўр. Мистер Оливерга жудаям керак у, мен бўлсам, юрагим нотинч ураётганида мўлжалга теккизолмайман.

Ҳинду қовоғини уйиб, бошини бурди, жўраларига индамай тикилиб турди-да, кейин деди:

— Жон ёш пайтида унинг ўқи нигоҳидан ҳам тўғри учарди. Унинг милтиғи қарсиллаганини эшитганда мингларнинг аёллари йиғига тушишарди. Минг жангчилари хотинчалиш бўлиб қолишарди. Еки у ўша пайтларда икки қайтадан ўқ узармиди? Чингачгукнинг вигвами тепасидан учиб ўтаётганида бургут булутларнинг тепасида паналаб ўтарди, шундаям, бари бир, унинг патлари хотинларга совға бўларди. Аммо, мана қаранглар,— деди у олдинги ғамгин пичирлашга мутлақо ўхшамаган ҳаяжонли товуш билан, иккала қўлини шериклари сари чўзиб.— Бамисоли бўри улишини эшитган кийикдай қалтираяпти улар. Наҳотки Жон шунчалик қариб қолган бўлса? Йўқ, илгарилари етмиш ёшда могикан аёлга айланиб қолмасди-я! Лекин оқ танлилар ўзлари билан қариликни эргаштириб келишди. Ром — мана уларнинг томагавклари.

— Шундоқ экан, нимага ичасан уни, қария? — дея хитоб қилди овчи йигит.— Нега энди жўмард сардор ўзини тўнкатабиат махлуққа айлантириб шайтонни суюнтириб юрибди?

— Тўнкатабиат махлуққа? Унда, демек, Жон ҳайвонга айланиб қолибди-да? — бафуржа такрорлади ҳинду.— Шундоқ, сен, Ут Ямларнинг ўғли, ҳақиқатни айтдинг. Жон — тўнкатабиат махлуқ. Бир замонлар бу тоғларда бармоқ билан санарли гулхандангина дуд ўрларди кўкка. Буғу оқ танли одамнинг қўлини яларди бемалол, паррандалар эса унинг кифтига келиб қўнар-

ди. Жониворлар уни билмасди. Менинг боболарим буёқларга Шўр Сув соҳилларидан келганлар. Уларни ўша ёқлардан ром қувғин қилган. Улар ўзларининг аждодлари ҳузурига келганлар. Улар тинч-осуда яшаганлар, фақат бирон мингни бошини янчиш учунгина томагавкларини баланд кўтарганлар, холос. Улар Кенгаш Гулхани теварагида тўпланганлар, қандай қарорга келсалар, ўша амалга оширилган. У пайтларда Жон эр йигит эди. Бироқ улар кетидан буёққа кўк кўзли жангчию савдогарлар етиб келдилар. Жангчилар ўзлари билан узундан-уzun пичоқларини, савдогарлар бўлса ромларини келтирдилар. Улар тоғлардаги қарағайлардан кўпроқ эдилар, шундай қилиб улар сардорлар кенгашларини қувиб-солиб, ерларни эгаллаб олдилар. Уларнинг кўзларида ёвуз руҳ яшириниб ётарди, ана ўшаларни бўшатиб юбордилар тутқинликдан. Ҳа, ҳа, сен ҳақ гапни айтяпсан, Навқирон Бургут: Жон тўнкатабиат христиан махлуққа айланган.

— Афв эт мени, кекса сардор! — деди йигит ҳаяжон-ла, ҳиндунинг қўлидан ушлаб.— Сенга дашном беришга ёшлик қиламан мен. Шундоқ мард, олиҳиммат қабилани ғорат этган очкўзлигу ҳарисликка лаънатлар бўлсин! Едингда тут, Жон, мен сенинг уруғингга мансубман ва эндиликда бу билан ҳаммасидан кўра ортиқроқ фахрланаман.

Могиканнинг чеҳра ифодаси бир қадар майин тортди-ю, у хийла хотиржам оҳангда деди:

— Сен делаварсан, ўғлоним, сен ҳеч нима демаядинг, мен эшитмадим. Лекин Жон отолмайди.

— Бу ўспириннинг чала ҳинду эканини кеча кечқурун отларимни беўхшов силтаб тортганидаёқ фаҳмлагандим,— шивирлади Ричард.— Гап шундаки, жиянча, булар на эгар, на жабдуқ нималигини билади. Шундоқ бўлсаям, борди-ю шўрликкина истаса, куркага қарата икки марта ўқ узиш ҳуқуқини сотиб олиши мумкин, негаки, мен ўзим унга яна бир шиллинг беришга тайёрман. Аслида унинг учун отишни ўз зиммамга олганим маъкул эдику-я! Қарағайлар ортидан келаётган кулги овозини эшитяпсанми? Рождество байрами мусобақалари бошланяпти уёқда. Куркани қўлга киритиш намунча зарур бўлиб қолибди йигитчага? Э-ҳа, турган гап, лаззатли таом у, ҳеч сўзсиз.

— Шошманг, Ричард! — деди Элизабет ҳаяжон-ла,

унинг қўлини қўйиб юбормай.— Бу ҳимматли, мард йигитга бир шиллинг таклиф қилиш ноқулай-ку.

— Ана холос, тагин мард, ҳимматли деяпсан уни! Еки сен бу қурамани пул олишдан бош тортади деб ўйлаяпсанми? Йўқ, йўқ, жонгинам, шиллингни олганида қандоқ, гарчи ҳушёрликни тарғиб қилаётган бўлса-да, ромни ҳам қайтармайди, жон-жон дейди. Башарти бир ҳақиқий жентльменни ҳисобга олмаганда... ҳа, ҳа, ўшани ҳисобга олмаганда, Билли Керби — бу атрофларда энг олди мерганлардан биттаси бўлишига қарамай, мен йигитчага ўша куркани нишонга олишига имкон туғдириб бермоқчиман.

— Ундай бўлса,— деди Элизабет уни тутиб қолишга кучи етмаслигини ҳис этиб,— ундай бўлса, бўла, мен гапираман унга.

Қиз жиддий қиёфада шахд билан қариндошидан олдинга ўтиб, уч овчи суҳбатлашиб турган очиқ майдончага чиқди. Унинг дабдурустдан пайдо бўлиши худди йигитчани чўчитиб юборгандек туюлди, у жўнаб қолмоқчидек бир ҳаракат қилди-ю, аммо ўша заҳотиёқ ўзини ўнглаб, қалпоғини чиза кўтариб қўйиб, яна милтиғига таянди. Гарчи Элизабетнинг тўсатдан пайдо бўлиши улар учун ҳам мутлақо ногаҳоний ҳол бўлса-да, на Натти, на могоканнынг ҳатто бир туки қилт этди.

— Буни қаранглар-а,— деди қиз,— сизларда қадимги рожество байрами одати — куркани отиш ҳалигача расм экан-да. Мен ҳам омадимни синаб кўрмоқчиман. Қайсиларингиз манави пулни олиб, менинг ҳисобимдан бадал тўлаб, милтиғингизни менинг ихтиёримга берасиз?

— Ойимқиз учун номуносиб эрмак-ку бу, ахир! — дея нидо солди овчи йигит, худди ақл измига эмас, балки қалб амрига итоат этаётгандек куйиб-пишиб.

— Нимага энди номуносиб экан, сэр? Агарда мазкур эрмак шафқатсизлик экан, эркаклар учун ҳам аёллардан кам шафқатсизлик эмас. Шундоқ бўлгач, мен ҳам ҳавас қилишга ҳақлиман. Сиздан кўмак сўрамайман, лекин умид қиламанки, манави кекса ўрмон истиқоматчиси, — шунда қиз Наттига юзланди-ю, унинг қўлига бир долларни тутқазди,— хонимнинг сўзини ерда қолдиргундай илтифотсизликка бормас.

Кўн Пайпоқ тангани тўрвасига солди-да, милтиғини кўтариб, чақмоқтошини тўғрилаб қўйди, сўнгра эса

ўзининг антиқа кулгиси-ла кулиб, милтиғини елкасига ташлаган кўйи шундай деди:

— Башарти Билли Керби қушчани мендан бурунроқ отиб кўймаса, борди-ю французнинг милтиқдориси ҳаво илиганидан нам тортиб қолмаган бўлса, бир неча дақиқа ичида курка кўлингизга тегади, судьянинг хонадонида ҳеч қачон кўрмагансиз бунақасини. Мо-хокдаги голланд аёллари ҳамиша рождество байрами ўйин-томошаларини томоша қилишади, шундоқ бўлгач, йигитча, хонимга кўпол гапиришингни ҳожати йўқ эди. Хўп, кетдик бўлмаса, йўқса энг зўр ғулгули товуқ-ни кўлдан чиқариб юбордик деяверинглар.

— Лекинига, Натти, сендан олдин отишга ҳаққим бор мени, шуни-чун омадимни биринчи бўлиб синашни истайман. Мисс Темпл, мени маъзур тутасиз-у, леки-гин ўша жонивор парранда менга жуда-жуда зарур, гарчи бу бағоят илтифотсизлик эса-да, мен ўз ҳақ-ҳуқуқимни талаб қиламан.

— Марҳамат, ўзингизнинг қонуний ҳақ-ҳуқуқин-гизни бемалол ҳимоя қилаверинг,— дея жавоб қай-тарди Элизабет.— Биз икковимиз саргузашт-талаблар-данмиз, мана менинг валломат рицарим. Мен ўз қисматимни унинг мерганлик маҳоратига ишониб топшираман. Қани, бошланг, валломат Кўн Пайпоқ, биз ортингиздан борамиз.

Чамаси ўзига бундай ғаройиб илтимос ила мурожаат этган ёшгина соҳибжамол хонимнинг жўнгина сўзлашию хатти-ҳаракати ёқиб қолди шекилли, Натти қизнинг иссиққина табассумига жавобан одатича ун-сизгина кулиб кўйди-да, овчиларчасига катта-катта одим ташлаганча қор уюмлари узра қаҳқаҳаю шодон қийқириқлар эшитилиб турган ёш қайинзор сари илгар-рилай кетди. Ошналари индамай унга эргашишди, айтмоқчи, йигитча бир неча бор ўгирилиб, Ричард пича тўхтатиб қолган Элизабетга ташвишли, хавотир-сираб нигоҳ ташлаб кўйди.

— Назаримда, мисс Темпл, ўша куркани чиндан ҳам кўлга киритишни истаганингизда буни бегона одамга, айниқса Кўн Пайпоққа топширмаган бўлар-дингиз,— деди Ричард гапларини ҳеч ким эшитмаёт-ганига ишонч ҳосил қилгач.— Локин жиддий гапир-ганингизга ишонмайман, сабабки, каминанинг парран-дачилик кўрасида ўшалардан элликтаси семириб ётиб-ди, улардан хоҳлаганингизни танлаб олаверишингиз

мумкин. Мана масалан, дейлик, улардан камина янги-ча усул билан майдаланган гишт-тош бериб боқаётган олтитаси...

— Бас, бас, бўлам Дик,— дея унинг сўзини бўлди Элизабет.— Менга чиндан ҳам керак ўша курка, шунинг учун ҳам мистер Кўн Пайпоққа мурожаат қилдим шундай илтимос билан.

— Жияним Элизабет, дадангизнинг қўйларидан бирини елкасига ўнгариб кетаётган бўрини қойилмақом қилиб нишонга олганим ҳеч қулоғингизга чалинганми асти? — деб сўради Ричард аламзадалик ила.

— Ўша воқеа эсимда, қадрдон бўлам. Лекин шундай ўйину эрмакларда иштирок этиш музофотнинг олий шерифига муносиб ишми?

— Наҳотки сен, мени ўзи отади деб ўйлаган бўлсанг?— дея жавоб қайтарди мистер Жонс, газаби марҳамат-ла алмашинар экан.— Ҳа майли, кетдик, бориб мусобақани кўрайлик. Мазкур янги ўлкада аёлга, айниқсанги отангдек одамнинг қизига, боз устига менинг ҳузуримда ҳеч нима таҳдид қилолмайди.

— Отамнинг қизи ҳеч нимадан қўрқмайди ҳам, сэр, айниқса, музофот ижроия маъмурияти раҳнамоси рафоқатида эканида.

Қиз яна уни қўлтиқлаб олди, улар ёш қарағай ниҳоллари оралаб ўтиб, кентнинг деярли жамики ёш-яланглари рождество байрами шарофатига бўладиган отишув мусобақаларида қатнашиш учун тўпланган ва Натти билан дўстлари аллақачон етиб келган яйдоқ майдонга чиқиб қолишди.

XVII б о б

Англамоқ хўб осон, азизим,
Шаҳарликлар қилар бунда базм.

Вальтер Скотт.
«Кўл париси»

Гарчанд кўчиб келганлар янги жойда ўзларининг илгариги кўнгилочар эрмакларининг талайдан воз кечишга мажбур бўлган бўлсалар-да, улар ҳеч қачон кўҳна одатлари бўйича рождество байрами шарофатига куркани нишонга олиш мусобақаси ташкил этиш фурсатини қўлдан бермаганлар.

Бугун ўқчилар мистер Грантнинг хутбасига вақтида етиб бориш ниятида одатдагидан барвақтроқ жам бўлишганди, зеро ушбу ваъз-хутба ёш-ялангларга мерганлик мусобақасидан қолишадиган эрмак туюлмасди. Паррандаларнинг эгаси озод занжи экан, у байрам муносабати билан уюштириладиган мазкур томошага шунақанги куркаларни семиртириб боққан эдики, ҳатто энг инжик, талабчан ширинхўр мазахўракчининг ҳам илҳомини келтириб, оғзидан сўлакайини оқизиб юбориши тайин эди; ушбу совринларга турли ёшдаги ҳамда мавқе-табақадаги кишилар даъвогар эдилар ва ҳар қайсиларининг ҳамёнию маҳоратига яраша соврин бор эди. Энг тажрибасиз ва камбағал мерганларга занжи мундайроқ паррандаларни таклиф этар ва дастлабки тур баҳслашувлар оз даромад келтирмаган эди. Мусобақа шартлари ниҳоятда оддий ҳамда ҳамма учун тушунарли эди. Мерганларга қараган томони болта билан чоппи текисланган каттакон қарағай тўнкасига арғамчи билан боғланган курка нишон вазифасини ўтарди. Тўнка билан ўқ узиладиган марра оралиги роппа-роса юз ярд бўлиб, бу масофа диққат-ла ўлчаб чиқилганди, зеро у ёки бу томонга ортиқча бир фут қўшилиб кетгудек бўлса, ё мусобақалашаётганларнинг, ё куркалар эгасининг ҳақиқа атайин хиёнат қилинган бўлурди. Ҳар бир куркага ўқ узиш нархи-ҳаққини ва ҳар бир турнинг шартини хўжайиннинг ўзи белгиларди, ана шундан кейин эса, адолат хусусидаги маҳаллий, гоётда қатъий тушунчага биноан у мусобақага қатнашишни истаган ҳар бир одамни баҳслашувга қатнаштиришга мажбур эди.

Майдончада милтиқ кўтарган ўттиз чоғли йигит, булардан ташқари, кентнинг жамики болакайлари тўпланишган эди. Қўпол, аммо иссиқ камзул кийган болакайлар совқотган қўлларини қўйниларню тасмалари остига суққанларича хийла машҳурроқ мерганлар теварагида ғужгон ўйнашар ва уларнинг ўтмишдаги ғалабаю зафарлари ҳақида оғиз кўпиртириб қилаётган ҳикояларига ташналик-ла қулоқ солар, хаёлларида мерганликда ҳатто ушбу ғолиб қаҳрамонларни йўлда қолдириб кетишга ҳам улгурардилар.

Боя Натти тилга олган ўша Билли Керби ҳаммадан баландроқ шанғиллаб гап берарди. Бу — тўсатдан ишлагиси келиб қолган кезлардагина — ўрмон билан қопланган ерни дов-дарахтдан тозалаш ёхуд хода-ёғоч

танлаб-саралаш билан нон топадиган паҳлавон қомат одам бўлиб, турқи-тароватининг ўзи унинг феъли-ҳўйини очиқ-ошқора айтиб турарди. Бу шанғи ва беғаму бепарво бевошнинг қўпол ҳамда кишининг жиғига тегадиган гап-сўзлари шўхчан-ўйноқи кўзларининг оққўнгилона нигоҳига сира-сира ёпишиб тушмасди. У ойлаб умрини қовоқхоналарда бекор ўтказар, ейиши-ичиши учун бировларнинг майда-чуйда ишларини қилиб бераркан, хизматига муҳтож бўлганлар билан терслик-ла савдолашарди: ўз эрки-мустақиллигига заррача путур етказиш ва ўзи сўраган ҳақни бир цент бўлса-да камайтиргандан кўра бекор юришни афзал кўрарди. Аммо ушбу қалтису нозик масалалар ниҳоят унинг нақ кўнглидагидек ҳал этилгач, болтаси билан милтиғини елкасига ташлаб, тўрва-халтасини орқаларди-ю, Геркулесона одимлаган кўйи ўрмон-чангалзор ичкариларига йўл оларди.

Ишни бошлашдан аввал у дов-дарахтдан тозаланиладиган жой чегара-теграсини айланиб чиқар, чапдастона болта солиб дарахтлардаги эски белгиларни янгилар, сўнгра шошилмайгина мазкур майдончанинг марказига келарди-да, камзулини ечиб ташлаб, яқин-атрофдаги учи булутларга санчилгандек кўринган икки-уч дарахтнинг баландлигини чамалашга тушарди. Ўз маҳорату чапдастлигини намойиш этмоқлик ниятида ўша дарахтлардан энг азаматини танлаб, бепарвогина, бирор куйни ҳуштакка солганча унга яқинлашарди-да, болтасини бамисли шамшири билан салом бераётган қиличбозлик муаллими янглиғ бир неча бор ғалати тарзда селпиб қўярди; сўнгра мўлжал тариқасида дарахт қобиғини чоққина қилиб кертарди. Шундан кейин орага неча-неча асрлик ўрмоннинг завол-ҳалокатидан далолат бергувчи қисқагина мудҳишона сокинлик чўкарди. Сўнг болтанинг баралла, аниқ зарба товушлари эшитилиб, бу товушлар қадемай дарахтнинг гурсиллаб қулагани шовқини ила алмашинар эди: олдин унинг охирги таянч-тираги қарсиллаб синарди, азамат дарахт танаси ён-атрофдаги биродарларининг учларию шох-бутоқларини эгиб-синдириб, кейин гумбурлаб қулаб, ерни ларзага соларди. Ана шу дақиқадан бошлаб болта бетиним гурсиллар, қулаётган дарахтларнинг қарс-қурсию гумбурлашлари олисдаги сурункали замбаракбозликни эслатар ва қуюқ

ўрмонзор сийнасига қўққисдан запти тез қиш тонг-отари янглиғ зудкор қуёш нурлари санчиларди.

Билли Керби кун-бакун, ҳафта-баҳафта ўзигагина хос ғайрату шижоат-ла тер тўкар, майдончанинг эса қиёфаси сеҳргарона ўзгара борарди. Ниҳоят десангиз, болта овози тинади, Билли паҳлавонона томогини ишга солиб, бор овози-ла сабр-бардошли ҳўкизларни ҳайдашга тушади, унинг ҳай-ҳайлашлари тинчу сокин тепаю адирлар қўйнида бамисоли бонгу наърадай янграйди, ҳаммаёқни тутиб кетади. Шамолсиз оқшом кезлари бир миль наридан, Темплтон водийсининг қарши ёқдаги ёнбағирларидан эшитилиб туради бу ҳай-қириқлар, уёқларга етгач эса акси садо қанотларида олисларга учади, унинг сўнги пардалари кўл узра қад керган олис қоялар оралиқлари қаърига сингиб кетади. Билли Керби маҳоратию баҳодирона куч-қудрати имкон берган даражада тезкорлик ила ёғоч-ходаларни уйиб-тахлаб, болтаю арраларини йиғишти-ради, қулатилган дов-дарахтларга ўт қўяди-да, мағлуб бўлган дарахтларни ютоқиб ямлаб бораётган аланга шуъласида, худди ганимлар шаҳрини забт этиб, ўз музаффариятини ўша шаҳарни ёқиб кулга айлантириш-ла ниҳоясига етказган фотиҳ тахлит одимлайди. Сўнгра эса бир неча ойлар мобайнида қовоқхоналарга танда қўяди, ҳаваскорлик пойгаларига қатнашади, хўроз уриштиришларга бош-қош бўлади, ҳозирда сўз бораётган каби мусобақаларда аксар ғолиб чиққан ҳам.

У билан Кўн Пайпоқ орасида аллазамонлардан бери олди мерган деган унвонни олиш учун қизгин рақобат давом этиб келади.

Натти ва унинг ҳамроҳлари яйдоқ майдончага қайтганларида Билли Керби ҳануз куркалар эгаси билан унинг энг яхши куркаси ҳақи хусусида савдолашиб ётган эди. У бўлса бари бир бўш келмаган, қисқаси, нархи қулоқ эшитиб, кўз кўрмаган бир тарзда баландлигича — бир марта ўқ узиш бир шиллингличича қолганди. Бунинг устига занжи ўзини зарар кўриш эҳти-молидан муҳофаза қилиш мақсадида ниҳоятда оғир шартларни ўйлаб топган эди. Курка аллақачон тўн-гакка боғлаб қўйилган, лекин танаси қорга кўмилиб, қизил тожли бошню узун бўйнигина кўриниб турарди. Шартга мувофиқ ҳатто ўқ қорга ботиб турган танасига теккан тақдирда ҳам курка эгасиники бўлиб қола-всарарди, лекин мерганнинг уни қўлга киритиши учун

қордан чиқиб турган патига теккизишнинг ўзи кифоя эди.

Элизабет билан Ричард ғовур-ғувур кўтарган мерганлар тўпига яқинлашган айни дамда ўзининг суюмли паррандаси яқингинасидаги хавфли ерда, қорда ўлтирган занжи ана шу шартларни эълон қилиб бўлганди. Кутилмаган меҳмонлар пайдо бўлиши билан қаҳқаҳаю норозилик садолари туйқусдан, шартта тинди, бироқ қизгинанинг чехрасида ошкора акс этган қизқисиниш, унинг мулойим, жозибали жилмайиши ўртадаги ноқулайликка барҳам берди тезда, бироқ унинг шу ердалиги кейин ҳам ёш-ялангларни қуюшқондан чиқиб кетадиган сўзларни айтиб юборишу ортиқча қизиққонликлардан тийиб турди.

— Ҳей, болалар, қани, йўлни бўшатинглар! — дея қичқирди ўрмонкесар, ўқ узиш марраси сари одимларкан. — Четроқ турунлар! Кимга айтяпман, шумтакалар! Йўқса ҳаммангни илма-тешик қилиб отиб қоламан-а. Ана энди, Брам, ғулгуланг билан видолашавер!

— Шошилманг! — дея хитоб қилди овчи йигит. — Мен ҳам синаб кўрмоқчиман омадимни! Мана бир шиллинг, Брам. Мана энди мен ҳам бир марта ўқ узиш ҳуқуқига эга бўлдим.

— Жуда соз-да, бемалол эга бўлавер,— деб кулди Керби,— лекин, борди-ю камина уни пар-патигача тўзғитиб юборса, сенга нимаси қолади унда? Ё ўзларининг «туллай бошлаган» пўстинчалари чўнтагида муқаррар ютқизиқни шартта тўлашга етгудек пуллари борми дейман?

— Менинг чўнтагимда қанча пул бор-йўқлиги билан сизнинг нима ишингиз бор, сэр? — ғазаб-ла қичқирди йигит.— Ма, шиллингни ол, Брам, бир марта ўқ узаман шунда.

— Жаҳлинг чиқмасин, ўғлим,— деди ўрмонкесар, совуққонлик ила милтиғи чақмоқтошини созларкан. — Айтишларича, чап елкангга ўқ текканмиш, демак, Брам адолат юзасидан ярим нархини олиши керак сендан. Бу қушчани уриш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди, ҳатто уни сенга қолдирган чоғимдаям, лекинига эса, виждонан айтсам, мен бундай қилмоқчи эмасман.

— Камроқ мақтан, Билли Керби,— дея гапга ара-лашди Натти милтиғи қўндоғини қорга суқиб,

ўшанга таянар экан.— Иккинчи бора ўқ узишингга тўғри келмас-ов. Мабодо йигитчани ўқи хато кетса — буни эса ажабланадиган жойи йўқ, негаки унинг қўли карахт бўлиб, оғриб турибди,— у чоғда ажойиб қуролу тажрибали кўзлар билан беллашининг лозим бўлади ҳали. Балки, ҳақиқатан ҳам шундайдир, эндиликда мен илгариларига қараганда мундайроқ пойларман-у, илло узун милли қурол учун юз ярд — арзимас гап.

— Э-ҳа, кекса Кўн Пайпоқ ҳам отмоқчи шекилли чоғимда? — дея шангиллади боқибегам рақиби.— Нимаям дердик, бари рисоладагидек, ҳаппаю ҳалол бўлади. Биринчи бўлиб мен отаман, қария! Қани кўрайлик-чи, қоринни сийлашга яраша масаллиқни қўлга кирита олармиканман, ёки «қиттак-қиттак»сиз ҳам қолармиканман?!

Курка эгасининг афтида нафақат зикналик, шунингдек, барча томошатаблабларни чулғаган қизгин бозбозлик хуружи акс этиб турарди-ю, аммо уни мутлақо бўлакча самараю натижалар умиди ўртарди. Ўрмонкесар аста-секин нишонни мўлжалга ола бошлаган ҳам эдики, занжи томоғи йиртилгудек бўлиб қичқирди:

— Муттаҳамлик қилма, Билли Керби! Қани, орқароққа тислан-чи. Йигитлар, уни орқага тислантинглар, бир бечора занжини ранжиттирманглар, ахир! Ҳой, гулгула, аҳмоқ, бошингни мундоқ силкитиб турсанг-чи! Нима бало, бошингни мўлжалга олаётганини кўрмайпсанми?

Аммо-лекин, очигини айтганда унинг ўрмонкесар диққат-эътиборини чалғитиш пайидаги оқ-воҳлари мутлақо зое, бенаф эди. Билли Кербининг асаби бақувват эди, шу боис у бу шовқинга заррача парво қилмай, хотиржамгина мўлжаллайверди. Орага тинчлик чўккан лаҳза келди дегунича ўқ узди. Курка бир юлқиниб, қанотларини силкитди, сўнгра эса яна ўзининг қор тўшагига қўнаркан, ҳуркак кўзлари ила атрофга жавдиради. Чуқур бир нафас олиш учун зарур бўлган бир неча лаҳза фурсат давомида тиқ этган товуш эшитилмади. Кейин сокинликни қаттиқ хахолаш бузди: занжи хурсандлигидан ўзини йўқотиб, оёқларини типирлатганча қорда думаларди.

— Қойил, гулгулажон, баракалла! — дея қичқирди у сакраб ўрнидан туриб, нақ бағрига босмоқчидек

кўлларини курка томон чўзганча.— Ана, бошингни силкит дегандим, қандоқ чап берганини ўзинглар кўрдинглар! Қани, Билли, яна бир шиллингни чўзгин-да, иккинчи марта от.

— Йўқ, энди менинг навбатим,— деди овчи йигит.— Мен ҳақини бериб қўйганман ўзингга. Сал четроққа ўт, мен ҳам бир бахтимни синаб кўрай.

— Пулни беҳуда шамолга совуриб нима қиласан? — деди Кўн Пайпоқ.— Парранданинг бошию бўйни — тажрибасиз кўл билан ярадор елка учун яхши нишон бўлолмайди. Кел, яхшиси мен уриниб кўрай, ана ундан кейин оймқиз икковимиз куркани қандай бўлашиб олишни маслаҳатлашимиз тайин гап.

— Менинг навбатим,— такрорлади овчи йигит.— Халал бермай, четроқ туриглар.

Бу орада атрофларидаги қизгин баҳслашуву мунозаралар тина бошлади, зотан ҳаммалари башарти курканинг боши, ҳозир турган еридан истаган бошқа жойда бўлганида парранда албатта ўққа учраши аниқ эди деган бир хулосага келишганди. Йигитчанинг отишга ҳозирланиши унчалик қизиқиш уйғотмади томошатабларда, у ҳам шоша-пиша мўлжалга олиб, энди тепкени босишга чоғланганида Натти тўхтатиб қолди.

— Қўлларинг титраяпти,— деди у.— Бунинг устига жудаям қизишиб турибсан. Уқ етказган жароҳат бўшаштириб, кучни қирқади, шуни-чун одатдагидан ёмонроқ отасанми дейман-да. Локин аҳд қилган экансан, унда тез, милтиқнинг оғзи ҳам титраб-силкиниб кетмасидан бурунроқ ота қол.

— Фирибгарликка ўтманглар! — яна вағиллади курканинг эгаси.— Бечора бир занжини ранжитманглар. Натти Бампо, унга маслаҳат беришни йигиштиринг! Нарироқ туриг ундан, отса ота қолсин.

Овчи йигит зуд ўқ узди, бироқ курка ҳатто қилт этмади, «нишон» ни кўздан кечирган томошабинлар эса, ўқ лоақал тўнгакка ҳам тегмаганини айтишди.

Элизабет ўспириннинг афти қандайин буришиб кетганини пайқади-ю, наздида ўртоқларидан мутлақо ажралиб тургандек кўринган одамнинг тўсатдан ана шундай арзимас нарсани деб қаттиқ ўкингани ажаблантирди уни.

Бироқ шу пайт ўқ узиш маррасига унинг шахсий «рицари» келиб турди.

Овчи йигитнинг ўқи хато кетгани, унчалик қизгин бўлмаса-да, ҳар ҳолда Брамни хурсанду мамнун этди, аммо Натти маррага тургани ҳаманоқ унинг шодлиги дарҳол сўнди. Занжининг одатда силлиқлаб-сайқалланган қора дарахтни эслатувчи башарасида шу топда хол-хол қўнғир доғлар пайдо бўлди, қалин лаблари эса, ҳозиргина жилмаяётганида бамисоли ақиқ гардишли инжудай ярақлаб турган, кўзни қамаштиргудек оппоқ икки саф тишларини яшириб маҳкам қимтилди. Бунингсиз ҳам керик бурун катаклари шунақанги керилиб кетдики, нақ ёноқларини бутунлай тўсиб қўйгандек бўлди, жигарранг қоқсуяк қўллари эса асабий ҳолда қор бетидаги қатқалоқни синдирарди беихтиёр — вужудини қамраган ҳаяжону безовталиқ ҳатто совуқдан қўрқишдек табиий туйғусидан ҳам голиб келганди.

Курканиннг қора танли эгасини шунчалик қаттиқ хавотирга солиб қўйган одам бу вақт ичида, гўёки ўз маҳоратини томошабинлар оломони кўз олдида эмас, танҳоликда синаб кўрадигандек, ниҳоятда хотиржаму вазмин тутди ўзини.

— Нақ охирги уруш бошланиши олдидан Мохоқдаги голландлар қишлоғида бўлгандим, — деди Натти милтигининг ҳаракатланувчи қисми устидаги кўн гилофни авайлаб ечаркан, — ўшанда худди мана шунақанги мусобақа устидан чиқиб қолибман. Хўш дегагингиздан, мен ҳам отиб кўришга аҳд қилдим. Ўшанда бу голландлар оғизлари очилиб, анграйиб қолишди десангиз: ўша кун милтиқдори соладиган мугуз, уч бўлак қўргошин билан энг аъло милтиқдоридан бир фунтини ютиб олгандим-да ўзиям. Эҳ, нимасини айтасиз, ўз тилларида роса болохонадор қилиб сўкишди-да!

Кекса овчи сўзини тугатиб тек қолганида ҳозирлик ишларини ниҳоясига етказиб бўлганди; ўнг оёгини иложи борича орқага суриб, чап қўлини узун мил бўйлаб олдинга чўзган кўйи милтигини ҳаволатди-ю, куркани мўлжалга олди. Жамики томошаталаблар нигоҳларини зудлик билан мергандан унинг қурбонига кўчирдилар, аммо милтиқ отилиши лозим бўлган дақиқада чақмоқпўлатнинг чақмоқтошга чиқ этиб тўқинган товушгина эшитилди.

— Отилмай қолди, отилмади! — ўкириб юборди занжи ўрнидан сакраб туриб, курка олдида бамисли

телбадай ирғишлаб ўйин тушганча. — Отилмай қолса ям отган ҳисобланади! Натти Бампони ўқи отилмай қолди, Натти Бампо куркани пойлолмади!

— Агар четроқ ўтмасанг, Натти Бампо ҳозирни ўзидаёқ битта қораялоқни паққа қулатади, Брам! — аламзада қичқирди кекса овчи. — Ўқ отилмай қолса отилганга ҳисоблашларини қаерда кўргансан? Ўзинг ўйлаб кўр, отилмай қолди дегани — чақмоқпўлат чақмоқтошга урилди дегани, ўқ отилди дегани бўлса — аппа-аниқ ўлимнинг ўзгинаси. Қани, четроқ тур, йигит, Билли Кербига рождество байрамига аталган гулгулани қандоқ отишни бир кўрсатиб қўяй.

— Айтсанглар-чи, бир бечора занжини ранжита-вермасин, ахир! — қичқирди курканинг эгаси ўз маррасидан мардларчасига жилмай, томошабинлардан таҳқирланган ҳамда мазлум қабиладошларига ғоятда бот-бот рад этиб турадиган нарсаларини — адолат қилишларини ўтиниб. — Отилмай қолгани отилган деб ҳисобланиши ҳаммага маълум. Майли, масса Жонс айта қолсин! Мана оймқиздан сўранг.

— Тўппа-тўғри, — деди ўрмонкесар, — бизнинг ўлкаларда қонун-қоида шундоқ, Кўн Пайпоқ. Агарда тагин отишни истасанг, яна бир шиллинг чўз. Мен бўлсам, яна бир синаб кўраман омадимни. Мана танга, Брам, энди мен отаман.

— Бўлмасамчи, ўрмон қонун-қоидаларини мendan кўра сен яхшироқ биласан, Билли Керби, — заҳаролуд деди Натти. — Сен ахир бу ерга кўчманчилар билан биргалашиб келгансан, ҳўкизларни ҳайдаб, мен бўлсам ўтган урушдан талай йиллар олдинроқ, оёгимда мокасину елкамда содиқ қуролим билан келганман. Шундоқ бўлгач, қай биримиз яхшироқ биларканмиз! Шундоқ экан, ўқ отилмай қолгани билан отилгани ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ деб менга ақл ўргатмай қўя қол!

— Унда мана масса Жонс айтсин, — деди ташвиши зўрайган занжи. — У ҳаммасини беш қўлдай билади.

Ричарднинг билимдонлигига бундайин ишонч билдириш қулоққа мойдай ёққани боис унинг пайқамай қолиниши мумкин эмасди асло. Мистер Жонс Элизабетни қолдириб (қиз мазкур хурсандчилик-томошага халал беришни истамай, одоб сақлаб, чеккароқ ўтиб турди), шу заҳотиёқ олдинга чиқди-ю, ўзининг янги

лавозимию баҳслашув мавзуи тақозо этган бағоят жиддийлик ила қуйидаги фикрни баён қилди.

— Хулласи калом,— деди у,— Натаниэль Бампонинг озод дунёга келган занжи Абрахем изми-ихтиёридаги куркага қарата ўқ узиш ҳуқуқига тааллуқли бир ихтилоф чиққанким, қайсиким, юқорида зикр этганимиз Бампо мазкур имтиёз ҳаққи-эвазига бир шиллинг тўлагандир.

Бундайн очиқ-ошкора далилни инкор этиш ҳеч бир зотнинг ҳаёлига ҳам келмади, Ричард ушбу дебочани ҳазм этишлари учун қулоқ солувчиларга пича фурсат бериб, сўнг маърузасини давом эттирди:

— Ушбу масалани, шубҳасизки, мен ҳал қилишим лозим, зотан мен хизматим тақозоси билан музофотимиз тинчлигу осудалигини муҳофаза этишга мажбурманки, қўлида ўлим келтиргувчи қурол тутган кишиларга ораларидаги ихтилофу келишмовчиликларни жаҳлу газаб тазъийқи остида ўзлари битишиб, ўзлари ҳал этишларига изн беришдек энгилтакликка йўл қўймаслигим даркор. Маълумингизким, мазкур мубоҳасага сабабчи бўлган айнан шу масала хусусида ёзма ёхуд оғзаки қоида ё кўрсатма йўқ; бинобарин, биз қиёсан, яъниким шу тахлитдаги воқеа-ҳодисаларни таққослаб кўрган ҳолда ҳал этмоғимиз лозим. Хўш деганингиздан, икки қарама-қарши томон отишишадиган яккама-якка олишувларда ўқнинг отилмай қолиши қурол отилган деб ҳисобланади, ростки рақибининг ҳам жавоб ўқи узишга ҳақ-ҳуқуқи бўлган бу жабҳада шундай қоида бор экан, у чоғда, фикримча, бир одамнинг бечора куркага қарата кунбўйи сурункасига ўқ узишига йўл қўйиб берилса адолатсизлик бўлади. Шу боисдан менинг хулосам бундай. Натаниэль Бампо отиш ҳуқуқини йўқотди ва ушбу ҳуқуқини қайта тиклаш учун яна бир шиллинг тўлаши керак.

Шундай мўътабар зотнинг оғзидан чиққан ва шунчалар жиддиян таъсирли қилиб айтилган ушбу асосли хулоса Кўн Пайпоқнинг ўзидан бошқа барча баҳслашаётганларни қаноатлантирди — зеро томошабинлар икки гуруҳга бўлиниб, қизишиб тортишувга тушиб кетишган эди.

— Менимча эса,— деди кекса овчи,— мисс Элизабетнинг фикрини сўраш керак. Жангчилар нима қилишни билмай қолган, аёллар эса уларга бамаъни маслаҳат берган ҳолларни кўп кўрганман. Борди-ю у

мени ютқизди деса, ортиқ тортишиб ўлтирмайман.

— Ундай бўлса, сиз бу сафар ютқиздингиз,— деди мисс Темпл.— Мабодо Брам куркасини менга бир долларга сотишга кўнмаса, яна бир шиллинг тўлаб, бошқатдан отаверинг.

Ҳатто Брамдан тортиб ҳаммалари баҳсга шунчалар берилиб, қизишиб кетганидан ушбу таклиф ҳеч кимга ёқмади. Билли Керби янгитдан отишга ҳозирлик кўра бошлади, Натти бўлса димоғи остида норози оҳангда тўнғиллаган кўйи бир чеккага ўтди:

— Ҳинду чайқовчилари буёқларга келишни бас қилганларидан берига кентдан бирорта тузукроқ чақмоқтошни тополмайсан пулингга, чақмоқтошни излаб сёю анҳорларни ёқалаб бутун бошли водийларни изғиб чиқишинг керак — қаёққа қарама, ҳаммаёқни шудгор қилиб ҳайдаб ташлашган! Уҳ-хў! Илвасин борган сайин камайиб кетяпти, шундоқ экан, милтиқдориям, чақмоқтош ҳам энг аълосидан бўлиши керак-да, қаёқда дейсан бунақаси! Қаёқдаги бемаза, бир пақирга қимматини кўрасан. Хў-ўш, ҳар қалай чақмоқтошни алмаштириш керак, Билли Керби ўлган-даям теккизолмайди бундай нишонга, беш қўлдай аён менга бу!

Ўрмонкесар шу топда ўзининг моҳир мерганлик шаъни гаровга қўйилиб, обрўси қил устида турганини жуда яхши тушунаётгандек эди, ана шу боисдан ҳам қандай бўлмасин зафар қозонишни истаётганди. У қуроли оғзини кўтарди-ю, бироқ яхшироқ нишонга олишга ҳаракат қилиб, узоқ мўлжаллаб туриб қолди. Атрофда чуқур сукунат ҳукм сурарди, уни ҳатто Брам ҳам бузмай тек қотганди. Ниҳоят Керби тепкини босди — тагин теккизолмади. Шунда ёш қарагайзору бутун ўрмон чеккасини яна занжининг тантанавор ҳайқириқлари тутиб кетди, шу топда бирон тасодифий ўткинчи ўтиб бораётган бўлса борми, бутун бошли ҳинду қабиласи бирийўла жанговар наъра тортиб, баравар ҳайқиряпти деб ўйлаши тайин эди. Брам то оёқлари чалишиб кетгунга қадар иргишлаб ўйин тушаверди, гапнинг қисқаси, у шунчалик қайнаб-жўшиб қувнадик, бундай яйраб-шодланиш фақат соддадил занжиларнинггина қўлидан келарди.

Ўрмонкесар бисотидаги жамики маҳоратию санъатини ишга солганди, шу сабабдан ҳозир, шак-шубҳасиз, дарду аламининг чеки-чегараси йўқ эди. Ол-

диниға у куркани диққат-ла, синчиклаб кўздан кечирар экан, бўйнидаги парига теккизибман деб ишонтирмоқчи бўлди-ю, аммо томошабинлар «бир бечора занжини ранжитманг» деган нолаю зорланишларга қулоқ бериб, унинг даъвосини қувватламадилар.

Куркага эга бўлолмаслигига ишонч ҳосил қилган Керби занжига ўгирилди-да, зарда билан ўдағайлади:

— Чакагингни юм, қузгун! Юз ярддан куркани калласини пойлайдиган одам қайда боракан? Шу ишга айланишиб аҳмоқ бўлиб ўтирибман-а. Бўлди, бас, бўкираверма ҳадеб, шундоқ ҳам, қулаётган қарагайдан баттар шовқин-суронга кўмиб юбординг еру кўкни! Ҳа, олдин ўшандай одамни кўрсат менга, ана ундан кейин бўкиравер томогинг йиртилгунича.

— Буёққа қара, Билли Керби, ҳозир аनावилар куркадан нарироқ кетишсин, бундан кўра мушкулроқ нишонни урган одамни кўрсатаман сенга, яна-тагин бирийўла ваҳший ҳайвонлару ҳиндулар ҳамласини даф қила туриб! — деди кекса овчи.

— Ахир ҳозир бизнинг навбатимиз эмас-ку, Кўн Пайпоқ,— гапга аралашди Элизабет.— Балки бошқа рақибингиз ўз ҳуқуқидан фойдаланишни истар?

— Мабодо сиз мени кўзда тутаётган бўлсангиз, у чоғда мен бошқатдан уриниб кўришдан воз кечаман,— деди овчи йигит.— Ҳозиргина пайқашимча, қўлим ҳали жудаям заиф экан.

Элизабет йигитга тикилиб қараб, ёноқлари хиёлгина қизарганини пайқаркан, унинг қашшоқлигидан уялаётганини фаҳмлади. Қиз ортиқ қистаб ўлтирмади, шундай қилиб, кекса овчи ўқ узиш маррасига чиқди. Ўз вақтида Натти Бампо, шубҳасиз, юз мартабалаб рақибларию илвасинни бундан чандон бора мушкулроқ шароитларда бехато урганди-ю, аммо ўша ўқ узишлардан бирортасига бунчалик пухта ҳозирлик кўрмаган эди. У милтиғи милини уч бора кўтарди: аввалига — нишоннинг баландлигини чамалаш учун, кейин — орадаги масофани ҳисоблаш учун ва ниҳоят қўққисдан орага чўмган сокинликдан чўчиган курка тўсатдан бошини шарт буриб, одамларга қараб қўйган пайтда у ўқ узишга шай бўлганиди.

Бироқ мана, Натти милтиғи оғзини тўртинчи марта кўтарди-ю, ўқ узди. Варанглаган овоздан қулоқлари битиб, бехос ўқ отилганидан гарангсиб-довдираб қолган

томошатаблар унинг мўлжалга теккизган-теккизолмаганини дарҳол фаҳмлаёлмадилар, устига-устак майдончани милтиқдори тутуни босганди. Шунга қарамай, кекса овчининг милтиғи қўндоғини қорга қўйиб, одатича унсизгина кулиб, бафуржа қуролини қайтатдан ўқлашга киришганини кўрган Элизабет унинг ниятига етганини англади. Болакайлар тўнғакка қараб югуришиб кетишди ва ўққа учган куркани баланд кўтаришди — калласи деярли тиг билан чўрт узиб ташлангандек эди.

— Буёққа олиб келинглари уни, — дея қичқирди Кўн Пайпоқ, — оймқизнинг оёқлари остига ташланглари! Ўлжа уники, мен эсам, унинг ёрдамчиси эдим десак ҳам бўлади.

— Ёрдамчи бўлганда ҳам ниҳоятда моҳиру чапдасти, — деди Элизабет. — Шунчалик моҳирки, бўлам Ричард, назаримда, сизнинг илтифот-эътиборингизни қозонди-ёв. — Гап шу ерга етганда қиз бир нафасга жим қолди, сўнгра эса чеҳрасидаги шўхчан табассум гойиб бўлди; салгина қизаринқираб, ёш овчи йигитга юзланди-да, мулоимгина хижолатпазлик ила деди: — Лекин мен Кўн Пайпоқнинг таърифи тилларда дoston бўлган маҳоратини бир томоша қилиш учунгина омадимни синаб кўрмоқчийдим, холос. Сэр, бу куркани кек сақламайдиган одам эканингиз рамзи сифатида қабул этолмайсизми? Агарда жароҳатингиз бўлмаганида бу совринни ўзингиз қўлга киритишингиз мумкин эди-ку, ахир.

Йигитчанинг афтидан қизнинг илтифотли таклифи унга қандай таъсир қилганини билиш маҳол эди. Чамаси, ушбу совға кўнглига сира хуш келмаган эди-ю, бироқ Элизабетнинг дилбарона қатъияти, мулоим, эрка табассумига тоб беролмади. У таъзим бажо келтириб, қизнинг оёқлари остида ётган куркани индамай олди, олганидан сўнг ҳам чурқ этмади.

Элизабет занжигга кўраётган зарарини қоплаш учун кумуш танга узатди-да (шундан кейин занжи яна оғзи қулоғига етиб иржайишга тушди), ўз ҳамроҳига юзланиб, уйга қайтиш истагида эканини билдирди.

— Бир нафасгагина шошилма, жиянчам, — дея жавоб қилди Ричард. — Мен аввал шу тахлит мусобақаларда бундан-буён ҳам тушунмовчиликлар эҳтимоли борлигини қайд этиб қўяй. Жаноблар, агарда

сизлар комитет сайласанглар, мен ўша комитет ҳозирлигида шу бугуноқ аниқ тартиб-қоидаларни қоралаб чиқардим...— Шу ерга келганда у, елкасига — музофотнинг олий шерифи кифтига-я — кимнингдир қўли беадабона келиб тушганини пайқаб, ғазаб-ла тўхтади сўзлашдан.

— Байраминг қутлуғ бўлсин, бўлам Дик,— деди майдонда сездирмайгина пайдо бўлган судья Темпл.— Башарти ўзларига ана шундай сипоҳлигу мулозамат-пешалик тез-тез ҳуруж қилиб турадиган бўлса, у чоғда камина қизларига жиддиян кўз-қулоқ бўлиб туришларига тўғри келади-ку, тақсирим. Бундай томошани аёллар учун муносиб томоша деб ҳисоблагувчи кимсанинг нозик таъби-дидига тасанно ўқишим мумкин, холос!

— Ўзининг қайсарлигини оқибати бу, Дьюк! — хитоб қилди шериф (судьяни биринчи бўлиб табриклаш имконини қўлдан чиқариб юборганидан у шунчалик хафа бўлиб кетган эдики, баъзи бир хил одамни чинакам кулфат бунчалик дилини хуфтон қилолмасди).— Яна шуни айтиб қўйишим керакки, бу фазилат унга кимдан ўтганиниям биламан. Уни янгиликларни кўрсатгани бошлаб боргандим, буни қараки, биринчи ўқнинг овозини эшитиши биланоқ, энг олди пансионда эмас, балки казармада таълим олгандек, оёғини қўлига олиб шуёққа югурди. Аминманки, судья Темпл, бунақанги хатарли эрмакларни ман этиш лозим. Айтмоқчи, деярли имоним комилки, аллақачон қонунан тақиқланган улар.

— Нима ҳам дердим, тақсир, сиз энди бу ернинг шерифисиз, шундоқми бу ёхуд бўлакчами — аниқлаш сизнинг вазифангиз,— деди Мармадьок жилмайиб.— Пайқашимча, Бесс топширигимни аллақачон бажарган кўринади, хў-ўш дегандан, умидворманки, мазкур янгилик ўзларига манзур бўлгандир.

Гап шу ерга етганда Ричард ҳануз қўлида турган пакетга кўз қирини ташлаб қўйди-ю, яқингинадаги жаҳлу аламини мутлақо унутиб, нидо солди:

— Дьюк, қадрдон бўлам! Юр, чеккароққа ўтайлик, сенга айтадиган гапим бор.

Мармадьок итоат этиб шериф билан қўшни яйдоқ майдончага ўтди, ҳамроҳи эса сўзини давом эттирди:

— Бирламчи, Дьюк, штат губернатори ва парламентчига қилган дўстона ўтинчу илтимосларинг учун мин-

натдорчилик билдиришга рухсат эт — яхши биламан, бундай ўтинчу илтимоссиз ҳатто кўрсатилган юксак хизматлар ҳам инобатга олинмасди. Аммо-лекин биз эгачи-сингилнинг болалари, қолаваччалармиз-ку, ахир, шунинг учун менинг бутун инон-ихтиёрим сенинг измингда. Бутунича! Шундай бўлса-да, ҳар ҳолда менинг фикри ожизимча, Кўн Пайпоқнинг навқирон ўртоғига кўз-қулоқ бўлиш керак. Негадир у курка гўштини ҳаддан зиёд яхши кўраркан.

— Буёғини менга қўйиб беравер, Дик,— деб жавоб қайтарди судья,— унинг иштаҳасини қондириб, кўнги-лига ургизиб, бир таъзирини берсам, бу майли йўққа чиқади-қўяди. Илло у билан бир гаплашиб олишим керак. Қани, энди жамоат ёнига қайтайлик.

XVIII б о б

Бечора! Ҳаттоки онасига ёт,
Ҳатто онасиам танимас уни.
Очлигу фақирлик уқубатлари,
Пешонасига босган ўз тамғасини.

Вальтер Скотт
«Мармион»

Судья Темпл катта майдонга қайтиб, қизини қўлтиқлади-да, овчи йигит қуролига таянганича, оёғи остида ётган жонсиз куркага жимгина тикилиб турган томонга қараб юрди. Қиз боланинг шоҳидлиги бундан кейинги суҳбат оқимига оз таъсир кўрсатмади. Мармадьюк келганидан кейин ҳам мусобақа давом этаверди, кейинги давра бошланиши олдидан тўда орасида куркани пойлаш шартлари хусусида қизгин тортишув бошланиб кетди, дарвоқе, навбатдаги курка аввалгисига қараганда анча-мунча мундайроқ эди. Шундай қилиб, биз қуйида келтирадиган гурунгни фақат тегишли одамларгина, шу жумладан ёш дўстларини ёлғиз қолдирмаган Кўн Пайпоқ билан ҳиндуларгина эшитишди.

— Мен сизга катта зиён етказдим, мистер Эдвардс,— дея сўз бошлади судья ва шу заҳотиёқ тек қолди, негаки йигитча ушбу сўзларни эшитгандаёқ бир сесканиб тушиб, ранг-рўйи ўзгариб кетди; лекин у ҳеч нима демади, нигоҳи аста-секин яна хотиржам тортди-ю, судья гапини давом эттирди:— Яхшиямки мен сизга етказган зарар-заҳматимни бир қадар бўлса-

да қоплаш имкониятига эгаман. Менинг хешим Ричард Жонс катта лавозимга тайинланди, шу боисдан ҳам бундан-буён унинг кўмагидан маҳрум бўлиб қолдим, менга эса нақ ҳозир ишончли одам зарур. Сизнинг хатти-ҳаракатингиз, ўзингизни тутишингиз, одмикамтар уст-бошингизга қарамай, билимли одам эканлигингизни айтиб турибди, жароҳатинг бўлса ҳали бирмунча вақтгача ов қилиб тирикчилик ўтказишингга халал беради (Мармадьок ҳаяжонлана бошлади ва ўзи ҳам билмагани ҳолда ўспиринни квакерлар одатича «сен» лашга тушди). Эшигим сен учун доим очиқ, навқирон дўстим, зеро шубҳаланишу инонмаслик ёш мамлакатимизда одат тусига кирмаган — бу ерда нопок одамларнинг ҳирсу ҳарислиги иштаҳасини қўзғатадирган васваса — «хўрак» ниҳоятда кам. Шундоқ экан, ақалли вақтинчаликка бўлса ҳам ёрдамчим бўлишга ва хизматингга яраша маош олиб туришга розилик берсанг.

Йигитча шундай бир мубҳам тарзда қош-қовоғи уюлиб, ҳатто нафратланаётгандай тумшайиб қулоқ соларди судьянинг сўзларига; ҳакамнинг на муомала-мурожаатида, на таклифида эса бунга сабаб бўладиган ҳеч нима йўқ эди чамаси; ҳар қалай йигитча зўр-базўр ўзини қўлга олди-да, жавоб берди:

— Мен ҳалол меҳнатим билан нон топиш учун сизнинг ёхуд истаган одамнинг хизматига тайёрман, сэр, — яширмайман муҳтожлигимни, мен ҳаттоки бир қарашда кўринганидан ҳам қашшоқроқман. Аммо бундай вазифа хийла муҳимроқ ишимга халал бермасайди деб чўчийман, шу боисдан таклифингизни қабул қилолмайман ва ризқ-рўзимни илгаригидек ўз қуролим билан топишда давом этаман.

Шу пайт Ричард чиза чеккароқда турган Элизабетга пичирлади:

— Жиянчам, қурама-метиснинг ўз ёввойиларча одатларидан кечишни истамаслиги табиий эканининг далили худди ана шуни ўзи-да. Менга маълум бўлишича, уларнинг жисмидаги саёқ ҳаётга бўлган майлу муҳаббатни ҳеч нима енголмайди.

— Бу хатарли ҳаёт, — деди Мармадьок, шерифнинг шипшиганини эшитмаган бўлса ҳам, — кейин, сенинг жароҳатингдан кўра чандон бора жиддийроқ бахтсизлигу фалокатларга тўла у. Инонавер менга, дўстим, сендан кўра тажрибалироқман, овчининг аянчли

ҳаёти, унинг маънавий томонини қўйиб турайлиг-у, талай жисмоний эҳтиёжларини қондира олмаслигини яхши биламан.

— Йўқ, йўқ, судья жаноблари, — дея гапга аралашди шу асногача Мармадьюк эътибор бермаган Кўн Пайпоқ, эҳтимолки ҳакам уни умуман пайқамагандир. — Уйингизга олиб бораверинг уни, бош устига, лекигин, фақат алдамасангиз бўлгани уни. Мана мен қирқ йилдан ортиқ ўрмонда кун кечирдим, шу десангиз, гоҳида беш йиллаб сурункасига у ерда ҳеч қандай дарахт қирқилган очиқ ерни кўрмасдим, бўронда қулаган жойларни айтмаганда, албатта. Ёши олтмиш саккизга кирганда, сизларнинг ўрмонни мана винақанги кесиб-қулатишларингизу ов хусусидаги қонун-қоидаларингизга қарамай, шундай осон нон топиб юрган одамни қайдан топа оласиз яна? Хў-ўш, ҳалоллигу адолатпешаликда бутун бошли «васиқа»-нингиздаги энг овози ўткир ваъзхонингиз билан баҳслашганим бўлсин.

— Э-ҳа, сенга тараф йўқ, сен мустасносан бундан, Кўн Пайпоқ, — эътироз билдирди судья овчига оқкўнгиллик ила бош ирғаб. — Сен ахир спиртли ичимликка ружу қўйган эмассан (бу бизнинг қавми-табақамизда камдан-кам учрайдиган ҳол), кейин, ёшингга қараганда хийла бақувватсан. Илло, борди-ю бу ўспирин ўз истеъдодини ўрмонда зое кетказса, ачинарли ҳол бўлади бу. Утинаман сендан, дўстим, менинг хонадонимдан лоақал қўлингдаги жароҳатинг битиб кетгунига қадар бошпана топа турсанг. Қизим, хонадонининг бекаси, ўзи айтсин, уйимизда азиз меҳмонимиз бўласан.

— Албатта, — деди Элизабет қизларга хос сиполик билан. — Бошига кулфат тушган одам биз учун ҳамиша азиз меҳмон бўлади, айниқсанги, агар унинг фалокатига биз ўзимиз айбдор бўлсак.

— Шундоқ, — деди Ричард, — агарда курка гўшти-ни яхши кўрсангиз, йигитча, бизнинг паррандахона-мизда курка кўп, яна-тагин бири-биридан ўтаман дейдиган, гапимга ишонаверинг, ошна.

Бундай муваффақиятли мададу қувватловга эришган Мармадьюк қистовга янада зўр берди. У ёрдамчисининг вазифаси нималардан иборатлигини батафсил тушунтирди, аниқ иш ҳақини айтди, қисқаси, умуман ишбилармон одамлар аҳамият бергувчи ҳар битта икир-

чикир тафсилотгача унутмади. Успирин унинг сўзларини бағоят ҳаяжон ичра тинглади. Афтида ички ҳис-туйғулар олишуви яққол акс этиб турарди: дам жон деб розилик беришга тайёрдай кўринар, дам қандайдир тушунарсиз жирканишу нафратланиш бамисоли чошгоҳ қуёши юзига парда тортган қора булут янглиғ соя ташларди чехрасига.

Ҳанузгача юзида маъюслигу хижолат акс этиб турган ҳинду судьянинг сўзларини тобора ортиб бораётган қизиқиш-ла тинглаётган эди. У аста-секин суҳбатлашаётганларга деярли бақамти келиб қолди ва унинг ўткир кўзлари ёш овчининг нигоҳидаги иккиланиш учқунларини пайқади-ю, хижолатда букилган қаддини ростлади, аслидагидек виқор-ла олдинга бир қадам ташлаб, деди:

— Ўз отангизнинг гапига қулоқ беринг, унинг гапи оқилона, доно гаплар. Навқирон Бургут билан Улуғ Сардор, Ерлар Соҳиби — бир гулхан атрофида тамадди қиладилар; келинг, улар сира чўчимай ёнма-ён ухлайверсинлар. Микуоннинг фарзандлари қонни суймайдилар; улар одил ва ҳақ йўлни тутадилар. Токи одамлар бир оила бўлиб бирлашгунларича Қуёш талай марта чиқиб, талай марта ботиши керак, бунинг учун бир кун эмас, балки анча-мунча қиш ўтиши даркор. Минглар билан делаварлар — азалий ғанимлар, уларнинг қони ҳеч ҳачон битта одамнинг томирларида қўшилиб-қоришмайди, жанг майдонида ҳеч ҳачон ариқ бўлиб қўшилишиб оқмайди. Аммо Микуоннинг биродари билан Навқирон Бургут орасидаги адоват қаёқдан пайдо бўлган? Улар бир қабиладан, аждодлари бир-ку, ахир. Сабр-тоқат қилишни ўрган, ўғлоним. Сен делаварсан, ҳинду жангчиси эса сабр-бардошли бўлишни билади.

Ушбу таъсирчан антиқа нутқ, афтидан, йигитга қаттиқ таъсир кўрсатди чоғи, у Мармадьюкнинг қистовига ён бера бориб, пировард-оқибатда розилик билдирди. Бироқ у айни чоқда, мабодо томонлардан бири битишувни бузишни истаб қолгудек бўлса, у дарҳол шундай қилишга ҳақлидир, деган шарт қўйди. Успириннинг ғалати ҳамда унчалик пинҳон тутилмаётган хоҳишсизлиги — унинг аҳволидаги одам фақат орзу қиладиган вазифага йигитнинг майли йўқлиги уни яқиндан билмайдиганларни оз ҳайратга

солмаётганди ва уларда ёмон таассурот қолдирганди. Суҳбатдошлар тарқалишгач, улар, табиийки, ҳозиргина бўлиб ўтган гап-сўзларни мунозара қилишга киришдиларки, биз ушбу мунозарани китобхонларга етказишни кечиктирмай, ошиқиб уйга қайтаётиб, судья, унинг қизи ва Ричардлар орасида кечган гурунгандан бошлай қоламиз:

— Бу ғалати йигитчани кўндиришга уринарканман, халлоқи оламнинг «сизни ранжитувчиларни суйингиз» деган амри маъруфидан заррача оғишмадим, — деди Мармадьок. — Унинг ёшидаги йигитчани менинг хонадонимда нима чўчитиши мумкин, шуни тушунолмаяман. Бу сенинг борлигинг ва ҳуснинг бўлмасин тағин, Бесс?

— Э, йўқ, йўқ, — соддадиллик ила жавоб қайтарди Ричард, — жияним Бессни дахли йўқ бунга. Дьюк, қани менга айт-чи, маданиятли ҳаёт дидига ўтиришадиган биронта метис-қураманнинг отини атай оласанми? Башарти гап шунга тақалар экан, улар ушбу хусусда асил ҳиндулардан чандон бора баттарок, қоқоқроқдирлар. Элизабет, оёғи панжаларини ичкари буриб маймоқсифат босиши, кўзларининг қанақанги асов жаланглашини пайқагандирсан-а?

— На кўзига, на оёғига эътибор бердим уни, лекин, менимча, ўзини хиёл камсуқумроқ тутганда ўринлироқ бўлармиди. Дадажон, сиз чинакамига христианча сабр-бардош кўрсатдингиз. Унинг такаббурлигию сиполиги розилик бермасидан анча олдинроқ жаҳлимни чиқариб юборганди. Нимаям дердик, бу биз учун лутфу шараф бўлди-да ўзиям! У киши учун қайси бадастир хонани ажратишни буюрадилар, тақсирим; кейин, ул зот ўз насибаи обиҳаётларию маъбудона таом лаззатини кимлар ила баҳам кўрадилар?..

— Бенжамен ва Валинеъмат хоним билан, — қизнинг сўзини бўлди мистер Жонс. — Наҳотки сен бу йигитчани хабашлар билан бир дастурхонга ўтқизишни муносиб кўрсанг? Тўғри, у ярим ҳинду, илло ерлик аҳоли занжи-хабашлардан жирканади-ку. Йўқ, йўқ, у очдан ўлса ўладики, қора танлилар билан бир дастурхон теграсида ўлтирмайди!

— Биз билан бирга тамадди қилишга кўнса, Дик, ғоятда хурсанд бўлардим, — дея жавоб қайтарди Мармадьок. — Ҳатто сен таклиф этаётган нарса ҳам унинг учун камситиш, албатта.

— Демак, тақсирим,— деди Элизабет, ўзини гўёки отасининг истагига ўз эрк-иродасига қарама-қарши итоат этаётганга солиб,— унга таг-тахтли одам сифатида муомала қилишларини истайсиз.

— Албатта! Ахир вазифа-лавозими шундай ҳуқуқ беради-ку. Инчунун, токи йигит бундай илтифотга номуносиб эканини исботламагунича биз шундай муносабатда бўлаверамиз.

— Кўрасан ҳали, Дьюк, уни олижаноб жентльмен қилиб тарбиялай олмайсан икки дунёда. Ахир, қадимги ҳикмат, «бир жентльмен етишиши учун уч авлод ўтиши керак», дея нақл этади-ку. Мана, масалан, отамни ҳамма танир-биларди, бобом тиббиёт доктори, унинг отаси эса — ақоид илми доктори эди, унинг отаси бўлса Англиядан келган; рости, унинг таги-тахтини аниқ аниқлаёлмадим-у, лекин у ё лондонлик бадавлат савдогар, ё чекка ўлкалик машҳур қонуншунос, ё епископнинг кенжа ўғли бўлган.

— Мана америкача шажара-насабноманинг чинакам намунаси,— деди Мармадьюк кулиб.— Токи океандан нарига ўтмагунингча тинч-осуда бораверади бари, локигин уёққа ўтилди дегунча, жами номаълумлигу мубҳамлик зулмати ортига яширинади ва, демакки, дарҳол йўқ ердаги лофу муболағалар бошланади. Хулласи калом, Дик, аминсанким, сенинг англиялик аждодинг, нимаики билан шуғулланмасин, машҳур кимса бўлганда, а?

— Турган гап,— жавоб қилди Ричард.— Кекса аммамни сира оғзидан тушмасди у. Бизлар, судья Темпл жаноблари, маълуму машҳур уругга мансубмиз, иннайкейин, аждоду авлодларимиздан ҳеч бири энг эътиборли рутбадан паст тушган эмас.

— Мен фақат бир нарсага, уруг-аждодингнинг қадимдаги шунчалик камтарона мавқен сени қаноатлантирганига, бундан мамнунлигингга ҳайрон қоламан, Дик. Америкалик нажиблигу аслзодалик изловчилардан аксарияти ўз шажара-насабномаларини худди болалар эртақларидагидек уч оғаниларидан бошлайдилар ва албатта улардан бирини замонамиздаги бирорта энг машҳур фамилиянинг асосчисига айлантирадилар. Илло бу ерда, агарда ўзларини жамоат олдида боодоб тута олсагина, барча баробардир, шундоқ экан, Оливер Эдвардс менинг хонадонимда олий шерифу судья билан теппа-тенг бўлажак.

— Нимаям дердик, Дьюк, менинг наздимда, бу республикачилик эмас, балки қандайдир демократиячиликдир. Аммо-лекин, чурқ этиб оғиз очмаганим бўлсин. Фақат у қонун доирасидан чиқмасин, ёки, акс ҳолда мен унга эрку озодлик ҳатто ушбу ўлкада ҳам оқилона, асосли ҳад-чегарага эга эканини исботлаб бераман.

— Э-ҳа, Дик, умидворманким, сен мен ҳукм чиқармасимдан бурун қатл этмассан! Илло хонадонимизнинг янги истиқоматчиси хусусида Бесс нима деркин? Бунақанги ишда ҳал қилувчи сўз, ҳар қалай, хонимларга тегишли бўлиши лозим.

— Эҳ, тақсирим,— жавоб қилди Элизабет,— бу масалада мен судья Темпл исмли зотга тортганман-ку, ўз фикримни ўзгартишим осон бўлмас-ов, деб қўрқаман. Лекин жиддий гапирадиган бўлсам, унда — гарчи ярим ёввойи одамни уйга таклиф этишни энг бўлмагур иш деб ўйласам-да — хонадонимизга сиз бошлаб келадиган ҳар қандай одам ўзини мен томонимдан илтифот кўраман деб ҳисоблайверсин, уни хушмуомалалик ила кутиб оламан.

Судья ўз қўли устидаги нозиккина қўлчани суйиб-эркалаб силаб қўйди, Ричард эса одатдагидек сергаплик қилиб, жумбоқли шамаю огоҳлантирувчи сўзларни қалаштиргандан-қалаштириб ташлашда давом этди.

Бу орада ўрмон аҳли-истиқоматчилари — зотан уч овчи, ораларидаги фарқу тафовутга қарамай, ушбу умумий номга тамоман муносиб эдилар — кент чеккасидан жимгина кетиб боришар эди. Кўл ёқасига етиб, муз устидан остида кулбалари жойлашган қоя сари йўл олишганидан сўнггина йигитча қўққисдан тилга кирди ҳаяжонланиб:

— Шундай бўлишини бир ой олдин ким ҳам билибди дейсиз! Мен Мармадьок Темпл хизматини адо этишга, уруғ-аждодимизнинг ашаддий ғанимининг хонадонида туришга розилик бердим-а! Аммо-лекин иложим қанча, бошқа нима ҳам қилардим? Лекинига хизматим кўпга бормайди, розилик беришга мажбур этган сабаб барҳам топди дегунича бу хонадондан жўнайман, кейин елкамни чуқури кўрсин ўша уйни.

— Ахир у минг эмаски, уни ғаним деб атаяпсан? — деди ҳинду.— Делавар жангчи сабр-тоқат-ла кутади

Улуғ Рухнинг иродасини. У хотинчалиш эмас, бами-соли ёш боладай кўзёши қилгани.

— Уларга ишонмайман, Жон,— деди Кўн Пайпоқ, судья овчи йигит билан суҳбатлашаётган пайтдаёқ унинг чехрасида гумону иккиланиш аломатлари акс этиб турган эди.— Айтишларича, ҳозир янги қонунлар чиққанмиш, иннайкейин, эндиликда шаҳарлардаги ҳаёт бўлакча кечаётганини ўзим ҳам кўриб турибман. Бу ўлкалар шунчалик ўзгариб кетдики, на кўлларни, на дарёю сойларни таний оласан. Кейин, силлиққина қилиб гапирадиганларга ишонмайман мен. Ҳиндуларнинг ер-сувларини тортиб олиш пайига тушган пайтларида оқ танлиларнинг тилларидан қандай бол томганини биламан-ку, ахир. Гарчи ўзим ҳам Йорк шаҳри яқинида ҳалол-пок оилада дунёга келган оқ танли бўлсам-да, буни шартта гапиравераман.

— На илож,— деди йигитча.— Ким эканлигимни унутганим бўлсин. Сен ҳам, кекса могокан, менинг бир вақтлар ана шу қудратлию саховатли тоғлар, ана шу сўлим водийлар, шу топда оёқларимиз топтаб бораётган муз остидаги сувларнинг хўжаси бўлган делаварлар сардорининг зурриёди эканлигимни унут. Ҳа, ҳа, мен унинг хизматкори бўламан... унинг қули... Ахир бу фахрли қуллик эмасми, қария?

— «Қария!» — ғамнок такрорлади ҳинду ва ҳамишаги ҳаяжонланиб кетган чоғларидагидек юришдан тўхтади.— Тўғри, Жон қартайди. Биродаримнинг ўғлони, могокан ёш бўлганида наҳотки унинг қуроли индамай тураверарди? Буғу ундан қайга қочиб қутуларди? Аммо Жон қартайди, унинг билаклари хотинларнинг қўлидай мажолсиз; унинг томагавки оддий ўтмас болта бўлиб қолган, унинг ғанимлари — сават ва супургига яроқли хивичгина; эндиликда у ўзга ғанимларни қийратолмайди. Қариликка эса очлик йўлдош экан. Мана Лочинкўзга боқ, ёшлигида у бир неча кунлаб ҳам ҳеч нима емай юра оларди, энди-чи, агар у гулханга шабба ташлаб турмаса, олов зумда ўчади-қолади. Микуон ўғли узатган қўлни олавер, у сенга кўмаклашади.

— Хўш, деганингдан, Чингачгук, гарчи эндиликда мен мутлақо илгариги пайтларимдагидек бўлмасам ҳам, илло ҳозир ҳам гоҳида овқат емаслигим мумкин. Ирокезлар изидан Қорақайин ўрмонини оралаб бор-

ганимизда улар бутун жониворларни олдиларига солиб ҳайдаб кетишган, ана ўшанда душанба куни саҳардан то чоршанба оқшомига қадар тишимга ушоқ ҳам босмаганман. Кейин эса шундоқ Пенсильвания чегарасида шу чоққача ҳеч ким кўрмаган жикқа мой, буғуни қулатганман. Эҳ, ўшанда делаварларнинг унга қандай ташланганларини кўрсанг эди-я — ўша кезларда мен разведкага борар, улар қабиласи қаватида жанг қилардим-да, ахир. Ҳиндулар жимгина, раззоқи оламнинг ўлжа йўллашини кутиб ётишарди десанг, мен бўлсам бутун теваракни изғиб, буғуни ҳуркитдим-у, ўша заҳотиёқ қулатдим, ўн одим сакрашга ҳам улгуролмай қолди. Ўзим ҳам очликдан шундоқ силлам қуриган эканки, гўштдан ейишга ҳам сабрим чидамади, мириқиб қонидан симирдим, ҳиндулар эса хом этни тушираверишди тўғридан-тўғри. Жон ҳам борийди ўшанда. Хўш, энди бўлса, турган гап, ҳеч қачон кўп овқат еб ўрганмаганимга қарамай, узоқ оч қолишга чидаёлмайман.

— Бас, етар дўстларим! — деди йигитча таъсирланиб. — Пайқаб турибман, менинг қурбонлик-ҳайриям ҳаммангиз учун зарур, шундоқ экан, қурбон берганим бўлсин, лекигин ортиқ ҳеч нима демай қўя қолинглар, ўтинаман сизлардан.

Йигитнинг ҳамроҳлари жим бўлишди-ю, тезда улар кулбага етиб бориб, эшикдаги, афтидан, бағоят ғарибона бойликларини асраши лозим бўлган антиқа ғалақа-кулфларни очиб, ичкари киришди. Ёғочдан барпо этилган мазкур танҳою овлоқ кулбанинг бир ёнида тоғтоғ қор уюмлари уюлиб кетган, иккинчи биқинида эса қиш шамоли она таналаридан узиб юлқиб олган уюм-уюм эману каштанларнинг шаббаю тарвақайлаган шох-бутоқлари кўзга ташланар эди. Навдахивичлардан тўқилиб, лой билан сувалган мўридан кўтарилаётган ингичкагина тутун қоянинг типпа-тик ёнбагри ёқалаб сузиб борарди; дуд қолдирган илангбиланг қурум изи қор сиртида мўридан то қоя ўпирилмаси тугаб, ҳосилдор тупроқда ушбу мўъжазгина унурга қудратли шохлари соябон бўлган азиму азамат дарахтлар ўсган ергача чўзилиб борган эди.

Куннинг қолган қисми, одатда янги кенту қишлоқларда шу қабилдаги кунлар қандай ўтса, худди ўшандай зайлда кечди. Темплтон аҳли мистер Грант-

нинг иккинчи ваъзу хутбасини эшитиб томоша қилмоқлик ниятида яна «академия»да жам бўлди. Ҳинду ҳам келди у ерга. Кашиш қавмларни меҳробга яқинроқ чорларкан, ҳиндуга маънодор тикилганига қарамай, кекса сардор жойидан қўзғалмади ҳам, зеро уни кечаги шармисорликдан хижолат чекиш ҳануз изтиробга солмоқда эди.

Қавмлар тарқалиша бошлаган пайтга келиб эрта-лабдан тўплана бошлаган сийрак булут қоп-қора қалин булутга айланганди, фермерлар то жамики пастқамлигу тоғ бағри ва ҳатто нақ чўққиларга жойлашган кулбаларига етиб улгурмаслариданоқ жала қуйиб берди. Шитоб-ла чўкиб бораётган қор кўрпаси сиртида ҳосил бўлган қорамтир тўнка-тўнгаклар тобора баландлайверди, боягина водийларни кесиб ўтиб, баланд ёнбағирлар сари елиб-югурган оппоқ тўлқинлардай кўринган четану ғов тўсиқлар ўз кўрпатўшаклари остидан шўппайиб чиқиб қолди, кўмирга айланган «устунлар» дақиқа сайин қорайгандан-қорайиб бораверди.

Элизабет Луиза Грант билан отасининг файзлию шинам уйининг иссиқ зали деразаси олдида тураркан, табиатнинг ўз қиёфасини бундайн тезкорлик ила ўзгартиришини завқ-ла томоша қиларди. Ҳозиргина кўзни қамаштиргувчи оппоқ либосга бурканган кент оқ либосини истар-истамас ечар, томлар қорайиб, қурум босган мўрилар аста яланғочлана борарди. Қарағайлар устларидаги қорни силкиб туширмоқда, ҳар бир нарса сеҳргарона тезлик-ла ўзининг асл қиёфасига қайта бормоқда эди.

XIX б о б

Қора халқдан эмасди бечора Эдвин.

Жеймс Битти.

«Менестрель»

1793 йилги рождество байрами кечаси, гарчи нисбатан илиқ бўлса-да, ниҳоятда сершамол ўтди. Элизабет кентни ғира-шира қоронғилик чулғаб, қарағайлар учи узра кўк сийнасида сўнгги шафақ яллуғи сўнгачгина дераза ёнидан узоқлашди — кундузи кўриб улгурган ўрмон манзаралари унинг қизиқсинишини жи-

ловлаб-тийдигина эмас, аксинча, баттар ошириб юборганди.

«Қаср» нинг ёш бекаси мисс Грантни қўлтигидан олган кўйи зал бўйлаб айланаркан, кундузги воқеаларни хотирлай бошлади, эҳтимолки, унинг ўй-хаёли ўзини тутиши, бутун хатти-ҳаракати шундоққина кўриниб турган қашшоқлигига мутлақо ёпишиб тушмайдиган сирли нотаниш йигитни отасининг хонадонига етаклаб келган ғалати тасодифларга неча-неча карра тақалиб ўтгандир. Зал ҳали иссиқ эди — зўр бериб иситилган бундайин ҳайҳотдай бинонинг совиши учун кам деганда бир кеча-кундуз фурсат керагиди, — бундан Элизабетнинг ол ёноқлари янада ёрқинроқ товланарди; Луизанинг мўмин-мулойим, маъюс чеҳраси ҳам қирмизи тус олганди, бироқ нозигу нафис қизиллик, бамисоли иситма-безгак хуружидан туғулган рангдек, унинг чиройига ғамгинлик руҳини бераётган эди.

Судьянинг бурчакдаги стол теграсида мезбоннинг аъло нав май-шаробига тасанно ўқиётган меҳмонлари залда жимгина нари-бери юриб турган қизларга бот-бот кўз қирларини ташлаб қўя бошладилар. Ричард ҳадеб шанғиллаб қадаҳ сўзи айтиб, овози борича хахолар, бироқ майор Гартман ҳали-ҳозирча баҳридили очилгудек даражада сархуш бўлиб улгурмаган, Мармадьок эса кашишнинг ҳурматини қилиб ҳатто одатдаги майин-мулойимгина ҳазил-ҳузулидан ҳам ўзини тийиб турар эди.

Дераза қопқоқлари беркитилиб, сўнган кундуз чароғи ёғдуси саноксиз шамлар шуъласи билан олмошингач, залдаги жамоат яна ярим соатча фурсатни ўша машғулоти ила ўтказди. Сўнгра каттакон ўтин боғини кўтариб олган Бенжамен пайдо бўлди-ю, мазкур манзарага бир қадар ўзга тус киритгандай бўлди.

— Яна нима балони бошламоқчисан, азизим Помпа? — шанғиллади янгитдагина амалга минган шериф. — Бунақанги ҳаво илиб кетганида Дьюкнинг ўткир шаробини ўзиям музлаб қолмаслик учун кифоя қилади. Еки сен, қария, судьянинг тагин бу қимматбаҳо дарахтлар ўрмонда бутунлай йўқолиб кетмасин деган хавфда ўз қорақайину зарангзорларини асраб-авайлашидан беҳабармисан? Ҳа-ҳа-ҳа! Дьюк, жуда яхши, меҳрибон қариндошсан, бунинг тасдиқлашга

доим тайёрман, аммо-лекин ҳар хил тутуриқсиз хаёлларга бориб турасан, буюғига нимаям қилардик... «Қани ичайлик бардам, бўлсин биздан йироқ ғам!..»

Қўшиқ гўнғирлашга айланди, худди шу пайт эшикоғаси қўлидаги юкни қўйиб, шерифга ўгирилдида, виқор билан деди:

— Сквайр Жонс, ижозатингиз билан ўз фикримни айтай: балки столингизнинг ёнгинасидан экватор ўтгандир-ув, локин бу сувдан исинолмайсиз; фақат ҳақиқий ямайка ромию, хўш деганингиздан, яна қуруқ ўтин билан ньюкасл кўмири ростакамига исита олади. Локигин камина об-ҳаво бобида унча-мунча нарсанинг фарқига борарканман, битта гапни айтиб қўйай: ҳозир энг яхшиси иллюминаторларни¹ боплаб артиб, ўтни лангиллатиб ёқишу ўчоқ қаршисида тузукроқ ўрнашиб олиш, вассалом. Наҳотки камина йигирма етти йил денгизда сузиб, бунинг устига етти йил ана шу ўрмонларда яшаб ҳеч нимани ўрганмаган бўлсам?

— Хўш, Бенжамен, нима сабабдан ҳавони ўзгаради деб ўйлаяпсан? — деб сўради хонадон соҳиби.

— Шул сабабданким, шамол йўлини ўзгартирди, муҳтарам жанобим,— деб жавоб қилди собиқ кема стюарди.— Шамол йўлини ўзгартирганда эса, об-ҳаво ҳам йўлини ўзгартирди деяверинг. Мана, масалан, де Грассни, мусью Лекванинг ҳамюртини таъзирини берган кезларимизда мен Родней кемаларидан бирида хизмат қилардим. Ушанда жануби-ғарбдан шамол эсиб турганди, мен бўлсам каютада — денгиз пиёда аскарлари капитанига бир стакангина грог тайёрлаётган эдим, уни менинг капитаним худди ўша куни тушлик дастурхонга таклиф этганди. Шунда мен энди ҳаммасини яхшилаб аралаштириб-аталаб, ичимликдан тузиккина тотиб кўришга улгуриб бўлган ҳам эдимки — бу аскарвойга манзур қилиш осон эмасди,— бирдан фок — олдинги мачтадаги қуйи елкан мачтани қарсиллатиб қолди-ю, «Боадицёя» мисоли пилдироқдай чирпирак бўлиб айлана кетди десангиз. Яхшиямки руль чапга буруғлик экан, силтовда шартта ўнгга бурилиб қолган-у, кеманинг юриши секинлашган.

¹ Кеманинг юмалоқ дераза-ойнаси.

Бугун флотдаги бошқа ҳар қандай кема ўша заҳотиёқ жаҳаннамга равона бўлиши тайин эди. Илло ўшанда кемамиз тўлқинлар кифтидан сирғалиб тушган, ён девори қийшайиб, ичига сув бостириб кирган экан, холос. Камина бўлсам худди ўша пайтда трапга оёқ қўйибман-да, шундай қилиб, шўр сувга мириққандим ўзиям.

— Истисқога мубтало бўлиб ўлиб қолмаганингга ёқасини ушлайди киши, Бенжамен! — деб қўйди Мармадьюк.

— Бунисиям тўғри, судья жаноблари, — дея жавоб қайтарди кекса денгизчи кулимсираб. — Ҳа энди, доридармон излаб олисга боришимни ҳожати йўқ эди-да. Бу ичимлик энди меҳмонкапитанни зиёфат қилишга ярамайди, бостириб келаётган кейинги тўлқин силсиласи шундоқ расвосини чиқариб қўйиши мумкинки, унда мен ўзимга ҳам таъми ёқмай қолиши аниқ, деб ўйладим. Шундай қилиб десангиз, кружкани бир кўтаришда бўшатдим-қўйдим — шундоқ неъмат нобуд бўлгани яхшимасди-да, ахир...

— Яхши, яхши, — дея унинг сўзини бўлди Мармадьюк, — лекин бунга об-ҳавонинг нима алоқаси бор? Тўғрироғи, бизнинг об-ҳавонинг нима дахли бор?

— Дахли борлиги эса мана бундоқ: бугун шамол жанубдан эсаётганди, ҳозир бўлса, худди босқонни дами чиқиб кетгандай, сукунат, шамолсизлик; шимол ёқдаги тоғлар тепасида кафтдаккина жой ёришиб турганди, ҳозир-чи, ўша ердан булут карвонлари от соляпти чор атрофга, шунчалик тез тўзиб-тарқаяптики, нақ қанот чиқариб парвоз қиялпти, кўк тоқида эса, юлдузлар бамисоли маёқдай чироқларини ёқиб, гўёки бизни, ўтиндан кўпроқ ғамланглар, деб огоҳлантиряпти. Қисқаси, ростки мени об-ҳаво масаласида у-буга фаҳми-фаросатим етаркан, печларга ўт қалаш фурсати келди, акс ҳолда анави жавондаги шаробу май, қора пиво солинган жамики шиша каллаи саҳарга бормасданоқ совуқда музлаб қарс-қарс ёрилиб битади.

— Сен эҳтиёткор посбонсан, — деб қўйди судья. — Нимаям дердик, ўрмону ёғочни лозим топганингча ишлатавер, локин шу кечагагина рухсат этаман, холос.

Бенжамен бу буйруқни бажону дил адо этди, орадан икки соат фурсат ўтмаёқ унинг эҳтиёт чорасини кўргани беҳуда эмас экани аён бўлди. Жануб шамоли дарҳақиқат сокинлик ила алмашинди, бу ҳол эса об-

ҳавода жиддий ўзгариш рўй беражагининг далолати эди. Хонадон истиқоматчилари оромгоҳларига тарқамасларидан хийла вақт илгариеқ яна қаттиқ совуқ турди, шунда мосье Лекуа, шундоқ ҳам эрта уйдан чиқаётганида одати бўйича эҳтиётдан иложи борича иссиқроқ кийиниб олганига қарамай, сутдек ойдин кўчага чиқишдан олдин елкапўш беришларини ўтинди.

Мистер Грант билан Луиза судьяникида тунаб қолишди, шундай қилиб, кечаги зиёфат ўз қатнашчиларини ниҳоятда чарчатгани туфайли бутун жамоат тезда ўз хобгоҳларига тарқашди-ю, вақт ярим тунга етмаёқ уй жимжит бўлди-қолди.

Элизабет билан дугонасининг энди кўзи юмилган ҳам эдики, уй деворлари ортида шимоли-ғарб шамоли гувиллаб ҳуштак чала бошлади, у одатда ана шундай ҳавога ҳамроҳ бўлгувчи — агарчи каминда ҳали лангиллаб ўт ёниб турган, дарпардалару дераза қоққоқлари хонага совуқни ўтказмайдиган, пару момик тўшаклар юмшоғу иссиққина бўлса — гоятда ёқимлию антиқа туйғуни ола келган эди. Бир пайт Элизабет кўкқисдан, ширин мубҳамлик оғушидан чиқиб, бир зумгагина ўзига келиб уйқули кўзларини очди-ю, бўрон ўкириги орасидан узундан-узун, мунгли улиган товушни эшитди; гарчанд бу мунгин улиш нимаси биландир одамларнинг вафодор дўсти товушига ўхшаб кетса-да, ҳар қалай уни тун қоронғуси сергаклигини уйғотиб, қаттиқ-қаттиқ, безовта ҳуриётган итнинг товуши деб бўлмасди, зотан у ниҳоятда таҳликалию ваҳимали эди. Элизабет Луизанинг тобора пинжига кириб кетаётганини пайқади, шунда унинг уйғоқлигини англаб, худди ушбу мафтункор ҳолатга рахна солишдан чўчигандек, оҳистагина деди:

— Узоқдан уларни зорланганнамо улиши ҳатто чиройлига ўхшаб кетаркан. Бу Кўн Пайпоқнинг кулбасидаги итлар бўлса кераг-а?

— Бу бўри. Улар шунақанги сур бўлиб кетганки, нақ кўлгача тушиб келишади тоғдан, — деб пичирлади Луиза. — Кентга бостириб киришга фақат чироқлардан кўрқиб туришади. Бир куни кечаси очликдан шундоқ остонамизгача келишибди-да. Воҳ, қанчалик кўрқинчли бўлганди ўша кеча! Лекин сизларнинг уйингизда ҳеч нимадан кўрқмасаям бўлади — судья Темпл бадавлат, ўзини ҳар қандай хавфу хатардан муҳофаза қилишга қудрати етади.

— Судья Темплнинг кучу ғайрати ҳатто ўрмонни жиловлашга қодир! — дея хитоб қилди Элизабет, кўрпани иргитиб ташлаб, тўшакда туриб ўлтираркан.— Маданий ҳаёт табиатни қанчалик тез бўйсундирар экан-а! — сўзини давом эттирди у ўз хобгоҳининг қулайю шинам, ҳатто ҳашамдор жиҳозларига бир назар ташлаб, кўлнинг узоқ ерларидан эшитилаётган улишга қулоқ солганча.

Бироқ бу ваҳимали увлаш юраксизгина дугонасини ваҳимага солаётганини кўргач, Элизабет тагин ўрнига узанди-ю, ҳадемай ҳам водийдаги, ҳам ўзининг шахсий қисматидаги ўзгаришларни унутиб, қаттиқ уйқу огушига чўмди.

Эрталаб каминга ўт қалагани ётоқхонага оқсочлар кириб келишганида уларнинг шовқинидан қизлар уйғониб кетишди. Улар ўрниларидан туриб, совуқдан қалтираганча пардоз-андозларини тугатишди — совуқ жамики тўсиқлардан ўтиб, ҳаттоки мисс Темплнинг иссиққина хонасигача бостириб кирганди. Элизабет кийиниб бўлиб, дераза олдига келди-да, кент ва кўлни кўриш ўйида пардани тортиб қўйиб, дераза қопқоқларини ланг очиб юборди. Аммо, дераза ойналарини қоплаган қалин қиров пардадан ёруғлик тушиб турган бўлса-да, ортидаги ҳеч нима кўринмади. Шундан сўнг у деразани очди, очди-ю, кўз ўнгида ажойиб манзара намоен бўлди.

Кўл бетидаги бегубор оппоқ қор хира тусли муз билан алмашинган, муз эса жамол кўрсатиб келаётган офтоб нурларини мисоли қимматбаҳо кўзгудай акс эттириб, кўзни қамаштириб жилва қиларди. Уйлар ҳам муздан либос кийган, бироқ бу муз либослар сайқалланган пўлат янглиғ ялтирар, ҳар бир том бўғотида осилиб турган қулоч-қулоч сумалаклар эса ҳамсояларига нур камонидан ўқлар узиб, заркокилдай жиллоланиб-товланар эди — сумалакларнинг қуёшга беткай томонидан заррин учқунлар чатнар, бу учқунлар терскай ёғи соясида аста-секин сўнарди. Аммо мисс Темплнинг нигоҳи тепаю адирларни қоплаган, олислашиб боргани сайин бир-бировига мингашиб кетгандек туюлаётган беинтиҳо ўрмонзорларда ҳаммасидан кўра узоқроқ тутилиб қолди. Қарағай ва хемлокларнинг қудратли шох-бутоқлари муз қалқон залваридан эгилиб-солланиб қолган, уларнинг учлари эса, бамисли соф кумуш гумбазлар сафини ёриб чиққан

кумуш миноралардай, эман, зарангу қорақайинларнинг ён-атрофга тарвақайлаган тепалари узра юксалиб турар эди. Мағриб ёқда, осмон тоқи ер-ла туташган ерда, гўёки уфқ ортидан ҳадемай табиатнинг борлиқ қонунларига хилоф тарзда минг-минглаб қуёшлар чиқиб келадигандай, тўлқинсимон ёруғлик минтақаси титраб-мавжланиб турарди. Ана шу манзаранинг энг олдинги марраси — кўл соҳилию кент этагидаги жамики дов-дарахтлар бошдан-оёқ дуру жавоҳирларга кў-милгандай кўринарди. Ҳатто ҳали-ҳануз қуёш нури иниб улгурмаган тоғ ёнбағирларигача қимматбаҳо либосга бурканган, олам шароғининг илк нурлари акси ёққан ёлқин жилоси анвойи туру тусда товланиб, охир-оқибатда хемлокларнинг одми игнабаргларини қоплаган биллур музчаларда заифгина милтилларди. Қисқача қилиб айтганда, бутун кўз ўнгидаги манзара кўл, тепаю адирлар, кенту ўрмон — ҳар қайсисининг туру туси ўзига хос акси зиёсидан мужассам топган ахлит бир ёғду уммони эди.

— Қаранг, — нидо солди Элизабет, — бир қаранг-а, Луиза! Тезроқ кела қолинг дераза ёнига, анави сеҳр-гарона ўзгаришни томоша қилинг!

Мисс Грант ланг очиқ дераза олдида бир неча сония тургач, гўёки ўз овозига ўзи инонмаётгандай, астагина деди:

— Ҳа, жуда ажойиб ўзгариш! Ақлим етмаяпти, шундай қисқа вақт ичида қандай улгурибди-я бунга.

Элизабет ҳайрон бўлиб қараб қўйди унга, зеро у кашишнинг қизидан халлоқи оламнинг беқиёс қудратига шак келтиришни сира кутмагани, аммо мисс Грантнинг мовий кўзларининг ҳуркаккина нигоҳи табиатнинг маҳобатлию муаззам манзараларига эмас, балки кираверишдаги пиллапояда судья билан нималар ҳақдадир гаплашиб турган бежиримгина кийинган йигитчага қадалганини кўрганида бешбаттар ҳайратга тушди. Гарчанд камтаргина бўлса-да, лекни фермер ва овчиларнинг дағал камзулларига заррача ўхшамайдиган, ўз давра-тоифасидаги ёш-ялангларнинг одатий либосини кийган йигит ёш овчи эканини таниб-билиши учун яна бир карра қарашига тўғри келди.

— Бу сирли-сеҳрли ўлкада мўъжизаларнинг сон-саногии йўққа ўхшайди чоғи, — деди Элизабет, — бу ўзгариш ҳам қолганларининг баридан кам таажжубланарли эмас. Актёрлари ҳам бемислликда бадий манзарадан қатрача қолишмайди.

Мисс Грант қизариб кетди-ю, орқага ўтирилди.

— Мен оддий қизман, мисс Темпл, шуни-чун сиз учун зерикарли суҳбатдош бўлмасайдим деб қўрқаман,— деди қиз.— Мен... мен сиз айтаётган гапларни ҳамишяам тушунавермайман. Лекин, тўғриси, сизни мистер Эдвардсадаги ўзгаришни кўрсатяпсиз деб ўйлабман. Агар унинг насл-насабини эслайдиган бўлсак, бу ўзгариш янаям ҳайрон қоларли.

— У олижаноб ёввойилардан... Ҳар қалай пастга тушиб, сахемга¹ чой ичиришимиз керак-ку, балки у қирол Филиппнинг авлоди, эҳтимол, ҳаттоки Покахонтаснинг² неварасидир.

Залда қизларни судья Темпл қарши олди, у қизини четга олиб ўтиб, хонадонларининг янги истиқомат-чисидаги (дарвоқе, қизга аллақачон маълум бўлган) ўзгаришни айтди.

— Турган гапки, ўзининг ўтмишидан сўз очгиси йўқ,— сўзини давом эттирди Мармадьок,— локигин, гапларидан фаҳмлашимча, яхши кунларни ҳам кўрган, буни хатти-ҳаракатию ўзини тутиши тасдиқлаб турибди. Мени наздимда ҳам унинг насл-насаби хусусида Ричарднинг фикрида жон борми дейман — ҳиндулар билан савдо қиладиган савдогарлар кўпинча ўз болаларини ниҳоятда таҳсинга лойиқ тарзда тарбиялайдилар ва...

— Ҳў, тўғри айтасиз, дадажон,— дея унинг гапини бўлди қизи, кулиб ва кўзларини ерга қадаб,— буларни бари жуда яхши, лекин мен мохоклар тилидаги биттяям сўзни тушунмаганимдан кейин инглизчалаб гапиришига тўғри келади-да, унинг хулқ-атворига келганда бўлса, ўйлайманки, буёғини ўзингиз кузатарсиз.

— Шубҳасиз. Локин, Бесс,— деди судья қизини қўлидан астагина ушлаб тўхтатаркан,— у билан сўзлашганда ўтмишидан гап очиб ўтирма. Шунинг илтимос қилди, ҳа, ҳа, қаттиқ ўтинди. Эҳтимол яраланганидан кайфияти бузилгандир, локигин жароҳати ҳадемай битиб кетади, умид қиламанки, у кейинчалик одамохун, шинаванда бўлиб қолар.

— Эҳ, тақсирим, қизиқсиниш деб аталгувчи, билимга интилиш деган мақтовга лойиқ мойилликдан хиёл

¹ Сахем — баъзи ҳинду қабилаларида бош сардорнинг номи.

² Покахонтас (1595—1617) — инглиз мустамлакачиларидан бирига тегиб, турли бадий асарларда тилга олинган ҳинду сардорининг қизи.

йироқроқман. Мен уни бирорта машхур сардорнинг — Жўхориپоя ёки Жўхорифурушнинг, эҳтимолки, шахсан Улкан Илоннинг — ўгли деб ҳисоблайман ва токи у ўзининг чиройли сочини қирдириб, менинг энг яхши исирғаларимдан беш-олтитасини ўзлаштириб, милтиғини елкасига осганча, қандай тўсатдан пайдо бўлган бўлса, ўшандай ногаҳондан ғойиб бўлиш хаёлига келиб қолгунича муносиб равишда муомала қилиб тураман. Қани энди юра қолинг, тақсир, зотан у биз билан бирга бўладиган қисқа муддат давомида мезбоннинг меҳмондўстлик бурчини унутмаслигимиз лозим.

Судья Темпл қизининг ҳазилидан кулди-да, уни қўлтиғидан олиб, ёш овчи аллақачон кириб ўлтирган емакхона сари бошлади; йигитнинг қиёфаси ўзининг мазкур хонадонда пайдо бўлишини иложи борича сездирмасликка, ортиқча кўзга ташланмасликка қатъий аҳд қилганидан далолат бериб тургандай эди.

Янги истиқоматчини судья Темплнинг хонадонига етаклаб келган ҳодиса-воқеалар ана шундай кечганди, ана энди, ҳозирча Мармадьок буюрган турли-туман топшириқларни ғайрату уддабуролик ила адо этиб юраркан, уни вақтинча ўша ерда қолдира турамиз.

Майор Гартманнинг ташриф муддати тугаб, уч ойга илтифотли мезбонлар билан хайр-маъзур қилди: мистер Грант қавм бўйлаб тез-тез сафарга отланиб турарди, шу боисдан унинг қизи судья хонадонининг доимий меҳмони бўлиб қолди; Ричард табиатан ўзига хос берилувчанлиги забтида жони-жаҳони билан янги вазифасини адо этишга киришиб кетди; Мармадьок ферма олишни истовчилар билан хат ёзишиш-ла банд эди, шу тариқа қиш кўз очиб-юмгунча ўтиб кетгандек бўлди. Ешларнинг кўнгилочар жойи асосан кўл эди, қизлар неча-неча марталаб Ричард бошқарган бир отли чоққина чанада сайр қилишиб, у ернинг соф ўрмон ҳавосидан лаззату баҳра олишди, муз устидан қор кетганидан кейин эса уларга Эдвардс конькида ҳамроҳ бўлди. Йигитнинг вазминлигию сиполиги аста-секин барҳам топа борди, лекин зийрак кузатувчи уни бот-бот аллақандай аччиқ-аламли, ўртовчи туйғу чулғаб олишини пайқаши мушкул эмасди.

Элизабет қиш давомида тепаю адирлар ёнбағрида янги кўчиб келганлар — маҳаллий ибора билан айт-

ганда — «ўз чодирларини тиккан» ерларда дарахти кесиб очилаётган яйдоқ жойлар тобора кўпайиб бораётганининг гувоҳи бўлди; кент оралаб ўтаётган бугдой ва бочка-бочка ишқор юкланган беҳисоб чана-аравалар эса бу меҳнатлар зое кетмаётганини яққол айтиб турарди. Хулласи калом, бутун теварак-атроф тинчу тўкинлик манзарасини намоеён этар, кўчаю йўлларда сон-саноқсиз чана-аравалар уёқдан-буёққа танда қўяётганди. Бир хилларига жўну оддий қақир-қуқур ортилган, лаш-лушлар устида янги жойга кўчиб келаётганларидан қувонаётган хотин-халаж, бола-бақраларнинг шодон чеҳралари кўзга ташланиб қоларди. Уларга қарама-қарши эса Олбани бозорига маҳаллий молларни элтаётган чаналар елиб-ошиқар, тоққа кетаётганларни кўрганда кўплар фаровонлигу бахт излаб бу овлоқ тоғларга отланишга аҳд қилишар эди.

Кентда ҳаёт қайнарди. Ҳунарманд-косиблар бойиб борарди, сабабки, бутун теварак-атроф бойиб бормоқда, алқисса, кун сайин содир бўлаётган қандайдир ўзгариш-янгиликлар кентнинг чинакам шаҳар билан ўхшашлигини орттиргандан-орттирмоқда эди.

Ҳар қандай ўзгаришга кўникиб кетган мазкур навқирон мамлакатда кутилмаганда юқори мартабага эришгани ҳеч кимни ажаблантирмаган Оливер Эдвардс бу орада кунни кунга улаб, тинимсиз, гайрату шижоат билан Мармадьюкнинг ишларини адо этди, бироқ кечалари кўпинча Кўн Пайпоқнинг кулбасида тунади. Овчиларнинг учрашувлари қандайдир сирли ўтар, учовлари ҳам бундай учрашувларни ниҳоятда қадрлайдигандек кўринарди. Рост, могикан судьяникига аҳён-аҳёнда келарди, Натти эса қорасиниям кўрсатмасди у ерда, аммо Эдвардс бирор бўш соат фурсат топилди дегунча олдинги гўшасига йўл оларди, у ердан эса аксар ҳолда ярим тунда, қорбўронда, жуда ҳам кечикиб, уйдагилар ухлаб қолган пайтларда бўлса тонгда қайтарди.

Унинг бу одатини билганлар гоҳо, нега у ҳинду билан Наттини бунчалик тез-тез зиёрат қилиб туради, деб ўйлашарди-ю, бироқ ўз таажжубларини сиртларига чиқаришмасди, фақат Ричардгина баъзан бирор кимсанинг қулоғига:

— Буни ҳеч қанақанги ажабланадиган жойи йўқ. Қурама ўзининг ёввойилик одатини ташлаёлмайди, бу йигитча бўлса маданийлашишда ўз насли-насабию тоифасидагилардан кутилганидан кўра анча илгарилаб кетган,— деб шипшиб қўяр эди.

Олга бос, қўшиғим! Тинчлик бизга ёт,
Тоглар сўқмоқлари кутмоқда бизни.

Б ай р он .

«Чайльд Гарольд сафари»

Бўронун ҳавонинг бир исиб, бир совиб муттасил ўзгариб туриши оқибатида тош-метинга айланиб кетганидан ерни ҳали-вери мунгли оғушидан бўшатмай-дигандек туюлган қор тепалар кўклам яқинлашиши билан илиқ шамол ва чарақлаган қуёш таптига тоб бера олмай қолди. Гоҳо бамисоли кўк тоқи қопқаси ланг очилиб кетгандай бўлар, ер узра жонлиқ жонсиз табиатни елпиб уйғотиб майин шабада эса бошлар, шундай кезларда бир неча соатлаб жамики кўзлар баҳорий қувонч-ла чакнар, жамики далалар кўклам нашидаси орзусида қувнаб куларди. Бироқ бирдан шимолдан яна изғирину аёзли бўрон бостириб келиб, мавжудотни тош қотириб, қуёш юзини тўсиб қўйган қора, бадбин булут янглиғ борлиқни совуғу бадқовоқ зулмат пардасига буркарди. Баҳор билан қиш орасидаги бундайин жангу жадал тобора тезлашиб, мазкур муҳораба қурбонию балогардони бўлмиш замин ҳали баҳорий яшил сарупосига бурканмай туриб, аста-секин қишки заррину жилвагар либосини йўқота борарди.

Бир неча ҳафта ана шу тахлитда гамгинона кечди, бу орада кент ҳамда унинг теварак-атрофи аҳли серташвишу оддий кўнгилочар эрмакларга тўла қишки ҳаётлари билан видолашиб, сермеҳнат кўклам, уйларидагию далалардаги юмушларига ҳозирлик кўрдилар. Кентга энди меҳмонлар келмай қўйди, бир неча ойлаб бозори чаққон бўлиб турган дўкончаларда ғала-ғовурли тўда-тўда харидорлар кўринмай қолди, йўлу кўчаларни қоплаган ялтироқ, топталган қор пой-андоз оёқ босиб бўлмас муз қатқалоғи билан алмашинди, нукра қор тўшама билан бирга қишда чанараваларда саёҳатга келадиган шод-хуррам, шовқин-суронли сайёҳлар ҳам ғойиб бўлишди, қисқа қилиб айтганда, буларнинг ҳамма-ҳаммаси нафақат замин,

шунингдек у боқаетган ва кийинтираётганларнинг ҳаёти ҳам ўзгариши лозимлигидан далолат бериб турарди.

«Қаср»даги ёшлар — Луиза Грант ҳам эндиликда деярли доимий истиқоматчиси бўлиб қолган эди ўша ернинг — ана шу оҳиста, гоҳида алдамчи ўзгаришларни диққату эътибор-ла кузатардилар. Ҳали чана йўли «омон» экан, турли кўнгилочар эрмаклар қизлар измида эди — улар ҳар куни кент атрофидаги тоғу водийларда сайр қилибгина қолмай, муз қоплаган кўл устидаги ҳайҳотдай ялангликда кўплаб хилма-хил эрмагу ўйинларни ўйлаб топишарди. Кунлар илиб, кўл сатҳи ойнадай ярқироқ музга айлангач, у ерда Ричарднинг тўрт отли шамолдан тез катта чанасида сайр-саёҳат қилса бўладиган бўлди; кейинроқ улар ҳаяжонлантирадиган ва хавфли «муз устида отўйин» га берилиб кетдилар, энди бир отли чана ва конькили жўралари итариб юрадиган чанада сайр қилиш ҳам мумкин эди, гапнинг қисқаси, тоғлиқ ерда қишки зикликни тарқатгувчи жамики эрмагу ўйин-кулги турларидан фойдаланилди. Элизабет отасига қиш у ўйлаганидан кўра анча кўнгилли ўтганини айтди; дарвоқе, бунга отаси кутубхонасининг ҳам оз нафи тегмаганди.

Муттасил иссиқ ҳаво билан совуқ алмашинаверганидан шундоқ ҳам хавфли бўлган йўллар чанаравалар қатновига мутлақо ярамай қолгач, вақтларини очиқ ҳавода ўтказишга ўрганган «қаср» аҳли отда сайр қилишга ўтди. Қизлар ўзларининг пастак-пастак, бопта совутилган отларида тоққа йўл олар, энг чекка, энг овлоқ водийларгача борар, ўша ерларда ҳам удабурою эпчил кўчманчиларнинг бошпаналарини учратар эдилар. Бундай сафар чоғида уларга эркаклардан бирортаси ҳамроҳ бўлиб борарди.

Еш Эдвардс ўз мавқе-вазифасини тобора яхшироқ ўзлаштира бориб, бундай сайру саёҳатлар чоғида, худди илгари ўзини қийнаб, изтиробга солиб юрган нохуш, огир ўйларини унутаёзгандек, кўпроқ қувноқ, беғаму бепарво кайфиятда бўла бошлади. Гарчи гоҳи-гоҳида, Мармадьок билан сўзлашаётганида, чехрасига яна дастлаб учрашган кунларидагидек мубҳам нафратланиш аломати соя ташлаб турса-да, ҳар қалай одату кўникма ҳамда ёшларга хос жўшқин

қувноқлик, афтидан, унинг сирли ташвишу хавотиридан ғолиб келаётгандек туюларди.

Мартнинг охирларига келиб шериф Элизабет билан дугонасини кўл узра бўғотдек осилиб турган, айтишларича, бекиёс даражада сўлим тепага боришга кўндиришга муваффақ бўлди.

— Бундан ташқари, жияним Бесс, йўл-йўлакай Билли Кербининг қандпазлик дўкониниям кўрамиз,— дея кўндиришга уринарди тиниб-тинчимас Ричард,— Ренсом ерларининг кунчиқар этагида Жейд Ренсом учун қанд пиширади. Бу атрофларда ҳеч зог ўша Кербидан яхшироқ қанд пиширолмайдди. Мабодо ёдингда бўлса, Дьюк, бу ерга эндигина келган кезларида мен уни бизникига таклиф қилгандим-а, шундоқ бўлгач, башарти у мазкур ишни яхши билар экан, сираям ҳайрон қоладиган жойи йўқ бунди.

— Билли яхши дарахт кесувчи, албатта,— гап қўшди шериф эгарга жойлашиб олгунича от юганидан тутиб турган Бенжамен,— шу десангиз, болтани чаптастик билан ишлатишда ўз игнасини ўйнатадиган елкан устасию дазмолни чана қилиб юборадиган машиначидан ҳечам қолишмайди. Айтишларича, ўт устида бақиллаб қайнаб турган ишқор тўла қозонни бир ўзи даст кўтариб оларкан. Очигини айтганда, бунди ўз кўзим билан кўрмаганман-у, лекигин шундай дейишади. У пиширадиган қанд эҳтимол «Боадицея»-даги энг юқориги елканчалик оппоқ эмасдир-ку, аммо-лекин ҳамсуҳбатим Петтибон, таъми-шираси жиҳатидан беназир, деб айтган неча-неча марталаб, сиз эса, сквайр Жонс, маймунваччаларнинг жамикиси ширинликка ўч бўлишини бошқалардан яхшироқ биласиз.

Ричарднинг ушбу ҳазилни эшитиб хандон уриб кулиб юборгани, Бенжаменнинг оҳангдор кулгиси унга жўр бўлгани икковлари орасида қанчалик самимий дўстлик мавжуд эканлигидан яққол дарак бериб турарди. Бироқ бошқалар уларнинг гапини эшитишмаган эди, чунки қизлар отга минишаётган, Мармадьок билан Эдвардс уларга кўмаклашаётган эди, кейин эса ўзлари ҳам отга минишди. Ниҳоят ҳаммалари тайёр бўлишгач, отлиқлар тўдаси тартибу расамади билан кент бўйлаб йўлга тушди. Жамоат мосье Лекуанинг эшиги олдида бир неча дақиқа тутилиб қолди, у ҳам ўз отига минганидан кейин эса, барчалари яна йўлда

давом этишди, кент чеккасига етгач, шу ерда катта йўлга келиб туташадиган шохобчалардан бирига бурилишди.

Ҳали-ҳозирча кечасилари ер музлаб турар, аммо кундузи ҳаво исиб кетиб, йўллар чилп-чилп лойга айланарди, шу боисдан сувориларнинг отлар қадам ташлаши осонроқ чим марзадан турнақатор бўлиб тизилишиб боришларига тўғри келди. Теварак-атрофда ҳеч ерда ниш урган майса-ғиёҳ кўзга чалинмас, шу сабабли совуқ, наму лой ер дилни ғаш қилар эди. Тепаю адирлар узра кўзга ташланиб турган олиндаги дов-дарахти қирқилган яйдоқ майдончаларнинг кўпчилигида ҳали-ҳозирча қор сақланиб қолганди, бироқ у ер-бу ерда деҳқон кўзини қувнатиб аллақачон униб чиққан хол-хол кузги экин пайкаллари ям-яшил бўлиб яшнаб турарди.

Ричард бу гал ҳам, худди алоҳида истеъдоду маҳоратни талаб этмайдиган жамики қоллардагидек, олдинда борар ва баҳоли қудрат ибратли, насиҳатомуз суҳбатлар билан жамоат кўнглини хушлашга тиришар эди.

— Ана бу қанд пиширишга жуда боп ҳаво-да, Дьюк! — хитоб этди у. — Кечаси совуқ, кундузи иссиққина. Қалламни гаровга қўйиб айтаманки, бунақанги илиқ-иссиқ кунларда заранглар танасида шарбат нақ тегирмон новидан оққан сувдай қайнаб-кўпириб ётади десанг. Эсиз, эсиз, ўз ижарадорларингга қандни илмий асосда қандоқ пиширишни кўрсатиб бермадинг-да, судья. Бунинг учун эса, тақсирим, жуда унақанги Франклинчалик билимдон бўлишни асти ҳожати йўқ. Ҳа, бу иш ўшанчалик алломаликни талаб қилмайди, судья Темпл.

— Мени ҳаммасидан кўра кўпроқ ташвишлантираётган нарса ҳар қандай ноз-неъмату бойликлар хазинаси, фаровонлик сарчашмасини янги кўчиб келётганларнинг исрофгарликларидан қандай асраб қолиш, азизим Жонс. Ана шунга эришилганидан кейингина қанд пиширишни яхшилаш билан шуғулланса бўлади. Ричард, ўзинг биласанки, ҳозир ҳам ўзимизни шакардан топ-тоза чақмоқ қанд пиширяпмиз, ахир, сифатига келганда эса, ҳеч қандай сўз ҳам бўлиши мумкинмас.

— Судья Темпл, сифат, кулфат, тоқат ва ҳоказо «ат-ат» лар ўз йўлига-ю, лекин ҳар ҳолда сиз ҳали-

ҳозирча муштдек новвот дуридан каттароқ қанд тайёрлай олганингизча йўқ,— эътироз билдирди шериф.— Мен эса, сэр, башарти амалда фойда келтирмаса ҳеч қанақанги тажрибани муваффақиятли деёлмайман. Мана, масалан, мабодо ихтиёримда сенга ўхшаб юз минг, тўғрироғи, икки юз минг акр ер бўлганида борми, унда тўғридан-тўғри нақ кентнинг ўзида қанд заводи қурадим; билимдон, олим одамларни, бу ишни ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан биладиган одамларни таклиф қилардим — уларни бўлса топишдан осони йўқ, сэр, шундай, сэр, уларни топиш қийин эмас,— иннайкейин, дарахтни ҳам ёшроқ ва мустаҳкам-пишиқроғини танлардим, ана унда кўрардинг, менинг қандим анавинақанги новвот дуридай бўлакчалар эмас, жин урсин, Дьюк, ғарамдай-ғарамдай каллақанд бўларди.

— Ана ўшанда сиз, Хитойга қатнайдиган кема-лардан бирининг бутун ортган молини сотиб олардингиз,— гап қўшди Элизабет,— ишқор қайнатиладиган қозонларни — пиёлага, кўлдаги ясси тубли қайиқларни ликопга айлантитардингиз-да, ҳув анави оҳак куйдириладиган хумдонда пирог пишириб, музофотдаги жамики одамни чойхўрликка таклиф этардингиз. Даҳоларнинг режасига дарҳақиқат ақл хайрон қолади! Лекин, ўзингиз тан беринг-а, тақсир, гарчи судья Темпл ҳажми сизнинг улкану катта ҳажмга бўлган иштиёку майлингизни қанотлантира оладиган қолипларда ўшандай улкан каллақанд қуймаётган бўлса ҳам, ҳамма унинг қандини туппа-тузук деб ҳисоблайди-ку, ахир.

— Кулинг-а, кулинг, жияним Элизабет, кулаверинг, бойвучча,— эътироз билдиришга ўтди Ричард, бошқаларга юзланиш учун эгарда ўлтирган жойида орқага ўгирилиб, сўнгра важоҳат-ла хивичини силкишга тушди,— локигин камина, чойхўрликка ўлтирган голланд аёллари тиллари остига ташлайдиган данакдеккина чақмоқ қанддан йирик-йирик каллақанд ҳар томонлама аъло эканлигини исботлаш мақсадида соғлом фикр юритиш, ақл-ҳушли бўлишга, дид-фаросатли, тўғрироғи, беш табиий туйғумизнинг бири — нозиктаъб бўлишга даъват этяпман, ахир. Ҳамма нарсани икки усул билан: тўғри ва нотўғри йўл билан бажариш мумкин. Сиз қанд тайёрляпсиз, буни тан оламан, кейин, сизда ҳатто каллақанд ҳам ўхшаб

чиқаётгандир эҳтимол, локигин гап мана нимада: сиз энг яхши қандни пиширяпсизми, сизнинг каллақандингиздан яхширогини тайёрлаб бўлмайдими?

— Сен ҳақсан, Ричард, — деди Мармадьок жиддий, бу қиёфаси мазкур мавзу уни ниҳоятда қизиқтиришини айтиб турарди.— Мутлақо ҳаққоний гап: биз қанд тайёрлаймиз, тўғри, лекин ўз-ўзимиздан, етарлича ва энг аъло даражадами, деб сўрасак фойдадан холи бўлмас. Шакар олинадиган зарангзор плантациялар ва қанд фермалари пайдо бўладиган кунларгача етиб боришдан умидворман. Шундай бойликнинг манбаи бўлмиш дарахтнинг хусусиятларини жуда оз биламиз ҳали, инчунун, уларни парваришлаб, тупроқни кетмончаю қўш билан юмшатиб, эҳтимол, ушбу сифат-хусусиятларини янаям яхшилашга муваффақ бўлармиз.

— Кетмончаю қўш билан?! — хахолаб кулиб юборди шериф.— Демак, сенга қолса, манавинақанги дарахт атрофини чопиб бўшатгани одам соларкансанда? — шундай дея у бу ўлкада кўплаб учрайдиган азамат зарангни кўрсатди.— Дарахтлар чопиқ қилинарканда? Нима бало, ақлдан озганмисан дейман, Дьюк! Каллангга дам кўмир излаб топиш хаёли келиб қоладими-ей, дам манавинақанги гапларми-ей! Сафсата бу, қадрдон қардошим. Бамаъни маслаҳатга юриб, шакар олинадиган заранглар билан шуғулланишни менга қўйиб беравер. Мана мосье Лекуа Вест-Индияда яшаган, ўша ёқда қандни қандоқ пиширишларини кўрган. Бу тўғрида ўзлари гапириб берсинлар бизга, шунда ишнинг маъзики билиб оласан... Мосье Лекуа, Вест-Индияда қандни қандай пиширишларини айтиб беринг бизга: судья Темплнинг мулкидагидекми ёки бошқачами?

Ушбу савол қаратилган зот ниҳоятда ювош пакана отда бораётган, узангини шунақанги тарангу калта қилиб тортиб боғлаган эдики, шу топда, суворилар ўрмону чакалакзорлар билан қопланган тоғ ёнбағридан юқорилай бошлаганида тиззалари нақ иягига тақалиб қолгудай таҳдид солиб турарди. Сўқмоқ тик ҳамда сирғанчиқ эди, шу сабабдан французнинг гавдаю қўл ҳаракатлари билан тушунтириш ёхуд ўз жавобини сўзларга тўн кийдириб, бежириму чиройли шаклда ифодалашга вақти ҳам, имкони ҳам йўғийди: гарчи кўзлари бақа кўз бўлса-да, дам-бадам йўлини

тўсиб қўяётган буталар, пастга солланиб турган шох-шабба ёхуд қулаган дарахтлардан огоҳ этишга ҳамишайм улгуравермасди. Оқибатда бир қўли билан юзини шох-шаббалардан ҳимоя қилиб, иккинчиси билан эса ўз тулпорининг ортиқча «асовлигини» босиш учун жилов тасмасини жони борича чангаллаб олган Франция ўғлони қўйидагича жавоб қилди:

— *Sucre*¹ ни Мартиникда тайёрлайдилар, *mais se n'est pas*² битта дарахтмас... Бу, бу сизлар атайдиган... *je vous dirais que ces chemins fussent au diable*³... сизлар таёқча деб атайдиган *pour la promenade*⁴.

— Қамиш! — эсига солди Элизабет кулиб.

— Шундай, мадемуазель, қамиш.

— Ҳа-ҳа! — қичқириб юбораёзди Ричард. — Оддий, жонли тилда бу ўсимлик қамиш деб аталади, локигин унинг илмдаги номи — саккарум оффицина-рум, биз шакар заранг ёки қаттиқ заранг деб атайдиган дарахтнинг номи эса — ацер саккарум. Ўйлайманки, мосье, мазкур илмий номлар ўзларига яхши маълум бўлса керак.

— Бу лотинчами ёки юнончами, мистер Эдвардс? — деб пичирлаб сўради Элизабет олдинда буталарнинг шох-шаббаларини нари-бери суриб, у ва ҳамроҳларига гайрат-ла йўл очиб бораётган йигитдан. — Ёки, эҳтимол, бизга фақат сизгина таржима қилиб бера оладиган олимона атамалардир бу?

Йигитчанинг қора кўзлари ушбу сўзлар соҳибасининг чеҳрасига ўкинч-ла қадалди, бироқ бу ифода шу заҳотиёқ сўнди.

— Сизнинг ушбу ҳайратангиз саволингизни, мисс Темпл, кейинги сафар дўстим могиқанни зиёрат қилгани бориб келганимдан кейин ёдга оларман, шояд ўшанда ё унинг билим-тажрибаси, ё Кўн Пайпоқнинг маълумоту илмини саволингизга жавоб беришимда ёрдами тегса.

— Наҳотки буларнинг тилини билмасангиз?

— Озроққина биламан, лекин мистер Жонснинг бағоят чуқур билимдонлиги менга хийла аён, шунингдек, мосье Лекуанинг нозик лутфи каломлари ҳам.

¹ Қанд (франц.).

² Лекин бу... эмас (франц.).

³ Бу йўллар, мен сизга айтсам, бир пақирга қиммат (франц.).

⁴ Сайр-саёҳатда олиб юрадиган (франц.).

— Сиз французча гаплашоласизми? — шоша-пиша сўради қиз.

— Ушбу тил ирокезларга яхши таниш ва бутун Канада бўйлаб ёйилган,— дея жавоб қилди у жилмайиб.

— Лекин улар минглар, сизнинг душманларингизку, ахир!

— Булардан кўра хавфлироқ душманларим бўлмаганида бағоят хурсанд бўлардим-а,— деб жавоб берди-да, йигитча отини ниқтаб, мазкур шамаю ишораларга чек қўйди.

Бу аснода Ричард, токи суворилар тоғ чўққисига иниб улгурмагунларича, ёниб-жўшиб ўз мулоҳазаларини давом эттирди; тоғ тепасида эса хемлок ва қарагайлар йўқ эди: улар саёҳатчилар орасидаги қизгин баҳсга сабаб бўлган худди ўша виқор-ла кўкка бўй чўзган баланду алфдек тик қоматли, куюғу жингала шох-бутоқли азиму азамат зарангларга ўрин бўшатиб берганди. Ўрмон ичидаги майда бута-дарахтлар тақир қирқиб ташлангани ва ўша ерда заранг шарбатидан қанд пиширадиган оддию жўн мосламалар ўрнатилгани боисидан маҳаллий аҳоли соддагина қилиб қандпазлик деб атаб қўя қолган эди бу жойни. Талайгина акрни эгаллаган зарангзор мухташам эҳромга — заранглар унинг чил устунларига, заранглар шох-шаббаларидан ҳосил бўлган соябон-шамсиялар — тоқи равоқларга, осмон эса унинг гумбазига ўхшаб кетарди. Ҳар бир дарахтнинг танасида шундоққина ерга яқин қилиб бераҳмлик ила чуқур кертик бўлиб, ўша кертикка зирк ёхуд бўлак дарахт пўстлогидан найча тиқиб қўйилган, заранг шарбати ўша найчадан арғувон тўнкасини ўйиб-ўйниб ҳозирланган ўғирсимон қўполдан-қўпол кундага оқиб тушарди; ҳар битта дарахт остида худди шунақанги ўғир-кунда ётарди, аммо у мазкур ибтидоий мослама зиммасига юкланган вазифани адо этишга исталганидек жавоб бера олмас, шарбатнинг аксар қисми беҳуда исроф бўлар эди.

Тоғлиқ тепасидаги ясси майдонга етгач, суворилар отларга дам бергани тўхтадилар; ундан ташқари, бундай қандпазликни илк марта кўраётганларнинг бари уни тузукроқ томоша қилишни истарди. Бу ерда ҳукм сураётган тинчликни деярли ўша ондаёқ дарахтлардан бирининг остидан эшитилган ёқимли,

йўгон товуш бузди — биров мабодо бандларини жамлаб, бир-бировига кетма-кет улашнинг иложи бўлса Коннектикут дарёсидан бемалол Онтарио соҳилларигача етадиган машҳур қўшиқни бошлаб юборган эди. Қўшиқ ҳаммага маълуму машҳур, шўхчан пардалари ҳал қилувчи дамларда илк бор янграганидан бери ҳар бир америкалик учун азизу қадрдон бўлиб қолган куй йўлида ижро этилаётганди.

Шарқий штатларда одам кўп, аммо
У ерда яшамоқ осонмас, жаноб.
Ғарбий штатларда ўрмон кўп, ҳатто
Бу бойлик адоги кўринмас, жаноб.

Шундай экан, оҳ, ширин шарбат,
Кучга тўлмоқ пайтидир бу пайт.
Бир зум мизғиб олай дейман-у,
Ачиб қолар дейман-да шарбат!

Зарангсиз ўрмон ҳеч ўрмон эмасдир,
Бизларни боқади, тўйдирар заранг.
Ким унинг шарбатин шимирса, басдир,
Уша он чехраси бўлар лоларанг.

Шундай экан оҳ, ширин шарбат... ва ҳ.к.
Шакарчойни кўпроқ севади хотин,
Эри севар хушбўй шаробни, жаноб.
Аммо, уларнинг ҳар иккисига
Шакар керак бўлар, шундайми, жаноб!
Шундай экан, оҳ ширин шарбат... ва ҳ. к.

Мазкур жарангдор қўшиқ янграркан, Ричард бутун гавдаси билан чайқалиб, бошини силкиган кўйи, хивичи-ла от яғринини мақомга монанд аста-аста саваб турди. Қўшиқ охирлаб қолганида шериф гинғиллаб нақаротга жўр бўлишга ўтган, нақарот сўнгги бора янграганида эса Ричард, гарчи ҳамоҳангликка путур етказиб бўлса-да, «ширин шарбат» сўзидан бошлаб бутун вужуди-қалби билан берилиб унга қўшилиб кетган эди.

— Қотириб ташладик-да қўшиқни! — ҳамон ўшандай баланд овозда шанғиллади шериф. — Ажойиб қўшиқ, Билли Керби, ижросиям қойилмақом бўлди-да ўзиям. Сўзларини қаёқдан ёд ола қолдинг? Ҳаммасими шу ёки йўқ? Менга ёзиб бера оласанми уни?

Суворилардан бир неча одим нарида ўз қозонлари теграсида куйманиб юрган ўрмонкесар бепарвогина ўгирилиб, ногаҳоний меҳмонларга тонг қоларли бир

совуққонлик ила нигоҳ ташлаб чиқди. Улар жуда яқинлаб келишганида ҳар қайсилари билан гоётда сарбаст қиёфада бош силкиб сўрашди, ҳатто хонимларга салом бераётганида ҳам бошидаги кўҳна қалпоғини ечишни ёки йўқ унга қўл текказиб қўйишнинг лозим кўрмади.

— Аҳволи шарифлари қандоқ, шериф жаноблари? — деди ўрмонкесар. — Кентда нима янгиликлар?

— Чаккиямас, Билли, — жавоб қайтарди Ричард. — Локинига, нима бу? Анави тўртта қозонинг, тунука тоғоранг билан қандни совутадиган қолипнинг қаёққа йўқолди? Наҳотки уни мана шунақанги аҳмақона усулда пишираётган бўлсанг? Мен бўлсам сени бу атрофларда энг олди қандпаз деб ўйлаб ўтирибман-а!

— Аслидаям худди шундоқ-да, сквайр Жонс, — деб жавоб берди Керби ўз машғулотини давом эттириб, — аслида ўзим кўпроқ ўрмонга рўпара бўлишни ёқтирсам ҳам — болта каминанинг қўли боп нарсада ўзи, — Отсего тоғликларидан мендан кўра яхшироқ ўрмон кесадиغان ёки заранг шарбатини ситиб оладиган, ё гишт пиширадиган, ё тўсину устун тайёрлайдиган, ё ишқор пиширадиган, ё жўхори чопиқ қиладиган одамни тополмайсиз.

— Сиз бозори чаккон товар, мистер Билл, — дея ҳазиллашди мосье Лекуа.

— Нима? — деди Керби унга соддадиллик ила қараб қўяр экан, шу қарашида Биллининг алпона қоматию мардона афти хиёл кулгили тус олди. — Агарда сиз товар-маҳсулот ҳақида гапираётган бўлсангиз, мусью, сўзимга инонаверинг, яхшироқ қандни бошқа ҳеч қаердан тополмайсиз. Ундан тариқчалик доғни топишдан кўра Немис текислигидан тўнка излаб топиш осонроқ. Таъмига келганда бўлса, чинакам заранг шарбатини ўзгинаси. Нимасини айтасиз, уни Нью-Йоркда сотса бўлади новотни ўрнига.

Француз Керби тайёр қандни тахлаб-жойлаётган усти қайин пўстлоғи билан ёпилган айвонга юрди ва билармон одамдай совиган қанд бўлақларини кўздан кечириб бошлади. Бу вақт ичида Мармадьок отдан тушиб бўлган ва ҳозир дарахтлар билан Кербининг асбоб-ускуналарини диққат-ла назардан ўтказаркан, шарбат қанчалик исрофгарона, пала-партиш олинаётганидан дили ранжиган эди.

— Сени бундай ишларда тажрибанг бор, Керби,— деди у.— Қандни қай усул билан пиширасан? Қарасам, қозонинг иккитагина, холос-ку.

— Иккитасиям бир, икки мингтасиям, судья жаноблари, ҳа, нафи-ҳаёни битта. Мен ҳар қанақанги матоҳлару чўпчакларсиз ҳам амаллайман, оқсуякларга қанд пиширадиганлар бош қотираверсин бунақа нарсаларга, аммо-лекин, агарда сизга ҳақиқий заранг қанди керак бўлса, меникидан яхшироғини ҳеч қаердан тополмайсиз. Мен дарахтни олдиндан танлаб қўяман, ўйиб кемтишни эса кейинроқ — айтайлик, февралнинг охирларида қиламан, тоғда бўлса мартнинг ўрталаридан бурун эмас... Хўш деганингиздан, танасида шарбат яхши юра бошлаганидан кейин...

— Қани айт-чи,— унинг гапини оғзидан олди Мармадьюк,— дарахтни биронта ташқи аломатига қараб танлайсанми?

— Ҳар нарсани ўз усули, ўз ҳадиси бор,— деб жавоб қилди Керби, қозонлардаги шарбатни чапдастлик билан айлантириб-қориштирар экан.— Мана, масалан, дейлик, қозонни қачон ва қанча кавлашни билиш керак. Уқиб-ўрганиш керак буни. Рим бир кунда қуриб битказилмаган-ку, ахир, шунингдек, Темплтон ҳам, гап шунга келиб тақалган экан, нимаям дердик, бу кент тез ўсаяпти. Мен ҳеч қачон нимжон, қовжираган дарахтни кемтимайман, фақат пўстлоғи яхшисинигина ўйиб чопиб қўяман. Ахир дарахт ҳам одамга ўхшаб оғрийди, хўш деганингиздан, оғриган дарахтни кемтиб қўйиш — бу яғир отни алоқа аравасига қўшиш ёки чўлоқ қўтосда хода ташиш билан баробар.

— Шундоқликка шундоқку-я, локин касаллик аломати қандай бўлади? Соғ дарахтни оғриганидан қандай ажратасан?

— Хўш, доктор ким безгак билан оғригану ким тумовлаганини қандай айиради? — гапни бўлди Ричард.— Мундоқ қарайди, баданида тошмаси борми, кейин томирини ушлаб кўради..

— Ҳа балли,— гапни илиб кетди Билли.— Сквайр нақ нишонга урди. Мен уларга бир қарагандаёқ билиб оламан. Хўш, демак, танасига сув югуриб, шарбат қондек гупура бошлагандан кейин қозон осиб, дарахтни чуқур чопиб кемтиб қўяман. Дастлабки намунани тез синаб кўраман, қанақанги шарбатлигини билиш учун. Хўш дегандан, у манави

қозондагидек қуйила бошлагач, ўтни баланд ёқиб бўлмайти, йўқса тагига олиб қанд куйиб кетади, тагига олган қанд эса, аслида жуда ширин бўлсаям, таъми бузилади. Ана шунда шарбатни чўмич билан бу қозондан иккинчисига қуя бошлайман, токи қорғични кўтарганинда ипдай чўзили-иб тушадиган бўлмагунича давом эттиравериш керак қуйишни... Ана шу доли-гули келган пайтда бутун вужудинг кўзга айланиши керак. Қуюқлашганидан кейин уни лой билан қуритадиган усули ҳам бор, лекигин ҳаммаям ундан фойдаланавермайти — бировга ёқади бу, бировга йўқ... Хўш, нима дейдилар, мусью, товаримдан оладиган бўлдиларми?

— Сизга, мистер Билл, бир фунтига ўн су¹ беради.

— Мен қандимни нарсага алмашмайман, фақат нақд оламан. Хўш деганингиздан сизни, мусью, майли, сийлаганим бўлсин, — деб қўшиб қўйди Билли ҳотамона илжайиб. — Сиз, майли, бир галлон² ром билан, агар шиннисидан ҳам қўшиб оладиган бўлсангиз, икки кўйлақлик мато бера қолинг. Жуда зўрда ўзиям, қургур! Сизни алдамайман, умуман олганда, алдайдиганлардан эмасман-у, лекигин бунақанги шиннини умрим бино бўлиб тотмагандим-да ўзиям шу пайтгача.

— Мосье Лекуа бир фунтига ўн пенс бераман деяпти сизга, — дея тушунтирди Эдвардс.

Ўрмонкесар йигитчага бошдан-оёқ тикилди-ю, бироқ ҳеч нима деб жавоб қайтармади.

— Ҳа, ҳа, — деди француз. — Ўн пенс. *Ja vous remercie monsieur. Ah, mon anglais! Ja l'oublie toujours!*³

Ўрмонкесар қош-қовоғи уюлиб, уларга бирма-бир нигоҳ ташларкан, булар мени мазаҳ қилиб кулишяптийкан-ку, деган хулосага келди. У қозондан сўлоқмондай чўмични юлқиб олиб, жон-жаҳди билан бақиллаб қайнаётган қиёмни кавлаштира кетди. Бир неча дақиқа давомида у дам чўмични тўлатиб ботириб олиб, дам уни баланд кўтариб, қуюқ, чўзилувчан шарбат-қиёмни яна шопириб қозонга қуяверди, сўнгра

¹ Фунт — бир қадоқ, 400 гр., су — француз тангаси.

² Г а л л о н — АҚШда 3,7 литрга тенг ўлчов бирлиги.

³ Ташаккур сизга, мосье. Аҳ, бу инглизча-я! Ҳадеб эсдан чиқариб қўлвераман уни (Франц.).

эса, худди ичида қолган юқини совутмоқчидек, тўсатдан чўмични баландлатиб силкитди-да, мосье Лекуанинг нақ башарасига тутиб, шундай деди:

— Мана тотиб кўринг, мусью, кейин арзон сўраётганингизни ўзингиз тан оласиз. Э шиннисини ўзиям сиз айтгандан қимматроқ туради-я!

Хуштавозе француз бир неча бор чўчибгина чўмичга оғиз чўзди-ю, ахийри жаз этиб оладиган қайноқ қиёмдан талайгинасини қулт эткизиб ютди. Кейин қўли билан кўкрагини ишқаганча, хонимларга аянчли нигоҳ ташлади ва Билли кейинчалик ҳикоя қилиб берганидек, «шунақанги ер депсиб оёқ ўйинга тушиб бердики, бирорта дўмбирачи унинг олдида ип эшолмай қолди. Кейин бўлса ўзининг французчасида шунақанги мингиллаб сўжинишга тушдики, эшитиб тананг яйраб кетади десанг. Ҳа энди, бундан-буён унга сабоқ бўлади, ўрмонкесардан у дунёю бу дунё кулмайди».

Керби ҳеч нима кўрмагандек қиёмини шопираверди, башарти бепарво ўрмонкесар кўз қисиб, муғамбирона кулгига тўла нигоҳи-ла қараб қўймаганида, томоша қилиб турганлар Билли ўзининг ушбу сийлови-дан мосье Лекуанинг қай аҳволга тушишини жуда ахши билганини эҳтимол хаёлларига ҳам келтирмасмидилар. Мосье Лекуа тезда ўзини ўнглаб олди-ю, шу топдаги хатти-ҳаракатини эслади; ҳаяжону аччиқ устида оғзидан чиқиб кетган икки-уч ношоён ибора учун хонимлардан бир оғизгина узр сўраб, отига минди-да, суҳбат тугагунига қадар четда жимгина тураверди: Кербининг бемаъни ҳазилидан сўнг савдо хусусида ҳеч қандай гап сизмади орага. Ушбу ҳангомалар бўлаётган пайтда Мармадьюк зарангзорни айланиб, ўзи севган дарахтларни кўздан кечираркан, қўполлик ила ўйиб чопилган кемтикларни кўрганида аламзада хўрсиниб қўярди.

— Улкамизда хўжалик қанчалик хўжасизлик билан олиб борилаётганини кўрганимда юрагим ачишиб кетади,— деди судья.— Янги кўчиб келаётганлар бу ерда табиат эҳсонларини ҳайрон қоларли, ҳатто жинояткорона калтабинлик билан нест-нобуд қилишяпти. Бу гапнинг сенга ҳам дахли бор, Керби. Озроққина тилиб қўйишни ўзи кифоя бўлса ҳам, сен дарахтга чуқур, беўхшов жароҳат етказяпсан. Утинаман

сендан, ёдингда бўлсин, бу дарахтлар юз йиллаб ўсиб-етилган, башарти уларни нобуд этадирган бўлсак, унда янгилари етилганини кўролмаимиз, умримиз қисқалик қилади.

— Э, яна билмадим-у, ҳавойи гап бу, судья жаноблари, — эътироз билдирди Керби. — Менимча, нима-нима-ю, лекин бу ердаги тоғларда дарахт етиб ортади. Борди-ю уларни кесиш гуноҳ бўлса, унда мен нима қилишимни билмадим. Ахир мен Вермонт ва Нью-Йорк штатларида ярим минг акрдан зиёдроқ ўрмондаги дарахтни мана шу қўлларим билан қулатганман, буни мингга етказишдан умидворман қали. Дарахт кесиш мен учун дил ҳаловати, энг яхши эрмак, бўлак ҳеч қанақанги иш бунчалик таъбимга ўтиришган эмас. Фақат Жейд Рэнсом, бу йил қанд тақчил бўлади, чунки кентда янги келганлар кўпайиб кетди, дейди. Ана шуни-чун у билан бу ерда қанд пиширишни келишиб олгандим-да. Айтинг-чи, судья жаноблари, кул — ишқор тўғрисида нима гаплар бор? Ишқор тайёрлаш ҳалиям фойда берадими? Ўйлашимча, океанни нарёғида кураш давом этаркан, уни нархи пасаймайди-ёв.

— Тўғри мулоҳаза юритяпсан, Керби, — жавоб қайтарди Мармадьок. — Токи Кўҳна Дунёда уруш авж олиши тўхтамас экан, Америка равнақ топаверади.

— Нимаям қилардик, судья жаноблари, бировнинг бахти бошқанинг кўзини чиқарибди, дейдилар-ку! Бизнинг юртимизда ишлар жойида кетяпти, ҳалиги, бир хилларга боласи қандай азиз бўлса, дарахтлар сизга ўшандай азизлигини билсам ҳам, мен учун дарахт уни ўз билгимча суробини тўғрилай оладиган пайтларимдагина айни муддао, ана шундай чоғлардагина яхши кўраман уни. Эшитишимча, янги кўчиб келганлар гапиришяпти, гўёки океаннинг нариёғидаги бойларнинг уйи атрофидаям, бутун мулки-амлокидаям ҳар тупидан бир бочкадан ишқорга кул тушса бўладиган катта-катта эману гужумлар шунчаки кўзни қувнатгани ўсиб ётармиш. Каминанинг фикрича эса, дов-дарахтлар билан қопланган мамлакат бўлмағур мамлакат. Тўнка-кундаларга келсак, бу бошқа гап, улар ерни соя қилмайди, агарда уларни ковлаб олинса, ажойиб девор бўлади-да: чўчқа-ку ўтар-а орасидан, лекинга мол-ҳол сира ўтолмайди.

— Турли мамлакатда турлича қаралади бу масала-

га, — деди Мармадьюк, — локин юз йиллик дарахтларни безак сифатида эмас, балки фойда келтиргани учун қадрлайман. Биз ўрмонни — бутун нес-нобуд қилган дов-дарахтларимиз бамисоли бир йил ичида янгитдан бунёдга келадигандек — горат этапмиз. Илло қонун нафақат ўрмонни, шунингдек, унда яшайдиган жониворларни ҳам ўз муҳофазасига оладирган кунлар узоқ эмас.

Мармадьюк ана шу фикр-ўйдан кўнгли таскин топиб, отига минди-ю, суворилар тўдаси зарангзорни тарк этиб, Ричард ваъда қилган сўлим тепалик сари равона бўлди. Дарахт кесувчи эса, ёлғиз қолгач, яна ишга тушиб кетди. Суворилар тоғнинг қарши ёқдаги ёнбағрига етиб борганларида Элизабет қуйига тушишдан олдин орқасига ўгирилиб қараган эди, ўрмонкесарнинг дошқозонлари остида милтиллаётган ўт-ни, унинг усти пўстлоқ билан ёпилган айвонини, алпона қоматию моҳирона ҳамда эпчиллик билан чўмич ўйна-тиб қиём шопираётган забардаст қўлларини, атрофидаги шарбат оқиб тушсин учун найчалар ўрнатилган азамат дарахтларни кўрди ва айна сонияда хаёлига, буларнинг бари жам бўлиб маданий тараққиётнинг илк поясига қадам қўйган инсон ҳаётининг аниқ манзарасини мужассам этган ўзида, деган ўй келди. Мазкур манзара унда уйғотган шоирона хаёлий таассуротни Кербининг ўрмонда янгитдан янграй бошлаган қудратли овози янада ошириб юборди; Билли биринчисидан жуда кам фарқ қиладиган янги қўшиқни бошлаб юборган эди бу пайтда. Элизабет қуйидаги бандларнигина англаб-тушуна олди, холос:

Ўрмон кесиб қичқираман,
Ҳўкиз ҳайдаб, айқираман,
Эртаю кеч бақираман:
«Бўл-бўл, қани! Ҳой-ҳой! Тезроқ!»
Иш битганда уйга келиб,
Дам оламан мазза қилиб,
Қўшиқ айтгум кулиб-кулиб,
Оғоч қалаб ўтга озроқ!
Ўрмон олсанг, бўлсин пастда,
Эман, заранг ўсар тоғда,
Қарағайлар — текисликда,
Бари бирдир менга, бироқ!

Тулпорим, уч, елга басма-бас,
Судралмоқнинг ҳеч вақти эмас.

Вальтер Скотт.
«Кўл париси»

Ҳикоя қилаётган узоқ ўтмиш кунларимизда Освего йўли (асосий савдо йўллари мустасно бундан) оддий ўрмон сўқмоқларидан унчалик фарқ қилмасди. Шундоққина йўл четигача бостириб келган осмонўпар зич дарахтлар сафи тангадек офтобни ўтказмас, қуёш бу ерга тикка келгандагина мўралай оларди, холос; захкаш тупроқ (нами жуда суст кўтариларди) ва ер бетини бир неча дюйм¹ қалинлигида қоплаган билқиллаган чиринди сайёҳ учун кўпдаям инонарли таянчлик вазифасини ўтай олмасди. Устига устак бу атроф нотекис жой бўлиб, дам-бадам тўнғак ва говак ерни ёриб чиқиб қолган йўғондан-йўғон сирғанчиқ илдиз-томирлар йўлиқиб турарди — ана шулар йўлни оғирлаштирадигина эмас, балки айнаи чоғда хатарли ҳам қиларди. Аммо-лекин сувориларимиз, токи остларидаги отлари нимқоронғи йўлдан авайлабгина, бу ерларга янги келган ҳар қандай одамни ваҳимага соладиган минг бир тўсиғу говлар ичра баъзўр илгарилаб борар экан, заррача қўрқув аломатини намоён этмадилар. Дарахтлардаги тез-тез учраб турган белгилару нақ тагига тақаб, чор атрофга илондай ўрмалаб кетган йигирма футлар чамаси узунликдаги илдизларигина кўзга ташланиб турадиган қилиб кесилган қарағай тўнғаклари йўлчилар учун ҳақиқатан ҳам йўлдан бораётганларининг бирдан-бир дастури хизматини ўтар эди.

Ҳоримас шериф раҳнамолигидаги суворилар тўдаси худди шундай йўллардан бири бўйлаб илгарилаб бормоқда эди. Сўқмоқ зарангзордан нариёғига — йўғон-йўғон қарағай қоziқлар устига чопиб-йўнилмаган ходалардан наридан-бери ўрнатилган чоғроққина кўприкка қараб борарди. Кўприкка ётқизилган ходалар оралиғининг гоҳ у, гоҳ бу ери ваҳимали тарзда «хангиллаб» очилиб ётарди. Ричарднинг оти бошини тумшуги нақ ходаларга теккундай қуйига солинтириб олиб, худди одам сингари хавотирли жойлардан эҳ-

¹ Дюйм — 25,4 мм. га тенг узунлик ўлчови.

тиёткорлик ила ўтар эди, мисс Темплнинг зотли биячаси хавфли йўлдан,— чўчиб-ҳуркиб одим ташлашдан жиркангандай,— нописандона, дадил пилдираб илгарилайверди. Тўғри, кўприкка чиқишида шошилмай, мустаҳкам заминни танлаб, аста чиқди, аммо энг очиқ жойнинг шундоққина ёқасига етганида устидаги довурак суворанинг эпчил қўлларидаги тизгину хивичнинг измига бўйсуниб унинг устидан бамисоли олмахондай сакраб ўтиб кетди.

— Секинроқ, Бесс, эҳтиёт бўл! — дея овоз берди худди Ричардга ўхшаб бафуржа илгарилаётган Мармадьюк.— Бу ердаги йўллар бунақанги бемалолу бепарво от ўйнатиб юришга ярамайди. Бизнинг тўнгагу илдиз-томирлар ердан ўйнаб чиқиб ётган йўлларимиздан эҳтиёт бўлиб юриш керак. От миниш ҳадисини олишни Нью-Жерси текисликларида машқ қилсанг бўлади, аммо Отсега тоғларида бунақанги эрмакни вақтинча қўя тур.

— Ундай бўлса от минишни бир умрга йиғиштириб қўя қолишим керак экан-да,— эътироз билдирди қизи.— Йўллар тузалиб яхшиланадиган пайтга бориб қариб қоламан-у, кексалик ўша сиз айтаётган «бемалолу бепарво от ўйнатиш»имга чек қўйиб бўлади-ку.

— Қўй-э, оғзингдан шамол учирсин, қизим. Агарда ғуруру ўзбошимчаликнинг жазавасига учиб, кўприклардан орқа-олдинга қарамай от ўйнатиб ўтадиган бўлсанг, кексаликка етолмайсан-у, мен эса фарзанд доғида зор-зор йиғлаб юраман-а. Йўқ, Бесс, агарда сен менга ўхшаб ўлкамизни у чуқур уйқуда ётган, уйқусини эса ҳеч нима бузмайдиган кезларда кўрганингда, агарда сен табиат ғафлат уйқусидан уйғониб, инсонга хизмат қила бошлаганидан кейинги ақл бовар қилмайдиган ўзгаришларнинг шоҳиди бўлганингда борми, унда ўз тоқатсизлигинг билан остингдаги отингни хиёл жиловини тортиб қўйган бўлардинг.

— Бу ўрмонларга дастлаб қандай келиб қолганингизни гапириб берганларингиз эсимда-ю, менинг бу хусусдаги хотираларим хиралашиб қолган, улар болаликдаги туманли хаёлотим манзаралари билан қоришиб кетган. Ҳозирда бу ўлка озмунча маданийлашмаган бўлмасин, ўша пайтларда бутунлай овлоқ, кимсисиз ва ҳазину зимистон жойлар бўлгандир-а? Гапириб беринг, дада, буёқларга биринчи марта

келганингизда нималарни ўйлаб, нималарни ҳис қилгансиз?

Элизабетнинг овозидан ниҳоятда бунга қизиқаётгани сезилиб турарди. Эдвардс бу орада уларга отини яқинлатиб, гўёки зўр бериб Мармадьюкнинг хаёлидаги ўй-фикрини ўқимоқчидек, унинг афтига диққат-ла тикилди.

— У кезлари сен жудаям кичкина эдинг, локин, шундаям сен билан онангни ташлаб, бу ҳувиллаган тоғларни текшириб кўргани йўлга отланган йилим эсингда бўлса керак. Кўзлаган ният-мақсадига етишиш йўлида одам боласини ҳар қандай фидойиликка, ҳатто жонини тикишга ундовчи фикру хаёл, орзу-интилишларни тушунмайсан сен. Омадим бор экан, чеккан оғир азияту уринишларим зое кетмади. Ҳаттоки бошқалар қатори ушбу машаққатларга кон ўлкани қўлга киритиш учун курашган чоғларимда очлигу касалликлар, сарсон-саргардонликнинг кўплаб бўлак жабру жафоларини тортишимга тўғри келган бўлса ҳамки, муваффақиятсизликка йўлиқмадим, тушкунликка тушмадим.

— Наҳотки оч қолган бўлсангиз? — деб сўради Элизабет ҳаяжонланиб. — Шунча тўкин-сочин жойда-я?

— Ҳа, шундоқ, болагинам. Ҳозирги кунда бу ерда қаёққа қараманг мўл-кўлчилик ва тараққиётни кўрадиганлар бор-йўғи беш йил бурун янги кўчиб келганларнинг ўрмон берадиган фақирона мевалару ёввойи ҳайвонларни овлаб топиладиган озми-кўпми илвасин билангина тирикчилик қилишга мажбур бўлганларига ишонишлари қийин; у кезларда ҳали янги келганлар овни ҳадисини олмаган, ҳақиқий овчидек тажрибалари йўқ эди-да.

— Ҳа, ҳа, оч-наҳор юрадиган пайтлар эди ўшанда, жияним Бесс,— деб гапга аралашди ўрмонкесарнинг баралла айтаётган қўшиғи орасидан гапнинг охирироғи қулоғига тасодифан чалиниб қолган Ричард.— Мен шунақанги озиб, тараша бўлиб кетгандимки, қовурғаларим саналиб қолганди. Ранг-рўйим эса, худди янги безгакдан тургандай, паға бўлиб кетганди. Мосье Лекуа кундан-кунга озиб, палаги ўлган қовоқдай тоши қочиб борарди. Фикри ожизимча, мосье, ўзлари токи шу пайтгача тошларини бутунлай ўнглаб ололганларича йўғ-ов. Бенжаменни аҳволи ҳамма-

миздан ҳам чатоқ эди, очликка сира дош беролмади. У кўксини муштлаб, худони ўртага солиб, емишимиз шамолсиз кенгликларга бориб қолиб улуши қисқартирилган денгизчининг улушидан ҳам оз, деб онт ичгани онт ичганди. Бенжаменни сал оч қўйилса кифоя, истаган одамингизни йўлда қолдириб кетади сўкишу қасамхўрликда. Тан оладиган бўлсам, мен ўзимдай одам ҳам, биродарим Дьюк, сени ташлаб, қорин тўйгазгани Пенсильванияга қайтишимга бир баҳя қолганди. Лекигин, жин ургур, оналаримиз бир қориндан талашиб тушган эгачи-сингил-ку, ахир, демак, сен билан бирга яшаб, бирга ўлишим керак-ку, деб ўйлаб қолдим.

— Сенинг саховатингни унутганимча йўқ ҳали,— деди Мармадьюк,— иннайкейин, туғишган қариндош эканлигимизни ҳам ҳамиша ёдимда сақлайман!

— Дадажон, наҳотки ростдан ҳам чинакам очлик азобини тортган бўлсангиз? — ҳайрат ичра деди Элизабет.— Унда беқиёс ҳосилдор Мохок водийлари-чи — наҳотки сиз ўша ерлардан ҳамма зарур озик-овқатни харид қилолмагансиз?

— Ўша йили экин битмаган, қаҳатчилик бўлганди. Европада озик-овқатни нархи жудаям баландлаб кетган, олибсотарлар очкўзлик билан иложлари бор нарсани улгуржисига сотиб олиб қўявергандилар. Шарқдан Ғарбга қараб кўчиб келаётганларнинг йўли Мохок водийсидан ўтарди, шу боисдан улар йўлларида учрайдиган жамики нарсани бамисоли чигирткадай қуритиб борардилар. Аслида эса текислик аҳолисининг ўзи мушкул аҳволда эди. Улар ҳам муҳтожликка мубтало эдилар-у, бироқ ўзларининг герман ирқига хос эҳтиёткорликлари шарофати ила арзимасгина озик-овқат захираларини тежаб-тергаб асраб қолдилар ҳар қалай, қашшоқларга ҳам зугум ўтказмадилар. «Олибсотар» ибораси уларга бегона эди. Мохок водийсидаги тегирмондан очликдан силласи қуриб, ҳаёти сўниб бораётган бола-чақасини деб қонда ун орқалаб, икки букчайганича тик тоғ ёнбағридан тепага ўрмалаб чиқаётган одамларни неча-неча маротабалаб кўрганман. Ниҳоят ўз кулбасига яқинлаб қолганида шўрликнинг қалби қувончга тўлган, босиб ўтган ўттиз миль йўли наздида арзимаган масофадай туюлган бўлса керак-ов. Шуни эсдан чиқарма, Бесс, буларнинг бари ушбу ўлкага аҳоли кўчиб келишининг илк

кезларида рўй берган. У пайтларда ҳали на тегирмонларимиз, на дон-дун, на йўл, на ҳаттоки кундаков қилинган бир парча очиқ ер борийди, боқишимиз лозим бўлган оч-наҳор оғизлардан бўлак ҳеч вақомиз йўғийди, зотан, йил оғир келишига қарамай, кўчиб келувчилар камаймаган эди, йўқ, аксинча, то шарқий сарҳадларгача борадиган чеки-чегараси кўринмайдиган майдонни исканжага олган очлик гўёки янги ерларни истаб келувчилар сонини янаям орттириб юборганга ўхшарди.

— Бахти қароларга қандай ёрдам қилгансиз ўшанда? — деб сўради Элизабет, отасининг ҳаяжони беихтиёр унга ҳам юққанди. — Ўзингиз ҳатто оч қолмаган тақдирингиздаям, бари бир бошқаларнинг ғамига шерик бўлишдек юксак масъулият тушгандир-ку, ахир, зиммангизга.

— Тўғри айтасан, жигаргўшам, — деди судья ва хотирида ўша кезлардаги ҳиссиётлари саҳифаларини варақлаётгандек бир дақиқа ўйга толди. — Юзлаб кимсаларнинг қисмат ришталари менга боғлиқ эди. Ҳаммаларининг умиди менда эди, бир бурда нон беради деб кутишарди. Яқинларининг азоб-уқубатлари, аҳвол шароитнинг мушкуллигию ҳеч нимага умид боғлаб бўлмаслиги кўчиб келганларнинг ғайрат-шижоати, топқирлигию ташаббускорлигини тушовлаб қўйганди. Очлик уларни кундузи емиш топиш учун ўрмонга ҳайдар, кечга бориб эса қийнаиб, ҳориб-чарчаб, икки қўлларини бурунларига тикқанча қуруқ қайтишарди-да, олдинда бедор тун кутаётганини билган ҳолда, аламу ноумидлик заптида ўзларини таппа тўшакка отардилар. Ўша кезларда берсанг ейман, урсанг ўламан деб бекор ётишга йўл қўйиб бўлмасди асло. Мен Пенсильваниядан улгуржи буғдой харид қилдим. Уни Олбанига келтиришди, кейин қайиқларда Мохокка ташишди, у ердан бўлса қопларни отларга ортиб бу ерга, хилват ўрмонзорлар қаърига етказиб келишди, ана шундан сўнг барчага баб-баравардан тақсимлаб берилди. Кейин янги кўчиб келганлар ёйма тўр тўқиб, теварак-атрофдаги кўл ва дарёю сойларга ташлашга киришдилар. Худди ана шунда бамисоли мўъжиза содир бўлди: бу ердан беш юз миль нарида сельдь балиғи галалари қўзғалиб, ўйноқлаб оқадиган иланг-биланг Саскуиханна бўйлаб тўлиб-тошиб жилиб кела бошлади — бизнинг кўлимиз

беҳисобу бесаноқ балиқ галаларидан бижиллаб кетди. Уни тўр билан овлаб, ўзаро бўлашиб олардилар, кейин десанг, барчаларига зарур миқдорда туз улашилди. Шундай қилиб, ўшандан эътиборан биз учун очлик тугаб, доруломон кунлар етиб келди¹.

— Тўппа-тўғри, ҳақ гап! — гапни илиб кетди Ричард.— Ушанда балиқ билан тузни бўлашиб берган худди камина бўладилар-да. Бенжаменнинг — у ёрдамчим эди — мени кўчиб келганлар оломонидан муҳофаза қилиш учун турган жойим теварагини арқон тортиб тўсиб қўйишига тўғри келганди: йўқса улардан шунақанги гупуллаб сассиқсаримсоқ ҳиди келардики — ўша пайтларда фақат ёввойи саримсоқ бирдан-бир емишлари эди-да, ахир,— димоғим битиб, бошим айланганидан улашаётиб ҳисобдан адашиб кетардим. Сен, Бесс, ўшанда ҳали гўдак эдинг, ҳеч нимани билмасдинг. Сен билан онангни очликдан асраш учун иложи борича ҳамма нарсани бўлишардик. Шундоқ, ўша йили озмунча зиён кўрмаганман: чўққалариму куркаларимнинг бари еб битирилган.

— Йўқ. Бесс, сен бунга тушунишинг қийин,— дея сўзини давом эттирди судья энди хийла қувнокроқ оҳангда, гўё Ричард гапини бўлганини пайқамандай.— Кимки ўшанда биз билан бирга бўлмаган, одамлар янги ерларни ўзлаштираётганини эшитибгина билган бўлса, бунга қанчалар машаққатли меҳнат, қанчалик муҳтожлигу маҳрумийатлар эвазига эришилганини ширавагина тасаввур этади, холос. Сенинг кўзингга бу атрофлар ёввойи-овлоқ, маданиятга эришмагандай кўринади, локин, агарда бу тоғларга биринчи марта келганимда қанчалик хилвату пастқам, ёввойи жой эканлигини билганингга эди-я! Буёққа келганимизнинг биринчи куниёқ саҳарда ҳамма ҳамроҳларимни Оличазор водийдаги фермалар ёнида қолдирдим-у, ўзим буғулар қатнайдиغان сўқмоқдан тоғнинг қир учигача чиқиб бордим. Ушандан бери уни Хаёл Тоғ деб атайман, сабабки, кўз ўнгимда намоён бўлган манзара наздимда мутлақо хаёлий кўринди. Тоғ тепаси яланғоч, ўрмонга тушган ўт ундаги ўсимликларни битта қўймай ёндириб битирганди, шу боисдан атроф-теварак кўз илғагунга қадар кўриниб

¹ Бари тарихий факт (муаллиф изоҳи).

турарди. Дарахтлар барг тўкиб бўлганди. Мен баланд қорақайин тепасига чиқиб, сукунату сокинлик оғушида бамисоли тош қотгандек, ёввойи табиатни суқланиб томоша қилганча бир соат ўша ерда ўтирдим. Ибтидосию интиҳоси кўринмайдиган туташ ўрмонлар ораллигида на шапалоқдек яланг жой, на дарахти кесилган очиқ ер кўзга чалинади, чеки-чегараси йўқ яхлит чангалзор ўрмон сийнасида кўзгу мисоли силлиқ сатҳли кўлгина хол бўлиб турарди, холос. Кўлда эса учиб ўтгувчи лак-лак қушлар галалари гужғон ўйнади. Ана ўшанда, дарахт бутоғида ўтирган жойимда иккита боласи билан она айиқни кўриб қолгандим. Улар кўлга сувлагани тушиб боришаётган эди. Ўрмондан борарканман, йўл бўйи қалин дарахтзорларни оралаб уёқдан-буёққа буғулар югуриб ўтиб турарди, локин у ерда ҳам, тоғ тепасида ҳам инсон борлигидан далолат берадиган биронта изаломатни — на дарахти кесилган жой, на кулбаю қапа, на биронта ҳозирда кўплаб учрайдиган илон изи сўқмоқни пайқадим. Бир-бировига мингашиб кетган тоғ тизмалари, қуйида эса водий — яланғоч шох-шаббалари бир-бирига чирмашиб кетган, у ер-бу ердагина ёзлик либосидан бошқаларга қараганда хушламайроқ ажрашадиган қайсидир дарахтнинг қовжираган баргларигина липиллаб турган яхлит яшил уммондан ўзга ҳеч нимани кўрмадим. Ҳатто Саскуиханна ҳам осмонга тиралган, ўтиб бўлмас ўрмоннинг панасию паноҳида эди.

— Бир ўзингиз эдингизми ўшанда? — деб сўради Элизабет. — Бутун тунни ўрмонда якка-ёлғиз ўтказдингизми?

— Йўқ, қизалогим. Бир соат дарахт тепасида ўлтириб, кўз ўнгимдаги жамики нарсани ҳайрат-ла, айни чоқда ғамгин бир кайфиятда кузатдим. Кейин ўз кузатиш маррамдан пастга тушиб, тоғдан қуйилдим. Отимни дарахт шох-шаббаларини чимдиб-қимтисин деб қолдирдим-у, ўзим кўл соҳилини айланиб, ҳозирда Темплтон жойлашган ерларни кўздан кечириб чиқдим. Ҳозир иморат солинган ерда азим туп қарагай борийди, ўша жойдан то кўлга қадар дарахтлар орасидан ёруғлик тушиб, кўриниб турарди. Кўлнақ кафтдагидек яққол кўзга ташланарди. Қарагай остида ёлғиз тамадди қилдим. Ана шу аснода тўсатдан қарши томондаги соҳилда, хиёл шарққа

қараброқ, шундоққина тоғ этагида буралиб тутун чиқаётганига кўзим тушиб қолди. Бу нарса яқингинамда одам бошпанаси борлигининг биринчи шаҳодати эди. Токи тутун чиқаётган ерни топиб бориб, ниҳоят рўпарамда ёғоч-ходалардан беўхшов қилиб қурилган кулбани кўргунимча озмунча куч-ғайрат сарфламадим. Кулбада ҳеч ким йўқ бўлишига қарамай, ҳаммаёқда унда одам туришидан дарак берадиган белги-аломатларни кўрдим, унда...

— Ўша Кўн Пайпоқнинг кулбаси эди денг, — деди Элизабет бидирлаб.

— Ҳа, мутлақо ҳақсан. Локин олдинига уни ҳиндунинг бошпанаси деб тахмин қилгандим. Кулба гирдида айланиб юрганимда Наттининг ўзиям келиб қолди. У ўзи отган буғу танаси оғирлигидан букилиброқ келарди. Ана ўшанда биринчи марта танишиб олгандик, унгача менинг ўрмонларимда овчи-траппер истиқомат қилиши хаёлимнинг кўчасига ҳам келмаганди. Натти қайғини сувга тушириб, мени нариги соҳилга, отим турган ерга ўтказиб қўйди-да, уловим эрталабгача унча-мунча қимтиб турса бўладиган жойни кўрсатди. Сўнгра эса овчининг кулбасига қайтдиг-у, мен ўша ерда тунаб қолдим.

Отасининг ҳикоясини Эдвардснинг қанчалик жон қулоғи ила тинглаётгани Элизабетни шунчалик таажубга солиб қўйгандики, у ҳатто сўраб-суриштиришни ҳам йиғиштириб, маҳлиё бўлиб қолди, аммо йигитчанинг ўзи судьяга мурожаат қилиб, суҳбатни давом эттирди.

— Айтнинг-чи, сэр, Кўн Пайпоқ меҳмондўст мезбон эканми? — деб сўради у.

— Мутлақо! Кейинроқ, кечга бориб, менинг буёқларга нима муродда келганиму исми-шарифимни билгунига қадар, ўзини оддий-соддагина, локиң хушмуомала тутди, билганидан кейин эса қувончи сезиларли даражада хиралашди ёки, тўғрироғи, батамом йўқолди. Одамларнинг кўчиб келишини у, фаҳмимча, ўз ҳақ-ҳуқуқини чеклаш деб ўйлаган бўлса керак. Аслида ҳам худди шундоқ деди-ю, фақат бунини ўз одат-услуби бўйича чалкашу мубҳам қилиб гапирди. Унинг далил-исботию эътирозларини ҳатто тузук-қуруқ тушунолмадим, локин, у асосан бизнинг овга халал бершимиздан норози экан, деган хулосага келдим.

— Ўшанда бу ерларнинг бари сизнинг тасарруфингизга батамом ўтиб бўлганмиди ёки сотиб олиш

ниятида кўздан кечиргани келганмидингиз, холос? — деб сўради Эдвардс хийла терслик билан.

— Тасарруфимга ўтганига бир неча йил бўлганди. Мен кўчиб келиб жойлашса бўладими-йўқми, шуни аниқлагани келгандим. Ҳа, Натти меҳмондўст мезбон эканини кўрсатди: ўзининг тўшаги — айиқ пўстагини бўшатиб берди менга, шундай қилиб, тунни унинг кулбасида ўтказдим, эрта билан эса ўз ҳамроҳларим — топограф ва танобчилар ёнига қайтдим.

— Сэр, бу ерлар ҳиндуларга қарашли экани тўғрисида ҳеч нима демадими у сизга? Кўн Пайпоқ бу ерларнинг оқ танлилар томонидан забт этилиб, эгаллаб олиниши адолатдан эканига бағоят шубҳа билан қарашга мойил.

— Ҳа, ҳа, шунга ўхшаш нимадир дегандай бўлувди. Аммо ўшанда у нималар деганига яхши тушунмабманми, ё ёдимдан кўтарилибдими, билмадим. Ҳиндуларнинг бу ерларга бўлган ҳақ-ҳуқуқи аллақачоноқ, урушнинг охирларида бекор қилинган, локин, борингки бундай бўлмаган тақдирдаям, бари бир хўжайини менман бу жойларнинг: мен уни ҳукуматнинг махсус рухсати билан сотиб олганман. Ҳеч бир кимса менинг эгалик ҳақ-ҳуқуқимга дахлу қасд қила олмайди.

— Сизнинг ҳақ-ҳуқуқингиз, сэр, шубҳасиз қонуний ҳамда асосли, — дея жавоб қайтарди йигитча совуққина ва тизгинни тортиб, отини секинлатди.

Токи суҳбат бўлак мавзуга кўчмагунича Эдвардс ортиқ гапга қўшилмади...

Ҳадемай сайёҳлар ваъда этилган манзара кўзга ташланадиган жойга етиб бордилар. Бу Отсего ниҳоятда бой, ўзига хос ва жаннатмаво сўлим манзаралардан бири бўлиб, чирою кўркидан тўла баҳра олиш, ўзгача гашти лаззатини суриш учун уни муз либосдан халос бўлиб, ёзнинг ёрқину сержило ранглари-ла безанган палласида кўриш керак эди. Мармадьюк қизини, бу ернинг кўрки илк баҳорда унчалик яхши бўлмайди, деб огоҳлантириб қўйди олдиндан; шунинг учун ҳам суворилар қаршиларида ястанган, қайдан-қайларга чўзилиб кетган кенгликларга наридан-бери назар ташлашди-ю, бу ерларнинг ёзги жамолини хаёлан тасаввур этиб, йилнинг хийла мақбул палласида иккинчи бора келишни дилларига тукканча орқага қайтишди.

— Баҳор Америкада энг расво фасл,— деди судья,— айниқсанги мана шу тоғларда. Қиш, ўзинглар кўрганингиздек, уларни ўз қўргон-паноҳгоҳи қилиб танлаган дейсиз. Кўклам келди дегунича шу ёқларга чекинади-ю, баҳор уни зафару мағлубиятлар ўрин алмашиб турадиган узоқ муддатли қамалдан кейингина бу ерлардан қувишга муваффақ бўлади.

— Бағоят ўринли ва ўткир истиора бўлди-да бу, судья Темпл,— деб қўйди шериф.— Шундоқ, Аёзбобонинг қўриқчи лашкарлари таҳликали ҳамлага ўтиб, човут солиб туради, гоҳида амирул лашкар Баҳорни орқага, водийга чекинишга мажбур қилади.

— Худди шундоқ, сэр,— унга жавоб қилди француз; у дарахтларнинг илдиз-томирлари, чуқуру ўпирималар, ёғоч кўприклар ва ботқоқлар оралаб каловлаб, пайпасланиб аранг йўл топиб бораётган отининг ҳар битта одимини кўзлари косасидан чиқиб кетаёзгундай чақчайиб кузатиб борарди.— Ҳа, ҳаммасини тушундим — шунда водий ярим йилгача музлаб кетади.

Шериф унинг хатосига ҳатто эътибор ҳам бермади. Суворилар тўдасининг бари туйқусдан сурункали ва бир маромдаги иссиқ ҳавони ҳали узоқ кутишларига тўғри келишини, ҳозирги илиқ ҳавога ишониб бўлмаслигини ҳис қилди. Ҳаммалари ҳаво қилт этмай бир хилда турганига қарамай тўсатдан ҳар томондан бараварига елиб бостириб келаётган булутлар осмон сийнасида тобора қуюқлашаётганини кўрганларида ўртадаги шод-хуррамлик ва қизгин гурунг жимлик ҳамда ўйчанликка ўрин бўшатиб берди.

Сувориларимизнинг йўли дарахти кесилган бўлтакни кесиб ўтарди, айнан шу сонияда судьянинг ўткир кўзи яқинлашиб келаётган бўрон аломатларини илғаб қолди-ю, уларни қизига кўрсатди. Осмонга ўрлаётган қор қуюн-гирватлари аллақачон кўлнинг шимолий сарҳади бўлмиш тоғни кўздан тўсиб қўйган, кишига тетиклик бахш этгучи баҳор илиқлиги этни чимдийдирган изғирин-ла алмашинган — ғарби-шимолий шамол яқинлаб келаётган эди.

Гоҳо-гоҳо эҳтиёткорлик аста-аста одимлашни талаб этган ерда саркашлик қилиб йўртишга тушиб қолаётган отларини йўл ёмонлигидан чор-ночор жиловидан тортишга мажбур бўлаётганларига қарамай, барча-

ларининг фикру зикри кентга тезроқ етиб олиш бўлиб қолганди эндиликда.

Ричард ҳамон олдинда, унинг кетидан мосъе Лекуа, сўнгра Элизабет боришарди. Чамаси шу топда унга Эдвардснинг отаси билан гаплашаётган пайтдаги совуққонлиги ва бепарволигию бегонасираши юққанга ўхшарди. Мармадьок қизи ортидан келаркан, дамбадам унга мулойим-меҳрибонлик-ла отни қандай бошқариш хусусида маслаҳат берарди. Луиза Грант, сиёқидан, йигитчанинг мададига умид боғлаб, ихтиёрини батамом унинг измига топшириб қўйганди, шу бойсдан ҳам Эдвардс токи қуёш нури камданкам тушадиган ва девордай саф тортган дарахтлар ҳатто кундуз ёруғлигини ҳам хиралаштириб, яримқоронгига айлантириб юборадиган бадқовоқ нимқоронги ўрмондан чиқиб олгунларига қадаг унинг ёнидан нари жилмади. Ҳозирча бу ерларга «ҳилп» этган шамол учкуни ҳам етиб келмаётган эди-ю, аммо кўпинча бўрон олдидан ҳукм сургувчи сокинлик кўнгилни ғаш қилаётган оғир туйғуни янада теранлаштириб бораётганди — наздларида, агар тепаларида аллақачон бўрон қутура бошлаганида сал енгил тортган бўлишлари мумкиндек туюларди.

Шу алпозда ҳаммалари қўққисдан Эдвардснинг овозини эшитдилар — бу шунчалик қаттиқ ва шиддатли ҳайқириқ эдики, эшитганда барчаларининг қутлари учиб, юраклари чиқиб кетди.

— Дарахт! Дарахт!.. Қочиб қолинглар! Отларни саванглар! Дарахт! Дарахт!..

— Дарахт! Дарахт! — деб бўкирди Ричард ўз навбатида ва отига куч билан шундай қаттиқ қамчи босдики, эсхонаси чиқиб кетаёзган жонивор нақ беш метрлар чамаси олға сакраганди, туёқлари остидан сув аралаш лой фаввораси сочилди атрофга.

— Дарахт... Дарахт!.. — ўкириб юборди француз.

У боши йўрғаси ёлига теккудек энгашиб, кўзини чирт юмганча пошналари билан от биқинига жонжаҳди-ла тепкилаб-ниқтай кетдики, жонивор йўрға кўз юмиб-очгунча фурсат ўтмаёқ Ричарднинг оти сағрисига тумшугини тираб турарди-да.

Элизабет ҳануз ҳеч нимага тушунолмади, бироқ бунчалик ваҳимага сабабчи бўлган дарахтга хавотир-ла тикилган кўйи, ўрмон сокинлигига туйқусдан раҳна солган қарсиллаган товушга қулоқ тутганча оти жило-

видан тортиб қолган эди. Кейинги лаҳзадаёқ отасининг бақувват қўли қизнинг оти жиловига чанг солди.

— Ё парвардигор, ўзинг асра паноҳингда! — дея нидо солди судья.

Шунда Элизабет остидаги бия унинг забардаст қўлига итоат этиб олға юлқинди.

Ҳаммалари иложи борица эгар қошига қапишиб букчайиб олишган эди, худди шу сонияда ваҳимали, мудҳиш қарсиллаган шовқин янгради-ю, ҳаво кучли бўрон чоғидагидек чувиллаб-гувиллаб кетди, ўрмонда шунақанги шовуллаб-гумбурлаган товуш эшитилдики, ерларзага келди — ўрмон паҳлавонларидан бири тўппатўғри йўл устига кўндаланг бўлиб қулаган эди.

Қизи ва олдинга ўтиб олганларнинг бари соғсаломат эканига ишонч ҳосил қилмоғи учун судья Темплга бирров назар ташлашнинг ўзи кифоя бўлди. У бошқалардан хавотирланиб, қўрқув ичра орқасига ўгирилиб қаради. Эдвардс қулаган дарахтнинг нариги томонида қолибди; эгарда ўлтирган жойида у ўзини орқага ташлаганча ўнг қўли билан ўз оти тизгинидан, чап қўли билан эса мисс Грантнинг оти жиловидан — отнинг бошини имкони борица қуйроқ қилишга тиришиб, маҳкам тутиб турибди. Ҳар иккала жонивор ҳам даҳшатда жириллаб-пишқириб, туёқларидан қулоқларигача қалт-қалт титраб турибди. Луиза қўлидаги тизгинни қўйиб юбориб, юзини кафтлари ила тўсганча олдинга энгашиб ўтирибди; қизнинг ушбу ҳолати бир пайтнинг ўзида умидсизлигу итоаткорликни ифода этиб турарди.

— Ҳеч ерларинг зиён емадими? Лат емадингларми? — жимликни биринчи бўлиб бузди судья.

— Йўқ, худога шукр, — деб жавоб қилди йигитча. — Лекин, агар дарахтнинг шохлари хиёл узунроқ бўлганида борми, биз тамом эдик-да.

У шу замоноқ, Луизанинг секин эгардан сирғалиб тушиб бораётганини кўрибоқ сўзи оғзида қолиб, жим бўлди. У ўз вақтида ушлаб қолмаганида, қиз шилқ этиб ерга қулаб тушиши тайин эди. Аммо-лекинга қизнинг ҳушидан кетишининг сабаби қўрқувгина экан ҳайтовур, шунинг учун ҳам Элизабетнинг ёрдамида Луиза тезда ўзига келди. Уни яна эгарга ўтқазиб қўйишди ва бир ёндан судья, иккинчи ёндан эса мистер Эдвардс ушлаб олишди, энди қизнинг аҳволи-

рухияси аста уйга қайтаётган суворилар тўдаси ортидан йўлга тушса бўлгудек эди.

— Ўрмонда энг қўрқинчли нарса — тўсатдан қулаган дарахт, сабабки, буни олдиндан билиб бўлмайди,— деди Мармадьюк.— Кучли шамол ёки бўлак биронта кўзга кўринадиган сабаб-важдан содир бўлмайди-да бу фалокат.

— Дарахт қулашининг сабаби, судья Темпл, мутлақо ойдин нарса,— деди шериф,— дарахт қариган, аста-секин совуқдан заифлашиб, чирий борган, хўш дегандан, оғирлик маркази эндиликда дарахт танаси ўзаги марказига тўғри келмай қолган — бундай ҳолда дарахт албатта қулайди. Мен математикани ўрганганман, шу туфайлидан ҳам мен...

— Ҳа-ҳа, ҳаммамиз биламиз буни, Ричард,— дея унинг сўзини оғзидан олди Мармадьюк.— Сенинг мулоҳазанг тўғри, иннайкейин, агар хотирамдан кўтарилмаган бўлса, бу гапларни барини бир вақтлар мен ўзим тушунтиргандим сенга. Уёғини қўя турайлигу, локин бундай фалокатни олдиндан қандай билиш ва қандай қутулиб қолиш мумкин? Башарти фойдали бирор маслаҳат бериш қўлингдан келса, бу атрофларда яшайдиган барчага катта нафинг тегарди-да.

— Дўстим Темпл, бу саволингга жавоб беришимни истайсанми? Марҳамат,— деди Ричард.— Илмли одам сенга хоҳлаган саволингга истаган пайтингда жавоб бера олади. Нима, ҳамма дарахт қаторасига қулайдими, ахир? Турган гапки, йўқ, фақат чиригани, холос. Чириган дарахт яқинига йўлама, шунда хавф-хатардан холисан, вассалом.

— Унда, демак, умуман ўрмонга яқин йўлаб бўлмас экан-да. Илло, бахтимизга, кучли шамоллар одатда ўшанақанги хавфли чирик дарахтлардан аксариятини қулатиб туради: очиқ-тирқиш жойлардан шамол ўрмоннинг ич-ичқариларигача йўл топа олади. Ҳозиргина рўй берганга ўхшаган ҳодисалар ниҳоятда камдан-кам учрайди.

Бу пайтга келиб Луиза ўзига келиб олган, шу боисдан суворилар тўдаси юришини пича жадаллатиши мумкин эди-ю, бироқ тўсатдан изғиринли қорбўрон бостириб келганида чавандозлар уйдан ҳали анчамунча йироқда эдилар. Улар ниҳоят эсон-омон кентга етиб келиб, Темпл «қаср»и олдида отдан тушганларида бутун уст-бошлари қорга бурканган, мисс Темпл-

нинг шляпасининг қора пар-жиғалари ҳўл қор оғир-лигидан мажнунтол шаббаларидай эгилиб-солланиб қолган эди.

Эдвардс Луизага отдан тушишга кўмаклашаётганда соддадил, меҳрибон қиз йигитчанинг кўлини қисиб кўйди жўшиб.

— Энди, мистер Эдвардс, ота-бола икковимиз ҳаётимизни асраб қолганингиз учун сизнинг олдингизда бурчлимиз.

Шимоли-ғарбдан от солиб келаётган қорбўрон бор тушову тизгинини узиб, авжга мина кетган, қуёш ботиб улгурмасиданоқ жамики кўклам белги-аломатлари ғойиб бўлганди: кўл, тоғлар, кент, далалар — бари яна кўзни қамаштиргувчи сержило қор чодраси остида қолган эди.

XXII б о б

Қарилар ҳам, ёшлар ҳам
Қишлоқларни ташлаб, қувончга тўлиб
Шошилишар ўтлоқлар томон.

У и л ь я м С о м м е р в и л л.

«Ов»

Ўша кундан бошлаб токи апрелнинг охиригача об-ҳаво дам-бадам кескин ўзгариб турди: бугун водийга етиб келган майин баҳор еллари ҳаётбахш қуёш билан ҳамкорликда мудроқ наботат салтанатини уйқудан уй-ғотишга уринса, эртасига кўл узра баттол тунд шимол изғирини от солиб, мулойим ўтмишдошларини эслат-гувчи ҳар қандай белги-аломатни супуриб-сидириб таш-ларди. Аммо, мана ниҳоят, қор эриб, атроф-теварақда буғдойпоялар ям-яшил майса билан қопланди, дала-ларнинг у ер-бу ерида кузакда азамат қарағайнинг асоси хизматини ўтаб турган қора кўмирга айланган тўнгаклар сўппайиб қолди. Қаёққа қараманг, одамлар кўш ҳайдамоқда, зарангзорлар тепасида эндиликда қандпазлик тутуни кўкка ўрламай кўйган эди. Кўл ўзи-нинг қишки кўрки-чиройини йўқотган, энди кафтдек текис ярқироқ музликка ўхшамай кўйган эди-ю, бироқ унинг сокин суви бети ҳали-ҳануз сувда бўкиб эриб кетай-эриб кетай деб турган қорамтил ғовак муз қобиқ ила қопланганди. Гала-гала ёввойи ўрдаклар дам олгани паноҳ истаб кўл узра узоқ чарх урар, шубҳа-сизки, нажот топиб, сувдан баҳра олиш насиб этмас-

лигини тушунгач, кўк сари баландлай-баландлай, табиатнинг ҳаддан зиёд сусткашлик ила уйғонаётганидан ўз норозиликларини баён этаётгандек, самою заминни қаттиқ «ғақ-ғақ» ларга тўлдириб, шимол томон йўл солардилар.

Кўл бетидаги қорамтир музлик салтанати узра бир жуфт бургут бутўн ҳафта давомида яккаш ҳокими мутлақ бўлиб ҳукм сурди; бургутлар кўлнинг қоқ киндигига қўниб олиб, ҳеч бир жонзот ҳукмронликларига шак келтира олмайдирган мулки амлоқларига кўз-қулоқ бўлиб турди. Бу вақт ичида кўчаётган қушлар кўл тепасидан иложи борича нарироқдан учиб ўтишга интилар ва тоғ томон йўналиб, ўрмонни панаю паноҳ тортиб борардилар; бургутлар оппоқ тепакал бошларини тепага кўтарган кўйи уларни нафрату ғазабла кузатиб қолаверарди. Мана, ахийри ушбу паррандалар салтанатининг икки султони ўз мулки амлоқидан айриладиган фурсат етди. Кўлнинг жануб ёқдаги этаги аста-секин муз исканжасидан халос бўла бошлади, ниҳоят дарё оқими ҳаттоки қишда ҳам сувни музлатмайдиган ерда кенг-ковулгина муз қалқондан холи очиқ жой пайдо бўлди. Устига-устак, эндиликда бутун водий бўйлаб елиб-сайр қилиб юрган сарин жануб шамоли ўз куч-амолини кўрсатишга киришган эди: соҳил ёқалаб турган сезилар-сезилмас мавж кўл бетини қоплаган муз қатламини ялаб-ямлаб сийқалата борар, муз совут эса тобора кўл ичкараси сари чекинарди. Шамолу тўлқинлар кучга кира борди, муз қатлами ёрилди, бутун кўл бўйлаб тарала бошлаган пастакроқ, лекин шиддаткор тўлқинлар муз совутни ёриб-парчалаб, парчаларни ақлни шоширадиган бир тезликда шимол сари сура кетди. Энг сўнгги муз палахсаси ғойиб бўладиган фурсат етганда икки бургут ҳаволади, ҳайбатли қанотлари уларни булутлар сари элита кетди; қуйида эса тўлқинлар беш ой давом этган тутқунлик исканжасидан озод бўлганларидан шодланиб рақсни авж олдириб, кифтларидаги қор тожёлларини силкиб ташларди.

Эртаси куни саҳарда Элизабет деразалар тепасида қўналға талашаётган қалдирғочларнинг шўх-шодон «валпажри» сию Ричарднинг нақ кўкламги навою садолар янглиғ қувноқ ҳамда шод-хуррам овозидан уйғонди.

— Туринглар, тура қолинглар, сулув хонимчам!

Кўл устида чағалайлар чарх уряпти аллақачон, осмон бетини бўлса лак-лак кабутар тутиб кетибди. Осмонга соатлаб тикилганингдаям офтобни кўрадиган тангадай очиқ жой тополмайсан. Туринглар, туринглар-э, ялқовлар! Бенжамен милтиқларни шай қилгани киришди аллақачон. Нонушта қилиб оламиз-у, кабутар отгани тоққа жўнаймиз-да!

Бунчалар шўхчан даъватга бепарво қараб бўлмасди, шунинг учун ҳам бир неча дақиқа ўтмаёқ мисс Темпл дугонаси билан емакхонага тушиб келди. Эшиклар ланг очиқ, Бенжамен узоқ ойлар мобайнида беқиёс ғайрату шижоат ила сунъий иссиқни сақлаб келган хоналарга чароғон кўклам эртасининг майин, сарину муаттар ҳавоси ёпирилиб кирмоқда эди. Овчиларга хос тарзда кийиниб олган эркаклар нонуштани тоқатсизлик ила кутишарди. Бу орада бир неча марта кўчага кўз ташлашга улгурган мистер Жонс:

— Жияним Бесс, ўзинг бир қарагин-а! Ҳей, Дьюк, сен ҳам! Жануб томондан кабутар галалари учиб келяпти, лаҳза сайин кўпайиб боряпти улар. Воҳ-воҳ, озмунча емишми-я! Ана, на боши, на охири кўринадиган галаси. Кайхусравнинг бутун бошли лашкарини бир ой боқса бўладиган экан-да ўзиям. Пар-момуғи қанча бўлишини айтмайсизми-я! Шу атрофдаги жамики аҳолига партўшакка етгундаг-а... Кайхусрав, маълумингиз бўлсинким, мистер Эдвардс, бу юнонларнинг подшоҳи, қайсики... Йўк, у, худди манави кузакда орқага қайтаётганида бизнинг буғдойпояларимизни эгаллашни орзу қилган қанотли қароқчиларга ўхшаб, юнонистонни забт этишни хаёл қилган ё турк, ё форс шоҳи. Тезроқ бўла қолсангларчи-я! Уларни тезроқ питра билан зиёфат қилишга асти сабрим чидамаяптида мени!

Мармадьюк билан навқирон Эдвардс унинг ғайрату завқига бутунлай шерикдек кўринишарди, зеро шу топдаги манзара дарҳақиқат овчи қалбига қувонч лаззати-сурурини солмай қолмасди. Наридан-бери нонушта қилиб олган эркакларнинг бари тезроқ ташқарига чиқишга ошиқишди.

Башарти чиндан ҳам сон-саноқсиз кабутарлардан гўёки осмонга жон битиб, само ғужғон ўйнаб кетган экан, кент ҳам буткул ҳаракатга келганди: ҳамма эркагу аёл, бола-бақра жами оёққа қалққан эди. Ҳар бир эркак, ҳар бир болакайнинг қўлида қандайдир

қурол — нимаики десангиз, ўрдак овлайдиган, мили деярли олти фут келадиган француз милтиғидан тортиб энг оддий тўппончагача топилади. Кўпчилик болаларнинг қўлида, шунингдек, ёнғоқ навдасидан ясалган қўлбола камон ва қадимги қўндоқли камонга ўхшатиб ишланган қурол.

Одамлар қароргоҳи, кентдаги ҳаракатлар ва ғовур-ғувур, шовқин қушларни чўчитиб, тўғри тоққа қараб учиб бораётган йўлларидан хиёл оғишга мажбур этганди, шу сабабли улар айна дамда тоғ ёнбағри ёқалаб қаёққадир учиб бораркан, ўзларини фавқулодда тезкор парвозларию ақл бовар қилмайдиган даражада кўпликлари билан ҳайратга соларди кент аҳлини.

Юқорида зикр этиб ўтилганидек, тик тоғ ёнбағридан то Саскуиханна соҳилигача чўзилиб келган йўлнинг икки биқинида кенг-кенг дала-пайкаллар ястаниб ётарди — одамлар кўчиб кела бошлаган дастлабки пайтлардаёқ бу ердаги дов-дарахт кесиб ташланган, очилган жойдаги тўнка-кундалар кундаков қилинган эди. Худди ана ўша яйдоқ ерларда, токи машриқ ёқдаги тоғ этагига қадар ҳамда унинг ёнбағридан илонизи бўлиб тепага ўрмаган хавфли тик сўқмоқ ёқалаб тизилиб жойлашиб олган эди кент аҳолиси. Мана, ов бошланди.

Овчилар орасида Кўн Пайпоқнинг баланд, қотма қомати ҳам кўзга чалинарди. У милтиғини ушлаганча яйдоқ майдончада уёқ-буёққа кезиняпти; тозилари изидан қолмай ирғишлашиб эргашиб юрибди. Улар гоҳ эндиликда бирин-кетин таппа-таппа ерга тушаётган жонсиз ёки ярадор қушларни искашар, гоҳ гўёки паррандалар бунчалик ваҳшиёна ҳамда густоҳлик ила қирғинбарот қилинишидан қаҳру ғазаби қайнаётган эгалари аламига шерик бўлмоқчидек унинг оёқларига сўйкалиб-қимтинишар эди.

Ўқ овозлари борган сайин тезлашиб, кўпая борди, гоҳида майдону далаларга бамисоли булутдай қоп-қора кўланка ташлаб айниқсанги катта гала учиб ўтаётганида ядпи ўқ садолари янграб кетарди. Ора-сира тоғдаги яланғоч буталар орасидан энгилгина милтиқ тутуни тепага ўрлаб қолар, чўчиб тушган қушлар галанинг энг қалин ерига қарата узилган ажал элчиси бўлмиш қурол ҳамда камон ўқларидан қутулишга беҳуда уриниб беҳосдан баландга талпиниб қоларди.

Қушлар шу қадар кўп ва шу қадар пастлаб учаётган

эдиким, тоғда турган баъзи овчилар узун таёқлар билан қоқиб туширардилар бояқишларни.

Ғорат қилишнинг бунчалик ибтидоий услубидан жирканувчи мистер Џонс бу орада Бенжамен кўмагида чандон қатъийроғу фаолроқ ҳамла-човутга ҳозирлик кўрмоқда эди. Бир вақтлар ушбу атрофларда бўлиб ўтган ҳарбий тўқнашувлардан қолган уруш совғасаломлари вақти-вақти билан Нью-Йорк штатининг бутун ғарбий қисми заминида ўзини намоён этиб турар эди. Темплтонда бу ерга одамлар кўчиб кела бошлаган илк кезлардаёқ чоғроққина фальконет — оғирлиги бир футлик ўқ отадиган замбаракча топилган эди. Афтидан, уни ҳиндулар қароргоҳларига уюштирган босқинлардан бири пайтида оқ танлилар ташлаб кетганлар чоғи: чекинишга мажбур бўлган аскарлар, эҳтимол, ўрмонда сургаб юришга ортиқча матоҳлик қилган замбаракчани қолдириб кетишган. Мазкур жажжи тўпнинг занглари артиб-тозалаб, ғилдирагига ўрнатиб қўйишган, шундан бери у хизматини ўташга тамоман яроқли эди. Мана неча йиллардирки жамики муаззам ҳамда қувончли ҳодисалар бу ерда фальконетдан ўқ узишдек тўпбозлик ила нишонланиб келинади. Ҳар йили 4 июль куни эрталаб ана ўшандай тўпбозлик садолари атроф-теварақдаги тоғу адирлар узра узоқ акс садо бериб туради... Ричард ўша замбаракча ҳозир, агарда ўзи шитоб-ла илгарилаётган рақибларни чинакамига суробини тўғрилашни истаса, қанчалик хизмат кўрсатиши мумкинлигини англаб етганди. Замбаракчани от ёрдамида шерифнинг фикрича мазкур қавилдаги тўпни ўрнатишга энг қулай бўлган очиқ ерга олиб чиқишди-ю, мистер Помпа унга ўқ жойлашга киришиб кетди. Питра устидан бир ҳовуч порох солингач, тўп ўт очишга тайёр, деб ахборот берди эшикоғаси.

Фальконетнинг пайдо бўлиши асосан болақайлардан ташкил топган томошаталаб бекорхўжаларнинг эътиборини тортди-ю, улар фурсатни ўтказмай, ҳавони ларзага келтириб шодиёна кайфиятда қийқиришиб, ҳайқира кетишди. Замбаракчанинг оғзини тўппатўғри осмон тоқига тўғриладилар, шундан сўнг Ричард оташкуракда лахча чўғ кўмирни ушлаганча ёнгинадаги тўнгакка ўлтирди-ю, диққатини жалб этиб, эътиборини қозонишга муяссар бўла оладиган гала яқинлашишини кута бошлади.

Кабутарлар шунчалик беҳисоб эдики, чор атрофда варанглаб отилаётган ўқлар текислик узра илгаригидек шитоб-ла парвоз қилаётган асосий қушлар оқимидан кичик-кичик галачалар ажраб чиқишигагина сабабчи бўлаётганди, холос. Чамаси, бутун қанотлилар олами учиб ўтаётганга ўхшарди бу ердан. Ҳеч ким уриб туширилган илвасинни йиғиб олмаётган эди, очиқ майдончаларда у шунчалик айқаш-уйқаш бўлиб сочилиб ётардики, бамисли ер сатҳи батамом жон талвасасида типирчилаб-патиллаётган ўлжа илвасиёлар билан қоплангандек эди.

Кўн Пайпоқ миқ этмай, бироқ юраги ачишиб кузатаётган эди бу ишларнинг барини. У ов қилгани замбаракчани ғилдиратиб чиқаётганларини кўргунига қадар ўз ҳис-туйғуларини ҳеч нима билан зоҳир этмади.

— Эркин-озод ўлкага одамлар қадами етганидан кейин мана қандай кўргуликлар етиб келар экан-а! — деди у. — Қирқ йил қаторасига ҳар кўкламда бу ердан кабутарлар учиб ўтганини кўриб, шоҳиди бўлиб келяман; токи сизлар дов-дарахтларни кесиб, очилган ерларни ҳайдай бошлагунларингга қадар ҳеч зоғ қўл текқизмаган бу бахти қароларга. Мен уларнинг парвозини томоша қилишни яхши кўраман, улар қалбимга шодлигу қувонч бахш этадиган улфатларимдай гап — уларнинг ҳеч бир кимсага зиён-заҳматлари тегмайди-ку, ахир, улар сувилондай безиён-ку. Лекигин эндиликда уларнинг қанотлари чувиллаб ҳавони кесиб ўтган товушни эшитганимдаёқ юрагим орқамга тортиб кетади, негаки, биламан, ўша замоноқ кентнинг жамики шумлари ташқарига отилиб чиқадилар-у, ўққа тута бошлайдилар. Лекигин яратган эгам тирик жониворларнинг беҳуда нес-нобуд бўлишига тоқат қилиб, йўл қўйиб беравермайди тоабад, кабутарлар ва жамики бўлак махлуқотнинг ғаниму кушандалари қилмишлари жазосини тортадилар ҳадемай... Воҳ, шунақа гаплар денг: мистер Оливер ҳам шу ерда эканлар-ку! Кўриб турибман, ростки кабутарлар галасига қарата, худди қаршисида Минго жангчилари тургандек, ўқ узишга отланибдими, унинг ҳам бошқалардан ортиқ жойи йўқ экан.

Овчилар орасида Билли Керби ҳам борийди. У ҳадеганда ўзининг қадимий пилтамилтигини ўқлаб, тепага қарамай туриб отарди-да, ўлжаси тап этиб устига

тушганида шодон қийқиришга тушарди. У Наттининг гапини эшитди.

— Буёғи қандоқ бўлди! Кекса Кўн Пайпоқ оламда бир жуфт кабутар камайиб қолди деб вайсаяптими ҳали? — дея шанғиллади у. — Агарда мениң ўрнимда икки қайталаб, гоҳида эса уч маротабалаб буғдойни қайта сепганингда эди, бу қанотли жинқарчаларга ачиниб ўтирмасдинг унақанги. Ура, йигитлар! Бўш келмай отаверинглар уларни! Бу эрмак курканинг калласини пойлагандан минг карра яхшироқ.

— Сен учун яхшироқ бўлса бордир, Билли Керби, — дея эътироз билдирди кекса овчи дарғазаб бўлиб. — Сен ва сенга ўхшаган қуролини мундоқ тузукроқ ўқлашни уддалаёлмайдиган ва нишонни пойлаёлмайдиганларнинг бари учун. Гала-гала қушни бунчалик бераҳмлиқ билан қириб, нобуд қилиш уят, номус. Орангларда ҳеч биринглар битта қушни ажратиб туриб отиб туширолмасанглар кераг-ов. Модомики инсон кабутар этига эҳтиёж сезаркан — нимаям дердим, кабутар ҳам одам боласинга озуқа сифатида яратилган жамики жониворлардан биридир. Шундоқ бўлган чоғдаям, ҳар қалай, бир донагинасини ейиш учун йигирматасини отишнинг нима кераги бор? Башарти менга илвасин керак бўлса, ўрмонга йўл оламан-у, ўша ердан керагини излаб топаман. Паррандани шохда қўниб турганида уриб тушираман, вассалом, худди ўша дарахтда юзлаб қушлар гужгон ўйнаётган тақдирдаям бошқа бирортасининг ақалли парига зиён етказмайман. Сен бўлсанг-чи, Билли Керби, ҳар қанча кеккайиб-кучанганингдаям, бу иш қўлингдан келмайди!

— Қанақасига энди? Вой сен қари олқиндини қарая, вой чирик тўнка-ей! — ўдагайлай кетди ўрмонкесар. — Қараб турсам, анави курка воқеасидан кейин жуда гердайиб кетганга ўхшайсан-ку! Локин мерганман деб жа огиз кўпиртириб, кўкракка муштлайдиган бўлсанг — марҳамат. Қара, ҳув анави кабутарни қандоқ уриб туширишимни кўриб қўй!

Текисликнинг нариги этагида узилган ўқлар кабутарлардан бирини галадан ажралиб чиқишга мажбур этганди. Пилтамилтиқларнинг узлуксиз варанглашидан ўтакаси ёрилаётган қуш тўғри баҳслашаётганлар турган томонга қараб дам у, дам бу томонга ташланганча чақин тезлигида ҳавони ёриб, нақ ўқ овозидай чувиллатиб қанот қоқиб келаётган эди. Ўрмонкесар-

нинг 'омади чопмаганини қарангки, у қушни жуда ҳам яқинлашиб қолган, ўқ узиш фурсати ўтган пайтда кўрганди. У ниҳоятда ноқулай сонияда босди тепкини — қуш худди боши тепасидан ўтиб кетди чаппор уриб. Милтиқ варанглади, аммо кабутар ҳамон боягидек шитоб-ла олға учаверди.

Натти қўрқиб кетган қуш кўл соҳили сари пастлай бошлагунича сабр қилиб турди, сўнг беқиёс тезлик-ла милтигини ҳаволатди-ю, мўлжалга олиб, ўқ узди. Эҳтимол бу шунчаки бир тасодифданми, эҳтимолки, дарҳақиқат овчининг маҳорати ўзлигини намоён этдими, ёки униси ҳам, буниси ҳам асқотдими, ҳар ҳолда ўқи хато кетмади: кабутар ҳавода бир ўмба-лоқ ошди-ю, қаноти шалвираб шалоп этиб сувга тушди. Овчининг оёқлари ёнида чўққайиб ўлтирган тозилар эгалари қуролининг товушини эшитиб тура солиб олға ташландилар-у, ҳеч қанча фурсат ўтмаёқ Гекторнинг дугонаси ҳали жони узилиб улгурмаган қушни тишлаб олиб келди.

Кўн Пайпоқнинг ғоятда мерганлик ила узган ўқи ҳақидаги овоза ақл ҳайрон қоладиган тезликда бутун текислик бўйлаб таралди-ю, талай овчилар Натти турган жойга қараб йўл олишди.

— Ия! Наҳотки сен учиб бораётган якка кабутарни ҳақиқатан ҳам битта ўқ узишда қулатган бўлсанг? — ҳайрат-ла сўради Эдвардс.

— Менга, ўғлим, гагараларни отишимга тўғри келган илгарилари, гагаралар бўлса нақ яшин тезлигида сувга шўнгиб кетадиган қуш, — дея жавоб қайтарди унга қария. — Худонинг махлуқларини мана-винақанги шармандали усул билан отгандан, қўргошину милтиқдорини беҳуда исроф қилмай, ўзингга чиндан ҳам керак бўлган биттагина қушни отиб туширган минг карра маъқулроқ. Мен тушликка атиги биттагина қуш отгани чиққандим, холос, — сиз, мистер Оливер, нима учун майда илвасинни афзал кўришимни биласиз, — ана энди эса уйга жўнайман. Сизларнинг — гўёки энг митти жонивор ҳам қирғин қилиш учун эмас, балки инсоннинг фойдаси учун яратилганидан мутлақо беҳабардай — беҳудадан-беҳудага жониворларни қийратаётганларингни томоша қилиш ҳуш келмайди менга.

— Тўғри мулоҳаза юритяпсан, Кўн Пайпоқ! — нидо солди Мармадьок. — Менинг ҳам хаёлимга, бу бемаъни

қирғинни бас қилиш фурсати етмадимикан, деган ўй келиб қолди.

— Бошқа нарсани бас қилиш керак — ўрмонни қирқишга чек қўйинглар. Ахир, ўрмон қушларию ўрмонни ўзиям халлоқи олам яратган мавжудотлар эмасми? Улардан фойдаланинглар, лекигин бекордан-бекор неснобуд қилманглар. Ўрмон аслида ҳайвоноту паррандаларга паноҳ бўлиш учун яратилмаганми, ахир? Башарти инсонга уларнинг эти, мўйна ёхуд пари зарур экан, қўйинг, ўрмондан изласин буларни. Мен кулбамга фақат тушлик учун отиб туширган қушимнигина олиб кетаман, бутун текислик бетини тутиб ётган бу бебахт жониворлардан ақаламатда бирортасига қўлимни теккизмайман. Улар афтимга жавдираб тикилиб турганга ва худди нимадир демоқчи бўлаётганга, лекин тиллари йўғидан гапиролмаётганга ўхшайди наздимда.

Кўн Пайпоқ шундай деди-ю, милтиғини елкасига ташлаб, яраланган қушни ноҳосдан босиб олмаслик учун эҳтиётлик ила одим ташлаганча текислик бўйлаб йўлга тушди. Итлари эгалари ортидан эргашишди. Тезда у кўл ёқасидаги қалин бутазорга кириб, кўздан гойиб бўлди.

Наттининг панд-насиҳатлари судьяга унча-мунча таъсир қилганди-ю, Ричардга тирноқчалик таъсир қилган бўлса ўлсин. У овчиларнинг бари бир ерга жам бўлганидан фойдаланиб, ўзининг барча кучу ҳаракатларни уйғунлаштириб туриб «душман»га бир йўла қақшатқич зарба бериш борасидаги ногаҳоний ҳамлага ўтиш режасини ўртага ташлади. Қуроли борларнинг ҳаммалари фальконетнинг икки томонида жанговар тартиб бўйича саф тортдилар-у, токи шерифдан фармон бўлмагунича ўқ узмасликка буйруқ олдилар.

— Шошилманглар, йигитлар, кутинглар, — дея қичқирди мазкур «жангу жадал» давомида адъютантлик вазифасини ўтаётган Бенжамен, — сквайр Жонс отадиган фурсат етди деб ишора бериши биланоқ бараварига ўқ узинглар, тушундингларми? Пастроқни мўлжалга олинглар-у, йигитлар, хотиржам бўлаверинглар, бутун галани парини тўзитамиз!

— Пастроқни мўлжалга ол дейдиларми? — бўкирди Керби. — Эсини еган чолнинг гапига қулоқ солманглар! Агар пастроқни мўлжаллаб отадиган бўлсак,

бирортаям кабутарнинг ақалли патигаям теккизолмай- миз, ҳамма ўқимиз тўнгаларга бориб тегади.

— Хўш, сен ўзинг-чи, эй қуриқлик каламуши, ўзинг нимани фаҳмига етардинг бу ишда? — қичқирди Бенжамен. — Буни қай гўрдан била қолдинг сен, эй бесўнақай сўқим, ўрмон алвастиси? Нима деб ўйлов- динг, роппа-расо беш йил «Боадицея» нинг тузини бе- корга тотганманми? Снаряд кеманинг қоқ биқинига тегиши учун ҳамиша қуйироқни мўлжалга олиш зарурлигини мен билмай, сен билармидинг?.. Ҳозирча отмай туришлар, йигитлар, ишорани кутишлар.

Шерифнинг тартиб ва итоатни талаб этувчи ну- фузли овози овчиларни кулишни бас қилишга мажбур этди.

Шу топгача Темплтон текислиги узра миллионлаб кабутарлар учиб ўтганди, бироқ айни сонияда яқин- лаб келаётган гала бемисл миқдорда эди. Гала яхлит зангори оқим янглиғ бир тоғ тизмаси билан иккинчиси оралиғини батамом қоплаб олган, унинг чеки-чегара- сини аниқлаш ниятида ҳар ёққа аланглаётган кўз- ларнинг уриниши беҳуда кетарди. Мазкур жонли оқим- нинг илғор сафи деярли тўғри чизиқ ҳосил қилган, олдинги сафдаги қушлар шунчалик текис, шунчалик бир маромда учиб бормоқда эди. Ҳатто Мармадьюд- дай одам ҳам Кўн Пайпоқнинг таъна-дашномларини унутиб, бошқалар қатори милтиғини нишонга тўғри- лади.

— Ут оч! — дея қичқирди шериф шоша-пиша лан- гиллаб турган кўмирни замбаракча пилтасига яқин- латар экан.

Бироқ портлатгич модданинг ярми пилта тешигидан тўкилиб кетганлиги боисидан аввал пилтамилтиқчилар бўлугининг бир йўла ўқ узган овози янгради, ана ундан кейин эса замбаракча гумбурлади. Дастлабки узилган ялли ўқлардан кабутарларнинг илғор сафи шиғиллаб баландлай кетди, аммо минг-минглаб бош- қалари ўша ондаёқ уларнинг ўрнига келиб қолган, замбаракчанинг оғзидан оппоқ дуд юлқиниб чиққан дамда чаппор уриб илгарилаб келаётган яхлит оқим нақд осмонга қараган тўп оғзи тепасидан шитоб-ла ўтиб бораётган эди. Замбаракча овози тоғлар қўйнида босинқи акси садо таратиб, саси ўчиб бораётган мо- магулдуракдай, қаердадир шимол ёқда тинди. Ута- каси ёрилган қуш галаси саросимада аралаш-қуралаш

бўлиб, бетартиб ҳолга тушди. Қушлар дуч келган ёққа қараб талпинар, сафлар-сафлар оша, энг баланд қарағайларнинг қир учларидан ҳам юқорилаб чор атрофга урарди ўзини. Бирорта парранда зоти хавфли марра устидан нарига учиб ўтишга ботинолмас эди. Шу пайт туйқисдан бир нечта етакчи қуш галани эргаштирганча текислик узра ўқ мисоли илгарилаб, тўппа-тўғри кент устидан ўтди-ю, жамики қолган кабутарлар жанг майдонини ўз таъқибчиларига ташлаб, ўшалар ортидан отилди.

— Ғалаба! — бўқирди Ричард. — Зафар қозондик! Душман тумтарақай бўлди! Улар жанг майдонини ташлаб қочдилар!

— Йўқ, Ричард, улар жанг майдонида қолдилар, — деди Мармадьюк, — дала уларнинг жасадлари билан қопланган. Худди Кўн Пайпоқ сингари менинг ҳам наздимда, қаёққа қарамай, қушлар даҳшат ичра менга жавдираб тикилаётибди, қаёққа қарамай, бу бегуноҳ жабрдийдаларнинг кўзлари мўлтираб тикилиб турибди кўзларимга. Ўққа учиб қулаган жониворлардан ярмини жони узилмаган ҳали. Ўйлайманки, овни бас қилиш фурсати етди, башарти буни ов деб атаб бўлса, албатта.

— Албатта ов-да, ов бўлгандаям — нақ шоҳона ов-а! — шанғиллади шериф. — Минг-минглаб зангори либосдаги душман жасади ер тишлаб ётибди. Мана энди кентдаги ҳар бир хонадон бекаси кўнгли тусаганича кабутар гўшти қиймаси лаззатини тотадиган бўлди.

— Парранда жониворларни чўчитиб, текислигимизга келишдан зада қилдик, энди қирғинга чек қўйсак ҳам бўлади, — деди Мармадьюк. — Ҳей, болақайлар?! Юзта кабутар бошига олти пенс бераман — фақат боши учунгина, тушунарлими? Боринглар, ишга киришинглар, кейин кабутарларни кентга ташинглар.

Судьянинг ҳийласи кутилган натижани берди — болақайлар сира ҳаялламай яраланган қушларнинг калласини қайиришга тушиб кетдилар. Судья Темпл уйига қараб жўнади, шу топда кўнгли ғаш тортган, ғайрату завқ-шавқ палласи ўтиб, одам бошқаларнинг изтироби эвазига ҳузур-ҳаловат топганини англаган чоғидагидек кўпчиликка таниш оғир туйғу исканжасида қолган эди. Отиб туширилган кабутарларни арваларга ортишди. Бундан кейин, овчилик ҳовури босилиб, эҳтироси сўнгач, токи баҳорнинг адоғига қадар

хеч ким ортиқ кабутар овламади, бирор бекорчини хисобга олмаганда, албатта.

XXIII б о б

Ердам бер, хўжайин, ёрдам бер!
Қонунигиз тўрига тушган
Фақир каби типирлар балиқ!

Шекспир.
«Перикл»

Баҳор қанчалик секинлик билан ҳамда зориқтириб яқинлашган бўлса, шунчалик қўққисдан бошланди. Гарчи ҳали кечалари хийла салқин бўлса-да, совуқлар палласи ўтиб кетган, кундузлари ҳаво сурункасига мулойиму илиқ эди. Кўл соҳилида тентакқуш чуриллаб, ўзининг мунгину ҳазин қўшиғини хиргойи қила бошлади, ҳавони кўлу далалар истиқоматчиларининг ранго-ранг овозли жўру наволари жарангоси тутиб кетди. Урмонда теракларнинг илк барглари шитирлаб-пичирлай бошлади. Дов-дарахт бир-бир кетин қорамтир игнабаргли қарағайю хемлоклар касб этган ранг-бўёқни ўзларининг жонлию ёрқин яшил буёқлари-ла бойштиб боргани сайин тоғ ёнбағирлари қўнғир-кулранг тусини йўқотарди; ҳатто сусткаш эман ҳам ёз истиқ-болига ҳозирланиб куртаклари бўртиб қолди.

Шўхчан, дикир-дикир, чаққон жибилажибон, дилкаш тоғчумчуқ ва ёқимтой митти қушчалар далаю яйловларга кўрк бўлиб, борлиқни яшнатиб, ўз чуввосу наволари ила жон бахш этарди. Отсего сувлари узра балиқчи-чағалайлар ўлжа истагида чарх урар ва бу қушга хос очофатлик ила уни илиб кетарди.

Кўлда балиқ ғиж-ғиж бўлиб, таъми ниҳоятда ширин эди. Муз кетди дегунчаёқ кўлда кўплаб чоққина-чоққина қайиқлар изғиб қолди-ю, балиқчилар инсон зоти ўйлаб топиши мумкин бўлган йўқ турли хўрақлар билан эҳтиётсиз жониворларни йўлдан урмоқ ниятида шоша-пиша сирли сув салтанати қаърига ўз қармоқларини иргитишга тушдилар. Аммо, ишончли бўлса-да, секинлик билан ўтадиган «қармоқ» ови бетоқат балиқчиларни қаноатлантирмасди, шу боис улар қирғин-қийратишнинг чандон бора қатъий ҳамда кескинроқ воситаларини орзу қилар эдилар. Мана, ниҳоят

судья Темпл қонун бўйича эришган олабуга балиғи овини бошласа бўладиган муддат ҳам етиб келди. Шериф дарҳол ўзининг биринчи қоронғи кечаданоқ фойдаланиб кўлга йўл олиш ниятида эканини айтди.

— Сен ҳам биз билан бирга боришинг керак, жияним Бесс, — деб қўшиб қўйди у. — Мисс Грант ҳам, мистер Эдвардс ҳам. Ҳақиқий балиқ ови қандоқ бўлишини, Дьюк қармоқда «чўқилармикин-йўқмикин, чўқилармикин-йўқмикин» деб хонбалиқ овлаганидан бутунлай бошқача эканини бир кўрсатиб қўяй сизларга... Бечора нақ жазирама офтобда ёки қирчиллама совуқда музи ўйилган туйнукча олдида, бирорта шир яланғоч бута панасида соатлаб ҳақ деб кутиб ўтиради денг. Бекорга қийналиб, азоб чекади — баъзида бирорта жимжилоқдай ҳам балиқча ушлолмайди-да, ахир. Э-йўк, бунақаси кетмайди менга — узунлиги уч юз эллик фут тўр билан, боз устига, ҳазилхузул ёки икки оғизгина гап қотишадиган қувноқ балиқчи улфатлар бўлса, иннайкейин, Бенжамен қайиқни бошқариб турса, овимиз эса — балиқни юзлаб санайдиган бўлса. Ана унда каминанинг дилидагидек бўлади-да!

— Эҳ, Дик, қани энди, қармоқ ташлаб кутиб ўтириш қандай лаззату роҳат беришини тушунсанг эди-я, унда кўлдаги бутун балиқни бирданига тўр билан овлаб қўя қолишни хаёлингга ҳам келтирмасдинг-а. Балиқ ови спорти билан шуғулланиб бўлганингдан сўнг соҳилда ўнлаб оч-наҳор оилани бемалол тўйғазса бўладиган балиқ қолдиқлари чириб-сасиб сочилиб ётганини нечача марталаб кўрганман.

— Бўпти, сен билан тортишиб ўлтирмайман, судья Темпл, лекин шу бугун тундаёқ кўлга чиқаман, ҳамманглари бирга боришга таклиф этаман. Қайсимиз ҳақ эканимизни ўзлари кўриб, ўзлари ҳал қилишсин.

Ричард муҳим ишга ҳозирлик кўриб кун бўйи елиб-югурди ва ботаётган қўёшнинг сўнгги шуълалари сўниб, янги ой нури ер бетига етиб келар-келмасиданоқ балиқчилар ўтирган қайиқ қирғоқдан узилиб, кўлнинг кентдан ярим миль наридаги, мағриб ёқдаги чеккасига қараб суза кетди. Мармадьюк билан қизи, мисс Грант билан Эдвардслар ҳам худди ўша ёққа, бироқ қуруқликдан айланиб боришлари керак эди. Ер энди анча шамоллаб қолган, майса-гиёҳ қоплаган қуруқ

соҳилдан одимлаш кўнгилли эди. Улар шундоққина кўлни ёқалаб кетишаркан, кўлда ҳаракатланаётган қайиқнинг ширава қорасини токи уни ғарбий тоғларнинг қоп-қора кўлагаси комига тортгунига қадар кузатиб боришди. Айланиб бориладиган йўл икки ҳисса узун эди, шу сабабли судья:

— Қадамимизни жадаллатсак бўларди, йўқса кўзлаган манзилга етиб бормасимиздан ой ботиб кетадида, Дик ўзининг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ўлжа овлашини бизсиз бошлаб юборади.

Кўпга чўзилган, қаҳратон қишдан кейин кўкламги илиқ ҳаво танни тетиклантириб, дилларга қувонч бахш этарди. Қаршиларида намоён бўлган манзарага маҳлиё бўлган ёшлар завқу ҳаяжон оғушида, олдиндан бўлажак эрмак-томоша гашту лаззати орзусида ўзларини кент чеккасидан Отсего ёқалаб бошлаб бораётган судья ортидан одимлашаётган эди.

— Чамамда, улар аллақачон гулханга ўт қалаб юборишди-ёв, — деди Элизабет. — Ҳатто олов атрофидаги одамларнинг қоралариям кўриняпти. Бисотимда бор жамики қимматбаҳо буюмларимни Валинеъмат хонимнинг тилла мунчоқлари баробарига тикиб айтаманки, гулханни бесабр бўламсиз ёқишмади-ёв. Кўряписизларми, алангаси яна хиралашиб қолди, худди Ричард Жонснинг кўпчилик ажойиб фикрлари сўниб-хиралашиб қолгандай.

— Топдинг, Бесс, — деди судья, — Ричард гулханга бир кучоқ қуруқ шабба ташлади, шабба лов этиб ёниб кетди чоғи. Локин гулхан ёруғи тузукроқ ўтин топишларига ёрдам берди, кўряписизларми, энди гулхан бир маромда ва ёрқин алангаланяпти. Бу энди чинакам балиқчилар маёғи бўлди. Пайқаяписизларми, сувга қандай чиройли шуъласи тушиб, живирлаб, доира ясаб мавжланиб турипти!

Гулхан ҳаммаларини одимларини тезлатишга мажбур этди, зеро, ҳатто қизларнинг ҳам қандай тўр ташлашларини томоша қилгилари келиб қолганди шу топди. Улар соҳилнинг балиқчилар қайиқдан тушган чоғроққина ўпирилган пастқам ерига етиб келган пайтда ой ўзини қарағайлар учи панасига олган, деярли жамики юлдузлар юзига булутдан чиммат тутганидан қоронғилик қаърида ёлғиз гулхангина шуъла таратиб турарди, холос. Мармадьюк ҳамроҳларига пича тўхтаб, қуйида, сув ёқасидаги балиқчиларни кузатиб, гурун-

ларига қулоқ солишни, ана шундан кейингина пастга тушишни таклиф қилди.

Ричард билан Бенжамендан ташқари ҳамма балиқчилар гулхан теграсига жойлашиб олишганди; Ричард буёққа ёлқани олиб келинган чирик тўнғакда ўлтирар, Бенжамен эса икки қўлини икки биқинига тираган кўйи гулханга шундоққина яқин турардики, гоҳо унинг башарасини вақти-вақти билан энгилгина шабада уфлаётган тутун кўздан тўсиб қўяётган эди.

— Менга қаранг, сквайр, — дерди эшикоғаси шу аснода, — сиз, турган гапки, тоши йигирма-ўттиз фунтлик балиқни, худо билади, ғаройибот деб биларсиз-у, илло акула-наҳанггача овлаган одам учун бунақанги ўлжа, худо ҳаққи, ҳеч вақога арзимайдиган бир нарса.

— Хўш деганингдан, Бенжамен, сени ишонтириб айтаманки, — дея эътироз билдирди шериф, — мабодо тўрни бир йўла тортишда Отсегонинг минглаб нару мода олабуғаси, чўртанлари, бунинг устига майдаю йирик хонбалиқларию чавақлари чиқса — бу чаккиямас-ку, ахир! Наҳангга найза санчиш ҳам овора бўлганга арзийдиган чинакам овдир балки, лекин ўша наҳангингдан нима наф кўрарди одам? Ҳозир мен номини санаб ўтган балиқлардан ҳар биттаси шоҳона дастурхоннинг зийнату кўрки бўла олади-я.

— Э-йўқ, сквайр, мени бари бир ишонтиролмайсиз бунга! Одам боши билан шўнғиса кети кўриниб қоладиган бу кўлмакда океанда яшайдиган махлуқотни икки дунёда овлаб бўлмаслиги ҳар қандай одамга ҳам кундай равшан-ку, ахир. Кимки денгизма-денгиз сузган бўлса, у ерларда қанақанги киту дельфинлар бўлишини ана ўша билади — ҳар биттасининг узунлиги ҳув анави тоғдаги истаган қарағайингизнинг бўйидан кам келмасиди-да ўзиям!

— Жуда ошириб юбординг-да, Бенжамен, — деди шериф мурасасозлик оҳангида, унинг ўз арзандасининг обруйини тушурмаслик ниятида экани кўриниб турарди. — Ахир, ўша қарағайлардан бир хилларининг бўйи икки юз фут ёки ундан ҳам баландроқ келади-я.

— Икки юзми, ёки икки мингми — буёғи бари бир! — қайсарлик ила хитоб этди Бенжамен, бутун важоҳати бу масалада тутган йўлию нуқтаи назаридан оғдириш осон эмаслигини айтиб турарди. — Ё мени денгизда бўлмаган, китларни ўз кўзи билан кўрмаган

деб ўйлайсизми? Мен ўз сўзимдан қайтмайман жаҳонда — ҳа, худди шундоқ, узунлиги ҳув ўша қарағайнинг бўйидай келадиган китлар бор!

Ушбу тортишув, чамаси, аллақачондан бери давом этаётган мунозара-баҳснинг хулосаси эди. Гулханнинг нариги томонида бўйи баробар ерга чўзилиб олган кўйи чўп билан тишини кавлаганча, жимгина қулоқ солиб ётган Билли Керби, Бенжаменнинг гапларига кўпдаям ишонмаётганини англамоқчидек, ора-сира шубҳаланиб бош чайқаб кўярди, ниҳоят тилга кирди у.

— Назаримда, — деди у, — бизнинг кўлимизда оламдаги энг баҳайбат китга ҳам сув етиб-ортади-ёв. Қарағайга келганда эса, менинг ҳам унча-мунча нарсага ақлим етади: шунақанги қарағайларни кесишимга тўғри келганки, сизлар уни тушларингдаям кўрган-массизлар. Масалан, Хаёл Тоғ дарасида ўсиб турган ҳув анави, кентнинг нариги томонидаги кекса қарағайни олайлик. Сен уни шу топда ҳам кўрсанг бўлади, Бенни, ой қоқ тепасида турибди. Хўш деганингдан, агарда ўша қарағайни кўлнинг энг чуқур жойига тиккасига туширилса, тепада яна энг баҳайбат кема, таги қарағайнинг учига тегмай, бемалол сузиб ўтиб кета оладиган қалинликда сув қатлами қолмаса — бошимни тикканим бўлсин.

— Э дўстим Керби, умрингда бирон марта кўрган-мисан кемани ўзи? — дея хохолаб кулди стюард. — Мана шу чучук сувли кўлмакда юрадиган шалоқ қайиқдан бўлак ниманиям кўрардинг? Қани, виждонан айт-чи; ҳақиқий кемани кўрган-мисан ёки йўқ?

— Кўрганда қандоқ! — дея жавоб қилди ўрмонкесар ишонч-ла. — Сира тап тортмай, кўрганман, десам, алдамаган бўламан.

— Хўш деганингдан, мистер Керби, ҳақиқий инглиз кемасига кўзинг тушганми асти? Э-йўқ, марҳамат қилиб айтсинлар-чи, чинакам ҳарбий кемани, ҳа-ҳа, жангга шай, бутун абзаллари бус-бутун рисоладаги кемани кўришга қаерда, қандоқ мушарраф бўлганлар асти? Қани, шунга бир жавоб қилсинлар-чи!..

Гулхан теварагида ҳозир бўлганлар бундайин ваҳимали саволни эшитиб анг-танг бўлиб қолдилар... Аммо Билли Керби чўчиб-нетиб ўлтирадиган анойилардан эмасди, аллақандай «муҳожир» нинг ўзи билан бунақанги нописандлик ила гаплашишига асло тоқат қилолмасди. Токи стюард аломату ғалати денгизчилар

ибора-сўзларини қалаштириб ётар экан, Билли гулханга орқа ўгирганча тураверди, сўнгра эса тўсатдан, ҳеч ким кутмаганда:

— Бўлмасам-чи, кўрганман. Шимол дарёсидаям, кейин, эҳтимол, Шамплен кўлидаям. Уёқда, ошнам, шунақанги кемалар сузадики, қирол Георгнинг истаган кемаси билан беллаша олади. Уларнинг мачталари тўқсон футлик, метиндай азамат қарагайдан — Вермонтимизда ўшанақанги қарағайлардан қанчасини шаҳсан ўзим қирқиб берганман. Мабодо мен дарёмизда қатнайдиған кемада капитан, сен эса ўша мақтанган «Боадицея» нгда капитан бўлганимизда борми, кимнинг териси — янкиникими ёки англизникими — мустаҳкамроқ эканини кўриб қўяр эдиг-а.

Бунга жавобан Бенжамен ҳандон отиб кулиб юборди, ярим миль наридаги тоғларга бориб урилган қаҳқаҳаси акси садо бўлиб ортга қайтди — гўёки тоғ бағридаги ўрмонларда беҳисоб масҳарабоз жонлар яшайдигандек, борлиқ оламни жаранглатиб юборди.

— Қани юринглар, балиқчиларимиз ёнига туша қолайлик, йўқса ҳозир ҳазилакам жанжал чиқиб кетмайди, — деди Мармадьок пичирлаб. — Бенжамен ўлгудай мақтанчоқ, Керби эса ниҳоятда оққўнгил бўлишига қарамай, чинакам ўрмон ўғлони, хоҳлаган янки олти нафар англизга барабар келишига имони комил унинг. Таажжуб, Дикнинг миқ этмай турганини қаранг: қандоқ қилиб шундай ажойиб фурсат келганида сўзамоллигини ишга солмай чидаб турибдийкин-а!

Судья Темпл билан иккала қизнинг пайдо бўлишлари башарти батамом тинчлигу осойишталикни қарор топтирмаган бўлса-да, ҳарҳолда ҳарбий ҳаракатларга чек қўйди. Мистер Жонснинг амри-фармонини адо этишга киришган балиқчилар тун қоронғисида кўз аранг пайқаётган қайиқни сувга тушуришга ҳозирладилар; ташлашга тайёр тўр қайиқнинг қуйруқ томонидан жой олганди аллақачон. Ричард Мармадьок билан ҳамроҳларига ҳаяллаб қолганлари учун таъна қилиб, бу орада жўшиб турган ҳавасу ҳафсалалари совиб қолганини айтди.

Орага худди сув яланглигида ҳукм сураётган, кўл қаъридаги бойликларни ўғрилаш пайидаги одамлар ҳадемай раҳна солишга чоғланаётган осудаликка ўхшаб кетадиган жимлигу осойишталик чўкди.

Қоронғилик шу қадар қуюқлашдики, гулхан шуъласи етиб бораётган жойда ҳам ҳеч нимани илғаб бўлмади қолди. Сувнинг қирғоққа тақалиб келган ерларигина кўриниб турарди; титроқ ва қизғиш хошиялар милтиллай бошлади дегунича сув йилтираб кетарди, бу сув бетиде рақс тушаётган гулхан шуъласининг акси эди, бироқ қирғоқдан юз футча нарида зимистон қоронғилик девор янглиғ қад кўтарганди. Аҳён-аҳёндагина булутлар оралиғидан битта-иккита юлдуз милтиллаб кўриниб, кентдаги чироқлар олис-олисидаги ўтдек хирагина кўзга чалиниб қолар эди. Вақти-вақти билан, гулхан алангаси ер бағирлаб қолган ёхуд уфқ булутлардан тозаланган пайтларда кўлнинг ўша томонлариде ўркач-ўркач тоғ тизмаларининг ширавагина тарқи элас-элас кўзга ташланиб қўярди; аммо-лекинига мазкур тоғлар шунчалик кенгбар ҳамда қуюқ кўланка ташлар, оқибатда зимистонлик ўша ерларда айниқсанги қалину қуюқроқдек кўринарди.

Бенжамен Помпа Ричарднинг қайиғиде доимо боцманлик вазифасини адо этарди, шу боисдан балиқ ови пайтида, шериф ишни ўз қўлига олишни зарур топган чоқлардан ташқари, ҳамиша тўрни сувга ирғитиш унга ишониб топширилар эди. Бу гал икки киши — ўрмонкесар билан ундан анча-мунча заиф ўспиринча эшкакчиликка қўйилган, бошқалар тўрнинг арқонларини ушлаб туришлари лозим эди. Барча тайёргарлик ишлари шоша-пиша бажарилди-ю, Ричард «лангар кўтариш» фурсати етгани хусусиде ишора қилди.

Элизабет қайиқнинг қирғоқдан қандай узоқлашаётганини, орқасидан эса арқоннинг аста-секин ўровдан бўшалиб, чўзилиб бораётганини кузатиб турди. Қайиқ ҳадемай қоронғилик қўйнида ғойиб бўлди, кўлдан эшитилаётган эшкакларнинг сувга шалоплаб ботган овозидангина қайиқнинг қайси томонга қараб ҳаракат қилаётганини англаш мумкин эди. Шу вақт ичиде қатъиян тинчлик сақланди, зотан Ричард, «балиқни чўчитиб юбормаслик керак: балиқ шу топде юзaroқ-де сузиб юрибди, борди-ю шовқинлаб ҳуркитиб юборилмаса, ёруққа қараб келади», деб тушунтирганди.

Зимистонлик оғушидан ёлғиз Бенжаменнинггина хирилдоқ, аммо хотиржам овози эшитиларди: «сўл биқин», «ўнг биқин», «эшкакни шамоллат»... Тўр ташлаш учун талайгина вақт керак эди. Тўр ташлаш ҳадисини олгани билан ғурурланадиган Бенжамен

барини ниҳоятда пухта бажармоқда эди. Дарҳақиқат овнинг ўнгидан келиши тўрнинг қанчалик усталлик ила ташланишига боғлиқ эди. Ахийри қаттиқ шалоплаш эшитилди. («Бенжамен «шток» — лангар ўқини иргитганди) ва стюарднинг: «Қирғоққа!» — деган хирлдоқ буйруғи янгради. Ричард ёниб турган чалани ола солиб, қайиқ сузиб келиши лозим бўлган жойга қараб югурди.

— Сквайрга қараб ҳайданглар, йигитлар, — буюрди Бенжамен. — Мана ҳозир кўрамиз, бу кўлмакда нималар борийкин.

Тўр ташланган томондан тез-тез эшилаётган эш-как товуши, чайқалаётган арқоннинг шалоплаши эшитилиб турибди. Ҳеч қанча ўтмай қайиқ гулхан шуъласи ёритиб турган ерга сузиб чиқди, орадан лаҳза ўтмаёқ қарабсизки, уни қирғоққа тортиб чиқаришяпти-да. Бир неча жуфт қўл дарҳол арқонга ёпишди-ю, эҳтиётлик билан, тўхтамай, бир йўла иккала учидан торта бошлашди. Ричард балиқчиларга арқон учларини ов талаб қилганига қараб дам қаттиқроқ, дам астароқ тортишни буюриб турди. Мистер Темпл билан ёш-ялангларнинг бари мазкур қизиқарли манзарани завқшавқ-ла томоша қилиб туришди.

Эндиликда ҳаммалари овозларини баралла қўйиб ов қандай бўлишини муҳокама қилишарди. Фикрлар иккига бўлинди — бир хиллар, тўр пардай енгил, дейишса, иккинчилари, йўқ, худди хода илиниб қолгандай зил-замбил, деб тасдиқлашарди. Арқоннинг ҳар иккала уч томонининг узунлиги бир неча юз фут бўлганлиги сабабли шериф ушбу қарама-қарши фикрларга аҳамият бермади. У иш аслида қандоқ кетаётганига шахсан ўзи ишонч ҳосил қилишга аҳд этди.

— Ҳей, Бенжамен, буёққа қара! — деб қичқирди у арқоннинг бир томондаги учидан тортиб кўриб. — Нима бало, тўрни тузукроқ маҳкамлашнинг умидида бўлмайдиганга ўхшайсан-ку. Арқон зиғирчаём таранглашмай шалвираб ётипти, жимжилоқ билан тортсам бўлади-ку бун.

— Узлари, сквайр, бирон вақт китни кўришга муяссар бўлганмилар ҳеч? — деб жавоб қайтарди стюард. — Агарда тўр қуруқ чиқаётган бўлса, демакки, бу кўлда балиқ эмас, балиқ қиёфасига кирган шайтонбаччалар яшаркан-да. Тўрни рисоладагидек қи-

либ, қўмондон кемасида арқон-анжомларни маҳкамлагандан асло қолишмайдиган қилиб, жамики қонунқоидасини ўрнига қўйиб маҳкамлаганман.

Бироқ арқоннинг нариги учини тортаётган Билли Кербининг сувда туриб, қирқ беш градусли бурчак ҳосил қилиб эгилганича, сувга қуламаслик учун паҳлавонона, кучи борича зўр бериб чиранаётганини кўрганида хато кетганини Ричарднинг ўзиям тушунди. У нафаси ичига тушиб, индамайгина арқоннинг биринчи учи томонга қайтди.

— Лангарчўплар кўриниб қолди, ана! — шанғиллади Ричард. — Тортинглар, йигитлар, тортинглар! Қирғоққа, қирғоққа!

Элизабет бу шўхчану қувноқ нидоларни эшитиб, тикилиб қараркан, иккала лангарчўпнинг учи сувдан қалқиб чиққанини кўрди. Балиқчилар бу пайт лангарчўп учларини ушлаб олиб, икковини бирлаштиришга улгуришган, оқибатда тўр каттакон қанорга ўхшаб қолган эди. Эндиликда ҳаммалари жон-жаҳдлари ила тортишга тушиб кетгандилар. Ричард ҳайбаракаллага тушиб, балиқчиларга далда бера бошлади:

— Ғайрат қилинглар, йигитлар, ғайрат! Илдамун чакқонроқ тортинглар, бари қўлимизда бўлади ҳозир! Тортинглар, тортсангларчи, ахир!

— Торт, қаттиқроқ торт! Эҳ-ҳей! — дея бўкирганча Керби арқонни шунақанги куч билан тортардики, орқасида турганларнинг бари унинг қўлидан бўшалган арқонни номигагина ушлаб, ортдаги шеригига оширибгина турарди, холос.

— Лангарчўпни торт! — қичқирди стюард.

Ҳаммалари сувга ташландилар — биров баланддаги арқоннинг учига, биров қуйидаги — «асосий арқон» га ёпишди-ю, жон-жаҳдлари ила тўрни қирғоққа қараб сургай бошладилар. Шунда сув бетига майда шарчалардан ясалаган яримгардиш чамбар қалқиб чиқиб келди — у тўрнинг тик-перпендикуляр ҳолатда туришини таъминлаётган эди, — яримгардиш чамбар торая боргани сайин тўр-қанор тобора кўзга яққолроқ ташланиб, каттаярди; шалоп-шулуплаган мавж тўрга илинган балиқларнинг питирчилаётганидан далолат бериб турарди.

— Тортаверинглар, йигитлар! — шанғилларди Ричард. — Бу жониворларнинг қутулиб кетмоқчи бўлиб қандоқ питирчилаб-биланглаётганларини шундоққина

кўриб турибман! Бўшашманглар, меҳнатларинг эвазига қандай мукофот кутаётганини бир кўринглар-а!

Эндиликда тўрга илинган балиқ яққол кўзга ташланиб қолганди; тўрда жамики турнинг намоян-даси бор эди. Сув қирғоқ ёқасида нақ дошқозондагидек қайнаб-кўпираётганди, тўр ичида ип-чокларга илашиб ўтакаси ёрилаётган асиру асиралар жон талвасасида шунчалик биланглаб-типирчилашаётган эди. Сув сиртида юзлаб тангача қалқонли биқинлару оппоқ қоринчалар йилтилар, гулхан шуъласи акс этиб ярқирар эди. Шовқин-сурон ва аҳвол-шароитнинг баногоҳ ўзгаришидан кўрқиб кетган балиқлар қуйига, тўр тубига отилар, озодлик излаб беҳуда уринар, уринишлари зое кетарди.

— Ура! — дея қичқирди Ричард. — Яна бир-икки зўр берсак, иш тамом, вассалом.

— Бўшашманглар, йигитлар, бўшашманглар! — далда берарди Бенжамен. — Шунақанги каттакон хон-балиқни кўряпманки, ундан қулинг ўргилсин чодэр¹ тайёрласа бўлади-да ўзиям!

Билли Керби тўрдан битта кумжа отли жониворни юлқиб олди-ю, жирканиб кўлга улоқтириб юборди яна.

— Даб бўл-э! — тўнғиллади у. — Торта қолинглар, йигитлар. Буни ичида ҳамма хилидан тиқилиб ётибди, истаган нарсангиздан кўнглингиз тусаганича топилади, агар бу ерда олабуғанинг ўзидан мингдан ортиқ чиқмаса турган жойимда тил тортмай ўлай.

Овга бутунлай берилиб кетган ўрмонкесар ҳали илк баҳор эканини ҳам унутиб қўйиб, муздек сувга кирди-ю, балиқларни қадрдон масканидан тортиб чиқараверди.

— Қўлдан чиқариб юборманглар, биродарлар, кучларинг борича тортинглар! — дея қичқирди умумнинг ҳаяжони юққан Мармадьок.

У тўрга ёпишди ва балиқчиларга чакана ёрдами тегмади, бироқ Эдварде ундан олдинроқ ишга киришиб кетганди — қумлоқ соҳилда биланглаб-патирлаётган, тоғ мисоли уйилиб кетган балиқ уюмини кўргандаёқ хонимларни қолдириб, балиқчилар сафига қўшилиб кетганди йигит.

Тўрни ниҳоятда аҳтиётлаб-авайлаб қуруқликка сургаб чиқишди-да, талай машаққат чекиб, илинган

¹ Балиқдан тайёрланадиган таомлардан бири.

жами балиқни (қолган қисқагина умрларини янги муҳитда ниҳоясига етказишлари учун тутқунларни аянчли қисматлари измига ҳавола қилиб) соҳилдаги ҳалқобсимон ўйилган жойга ағдаришди тўрдан.

Қўл оғушидан юлқиб олиниб, оёқлари остига ўйилган икки минг чоғли тутқунни кўрганда ҳатто Элизабет билан Луизанинг ҳам завқ-шавқлари жўшиб кетди. Бироқ дастлабки ҳаяжону завқлари пича сусайгач, Мармадьок вазни икки фунт келадиган олабуғани қўлига олиб, унга ўйчан тикилди-да, кейин қизига мурожаат этди:

— Табиатнинг муқаддас инъомларини қанчалик кечириб бўлмас даражада исроф қилиш-а бу! Оёқларинг остида тоғдай ўйилиб ётган, эртанги кунинёқ Темплтонимиздаги энг қашшоқ дастурхон устидагилар ҳам ақалли қўл урмай қўядиган бу балиқлар шу қадар нозигу лаззатлики, ўзга юртларда уни энг нозик дидли таом шинавандалари боп тансиқ таом санашлари тайин эди. Отсего олабуғасидан эти ширину мазалироқ балиқни тополмайсан жаҳонда. Эти худди мешқорин сельддай жиққа мой, сулаймонбалиқ этидай таранг.

— Лекин, азиз отажоним, ростдан ҳам бунақанги балиқ — ушбу ўлканинг инъому марҳамати — қашшоқлар учун катта мадад-ку, ахир!

— Қашшоқлар тўкин-сочин ҳамда бой-бадавлат жойда кўпдаям режали, тежамкор бўлавермайдилар, жон болам, камдан-кам эртанги кунлари ташвишини чекадилар. Локин, башарти жонлиқ зотини ялпи қиргин қилишни оқлаб бўлса, фақат гап олабуға хусусида борганидагина маъзур кўриш мумкин. Ўзинг биласан, қишда уларни биздан қўл бетини қоплайдиган муз қатлами асраб-муҳофаза қилиб туради, кейин, қармоққа илинмайди улар. Саратонда ҳам овлолмайсан — сув ҳамиша муздек бўладиган чуқурликка тушиб кетади. Фақат кўккламу кузда, шундаям бир неча кун мобайнида, тўр билан тутса бўлади уларни. Илло, ёввойи табиатнинг кўплаб бўлак инъому эҳсонлари каби, булар ҳам йўқолиб боряпти, одамлар қириб битиришяпти.

— Йўқолиб боряпти? Олабуға-я? — шанғиллади шериф. — Қўй-э, Дьюк, агарда шуни йўқолиб битиш дейдиган бўлсанг, яна билмадим, нимани истайсан унда! Ўзинг қарагин-а, бу ерда бор-йўғи минг чоғли

аъло нав олабуға, бўлак пичокқа илинадиган балиқлардан бир неча юзталаб илинган холос, ҳар хил майда-чуйда чавақ-павақлар бўлса беҳисоб. Лекигин сен ўзи ҳамиша шунақасан: олдинига кўплаб дарахтларни кесиб ташлашяпти, кейин — буғуларни кўплаб қиришяпти, деб ачинасан, ундан кейин шакар олинadиган зарангларга жонинг ачийди ва ҳоказо, ва ҳоказо, охири-кеги кўринмайди нолишларингни. Дам бутун теваарак-атрофда канал қазиш керак дейсан, — яна тағин ҳар ярим миль масофада дарё ёки кўл бор жойда-я, — сув сенинг дидингга тўғри келадиган тарафга қараб оқмагани учунгина канал қазиш керакмиш; дам эса атрофимизда истаганингча текин ёқилғи — бутун бошли Лондонни эллик йил бозиллатиб иситишга етадиган — қалашиб ётганини ҳар қандай, масалан, менга ўхшаган кўзи очиқ одам кўриб-билиб турганига қарамай, аллақанақанги кўмир конларидан гап очиб қоласанми-ей. Сен нима дейсан, Бенжамен, мен ҳақманми ёки йўқми?

— Хўш, нима десамикин сизга, сквайр, — дея жавоб қайтарди Бенжамен. — Лондон жуда унчалик кичик эмас. Агарда уни ҳув анави соҳилдаги кентга ўхшаб бир чизиққа қатор қилиб тизиб чиқиладиган бўлса, у чоғда бутун кўлни қоплаб олади-ёв. Лекин, шуни айтиб қўйишим керакки, бизнинг ёғочларимиз лондонликлар кунига жуда асқотиши мумкин эдику-я аслида, нега деганда, улар қарийб фақат кўмир ёқишади-да, ахир...

— Дарвоқе, кўмир хусусида, судья Темпл, бир оғиз гап, — деб Бенжаменнинг сўзини бўлди шериф. — Сенга битта ниҳоятда муҳим янгиликни айтиб қўйишим керак. Лекигин бу суҳбатни эртага қўя турамиз. Билман, сен «васиқа» нинг¹ шарқий қисмига бормоқчисан. Мен ҳам сен билан бирга бораман-да, йўлакай ўз режа-лойиҳаларингдан баъзи бирларини амалга оширсанг бўладиган бир жойни кўрсатаман сенга. Ҳозирча бу ҳақда гап очмай қўя қолайлик, тағин битта-яримтанинг қулоғи илиб кетмасин. Лекигин билиб қўй, Дьюк, бугун менга етказишган сирнинг шарофати билан бутун мулк-амлокингни барини қўшиб олганда

¹ Бу ерда — ҳукумат томонидан хўжайинга хатлаб берилган ер-мулк.

берадиган даромаддан кўпроқ бойликни қўлга киригишинг мумкин.

Мармадьок кулиб кўйди — у шерифнинг сирли «муҳим» ахборотларига кўникиб кетганди, Ричард эса иззат-нафсига тегилган одам қиёфасида, судьянинг унга унчалик ишонмаётгани важҳидан ранжиганнамо, айни сонияда муҳимроқ бўлган иш билан шуғуллана бошлади.

Тўрни тортиб чиқаришга озмунча куч сарфланмаганди, шу боисдан шериф энди балиқчилардан бир қисмига балиқларни хиллаб-саралашни, қолганларга эса Бенжамен раҳнамолигида тўрни кўлга иккинчи мартаба ташлашга ҳозирлашни буюрди.

XXIV б о б

Денгизга тушиб кетди — эсламоқ оғир! —
Уч денгизчи ва боцман — ботир!

Фолкoner

Балиқчилар ўлжани бўлашиб олишга тайёргарлик кўраётганларида Элизабет билан дугонаси аста-секин соҳилда сайр қила бошлашди. Қизлар гулханнынг ҳатто энг узун ва энг ёрқин аланга тиллари ҳам кўринмайдиган масофага етгач, орқага қайтишди. Яна гулханга яқинлаб қолишганда бамисли бутун борликни комига тортган зимистон қоронғилик қаъридан кўзга яққол ташланиб турган жонли ҳамда ранго-ранг бир манзарани завқ-ла тамоша қилмоқ ниятида тўхташди.

— Нақ рассомнинг мўйқаламибоп манзара-ку бу! — деди Элизабет завқ-шавқи тошиб. — Диққат қилинг-а, Луиза, ўрмонкесарнинг афти ҳайратдан қанчалик яшнаб, оғзи қулоғига етиб қолибди: кўряписизми, у бўламга энг катта балиқни узатяпти. Отамнинг юзи гулхан шуъласида қандай чиройли кўринаётганини айтмайсизми! У айқаш-уйқаш бўлиб тоғдай уюлиб ётган ўлжага ўйчан, ҳатто ғамгин тикилиб турибди, гўёки шу топда чиндан ҳам бугунги мўл-кўлчилигу исрофгарчилик кунни кетидан жазою ҳисоб-китоб кунни келиши устида бош қотираётганга ўхшайди. Сурат чизиш учун ажойиб сюжет, тўғриямасми, Луиза?

— Ўзингиз биласиз-ку ахир, мисс Темпл, бунақанги нарсаларга унчалик ақлим етмайди.

— Шунчаки исмимни айтаверинг, — дея унинг гап-пани бўлди Элизабет. — Бу ер расмиятчилик қиладиган жой ҳам, кейин, бунинг вақти ҳам эмас.

— Хўп бўлади, Элизабет, модомики фикримни баён этишга ижозат берган экансиз, — чўчинқирабгина бошлади Луиза, — унда ўйлайманки, бу манзара бемалол суратга мавзу бўла олиши мумкин. Керби қўлидаги балиқни кўздан кечирипти, у машғулотига мутлақо берилиб кетган, бутун фикри-зикри фақат шунга қаратилган — чехрасидаги ифода... мистер Эдвардснинг юзидаги... чехрасидаги ифодадан қанчалик бошқача. Мен бунни аниқ айтолмайман-у, лекин бу... қандайдир... Нима демоқчилигимни тушунаётгандирсиз-а, азизам Элизабет?

— Мени нақ башоратгўйга чиқариб қўйяпсиз-ку, мисс Грант, — дея жавоб қилди бадавлат вориса. — Бировнинг ўй-фикрини уқиш ва юзидаги ифодаларни шарҳлаб бериш қўлимдан келмайди.

Элизабетнинг муомаласи, сўз оҳангида, турган гапки, на терслик, на ҳатто лоқайдлигу бепарволик аломати сезиларди, шунга қарамай суҳбат узилиб қолди. Қизлар йўлда давом этишди, энди улар, ҳамон бояғидай қўлтиқлашиб олган кўйи, бироқ индамай, гулхандан узоклашиб боришарди.

Охирги сўзлари бирмунча бетакаллуф, куруқроқ чиққанини фаҳмлабми, ёинки кўзи ўнгида янги манзара намён бўлгани сабабданми, ҳайтовур Элизабет жимликни биринчи бўлиб бузди.

— Қаранг, Луиза! — ҳаяжон-ла деди у. — Бугун балиқ овига чиққан ёлғиз бизларгина эмас эканмиз. Нариги соҳилда яна аллақандай балиқчилар ҳам гулхан қалашаяпти. Худди Кўн Пайпоқнинг кулбаси олдидага ўхшайди.

Машриқ ёқдаги тоғ этагида айниқсанги қуюғу қалинроқ кўринган зим-зиё қоронғулик бағрини чоклаб чоғроққина, ҳуркак ўт липиллар, гўёки яшаб қолиш учун курашаётгандек, гоҳ кўзга чалиниб, гоҳ яна ғойиб бўларди. Қизлар бу ўтнинг ҳаракатланаётганини пайқадилар — ана у қаердадир жуда қуйида кўринди, бамисоли баланд қирғоқдан шундоққина сув ёқасига тушгандек бўлди. Уша ерда ўт ловиллаб аланга олди, жийла катталашди ва эндиликда бир маромда, ёрқин ёна бошлади.

Шундоққина тоғ этагида, ҳеч зот қадам босмайдиган овлоғу олис жойда аланга олган гулхан айрича бир сизиқиш ва завқ-шавқ уйғотди дилларида. Бу ўт ўзгарининг аланга тиллари узун ҳамда ёрқин гулханларига заррача ўхшамасди, уёқдаги, тоғ этагидаги олов завшану ҳароратлироқ ёнар, ҳажми ҳам, шакли ҳам ўзгармасди.

Шундай дақиқалар бўладиким, ҳатто энг ҳушёр унинг сергак одам ҳам туйқисдан соддадил болаларча сўрқув таъсирига берилади-қолади. Элизабет кенда тарқалган Кўн Пайпоқ ҳақидаги бемаъни олгон-яшиқ гапларни эсларкан, ўзининг заифу ожиз омонларидан кулиб кўйди. Луизанинг ҳам хаёлидан йнаш шу фикру ўй кечди, зотан қиз дугонасининг инжиги кирганича, соҳил бўйидаги бута ва дарахтларга ҳуркаккина назар ташлаб олиб, пичирлаб деди:

— Натти тўғрисида қандай ғалати воқеаларни гапириб юришганини сира эшитганмисиз, мисс Темпл? Айтишларича, ёшлигида у ҳиндулар сардори, яъни ввойилар иттифоқчиси бўлган экан, шунинг учун ҳам руш пайтларида неча-неча марталаб оқ танлиларнинг ҳароргоҳларига қилинган босқинларда қатнашган экан.

— Жудаям бўлиши мумкин-да, — деб жавоб қайарди Элизабет. — Иннайкейин, бунақанги одам яккаю гона унинг ўзи эмас.

— Ҳа, албатта. Лекин у нима учун ўзининг кулбасини бунчалик ўлиб-қутулиб асраб-авайлайди, мен на шунга ҳайрон бўламан. У олдин кулбасини алландай бошқача тамбаю тиргаклар билан маҳкамлаб еркитмасдан ҳеч қачон ҳеч қаёққа кетмас экан. Болалар, ҳаттоки катталар ҳам ёмғирдан ёки бўрон зайтида жон асрагани Наттидан бошпана сўраганларида, у кўполдан-кўпол, дағдаға қилиб шўрликларни кулбасидан ҳайдаб солган пайтлар ҳам бўлган экан. Ўзининг атрофларда бунақанги хулқ-атворли одам остдан ҳам камдан-кам учрайди-ку!

— Тўғри, албатта, Натти Вампо унчалик меҳмон-ўстлик қилмаган экан, лекин биз унинг маданий ламнинг расми-русмига нафрат-ла қарашини унутмаслигимиз лозим. Отам тунов куни нималарни апириб берганини, бу овлоқ ўлкага биринчи келишида уни Кўн Пайпоқнинг самимий кутиб олганларини эзингиз эшитгандингиз-ку. — Элизабет бир сония жим

қолди ва тўсатдан муғамбирона кулиб қўйди, аммо зулумот унинг ушбу табассумини дугонаси назаридан яширди-ю, шу тариқа бунинг сир-синоатли маъносини Луиза билолмай қолаверди... — Бундан ташқари, Натти ўзини зиёрат қилиб турадиган мистер Эдвардснн гапсиз-сўзсиз кутиб олади кулбасида, у эса, иккаламиз жуда яхши билганимиздек, асло ёввойилардан эмас-ку, ахир.

Луиза чурқ этиб оғиз очмади бунга жавобан. У ҳамон сирли оловга тикиларди. Нариги соҳилда худди ўшандай ҳажму шаклда, бироқ хиёл туси хирароқ, биринчисидан бир неча фут қуйироқда яна битта ўт кўринди. Бу иккала ўт оралиғидаги қоп-қоронғи бўшлик яққол кўзга ташланиб турар, ўша қоронғи бўшлик сийнасини тилиб ўтган нур қуйидаги олов томон чўзилиб, учи аста-аста ингичкалашиб борарди. Ҳадемай бари ойдинлашди; иккинчи гулхан — биринчисининг сувдаги аксигина экан, тўсатдан кўлда кўзга чалинган қорамтир нарса эса сув бетида илгарилаётган ёки, тўғрироғи, шиғиллаб сирғалиб бораётган экан, шу топда у қизлар турган жой билан бир чизиқда ҳаракат қилаётган эди. Мазкур нарса — чоғроққина қайиқ — ҳайрон қоларли тезликда олға интилар, мабодо юқоридаги гулхан тобора ўзининг юмалок шаклини йўқотиб, қайиқ яқинлашгани сайин катталашиб, яққолроқ кўзга ташлана бормаганида унинг ҳаракатини пайқамай қолиш ҳам мумкин эди.

— Бунда қандайдир бир мўъжиза бор! — шивирлади Луиза шоша-пиша орқага, гулхан томон тисарилиб.

— Нақадар ажойиб тамоша-я! — деди Элизабет ҳаяжон-ла.

Титраб-липиллаб турганига қарамай, ёлқинланиб шуъла таратаётган аланга эндиликда жуда равшан кўзга ташлана бошлаганди: у шуъла ташлаб, сувни қирмизи тусга бўяганча кўл узра товус мисоли сирғалиб борарди. Зулмат шу қадар қоп-қора, деярли кўзга ташланиб тургандай туюлар, олов ҳам эбонит гардишга ўрнатиб қўйилган янглиғ ярқирарди. Мана, ўтдан таралаётган шуъла олға қараб узайиб бориб, қайиқнинг олд томонидаги жамики нарсани ёритди, орқада эса ҳамон ўша зим-зиё зулумот пардаси ҳукмрон эди.

— Ҳей, сенмисан бу, Натти? — шерифнинг чақирган овози эшитилди. — Қирғоққа қараб сузавер,

шоҳона дастурхонга тортилса хижолат бўлмайдиган балиқлар билан сийлаймиз сени.

Кўлдаги ўт шитоб-ла бир ёнга учиб ўтгандай бўлди-ю, қоронғилик қўйнидан узундан-узун энсизгина қайиқ ўқдай учиб чиқди, шунда қирмизи шуъла яллуғи Кўн Пайпоқнинг офтобу шамолларда қорайган бетини ёритди. У ўзининг омонат қайиғида дарозгина қадини тик тутганча, қўлидаги чангаkning дастасини ўртасидан ушлаб, дам у, дам бу учини сувга ботирган кўйи, усталик ила ҳайдаб келаётганди қайиқни; пардек енгил қайиқ бамисоли деярли сувга тегмай елиб келаётганга ўхшарди. Қуйруқ томонда иккинчи одамнинг гира-шира қораси кўринарди, у худди ҳеч бир куч ишлатмаётгандек, эшкак билан моҳирона бошқариб турарди қайиқни. Кўн Пайпоқ чангакни эски-туски темир чамбараклардан амал-тақал қилиб ясалган тўр-панжарага тирговучлик вазифасини ўтовчи калтагина таёққа суяб қўйди; тўр-панжарада қарағай шох-шаббалари лангиллаб ёниб турарди, шу топда гуриллаб ёнаётган ўт алангаси бир нафасга могиқаннинг қизғиш башарасию чақноқ қора кўзларини ёритиб ўтди.

Қайиқ бизнинг балиқчиларимиз жойлашган жойга етгунча қирғоқ ёқалаб елиб борди. Шунда яна бурилди у, энди тўппа-тўғри қирғоққа қараб; гўё қайиқ кимсанинг ёрдамисиз, ўз-ўзидан ҳаракат қилаётгандек; бу сафарги бурилиш ҳам бағоят чиройлию ғоятда тезкорлик ила адо этилганди. Бурилаётган лаҳзасида қайиқнинг олд томонида сув деярли қилт этмади. Натти қайиқнинг қирғоққа бориб тақалишини енгиллатиш мақсадида икки қадам орқага тисарилди. Қайиқ елиб бориб, ярмигача соҳилдаги қумлоқ устига чиқиб қолган пайтда ҳам унинг қирғоққа урилганидан дарак бергувчи тик этган товуш эшитилмади.

— Бери кел, могиқан, — деди Мармадьок, — сен ҳам кел, Кўн Пайпоқ. Қайиғингларни олабуғага тўлатиб олинглар. Шунча балиқ овланиб, охири ейдиган одам тэпилмаганидан сасиб қоладиган бўлгандан кейин, яна чангак билан овлашнинг нима ҳожати бор?

— Э-йўқ, судья жаноблари! — дея жавоб қилди Натти; унинг дароз қомати камбаргина хошиясимон қирғоқда кўзга бир ташланди-ю, ўша заҳотиёқ балиқлар тўп-тўп қилиб уюб қўйилган, майса қоплаган чоққина ўрликка тушди-кетди. — Мен бунақанги

бекордан-бекорга ноинсофларча хароб қилинган балиқни емайман. Егуликка зарур бўлиб қолганида чангак билан хонбалиқ ёки илонбалиқ овлайман ўзимга. Ҳаттоки олис ўлкалардан келтирилган оламда мисли йўқ, энг аъло қуролни ваъда қилган чоғларидаям, балиқ зотига қирон келтиришдек гуноҳи азимга ботишга майлим ҳам, рағбатим ҳам йўқ мени. Балиқни қундузга ўхшаган мўйнаси бўлганида ёки терисини буғу терисига ўхшаб ошлаб бўлганидаям уларни тўр билан бир йўла минглаб овлашнинг боисини тушуниш мумкин эди. Магарки халлоқи олам уларни фақат инсоннинг ризқи рўзи учунгина яратган экан, ўйлайманки, ўз нафси-насибанга лойиғидан ортиғини беҳуда нобуд қилиш гуноҳи азим, уволи тутади.

— Фикринг тўғри, оқилона гапиряпсан, Натти, бу гал фикрингга тўлиқ қўшиламан, шерифниям бизга ён босиб, бизга қўшилишини жон-жон деб истардим. Шу балиқнинг ярми овланганидаям бутун кент аҳлини бир ҳафта боқишга бемалол етиб-ортарди, ахир.

Кўн Пайпоқнинг қарашлари бундайин бир ердан чиққанидан мамнун бўлгани сезилмади. У шубҳаомиз бош чайқаганча жавоб қилди:

— Йўқ, судья, башарти фикри-ўйимиз бир хил бўлганида сиз ов жойларини тўнка-тўнгакларгина сўппайиб қолган экинзору шудгорга айлантирмасдингиз. Балиқниям, бўлак овниям бошқача, расамади билан овламайсиз. Мен учун — шўрлик қурбонимнинг ҳар қалай қочиб қутулиш имконияти бўлган — ҳалол овда уриб олган ўлжамгина лаззатлидир. Ана шунинг учун ҳам мен, қурбоним ҳаттоки парранда ёки олмахон бўлган тақдирдаям, ҳамиша атиги бир маротаба ўқ узаман. Боз устига, қўрғошинниям тежаш керак. Чинакам мерган одам учун майда жониворни қулатишига битта ўқ кифоя.

Шериф ушбу тантанавору баландпарвоз нутққа ниҳоятда дарғазаблик ила қулоқ солаётган эди.

Ўлжани бўлашиш «ҳаққоний, адолатан» бўлишини кузатиб тураркан, ниҳоят охирги йирик балиқни қайси уюмга ташлашни ҳал қилгач, жаҳлу ғазабига эрк бериб, шангиллаб сўзлай кетди:

— Бу атрофдаги мулкларнинг эгаси судья Темпл билан буғуларга қирон келтирувчи ўғринча овчи Натаниэль Бампо — ўлка бойлигини қўриқлашнинг ажойиб иттифоқи! Э-йўқ, Дьюк, калламга балиқ овлаш хаёли ке-

либ қолган кезде мен уни барча қонун-қоидага амал қилиб адо этаман. Ҳей, азаматлар, энди иккинчи тўрни ташлай қолайлиг-а! Эртага эрталаб буёққа очигу соябонли араваларни жўнатамиз-да, ҳамма балиқни бир йўла олиб кетамиз уйга.

Мармадьюк шерифнинг саркашлигини ҳеч қандай маслаҳату насиҳат билан қайириб бўлмаслигини фаҳмлади чоғи, у гулхан ёнидан овчиларнинг қайиғи томон юрди. Иккала қиз билан Эдвардс аллақачон ўша ерда эдилар.

Қизларни қайиқ ёнига қизиқсиниш етаклаб борганди, Эдвардс эса бўлак нарса чорлаганди буёққа. Элизабет қайиқнинг устидан юпқа пўстлоқ қопланган, шумтолдан ясалган енгилгина таг-асосига бирров кўз қирини ташлагандаёқ ҳаётини шунчалик шалоғу омонат қайиқ измига ишониб топширган кимсанинг мардлигидан лол қолди, бироқ йигитча унга энсиз қайиқнинг сувда сузиш жабҳасидаги ўзига хос сифату хусусиятларини, тўғри бошқарилган тақдирда мутлақо ишончлию бехатарлигини тушунтирди. У чангак билан балиқ овлашни шундайин ёрқин бўёқлар-ла бежаб таъриф у тавсифладиким, Элизабет шу заҳотиёқ қар қандай хавфу хатарни унутиб, ўшандай ҳузуру лаззатдан баҳраманд бўлиш истагини билдирди. Қиз, хаёлига тўсатдан келиб қолган хомжаёлдан ўзи кулиб, бу шунчаки бир тантиқлик, аёлларга хос инжиқлик эканини тан олган ҳолда, ҳатто отасига айтиди шу тўғрида.

— Йўқ, Бесс, бу асло тантиқлик эмас, — дея эътироз билдирди судья. — Тағин қиз болалигинга бориб беҳуда қўрқиб-нетиб ўтирмаслигинг учун мен ўзим ҳам боришга тайёрман, сирасини айтсам. Ҳадисини олган ва журъати етарли одам учун бутунлай бехатар бундай енгил қайиқ. Бунга қараганда икки баравар кичик қайиқчада Онеиданинг энг кенг жойидан сузиб ўтганман мен...

— Мен бўлсам — Онтариодан, — деб унинг гапини бўлди Кўн Пайпоқ. — Устига-устақ, қайиқда аёллар ҳам борийди. Лекигин делавар қабиласи аёллари енгил қайиқда сузишга кўникиб кетишган, улар ҳатто эш-как эшишда ёрдамлашишарди. Агарда мисс кекса Наттининг чангак билан ўз нонуштасига қандоқ хонбалиқ овлашини томоша қилишни истаса — бош устига, қайиқда жой топилади. Жон ҳам қаршилиқ қилмайди.

Бу қайиқни ўз қўли билан ясаган, уни кеча биринчи марта сувга туширдик. Мен бўлсам қайиқ яшаш, сават тўқишу супурги боғлаш каби ҳиндулар касб-кори бобида омилкор устолардан эмасман.

Натти ўзининг ғалати, ажибу сирли кулгиси ила қотиб-қотиб кулди, сўнг Элизабетни қайиққа таклиф этиб очиқ кўнгилилик билан бош ирғади, бироқ могикан ҳиндуларга хос назокат-ла қизга яқинлашди-да, унинг оппоқ момиқ қўлчасини ўзининг қизғиш-қорамтир ҳам-да серажин бурушиқ қўлига олиб:

— Ҳиндунинг қайиғига чиқа қол, Микуоннинг невараси,— деди.— Сени кўришдан хурсанд у. Ҳиндуга ишонавер — қўллари илгаригидек бақувват бўлмасаям, боши ақлли унинг. Навқирон Бургут ҳам биз билан бирга боради. У синглисига ҳеч нима бўлмасин деб кузатиб боради.

Элизабет хиёл қизарди.

— Мистер Эдвардс, могикан дўстингиз сизнинг номингиздан ваъда қилди. Уни бажаришга тайёرمىсиз?

— Ҳатто ҳаётимни қурбон қилишга тўғри келган тақдирдаям, тайёрман бунга! — деди йигитча жўшиб. — Кетдик, мисс Темпл: кўз олдингизда намоён бўладиган томоша озроққина чўчиганингизга арзийдиган томоша, зотан ҳеч қанақанги чинакам хавф-хатарнинг ўзи йўқ аслида. Айтмоқчи, одоб таомили сиз билан мисс Грантни бирга кузатиб боришимни тақозо этади.

— Мен-а? Шу қайиқда-я! — дея нидо солди Луиза. — Йўқ, йўқ, мистер Эдвардс, сираям бормайман. Ишонаманки, сиз ҳам бунақанги пардай қайиққа топшириб қўймасиз ҳаётингизни?

— Мен бўлсам бораман, энди ҳечам чўчиб титраётганим йўқ, — деди Элизабет. Қиз қайиққа ўтиб, ҳинду кўрсатган жойга ўлтирди. — Мистер Эдвардс, сиз қолаверишингиз мумкин. Назримда, бу қобиқ қайиқча учун уч киши кифояга ўхшайди.

— Тўртинчи одамни ҳам сиғдиришига тўғри келади-да энди! — деди йигитча ва Элизабетнинг ёнига шундайин шахт-ла сакрадики, қайиқнинг қобиқ қопламасини тешиб юборишига сал қолди. — Маъзур тutasиз-у, мисс Темпл, лекинга мен бу ҳурматли Хорунлар сизни шарпалару рўёлар салтанатига руҳингизни бу ерда қолдириб, қуруқ жисмингизни олиб кетишларига қараб қолаверолмайман.

— Уша айтганингиз рух — малоиками ёки иблиси-ми? — сўради Элизабет.

— Сиз учун малоика.

— Жамики яқинларим учун ҳам-а, — деб қўшиб қўйди қиз, бу сўзлар ифода этилган оҳангда бир йўла ҳам ўкинч, ҳам қаноат топган иззат-нафс акс этиб турарди.

Худди шу лаҳзада қайиқ қўзгалди-ю, бу ҳол йигитнинг суҳбат мавзуини ўзгартиришига қулай баҳона бўлди.

Ҳинду ўзининг мўъжазгина қайиғини шунчалик осону ишонч-ла бошқарардики, қайиқ гўё қандайдир мўъжиза ила сув юзасида ўз-ўзича сирғалиб кетаётганга ўхшарди. Кўн Пайпоқ жимгина, чангак билан қай томонга қараб сузишни ишора қилиб борарди, қолганлар ҳам балиқни чўчитиб юборамиз деган ҳадикда чурқ этиб огиз очишмас эди. Бу атрофда кўл муттасил саёзлашиб борар, шу сабабдан ҳам у ер-бу ерда тоғ сувга қараб тик кесиб кирган жойлардаги тошлоқ соҳил яқинига қараганда анча-мунча юзароқ эди. Мазкур айтган жойларимизда ҳатто энг йирик кемалар ҳам лангар ташлаб туриши мумкин эди, у чоғда кемаларнинг мачтаю кўндаланг елкан тўсинлари тоғлардаги қарағайларга қўшилиб яхлит нақшинкор манзара касб этган бўларди. Бу атрофда эса сув юзасида чоққина-чоққина қўғазору қамишзорлар кўзга ташланиб турарди; тунги шаббодада силкиниб-қилпираб, сув бетидеда живирлаган мавж пайдо қиларди. Айнан ана шу саёз ердан излаб топса бўларди хон-балиқларни.

Қайиқдаги машъала-ўтнинг ёрқин шуъласи сувнинг хийла чуқур ерларигача ўтиб бориб, унинг пинҳоний сир-синоатини фош этиб турганидан Элизабет қирғоқ яқинида улкан-улкан балиқ галаларини шундоқ кўриб турарди. У лаҳза сайин, Кўн Пайпоқнинг ваҳимали чангаги бижирлаган галага мана ҳозир санчилади, ана санчилади, деб кутди, зеро зарбаси хато кетиши мумкин эмасдек туюлар, эришилган ўлжа эса энг нозик табу энг нозик дид ширинхўр хўрандага ҳам ёқиши турган гап эди. Аммо Наттининг бўлакча услуби, шунингдек, ўзгача диди-таби бор эди чамаси. Дароз қаддини ростлаган кўйи типпа-тик турарди у, шу сабабдан қайиқда ўлтирганларга қараганда анча нарини кўра оларди; у, худди сувнинг машъала шуъласи етиб бор-

маётган қоп-қоронги чуқурликларигача кўрмоқчи бўлгандек, бот-бот бутун танаси билан олдинга энгашган кўйи, бошини эҳтиёткорлик ила бир томондан иккинчи ёққа бурганча, зўр бериб кўлга тикиларди. Мана ниҳоят унинг уринишлари муваффақиятли тугади. Чангагини силкиганча деди:

— Жон, ҳув анави катта балиқ изидан ҳайда. Га-ладан ажраб чиқди у. Чангак билан уриб олса бўладиган бунақанги баҳайбат балиқ саёз ерда ҳадеганда учрайвермайди.

Могикан тушундим деган маънода қўли билан салгина ишора қилди-ю, лаҳза ўтмаёқ қайиқ нишонга олинган хонбалиқ ортидан сувнинг чуқурлиги йигирма футча келадиган томонга қараб ўқ мисоли ела кетди. Темир панжара-кўрага яна бир нечта қуруқ шох ташлашди, ўт ловиллаб алангаланди-ю, унинг шуъласи токи кўл тубигача етиб борди. Ана шунда Элизабет аллақандай шох-шаббалар оралаб сузётган ҳақиқатан ҳам баҳайбат балиқни кўриб қолди. Бундай олислиқдан балиқни фақат қанотлари билан думининг билинар-билинемас ҳаракатланаётганидангина пайқаш мумкин эди. Афтидан, кўлда содир бўлаётган ғаройиб воқеалар мазкур мулку амлокнинг бадавлат ворисасинигина эмас, инчунун, ушбу сувлар ҳукмдорини ҳам қизиқтириб, диққатини жалб этганди, зеро баҳайбат хонбалиқ қўққисдан тумшугини кўтарди, танаси ҳам тепага кўтарилди, бироқ дам ўтмай яна горизонтал ҳолатга келиб олди.

— Тсс! — деди Натти шивирлаб, қизиқсинганидан сабри чидамаган Элизабет қайиқ ёндори оша энгашиб қарайман деб оҳистагина шарпа ниқарганида. — Хонбалиқ ҳурконғич бўлади, иннайкейин, у ҳали анча нарида, ҳозирча чангак санчиб бўлмайди унга. Чангагимнинг дастасини узунлиги бор-йўғи ўн тўрт фут, балиқ бўлса ўн саккиз футдан ошиқроқ чуқурликда. Шундай бўлсаям, ҳар қалай бир уришиб кўраман, негаки, жуда қулинг ўргилсин балиқ экан-да ўзилам, тошиям ўн фунтдан кам эмас.

Шу сўзларни айтаркан, овчи чангакни аниқроқ санчишни чамаларди. Мана, чангакнинг ялтиратиб силлиқланган тишлари аста, шарпа чиқармайгина сувга кирди. Кўз остига олинган ўлжа, афтидан, уни кўрди, чунки у, жойидан қимирламаган бўлса-да, бирдан думи ва қанотларини қаттиқроқ селпишга тушди. Яна бир

лаҳза ўтди — Наттининг новча гавдаси қайиқ ёндори оша икки букилди. Чангакнинг дастаси сув қаърида ғойиб бўлди, юпқаю энсизгина тасмадек маъдан йилт этиб, сув бетида у ҳосил қилган тўлқинсимон «қаймоқ» қолди. Илло чангак зарбанинг акс таъсир кучи тазйиқи остида сувдан яна отилиб чиқиб, эгаси ўз қуролини шаппа ушлаб, тишларини тепага кўтарган пайтдагина Элизабет Наттининг зарби хато кетмаганини кўрди, холос. Чангак тишларида баҳайбат балиқ жилпангларди, Натти шу заҳотиёқ уни чангак тишларидан қайиққа силкиб туширди.

— Шуни ўзи етарли-а, Жон, — деди овчи машъала ёруғида тузукроқ кўриш мақсадида балиқни бир кўли билан салгина кўтариб. — Бугун бошқа балиқ овламайман.

Ҳинду маъкул ишорасини такрорлади ва жўнгина ҳамда қатъий жавоб қилди:

— Яхши!

Бенжаменнинг хирилдоқ овозию эшакларнинг шалоплаши Элизабетни маҳлиёлик исканжасидан халос этди-ю, у балиқчиларнинг тўрни сургаганча ҳиндунинг қайиғига яқинлаб келаётган оғир қайиғини кўрди.

— Четроққа ўтинлар, мистер Бампо! — дея қичқирди балиқчилар қайиғидан Бенжамен. — Сен анави машъаланг билан балиқни қочириб юборасан: ёруғда тўрни кўриб, четга уриб қолади ундан, иннайкейин, шляпасини олди-ю, шошилганча чиқиб кетди. Луизабўлади, худди отга ўхшаб, ҳаттоки ундан ҳам зийракроқ, нега деганинда, айтайлик, у қуруқликда яшайдиган махлуқ эмас, сувда униб-ўсадиган жонивор. Четроққа ўт деяпман, тўрни ташлашга кўпроқ кенглик керак.

Могикан қайиғини балиқчилар ҳаракатини халал бермай туриб кузатса бўладиган жойга ҳайдаб бордида, сувда қилт этмайдиган қилиб тўхтатди — енгил қайиқ бамисоли эртақдаги осмонда сузиб бораётган учарқайиққа ўхшаб кетарди. Балиқчиларнинг иши унчалик ўнгидан келмаётган кўринарди, негаки, қайиқдан дам-бадам Бенжаменнинг дарғазаб жекиришлари эшитилиб турарди.

— Сўл биқин, мистер Керби, сўл биқин деяпман! — дея буйруқ берарди кекса денгизчи. — Сўл биқинга зўр бер! Нималар қиялсан ўзи уёқда? Агар кема

худди пармадек айланаверадиган бўлса, шахсан британ флоти адмиралининг ўзиям тўр ташлаёлмайди-я. Энди ўнг биқинга зўр бер. Эшитяпсанми, мен нима деяпман? Ия, жон борми ўзи, дадилроқ!

— Менга қара, мистер Помпа, — дея жавоб қайтарарди унга Керби норози оҳангда, эшкак эшишни умуман бас қилиб, — менга қўпол муомала қилишларини жиним суймайди, мундоқ инсофли, боодоб одамлардай хушмуомалада бўлишларини истайман мен билан. Нима, жуда тез сузиш керакми? Шундоқ деб лўнда қилиб айтиб қўя қолмайсанми, мен жамики ҳурматли шерикларимизнинг манфаати учун кучим борича эшмайманми эшакни. Аммо-лекин менга худди тилсиз-жағсиз молга бўкиргандай ўдағайлашларини ёқтирмайман.

— Ким экан ўша тилсиз мол? — ғазабдан қутураёзиб ўшқира кетди Бенжамен унга; у орқасига чўрт бурилган, машғала шуъласи афтини ёритиб турар, бу башарани бутунлай ғазабу нафрат булути қоплаб олганди. — Агарда қилиниши керак зарур ишни қилиш ниятида бўлсанг, унда аҳмоқчиликни йиғиштириб, индамай бажаравер. Ўзи тўрнинг иккинчи бошини ташлашгина қолди, вассалом. Бур деяпман сенга, эшитяпсанми? Ана энди чуқурроқ ботир. Агарда сенга ўхшаган қуруқлик денгизчиси билан қайиққа яна бир марта ўлтирсам лаънатлар бўлсин менга!

Шубҳасиз, тезроқ машаққатли ишдан қутулиш мақсадида ўрмонкесар тагин эшакка ёпишди-ю, шундоқ куч билан силтаб тортдики уни, нафақат тўр, унга қўшилиб қўйруқда тикка турган стюард ҳам сувга учиб тушди. Зилдай гавда қулаганда сувнинг шалоपлаганини ҳиндунинг қайиғидагилар ҳам, қирғоқдагилар ҳам эшитишди-ю, ҳаммаларининг нигоҳи бахти қарою ношуд боцман тўлқинлар таратиб шалопшулуп қилаётган томонга интилди.

Қулоқни қоматга келтирадиган қаҳқаҳа янгради, Билли Керби ўпқасининг хизмати оз эмасди ушбу жаранггос садода. Тоғлар ҳам гўё мистер Помпадан кулаётгандай, ўша ёқларда акс-садо жаранглаб, қаердадир қоялару ўрмонлар орасида тинди. Стюардининг танаси аста-секин кўлга ғарқ бўла бошлади, бироқ бу ҳол ҳеч кимни хавотирга солмади, у бутунлай кўринмай қолиб, сув бети текисланиб, атрофга ёйилаётган тўлқин мавжлари аста тиниб, кўл сатҳи яна

теп-текис, осуда тус олгачгина, фақат шундан кейингина вақтичоғлик хавотиргарчиликка ўрин бўшатиб берди.

— Ҳой, Бенжамен, аҳволинг қандоқ? — деб қичқирди Ричард қирғоқдан туриб.

— Э, бу каллаварам бир ярдга ҳам сузолмайди-ганга ўхшайди-ку! — дея шанғиллаб қолди Керби тўсатдан ва чаққон ечина бошлади.

— Ҳайда ўшоққа, могикан! — дея қичқирди Эдвардс. — Машғаланинг ёруғида қаерга чўккани кўри-нади. Шўнғиб олиб чиқаман уни.

— Қутқаринг, худо ҳаққи, қутқазинг уни! — деб илтижо қилди Элизабет ваҳимада қайиқ ёндорига қисниб оларкан.

Эшкак зарб билан, чаптастона ишга тушди-ю, могикан қайиқни стюард сувга қулаган жойга қараб йўллади. Кўн Пайпоқнинг баланд қичқириб айтган овози ўша замоноқ ғарқ бўлган жабрдийданинг танаси қаердалиги хабарини етказди барчага.

— То мен шўнғиб чиққунимча қайиқни қимирламайдиган қилиб ростлаб турунглар! — яна қичқирди Эдвардс.

— Ўзингни бос, ўғлим, бекорга жонни таҳликага қўйишни нима кераги бор? — деди Натти. — Бошқача йўлини қиламиз. Йигитчани ҳозир чангак тишига илинтириб оламан-у, иш тамом, вассалом.

Бенжаменнинг танаси сув сатҳи билан кўл тубининг ўрталарида эди — у синган қамиш пояларини икки қўллаб маҳкам чангаллаб олганди. Бечорани қалин сув қатлами остида кўрганида Элизабетнинг юраги қинидан чиқиб кетаёзди. Тананинг теварагида таралаётган ҳалқа-ҳалқа мавжларга қараганда қимирлаётганди у. Машғала ёруғида Бенжаменнинг юзи ва қўллари қалин сув қатлами остидан кўриниб турар, терисининг туси мурданинг рангидек кўкариб кетган эди.

Ўша заҳотиёқ Бампо чангагининг ялтироқ тишлари ғарқ бўлган шўрликнинг бошига яқинлаб борди-ю, овчи чаптастлигу моҳирлик ила Бенжаменнинг кокили билан камзули бошлиғини чангак тишларига бураб илакиштирди-да, танасини оҳиста сув остидан тортиб чиқарди. Ана шунда ҳаммалари кекса денгизчининг башараси кўкариб, даҳшатли тусга кирганини кўришди. Бироқ бурун катаклари қадрдон муҳитига чиқ-

қани замоноқ шунақанги пишқириқ эшитилдики, ҳатто дельфин ип эшолмасди унинг олдида.

Натти жабрдийдани фақат бошинигина сувдан чиқариб, бир неча сония кўтариб турди. Бенни Помпа кўзини очиб (чамаси, аллақандай янги, нотаниш оламга келиб қолдим деб ўйлаган бўлса керак), ҳайрат-ла атрофга аланглади.

Ушбу ҳодиса уни такроран сўзлаб беришга кетганидан кўра анча-мунча озроқ фурсат давомида бўлиб ўтганди. Қайиқни чангакка яқинроқ суриш, Бенжаменни қайиққа олиб, қирғоққа сузиш — бари учун бир дақиқагина вақт етганди. Ўз арзандасини тезроқ қарши олиш учун ҳаяжонда чопганча сувга тушган Ричард Керби билан биргаллашиб стюарднинг жонсиз танасини қирғоққа кўтариб ўтиб, гулхан ёнига ўтқазди, шериф дарҳол ўша замонларда чўккан одамни ҳушига келтиришда қўлланиладиган бағоят амалий чора-тадбирлар хусусида кўрсатмалар берди.

— Тезроқ, Билли, кентга югур! — фармойиш берди у. — Менинг эшигимни ёнида турган катта шиша идишни келтир, — унда сирка сақлайман, — чаққонроқ ҳаракат қил, сиркадан қуйиб оламан деб вақтни кетказиб ўлтирма, кейин, тўғри мосье Лекуаникига чоп, тамаки билан беш-олтита трубка сотиб ол. Кейин Валинеъмат холадан туз билан шайтонтери юбка сўра. Кейин доктор Тоддга айт, жарроҳлик пичоғини бериб юборсин, айтмоқчи, ўзиям келсин буёққа. Яна тагин... Дьюк, нима қиляпсан, асти? Нима, бир одамни нобуд қилмоқчимисан? Шундоқ ҳам ичи лиқ-лиқ сувку, сен бўлсанг устидан яна ром ҳам қуйяпсан-а! Қани, муштумини ёзишга ёрдамлашиб юбор, кафтларини ишқалайман.

Бенжамен ҳануз ўша ҳолатда ўлтирар, мушаклари таранг тортилган, қамиш пояларини бояги-боягидек чангаллаб олганди — чўкаётганини сезгандаёқ қамишларга чанг солган, айнан ана шу нарса сув бетига қалқиб чиқишига тўсқинлик қилганди, зотан у чинакам денгизчиларчасига маҳкам чангаллаб олган эди-да қамишларни. Аммо кўзлари очиқ, гулхан теварагида тўпланганларга қандайдир ваҳшиёна боқиш-ла назар ташлар, ўпкаси эса, қисқа муддатлик фаолиятсизлиги эвазига ўзини тақдирлашни истаётгандек, бамисоли темирчи босқонидай ишлар эди. Шу ўтиришида лабларини ҳадеб қисиб-қимтиётгани сабабли ўпкасидан

қайтаётган ҳаво бурун катакларидан шундай зўриқиб чиқишга мажбур бўлмоқда эдиким, нафас олаётгандан кўра кўпроқ хириллаётганга ўхшарди; бу борада унинг шунақанги ғайрат кўрсатаётганини кўриб, нафас олишни тиклаш хусусида берган жамики фармо-йишларини Ричарднинг ўз арзандасидан ниҳоятда хавотирга тушиб қолганининг далили бу деб ўйлаш мумкин эди.

Чўккан жанобнинг лабларига Мармадьок тутган ромли шиша сеҳргарона кучини кўрсатди. Бенжаменнинг оғзи беихтиёр очилди, қўллари ёзилди, ахийри қамиш поялари тушиб кетиб, унинг ўрнига шишани чангаллади. Стюард кўзларини кўкка қадаб, борлиғила роҳатбахш сезги-ҳиссиёт оғушига чўмди. Бироқ бир неча қултумдан кейиноқ нафас олиш, сувга чўкканидан кейинги дамда қанчалик зарур бўлган эса, ўшанчалик зарур эканлиги аён бўлди-ю, Бенжаменнинг ахийри шишадан лабларини узишдан ўзга иложи қолмади.

— Обба Бенни-ей, қойил қолдирдинг-ку мени! — дея хитоб қилди шериф. — Ахир сен ҳозиргина сувга чўккандинг-ку! Буёғи қандоқ бўлди! Шундоқ тажрибали денгизчи ўзини шунчалик тентагона тутса-я! Бир дақиқа бурун, ичинг ғилқ-ғилқ сувга тўла эди, энди бўлса...

— ... энди ром билан тўлатяпман, — дея унинг гапини бўлди стюард. Юзи фавқулодда бир тезлик ила унинг ўзига хос асли қиёфасига қайтганди. — Биласизми, сквайр, мен сув дарвозалари — шлюзларни берк сақлагандим, шу боисдан ҳам кемадаги дарчаю шинаклар — люклар деярли қуруқ қолибди. Мен салкам бутун умримни шўр сувларда ўтказганман-у, аммо чучук сувда сузиш қандоқ бўлишиниям биламан. Шундоқ бўлгач, Билли Керби, сенга айтадиган гапим битта: денгизчилик ишига янгигина киришганлар орасида энг бесўнақаю энг лапашанги сен экансан. Майли, сени ишончли, моҳир денгизчи деб биладиганлар ўз қайиғига олаверишсин, бу уларнинг иши, локин мени маъзур тутасан. Агарда қолган умрим давомида ақалли яна бир марта сен билан ҳаттоки кўл соҳилига йўласам лаънатлар бўлсин менга. Нимага энди ўз жонимни хавф остида қолдирарканман? Сен бировни мисоли балиқдай чўктириб юбориш қўлидан келадиган одамсан-да, ахир. Шундан кейин арқон-парқон ташла-санг ҳам гўрга эди-я. Натти Бампо, қани, ташла пан-

жангни. Сени ҳинду, бир пайтлар оқ танлиларнинг бош терисини шилиб юрган, дейишади-ю, локигин бугун менга ҳазилакам хизмат қилмадинг, мени энди қадрдон дўстим деб ҳисоблайвер бемалол. Сувга қулаб тушган кекса денгизчини чангак ташлаб сочидан бураб тортгандан кўра унга арқон ташлаганда муносиброқ иш бўлардику-я, албатта, локигин, умуман олганда, ҳечқиси йўқ буни. Чамаси, тарки одат амримаҳол қабилида иш тутган бўлсанг керак, худо билади, одамни биринчи марта сочидан тортиб чиқаришинг эмасдир-а? Илло менга зиғирчалик зиён-заҳмат етказганинг йўқ, энг муҳими шунда.

Гап шу ерга етганда Мармадьюк орага қўшилди-ю, Натти Вампо Бенжаменга жавобан бирон нима дейишга улгурмай қолди. Судья шунчалик ишончу қатъиятла бир сидра ўринли буйруқлар бердиким, шериф қаршилиқ билдиришга журъат этолмади.

Бенжаменни қуруқликдан кентга олиб кетишди, тўрни эса қирғоққа бу сафар балиқ унинг катак-бўлмаларидан бемалол халос бўла оладиган қилиб ёйиб қўйилди.

Ўлжани одатдагидек бўлашдилар: қатнашчилардан бирини навбати билан ҳар бир балиқ уюми олдида тескари қаратиб турғизиб, бу кимники, деб сўрардилар. Паҳлавон келбат Билли Керби бор бўйича гулхан ёнидаги майсага узала тушганча, тўр билан балиқларни эрталабга қадар қўриқлаб қолди, бошқалар эса қайиққа ўлтиришиб, кентга жўнаб кетдилар.

Гулхан кўздан паналай бошлаган, қайиқ эса қирғоққа яқинлаб қолган пайтда қайиқдагилар охириги марта қарашда ўрмонкесарнинг ўзига кечлик таом пишираётганини кўрдилар. Ҳиндунинг қобиқ қайиғидаги машъала бирмунча вақтгача ёниб, зимистонлик қўйнида силжиб турди-да, кейин туйқисдан бир жойда тек қолди, ҳавога чўғ-учқунлар сочилди. Ана шундан сўнг борлиқ тун, ўрмон ва тоғлар яктанлик пла бунёд этган зимзиё зулумот қаърига чўмди.

Элизабетнинг ўй-фикрлари Луиза икковлари тепа-сида шолрўмол тутиб турган Эдвардсдан овчи Натти билан ҳинду жангчига кўчди-ю, жисмида қандайдир сирли важдан ғайрат-шижоатларию таомил-одатлари шунчалар фарқ қиладиган Кўн Пайпоқ, ҳинду Жон ва Оливер Эдвардсдай уч кимсанинг боши қовушган ўша кулбада бўлиш майил-истаги орта борди.

Валдирамоқ шартми тоғу водийлар ва болаликдан қолган эрмаклар ҳақда? Чол! Бу гапларинг бизга керакмас, Ҳикоянгни бошлай қол энди.

Д у о

Эртаниси куни наҳорда Ричард қуёш билан баробар ўрнидан турди-да, ўзи ва Мармадьюк учун от эгарлашни буюриб, бўласининг хобхонаси сари юрди. Шерифнинг қиёфаси муҳим фурсатга муносиб тарзда бағоят жиддий эди. Судьянинг хобхонаси эшиги очик эди, Ричард ҳеч қандай такаллуфсиз, тақиллатмай-нетмай кириб бораверди, бу ҳол унинг нафақат судья билан муносабатинигина, шунингдек, ҳамшахлик қилиқ-одатининг шаҳодати эди.

— Қани, Дьюк, тезроқ отга мин! — шанғиллади у. — Кеча учини чиқариб қўйгандим, мана бугун барини батафсил тушунтириб бераман сенга. Довуд ўз оятларида дейдики... ё Сулаймонмиди? Ҳа майли, барибир эмасми бу. Гап мундоқ, Сулаймон айтадики, ҳар нарсани ўз вақти-соати бор. Иннайкейин, ўзимнинг ҳам фикри ожизимча, балиқ ови пайти жиддий ишни муҳокама қиладиган жой ҳам, бунинг пайти ҳам эмас... Менга қара, нима бўлди ўзи сенга, жин ургур? Наҳотки тобинг қочиб қолди? Қани, томирингни ушлаб кўрайчи бир. Ўзингга маълумки, бобом...

— Таним-ку соғ-а, Ричард, локин қалбим қийноқда, — деди судья ва қонунан ҳаким Тоддга тегишли вазифани адо этишга тайёрланган бўласини ҳатто хиёл нари итариб қўйди. — Кеча кўлдан қайтганимизда бир нечта хат олдим, орасида манави ҳам бор экан.

Шериф мактубни олди, бироқ унга кўз қирини ташлаб ҳам кўрмай, судьяга ҳайрон бўлиб тикилганча тураверди. Кейин у хатлар, қоғоз ва газеталар қалашиб ётган столга разм солди, сўнгра бутун хонага кўз югуртириб чиқди. Кўрпа-тўшак ғижим, кўриниб турибдики, унда ётилган, лекин кўрпа ораси очилмаган, ушбу нарса эгаси ўринда кечани ағанаб, бедор ўтказганидан далолат бериб турибди. Шамлардан бўлса лоақал қолдиқ қолмабди: афтидан, тагигача ёниб бориб, ўзи ўчган. Мармадьюк пардаларни суриб, иккала дераза қопқоғию иккала деразанинг ўзини ҳам очиб юбориб, баҳор эртасининг сарин нафасига йўл очибди.

Судьянинг ранги оқарган, кўзлари ич-ичига ботган, лаблари учиб турар, шу ҳолатда у доимо босиқ-хотиржам, тетик-бардам ва қувноқ Мармадюк Темплга асло ўхшамас эдики, буни кўрган шериф лаҳза сайин саросимага туша борди. Ниҳоят ҳанузгача ичини очмай, қўлида ғижимлаганча ушлаб турган мактубга қаради.

— Ия! Англиядан кемада кептими? У-ҳў! — деди у. — Хўш, Дьюк, уёқда ростдан ҳам муҳим янгиликлар борга ўхшайди чоғи.

— Уқиб кўр уни, — деди Мармадюк, гоятда ҳаяжонланган ҳолатда хона кезаркан.

Шангиллаб гапиришу ўйлашга ўрганиб қолган Ричарднинг ичида узоқ ўқишга сабри дош бермади ва мактубнинг бир қисмини овоз чиқариб ўқиди. Мактубнинг айнан эшиттириб ўқилган бўлагини, шерифнинг эътирозу луқмалари билан кўшиб китобхонлар диққатига ҳавола этамиз.

— «Лондон, 1793 сананинг ўн иккинчи феврали...» — дея эшиттириб ўқий бошлади шериф. — Ҳм, озмунча йўл босиб келмабди бу! Рост, бутун бошли олти ҳафта давомида мувофиқ, шимоли-ғарбий шамол эсиб турди, у икки ҳафта бурунгина йўналишини ўзгартирди... «Сер, Сизнинг ўнинчи август, йигирма учинчи сентябрь ва биринчи декабрда ёзган мактубларингизни ўз вақтида олдик, улардан дастлабкисига жавобни орқага қайтаётган пакетбот¹ орқали жўнатиб юбордик. Сўнгги мактубингизни олган кезларимдан бери мен... — Шу ерга етганда шериф нималардир дея мингирлаб ўқий бошлади-ю, мактубнинг каттагина парчаси қоронғи бўлиб қолди биз учун. — ... минг афсуским, Сизга шул нарсани маълум қилишим даркорким, яъни...» Ҳм, ишлар ҳақиқатан ҳам чатоққа ўхшайди-ку! «... илло марҳаматию муруввати беада халлоқи олам...» Ҳа, кўриниб турибдики, жуда художўй одам экан, марказлашган черковга дахлдор бўлса керак. Ҳм, ҳм... «...Фалмутдан² ўтган йилнинг сентябри бошларида йўлга чиққан кема... ушбу қайгули ҳодиса хусусидаги жамики янги маълумотларни Сизга зудлик ила хабар қиламиз...» Ростини айтганда, ишончли вакил сифатида ниҳоятда оққўнгил одам

¹ Пакетбот — йўловчи ва почта ташийдиган денгиз кемаси.

² Фалмут — Ла-Манш бўғози соҳили, Фалмут қўлтигида жойлашган.

экан-ку бу! «... аммо айна вақта Сизга ортиқ ҳеч нимани хабар қилолмаймиз...» Ҳм! «Миллий конвент... толеи забун Людовик... сизларнинг Вашингтонларинг қавмида...» Шунга тан олишим керакки, буни қандайдир бебош демократ эмас, фаросатли доно одам битгани бир кўз ташлагандаёқ кўриниб турипти. Ҳм, ҳм! «... бизнинг музаффар флотимиз... аъло ҳазрат давлатпаноҳимизнинг ҳукми паноҳлари соясинда...» Ҳа-ҳа, қирол Георгни ўзи тузуккина одам-а, фақат маслаҳатчилари бемаъни-да... Ҳм! Ҳм.. «Сизга бўлган самимий эҳтиромимни қабул этгайсиз... Эндрю Холт». Эндрю Холт... Бу Эндрю Холт, хунук хабарларни етказганига қарамай, ниҳоятда доно ҳамда нозиктаб одам экан. Энди нима қилмоқчисан, бўлам Мармадьок?

— Нимаям қилардим, Ричард? Ёлғиз биргина чора қолди: вақт ҳамда яратганнинг изми-иродасига умид боғлаш. Мана яна битта мактуб, Коннектикутдан, локин бунда ўша биринчисидаги гаплар такрорланган, холос. Англиядан олинган мазкур қайғули янгиликлар хусусида фақат бир нарсаси — менинг охириги мактубимни у кема йўлга чиқмасидан олдинроқ олгани тасалли бериши мумкин кўнгилга.

— Ҳа, Дьюк, буларни бари хунук, гоётда хунук гаплар. Уйга кўшимча иморатлар солиш бёрасидаги режаларим асфаласофилинга кетадиган бўпти энди. Лекин буни бир чеккага қўя турайлик. Мен отларни эгарлашни буюргандим. Йўлга тушайлик, сенга жуда жуда муҳим бир нарсани кўрсатаман. Ахир сен доим конни ўйлаганинг-ўйлаган-ку...

— Конни қўя тур, Ричард, — унинг сўзини бўлди судья. — Аввало ўз муқаддас бурчимни адо этишим лозим, адо этганда ҳам пайсалга солмай. Бугунги кунни ана шунга бағишлайман, сен ҳам менга кўмаклашишинг керак, Ричард, шундай муҳим ва қалтис ишни чет киши, Оливерга топширолмайман.

— Турган гап, Дьюк! — деди шериф судьянинг қўлини қисиб. — Инон-ихтиёрим сенинг қўлингда, истаган дақиқада буюравер хоҳлаган ишингни. Оналаримиз туғишган эгачи-сингил, қон-қардошлик эса — дўстлик ипларини пиштадиган мумдир. Хўп майли, кумуш кони хусусида ҳозирча сабр қилиб, келаси сафарга қўя турамиз. Эҳтимол бизга Дэрки Ван керак бўлиб қолар?

Мармадьок маъқулловчи жавоб берди, шериф даст-

лабки ният-режасидан қайтиб, дарҳол бўлак юмушга киришиб кетди: у емакхонага ўтиб, ҳаялламай Дэрк Вандерсколга одам юборишни буюрди.

Ўша кезларда Темплтон кенти бор-йўғи икки нафаргина ҳакамлик касби намояндасига эга эди. Улардан бири китобхонларга юқорида «Жасур сувори» қовоқхоначасида таништириб ўтилган эди, иккинчисининг исми-шарифи — Дэрк Вандерскол, ёки шериф бетакаллуфлик ила айтганидек, оддийгина Дэрки деб аташарди. Кент аҳлига «сквайр Вандерскол» ёки «голланд» номи билан машҳур, ҳатто улардан «ҳалол мутасадди» деган мақтовли лақаб олишга муяссар бўлган бу одамнинг асосий сифату фазилатлари — ўз касби-кори бобида чидаса бўладиган даражада билимга эгаллик, беқиёс хушмуомалалигу кўнгилчанлик ҳамда бир қадар ҳалоллигу инсофлилиқдан иборат эди. Ҳикоятимиз қатнашчиларидан бирортаси ҳақда ўқувчида хато фикр туғдириб, уни чалғитмаслик истагида биз яна шуни қўшимча қилишни зарур деб билемизки, сквайр Вандерсколнинг ҳаллолиги хусусида сўз юритаётган эканмиз, оламда жами нарса, жумладан инсоний фазилатлар ҳам, нисбийдир, шу боисдан қаҳрамонларимиз хулқи-атворининг у ёхуд бу жиҳатини таърифлаганимизда ушбунинг нисбийлигини унутмасликни ўтинамиз.

Судья куннинг қолган қисмини бўласи Ричард ва суд назоратчиси Вандерскол билан ўз хонасида ўтказди, эшикни ичкаридан қулфлаб олишди, Элизабетдан бўлак ҳеч ким йўлатилмади ичкарига. Мармадьюкнинг теран қайғу-ташвиши қизига ҳам юқди, одатий қувноқлиги тарк этди уни, қизнинг оқилалик акс этиб турадиган чеҳраси жиддий ҳамда ўйчан тус олди. Ўша куни ҳайратдан талмовсираган, аммо бағоят ўткир кўзли кузатувчи ролини ижро этиш чекига тушган Эдвардс оила аъзоларининг кайфияти бунчалик туйқисдан ўзгариб қолишидан таажжубда эди — у ҳатто Элизабетнинг ёноғидан юмалаётган ёш томчисини, чакноқ кўзларининг ўзига хос бўлмаган бир тарзда майин-мулойимтоб хиралашиб қолганини кўрди.

— Бирон хунук хабар олдингларми, мисс Темпл? — деб суриштирди у, бу савол шунчалик ҳамдардлик ила берилган эдики, шу ерда, хонада кашта тикиб ўлтирган Луиза Грант бошини кўтариб, йигитга нигоҳ

ташлади-ю, ўша он хижолатдан лола янглиғ қизариб кетди. — Фаҳмлаб турибман, отангизга тез орада вакилликка одам керак бўлади, шунинг учун хизматига доим тайёрман. Эҳтимол бу сизга пича тасалли берар...

— Ҳа, эҳтимол, отамнинг қисқа муддатга йўлга чиқишларига тўғри келар. Лекин мен у кишини ўрниларига бўлам Ричардни юборишга кўндиришга уриниб кўраман, агарда кентнинг куни бирмунча вақт шерифсиз ҳам ўтиши мумкин бўлса, албатта.

Иигитча индамади, чехраси аста-секин қизара борди. Кейин шундай деди у:

— Агар менинг қўлимдан келадиган иш бўлса...

— Бу иш фақат яқин одамга, биз жуда яхши биладиган одамгагина ишониб топширилиши мумкин.

— Наҳотки мени яхши билмайсиз, мисс Темпл? — деди Эдвардс ҳаяжонда, аҳён-аҳёнда бўлса ҳам, ҳар қалай, гоҳо қиз билан самимий, ошкора ва дўстона суҳбатлашган пайтларида намоён бўладиган жўшқинлик ила. — Паноҳларингда яшаётганимга беш ой бўлибди-ку, ҳалигача бегонаманми сизларга?

Элизабет, худди Луиза каби, кашта тикиш билан машғул эди. Бошини хиёл ёнга қийшайтириб, ўзини тиззаларида ётган матони силаб-сийпаётганга солди-ю, аммо қўли титрар, ёноқлари чўғ мисоли алангаланар, кўзларида ҳалқаланган ёш томчилари қуригақ эди: ҳаммасидан кўриниб турибдики, қизнинг қалбивужудини шу топда қизгин истак ҳамда синчковлик забт этганди.

— Сиз тўғрингизда кўп нарсани биламизми, мистер Эдвардс? — деди қиз.

— Кўп нарсани дейсизми? — дея такрорлади йигитча нигоҳини Элизабетнинг юзидан узиб, Луизанинг айни сонияда худди ўшандай қизиқсиниш акс этиб турган мўмин-мулойим юзига қадаркан. — Шунча вақтдан буён танишмиз-у, наҳотки мени билиб олишга улгурмаган бўлсангиз?

Элизабет аста бошини кўтарди, чехрасидаги хижолат ва қизиқсиниш ифодаси табассум-ла алмашинган эди.

— Тўғри, исми-шарифингиз Оливер Эдвардс экани маълум бизга. Ўзингиз дугонам мисс Грантга сўзлаб берганингизга қараганда, чамаси, шу атрофда туғилгансиз шекилли, кейин...

— Элизабет! Мисс Темпл!.. — нидо солди Луиза сочининг учигача ловиллаб, вужуди терак баргидек титраб.— Сиз гапимни нотўғри тушунибсиз... Мен... бу менинг тахминим, холос. Лекин, бу ҳатто тўғри, мистер Эдвардс чиндан ҳам ерликлар билан қариндош бўлгани чоғидаям, унга таъна-маломат қилишга нима ҳаққимиз бор бизни? Ўзимизни, ақалли мени, камтарину бечораҳол бир руҳонийнинг қизини — нимамиз ортиқ?

Элизабет шубҳасиз бош чайқади, ҳатто кулиб қўйди. Бироқ ўз отасининг маҳрумоту муҳтожликларга тўлиқ оғир ҳаётини ўйлаб, ғамга толган дугонасининг маҳзун чехрасини кўриб:

— Мўмин-итоаткорлик сизни олисларга элтади, Луиза, — деди у. — Руҳоний одамнинг фарзанди ҳаммадан юксак туради. На мен, на мистер Эдвардс сиз билан тенг қўйиш шарафига муяссар бўлолмаймиз ўзимизни. Айтмоқчи, ўзимга нисбатангина шундай дейишга ҳаққим бор, холос. Ким билсин, мистер Эдвардс ўзининг асл исми-шарифини яшириб юрган олий мартабали мўътабар зотдир балки.

— Сиз ҳақсиз, мисс Темпл. Кимки шоҳлар шоҳининг содиқ хизматкори бўлса, ер юзидаги энг мўътабар ўрин ўшаникидир, — дея жавоб қайтарди Луиза. — Лекин иззат-эҳтиром ёлғиз ўша кишиникидир, мен бўлсам қашшоқ, сўққабош бир кимсанинггина фарзандиман, холос; бундан ортиқ ҳеч нимага даъво қилолмайман. Шундай бўлгач, нима сабабдан мен ўзимни мистер Эдвардсдан юқори қўйишим керак? Могикан Жоннинг узоқ қариндоши, уруғининг уруғи бўлиши мумкин эканлиги учунгинами?

Луиза беихтиёр Эдвардснинг кекса ҳинду жангчи билан таҳмин қилинган қариндошлиги хусусидаги ўзининг асли муносабатини ошкор этиб қўйди. Элизабет билан Оливер Эдвардс маъноли нигоҳ-ла кўз уриштириб олишди-ю, на қиз, на йигит унинг соддалигидан ҳатто жилмайиб қўйишни эп қўришди.

— Ҳа, тан олишим лозим: менинг ушбу хонадонда тутган мавқеим пича мубҳамроқ, — деди Эдвардс, — лекин мен, уни қоним эвазига қўлга киритганман, десам ҳам бўлади.

— Яна-тағин ерликларнинг ҳукмдорлари авлодининг қонини-я! — деди Элизабет шўхчан оҳангда. Кўриниб турибдики, у йигитнинг тағи-зоти ҳиндулардан эканига унчалик ишонмасди.

— Наҳотки ташқи қиёфам насли-насабимни шунчалик очиқ-ошқора айтиб турган бўлса? Теримнинг туси бугдойранг, бу тўғри, лекин у қип-қизил, бошқаларникидан қизилроқ эмас-ку.

— Йўқ, қизилроқ, ҳар ҳолда худди мана шу дамда.

— Эҳ, мисс Темпл-а, сиз мистер Эдвардсга тузукроқ разм солмабсиз, ишонаверинг гапимга! — деди Луиза тўлқинланиб. — Унинг кўзлари сираям могоканикига ўхшаган қоп-қора эмас, ҳатто ранги сизнинг кўзларингиздан ҳам очроқ. Сочлариям унчалик қорамас.

— Ундай бўлса, балки менинг ҳам насл-насабим ҳиндулардандир, дейишга асосим бор экан-да. Ҳақиқатан ҳам шундай бўлиб чиқса, астойдил хурсанд бўлардим. Эътироф этишим керакки, могокан ушбу ўлканинг бирор қадимий ҳукмдорининг арвоҳидай ғамгин қиёфада ёлғиз кезиниб юрганда аҳволини кўриб ачиниб, хафа бўлиб кетаман, ана шундай пайтларда бу ерларга эгалик қилишга ҳақ-ҳуқуқим қанчалик оз эканлигини ҳис этаман.

— Шундайми? Чиндан ҳам шундай деб ўйлайсизми? — йигит бу сўзларни ҳар иккала қизни лол қолдирган бир оҳангда айтди.

— Ҳа, албатта, — деб жавоб қайтарди Элизабет ҳайратдан ўзига келгани замоноқ. — Лекин нимаям келарди қўлимдан? Отам ҳам нима қила олардилар? Мабодо кекса ҳиндуга бошпана билан тирикчилигига маблағ таклиф қилган чоғимизда ҳам, у бари бир рад этади. Бошқача ҳаёт тарзига ўрганган у, ўз одати тарзини ўзгартолмайди. Ўз навбатида, Кўн Пайпоқ истаганидек, овчини қувонтириб, ҳайдалган экинзору обод кенту қишлоқларни қайтатдан хилват, ўтиб бўлмас чангалзор ўрмонларга айлантиришни истаган чоғимиздаям (ҳатто шунгача етиб борадиган ақлсиз бўлган тақдиримизда ҳам) қўлимиздан келмайди бу иш.

— Сиз ҳақсиз, мисс Темпл, — деб жавоб қилди унга Эдвардс. — Ниманиям ўзгарта олардингиз? Лекин бир нарса борки, бу қўлингиздан келади ва, имоним комилки, ушбу ажойиб водийларнинг тўла ҳуқуқли бекаси бўлиб қолганингиздан кейин шундоқ қиласиз: жамики бойлигу фаровонликларингиздан фойдаланиб, баҳраманд бўлаверинг-у, аммо фақир ҳақир ҳамда етим-есирларни унутманг, улардан саховатингизни

аяманг. Бундан ортигига чиндан ҳам қурбингиз етмайди.

— Шунинг ўзи ҳам оз эмас! — деб хитоб қилди Луиза жилмайиб. — Бироқ, шубҳасизки, жамики ана шу бойликларни Элизабетнинг қўлидан ўз измига оладиган кимса топилажаги тайин.

— Мен шому саҳар фикри-зикри фақат шу орзу билан банд бўлишига қарамай оғизда йўқ дейдиган телбанамо қизларга ўхшаб турмушга чиқишни рад этмоқчи эмасман. Лекин, гарчи эрсиз ўтишга онт ичмасам ҳам, бари бир роҳибадайман, зотан бизнинг чангалзор ўрмонларимизда умр йўлдошини қайдан топардим?

— Ҳа, бу ерларда сизнинг тенгингиз йўқ, мисс Темпл, — деб жавоб қилди Эдвардс дарҳол. — Бу ерда сизнинг илтифотингизга умид боғлаб, сизни ўз рафиқаси деб аташга журъат эта оладиган бирон зот топиламайди. Имоним комилки, сиз токи тенгингиз топилгунига қадар кутасиз. Борди-ю бундай кимса топилмаса, умрингиз охиригача ҳозир қандоқ — барча учун ардоқли, эъозлию суюкли — яшаётган бўлсангиз, худди ўшандоқлигича умр йўлдошисиз, тоқ ўтишни афзал биласиз.

Йигит адабу одамгарчилик тақозо қиладиган нарсани жамини адо этдим деган ўйда ўрнидан туриб, шалоплаши Элизабетни маҳлиёлик исканжасидан ханинг наздида у ҳатто оддий таомил талаб этганидан кўра ортиқроқ илтифот кўрсатгандек туюлди чоғи, зеро қиз хўрсиниб қўйди-да, — хўрсиниғи шунчалик паст чиқдики, уни ўзи зўр-базўр эшитди, — яна тикаётган каштаси узра эгилди. Шунингдек, мисс Темпл яна бир-икки оғиз сўз эшитишга бажонидил тайёрдай кўринарди, ҳар қалай нигоҳи бирон дақиқача йигит чиқиб кетган эшикка қадалиб қолди, кейин эса тезгина дугонасига қараб қўйди. Ораларида чўккан жимликнинг чўзилиб кетиши йигирма уч яшар йигитнинг ҳозирлиги ҳали ёши ўн саккизга тўлмаган қизгиналарнинг суҳбатига нақадар жиддий тус беришини намоён этди.

Судьянинг уйидан чиқиши биланоқ, тўғрироғи, отилиб чиқиши биланоқ Эдвардс йўлиқтирган биринчи одам бир қучоқ қоғозни қўлтиқлаб олган паканагина, калтабақай суд нозири бўлди. Бурнига яшил ойнали кўзойнак қўндириб олган, гўёки эгаси, алдамчилигу

қаллобликларни фош этишга тўғри келиб қолган дамларда ана шу кўзойнаги ёрдамида кўз нурию зийраклиги қувватини оширишга иштиладигандек туюларди.

Мистер Вандерскол хийла ўқимишли-ю, бироқ ҳафтафаҳм одам эди. У нимаки демасин, нимаики қилмасин, ҳамиша ҳушёру эҳтиёткор эди, негаки бир вақтлар у ўз хизмат мартабасини Шарқий штатлардаги судларда бошлаган, маккорлик она сути билан қонқонига сингиб кетган хийла эпчилу олғирроқ ҳамкасабаларидан жабру жафо кўрган эди. Мазкур жентльменнинг эҳтиёткорлиги жамики ишу қилмишида фавқулодда батартиблик, режаю мунтазамлик, аниқпухталиқ, шунингдек, бирмунча ҳадиксирашлиқ қиёфасида намоён бўлиб турарди. Суд назоратчисининг нутқида даромадию буромади ибораю жумлалар шунчалиқ қалашиб кетган бўлардики, қулоқ солувчилар кейин анча маҳалларгача уларнинг маънисига етолмай, бош қотириб ётардилар.

— Салом, мистер Вандерскол, — дея саломлашди Эдвардс. — Чамамда, судья Темпл бугунги кунини буткул ишга бағишлашга аҳд қилган кўринади-ку.

— Салом, мистер Эдвардс, — агар ҳақиқатан ҳам исми-шарифингиз шундай бўлса, албатта; сабаби, бунга ўзингизнинг оғзаки таъкиду тасдиқлашингиздан бўлак ҳеч қандай далилу исботингиз йўқ-ку, ахир; иннайкейин, магар янглишмасам, судья Темплнинг хонадонига айнан ушбу ном билан қадим ранжида қилгансиз-ку, — саломат бўлинг, сэр. Ҳа, шундоқ, судья Темпл бугунги кунини ишга бағишлаш ниятида, аслида бу хусусда оғиз очмаслик керак эдику-я, лекин мана сиз ўзингиз ҳам кузатувчан одам сифатида фаҳмлаб олибсиз, дарвоқе, молнинг оласи сиртида, одамнинг оласи ичида бўлади деганларидай, сиртига қараб баҳо бериш чалғитиб қўяди кишини. Ҳа, судья Темпл бугунги кунни ишга бағишламоқчи, ҳақ гап бу.

— Муҳим ҳужжатларни кўтариб олибсиз чоғи? Бирор нимани кўчириб бериш керакдир балки? Унда хизматингизга тайёрман.

— Шундоқ, ўзингиз аллақачон пайқаганингиздек — ахир ёшсиз, кўзингиз ўткир-да — муҳим қоғозларни олиб кетяпман, бу қоғозлардан нусха кўтариш лозим.

— У чоғда мен ҳозироқ сиз билан бирга идорага

утаман-да, қоғозлардан шошилишч нусха кўчириш зарур бўлганларини ола қайтаман.

— Сэр, гарчи ўз уйим — ўз қалъам деганларидек, ҳар кимниям уйда қабул қилавериш шарт бўлмаса ҳамки, сизни иш биланми ёхуд ишсиз шунчакими, ўз идорамда кўришдан ҳамиша хурсандман. Агар истасангиз, ўз уйимдами ёки хоҳлаган бўлак жойингиздами, сизни кўришга тайёрман, одамийлик бурчим деб биламан бунини, аммо ушбу қоғозлар қатъиян махфий ва шахсан судья Темплнинг ижозату буйруғисиз — унинг бағоят қатъий кўрсатмасига биноан — бу қоғозларни кўриш бевосита вазифаси, демоқчиманким, хизмат бурчи бўлган кимсалардан ўзга ҳеч бир зотнинг уларга кўз ташлашига ижозат берилмайди.

— Фаҳмлашимча, сэр, унда ҳеч қандай ёрдам беролмас эканман ўзларига, шундоқ бўлгач, сизга яна бир карра хайрли эрта тилашдан ўзга иложим йўқ. Лекин сиздан илтимосим шуки, мистер Темплга ҳозир мутлақо қўлим бўш, буткул ўша кишининг ихтиёрида эканимни айтиб қўйсангиз, шу боисдан ҳам жаҳаннамга борадиган топшириқ бўлса... фақат... фақат Темплтондан ҳаддан зиёд олисда бўлмаса... бажону дил тайёрман хизматларига.

— Топширигингизни адо этаман, сэр, сўзма-сўзига етказаман унга. Яхши қолинг, сэр. Дарвоқе, бир дақиқага, мистер Эдвардс, — ҳарҳолда сизни худди шундоқ аташади, — бир нафасга сабр қилсинлар. Ушбу таклифни, судья Темпл билан ораларингда олдиндан аванс бериш асосида тузилган битимда қайд этилган котиблик вазифангизнинг таркибий қисми деб ҳисоблаясизми ёки таклиф этаётган хизматингизга томонлар ўртасида янги шартнома тузилиб, ўшанга биноан топшириқ адо этиб бўлинганидан сўнг ҳақ тўланадими?

— Мистер Темплга қандайи қулай бўлса, ўшандайча. Қарасам, жуда ташвишланган кўринади, шунинчун ёрдам берсам дегандим, холос.

— Аксар ҳолда алдамчи бўлса ҳам, дастлабки таассуротга асосланганда, ниятингиз тақсинга лойиқ, баракалла. Хизматга ҳозир эканлигингизни ҳаялламай мистер Темплга етказурмен, эй навқирон жентльмен, — ўйлайманки, шундай аталишга ҳақлисиз, — ва музокара натижасидан шу бугун чошгоҳдан сўнг, соат бешдан кечиктирмай сизни хабардор қиламен, башарти

яратган шуни хоҳласаю ўзингиз ҳам шунга имкон берсангиз, албатта.

Суд нозирининг бу сафарги айниқсанги шубҳага боришига Эдвардснинг шахсияти ҳамда мавқеъининг номаълумлигию мубҳамлиги сабаб бўлганди, бироқ йигит ўзига нисбатан бундайин эҳтиёткорона ва шубҳаланувчан муомала-муносабатларга кўникиб кетганидан мазкур суҳбат уни ранжитиб, ўқинтирмади. У суд нозирининг зўр бериб судья ўзига юклаган ишни ҳаммадан, шу қатори судьянинг шахсий мирзасидан ҳам сир тутишга тиришаётганини дарров тушунди. Эдвардс мистер Вандерскол айтган гапларнинг аниқ маъносини, ҳатто мазкур жентльмен фикр-мулоҳазаларини равшанроқ ифода этишга ҳаракат қилган пайтларда ҳам, тушуниб етиш қанчалик мушкул эканини жуда яхши биларди, ҳозир-чи, ҳозир суд нозирининг атайин сўраб-суриштиришлардан қочаётганини кўрган йигит сирни билиб олиш ўйини тамоман йиғиштириб қўйди бир чеккага. Улар дарвоза олдида ажралишди, суд нозирни ўзини ўта жиддий ҳамда ташвишли кнёфага солиб, бир қучоқ қоғоз боғламини маҳкам қўлтиқлаганча идорасига қараб жўнади.

Китобхонларимиз йигитнинг судьяга нисбатан қандайдир кучли ҳамда теран адовати бор эканини аллақачон пайқаганлар деб ўйлаймиз. Аммо шу топда, бутунлай ўзга ҳис-туйғулар тазйиқида у ўз соҳибининг руҳий ҳолатини билишга жуда-жуда қизиқиб, унинг тушуниксиз хавотиру ташвиши сабабидан хабардор бўлиш иштиёқига тушиб қолган эди.

Эдвардс нозирни то сирли қоғозларини қўлтиқлаганича маҳкамаси эшигидан кириб ғойиб бўлгунига қадар кузатиб турди-да, кейин оҳиста-оҳиста одимлаб яна уй сари қайтиб, ўзининг ҳар кунги мирзалик вазифасини адо этишга берилиш билан қизиқсиниши унини ўчиришга ҳаракат қилди.

Судья яна оила аъзолари сафида пайдо бўлганида унинг доимий қувноқлигига аллақандай ғамгинлик омихта бўлиб кетган эди, бу ҳолати руҳияси кейинги кунларда ҳам тарк этмади уни. Бироқ фараҳбахш ёз палласи етиб келиб, Мармадьюкни вақтинчалик лоқайдлигу руҳсизликдан форуғ бўлишга мажбур этдию, одатдаги руҳий кўтаринкилиги қайтди унга.

Иссиқ ҳаво билан бот-бот ёққан ёмғир ўша йили баҳор кеч келганидан узоқ мажмағил бўлиб ётган

гиёху ўсимликларни гуркуратиб яшнатиб юборди. Эндиликда Америка наботот олами мақтанса арзигудек ўрмонлар яшил бўёқнинг анвойи тур тусида жилва қиларди. Дарахтлари кесилаган майдонлардаги тўнкатўнгалар қалин бугдой поялари паноҳида яширинган, бугдойпоялар эса ҳар бир шабада эпкинидан денгиз янглиғ мавжланиб, ярқираб, барқут мисоли товланар эди.

Судья ғамгину қайғули ўйларга толиб юрган кезида шериф бағоят одоб сақлаб, ғашига тегиб безорижон қилмасликка тиришди, ҳаттоки «иш» хусусида оғиз очмади; бироқ иш борган сайин унинг ўй-хаёлини кўпроқ банд этаётган ва шерифнинг «Жасур сувори» қовоқхонасида китобхонга юқорида Жотем деб таништирилган одам билан тез-тез кенгашиб туришига қараганда дарҳақиқат муҳим тус олаётган эди. Июлнинг бошларида, бир куни оқшом шериф ахийри судьяга «муҳим иш» ҳақда шама қилишга журъат этди, шунда Мармадьюк эртасига эрта биланоқ Ричардга ваъда қилинган сафарни амалга оширишга розилик берди.

XXVI б о б

О, сўзлагин, севикли падар!
Баҳор шамолдай сўзинг хуш
ёқар.

Милмен

Эртаси куни эрталаб ҳаво очиқ, илиқ келди. Мармадьюк билан Ричард, тезроқ амалга оширайлик деб шерифнинг сабри чидamay юрган сафарга отланиб, энди отга минган пайтда пиёда сайрга мослаб кийинган Элизабет билан Луиза уйдан чиқиб келишди.

Мисс Грантнинг бошида бежиримгина яшил шойи қалпоқча, унинг ҳаёли кўзлари қалпоқча остидан ўзига хос мўмин-ювошгина жавдираб турарди. Мисс Темпл отасининг мулки-амлокида дадил ҳамда эркин қадам ташларди; қўлида силлиқ оппоқ манглайини ҳошия янглиғ қуршаган тўсдай қора, ярқироқ қалин соч тутамларини қаноти остига олиши лозим бўлган собяни сербар, ленталари осилиб турган шляпа.

— Ҳали шунақами, сайр қилгани отланибсизларда? — деди судья қизининг ҳусни-латофатидан завқланиб, оталарча ғурур-ла жилмайиб қўяр экан. — Единг-

да бўлсин, қизалоқ, ҳозир саратон кирган, узоққа борманглар, чошгоҳгача уйга қайтишга ҳаракат қилинглар. Нега соябонсиз чиқдинг, қизим? Агар эҳтиётини қилмасанг, оппоқ пешоначангни офтоб уриб, жануб шамолида қорайиб кетади.

— Унда ақалли қариндошларимга кўпроқ ўхшайман-қўяман-да, — дея қаршилиқ билдирди қизи ҳам кулиб. — Бўлам Ричарднинг юзини ранги ҳар қандай қиз ҳавас қилгундай. Шу туришимизда иккимиз ўрта-миздаги ўхшашлик жуда кам, ҳеч ким бизни яқин қариндош демайди...

— Лекинига вақт кетяпти, йўлга тушиш керак, Дьюк, — дея Ричард қизнинг гапини бўлди. — Агарда менинг гапимга кириб, амалий маслаҳатларимга юрадиган бўлсанг, роппа-расо бир йилдан кейин қарабсанки, қизингга тепаси кашмири, дастаю кегай-асослари эса соф кумуш шамсия буюртириб турибсанда. Менинг ўзимга-ку ҳеч нарса керакмас, буни ўзинг биласан, Дьюк. Бундан ташқари, бор бисотим бирон қайғули куни Бессга қолади, шундоқ бўлгач, бойлик кимга тегмасин, сенгами ё менгами, мутлақо фарқи йўқ буни... Лекигин олдинда бир кунлик йўл кутяпти бизни. Йўлга туша қолайлик энди, мабодо боргинг келмаётган бўлса, унда тўғрисиани айтгин-да, отдан тушиб қўя қол.

— Сабр қил, сабр, Ричард, — деди судья ва оти жиловини тортганча, яна қизига мурожаат этди: — Мабодо тоққа бормоқчи бўлсанглар, ўтинаман сендан, қизим, ўрмондан жудаям ичкарилаб кетманглар. Одатда бу атрофларда ҳеч нарса юз бермаса ҳам, ҳар қалай унча-мунча хавф-хатар йўқ эмас.

— Лекин ёзда хавфлиямас-ку, ахир! — дея эътироз билдирди Элизабет. — Ҳа, очиғини айтсам, Луиза икковимиз ростдан ҳам тоғда айланмоқчийдик.

— Ёзда, қизим, қишдагичалик хавфли эмас, албатта, локин ҳарҳолда ўрмоннинг ичкариларига кирманглар. Виламан, Бесс, довюррак қизсан, локигин, онангдан сенга унинг эҳтиёткорлиги ўтган деб умид қиламан.

Судья қизидан истамайгина нигоҳини узиб, шериф билан аста кўчага чиқди. Ҳадемай улар кент уйлари ортида кўринмай кетдилар.

Ота билан қизи ўртасида бўлиб ўтган ушбу қисқагина гурунг пайтида Эдвардс нарироқда, уларнинг гап-сўзларига диққат-ла қулоқ солиб турди. Навқирон

Йигитчанинг қўлида қармоқ, чароғону ажойиб эрта уни ҳам уйдан сарин ҳавога етаклаган эди. Эдвардс орқаларидан етиб олганида қизлар дарвозага яқинлаб қолишган эди, йигит чақирмоқчи бўлиб энди оғиз жуфтлаган ҳам эдики, баногоҳ Луиза тўхтаб, шошапиша:

— Элизабет, наздимда мистер Эдвардс бизга нимадир демоқчилар шекилли... — деди.

Элизабет орқасига ўгирилиб, йигитга хушфееъликла, аммо бир оз совуқроқ боқди, ана шу нарса йигитнинг жўша бошлаган ҳаяжонини ўша лаҳзадаёқ тушовладиқўйди.

— Отангиз тоққа кузатиб борувчи ҳамроҳларсиз кетаётганларингдан норозилар, мисс Темпл, — дея гап бошлади Эдвардс. — Башарти менга ўзимни муҳофизликка таклиф этишимга ижозат берилса, унда камина...

— Отам падарона норозилигини менга етказиш учун сизга ваколат берганидан беҳабар эканман, мистер Эдвардс, — дея такаббуруна оҳангда унинг гапини чўрт бўлди ёш хоним.

— Худо асрасин! Мени нотўғри тушундингиз, мисс Темпл. Сал бошқачароқ қилиб: «Отангиз сиздан хавотирланяптилар», дейишим керагиди. Мен унинг хизматидаги одамман, инчунун сизнинг ҳам, Мисс Темпл, шунинг учун такрор айтаман, ижозатингиз ила мен қармоқни бажонидил ов милтиғига алмаштириб, сизларни тоққа кузатиб бораман.

— Миннатдорман сиздан, мистер Эдвардс. Лекин хавф-хатар кутилмаган жойда қўриқчи-муҳофизга ҳам эҳтиёж йўқ. Ҳозирча бизга тоғда муҳофизсиз айланишга ижозат берилган. Борди-ю муҳофиз чиндан ҳам зарур бўлса, ана у: буёққа, бери кел, Аскар! Бери кел, жасур, вафодор Аскарим!

Баҳайбат олапар эринчоқлик билан эснаб-керишиб чиқиб келди инидан.

Бекаси уни иккинчи маротаба чақирди:

— Кел, кела қол, ўзимнинг Аскаргинам! Бир вақтлар соҳибингга чакки хизмат қилмасдинг. Кўрайликчи, унинг қизи олдида ўз бурчингни қандай адо этаркинсан.

Ит, гўё ўзига қарата айтилган сўзларнинг маъносини англагандай, думини ликиллашиб, савлат тўқканча Элизабетнинг ёнига келди-да, унинг оёқлари

остида чўнқайиб ўтириб, ёш соҳибасининг юзига ақлли, дярли одамона бир нигоҳ ташлади.

Элизабет бир қадам ояға босди-ю, яна шу замоноқ тўхтаб, муросасозлик оҳангида деди:

— Сиз эса, мистер Эдвардс, биз учун битта, фақат бошқа, ўзингизга кўпроқ ёқадиган хизматни адо этсангиз; бизга тушликка ўзингиз яхши кўрадиган олабуғадан бир шода овлаб келсангиз.

Мисс Темпл шундай деди-ю, ҳатто заҳаролуд пичинг Эдвардсга қандай таъсир қилганини кўришни ҳам муносиб санамай, шахдам олдинга одимлай кетди, орқасига лоақал бирор марта қайрилиб қарамади. Аммо мисс Луиза то дарвозага етгунларича яна неча бор ўгирилиб қаради орқасига.

— Мистер Эдвардс биздан хафа бўлдим деб қўрқаман, — деди у. — У ҳанузгача қимирламай, қармоғи дастасига таянганича турибди бояғи жойида. Балки сизнинг гапингизни мағрурликка йўйгандир.

— Агар шундай бўлса, янгилишмабди у! — деди мисс Темпл ўйчанлик ҳолатидан форуғ бўларкан. — Жамоатчилик орасида шубҳали мавқе тутган йигитнинг хизматидан фойдалана олмаймиз. Кўнгилларини кўчасини қаранг-у! У кишини хилватда сайр қилгани таклиф этармишми? Ҳа, мағрурлик бу, Луиза, аёл кишини гурури, иззат-нафси бўлиши, ўз қадрини билиши керак.

Пол бўлиб қолган Оливер ўзига келгунича бир неча дақиқа ўтди. Алланимадир деб минғирлаганича қармоқ дастасини елкасига ташлаб, дарвозадан ташқарига чиқди-да, кўчадан салобат-ла одимлай кетди. Кўл соҳилининг судья Темплнинг қайиқлари турган ерига етиб боргач, йигит енгилгина қайиққа лип этиб ўтиб, эшакларни қўлга олди-ю, уларни жаҳл билан сувга ботирганча қўлни кесиб нариги соҳил томон, Кўн Пайпоқнинг кулбаси турган жойга қараб елдира кетди қайиқни. Эдвардс чорак милча масофани босиб ўтгандан кейингина сал тинчланди, фикр-ўйлари аста-секин вазминлашиб, алами тарқала борди, кўз ўнгиди Наттининг кулбаси олдидаги буталар билан қопланган тасмадаккина очиқ жой намоён бўлган пайтга келиб йигитча, гарчи чаққоқ ҳаракатдан танаси нақ чўғдай қизиб турган бўлса-да, бутунлай ҳовурдан тушиб қолган эди. Мисс Темпл ўз хулқи-атворида амал қилган айнан ўша далилу исбот тарбия кўрган ҳамда маълум

мотли одам сифатида унинг ҳам хаёлига келган бўлиши мумкин. Борди-ю шундоқ бўлса, у чоғда Элизабет нафақат йигитнинг назаридан қолмадигина эмас, балки обрўйи янада ортиб кетгани эҳтимолдан холи эмас.

Эдвардс эшакларни бошидан баландроққа кўтарди, шунда қайиқ тўғри қирғоққа қараб учиб бориб, ўзи қўзғатган тўлқинда чайқала кетди. Йигит олдин атрофга эҳтиёткорона ҳамда бадикқат назар ташлаб чиққач, миттигина ҳуштакчани лабига босди-ю, уни узундан-узун, чуриллатиб чалган эди, кулбанинг орқа томонидаги тоғ бағрида акси садо таралди. Наттининг итлари пўстлоғу қобиқдан қурилган уйчаларидан отилиб чиқиб, жон-жаҳдлари билан ҳуриганча, буғу терисидан эшилган тасмаларини узгундай бўлиб қутуриб юлқина кетдилар.

— Бас-бас, Гектор, тинчлан, — деди Эдвардс иккинчи марта, биринчисидан ҳам ўтқирроқ ҳуштак чалгач.

Бироқ бу гал ҳам жавоб бўлмади. Оливернинг овозини таниб, бегона одам келмаганига ишонч ҳосил қилган итлар эса уяларига кириб кетдилар яна.

Эдвардс қайиқни қирғоққа яқинлатиб, сакраб ерга ўтди-да, дўнгликка кўтарилиб, кулба эшиги олдига келди, ғалақаю тамба-тирговларни тезгина очди, ичкари кириб, ортидан эшикни ёпди.

Теварак-атрофда, бамисли бу овлоқ ерларга ҳеч қачон инсон қадами етмагандек, осудалик ҳукмрон эди; фақат кўл ортидаги кентдан тўқмоғу болғаларнинг тинимсиз босинқи гурсиллаши эшитилиб турарди.

Чорак соатлар чамаси фурсат ўтгач, йигитча тагин остонада пайдо бўлди. Эшикни беркитиб, итларни эркалатиб чақириб қўйди. Итлар эса ўзларига таниш овозни эшитибок отилиб чиқди уяларидан. Гекторнинг шериги худди бойлоқдан ечиб юбор деб ялинганнамо гингшиб ва акиллаб Эдвардсга қараб юлқинди, аммо қари Гектор тўсатдан тумшугини олға чўзиб ҳавони искаганча, бир миль наридан эшитиладиган қилиб қаттиқ ув тортди.

— Ҳа ўрмон дайдиси, нимани пайқадинг? — деди Эдвардс. — Агар бу бирор ҳайвон бўлса — шунчалик кулбага яқинлаб келибдими — энг қўрқмас ҳайвон, борди-ю одам бўлса, энг мард одам экан.

Эдвардс қачонлардир кулба ёнига қулаб тушган қарағай устидан ҳаклаб ўтиб, кулбани жануб ёқдан

эсгувчи шамоллардан тўсиб турадиган дўнгликдан қўйига тушган эди, Хайрем Дулитлнинг лип этиб кўзга гашланган ва яна ўша ондаёқ мазкур жентльменга хос бўлмаган чаққонлик-ла буталар орасида ғойиб бўлган бесўнақай гавдасини кўриб қолди.

«Бу одамга нима керак экан ушбу ерда? — пичирлаб қўйди Оливер ичида. — Афтидан, бу шунчаки бир қизиқишга ўхшайди, ахир жамики кент аҳли мубталоку шундай дардга. Лекин ҳушёрроқ бўлишим керак, тагин худонинг қаҳрига учраган турқи-таровати ногаҳитларга ёқиб қолиб, уни ўтказиб юборишмасин!»

Йигит эшик ёнига қайтиб, уни янада ҳафсала билан, зичлаб ёпди, ҳалқа-зулфинидан занжир ўтказиб, қулфлаб қўйди.

«Бу лўттивоз қонун бировнинг уйига бостириб киришни таъқиқлашини ҳаммадан кўра яхшироқ билиши керак-ку!»

Шу ўй билан кўл қирғоғига қайтган Эдвардс қайиқни сувга туширди-да, эшкакни ишга солиб, орқага суза бошлади.

Кўлда олабуға қармоққа айниқса яхши илинадиган ҳаммага маълум бир нечта жой бор эди. Улардан бири худди овчи кулбасининг рўпарасида, олабуға янаям кўпроқ иккинчиси эса биринчисидан бир ярим миль нарида, кўлнинг ўша қоя соябондай туртиб чиққан соҳилида эди. Оливер Эдвардс ўз қайиғини биринчи ов ерига қараб ҳайдаб борди-да, бирон дақиқалар чамаси эшкакларни сувдан чиқариб ўлтирди: у шу ерда қолиб, кулба эшигидан кўз узмай пойлашини ҳам, нарига сузиб, ов мўл бўладиган жойга боришини ҳам билмай иккиланиб қолган эди. Бироқ шу пайт сувда йилтираб келаётган қобиқ қайиқ билан ундаги икки одам қорасига кўзи тушди-ю, Кўн Пайпоқ билан могоканин дарров таниди. Ана шу ҳол жумбоқни ҳал қилди-қўйди. Орадан бир неча дақиқа ўтмаёқ йигит балиқ овлаётган дўстлари қаватига бориб қўшилди, дарҳол ўз қайиғини ҳиндунинг енгил қайиғига шатакка боғлади.

Иккала қария йигитчага очиқ чехра-ла бош ирғаб қўйишди-ю, бироқ машғулотларини ҳам тўхтатишмади, ҳолатларини ҳам ўзгартиришмади. Оливер ҳам худди шундай индамайгина хўракни қармоққа ўтказиб, сувга итқитди.

— Бизнинг вигвамимизга борганмидинг, ўғлим? деб сўради Натти.

— Ҳа, тинчлик у ерда, фақат сквайр Дулитл атрофда ўралашиб юрипти. Лекин ҳечқиси йўқ, эшикни яхшилаб қулфлаб келдим, иннайкейин, у жудаям қўрқоқ одам, итларга яқин йўлагани юраги бетламайди.

— Бу нусха кўпдаям яхши одаммас, — деди Натти; у олабуғани тортиб олиб, қармоққа тагин хўрак ўтказди. — Шу менинг кулбамга тумшугини суқсам деб ўлиб-қутулиб уриниб ётгани-уриниб ётган. Ҳар гал учрашдик дегунича деярли тўппадан-тўғри шунга шаъма қилади. Лекигин мен гапни бошқа ёққа буриб юбораман-у, мистер Дулитлнинг гапи ичида қолиб кетаверади. Башарти қонунни шарҳу тафсирини Хайремга ўхшаган майда одамларгаки топширишаётган экан, демак, унинг уруғи жудаям кўпайиб кетган кўринади.

— У калтафаҳмдан кўра кўпроқ доғули бўлмаса деб қўрқаман, — деди Эдвардс. — Анави содда-гўл шерифни истаган кўйига солиб, лақиллатиб юрибди. Бу сурбетнинг беадабларча синчковлиги бизга бирор кўнгилхиралик келтирмаса эди.

— Агарда у кулбам атрофида ҳаддан зиёд сандироқлайдиган бўлса, паққа отаман-қўяман, — деди Кўн Пайпоқ хотиржамгина.

— Э-йўқ, Натти, қонун — бу, қонун, уни бузиш мумкин эмас. Йўқса бошинг маломатда қолади, бу эса ҳаммамиз учун катта кулфат бўлади.

— Ростданми, ўғлим? — деди овчи ва йигитга дўстона ҳамда ошкора қизиқсиниш-ла қараб қўйди. — Жисмингда, бўтам, софу қайноқ қон гупурияпти. Мен буни судья Темплнинг, оламда бор ҳакамлардан истаганининг башарасига шартта айтишдан ҳам тоймайман. Сен нима дейсан, Жон, Оливер содиқ дўст, ўз қадрдонларига хиёнат қилмайди, деб тўғри айтяпманми?

— У делавар, менинг биродарим, — дея жавоб қилди могиқан. — Навқирон Бургут жасур, у сардор бўлади. Кейин, ҳеч қандай фалокат ҳам рўй бермайди.

— Хўп, яхши, яхши, — уларнинг сўзини бўлди йигит пича тоқатсизланиб. — Бу тўғрида ортиқ гапирмайлик, қадрдон дўстларим. Ҳатто менга нисбатан меҳр-оқибатли муносабатларнинг самарасида туғилган бундай хислату фазилатларга эга бўлмаган тақдиримда ҳам, имонларинг комил бўлсинким, мен бир умр сизлар

билан биргаман, бошга мусибат тушганда ҳам, яхши кунларда ҳам.

Қариялар жим бўлишди: кўриниб турибдики, йигитнинг сўзига итоат этишга ўрганиб қолишган.

Учовлон ҳар қайсилари ўз қармоқлари билан машгул бўлиб, бирмунча вақт сукут сақлашди.

— Кўлнинг сатҳи қандай антиқа, сип-силлиқлигини қаранглар-а! — деди Эдвардс ниҳоят, унинг ўртадаги жимликни бузиш учунгина гапиргани билиниб турарди: суҳбатни айнан ўзи қайтадан тиклаши лозимлигини дилдан ҳис этаётганди шу топда. — Уни мана шундай тинчу осойишта кўрганмисан сира, Натти?

— Отсегони мана қирқ беш йилдан берига биланман, — деб жавоб қилди Кўн Пайпок, — бемалол айта оламанки, бу ердаги сою анҳорларнинг сувидан зилолроқ сувни, бу ердагидан аълороқ балиқни бутун мамлакатни излаб тополмайсан. Бир замонларда бу ерларда хўжайину эгаси деган нарса-йўқ эди, ҳа-ҳа! Қандоқ дориламон яшарди-я Натти Бампо ўша пайтларда. Ов-илвасин кўнглинг тусаганича эди. Аҳён-аҳёнда тоғ ошиб ўтадиган овчи делаварлар бўлуғи ёхуд қўлида қурол билан чангалзор ўрмон оралаб қоладиган бирон ирокез қароқчини айтмаганда, ҳеч ким бу ерларга эгаликни даъво қилмас ва мендан бошқа ҳеч бир кимса қадам қўймасди ҳам бу ерларга. Уёқда, водийда, бу ердан мағриб томонга икки ёки уч француз келиб жойлашганди — улар ҳинду аёлларга уйланишган эди, кейин десанг, гоҳо-гоҳо Олича водийсидан шотландлар билан ирландлар келиб туришар, олабуга ёки хонбалиқ овлагани мендан қайиқ сўраб олишарди. Ҳеч зог дахл қилмасди менга, ана шунақанги фаровонлигу дориламонлик эди-да ўзиям! Иннайкейин, Жон йўқлаб турарди. Уша замонларда бу ерлар қандоқ бўлганини Жон яхши билади.

Могикан бошини буриб, қўли билан ўз одатича гапига қўшилганини билдирувчи маънодор ишора қилди-ю, делаварчалаб сўзлай кетди:

— Бу замин менинг элатимники эди. Сардорлар кенгашида биз уни биродарим Ут Ямларга тортиқ қилишга қарор бергандик. Делаварлар тортиқ қилган нарса, сув абадий оқиб тургани янглиғ, абадул-абадга берилади. Кенгашда Лочинкўз ҳам тамаки сумагини буруқситиб ўтирарди, негаки биз уни севардик.

— Йўқ, йўқ, Жон, — деди Натти, — мен сардор

эмасдим, бу жабҳада ҳеч вақога етмайди ақлим, бунинг устига теримни ҳам туси оқ. Илло бу ерларда ов қилишнинг ўзгача гашти борийди, бўтам, агар Мармадьюк Темплнинг қаппайма ҳамёнию қонуннинг қинғир йўллари бўлмаганида, токи шу кунларгача ўшандоқ қолиши тайин эди.

— Леқин мен тоғларда доимо ёлғиз тентиш, мана шу ажойиб кўлни танҳо кезиш зерикарли бўлгандир деб ўйлайман, — деди Эдвардс, соҳил ва гоҳ у, гоҳ бу ерда ўрмон билан қопланган тепаю адирларга жон бахш этган олтин бошоқлар ярқираган далаларни назардан ўтказар экан. — Яқин орада икки оғизгина дардлашиб, кўнгил ғашлигини ёзадиган ҳеч бир зот йўқлигидан наҳотки зерикиб, диққинафас бўлмагансан бу ерда?

— Йўқ, ёлғизликда зериккан эмасман сира, айтгандим-ку, ахир, буни, — деб жавоб қайтарди Кўн Пайпоқ. — Дов-дарахтлар барг ёзиб, кўлдан муз кетгач, бу ер мисоли жаннат бўлиб қоларди. Мана шу ўрмонларни эллик уч йилдан буён кезаман, қирқ йилдан ортиқ ўрмонда яшадим, бутун умрим бўйи кўнглимга янаям кўпроқ ўтиришиб қолган биттагина жойни кўрдим, уям бўлса фақат кўзимга яхши кўринганди, ов билан балиқ овлаш учун эмас.

— Қаерда экан ўша жой? — деб сўради Эдвардс.

— Қаерда бўларди, Кэтскилл тоғларида-да! Уёқларга баъзан бўри билан айиқ териси деб чиқардим. Бир гал эса ёввойи мушукнинг тулумини ясаб беришга буюртма олдим, ўшандаям ўша ёққа боришимга тўғри келганди. Ана ўша тоғда битта жой бор, халлоқи оламнинг беадад мулкини тамоша қилгим келиб қолган пайтларда ўшоққа чиқардим, гапимга ишонаверинглар, чеккан заҳматларимга, мокасимни тилка-тилка қилиб, тиззаларим шилиниб кетганига арзирди бу тамоша! Кэтскилл тоғлари қандоқлигини ўзинг биласанку, ахир, Нью-Йоркдан дарё бўйлаб буёққа сузиб келатганинда сўл томонингда кўрган бўлишинг керак уни. Бу тоғлар худди осмонга ўхшаш мовий, ўркач-ўркач чўққилари тепасида эса, Кенгаш Гулхани ёнида тамаки тутатган пайтларида ҳиндулар сардорининг боши устида тутун қандай сузса, булутлар худди ўшандай сузиб юради. Шундай қилиб, ўша ерда Баланд Қоя ва Юмалоқ Қоя бор, улар худди ота билан она ўз болалари даврасида тургандай, қолган жамики тоғу қоялардан

баланд юксалган. Лекигин мен гапириб бераётган жой дарёга яқинроқ, бошқалардан хиёл нарироқдаги тоғнинг чўққисида. Унинг баландлиги эллик футлар чама-сида-ю, локин бошдан-оёқ поғона-поғона зинадан иборат, тепасида турганингда назарингда унчалик баланд кўринмайди, бемалол сакраса бўладиганга ўхшайди.

— Хўш, нималарни кўрдинг ўша ердан? — яна сўради Эдвардс.

— Барини, бутун оламни, болажоним, — деди Натти кенг доира ясаб қулочкашлаганча қармоқни сувга ташлар экан. — Воган «Сопус» ни ёндириб юборган куни ўша ерда турган эдим. Гудзон бўйлаб кемалар қандоқ сузаётганини кўрганман, кўргандаям Саскуи-ханнадаги ҳув анави ясси туб кемадай аниқ-тиниқ кўрганман, кемалар эса ҳозир биз кўриб турган ясси туб кемага қараганда йигирма баробар олисроқда эди. Дарёнинг етмиш миль нарисигача кўзга ташланиб турарди, тепадан қараганда буралиб-буралиб кетган қириндига ўхшарди, дарёнинг кенглиги эса саккиз милдан ошади-я, ахир. Хэмпшир ерларидаги адиру тепаларни, Гудзоннинг тоғу тошли қирғоқларини — халлоқи олам яратган нарсаларнинг барию инсон қўли бунёд этган жамики нарсани кўрдим, ҳа, кўзим ўтган жойгача барини кўрдим, менинг кўзларим эса ўткир, шу боисдан ҳиндуларнинг менга қандай лақаб берганларини ўзинг биласан. Кўпинча Олбани жойлашган ерни кўриб-пайқай олардим, ўша куни, қирол қўшинлари «Сопус» ни ёқиб юборган кунларида эса, наздимда ўша ерда кўтарилган тутун димоғимга келиб урилаётгандай, хотин-халажнинг дод-фарёдини эшитиб тургандай бўлдим.

— Башарти кўз ўнгингда шундай манзара намоён бўладиган бўлса, шунча баландликка чиқиш учун чеккан заҳмату машаққатларингга арзиркан-да бу, деб ўйлайман.

— Шундоқ, агарда қуйидаги уй ва фермалар гугурт қутисидек, дарёлар мисоли тасмадек, тепаю дўнглар пичан гарамидек кўринадиган ярим миль баландликка чиқиб атрофни томоша қилиш кимгаки завқу қувонч бахш этса, унга маслаҳатим шуки, ўша ёққа чиқсин. Бундай манзара, сира тап тортмай айтаманки, кўзни қувнатади. Бу ўрмонларга дастлаб келиб жойлашган кезларимда, баъзи-баъзида диққат бўлиб, ўзимни якка-ёлғиз ҳис этардим. Ана шундай пайтларда Кэтскиллга

чиқардим-да, бир неча кунни ўша чўққида ўтказар, одамларнинг қандоқ яшаётганларини кузатардим. Локин, мана талай йиллардирким, ёлғизлик эзмай қўйди унчалик, бунинг устига тик тоғу тошлардан ўрмалаб чиқишга қариб қолганман. Ана ўша тоғдан икки миль нарида бир жой бор, кейинги вақтларда бот-бот борадиган бўлиб қолдим ўшоққа, тоғ тепасига қараганда кўпроқ ёқади менга ўша ер. У ерда ҳаммаёқни довдарахт қоплаган, кейин, нечукдир нашъалироқ.

— Қаерда экан ўша жой? — деб сўради Эдвардс, овчининг соддагина ҳикояси уни ниҳоятда қизиқтириб қўйган эди.

— Тоғда шалола бор. Деярли ёнма-ён жойлашган иккита кичик-кичик кўл лиммо-лим тўлиб, тошиб чиққан сув қоялар оралаб водийга қараб интилади. Бу тошқин сувлар йўлида мабодо шундай овлоқ жой учун бефойда иншоот қуриш зарурати туғилиб, тегирмон қад кўтарган бўлса, оқим унинг тошини бемалол айлантира олиши тайин эди, аммо ушбу Сув Сапчишини бунёд этган қўл бу ерларда тегирмон бино қилмаган эди. Сув тошу харсанглар оралаб айланиб-буралиб, дастлабига хонбалиқлар бемалол суза оладиган даражада оҳиста оқади, сўнгра эса, сакраш олдидан югуриб келган йиртқич янглиғ, пастга отилади-ю, тоғ буғу туёғи мисоли икки тармоққа ажраган ергача «учиб-елади» ва ўша тоғ тирқишига тушади гувиллаб. Оқим баландлиги икки юз фут келадиган биринчи остонадан қор кўчкисидай учиб тушиб, кенглиги эллик футлар чамасидаги тош майдончага қўйилади. Қоядан-қояга, тошдан-тошга сакрай-сакрай, бамисоли тоғ тирқиши тузоғидан халос бўлишга интилаётгандай, гоҳ у, гоҳ бу ёнга эгилиб-бурилиб, ахийри водийга чиқиб олмоқлик учун ўша ерда тўпланиб, куч йиғади.

— Бу шалола тўғрисида ҳеч қачон эшитмагандим, китобларда тилга олинмайди у.

— Мен умрим бино бўлиб бирорта китобни ўқимаганман, — деди Кўн Пайпоқ. — Кейин, бутун умри шаҳару мактабларда кечган одам ўрмонлар ўлкаси ажойиботлари хусусида ниманиям биларди? Э-йўк, ўғлоним, бу оқим ҳақида китоблардан ҳеч нима тополмайсан, илло у дунё яралгандан буён тоғлар сийнасида ўйноқлаб оқиб ётибди, уни кўрган оқ танлиларнинг сони эса ўн нафарга боради, бундан ортиқмас. Тоғ шалолани ярим доира тош девордай қуршаб олган.

Эсимда, пастда, биринчи поғона-остона ёнгинасида ўлтиргандим, шунда итларим тепадан отилиб тушаётган сув девори ортидаги тоғга югурганча кириб кетаркан, кўзимга қуёндай бўлиб кўринганди, ҳа, ундан катта эмас. Ўйлайманки, ўрмондан бундан кўра аълороқ жойни тополмайсан.

— Уёғига сув қаёққа боради? Қайси тарафга қараб оқади? Балки у Делаварга ирмоқлик вазифасини адо этар?

— Гапингга тушунмадим, — деди Натти.

— Бориб Делаварга қуйиладими?

— Йўқ-йўқ, у кўхна Гудзонга қуйилади. Тоғдан қочиб, ўйноқлаб-улоқиб оқишини айтмайсанми-я! Қоя туртиб чиққан ерда ўлтириб олиб, шундоқ ёнгинамдан сувнинг бижир-бижир кўликлари учиб ўтиб боришини соат-соатлаб кузатарканман, хаёлимдан қуйидагилар кечарди: мана ҳозир, кўз юмиб-очгунча бўлмай бу кўликлар яна сувга айланади, хилвату овлоқда бунёдга келган сув шўр денгиз тўлқинлари билан қоришиб, кемалар тубига тўшалади. Одам мана шундай табиат билан танҳо қолганида ўй-хаёлларга чўмади. Тикиласан-у, қаршингда Юксак Чўққидан шарққа томон ястанган, сийнасини минг-минг акрлаб чўзилиб кетган ўрмон қоплаган водийни кўрасан, чуқур даралару тоғ ёнбағирларида ҳам ўрмон; кузда буларнинг бари ўн минглаб камалак ранглари жамул-жам бўлгандай, ярқираб, ранго-ранг товланиб, кўзни қамаштиради.

— Ў-ҳў, жудаям гапга чечан чиқиб қолдинг-ку, Кўн Пайпоқ! — деди Оливер ҳайратланиб.

— Негадир тушунолмадим, — деди Натти яна.

— Демокчиманки, хотирлаш қонингни қизитиб юборди, кекса дўстим! У ерда охирги марта қачон бўлгандинг? Эҳтимол, анча бўлгандир-а бунга?

Овчи жавоб бермади. У сувга энгашиб, нафасини ичга ютганича, бир муддат нимагадир қулоқ солиб турди. Ниҳоят бошини кўтариб:

— Итларимни ўз қўлим билан боғлаб қўймаганимда, яна-тагин буғу терисидан янги тасма эшиб денг, Гекторимни тоғда ҳуриёттибди деб онт очишга ҳам тайёр эдим.

— Йўғ-э, бундай бўлиши мумкинамас, — деди Эдвардс. — Инида бойлоқ турганини ўз кўзим билан кўрганимга бир соатча бўлди-я.

Энди могикан ҳам қулоқ сола бошлади. Эдвардс қанчалик уринмасин, мағриб ёқдаги тоғ ёнбағирларидаги подаларнинг мўърашидан бўлак ҳеч нимани эшитмади. Шунда у ҳар иккала қарияга қаради: Натти кафтини карнак қилиб қулогига тутганча, могикан эса бутун вужуди-ла олға ташланган кўйи, шаҳодат бармоғини бигиз қилиб олға нуқиганча, қўлини юзи баробарида тутиб — бу билан у диққат деган ишорани бермоқда эди — туришар эди. Эдвардс, ўзининг фикрича, эшитилаётгандек бўлиб туюлган хаёлий овозларга овчиларнинг зўр бериб қулоқ солаётганларини кўриб қаҳқаҳлаб кулиб юборди.

— Кўнглинг тусаганича кулавер, — деди Кўн Пайпок, — лекигин итларим ечиб юборилган, ҳозир буғуни қувиб юрибди. Янглишишим мумкинамас. Сира-сираям хоҳламаган ишим бўлди-ку! Қонундан қўрққанымдан эмас, йўқ, буғу ҳозир ориқ, тентак итларим бекорга ўзини-ўзи қийнаб қўяди. Хўш, итлар ҳуриётганини энди эшитяпсанми?

Эдвардс сесканиб тушди: қулогига чиндан ҳам итларнинг вовиллагани чалинди. Аввалига паст эшитилиб турди, кейин, итлар қоялардан сакраб-ирғишлаб югураётганда аралаш-қуралаш акси садо таралди, ундан сўнг қулоқни қоматга келтиргундай вовиллаган товуш дов-дарахт билан қопланган бутун соҳилни тутиб кетди. Шовқин-овозларнинг ўзгариши лаҳзада содир бўлди-ю, Эдвардс қирғоққа тикиларкан, деярли ўша ондаёқ бир ерда зирк билан қизил деб аталгувчи бута шаббалари қимирлаб, нари-бери сурилганини, буталар орасидан бир буғу отилиб чиқа солиб ўзини сувга отганини кўрди. Яна итларнинг вовиллаши эшитилди-ю, буталар орасидан Гектор билан шериги иккови ўқдай отилиб чиқиб, тўғри сувга сакради-да, бошларини сувдан чиқариб, тап тортмай буғуни қува кетди.

XXVII б о б

Изин бекитмоққа, дам олишга ё,
Унга кўмаклашар бу тошган дарё.
Томсон.

«Йил фасллари»

— Қалай, қўрдинларми, ҳақ эканман-а! — хитоб қилди Натти. — Шамол буғу исини итлар димоғига олиб келган-у, улар чидаб туrolмай, юлқиниб бойлоқ-

дан бўшалган. Қараб турсин, бу қилмишларига яраша таъзирларини бериб қўй бир! Бу тўрт оёқли ярамаслар бошимга бирон касофатни орттирмаса гўргайди. Хей муттаҳамлар, қайт орқага! Орқага, қирғоққа қайт! Ҳаҳ, лаънати! Қайт деяпман, Гектор, йўқса қамчим пўстагингни қоқади-я, кекса қароқчи! Шошмай тур, қўлимга тушарсан-ку ҳали!

Итлар овчининг овозини танидилар. Худди овни бас қилгилари келмаётгандек сувда пича айланиб-ўралиб турдилар-да, кейин қирғоққа қайтиб, жонжаҳдлари билан ҳурий кетдилар.

Бу пайтда эхсонаси ёрилаёзган буғу сузишни давом эттириб, қайиқларгача бўлган масофанинг ярмига келиб қолганди, шунда тўсатдан янги хатарга кўзи тушди. Наттининг овозини эшитиб бир он серрайиб қолди, афтидан, орқага қайтиб, итлар билан жангга киришишга ҳам тайёрдай кўринди, бироқ овчилар қайиқни эпчиллик билан буриб, йўлини тўсиб қўйишди. Буғу ўзини четга оласолиб, кўл ўртасига қараб суза кетди, турган гапки у ғарбий соҳилга етиб олишни чамалаган эди. Балиқчилар ёнидан тумшуғини баланд кўтарганча сузиб ўтди, унинг ингичка, эгик бўйни олдида, худди кўп эшкакли кема тумшуғи тагидаги каби, сув қайнаб-кўпириб турарди. Буни кўрган Кўн Пайпоқда бирдан ҳаяжонланиш аломатлари намоён бўлди.

— Қулинг ўргилсин жонивор эканми! — деб юборди завқ-ла. — Шохини қара-я! Бутун усти-бошингни илиб қўйсанг бўлади. Шошма-шошма, ҳозир июль, кейинги ойдан буғу ови мавсуми бошланади-ку, ахир. Демак, этига аллақачон таъм кириб қолган бўлиши керак.

Натти шундай деганича, нима қилаётганини ўйлаб ҳам ўлтирмай, пўстлоқдан эшилган арқонни эшкакка боғлашга тушди. Сўнгра сакраб туриб, ана шу ногаҳоний қалқиб тургувчи аломатни сувга итқитганча:

— Эшкакни бос, Жон, кучинг борича бос! Атайлаб овчини йўлдан оздириб, васвасага соляпганга ўхшайди бу бефаҳм махлуқ! — деб қичқирди.

Ҳинду Эдвардснинг қайиғини зумда бўшатиб юборди-ю, эшкакни бир сувга ботирганди, қайиғи кўлда яшин тезлигида олға учиб кетди.

— Эсларингни йиғинглар, тўхтанглар! — дея орқаларидан қичқирди Эдвардс. — Қонунни унутиб қўйдинглар, дўстларим! Кентдан кафтдагидек кўриниб

турасизлар-ку, ахир, судья Темпл эса кимки бемавруд буғу овласа, суриштириб ўлтирмай, судга тортишга қатъий аҳд қилган-а!

Мазкур огоҳлантириш янграганда фурсат ўтиб бўлган эди. Ҳиндунинг қайиғи йигитнинг қайиғидан анча узоқлаб кетган, овга берилиб кетган иккала қария Эдвардснинг гапини эшитишмай қўйишган эди аллақачон. Бу пайтда буғу ўз таъқибчиларидан бор-йўғи эллик ярдча нарида эди, холос.

Танаси ила сувни мардонавор ёриб олға сузар, қўрқишу зўриқишдан баралла хириллаб-пишқирар, ҳиндунинг қайиғи эса ўзи ҳосил қилаётган тўлқинлар кифтида худди рақс тушаётгандек, дам парвозга ҳозирланган янглиғ баландга кўтарилар, дам шувиллаб пастга шўнғир эди. Кўн Пайпоқ милтиғини кўтариб, бошқатдан ўқ жойлади-ю, бироқ ўзини қандайдир иккиланиброқ тутаётган эди, нима қилари хусусида ҳали бирон қарорга келолмагани чамаси.

— Хўш, сен нима дейсан, Жон, отайми ё йўқ? — деб қичқирди у. — Ростини айтганда, ўзини ҳимоя қилолмайдиган бечора тилсиз махлуққа ўқ узгани ҳатто хижолат тортади киши. Хўш, гап бундоқ: башартики биз сувда эканмизми, уни бошқача усул билан қўлга киритишимиз лозим. Орқасидан қувиб боравер, Жон, қаёққа бурилишини кузат. Илондай абжиру қув бўлган чоғидаям, уни тутиб олиш ҳеч гап эмас.

Могикан дўстининг бу қадар ўзига ишонганидан кулимсираб қўйди-ю, лекин қайиқни куч ишлатишдан кўра кўпроқ эпчиллик ила ақл бовар қилмайдиган тезликда елишга мажбур этиб, олға ҳайдайверди илгаригидек.

— Буғу бошини буриб қараяпти! — деб қичқирди у тўсатдан. — Найзани итқит, Лочинкўз!

Натти ҳеч қачон овда фойдаси тегиб қолиши мумкин бўлган ҳар хил қуроолларини олмай чиқмасди кулбасидан. Милтиғини қўлидан қўймасди, қайиқда эса ҳамиша балиқ ови учун керакли жамики нарса муҳайё турар, Натти ҳатто қармоқ билан балиқ овлагани чиққан пайтларда ҳам, ўтин сақланадиган панжарасимон сават ҳам шу ҳисобда эди. Овчини кўп йиллик тажрибаси ана шундай эҳтиёткорликка ўргатиб қўйганди: ўлжа ортидан таъқиб эта бориб, неча-неча марталаб дастлабига ов учун мўлжалланган жойдан узоқ-узоқларга олислаб кетишига тўғри келган.

Биз хикоя қилаётган вақтдан бир неча йил муқаддам Кўн Пайпоқ ўзининг Отсего соҳилидаги кулбасини қолдириб, милтигини елкага осиб, итларини эргаштирганча бир неча кунга тоғларга йўл олди-ю, худо билади, қанча вақт йўқ бўлиб кетди, Онтарио сувларини бориб кўришга ҳам улгурди бу орада. Бир вақтлар икки, йўқса, уч юз миль йўлни босиб ўтиш писанд эмасди унга.

— Чапроқ ол, Жон! — буюрди Натти. — Чапроқ, яна чапроқ! Яна бир марта зўр бер эшакка, ана унда бехато теккизаман унга!

У найзани баланд кўтариб, камон ўқидай тез ит-қитди. Аммо буғу худди шу сонияда бурилиб қараб қолди, найзанинг узун дастаси жониворнинг шохига салгина сийпалиб ўтиб бориб, ҳеч қандай зиён-заҳмат етказмай, сувга ботиб кетди.

— Тўхта! — деб қичқирди Натти қайиқ нақ найза тушган жойдан шиғиллаб ўтиб бораётганда. — Қайиқни бирпас жилдирмай тур.

Найза айни ўша дамда сувдан қалқиб чиқди-ю, овчи чаққон ушлаб олди. Ҳинду қайиқни кескин бурди, ов яна давом этаверди, бироқ ана шу бир дақиқалик ҳаяллаш буғуга катта устунлик бахш этган ва айнан шу фурсат Эдвардснинг овчиларга яқинлаб келиш имконини берган эди.

— Бас қилсанг-чи, ахир, Натти! — уни кўндиришга уринарди йигит. — Қўй, бас қил деяпман сенга! Июлда ов ман қилинганини ўзинг биласан-ку, ахир!

Қайиқ буғуни деярли қувиб етаёзганди. У жон талвасасида, зўр бериб сузмоқда эди ҳануз; сағриси дам сув бетига қалқиб чиқар, дам яна кўринмай қолар, бўйни ёнидан атрофга мавжлар тараларди. Бу марду келишган махлуқ ўз ҳаёт-мамоғи учун мардона курашни давом эттирарди.

— Яш-шавор! — буғуни кўриб овчилик завқ-шавқи тошиб кетганидан, эҳтиёткорликни ҳам унутиб, қичқириб юборди Эдвардс қўққисдан. — Қаранглар, айланиб, гирдикапалак бўлиб қолди! Тезроқ ахир, кўлдан чиқариб юборманглар. Унгроққа ол, могокан! Шохидан ушлаб, арқон ташлайман унга.

Кекса ҳинду жангчининг қора кўзлари чақнаб кетди. Ҳозиргина хотиржам, деярли қилт этмай турганди, мана у тамоман ўзгарди-қолди. Қайиқ гирдобга

тушиб қолган пайрақа янглиғ шитоб-ла доира ҳосил қилиб айланарди. Буғу тўғрига қараб сузишга тушганди, қайиқ ҳам шигаб изидан қувди. Жонивор нажот излаб шартта бир томонга бурилди яна.

Доира ҳосил этиб суръат-ла ҳаракат қилинаётгани ҳаракат майдонини чеклаб қўяётган ва йигитнинг ўз ўртоқларидан узоқлаб кетмаслигига имкон бераётган эди. Таъқибдаги жонивор билан таъқибчилар йигирма мартача Эдвардснинг қайиғи ёнгинасидан, нақ эшакларига урилай-урилай деб шнғиллаб ўтишди, шунда йигит: жойидан қимир этмай, овни кузатиб турган, борди-ю керак бўлиб қолса, ўлжани ушлашда овчиларга ёрдамлашиб юборган ҳаммасидан маъқул, деган қарорга келди.

Кўп кутмади у. Буғу тўсатдан дадил унга қараб сузиб келаверди, чамаси у орқага, соҳилга қайтиб боришни, аммо итлар тинимсиз акиллаганча югуришиб юрган ердан нарироққа етиб олишни кўзлаганди. Эдвардс қайиқ тумшугидаги арқонни оласолиб, сиртмоқ ясади-ю, кучининг борича олға қараб итқитди. Сиртмоқ буғу шохининг бутоқларидан бирига илиниб қолди.

Буғу Эдвардс қайиғини бирон сониягина сургаб борди, бироқ шу пайт қаршисида Наттининг қайиғи ва Наттининг ўзи пайдо бўлди, у энгашиб туриб буғунинг бўғзига пичоқ санчди; ярадан тирқираб чиққан қондан сув қип-қизариб кетди. Буғу жон талвасасида типирчилар экан, бу пайтда овчилар қайиқларини яқинлатиб, бир-бировига боғлашди. Кўн Пайпоқ буғуни сувдан тортиб чиқариб, жони узилган танани қайиқ тубига ташлади. Овчи жониворнинг биқинини пайпаслаб ушлаб кўриб, бошини кўтарди-да, ёлғиз ўзи-гагина хос тарзда кулиб қўйди.

— Мана сизга Мармадьок Темплнинг қонунлари! деди у. — Шунақа гаплар, кекса Жон, қартайган овчининг қонини қиздириб юборади бу. Буғуни мана шундай йўсинда, кўлда овламаганимга талай йиллар бўлганди. Биласанми, болакай, буғуни эти чаккиямас. Яна шуни айтиб қўяйки сенга, қовурма буғу этини энг лаззатли таомлардан аълороқ кўрадиганлар ҳам топилади.

Йиллар юки остида, эҳтимол, ўз халқи чеккан уқу батлар юки остидадир, қадди букилган ҳиндуга туйқисдан жон битди, унинг туси қирмизи-қорамтир юзи

гўё талай вақтдан буён доримай қўйган шуур зиёсидан ёришиб кетгандай бўлди — қарияни томирда қонни гупуртирадиган қизгин, завқли ов ана шундай ҳаяжонга солганди. Тўғрироғи, бу ов овчилик завқшавқидан кўра кўпроқ унинг хотироти кўзгусида ўтмишдаги ҳали навқирон, билаклари кучга тўлган чоғларидаги кўнглини хушнуд этадиган жасоратлари хотирасини жонлантирган эди. Ҳар қалай у буғу тана-сини пайпаслаб ушлаб кўрди — зўр бериб эшкак эшганидан қўли қалтираётган эди, кулиб, маъқул деган маънода бош ирғаб қўйди. Кейин ҳиндуга хос тарзда таъсирли ҳамда вазмин оҳангда деди:

— Яхши эт.

— Биз, учовимиз ҳам, қонунни буздик деб чўчиб турибман, Натти, — деди Эдвардс. Оний қизишиш фурсати ўтиб, ҳаяжонлари пича босилган эди бу топда. — Лекин оғзиларингдан гуллаб юрманглар, шунда ҳеч зоғ ҳеч нимани билмай қолаверади. Фақат бир нарса қоронғи менга: иккала ит қандоқ қилиб бўшалиб қолдийкин? Жуда яхши эсимда, маҳкам боғлоқ турувди, ўзим текшириб кўргандим буни.

— Шундоқ ажойиб жониворнинг қутулиб кетаверишига чидаб туролмай, тасмани узиб кетган бўлишса керак, — деб жавоб қилди Натти. — Ана қара, бўтам, кўряпсанми? Бўйниларида тасманинг қолдиғи осилиб турибди. Қани, Жон, қирғоққа ҳайда, ҳуштак чалиб чақираман итларни, қандоқ бўшалганларини бир текшириб кўрай.

Қирғоққа ўтиши биланоқ овчи итларнинг бўйнидаги тасмаларни кўздан кечирди. Чехраси ғалати бир тарзда ўзгариб, шубҳаомиз бош чайқади.

— Пичоқсиз иш битмаган бунда, — деди у. — Тасмалар юлқиниб ҳам, чайнаб ҳам узилмаган, итларнинг тишини изи йўқ уларда. Йўқ, Гектор айбдормас, уни бекорга койиб юрибман.

— Хўш, унда тасмалар қирқиб юборилибди-да? — хитоб қилди Эдвардс. — Наҳотки бу доғули Дулитлнинг қўли бўлса?

— Агар ўзи учун хавfli бўлмаса, ҳамма иш келади унинг қўлидан, — деди Натти. — Айтгандим-ку боя, жудаям синчков, фикри-зикри бировнинг ишига тумшук суқишда. Лекигин менинг вигвамимга бунчалик яқинлашишдан эҳтиёт бўлгани маъқул эди.

Бу орада могикан тасмалар учини ҳиндуларга хос алоҳида синчковлик ила кўздан кечирди-да, делавар-чалаб:

— Булар ўткир, узун дастали пичоқ билан қирқилган, бу ишни қилган одам итдан қўрқаркан.

— Буни қаёқдан биласан? — таажжубланди Эдвардс. — Ахир сен буни ўз кўзинг билан кўрганнинг йўқ-ку?

— Менга қулоқ сол, ўғлим, — деди кекса жангчи, — пичоқ ўткир бўлган, чунки текис қирққан. Пичоқнинг сопи узун, итларга яқин бормаслик учун бу. Кейин, ўша одам кўрқоқ, йўқса у тасмаларни итнинг бўйнига тақаб қирққан бўларди.

— Жонимни тикиб онт ичаманки, Жон, сен янглишмаяпсан! — деди Натти. — Бу дурадгор Дулитлнинг иши. У итнинг уясига орқа томондан яқинлашган, пичоқни таёққа боғлаб ёки учига қистириб олиб, тасмаларни қирқиб юборган. Бу унчалик мушкул иш эмас.

— Бундай қилишни нима кераги бор экан унга? — ажабланарди Эдвардс ҳануз. — Ўзига ҳеч қандай зиёни тегмайдиган икки қарияни бекордан-бекорга ташвишга қўйиш нега керак бўлиб қолдйкин унга?

— Буёқларга бегона кишилар келгани ва ўзлари билан янгича удум-одатларини олиб келганларидан буён инсон қилмишини англаб етиш мушкул бўлиб қолди, ўғлоним. Илло жойига борсак, барини тузукроқ аниқлаб, билиб оламиз. Эҳтимол шунчаки қизиқсиниб, эрмак тариқасида қилгандир буни.

— Сенинг шубҳа-гумонларинг ҳаққоний. Хўш дегадан, мен ёш ва бақувватман, шу боисдан ҳам кулбага ўз вақтида етиб бориб, унинг ўйлаган режаларини амалга оширишига халал беришга улгурарман балки. Ана шундай одамга қарам бўлиб қолишдан худонинг ўзи асрасин-а!

Ҳиндунинг қайиғи сузишини осонлатиш ниятида бугуни йигитнинг қайиғига олишди, орадан беш дақиқалар чамаси фурсат ўтмаёқ чоққина, пўстлоғу қобиқдан ясалган қайиқ кўлнинг ойнадек силлиқ бетидан қирғоқ ёқалаб ела кетди ва ҳадемай қирғоқ туртиб чиққан жой ортида ғойиб бўлди.

Могикан йигитнинг қайиғида изма-из борар, Натти эса итларни чақириб, ёнида боришни буюрди-да, милтиғини елкасига осиб, кулбасига қуруқликдан етиб олиш мақсадида дўнгликка кўтарила бошлади.

Неларни ўйлайди, о кошки билсанг,
 Даҳшатли лаҳзада бечора бу қиз?
 Балки даҳшат уни лол қилиб қўйган,
 Балки алам, ҳасрат унинг дилида
 Қўрқувгамас, буюк кучга айланган?

Вальтер Скотт.
 «Мармион»

Кўлда ов давом этаётганида мисс Темпл дугонаси билан тоғда юқорилагандан-юқорилаб боришар эди. Ёш қизларнинг бунчалик узоқ ҳамда хилват жойларга кузатувчисиз, ёлғиз ўзлари боришлари ярамаслиги ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмаганди, ҳаммалари бу атрофларда бирор кимса андишали, покиза аёлни ранжитмаслигига амин эдилар. Эдвардс билан учрашган чоғдаги хижолатпазлик ҳамда ўзларини ноқулай ҳис этиш туйғуси йўқолган дугоналар энди ўз табиатлари сингари шўх-шодон ва соддагина гурунглашиб, ўйнаб-қувнаб боришарди.

Ўзлари эндиликда бот-бот даврасига тушиб туришларига тўғри келиб турадиган жамоат орасида йигит тутган мубҳам мавқеъга тааллуқли ақалли бирон сўз айтишларига унисига ҳам, бунисига ҳам, ҳатто юракдан сирлашган пайтларидаям, қандайдир бир кучли ва, эҳтимолки, мутлақо табиий туйғу изи бермаётганди шу маҳалгача. Башарти судья эҳтиёткорлик қилиб, у ҳақда зарурий маълумотларни тўплаган бўлсада, бу ишни у, афтидан, сир сақлашни лозим топганди. Дарвоқе, Шарқий штатларда бойлик ҳамда обрў-эйтибор орттириш йўлига эндигина қадам қўйган тузуккина маълумоти бор йигит-яланглар тез-тез учраб турар ва яхшигина илми бор йигитчанинг қашшоғона яшаши ҳеч кимни унчалик ажаблантирмасди. Эдвардснинг тарбия кўрганлиги хусусига келганда эса, бу ерда гап бутунлай бўлакча эди. Аввалига у синчковлик билан берилган ҳар қандай саволу сўраб-суриштиришларни терслик ила, совуқдан-совуқ, гоҳида эса ҳатто қўполлик билан чўрт кесиб қўя қоларди, йигитчанинг муомаласию хатти-ҳаракати аста-секин мулоимлашиб бораётгандай бўлди-ю, судья, агарда бу болада ўйлаб, бош қотириб кўрганида эди, ушбу ўзгаришни осонгина Эдвардснинг ҳозирда яхши жамоат даврасида эканига йўйиши мумкиниди. Бироқ аёллар

бундаини ишлар жабҳасида хийла топқир у зийрак-роқ бўладилар, шу сабабдан ҳам унчалик сергагу зийрак бўлмаган отанинг эътиборидан четда қолган нарсалар қизининг зукко назаридан қочиб қутулолмади. Эдвардс, табиийки, яхши тарбия кўрган одамдан кутиладиган жамғи хулқ-одоб, эҳтиром у назокат бобида, гарчи баъзан-баъзан хулқида тўсатдан ўзини тута билмаслик ҳоллари содир бўлиб турса-да, бирор ноҳўя қилиқ билан обрўйини тўккани йўқ. Луиза Грантга келганда эса, чамаси, китобхонага унинг киборона хулқ-атвор тартиб-қоидаларига кўпдаям аҳамият бермаслигини тушунтириб ўлтириш ортиқчадир балки. Бу мўмин-қобилгина қиз мазкур масалада ҳар қалай ўзининг алоҳида фикри ва ўзининг шахсий хулосасига эга эди.

. Дугоналар бораётган сўқмоқдан ора-сира Кўн Пайпоқнинг хиёлгина нарироқда, қуйида жойлашган яккаю ёлғиз кулбаси кўзга чалиниб қоларди.

— Бисотимдаги бутун сирларимни Наттининг кулбасидаги сир-синаотга жон-жон деб алмаштирган бўлардим-да! — деди мисс Темпл кулиб, у қоп-қора зулукдай жингала зулфини пешонасидан силкиб юборгани, чеҳрасида унга кўпдаям хос бўлмаган болаларча анойилик ифодаси акс этди. — Анави қўпюдан-қўпол қилиб терилган ходалар нималарни эшитгану нималарнинг шоҳиди бўлганини билолсам қани эди-я!

Мисс Грант ҳам айна шу лаҳзада кулбага қараётганди. Қиз ўзининг ювош боқувчи кўзларини кўтариб, шундай жавоб қилди:

— Ҳарҳолда улар мистер Эдвардсга таъна қилгудек ҳеч нима дея олмасалар керак, бунга имоним комил.

— Бўлиши мумкин. Улар бизга ақалли унинг кимлигидан хабар беришлари мумкин-ку.

— Лекин, азизам мисс Темпл, буни биламиз-ку, ахир! Холаваччангиз, мистер Жонс жудаям ишонарли қилиб тушунтирдилар-ку...

— Ҳа-а, қадрдон шерифимиз-а! Унинг кашфиётчи ақли нимага десангиз ҳам жавоб топиб беради. Бирон кун келиб Ричард Жонс файласуфлар тамал тошини ҳам топади. Лекин нима деди у ҳар қалай?

Луиза дугонасига ажабланиб қараб қўйди:

— Унинг ҳикояси тамоман ҳаққонийдек туюлди

менга, мисс Темпл, у ҳақиқатини гапирди, ишончим қатъий бунга. Мистер Жонс Натаниэль Бампо деярли бутун умрини ўрмонда ҳиндулар орасида ўтказганини, ана ўша ерда делавар қабиласининг сардори, могикан Жон билан дўстлашиб қолганини гапириб берди.

— Шунақа денг-а! Бу холаваччамнинг нақ ўзгинаси! Хўш, уёғи-чи?

— Уёғими, эсимда бори, мистер Жонс, Кўн Пайпоқ қандайдир жанг пайтида могиканни ўлимдан қутқариб қолганидан кейин айниқса икковлари қадрдонлашиб кетишган, деб айтганди.

— Ғоятда ҳақиқатга ўхшаб кетади, — деди Элизабет, овозида сабрсизлик оҳанги сезилиб турарди. — Лекин буларни биз сўзлашаётган мавзуга нима алоқаси бор?

— Сабр-тоқатли бўлишингизга тўғри келади, ази-зам Элизабет, нимага деганингизда мен мундоқ тузукроқ қилиб сўзлаб беришни уддалаёлмайман, балки ҳаммасини, қандоқ эслаб қолган бўлсам, ўшандайича, бир чеккадан гапириб берганим маъқулдир. Охирги гал кўришганларида отам билан мистер Жонс ўрталарида бўлганди бу суҳбат. Мистер Жонс инглиз қироллари ҳинду қабилалар орасига ёш-ёш жентльменларни, гоҳо кўшин офицер-зобитларини юбориб турганини, ана ўша вакиллар ҳаётларининг ярмини қаердадир маданий олам чегарасида ўтказганларини тушунтириб берди.

— Далиллар тарихий аниқлик билан берилибдику! Бэр гап шуми?

— Э-йўқ! Ҳукумат вакиллари, шерифнинг гапига қараганда, камдан-кам уйланишар экан ва... ва... улар ярамас, қабиҳ бўлишган шекилли, лекин... сизни ишонтариб айтаманки, Элизабет, мен шериф нимани ҳикоя қилган бўлса, ўшани айтиб беришман, холос...

— Яхши, яхши, аҳамияти йўқ буни, — деб унинг сўзини бўлди Элизабет.

Биррав бетига қизиллик тепчиди, лабларига табасум кўниб-учди, бироқ дугонаси на унисини ва на бунисини пайқай олди.

— Ўшанақанги одамлар ўз фарзандларига яхши маълумот беришга ҳаракат қилишар, кўпинча уларни Англияга жўнатиб, ҳатто коллежларда ўқитишар экан.

Мистер Жонс, Эдвардсинг билими доираси кенглиги ана шундан, деб тушунтирди. Шериф мистер Эдвардсинг деярли сизнинг отангиз ёки менинг отам, ёки ҳатто унинг ўзидай маълумотли одам эканини тан олармиш...

— Ҳа, у ҳеч шубҳасиз олимлик чўққисига етганку-я! Шундай қилиб, шериф могокан Оливер Эдвардсинг туғишган ёки иккиламчи бобоси эканига қатъий ишонади.

— Демак, мистер Жонсинг гапларини ўзингиз ҳам эшитган экансиз-да?

— Бу мавзуда бўлмасаям, кўп эшитганман. Бўламанни яхши биламан, оламдаги жамики нарса хусусида албатта ўзининг шахсий назарияси бор. Лекин қизик бутун теварак-атрофда ичкарига киргиси келган ҳар бир одам қаршисида эшиги меҳмондўстларча очилмайдиган яккаю ягона уй — Кўн Пайпоқнинг кулбаси эканини қандай изоҳларкан?

— Йўқ, бу тўғрида гап очилмади,— дея жавоб қайтарди кашининг қизи.— Лекин ўзимнинг ўйлашимча, иккала кекса овчи қашшоқ, бисотларида бор арзимас қақир-қуқирларини асраб-авайлаш учунгина шундай қилишади. Албатта, бойлик ҳам баъзан ортиқча юк бўлади-ю, аммо, мисс Темпл, сиз камбағаллик, ғирт қашшоқ бўлиш қанчалик оғир эканини тасаввур қилолмайсиз!

— Ишонаманки, сиз ўзингизни назарда тутмаётгандирсиз-а, Луиза? Шундай фаровон мамлакатда руҳоний одамнинг муҳтожликда яшаши ақлга тўғри келмайди.

— Йўқ, албатта, халлоқи оламнинг муруввату марҳаматига таянган бандани қашшоқ деб бўлмайди,— деб жавоб берди Луиза оҳиста, итоаткорона оҳангда,— аммо шундай муҳтожлик пайтлари ҳам бўладики, йўқчиликдан юрагинг эзилиб кетади...

— Лекин сизларнинг рўзгорингларда эмасдир-ку, азизам Луиза? — деди Элизабет ҳаяжондан жўшиб.— Наҳотки ҳақиқий йўқчилик жафосини тортган бўлсанглар?

— Эҳ мисс Темпл-а, назаримда, турмуш қийинчиликлари нималигини яхши билмайдиганга ўхшайсиз. Отам яқиндагина аҳоли кўчиб келган, одамлари жудаям бечораҳол ўлкаларда узоқ йиллар дин тар-

гиботчиси бўлган. Биз ўзимиз бир бурда нонсиз қолган кунлар ҳам бўлиб турарди. Егулик олгани ҳеч вақомиз йўқ, ҳайр-эҳсон сўрагани номус қилар эдик, отам ўзининг руҳонийлик шаънига иснод келтиришни истамасди. Неча-неча марталаб унинг ўзларининг бу фоний оламдаги танҳо дўстларию тасалли бергувчи паноҳлари эканини тушуниб, орқасидан гам-андуҳ-ла жавдираб қолган бемору оч-наҳор яқинлари изтироб чекиб ётган уйларни ўз ҳолига ташлаб чиқишига тўғри келмаган. Отам эса кашишлик бурчи даъват этган жойларга жўнаган, ўша кезларда ўз оиласи бошига қандай кулфатлар ёғилган бўлмасин, касби-корига нописандлик билан каролмаган. Эҳ, ич-этингни гам-ташвишу азобукубат кемириб ётган бир пайтда бошқаларга тасалли бериш қанчалар машаққатли-я!

— Лекин бу кунларнинг бари ортда қолган-ку, ахир! Ҳозир стангизнинг даромади рўзгор-тирикчиликларингга бемалол етиб турса керак деб ўйлайман. Ҳарҳолда шундай бўлиши керак... албатта шундоқдир-ов...

— Тўғри, ҳозир етиб турибди, — деб жавоб қилди Луиза, кўзларида ҳалқаланган ёш томчиларини яшириш ниятида бошқини кўксига ҳам қилганча. — Ҳозир етиб турибди, чунки бутун бошли онламиндан омон қолгани биттагина менман, холос...

Баногоҳ бундай тус олган суҳбат қизларни бўлак жамики нарсани унутишга мажбур этганди. Элизабет дугонасини кучоқлади, униси эса бир нафаслик гамалам исканжасида ҳўнграб йиғлаб юборди. Бироқ мана, Луиза мўмин-мулойим юзчасини кўтарди, қизлар буёғига индамай йўлга тушишди.

Бу вақтда улар тоғ тепасига чиқиб қолишган эди. Ҳаво жуда қизиқ кетди, шу сабабдан дугоналар йўлдан бурлиб, мухташаму азамат дарахтлар соя ташлаб, танга тетиклик бахш этгувчи, жазирама офтобда тепага минг машшаққат билан чиқилганидан кейин айниқса роҳатижон бўлиб туюлгувчи салқинлик ҳукм сураётган қалин ўрмон ичкарисига қараб юришди. Энди қизлар, худди келишиб олгандек, фақат йўлларида учраган нарса тўғрисидагина гаплашишар, ҳар бир дарахт, ҳар бир бутаю ҳар битта чечак дилу вужудларини ҳаяжонга солар эди.

Шу тахлит жарлик ёқалаб, Отсегонинг осудаю сўлим манзараларига маҳлиё бўлиб, водийдаги кенту қишлоқ-

лардан эшитилаётган ва табиат садолари ила қўшилиб-эмххта бўлиб кетаётган ғилдиракларнинг шовқини, болгаларнинг тарақа-туруқию одамларнинг овозига қулоқ солганча илгарилайверишди. Элизабет қўққисдан сесканиб тушди.

— Эшитяпсизми, Луиза? — деди у ҳаяжонланиб. — Гоғнинг қаеридадир гўдак йиғлаяпти. Шу яқин атрофда одамлар бошпанаси борлигини билмас эканман. Эки бирорта болакай адашиб, ота-онасини йўқотиб қўйганмикин-а?

— Ҳа, тез-тез бўлиб туради бунақа иш, — деб жавоб қайтарди Луиза. — Юринг, овоз келаётган томонга борамиз. Тагин ростданам бирортаси йўлдан адашиб қолиб, очликдан ўлай деб ётган бўлмасин...

Дугоналар ҳазин, паст йиғи овози келаётган ерга тезроқ етиб боришга ҳаракат қилиб, одимларини жадаллатишди.

Табиат жўшқин тасаввурот тухфа этган Элизабет наздида бир неча бор жафокаш жабрдийдани кўргандек ҳам бўлди, ана шундай сониялардан бирида Луиза қўққисдан унинг қўлидан маҳкам ушлади-ю, орқасидаги алланимани кўрсатганча нидо солди:

— Итга бир қаранг-а!

Аскар ёш бекасининг амри билан уясидан чиқиб келган дақиқадан эътиборан соҳибаси изидан қолмай эргашиб келаётган эди. Аммо қарилик аллақачонлароқ итни илгариги эпчиллигу шўхликлардан маҳрум этганди, шул сабабдан ҳам қизлар бирон манзарани томоша қилмоқ ёхуд қўлларидаги гулдастага яна бирор гулни қўшмоқлик ниятида тўхташлари биланоқ бақайбат олапар чўзилиб оларди-да, кўзларини юмганча, яна ўрнидан туриш фурсатини кутиб ётарди. Итнинг бепарвою локайд қиёфаси шу топдаги ҳимоячилик ролига камдан-кам ёпишиб тушарди. Аммо-лекин Элизабет Луизанинг нидоси билан орқага ўгирилиб қараганида итнинг бошини қўйи солинтирган қўйи олд томонда, узоқдаги алланимага тикилиб қолганини, юнги қўрқувданми, ғазабданми тикка-тикка бўлиб ҳурпайиб кетганини кўрди. Тўғрироғи, бунинг сабаби ғазаб эди, зотан Аскар паст, бўғиқ товуш билан ириллар ва тишларини шунақанги ғижирлатар эдики, агар ўзининг тўрт оёқли вафодор дўстини билмаганида бекасининг ўтакасини ёриб юбориши тайиниди.

— Тинчлан, Аскар, тинчлан! Нимани кўриб қолдинг, ўзимни ботиргинам?

Унинг овозини эшитиб олапарнинг газаби сусай-
дигина эмас, балки кучайди ҳатто. У қизлар ёнига
эмаклаб келиб, бекаси оёғи остида чўнқайганча, ора-
сира дарғазаб калта-калта вовиллаб, тобора баланд-
роқ ириллайверди.

— Нимани кўриб қолдйкин у? Бирорта ҳайвонни
бўлса керак-да, — деди мисс Темпл.

У Луизага ўғирилди — дугонасининг рангги мурда
нинг тусидек пага бўлиб кетган, қалтираётган бар-
моғи билан бир дарахт бутоғини кўрсатар эди. Элиза-
бет шунда шартта ўша ёққа бурилиб қаради-ю, ҳам-
лага ҳозирланиб турган пуманинг¹ даҳшатли
тумшуги билан ўтдай чақнаган кўзларини кўрди.

— Қочдик! — дея қичқирди Элизабет, жонҳолатда
Луизанинг қўлини чангаллаб.

Бироқ дугонаси бирдан чайқалиб кетди-ю, ўша
замонок беҳуш йиқилди.

Элизабет дўстини хавфу хатар дақиқасида ташлаб
қочадиганлар тоифасидан эмасди. У дарров ҳушсиз
ётган Луиза қаршисида тиззалади-ю, дугонасини ҳу-
шига келтиришга тиришиб, кўйлаги ёқасини йиртди,
айни чоғда тўрт оёқли дўстига далда беришни тўх-
татмади.

— Дадилроқ бўл, Аскар, чўчима! — овози титрай
бошлаганига қарамай қичқирарди у. — Дадилроқ
бўлсанг-чи, дадилроқ, содиқ Аскарим, ҳа, дадилроқ
бўл.

Худди шу пайт иттифоқо улар ҳозиргача пайқа-
маган пуманинг хийла катта бўлиб қолган боласи
ерга сакраб тушди, у онаси турган қорақайиннинг
остида ўсган арчада экан. Гарчи важоҳати анча ваҳи-
мали кўринса-да, бу тентак махлуқча онасининг овози
ҳамда ҳаракатларига тақлид қилар, бу қилмишлари
ғалати бир тарзда ўйинқароқ мушук боланинг шўх-
ликлари билан уйғунлашиб кетарди. Орқа панжалар-
ига тиралиб тикка турганча, олдинги панжалари би-
лан, худди мушуклар қилгандек, дарахт пўстлогини
тирнай бошлади. Кейин думи билан ўзини саваганича
биғиллаб, ерни тирнаб, минг бир мақомда ўзини даҳ-
шатли пума кўрсатишга тиришиб, ўйинқароқликка ту-
шиб кетди.

Бу пайтда Аскар жойидан қимирламай, орқа оёқ-

Америка ўрмонларининг ёввойи мушуги.

ларяда салгина кўтарилиб, кўкрагини ерга қапиштирган кўйи олға сапчишга шай бўлиб, кўзлари ила пума билан боласининг қилт этган ҳаракатигача кузатиб турди. Пума боласи эса ҳар бир ўйноқлаб-ирғишлашида итга тобора яқинлаб келаверди. Учовининг ириллаб-биғиллаши борган сайин ваҳимали тус оларди, мана болача ўзи чамалагандан олисроқ сакраб, нақ олапарнинг олдига келиб қолди. Қулоқни тешиб юборгудек вағиллаш янгради, олишув шовқини кўтарилди, орадан лаҳза ўтмаёқ бари тугади. Аскар пума боласини шунақанги куч билан тишлаб ирғитиб юбордики, у учиб бориб дарахт танасига зарб билан урилди-ю, ерга шалоп этиб тушиб, тил тортмай қолди.

Элизабет ушбу қисқагина олишувни кузатаркан, олапарнинг йиртқич боласини бирпасда суробини тўғрилаганидан қувониб кетди, аммо худди шу онда дарахт тепасидаги пума йигирма фут баландликдан тўппа-тўғри итнинг устига сакради. Шундан сўнг нималар содир бўлганини тасвирлашга сўз ожизлик қилади. Икки махлуқ қулоқни батанг қилгудек ўкиришганча, бир-бировига чирмашиб, ғужанак бўлиб хазон устида уёқдан-буёққа копток мисоли думалашарди. Беҳуш ётган дугонаси тепасида тиз чўкиб ўлтирган мисс Темпл олишиб-булғашаётган рақиблардан кўз узмасди. У даҳшат ичра, айни чоғда бутун диққат-этибори билан кузатиб ўлтираркан, ўз тақдири ана шу олишув оқибатига боғлиқ эканини деярли эсдан чиқараёзган эди. Ўрмон зурриёдининг ҳамлалари шунчалар қудратли ҳамда шиддатли эдики, гўё танаси доимо ҳавода учиб юрганга ўхшарди. Ит рақибининг ҳар бир човутини мардона қарши оларди. Пума олапарнинг ўзи нуқул мўлжалга олган жойи — курагидан тишлаб олди, шунда ҳаммаёғини қутуриб кетган ёввойи мушук тирнаб-юлқиб ташлаган, ўнлаб жароҳатланган еридан оқаётган ўз қонига беланган кекса Аскар даҳшатли ғанимини мисоли бир патдай устидан итқитиб ташлади-ю, орқа панжаларига қалқиб, тишларини иржайтирганча тап тортмай яна жангга ташланди. Бироқ ёши бир жойга бориб қолганидан, бунинг устига сўнгги йиллар давомида умри бекорчиликда ўтганидан қўрқмас жониворнинг хийла кучи қирқилган, илгариги жасоратининг ўзигина қолганиди, холос. Лекин, мана, қутуриб кетган йиртқич беқиёс бир сакрашда олапар етолмайдиган жойга бориб тушди. Ит

жон-жаҳди-ла рақибаси устига ташланишга беҳуда уринарди. Ниҳоят пума тагин ўзининг қари ганими устига ташланишга муваффақ бўлди, лекин бир сониягина тура олди ўшандай. Ит ҳаддан зиёд зўр бериб, бор кучини жамлаб, уни яна ерга улоқтирди. Аммо Аскар мушукнинг биқинига ғарчча тиш ботирган пайтда Элизабет унинг бўйнидаги икки махлуқ олишаётганида доим ялтираб турган мис бўйинбоғи шундоқ қонга беланганини кўрди-ю, ўзининг тўрт оёқли дўсти ҳадемай жонсиз қулашини фаҳмлади. Пума бир неча марта кетма-кетига биқинидан ғарчча тишлаб турган чакадан халос бўлишга уриниб кўрди, бироқ ҳаракати зое кетди. Олапар туйқисдан орқасига шилқ этиб тушди, танаси чангак бўлиб тортишиб-силкинди-ю, ўша заҳотиёқ тек қолди. Бечора Аскарнинг куни битган эди.

Эндиликда Элизабет батамом даҳшатли пуманинг изми-ихтиёрида эди. Тиз чўкиб ўлтирган қизнинг нигоҳи бирровгина қутурган йиртқичнинг кўзлари ила тўқнашди. Айтишларича, махлуқлар баъзан инсон нигоҳи-кўзидан чўчирмиш. Эҳтимол, айнан шунинг учун ҳам пума дарҳол сапчимагандир қизга. У итнинг ёнига келиб, ҳалок бўлган рақибини искади, сўнгра ўлган боласини искади шунингдек. Кўзлари ёниб, думи билан икки биқинини савай кетди, кенг панжаларидаги қармоқдай-қармоқдай тирноқлари тикрайди...

Мисс Темпл қилт этиб қимирлолмасди. У йиртқичдан кўз узмасди. Юзи докадек бўзариб, лаблари унсиз даҳшат ичра хиёл очилиб қолганди.

Мана, машъум хотима дақиқаси ҳам етиб келгандек эди. Соҳибжамол қизнинг гавдаси муқаррар зарбани кутиб итоаткорона букила бошлаган ҳам эди, тўсатдан орқа томонида барглар шивирли элас-элас эшитиб қолди.

— Жим! Эҳтиёт бўлинг... — деб шивирлаган товуш эшитилди. — Хиёл энгашинг, шляпангиз тўсиб турибди, боши кўринмаяпти менга.

Нима қилаётганини фаҳмлаб етишдан кўра кўпроқ ҳис-туйғусига итоат этиб, бошини кўксига қилиб энгаштирди қахрамонимиз. Тепкининг чиқ этгани эшитилди, чувиллаб ўқ учиб ўтди, кетма-кетига ўзини ўзи тишлаб, теварагидаги шох-шаббаларни синдирганча ерда уёқдан-буёққа думалаб-ағанаётган йиртқичнинг қутуриб бўкириши янгради. Дам ўтмаёқ буталар орасидан Кўн Пайпоқ отилиб чиқди-ю:

— Буёққа, Гектор, буёққа, кекса тентак! У ҳали сапчий олади, мушукларни жони қаттиқ бўлади-я! — деб айюҳаннос солганича пумага томон ташланди.

Натти қизларни мардонавор пана қилган кўйи милтигини қайта ўқлади; яраланган пума ваҳимали ўкириб, зўр бериб сапчишга уринарди — унга гўёки қайтадан куч битиб, шашти-шиддати қайтганга ўхшарди. Аммо Натти милтиги оғзини ёввойи мушукнинг калласига тиради-ю, шу ўқ узишида уни тил торткизмай қўйди.

Элизабет ушбу топда гўё ўзини қайтадан дунёга келгандек ҳис этарди. Қаҳрамонимиз табиати-вужудида хавфу хатарга мардларча тик боқиш маҳорати мавжуд эди, хавф қанчалик даҳшатли бўлса, қиз ичдан ўшанчалик кўп қаршилиқ кўрсатарди унга. Лекин ҳар қалай Элизабет аёл зотидан эди, холос. Борди-ю пумага дуч келган чоғида ёлғиз ўзи бўлганида, унинг ўткир зеҳнию топқир ақли бунинг бирон чорасини шипшиган, қиз бир иложини қилиб қутулиб қолган бўлармиди, бироқ ҳозир дугонаси беҳуш ётганди, Элизабет уни ташлаб кета олмасди. Кейин, рақибининг қиёфаси нақадар даҳшатли бўлмасин, Элизабет бирон лаҳза ундан кўз узмади, шу воқеадан сўнг яна анча маҳалларгача у хаёлан ўша куни бошидан кечган кечинмаларга қайтиб юрди; йиртқичнинг ҳар бир ҳаракати ҳақдаги қутқули хотиралар ҳатто тушларига кириб, озмунча қийноққа солмади.

Кейин нима бўлганини — Наттининг қалпоғида энг яқин ариқдан сув олиб келиб, Луизани ҳушига келтирганини, халос этилган қизларнинг қанчалик тўлибтошиб, кекса овчини миннатдорчилик туйғуларига кўмиб ташлаганларини кўз олдига келтиришни китобхон ихтиёрига ҳавола этамиз. Натти Элизабетнинг айниқсанги жўшқин миннатдорчилигига жўнгина ҳамда очиққўнгиллик ила қулоқ солар экан, қизнинг ҳаяжондалигини фаҳмлаб, бироқ ўз қилмишига очиқошкора аҳамият бермай турарди.

— Бас, бас, мисс Темпл, — дерди у. — Яхши, яхши, бу ҳақда бошқа сафар гаплашармиз. Ҳозир бўлса юринглар, сизларни йўлга олиб чиқиб қўяй. Шунча нарсани бошдан кечириб, шунчалик койинибсизларки, ким билади, уйга тезроқ етиб олгиларинг келиб тургандир.

Улар ҳушсизликдан сўнг мажолсизланиб қолган Луизанинг одимига қараб секин-секин қадам ташлаб боришаверди. Йўлга чиққач қизлар, буёғига ўзимиз етиб оламиз, деб ишонтириб, халоскорлари билан хайрмаъзур қилишди; зотан қаршиларида, худди суратлардагидек: олд томонда — кўл, водийнинг этагида — тасмасимон буралиб-айланиб оқаётган анҳор, уйлар тепасида — юзлаб оқланган ғиштин мўрилар — водийда жойлашган кентнинг намоён бўлгани далда берганди уларга.

Ҳозиргина жонларига қасд қилган йиртқич хайвоннинг тирноқларию тишлари зарбидан қутулиб қолган қизларнинг хаёлини шу топда қандай ўйлару қалбларини қандай ҳис-туйғулар банд этганини китобхонга тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ, буни унинг ўзи ҳам англаб-фаҳмлаб олади, шунингдек, у дугоналарнинг қалбида хавф-хатар таҳдид қилган таҳликали дамда ўзларини тарк этмаган халлоқи оламга нисбатан қанчалик миннатдорлик туйғулари, ҳамду сано жўш ураётганини ҳам тушунади, қизлар тоғдан қуйига тушгунларича бирдан ҳозиргина бошдан кечирганлари эсларига келиб қолганида, неча-неча марталаб ўзларини бир-бировларининг қучоғига отганларини, яна ва яна қутулиб қолганларидан қувониб, такрор-такрор шукрона ўқиганларини тасаввур эта олади.

Кўн Пайпоқ тоғ тепасида қуйилаб бораётган қизларни то қоралари йўл бурилишидан ўтиб, бутунлай кўринмай кетгунларига қадар кузатиб турди. Шундан сўнг у итларини чақирди, милтигини елкасига ташлади-да, тагин ўрмон ичкарасига йўл олди.

— Ҳа, шўрликларнинг роса капалаги учиб кетибди-да ўзиям, — ўз-ўзича мулоҳаза юритиб борарди у. — Бунақанги нарса ҳар қандай одамниям эсхонасини чиқариб юборади. Қаранг-а, ўрмонда пумага, яна-тагин боласи ўлдирилган пумага бетма-бет келиб қолишса-я! Яна билмадим-у, лекигин ярамасни пешонасидан эмас, тўғри кўзини пойлаш керакмиди балки. Локни мушукни жони савил бўлади, иннайкейин, мўлжалим ҳам чакки эмас, ахир боши билан думининг учидан бошқа ҳеч ерини кўрмаётгандим-да... Ҳей, ким у?

— Аҳволлар қандоқ, Натти? — овоз берди мистер Хайрем Дулитл, тўппа-тўғри ўзига қаратилган милтиқ оғзини кўриб шоша-пиша буталар орасидан чиқаркан. — Ия, шундоқ жазирама кунда ов қилиб юриб-

санми? Эҳтиёт бўл, қария, тагин қонун ёқангдан олиб юрмасин-а!

— Қонун? Э-қўйсанг-чи, мана қирқ йилдирки қонун билан айтишиб қолганимча йўқ, зотан хилватда яшайдиган мендай кекса овчини қонун-понун билан нима ишим боракан?

— Балки қонун олдидаги айбларинг унчалик катта эмасдир-у, лекин ўзинг тан ол, сен ҳар қалай гоҳида буғу отиб турасан. Умид қиламанким, Кўн Пайпок, кимки январь билан август орасида буғу отишни хаёлига келтирса, ўшанга беш фунт стерлинг ёки ўн икки долларру эллик цент миқдорида жарима солиниши маълум бўлса керак сенга. Судья бу масалада жудаям қаттиққўл.

— Тамоман ишонаман бунга, бу ерларда шундай ишларни амалга ошираётган одам тўғрисида нимаики десалар, барига ишонишга тайёрман.

— Такроран айтаман, ов мавсумидан ташқари пайтда ўлдирилган битта буғу учун беш фунт жарима солинади, судья уни ҳеч сўзсиз ундириб олади. Ҳа, айтмоқчи, назаримда, итларинг бугун эрталаб худди из қувиб бораётгандай акиллашди-ёв. Кўзингга қара, Натти, ишқилиб бошингга бир фалокатни келтирмасинда улар!

— Итларим ўзини қандай тутишни билади, — деди овчи бепарвогина. — Айт-чи, чақимчига қанчаси тегади?

— Чақимчи?.. Чақимчига қанчаси тегади?.. — магистратнинг¹ кўзлари кекса овчининг ўзига тик қадалган ҳалол нигоҳига дош беролмай, олма-кесак териб қолди. — Мен... чамамда, унга ярми тегади — ҳа, тўппа-тўғри, ярми. Лекин, ана, енгингга қон тегибди. Тагин эрталаб ов қилган бўлмагин?

— Бўлмасам-чи! — деди Натти ва маънодор қилиб бош чайқаб кўйди. — Ажойиб ўлжалик бўлдим-да!

— Шунақа де! — хитоб қилди магистрат. — Қани ўша ўлжанг? Ҳа, чакки ўлжа бўлмаса керак, негаки итларинг нима тўғри келса ўшанинг кетидан қувмасди-я.

— Менинг итларим ўзим кўрсатган ҳар қанақанги из кетидан қувади, — деди Натти кулиб. — Улар,

¹ Англия, АҚШда маҳаллий маҳкама ходими.

сквайр, мен буюрсам, сизгаям ташланади. Хей, буёққа, бақ-бақ, Гектор, буёққа, кўппаквойларим, буёққа, бақ-бақ!

— Биладан, биладан, итларинг жуда зўр, — деб жавоб қайтарди мистер Дулитл, шу заҳотиёқ оёгини иложи борича баландроқ кўтариб ташлашга ҳаракат қилиб, қадамини жадаллатаркан; итлар эгалари чақирганини эшитиб, аллақачон югуриб келган ва ҳозир муҳтарам магистратни искамоқда эди. — Қани ахир ўлжанг, Кўн Пайпоқ?

Сухбатдошлар анча тез юриб боришаётган эди, бироқ Натти ногоҳ тўхтади-да, милтиғи учи билан қалин буталарни кўрсатди.

— Ҳув ана, ерда ётибди ўлжам, — деди у. — Хўш, қалай, ёқдимми ўзларига?

— Шошма-шошма... Ахир бу судья Темплининг ити-ку! — деди Хайрем тўлқинланиб. — Эҳ, Кўн Пайпог-а, ўзингга судьядай душман орттириб нима қиласан-а?! Умид қиламанки, итни сен ўлдирмагандирсан?

— Сиз итнинг бўғзини кўринг, мистер Дулитл, — деди Натти ва камари остидаги пичоқни суғириб олди-да, ўзи кўникиб кетган чапдастона ҳаракат-ла қалта буғу тери камзулига артди. — Хўш, сиз нима деб ўйлайсиз, манави пичоқ билан шундай бўғизлашим мумкинмиди?

— Бўйни бутунлай тилка-тилка бўлиб кетибди, жароҳати даҳшатли, лекин пичоқни ишиямас бу. Унда ким қилди буни, ахир?

— Пумалар, сквайр, Улар орқангизда ётибди, кўришингиз мумкин.

— Пумалар? — такрорлади мистер Дулитл бами-соли акс-садодай ва ўша ондаёқ пошнасиди шунчалик тез айландики, шу топда ҳар қандай рақс муаллимининг ҳаваси келиши мумкин эди унга.

— Хотиржам бўлинг, сквайр. Улар, тўғри, иккита, лекигин биттасини ит тамомлаган, мен бўлсам иккинчисини гумдон қилдим. Шунчун қўрқманг, сизга тегмайди улар.

— Лекин буғу қани, нега кўрмайпман уни? — деб сўради Хайрем, ажабланиб атрофга аланглаб.

— Яна қанақанги буғу?

— Сен бугун эрталаб ўлдирганинг.

— Мен буғу ўлдирибманми? Ҳозир ким буғу овлар экан? Ахир буни қонун тақиқлайди-ку, — деди кекса

овчи. — Пума ўлдириш — бу, ўйлайманки, тақиқлан-маса керак?

— Ўлдирилган пума учун мукофот берилди, пул мукофоти... Лекин... лекин сенинг итларинг пума ҳам овлайдими?

— Ҳозиргина айтдим-ку, ахир — истаган жонзоти деб. Шунингдек одам овидан ҳам қайтмайди. Хей, буёққа, кўпспаквойларим, баҳ-баҳ!

— Ҳа-ҳа, эсимда, эсимда... Итларинг жуда аломат, Натти, жуда ғалати-да. Ҳайронман мен...

Натти яқингинадаги ёвуз душманининг калласини тиззасига олганча ерда ўлтирарди: у пичоқни чапдаст ишлатиб, пуманинг бош терисини шириллатиб шилиб олди.

— Хўш, сизни ҳайрон қолдирган нимаикан, сквайр? — дея мистер Дулитлга мурожаат этди у. — Ё ёввойи мушукнинг каллаҳомини кўрмаганмисиз сира? Гап бундоқ: сиз ахир магистратсиз-ку, мистер Дулитл, демак, менга мукофот олгани қоғоз ёзиб беришингиз керак.

— Мукофот олгани? — дея такрорлади Ҳайрем ва, худди буёғига нима қилишини билмаётгандай, бармоқлари учини пуманинг каллаҳомига теккизиб қўйди. — Олдин сенинг кулбанга кирамиз, ўша ерда қасам ичасан, ана ундан кейин қоғоз ёзиб бераман-да. Умид қиламанки, Инжилинг бордир? Қасам ичиш учун Инжил билан ибодатномани ўзи кифоя, холос.

— Менда қаёқдан китоб бўларди, — деб қуруққина жавоб берди Натти. — Иннайкейин, қонун талаб қиладиган Инжил ҳам йўқ.

— Ия, ҳамма учун, шу ҳисобда қонун учун ҳам, Инжил битта-ку, ахир, — қаршилиқ билдирди магистрат. — Шунинг учун ўша сенда бориям ярайверади. Юрақол, мушук-пушугингни шу ерда қўятур, уларни кераги йўқ-ку сенга, ахир. Қани кетдик, Натти! Инжилни ушлаб қасам ичасан, шундан кейин мен...

— Ошиқманг, сквайр, — деб. тўхтатди уни овчи, ўлдирилган пумаларнинг шилиб олинган каллаҳомини эран-қаран кўтариб, милтиғини елкасига ташларкан. — Ўлдирилган мушукларни ўз кўзингиз билан кўргангиздан кейин менинг қасам ичишимни нима ҳожати бор? Ё ўз кўзингизга ишонмайсизми? Яна одам Инжилни ушлаб қасам ҳам ичиши керакми сизга? Кўз олдингизда, ҳозиргина пумаларнинг калла тери-

сини шилиб олганимни кўрдингиз-ку. Борди-ю қасам ичишим шарт бўлса, унда судья Темпл шоҳидлигида қиламан буни.

— Менга қара, Кўн Пайпоқ, ҳозир ёнимизда на патқалам, на довот бор. Шундоқ бўлгач, бари бир кулбангга киришимизга тўғри келади, йўқса қоғозни қандай ёзиб бераман сенга?

Натти айёр магистратга қараб туриб, кулиб юборди.

— Менда патқалам билан довот нима қилади? Иннайкейин, бошимга ураманми уларни? Ахир, мен на ўқиш, на ёзишни биламан. Йўқ, мана бундоқ қиламиз: мен бу каллаҳомларни кентга олиб бораман, сиз бўлсангиз ўша ерда тегишлича қоғоз ёзиб берасиз. Жин урсин, Гекторнинг бўйнидаги тасма тортилиб роса торайиб қолибдими, яна-тагин итни бўғиб қўймасайди. Мабодо ўткирроқ пичоқ топилмайдими ўзларидан, сквайр?

Хайрем кекса овчи билан гапи тезроқ қовушиб кета қолиши дардида, сира иккиланиб ўлтирмай, унга ўз пичоғини узатди. Натти Гекторнинг бўйнидаги сирилиб қолган тасмани қирқиб, пичоқни эгасига қайтараркан, гўёки ноҳосдан айтгандай:

— Пўлати зўр экан,— деди.— Шу, назаримда, олдин ҳам бунга ўхшаган тасмаларни қирқиб юрганга ўхшайди.

— Тагин мени, итларимни бойлоқдан бўшатиб юборгансан, деб айбламоқчи бўлмагин? — деб юборди Хайрем қўрқиб кетганидан ҳар қандай эҳтиёткорликни ҳам унутиб.

— Йўғ-э, сквайр! Уйдан чиқаётганимда уларни бойлоқдан ўзим ечиб юбораман ҳамиша.

Магистратнинг афтида зоҳир бўлган, ўзи яшира олмаган қайрату таажжуб унинг бутун сир-асрорини фош этди-қўйди, бироқ Натти ўз тахминлари тасдиқисботига муҳтож эмасди. Аммо қариянинг кайфичоғлигию хотиржамлиги ғойиб бўлди, қаҳру ғазабга ўрин бўшатиб берди.

— Менга қаранг, мистер Дулитл,— деди-да, милтиғи қўндоғини дўқ эткизиб ерга қўйди,— бир камбағал бечоранинг кулбасида сизни қизиқтирадиган қандай нарса борлигини, нима сабабдан у ерга тезроқ кира қолсам деб сабрингиз чидамаётганини билолмадим. Қулоқ беринг, шартта бетингизга айтиб қўяй: менинг ижозатим билан икки дунёда остона ҳатлаб кулбам-

га киролмайсиз, борди-ю бугунгига ўхшаб теваарак-атрофида изғиб, искаб юрадиган бўлсангиз, сизни шунақанги зиёфат қилиб, шунақанги сийлайманки, уёгини ўзингиздан кўринг.

— Сени ҳам, Бампо, сўзларим ёдингда бўлсин, — деб қичқирди Хайрем, айна чоқда шоша-пиша жуфтакни ростлашга чоғланар экан. — Қонунни бузганинг маълум менга, магистрат сифатида мен сени бунинг учун жавоб беришга, ҳа-ҳа, шу бугундан қолдирмай жавоб беришга мажбур қиламан.

— Дағдаға-пўписаларингиз билан ўша қонунингиз жуда кўрқитиб юборди-да мени! — деди Натти бармоқларини тартибот ҳимоячисининг нақ бурни остида қарсиллатиб. — Қани, бир туёгингни шиқиллатиб қолчи бу ердан, бекорхўжа, йўқса хизматингга яраша насибангни еб қоласан мендан. Агарда худо қарғаган башарангни уйим ёнида яна бир марта кўрадиган бўлсам, худди бойўғлидай паққа отиб, қулатаман-қўяман, билиб қўй буни!

Адолатли қаҳру ғазаб замирида ҳамиша итоат этишга мажбур қилгувчи қудрат пинҳон ётади, шу боисдан Хайрем, овчининг дарғазаблагини сўнги нуқтасигача етказмасликни оқилона иш билиб, шу заҳотнёқ гўйиб бўлди.

Хайрем кўринмай кетгач, Натти кулбаси томон йўл олди. У ер бамисли қабристондагидек жимжит эди. У итларни боғлаб, кулба эшигини тақиллатди. Эшикни Эдварде очди, Натти дарҳол:

— Ҳаммаси жойидами, болам? — деб сўради.

— Ҳа, Натти. Аллаким кулфни очишга урниб кўрибди-ю, лекин уддасидан чиқолмабди.

— Уша муттаҳам кимлигини биламан. Лекигин боллаб юрагини олиб қўйдим, энди милтиқ ўқи етадиган жойгача яқинлашиб бўпти буёққа.

Кўн Пайпоқ қолган гапни ичкарига кириб, эшикни ёпганидан кейин охирига етказди.

XXIX БОБ

Миш-миш юрар, унинг бойлиги кўп-миш.

Шекспир.

«Афиналик Тимон»

Холаваччаси билан отда ўз кўргони дарбозасидан чиққан пайтда дарҳол иш юзасидан гап бошлашга Мармадьюкнинг майлу рағбати йўқ эди: отанинг қалбида ҳали-ҳануз нозик падарлик меҳри-туйғулари жўш уриб турганди. Олдинда турган иш шундай муҳимки, одатдагидек, оғзига келганини бемалол валақлашни кўтармайди, балки хийла жиддийроқ, расмона гаплашишни талаб этади, деб ўйлаганидан бўлса керак, Ричард ҳам ўз навбатида индамасди. Ана шу сабабдан ҳам отларини қичаб бораётган суворилар дастлабки милни чурқ этиб оғиз очмай босиб ўтишди. Бироқ судьянинг юзидаги мулойимлигу ўйчанлик аста-секин йўқола бориб, чеҳрасида доимий муруввату ҳазилкашлик ифодалари қарор топди.

— Хўш, Дик, — дея гап очди у, — мен ҳаминша сенга ёқадиган ишни қилиб келдим, сўзсиз-несиз сенинг раъингга юрдим, ҳеч нимани сўраб-суриштириб ўлтирмадим. Энди, наздимда, шарҳу изоҳни талаб этишга ҳаққим бор, дейдиган фурсат етди чоғи. Хўш, қаёққа ва нима мақсадда кетяпмиз, кейин, бу дабдабаларнинг барини нима кераги бор?

Шериф ғоятда баланд, ўрмонни тутгудек «иҳм, иҳм»-лаб томоқ қириб олди-да, бамисоли тўсиқ парда орқали истиқболни кўраётган одамдек, тўғрига тикилган кўйи жавоб берди:

— Орамизда, судья жаноблари, доимо — ҳатто тугилган кунимиздан буён десам ҳам бўлади — биттагина тафовут бор. Ёлғиз табиатнинггина айби бўлган нарсада сени айблашни истамайман, зеро одамни туғма хислату фазилати учун кўкларга кўтариб мақтаб бўлмаганидек, қусурлари учун айблаб ҳам бўлмайди. Икковимиз тенгдошмиз, икки кунлик фарқимиз бор, холос, лекин бир нарсада сира келишолмаймиз.

— Очиғи, Ричард, нимани назарда тутаётганингга ақлим етмаяпти ҳеч. Ростини айтганда, иккимизни ўхшаш жойимиз йўқ деярли, шунинг учун ҳам тез-тез...

— Орамиздаги бир-бировимизникига ўхшамайдиган майда-чуйда жиҳатларимиз бор-йўғи асосий тафовутимизнинг оқибат-натижасидир, — деб унинг гапини бўлди шериф. — Гап — даҳонинг ҳар тарафлама иқтидорию салоҳиятига қандоқ қарашимизда.

— Нималар деясан, Дик? Нима ҳақда гапиряпсан ўзи?

— Наздимда, лўнда қилиб, соф инглиз тилида тушунтиряпман чоғи. Ҳарҳолда менга сабоқ берган отамнинг қўлидан...

— ...юнонча ва лотинча сўзлашиш келарди қўлидан. Ҳа, ҳа, эсимда, Дик, — дея тўхтатди уни судья. — Уруғларингнинг тилшунослик бобида қанчалар билимдонлигидан жуда яхши хабарим борийди. Лекин, кел, мавзудан четга чиқиб кетмайлик. Тушунтир-чи, бугун нимани деб тоққа кетяпмиз ўзи?

— Ҳар қандай мавзу, сэр, атрофлича, муфассал шарҳу баённи талаб этади. Гап бундоқ, судья Темпл, сен одам боласи ўзининг табиий, тугма истеъдоди ҳамда олган билимига мувофиқ чинакам эзгулик қила олади деб ўйлайсан, мени эса, даҳолик истаган даражадаги алломалик ўрнини боса олишига ва ҳар қанақанги ишни уддалашга қодир, барига куч-қудрати етадиган одамлар ҳам борлигига имоним комил.

— Масалан, сенга ўхшаган, — деди Мармадьок кулиб.

— Шахсиятга кўчганларида тоқат қилолмайман, сэр. Мен ўзим тўғримда гапиряётганим йўқ. Илло сизнинг «васиқали» амлокингида уч нафар эркак бор, табиат уларга шундай истеъдоду иқтидор ато этган-ким, гарчи ҳаётий шарт-шароитлари турлича бўлса-да, ҳар қандай иш келади қўлларидан.

— Оббо, биз даҳоларга мен ўйлагандан кўра бойроқ эканмиз-ку. Хўш, кимлар экан ўша учлик?

— Улардан бири Хайрем Дулитл. Касби-кори, ўзингга маълумки, дурадгор, бу одамнинг қанчалик истеъдодли эканига қаноат ҳосил қилиш учун кентга бир-ровгина кўз ташлашнинг ўзи кифоя. Устига-устак у битиштирувчи ҳакам ва ушбу лавозимида махсус-маълумот олган истаган кимсани уялтириб, шармандасини чиқара олади бемалол.

— Жуда соз. Хулласи калом, бу даҳойи аввалимиз экан, — деди Мармадьок муросасозлик ила, ўзини

мазкур баёнотни рад этмоқчи эмасдай кўрсатиб. — Хўш, иккинчиси ким экан?

— Жотем Ридл.

— Ким?!

— Жотем Ридл.

— Қанақасига! Ҳар уч йилда бошқа штатга кўчиб, ҳар олти ойда фермани ўзгартиб, ҳар мавсумда янги касбни танлайдиган, кеча деҳқон, бугун этикдўз, эртага эса мактаб муаллими бўлиб юрадиган, доим нолигани-нолиган ўша бир пақирга қиммат хаёлпараст-а! У янги кўчиб келганларга хос жамики қусуру нуқсонларни ўзида мужассам этган, вужудида бемаъни томонини босиб кетадиган бирортаям фазилати йўқ нусханинг гирт ўзи-ку! Йўқ, Ричард, сенинг ўша иккинчи даҳонинг ҳеч вақога арзимаёди, ҳаттоки... Хўп яхши, қаши, учинчиси ким экан?

— Учинчиси эса ўз шаънига нисбатан айтиладиган бунақанги илмоқли мақтовларни эшитишга ўрганмаган, судья Темпл, шу сабабдан уни айтиб ўлтирмайман.

— Гапларингдан, Дик, шундай хулосага келдим, сен ўзинг ҳам ҳисобига кирадиган ва сен ўзинг раҳнамолик қиладиган ўша учлик аллақандай жуда муҳим нарсани кашф этган.

— Учинчиси менман деган сўз огзимдан чиққани ҳам йўқ. Айтдим-ку, ахир, шахсият хусусида гапиришни ёқтирмайман деб. Лекин топдинг сен; ҳақиқатан янгилик кашф этилди ва у бевосита ҳамда теран равишда сенинг манфаатингга дахлдор.

— Сўзингда давом этавер, Ричард, бутун вужудим қулоққа айланган шу топда.

— Э йўқ, йўқ, Дьюк, сени, худо биледи, таллай дуруст томонларинг бордирку-я, лекин, ҳар қалай, сенда эшитиш сезгисидан бошқа нарсаям топилиб қолар-ов.

Шундай дея шериф нақ томоғи йиртилгудек қаҳқаҳлаб кулиб юборди, ўз ҳазилидан дарҳол кайфияти кўтарилиб, сабр-тоқатли холаваччасига масаланинг моҳиятини баён этишга тушди.

— Ўзинг биласан, Дьюк, — деб бошлади у, — сенинг ерингда Натти Бампо деган одам истиқомат қилади. У бу ерда, билишимча, қирқ йилдан ортиқроқ яшаган. Узоқ вақтларгача бутунлай ёлғиз бўлган, аммо ҳозирда иккита ғалати оғайни орттирган.

— Айтаётганларингни бир қисмини ҳақиқат, қол-

ганини эса бемалол ҳақиқатнамо гап деса бўлади.

— Бир қисмимас, бари ҳақ гап, сэр, қатъиян бари. Хўш деганингдан, Наттининг бу ерда кейинги бир неча ой ичида пайдо бўлган ошнолари — шу атрофларда яшаган ўз қабиласининг сўнгги ёки охириги намояндаларидан бири — кекса ҳиндулар сардори билан овозаларга кўра ҳиндулар орасида туриб, ҳинду аёлга уйланган ҳукумат вакилининг ўгли — навқирон йигитча.

— Кимлар тарқатган бунақанги овозаларни? Ким шундай дейди? — деди Мармадьюк, биринчи марта шерифнинг гапига чинакамига қизиқиб.

— Ким айтяпти? Ким бўларди, ақлу идрок! Ҳамма шундай деб ўйлайди, умум жамсатнинг фикри бу. Лекин, охиригача эшитгин-да аввал. Йигитча талайгина — ҳа, ҳа, анча-мунча — қобилиятга эга, бунинг устига жуда билимдон, ўқимишли, одамшаванда, тузук-тузук жамоат давраларини кўрган, истаса ўзини яхши тута билади. Қани, судья Темпл, мана энди айтчи менга: ҳинду Жон, Натти Бампо ва Оливер Эдвардсдай уч кимсанинг бошини қовуштирган нарса нима?

Мармадьюк холаваччасига очиқ-ошкора таажжубла қараб олиб, шу замоноқ жавоб берди:

— Сен, Ричард, кўпдан бошимни қотириб келаётган жумбоқдан ноҳос гап очиб қолдинг. Локин сенга чиндан ҳам аниқ бирор нарса маълумми ўзи ёки ҳаммаси тахмину хомхаёллар ва...

— Тахмину хомхаёл эмас, балки ҳақиқат, қочиб қутулиб бўлмайдиган ҳақиқат. Бу тоғларда конлар борлигини ўзинг ҳам биласан-ку, ахир. Уларнинг борлигига ишонаман деб айтгансан, ўз қулогим билан эшитганман.

— Мен далилларга асосланиб эмас, балки буни мутлақо мантиққа асосланиб тахминан айтганман, холос.

— Конлар ҳақидаги гап-сўзларни эшитгансан, улардан қазиб олинган маъдан-руда парчаларини кўргансан — буни инкор этмассан? Хўш, нега энди мантиққа суянимас эканмиз? Ҳақиқатан, башарти Жанубий Америкада конлар бор экан, нима сабабдан Шимлийсида бўлмайди?

— Мен ҳеч нарсани инкор этаётганим йўқ. Дарҳақиқат, мазкур ўлкаларда конлар бор деган овозалар қулогимга чалинган. Кейин, эсимда, кимдир гўёки мана

шу тоғлардан топилган қимматбаҳо маъдан парчаларини кўрсатганди ҳам. Мабодо қалайи ёки кумуш, ёки аъло сифатли тошкўмир кони топилган чоғдаям, бу мени заррача ажаблантирмайди, дарвоқе, тошкўмирни энг қимматли бойлик деб ҳисоблайман...

— Қуриб кетсин ўша кўмиринг! — шанғиллаб берди шериф. — Кимга керак экан кўмир бу ўрмонзорларда? Йўқ, Дьюк, бизга фақат кумуш керак, биз худди ана ўша кумушни топишимиз лозим. Қулоқ сол. Маҳаллий аҳоли кумуш билан олтиннинг қийматини қадимдан билиши ўзингга аён, буни сенга тушунтириб ўлтиришимнинг ҳожати йўқ. Шундоқ экан, қимматбаҳо маъдан конлари қаердалигини ўшалар, ўлканинг азалий аҳолиси билмай, ким билади? Худди мана шу тоғда кон борлиги могоканга ҳам, Кўн Пайпоққа ҳам кўп йиллардан бери маълум эканлигига заррача шубҳа қилмайман.

Шериф судьянинг дилидаги таъсирчану нозик торни чертиб қўйган эди. Эндиликда Мармадьюк холаваччасининг оғзидан чиқадиган жамики гапни диққат билан эшитишга шайланганди, униси эса, гаплари қандай таъсир кўрсатганини билмоқ ниятида пича кутиб турди-да, сўнгра деди:

— Хотиринг жам бўлсин, менда исбот-далиллар бор, вақти-соати етганда ҳаммасини айтиб-кўрсатиб бераман.

— Кейинга суришни нима кераги бор? Ҳозир айтавер.

— Хўп, яхши. Унда диққат билан қулоқ сол, Дьюк, — Ричард, гарчи суҳбатлари давомида остларидаги отлари тўхтамай илгарилаб келаётган бўлса-да, бирортаси дарахтлар орқасига беркиниб олиб, гап пойламаётганига қаноат ҳосил қилиш мақсадида атрофга эҳтиёткорона аланглади. — Иккала чолнинг белкурак билан чўкич кўтариб тоққа чиқиб кетаётганини, кейин эса яна пастга тушаётганини ўз кўзим билан кўрганман — менинг кўзларим бўлса, худога шукрки, жудаям ўткир. Одамлар эса уларнинг кечаси қоронғида, ҳаммадан яшириб, кулбаларига ниманидир кўтариб кириб кетаётганларини кўришибди. Хўш, қалай, буни муҳим далил-исбот деса бўладими?

Судья индамай, пешонасини тириштирди, одатда бирор нарса қаттиқ қизиқтириб қўйган пайтда шундай қиларди у. Сўнгра кўзларини кўтарди, мазкур ҳикоя-

нинг давомини эшитишни кутиб, холаваччасига тикилди.

— Уша нарса маъдан рудаси бўлган, бунга асло шубҳа йўқ,— давом эттирди сўзини Ричард.— Яна бир нарса сўрашга ижозат эт: рождество байрами арафасидан бери салкам оиланг аъзоси бўлиб қолаёзган анави Оливер Эдвардснинг кимлигини ишонч-ла айтиб бера оласанми?

Мармадьюк тагин Ричардга боқди-ю, бироқ бир оғиз ҳам сўз айтмади, фақат йўқ деган маънода бош чайқади.

— Албатта, Оливер қурама, ахир могокан очикдан-очик унинг қариндошиман деб айтишдан уялмаяпти-ку. Успириннинг дуппа-дуруст маълумот олганим маълум бизга. Локинига буёққа доришидан мақсадига келганда... пайдо бўлмасидан бир ой бурун Наттининг бир неча кунга қаёққадир бориб келгани эсингдами? Турган гап, унутишинг мумкинмас, негаки уни ўзинг суриштиргандинг: Бессни олиб қайтгани жўнаётганинда дўсту қадрдонларингга буғу этини совга қилиб бормоқчийдинг. Ушанда Наттини ердан ҳам, кўкдан ҳам тополмагандик. Кулбада кекса қинду Жоннинг бир ўзи қолган экан. Натти қайтганида эса, одамлар — бу иш тунда бўлганига қарамай — унинг тегирмондан дон торттириб келадигандақанги чанани тортиб келаётганини кўришган. Кейин у чанадан алланимани ниҳоятда эҳтиёткорлик билан, авайлаб туширган, ана ўша «алланима» айиқ терисига ўроғлиқ экан. Ана энди ижозатинг билан сўрасам сендан, судья, Кўн Пайпоқдай одамни чана ясаб, уни юки билан тоғма-тоғ судраб юришга нима мажбур қилган ва бор бисоти битта милтиғу овчилик анжомларидан иборат бўлган бир пайтда чанага нимани юклаши мумкин?

— Унақанги чанада бу ерлик овчилар овлаган ўлжаларини уйларига ташийдилар. Ҳозир ўзинг, Натти уйдан бир неча кунга чиқиб кетганди, деб айтдинг, демак, узоқ ов қилган, кейин...

— Милтиғи кентда қолган, уни тузатишга бериб қўйган бўлса, қандоқ ов қилади? Э-йўқ, у аллақаяққадир борган, шак-шубҳасиз ўша ёқдан қандайдир сирли асбоб-ускуналарни келтирган. Кейин, айнан ўшандан бери бирон одам зотини кулбаси яқинига йўлатмай қўйгани ундан кўра ҳам шубҳасизроқ-ку.

— Наттини ҳамишяам чақирилмаган, номатлуб меҳмонни жини суймаган.

— Тўппа-тўғри, — қўшилди Ричард. — Аммо у илгарилари меҳмонни ҳозиргидай жаҳл билан олдига солиб қувганми ҳеч? Кулбасига қайтганидан икки ҳафта ўтгач мистер Эдвардс пайдо бўлади-ю, бутун кунларини гўёки ов қилаётгандек тоғда ўтказишади, аслида эса маъдан конларини излашади. Лекин қишда, қирчиллама совуқда ерни кавлаш машаққат, шунинчун йингитча қулай фурсатдан фойдаланиб, дуппа-дуруст бадавлат хонадонга ўрнашиб олади. Аммо, ҳатто ана шундан кейин ҳам вақтининг ярмини Наттининг кулбасида ўтказаверади — ҳа, ҳа, бутун-бутун оқшому тунлари ўша ерда у. Дьюк, улар маъдан эритишади, мана нима иш билан машғул улар уёқда. Маъдан эритиб, сенинг ҳисобингга бойиб ётишибди, яъни сени тўнашяпти — конлар сенинг ерингда-ку, ахир!

— Қани, Ричард, ана шуларнинг баридан нимани ўз кўзинг билан кўрдинг-у, нималарни одамлар гапириб беришди? Мен галвирда элаб, чори-тўпонни дондан ажратиб олай бир.

— Баъзи бир нарсаларни ўзим кўрганман. Мана, масалан, чанани — бир ё икки кундан кейин бузиб, ёқиб ташланган бўлсаям — кўрганман. Шунингдек, яна кекса Наттининг белкурак билан чўкич кўтариб юрганини кўрганман. Хайрем эса Натти қайтган куни кечаси уларни тоғда чанани судраб юрганларида учратган, ўшанда Хайрем чанани судрашга чолнинг қийналаётганини кўриб юкни бир қисмини туширишиб юборақолай деб чин дилдан ёрдам бермоқчи бўлса — Хайремнинг кўнгилчанлиги ҳаммага отнинг қашқасидай маълум, — қариянинг эшитгисиям келмабди, оғзига қарамай қўпол, беадабона жавоб қилибди, сквайр Дулитл ҳатто унинг устидан судга арз қилмоқчи ҳам бўлиб юрганди ўшанда. Ер юзидан қор кетиб, муз эриганидан буён бу шубҳали жентльмен, Натти Бамподан кўз узмаймиз, ана шунда Жотемни жуда катта фойдаси тегди.

Ричарднинг дўсту ёронлари Мармадьюкка унчалик ёқмасди, шунингдек у буларнинг айёрлигию зийракликларига шак ҳам келтириб ўтирмасди. Бундан ташқари, дарҳақиқат Эдвардснинг кекса овчилар билан кадрдонлигининггина эмас, балки шериф сўзлаб берган қолган жамки нарсаларнинг талай сирли томонлари бор эди.

Мармадьюк жиддий ўйга толди. У гўёки Ричард баён этган шубҳа-гумонлар тасдиқлаётгандек бўлиб туюлаётган қатор ҳолатларни эслади, иш айнан судьяни айниқсанги банд этган нарсага бориб тақалгани туфайли у Ричардга ишонишга бажонидил тайёр эди шу топда. Мистер Темпл ўз тасарруфидаги ерларни яхшилаш режалари устида, уларни амалга ошириш келажак авлодларга насиб этажак режалар устида, жуда кўп бош қотирарди, шу бонсдан ҳам унинг табиатан синчков зеҳнию ақли олис истиқболни кўра билишдек алоҳида лаёқатга эришганди. Бошқалар ёлғиз ҳилвату овлоқ, маданият равнақи етиб келмаган ёввойи табиатни кўрган ерда судьянинг тасаввуроти кўзгусида шаҳарлар, фабрикалар, кўприклару конлар гавдаланар эди, аммо ақлу идрок мазкур орзу-умидларини бирор кимсага ишонишдан тийиб турарди уни.

Бўласига эшитган гапларини ўйлаб кўришга имкон бериб, жим турарди шериф, судьянинг наздида эса, Эдвардснн Кўн Пайпоқнинг кулбасига етаклаб келган далилу шарт-шароитлар занжири сирасида ҳирсу тама асосий ҳалқа бўлиши мумкин деган эҳтимол ҳар бир дақиқа ўтгани сайин ҳақиқатга ўхшаб бораётгандек эди. Бироқ у доимо ишга икки тарафлама қарашга одатланган ва бу ерда баъзи бир зиддият, қарама-қаршиликлар борлигини пайқамай иложи йўқ эди.

— Йўқ, бу гапларнинг бари тўғри эканига ишониш қийин. Башарти шундай бўлса, йигитча нега энди деярли қашшоғона яшаяпти, ахир? — дея овоз чиқариб мулоҳаза юритарди у.

— Одамни камбағалликдан бошқа яна нимаям пул топишга ундарди? — деб эътироз билдирди шериф.

— Бундан ташқари, Оливерда илм-маърифат олишига имкон берган юксак тафаккур, ўткир зеҳн ҳамда олижаноб сифатлар мавжуд, шундоқ экан, у бундайин маккорона кирдикорларга қодир эмас.

— Хўш, билимсиз, оми одам маъдан рудасини эрита олармиди?

— Бесснинг менга шама қилишича, уйимизга кириб келганида йигитчанинг ёнида бир шиллингги ҳам йўқ экан.

— У борини ҳар хил асбоб-ускуна олишга сарфлаган. Агарда зарурат, яна пул топа оладиган жойи борлигига ишончи бўлмаса, куркани пойлаш мусобақа-

сида бисотидаги охирги олти пенслик чақасини тикиб таваккал қилармиди?

— Наҳотки мен шу пайтгача ҳеч нимани пайқаб-фаҳмлаб ололмайдиган даражада калтафаҳм бўлсам? Тўғри, баъзан у мен билан такаббурона муомала қиларди, локин мен буни йиғитчанинг ўзини тақдир томонидан камситилгандай ҳис қилгани ва киборлар одоб-ахлоқини яхши билмаганидан деб юрардим.

— Сен, Дьюк, умр бўйи содда-гўл бўлиб келдинг. Хўш, ё нотўғрими? «Киборлар одоб-ахлоқини яхши билмаганидан» эмиш! Э, бу шунчаки айёрлик, уччига чиққан муғамбирлик. У аслида ким эканлигини яширмоқчи, холос.

— Агар нияти мени лақиллатиш бўлса, у ўзини ўқимаган, оми одам қилиб кўрсатиб қўл қоларди, вассалом.

— Бундай қилолмасди у. Мана мени олайлик, масалан, худди учишни ҳеч қачон ўргана олмаганимдек, дейлик, икки дунёда ўзимни тентагу аҳмоқ одам қилиб кўрсатолмасдим. Сўзанни қопга яшириб бўлмаганидек, билимни сир тутишнинг иложи йўқ.

— Қулоқ сол, Ричард, — деди судья бўласига юзланиб, — сенинг ҳамма гумонларингга кўплаб эътироз топса бўлади, локин менда шундай шубҳали ўйларни уйғотдингки, буларни ечиш, ҳал қилиш даркор. Аввало бугунги сафаримиздан мақсад нималигини тушунтириб бер.

— Жотем кейинги пайтларда тоғда жуда кўп бўлди буни биз, Хайрем икковимиз топширгандик, шу қатнашлари давомида бир нарсадан хабар топибди, лекигин ҳозирча буни айтишни истамаяпти, негаки онт ичиб қўйган экан. Аммо маълумки, бу нарса кумуш конлари билан алоқадор. Жотем ўша кон қаердалигини билиб олибди ва шу бугундан қазиш, руда қазиб олиш ишларини бошлаб юборади. Сенинг ижозатингсиз бу ишга розилик бергим келмади, Дьюк, зеро ер сеңикику, ахир. Ана энди қаёққа ва нима мақсадда кетаётганимизни билиб олдинг. Биз анави муттаҳамларнинг режаларини чиппака чиқариб, ўзимизнинг қарши режамизни тузамиз, шундай эмасми?

Қаерда экан ўша сабил кумуш конлари? — деб сўради судья ярим ҳазил-ярим жиддий оҳангда.

— Яқингинада, қўл узатса етгундек жойда. Ундан кейин сенга яна бир жойни кўрсатаман, уни яқин

орада пайқаб қолдик: овчиларимиз ярим йилдан мўл-роқ вақтдан бери худди ана ўша ерда уймалашиб ётишибди-да!

Суворилар ўзларини банд этган мавзудан четга чиқмай, суҳбатни давом эттириб бораверишди, отлари эса бу пайтда пастак-пастак ўсган дарахтлар шох-шаббаларини оралаб, нотекис, тоғ йўлидан эҳтиёткорона одим ташларди. Тез орада кўзланган манзилга етиб келдилар-у, холаваччаларнинг кўзлари ўша замоноқ Жотемга тушди: у ўзи кавлаган деярли бўйи баравар ўрада боши кўриниб-кўринмай, зўр бериб белкуракни ишга солиб ётган эди.

Мармадьок қимматбаҳо маъдан кони айнан шу ерда деб ишонаётгани боисини аниқлаш ниятида Жотемдан батафсил сўраб-суриштирди, аммо Жотем, башараси сирли тус олиб, ниҳоятда мужмал жавоб қайтариб, бунга ғоятда жиддий асосларим бор, деб қайсарлик-ла тасдиқлайверди. Сўнгра эса, жиддий қиёфада, борди-ю бошлаган иши муваффақиятли чиққундай бўлса (унинг астойдил гапираётганидан заррача шубҳаланишга ўрин қолмаганди), кўрилажак фойданинг қанчаси ўзига тегишини суриштирди судьядан. Судья бирор соатлар чамаси шу ерда бўлиб, тошларни кўздан кечирди, маъдан рудаси яқиндалигидан далолат бергувчи белги-аломатларни ахтариб кўрди-да, яна отига миниб, Ричардга энди сирли учлик қазув ишларини олиб бораётган жойни кўрсатиши учун ижозат берди.

Жотем Кўн Пайпоқнинг кулбаси тепасида юксалган қоянинг биқинини кавлаётган эди, гўёки Натти билан ўртоқларига маълум бўлган, улар танлаган жой эса худди ўша қоянинг қарама-қарши биқинида, йўлдан баландда бўлиб, турган гапки, қизлар шу топда сайр қилиб юрган ердан мутлақо бошқа тарафда эди.

— Ҳозир у ерга сира тап тортмай бораверсак бўлади, — деди Ричард, икковлари эгардан тушиб, отларини дарахтга боғлашганидан сўнг. — Йўлга чиқишдан олдин дала дурбинимда қараганимда ҳинду Жон билан Кўн Пайпоқ қайиқда балиқ овлаб юганини кўргандим, Оливер ҳам ўша иш билан банд. Аммо-лекин, бизни чалғитиб, кўзпана қабилида шундай қилишгандир балки? Чаққонроқ ҳаракат қилишимиз керак: агар шу ердалигимизда устимизга келиб қолишса, яхши бўлмас-ов.

— Мен ўз мулким, ўз еримдаман, — деди Мармадьюк қатъий оҳангда. — Мабодо ҳаммаси ҳақиқатан ҳам худди сен айтгандай бўлса, бу ердан руда қазиб олишларига қандай ҳақ-ҳуқуқлари борлигини бир суриштириб қўйяй улардан.

— Жим! — деб шивирлади Ричард бармоғини лабига босиб, кейин олға юрди.

Ниҳоятда юриш машаққатли йўл шундоқ қоянинг ўзгинасидаги меҳробсимон кемтикка қараб тиккасига тушиб борарди, мазкур кемтикнинг шакли-шамойили каминга ўхшаб кетар, ҳаммадан кўра тўғрироғи, уни табиатнинг ўзи бунёд этган кўринарди. Кемтик, аниқроғи, ғор олдида тупроқ уюми ётибди, ичкаридан қазиб чиқарилган бўлса керак, ҳали янгигина. Ғорни кўздан кечирган судья, унга чиндан ҳам инжиқ табиат шундай шаклу шамойил берганмикин ёки бу қадим-қадимларда шу ерда тер тўккан инсон қўллари заҳмати самарасимикин, деб тараддудланиб қолди. Фақат биргина нарсада шубҳа йўқ: ичкарида яқиндагина ишлашгани, юмшоқ, қўрғошин тусидаги тош маъдан қазувчиларга осонликча бўй бермаган жойдаги чўкич излари кўзга ташланиб турибди. Ғорнинг эни йигирма футлар чамасида, ичкарига томон — бўйи эса деярли икки баравар ортиқроқ. Балландлиги бунақанги юмушлар талаб қилганидан кўра анча-мунча ортиқроқ бўлиб, табиатнинг ўзи шу ҳолича барпо этган бўлса ажаб эмас. Кемтикнинг олдигинасида қисман табиат томонидан яратилган, қисман эса ичкаридан пала-партиш итқитилган тупроқ ёрдамида бунёдга келган чоғроққина супача борийди. Ана шу супачанинг наҳрасидан тоғ чўрт узилгудек тиккасига қуйига тушиб кетганди, шу сабабли ғорга қоянинг соябонсимон туртиб чиққан ери остидан ёнламасига ўтиш мумкин, бу эса ҳам қийин, ҳам хавфли эди. Умуман олганда, иш ғоятда ибтидоий, жўн усулда олиб борилган ва, кўриниб турибдики, ниҳоясига етказилмаганди: буталар орасига мўралаб қараган шериф ҳатто ер қазийдиган қуролларни кўрди.

Шерифнинг фикрича Мармадьюк тегишли нарсаларни барини диққат-ла назардан ўтказиб бўлгач, у тантанавор оҳангда сўради судьядан:

— Хўш, судья Темпл, энди ишонч ҳосил қилгандирсан?

— Ҳа, ушбу ҳангомалар замирида ҳақиқатан ҳам қандайдир тушуниб бўлмайдиган, сирли алланимадир

борлигига тўлиқ ишонч ҳосил қилдим. Бу жой — хилватгоҳ нақд «сим-сим»нинг ўзганаси. Локин бу ерда маъдан борлигидан далолат берадиган ҳеч қандай белги-аломатни кўрмаяпман.

— Нима сен, олтин билан кумуш тошчаларга ўхшаб ер бетиди сочилиб ётади деб ўйлайсанми? Яп-янги долларларга ўхшаб, хизматингга тайёр турибди деб-а? Э-йўқ, сэр, хазина-бойлик оёқ остида сочилиб ётмайди. Уларни қўлга киритиш учун озмунча заҳмат чекилмайди. Лекинига, майли, бу муттаҳам-қаллоблар кўнгиллари тусаганича айёрлик қилаверишсин, биз бари бир уларни доғда қолдирамиз.

Судья атрофни синчиклаб кўздан ўтказиб, бошқа сафар ёлғиз ўзи, Ричардсиз келганида бу жойни топишида ёрдам бериши мумкин бўлган барча белги-аломатларни ёндафтарчасига қайд этиб қўйди, шундан сўнг холаваччалар яна отларига миндилар.

Йўлга чиқиб олгач, ажралишиб, ҳар қайсилари ўз иши билан кетди: шериф — энг яқин душанбада кўриладиган иш юзасидан судда қатнашувчи йигирма тўрт нафар «виждонли, ҳалол ҳамда ишончли» одамни хабарлагани жўнади, Мармадьюк эса бугунги эрта мобайнида кўрган ва эшитганлари хусусида ўйга чўмганча, уйи томон йўл олди.

Судья йўл водийга қараб пастлаб борадиган жойга етганида, бор-йўғи ўн дақиқалар муқаддам ўрмондан эндигина чиқиб келган Элизабет билан Луизани қувонтириб юборган манзарага бир он тикилиб қолди.

Аммо судья ўшал сўлим манзарага қараётгани билан уни кўриб-ҳис этмаётган эди. У жилов тизгинини қўйиб юбориб, йўл танлашни ишонч-ла дадил одимлаётган отининг ихтиёрига топширди.

«Ҳа, эҳтимол Ричард ҳақдир, — ўйларди у. — Мен мутлақо бегона одамни хонадонимга бошлаб кираётганимда ўз ҳиссиёт-туйғуларимнинг ақл-заковатдан устун келишига йўл қўйиб бергандирман. Локин бу ерда, бизнинг ўлкаларда одамларга ишонишга ўрганиб қолинган. Кўн Пайпоқни чақиртираман-да, ундан сўраб-суриштириб, ҳақиқатни билиб оламан».

Шу пайт у олдинда қизи билан Луиза Грант тоғдан тушиб боришаётганини кўриб қолди. У отини ниқтаб, қизларга етиб олди-да, сакраб ерга тушиб, отини жилови тизгинидан тутганча сўқмоқдан етаклаб кетди. Ота Элизабетнинг дугонаси иккови ҳозиргина ўрмонда бошлари-

дан кечирган даҳшатли ҳодиса ҳақидаги ҳикоясига чуқур ҳаяжон-ла қулоқ солар экан, кон ҳақидаги жамики ўй-фикрлари, ерга эгалиги хусусида қонуний ҳаққи-ҳуқуқи ва текшируви натижалари бутунлай хаёлидан чиқиб, тўзғиб кетди. Айни чоғда Наттининг қиёфаси тўсатдан тасавурида яна намоен бўлганида у кекса овчини энди асло қонунбузар сифатида эмас, қизининг ҳалоскори сифатида кўз олдига келтирди.

ХХХ б о б

Қонуннинг сўзи бу, суднинг ҳукми бу

Шекспир

«Венециялик савдогар»

Муҳтарам Валинеъмат хоним судья Темпл хонадо-нидаги турмушининг жамики афзаллик томонларини тарозуга солиб кўриб, гурурию иззат-нафсига етказил-ган жароҳатни унутишни маъқул топди ва ўзининг илгариги вазифасини адо этаверди. Луизани Ричард дабдабали қилиб «кашишнинг қароргоҳи» деб атай-дирган камтарона кулбага худди шу хонимга қўшиб жўнатишди, бошдан кечирган даҳшатли воқеадан сўнг ниҳоятда ҳолсизланиб қолган қиз шу тариқа отаси изми-ихтиёрига топширилди.

Мармадьок билан қизи икковлари эшикни ичкари-дан беркитиб олиб, хонада бир соатдан ортиқ ёлғиз ўлтиришди, биз эса ота-боланинг муқаддасу эзгу меҳр-муҳаббат кошонасига ножоиз бош суқмоқликни истама-ганимиз туфайли ушбу ерда улар орасида кечган суҳ-батни шарҳи-баён қилиб ўлтирмаймиз. Ўқувчимиз кўзи ўнгида саҳна пардаси очилган сонияда судья хонада юриб турган, кўзларида гамноклигу эркалаш, меҳр шуури акс этган, қизи эса диванда орқага суяниб ўлтир-ган, ёноқлари ол-ол ёниб, қора кўзларида ёш ҳалқа-ланган эди.

— Ҳа, жуда вақтида ёрдамга етиб келибди-да, жи-гаргўшам, — дерди судья. — Шундай қилиб, демак, дов-юррак Бессгинам дугонасини бошга фалокат тушганда ёлғиз ташлаб кетмабди-да, а?

— Борди-ю, ҳаттоки қочишга аҳд қилиб, жўнаб қол-ган чоғимдаям, тўғриси айтганда, қутулиб кетишим даргумон бўлса ҳам, ҳар ҳолда мени хиёнаткорликда айблаб бўлмасди-ёв, — деб жавоб қайтарди Элизабет.

Айтмоқчи, бундай фикр хаёлимга ҳам келгани йўқ.

— Уша даҳшатли дақиқаларда нималарни ўйладинг, болагинам?

— Йиртқич ҳайвонни, фақат ўшани! — дея нидо солди Элизабет, юзини қўллари ила беркигиб. — Қаршимда турган пумадан бошқа ҳеч нарсани кўрмас, ундан бошқа ҳеч нимани ўйламасдим.

— Худога минг-минг шукрки, соғ-омон қолибсан, жон болам, бу даҳшатли ҳодисани ортиқ эсламай қўя-қолайлик. Бизнинг ўрмонларимизда ҳанузгача бундай йиртқич ҳайвонлар берлигини хоби-хотиримга ҳам келтирмаган эканман. Демак, ҳарҳолда улар оч қолиб узоқ-узоқлардан келиб тураркан-да, кейин...

Эшик қаттиқ тақиллаб қолиб, сўзини охирига етказа олмади у. Судья кираверинг дея овоз берди, эшик очилиб, остонада Бенжамен кўринди. Қош-қовоғи осилиб кетганди, келтирган хабари бемаврид эканини унинг ўзи ҳам фаҳмлаётгани кўриниб турар эди.

— Пастда сквайр Дулитл кутяпти, сэр, — деди эшик-оғаси. — У эшик олдида анчадан бери нари бориб-бери келиб турибди, ўзини гўё қандайдир ойна тўгрисида келган қилиб кўрсатяпти-ю, лекин калласида бошқа ўй борга ўхшайди, ҳаммасини сизга етказиш учун дарди-фикри буёққа киришда. Унга, ҳозир сен лангар ташлайдиган пайт эмас, — судья жаноблари қизларини нақ шернинг оғзидан тортиб олдилар-а, деб тушунтирдим унга. Қани, кемангни орқага бур, дедим. Лекин бу жин ургур олифтанинг қанақанги шилқиму суллоҳлигидан ўзингизниям хабарингиз бор-ку, сэр. Йўлини тўссам, ҳадеб эшикка қараб интилади десангиз. Қарасам, бўлмайди, шуни сиз муҳтарам жанобларига хабар қилгани киришдан ўзга чорам қолмади.

— Чамамда суд мажлиси кўриб чиқадиган ишга алоқадор бирон зарур юмуш билан келган бўлса керак; суд мажлисигаям кўп вақт қолгани йўқ-да, ахир.

— Ҳа, балли, сэр, нақ ўзгинасини топдинг-да! Сквайр Кўн Пайпоқ устидан шикоятнома топширмоқчи. Каминага қолса, икковларидан худди ана шу кекса Натти Бампони дуруст, инсофли одам, деса бўлади. Жа яхши чол, иннайкейин, чангакниям, худди онасининг қорнидан ўрганиб тушгандай, қойиллатиб ишлатади.

— Кўн Пайпоқдан шикоят қилиб, судга ариза берар-

миш? — деди Элизабет тўлқинланиб, диванда ўлтирган ерида хиёл кўтарилиб.

— Хотиржам бўл, жигаргўшам. Инонавер, бирорта арзимаган гапдир-да. Гап нимадалигини фаҳмлаётгандайман. Ишонавер менга, Бесс, сенинг халоскорингни хафа қилдириб қўймайман. Қиритиб юбор Дулитлни буёққа, Бенжамен.

Отасининг инонтиришидан мисс Темплнинг кўнгли жойига тушди, аммо у ичкарига кириш учун берилган ижозатдан сира ҳаялламай фойдаланиб ўша ондаёқ эшикда пайдо бўлган қишлоқ меъморига тешиб юборгудек ўқрайиб қаради.

Хайрем остона ҳатлаб хонага кириб улгурмасиданоқ вужуддаги борки бесабрлик тумандай тарқади-кетди. Судья ва унинг қизи билан саломлашиб, хонадон соҳибни кўрсатган курсига жойлашди-да, юзига фикри-ўйича эгаллаб турган лавозими талаб қиладиган бағоят жиддио салобатли тус берганича, бир нафас силлиқ қопқора сочини силаб ўлтирди. Ниҳоят тилга кирди у:

— Эшитишимча, гўёки тоғда мисс Темплга пумалар ҳамла қилганмиш ва у бир мўъжиза билан ўлим хавфидан қутулиб қолганмиш, шу ростми?

Мармадьок бунинг ҳақ гап эканини тасдиқлаш аломати сифатида бош ирғабгина қўйди, холос, лекин жим тураверди.

— Пумаларнинг бош териси — каллаҳоми учун мукофот бериш лозим-ку, ахир,— сўзини давом эттирди Хайрем.— Кўн Пайпоқ чакки даромад қилмайдиган бўпти.

— Унинг хизматига яраша тақдирланиши чора-тадбирларини кўрарман,— дея жавоб қилди судья.

— Ҳа-ҳа, албатта. Судья жанобларининг пурсаховат эканларига ҳеч ким шак келтирмайди. Лекин судья жаноблари шерифнинг нимага аҳд қилганидан: минбар остига қия стол ёки оятхонлар курсисини ўрнатмоқчи эканимиздан беҳабармилар дейман-а?

— Кейинги пайтларда у мен билан бу хусусда маслаҳатлашганича йўқ.

— Ҳм! Ҳм!.. Олдимизда жудаям зерикарли суд мажлиси турибди. Назаримда, Жотем Ридл билан ундан дарахтдан тозаланган жойини сотиб олган одам ўз ихтилоф-келишмовчиликларини ҳакамлар судида ҳал қилишмоқчи, шунинг учун кўриладиган иш оз, инкитадан ортиқ бўлмайди.

— Буни эшитганимдан хурсандман,— деб жавоб қайтарди судья.— Кентимиз аҳлининг вақтлари ва маблағларини беҳудаю бефойда судбозликка сарфлашлари астойдил ранжитади мени. Умид қиламанким, Жотем дарҳақиқат ишни судда кўришгача олиб бормаЙди.

— Йўқ, йўқ, ҳакамлар судининг ўзи билангина чегараланади,— деди Хайрем ва қатъиятсизроқ оҳангда қўшимча қилдики, бунинг шундоққина ясамалигини очик-ойдин кўриб турарди судья: — Жотем, ҳакамлардан бири мен бўлишимни истаяпти, ҳимоя қилинувчи эса, капитан Холлистер иккинчи ҳакам бўлсин деб илтимос қиляпти. Хўш деганингиздан, Холлистер иккимиз эсак, учинчи ҳакам сквайр Жонс бўлади деган қарорга келдик.

— Иши судга оширилиши лозим бўлган жинойтчилар ҳам борми?

— Анави жинойт устида қўлга тушган сохта пул ясовчилар бор. Улар қўлга олинган аллақачон, фақат ҳукм чиқаришгина қолган, холос.

— Ҳа-я, албатта, улар бутунлай ёдимдан кўтарилиб кетибди. Жами шу бўлса кераг-а?

— Утган Озодлик Кунида бу ерда жанжал чиқаришган эди, лекин иш муштлашувгача етиб бормаганди чоғи. Яна эшитишимча, овчилардан бири ман этилган мавсумда буғу отганимш.

— Айбдор албатта жавобгарликка тортилсин!— дея хитоб қилди Мармадьок.— Мен қатъиян бундай тартиббузарларни қонунга биноан қаттиқ жазолаш тарафдориман.

— Албатта, албатта, ушбу масалага айнан шундай муносабатда бўлишингизга имоним комил эди ўзимниям. Қисман худди ана шу хусусда келгандим бу ерга.

— Шундоғ денг!— деб юборди судья, Хайрем ўзини қандай бошлаб алдаганини ўша заҳотиёқ тушуниб.— Хўш, унда нима демоқчи эдилар бу хусусда, сэр?

— Натаниэль Бампо ўз кулбасида буғу гўштини яшириб қўйган деган шубҳам бор. Мен сиздан тинтув ўтказиш учун рухсат қоғози олгани келгандим.

— Шубҳангиз бор?! Токи гувоҳ қонун талабига биноан қасам ичмагунига қадар рухсатнома бера олмаслигимдан наҳотки беҳабар бўлсангиз? Биринчи марта шубҳа туғилиши биланоқ, бировнинг бошпанаси дахлсизлиги бузилишига йўл қўя олмайман мен.

— Нимаям дердим, қасам ичишим мумкин бу хусусда,— деб жавоб қайтарди мистер Дулитл совуққонлик билан.— Дарвоқе, Жотем ҳам гувоҳликка ўтиб қасам ичишга тайёр. У яқин-орада, кўз очиб-юмгунча шу ерда бўлади.

— Локин нима сабабдан менга мурожаат қиляпсиз? Рухсатномани ўзингиз ёзаверинг-да, сиз магистратсиз, бунга ҳаққингиз бор.

— Ҳалиги, ахир бу бизнинг атрофларда содир бўлган биринчи ҳодиса-ку, кейин, судья жаноблари, бундай жинойтларга шунчалик қаттиқ эътибор берар эканлар, унда мундай ишларга ўзлари бош-қош бўлаверсинлар-да. Бундан ташқари, дурадгорлик юмушларим билан ўрмонга тез-тез қатнаб туришимга тўғри келади, шундоқ бўлгач, ўзимга Натаниэль Бамподай душман орттиришни истамасдим. Сизга келганда эса, мистер Темпл, сизни ҳамма иззат-ҳурмат қилади, ҳеч нимадан кўрқадиган жойингиз йўқ.

Мисс Темпл айёр магистратнинг афтига тик боқди.

— Нимага энди ҳалол-пок одам Натти Бамподай бир оққўнгил ва беозор чолдан кўрқиши керак экан?— деб сўради у.

— Жуда оддийчасига, мисс: кекса Натти нафақат пумаларнигина отади, магистратни ҳам паққа отиб кўйиши ҳеч галмас. Лекин, агарда судья жаноблари тинтув учун рухсатнома беришни рад этсалар, нима ҳам қилардим, унда ўзим ёза қоламан-да.

— Рад этганимча йўқ-ку,— деди судья, ўзининг холису одил одамлик обрўси хавф остида қолаёзганини ўша заҳотиёқ фаҳмлаб.— Меннинг хонамга кириб турунг, бориб ўзим ёзиб бераман.

Элизабет қаршилиқ билдиришга уриниб кўрмоқчи эди, бироқ судья уни тўхтатиб қолди ва Хайрем чиқиб кетиши биланоқ деди:

— Тинчлан, ўзингни бос, болагинам. Аслидан кўра оғизда ваҳималироқ кўринади. Эҳтимол, Кўн Пайпоқ буғу отгандир ҳам, негаки, уларни овлаш ман этиладиган муддат тугаб қолаёзди-да, ахир. Ўрмонда Натти жудаям вақтида ёрдамга етиб келганида ёнида итлари ҳам бор эканини ўз оғзинг билан гапириб бердинг-ку,— унинг ов қилиб юргани равшан-ку, ахир. Шунчаки кулбасига киришади, ахтариб кўришади, отган буғисини топишади, ана ўшанда сен ўз картмонингдан кекса

овчи учун жаримани тўлаб юбора қоласан. Ун икки ярим доллар жарима солишга тўғри келмаса деб қўрқаман, камига анави доғули Хайремни кўнгли жойига тушиб, тинчимайди-ёв. Илло, рости, менинг ҳакамлик обрў-шаъним шунча пулга арзир чамамда.

Бу гапларни эшитиб Элизабетнинг деярли кўнгли тинчиди ва магистратга берган ваъдасини адо этгани отланган отасига рухсат берди.

Ушбу кўнгилга ёқмайдиган ишни адо этган Мармадьюк кабинетидан чиқаётиб Оливер Эдвардсга дуч келди. Йигит мистер Темплнинг уйига олиб борадиган шағал ётқизилган йўлкадан катта-катта қадам ташлаганча юқорилаб келаётган эди. Унинг афт-ангоридан ҳаяжондалиги кўришиб турарди. Судьяга кўзи тушгани ҳамоноқ унга қараб юрди ва ўз бошлиги билан муомала қилганида камдан-кам намоён бўладиган бир тарзда жўшиб-ёниб сўзлай кетди:

— Табригимни қабул этгайсиз, сэр, чин дилдан кутлайман сизни! Ё тангрим, ҳатто ўйлашни ўзи ваҳимали, ўрмонда юз берган фожиани қаранг-а! Мен тўғри Кўн Пайпоқнинг кулбасидан келяпман. У ўрмон мушукларининг каллаҳомини кўрсатди десангиз, кейин, шунчаки гап орасида айтаётгандек бўлиб, мисс Темпл билан мисс Грантни ўша даҳшатли йиртқичдан қандай қутқариб қолганини сўзлаб берди. Ишонинг, сэр, ўша пайтда... Ўша, мисс Грант билан... қизингизнинг жони хавф остида қолганини эшитган пайтимда қандай аҳволга тушганиму вужудимни қандай ҳис-туйғулар босганини ақалли бир қисмини сўзлаб беришга сўз тополмайман... — деди йигит, гап орасида бир муддат жим қолди у ва эс-ҳуши жойига қайтиб, ахлоқ-одоб йўл қўядиган сарҳаддан ўтиб кетганини фаҳмлаб, кейинги сўзларни қўшиб қўйди.

Аммо Мармадьюкнинг ўзи ҳам ҳали-ҳанузгача ниҳоятда ҳаяжонда ва безовта, бундаини арзимас нарсаларга эътибор берадиган аҳволда эмасди. У йигитнинг довдираб қолганини пайқамай, шундай жавоб қилди:

— Раҳмат, Оливер, Оливер. Тўғри айтдинг, буни ўйлашни ўзи даҳшатли. Локин, юрақол тезроқ Бесснинг олдига. Луиза уйда, отасининг паноҳида ҳозир.

Йигит шоша-пиша олға интилди ва ташқари эшикни ошиғич лангиллатиб очди — биринчи бўлиб ичкари киришдан аранг тийиб қолди ўзини. Орадан бир муддат ўтмаёқ учовлари жам бўлишди.

Ёш ворисанинг кўпинча Эдвардсга муомаласида ниш бериб қоладиган совуқлик эндиликда мутлақо ғойиб бўлганди, икки соат давомида ҳаммалари яқин биродар ва бир-бировини ҳурмат қиладиган одамлардай эмин-эркин, ўзаро ишонч-ла суҳбатлашдилар. Судья эрталабки сафари чоғида кўнглида туғилган шубҳа-гумонларни унутган, ёшлар эса, дам кулиб, дам маъюс оҳангда қизгин суҳбатлашишар эди. Ниҳоят Эдвардс — ичида мисс Грантни ҳам бориб кўриш керак деб учинчи маротаба ўзига-ўзи эслатганидан сўнг — Мармадьук қўрғонини тарк этиб, ота билан қизига дўстона ҳамдардлик билдириб, оқибат кўрсатмоқ учун кашишнинг уйига йўл олди.

Бу пайтда эса Кўн Пайпоқнинг кулбаси олдида судьянинг Наттига ёрдам беришдек эзгу режасига халал етказувчи, йигит билан судья орасидаги муносабатда қарор топган умри қисқа ҳамоҳангликни бузгувчи тамоша содир бўлаётган эди.

Тинтув учун кўнгилдаги рухсатномани қўлга киритган Хайрем Дулитл биринчи навбатда ижрочи ролини бажаришга муносиб одамни топишга ошиқди. Уша куни шериф йўқ эди, у бўлажак судда қатнашадиган маслаҳатчиларни шахсан йиғиб юрганди, унинг доимий ёрдамчиси эса худди ана шу мақсадда бошқа томонга кетганди. Маъмуриятнинг расмий вакилларида кентда ёлғиз констебль қолганди, у ҳам оқсоқ бўлиб, тартиб муҳофазачиси лавозимини унга раҳм-шафқат юзасидангина ишониб топширишган эди. Хайрем тинтув чоғида томошабин бўлиб қатнашишга жон-жон деб тайёр эди-ю, лекин бутун жангу жадални бир ўзи олиб боришни истамас, асло орзуманд эмасди. Шанба куни, кун кечга оғиб, қарағайлар сояси аллақачон машриқ томон узана бошлаган эди. Ишни пайсалга солиб, эртасига, якшанба кунига қолдиришни ўз имонини басаломат сақлаш ғамини ейдирган художўй магистрат, турган гапки, ўла қолсаям хоҳламасди. Аммо, мабодо тинтув душанбагача қолдирилгудек бўлса, Натти буғу этини гумдон қилиб, жиноят изларини йўқотишга улгуриши тайин. Шунда, мистер Хайремнинг омадини қарангки, беиш сандироқлаб юрган Билли Кербига кўзи тушиб қолди-ю, бунақанги ишларга суяги йўқ топқир Хайрем ўзи учун чора-нажот топди-қўйди. Мистер Дулитл билан тили бир, худди унингдек Кўн Пайпоқ-ла тўқнашишга хуши йўқ Жотем ўрмонкесарни

ҳаялламай магистратнинг уйига бошлаб бориш ҳақда буйруқ олди.

Керби кириб келганида унга ахтиром-ла курси таклиф қилишди (таклиф қилишларини ҳам кутмай, аллақачон ўлтириб бўлганди у), кейин ниҳоятда хушмуомалалик билан, уни худди ўзлари билан тенг кўргандек дўстона суҳбат бошлашди.

— Судья Темпл буғу овлаш хусусидаги қонунга риоя қилишга қатъий аҳд этди,— деб бошлади гапни Хайрем, ҳар иккала томон салом-аликни тугатгани ҳаманоқ.— Унга ўрмонида буғу ўлдирилгани ҳақида шикоят тушибди. Судья тинтув ўтказишга рухсатнома ёзиб берди ва мазкур фармойишни адо этишни зиммасига ола биладиган одамни топишни менга юклади.

Ҳар гал ўзига у ёки бу юмуш топширилганида нима учундир унга маслаҳат бергувчи роли ҳеч қачон насиб этмаслиги Кербида шубҳа уйғотмасди. У пахмоқ бошини кўтариб, пича ўйлаб-мулоҳаза юритгач, жавоб ўрнига ўзи савол беришга тушиб кетди:

— Шериф-чи, қаёққа гумдон бўлди ўзи?

— Излаб ҳеч ердан топишолмаяпти уни.

— Унда, ёрдамчиси-чи?

— Икковлари «васиқанинг» қайсидир чеккасига кетишган экан.

— Хўш, констебл-чи унда? Ахир бир соатча бурун шу яқин-атрофда лапанглаб юрганди-ку, ўзим кўргандим.

— Тўғри, у шу ердаку-я,— деди Хайрем, маънодор бош ирғаб, айёрона иршайганча,— лекин бу ишда мажруҳ эмас, ҳақиқий эркак керак-да.

— Э, гап буёқда экан-ку!— деб кулди Билли.— Нима, ўша буғу отган мард ёқалашишгача борадиганларданми?

— У гоҳи-гоҳида оғиз кўпиртиришни яхши кўрадиган, муштлашувда менга тенг келадигани ҳали онасидан туғилмаган, деб кекқаядиган одам.

— Ҳа-ҳа, худди шундоқ,— баракалласига олди Жотем,— Мошок водийсидан Пенсильваниягача излаб борганинда муштлашишда менга бас келадиган бирорта зўри топилмайди, деб мақтанганини мен ҳам эшитганман.

— Вой-бўй, кўнгилларини қаранг-а!— дея хитоб этди Керби, уясида эснаб-керишаётган арслон мисоли

залварли гавдасини ростлаб.— Чамамда, у ҳали Вермонт ўғлонининг муштини тотиб кўрмаганга ўхшайдику. Ким экан ўша мақтанчоқ?

— Ким деганинг қанақаси? — деди Жотем.— Ба, ҳалиги, албатта...

— Ҳозирча унинг исмини айтолмаймиз сенга,— деб Жотемнинг сўзини оғзидан олди магистрат.— Қонунга биноан, токи ушбу топшириқчи адо этишни зиммангга олишга розилик бермагунингча, бундай қилиш мумкинмас. Сен, Билли, мазкур ишга энг боп одамсан. Хўп десанг, бирпасда расмий томонларини қотириб ташлайман-у, дарров пулингни тутқазишади қўлингга.

— Хўш, қанча беришади менга? — деб сўради Керби, сўлоқмондай қўлини Хайрем суҳбат салобатини янада ошириш мақсадида астагина суриб қўйган қонунлар мажмуаси устига қўяр экан. Ўрмонкесар гарчи дилида бу масалани ўзича ҳал қилиб қўйган бўлса-да, гўёки ушбу таклифга кўниш ёки кўнмаслигини билмай тургандек бир қиёфада, ўзига хос бўлган беўхшовлик-ла уни варақлай бошлади.— Боши ёрилган одамгаям ҳақини тўлашадими?

— Сенга дурустгина беришади,— деди Хайрем.

— Э тупурганим бор ўша пулга,— дея жавоб қайтарди Билли, яна кулиб.— Хўш, демак, ўша йигитчани бурнилари танқайиб кетиб, ўзидан мушти бақувватроқ одам топилмайди деб ўйларкан-да, а? Хўш, қалай, бўйи баландми ўзи ўша паҳлавонни?

— Сендан баланд, иннайкейин, ўзиям энг катта...

«Энг катта оғиз маҳмадоналардан», демоқчи эди Жотем, бироқ Керби тоқатсизлик ила унинг гапини бўлиб қўйди. Сиртдан қараганда ўрмонкесарнинг қиёфасида ҳеч қанақанги қаҳру ғазаб, ҳатто қўполлик аломати кўринмасди, афти-башарасида беозорлик ҳамда соддадилона шуҳратпарастлик ифодасигина акс этиб турарди, холос: жамики бўлак мақтанадиган нарсаси йўқ кимсалар қатори ўзининг беқиёс жисмоний кучи билан очиқ-ошкора мағрурланар эди у. Кафтини пастга қаратган кўйи беўхшов қўлини олға чўзиб, ўзининг бақувват мушакларига боққанича деди:

— Бўпти, беринглар ўша муқаддас китобингларни. Тегишлича қасам ичай, ана ундан кейин кўрасанлар сўзида турадиган одамлар тоифасидан эканимни.

Хайрем ўрмонкесарнинг айниб қолишига фурсат

бермади, имирсилаб ўлтирмай, дарров қасам ичирди-ю, учала муҳтарам жентльмен магистратнинг уйини тарк этиб, тўғри Наттининг кулбаси сари жўнадилар.

Билли эндиликда ўзининг қасамёд этган кимса ҳуқуқига эга эканини эслаб, яна қонунбузарнинг исмини билгиси келиб қолганида улар аллақачон кўлга яқинлашиб, йўлдан четга бурилишган эди.

— Қасққа кетяпмиз ўзи? — ажабланди соддадил ўрмонжесар. — Мени ўрмонни эмас, уйни тинтув қилишга чақиргансизлар деб ўйловдим. Кўлнинг бу томонида, агар Кўн Пайпоқ билан кекса Жонни ҳисобга олмаганда, олти миль масофагача ҳеч зог турмайди-ку, ахир. Хўш, қани ўша марднинг отини айтишлар-чи, ана ундан кейин мен сизларни унинг уйига бундан кўра хиёл тузукроқ йўлдан олиб боришимга асти шубҳа қилмасанглар ҳам бўлади. Негаки мен икки миль тева-рак-атрофдаги ҳар битта дарахтни биламан-да, ахир.

— Худди мана шундай боришимиз керак, — деди Хайрем олд томонни кўрсатиб, гўёки Керби дабдурустдан бизни ташлаб кетиб қолмасин деб қўрққандек, қадамини тезлатганча. — Бампоникига кетяпмиз.

Керби қоққан қозикдай таққа тўхтади-ю, ҳамроҳларидан дам униси, дам бунисига тикилди ҳайрон бўлиб. Сўнгра хандон ташлаб кулиб юборди.

— Бампоникига? Кўн Пайпоқникига-я? — дея шангиллади. — У, кўзим ўткир, милтигим бехато уради, деб мақтанса бўлади, ўшанда ғирт тўғри гапи, бунга мен асти шак келтирмайман. Хўш ўшанда, омадига мен чўчитиб юборган каптарни учиб бораётганида отиб туширгани ёдимда. Лекин муштлашувда ким зўрлигига келганда... Э, мен уни иккитагина бармоғим билан ушлаб туриб, нақ чучварадек тугиб бўйнимга тақиб оларман. Ахир бу чол етмишни уриб қўйган-ку, ин-найкейин, ёшлигидаям унақанги бақувват бўлганмас.

— Атайин ўзини шунақа қилиб кўрсатади, — деди Хайрем. — Ҳамма овчини тупроғи бир жойдан олинган. Сиртдан кўринганидан кўра бақувватроқ у. Кейин, қуроли бор-а, буни ёдингдан чиқара кўрма.

— Вой-бў, қуролидан қўрқиб кетдим-да жуда! — дея шангиллади Билли. — Натти Бампо беозор чол. Одамга қараб ўқ узади деб ўйлайсизларми уни? Кейин, айтиб қўяйки, «васиқа»даги ҳар бир одам сингари унинг ҳам буғу отишга ҳаққи бор. Ахир қария шу билан тирикчилик ўтказди-ку, бизнинг мамлакатимиз

бўлса эркин, озод юрт, ҳар кимни ихтиёри ўзида истаган нарсаси билан шуғулланишга ҳақли...

— Агарда мана шундай мулоҳаза юритиладиган бўлса, демак, кимники ов қилгиси келиб қолса, ўша буғу ўлдиравераркан-да.

— Ахир Натти овчи, ов қилиш касби кори-ку,— деб эътироз билдирди Керби.— Буғуни отишни маъқиладиган қонунни Натти Бампога ўхшаганларга дахли йўқ.

— Ҳамма учун қонун битта,— деди Хайрем, шахсан ўзидан хавфсирай бошлаб.— Инчунун, у қасамини бузадиганларга нисбатан бешафқатдир.

— Менга қаранг, сквайр Дулитл,— деди қўрқув нималигини билмайдиган ўрмонкесар,— сизгаям, қасамингизгаям тупураман. Лекигин бу ишга кўниб, шунча йўл босиб қўйган эканманми, Наттиникига кирганим бўлсин, кириб қария билан бир гурунглашаман. Балки мени буғу кабоб билан зиёфат қилар.

— Агар кулбасига тинчгина кира олсанг янаям яхши,— деди магистрат.— Жанжалу ёқалашин менга ҳам ёқмайди асти. Мен ҳамиша босиқлик, хотиржамликни маъқул кўраман.

Улар шиғаб илгарилаб боришарди, ҳадемай овчининг кулбасига етиб келишди. Хайрем кулба йўлини кент тарафдан тўсиб турган ғов хизматини ўтовчи қулаб ётган қарағай танасининг учи олдида тўхташни оқилона иш деб билди-ю, бироқ Керби бошлаган ишини пайсалга солишни ёқтирмасди. У кафтларини карнай қилиб оғзига тутганча, овози борича чақирди. Итлар уясидан отилиб чиқди, деярли бир вақтда кулба эшигида Наттининг сийрак оппоқ мўй ила қопланган боши кўринди.

— Ёт, ёт, қари тентак!— деб буюрди Натти Гекторга.— Ёки кўзингга ҳалигача пумалар кўриняптими?

— Ҳей, Кўн Пайпоқ, сенда ишим борийди,— деб қичқирди Билли.— Сенга ҳакамларимиз бир энлик хат ёзиб беришганди, мени бўлса алоқачиликка ёллашди, демак, мен уни сенга топширишим керак.

— Менда қанақа ишинг бўлиши мумкин, Билли Керби?— деб сўради Натти. У остона ҳатлаб олға бир қадам босди-да, ботиб бораётган қуёш нурларидан паналаш учун кафтини кўзи устига соябон қилиб тутиб, меҳмонга тикилди.— Мени ер бўлтагим ҳам, кестирадиган дарахтим ҳам йўқ, бунинг устига десанг, худо

шоҳидки, бирон туп дарахтни қирққандан кўра ўрмонга олтига кўчат ўтқазарман... Учир унингни, Гектор, кир уянгга!

— Нимаям дердим, қария,— шанғиллади ўрмонкесар,— буниси мен учун янаям яхши, кўпроқ ўтқизавер! Лекин мен ўзимга топширилган ишни бажаришим керак. Манави хат сенга, Кўн Пайпоқ. Уқишни билсанг — ўқи, борди-ю билмасанг, мана ёнимда сквайр Дулитл турибди, у сенга ўқиб, тушунтириб беради. Чамамда, ошна, сен йнгирманчи июлни биринчи август деб ўйлаганга ўхшайсан, вассалом, гап тамом.

Натти йўғон дарахт панасида писиб турган Хайремени пайқаган ва шу заҳотиёқ оққўнгилигию хушмуомалалиги ғойиб бўлиб, ошкора норозилик ҳамда шубҳагумонга ўрин бўшатиб берган эди. У бошини буриб, кулба ичкарасига мўралаганча, алланималардир деб шивирлади. Сўнгра боши яна пайдо бўлди эшик олдида.

— Менинг кулбамда сизларга атоғлиқ ҳеч нима йўқ,— деди у.— Боплаб таъзирларингни бериб қўйма-симдан бир келган жойларингга жўнаб қолингларчи. Сенга, Билли Керби, хусуматим ҳам, ёмонлигим ҳам йўқ. Нимага энди ақалли битта тукингга зиёни тегмаган бир чолни безовта қилиб юрибсан?

Керби шу топда овчидан бир неча одимгина нарига келиб қолган эди. У ерда ётган ходанинг учига бафуржа жойлашиб олиб, Гекторнинг тумшугини синчиклаб кузата бошлади: ўрмонкесар итни жуда яхши билар, ўрмонда тез-тез учратар, гоҳо-гоҳо ўз тамаддисини у билан баҳам кўриб, қорнини тўйғазиб турар эди.

— Сен мени мерганликда ютдинг, Натти, буни тан олишдан уялмайман,— деди у.— Бунинг учун сендан тирноқчалигам хафа эмасман. Лекин бу сафарги узган ўқинг ўзингга панд беради-ёв, чамамда. Сени буғу ўлдирди деган овоза юрибди.

— Бугун бор-йўғи иккитагина ўқ уздим, иккаласиниям пумага қарата,— деб жавоб қайтарди Кўн Пайпоқ.— Мана қаранглар, бу иккала пуманинг каллаҳоми. Ўзим ҳам энди буларни кўтариб судьянинг олди-га, мукофотини олгани боргани шайланиб турувдим-да.

Шундай деганича иккала ўрмон мушугининг каллаҳомини Кербининг қўлига ташлади у, ўрмонкесар бўлса бу ғаройиб ҳайвон терисини итларга искатиб, кўппакларни жигига тега бошлади кулганича.

Биллининг музокараси муваффақиятли кетаётгани-

ни кўрган Хайрем дадиллашди. У яқинроқ келиб, ҳокимият намояндасига хос тарзда фармонбардорона оҳангда гап бошлади. Аввало у тинтув руҳсатномасини ўқиб бераркан, зўр бериб асосий бандларини таъкидлади ва охирида мазкур ҳужжатга имзо чеккан ҳакамнинг исми-шарифини айниқса дона-дона қилиб, овозини баралла қўйиб қироат этди.

— Ана шу бир парча қоғозга Мармадьок Темплай одам ўз исми-шарифини қўйганми? — деб сўради Натти бошини сарак-сарак қилиб. — Қойил-э. Бундан чиқди, бу одам учун қонуи, ўзига қарашли ер-мулку ҳар хил янгиликлар ўз пушти камаридан бунёд бўлган зурриёдидан кўра қиммату қадрлироқ экан-да. Лекигин, имоним комилки, бунда қизалоқнинг ҳеч қандай айби йўқ. Кўзлари нақ оҳунинг кўзларидай. Бечорагинанинг айби йўқ, негаки отани танилаб олиш унинг измидамас. Гап бундоқ, мистер Дулитл, мен қонунни яхши билмайман. Айтинг-чи, буёғига нима қилиш лозим?

— Бу шунчаки расмиятчилик ахир, Натти, — деди Хайрем, дўстона оҳангда сўзлашга уриниб. — Келинлар, ичкари кирайлик, ўша ерда барини баҳамжиҳат ўйлашиб кўрамиз. Жаримага тўланадиган пул топилади. Фаҳмлашимча, судья уни ўз чўнтагидан чиқариб беришга тайёр.

Учала номатлуб меҳмонни аввал-бошданок ҳушёрлик ила кузатиб турган кекса овчи кулба остонасида эгаллаган маррасидан жилмади. Қариянинг вазоҳати мардонавор эди, Натти Бампони кўндириш унчалик осон эмаслигига заррача шубҳа қилмаса ҳам бўларди. Наттини уйига киритишга рози бўлди деган хаёлга борган Хайрем яқинлашиш ниятида олға қадам қўйган эди, Натти қўлини амирона қиёфада баланд кўтариб, магистратни тўхташга мажбур этди.

— Чамамда, айтган гапим хаёлингиздан кўтарилиб кетган кўринади. Қўйинг, мени васвасага солиб, йўлдан оздира кўрманг, — деди кекса овчи. — Мен ҳеч кимни безовта қилмасам-у, нега энди мени безори жон қилишаркин-а? Қани, жўнаб қолинглар-чи бир, яхшиликча, соғ-омонликларингда жўнаворинглар, судьяга айтиб қўйинглар, чўнтагидаги ўша берадиган мукофотини шамоллатмай қўя қолсин. Илло Мармадьок Темпнинг буйруғи билан менинг кулбамда хўжайинлик қилишларига йўл қўймайман ҳеч қачон.

Ушбу сўзлар магистратни тинчитиш ўрнига, унинг синчковлигини бешбаттар газак олдириб юборди, холос, Керби эса вағиллади:

— Ана буниси ҳаппа-ҳалол гап бўлди! Натти ўлдирган пумалари эвазига мукофот талаб қилмайди, ундан эса буғу учун жарима олмасинлар, шунда сих ҳам, кабоб ҳам куймайди. Ана шунда адолатли иш қилинган бўлади. Бекордан-бекорга калавани чувалаштириб юрмасликни яхши кўраман-да, ҳеч ким ранжмайди ўшанда.

— Мен бизни уйига киритишни талаб қиламан,— деди Хайрем, ўзи уддасидан чиқа олган тарздаги ҳукм-фармо оҳангда.— Қонун номи билан айтаман, биз иккимизни, мен билан холис гувоҳ вазифасини адо этувчи Билли Кербини киритасан ичкарига!

— Қани, орқага, сквайр, орқага деяпман! Сабр-тоқатимни синаб кўрмай қўя қолинг,— деди Кўн Пайпоқ ниҳоятда жиддий, маънодор ҳаракат-ла Хайремга тисарилишни ишора қилиб.

— Хўп, хўп, буёғига ўзингдан кўр бўлмаса!— бўш келмасди Хайрем.— Қани, Билли, Жотем, дадилроқ ташланинглар! Менга далил-исбот керак.

Шу пайт Хайрем Кўн Пайпоқнинг юзидаги хотиржамлик, лекин қатъият ифодасини итоат этишга мойиллик деб янглиш тушуниб, остонага қадам қўйишга уринди, аммо овчи ўша ондаёқ магистратни кифтидан чангаллаб туриб, уни кулбадан ўн одимлар чамаси нарига итқитиб юборди. Наттининг қўққисдан берган зарбаси билан сира кутилмаган қуввати ҳам-маларини лол қилиб қўйди, лекин зум ўтмаёқ Керби қотиб-қотиб, чин юракдан кула кетди.

— Ана буниси росаям қойил бўлди-ку, қария!— дея шанғиллади у.— Буни қара, сквайр сени мендан кўра яхшироқ биларкан-да! Қани-қани, ҳув анави яшил чимзорга ўтинглар-чи, ким-кимни енгишини кўрайлик бир. Жотем икковимиз эса, ҳаммаси қоида бўйича бўлишини кузатиб турамыз.

— Уильям Керби, мен ўз вазифангни адо этишингни талаб қиламан сендан?— бўкирди Хайрем олисда туриб.— Ушла уни! Қонун номи билан талаб этаман! Ушла!..

Бироқ Кўн Пайпоқ янада дағдағали ҳолатда қад ростлади, шунда ҳаммалари баногоҳ унинг қўлида

оғзи тўппа-тўғри Билли Кербига қараган қурол борлигини кўриб қолишди.

— Нарроқ бор, ўтинаман сендан,— деди овчи ўрмонкесарга.— Бехато уришимни ўзинг биласан-ку, ахир. Сенинг қонингни тўкишни истамайман-у, лекигин, мабодо вигвамим остонасидан ҳатлаб ичкари киришга уринадиган бўлсанг, ҳар иккаламизнинг қонимиз анави яшил чимзорни қирмизи рангга бўяши аниқ.

Шу топгача содир бўлаётган машмаша ўрмонкесарнинг наздида бекораки эрмакдек туюлаётган, у заиф томонга ён босаётган эди, аммо қуролга кўзи тушгани ҳаммоқ аҳволи-руҳияси кескин ўзгарди-қўйди. У ходадан туриб, қаддини ростлади-да, озчининг бетига тик боққанча деди:

— Мен буёққа, Кўн Пайпоқ, ганим сифатида келмаганман. Сенинг бу темир таёгинг занглаб, синиб ётган болтадан ортиқроқ қўрқитолмайди мени. Сквайр Дулитл, бир оғиз буюр, лекин ҳаммаси қонунан бўлсин, ана унда кўрамиз қайси биримиз бақувватроқ эканимизни.

Аммо магистрат ғойиб бўлган эди. Овчининг қўлида милтиқ пайдо бўлган лаҳзадаёқ Хайрем билан Жотем икковлари, бамисоли эриб буғланиб кетгандек, гумдон бўлишганди. Гапига жавоб эшитмаган ўрмонкесар тааж-жубда алангларкан, оёғини қўлга олганча кентга қараб қочиб бораётган икки кишининг қорасига кўзи тушди: кўриниб турибдики, бу марди майдон жентльменлар дилларида нафақат милтиқ ўқининг учиш тезлигинигина, шунингдек, етиб бориш эҳтимоли бор масофани ҳам ҳисоблаб чиқишга улгурган эдилар чоғи.

— Улгудай ўтакаларини ёриб юбординг-ку уларни,— деди Керби ва унинг рапидасимон башарасида жирканиш аломати зуҳр этди.— Лекин мени қўрқитман деб хомтама бўлма. Милтигингни тушир, мистер Бампо, йўқса жиқиллашиб қоламиз-а.

Натти милтигини тушириб, шундай жавоб қилди:

— Сенга ҳеч қанақанги ёмонликни раво кўрмайман, Билли Керби, лекигин ўзинг ўйлаб кўр, шундай ярамаснинг ҳалол-покиза одамнинг кулбасида фармонбардорлик қилиши сира ақлга тўғри келадими асти? Сендан яшириб ўлтирмайман, Билли, буғу ўлдирганман, бу рост. Унинг терисини олиб кетишинг мумкин, ашёвий

далил бўлади у сенга. Улдирган ўрмони мушукларим учун берилиши лозим бўлган мукофот жарима пулини бемалол қоплайди, ана шунда орамиз очиқ-да.

— Тўғри, тўғри, қария! — деди Керби ушбу дўстона, тинчгина таклифдан қувониб. Унинг ҳалол, очиқ-самимий башарасида акс этиб турган норозилик аломатлари зумда йўқолди. — Қани, бера қол терини, шунда ҳаммаси яхшиликча битади.

Натти ичкарига кириб кетди ва талаб қилинган ашёвий далилни кўтарганича тезда қайтиб чиқди. Урмонкесар, ораларида мутлақо ҳеч гап бўлмагандек, овчига нисбатан дўстона кайфият билан шу захотиёқ жўнаб кетди. У кўл ёқалаб одимларкан, ҳар замон-ҳар замонда Хайремнинг Наттининг зарбасидан ўмба-лоқ ошиб думалаб кетгани ёдига тушиб қаҳқаҳлаб кулиб юборарди. Умуман, бу машмашаларнинг бари Биллининг наздида жуда антиқа ҳазил бўлиб туюлаётган эди.

Аммо-лекин кентга етиб борар-бормас, у ерда Наттининг қонунга итоат этмагани, кекса овчининг унга, Биллига милтиқ ўқталиб дағдаға қилгани, Наттининг Хайремни бошлаб остонасидан улоқтириб юборгани тўғрисидаги овозалар таралиб кетиб бўлган эди. Баъзилар аллақачон, шерифга одам юборилса чакки бўлмасди, дейишса, бир хиллар ҳатто, граждандардан кўнгилиларни тўплаб, тартиббузарга қарши чоралар қўллаш керак, дейишгача бориб етгандилар. Кекса Натти Бампога қарши қандай чора қўллаш хусусида ҳатто кенгашнамо йигин ҳам ўтказаётган эдилар. Билли Кербининг буғу терисини ортмоқлаб келиши тинтув ўтказиш учун ҳар қандай асосни пучга чиқариб, ишни чаппасига буриб юборди мутлақо.

Эндиликда овчидан жаримани ундириб, қонунни қаноатлантиришигина қолгани, холос. Ҳаммалари бир оғиздан, шанба оқшоми кентликлардан аксарияти учун байрам бўлгани сабабли, бу иш душанба куни адо этилса ҳам бўлаверади, деган қарорга келди. Шундай қилиб, бундан-буёнги жамики хатти-ҳаракатлар ўттиз олти соат кейинга қолдирилди.

XXXI боб

Нахот, арслонни ўз уясида
Жағига теккандай, бу лаҳза сен ҳам
Кирмоқчисан Дуглас хонадонига?

Вальтер Скотт
«Мармион»

Безовталигу бесаранжомлик аста-аста тина борди, кашишникидан қайтаётган Оливер Эдвардс йўлакай ўқувчига мистер Липпет номи билан маълум бўлмиш ёш қонуншуносни учратган пайтида кент аҳли — ҳар қайсисининг афтида умумжамоат тартибни сақлаш ишига ўз муносиб ҳиссасини қўшган кишига хос жиддийлик туси аке этган кўйи — бирин-сирин уй-уйларига тарқай бошлаган эди. Мазкур икки ўспирин орасида — дунёқарашларида ҳам, шунингдек, бутун ташқи қиёфаларида ҳам ўхшаш жиҳатлари жуда кам эди, бироқ ҳар икковлари бу чоққина жамоатнинг энг илмли табақасига мансуб, шу боисдан бир-бирларини танишлари турган гап эди. Ҳозир улар олисданоқ бир-бировларини пайқаганди — индамай ўтиб кетавериш ноқулай эди, ана шу тариқа ораларида қуйидагича гурунг бўлиб ўтди.

— Жуда ажойиб оқшом бўлди-да, а, мистер Эдвардс, — дея гап бошлади оқловчи, унинг суҳбатлашгиси келаётгани яққол кўриниб турарди. — Лекин ёмғир керак, жудаям керак-да. Қачон қарасанг ё қурғоқчилик, ё тошқинчилик, бу ернинг об-ҳавосининг асосий камчилиги шунда. Сиз, чамамда, мўътадил иқлимга ўрганган бўлсангиз кераг-а?

— Мен мана шу штатда дунёга келганман, — қуруққина жавоб берди Эдвардс.

— Бе? Бу борада турлича фикрлар чалинганди қулоғимга. Айтмоқчи, одам янги жойга шунчалик осонгина кўникиб кетадики, унинг айнан қаерда туғилганининг мутлақо аҳамияти йўқдай. Қизиқ, Натаниэль Бампонинг ишига нисбатан судья қандай муносабатда бўларкин?

— Натаниэль Бампонинг ишига нисбатан? — такрорлади Эдвардс. — Нима ҳақда гапиряпсиз, сэр?

— Ия, ҳали эшитмадингизми бунн? — дея хитоб қилди у ажабланиб, ясама таажжубни шунчалик устмонлик билан бажардики, Эдвардсга бу ғирт самимий туюлди. — Ғоятда хунук воқеалар содир бўлиши мум-

кин. Гап шундаки, чол бугун эрталаб тоғда буғу отибди, судьянинг фикрича эса бу катта жиноят.

— Э, гап буёқда экан-да!— деди Эдвардс ва офтобда қорайган буғдойранг бетига қўққисдан қуйилиб келган қирмизи тусни яшириш ниятида тескари бурилди.— У ҳолда овчининг жарима тўлашига тўғри келади.

— Беш фунт,— деб қўйди оқловчи.— Кекса Наттининг бисотида топилармикин шунча пул?

— Топилармикин дейсизми?— хитоб қилди йигит.— Мен бадавлат эмасман, мистер Липпет, йўқ, мен бечораҳол одамман, топган иш ҳақимни ўзим учун ниҳоятда муҳим бир мақсад йўлида йиғяпман. Шунга қарамай, Кўн Пайпоқни турмада ҳатто бирон соат ўлтирғизиб қўймайман, охирги цент чақамгача сарфласам ҳам қарияни кутқараман. Бундан ташқари, у иккита пумани ўлдирган-ку, ахир; бунинг эвазига бериладиган мукофот жарима пулини қоплашга етиб ортади.

— Ҳа, ҳа,— деди оқловчи қўлларини бир-бирига ишқаб. Башарасида мамнуният ифодаси пайдо бўлди, илло бу асло ясама эмасди.— Ҳеч шубҳам йўқ, бу ишни ойдинлаштириб, ҳал этамиз.

— Нимани ойдинлаштирамиз? Қайси ишни? Ути-наман сиздан, сэр, тушунтириброқ гапирсангиз.

— Натти буғу отган, лекин бу кейин содир бўлган ҳангома олдида ҳеч вақога арзимайдиган гап,— дея сўзини давом эттирди мистер Липпет ҳуқуқшуносга заррача раъйи йўқ йигитчани ийдирган хуфиёна ишонч оҳангида.— Унинг устидан шикоятнома тушган, гувоҳлар Натти Бампонинг кулбасида буғу эти яширилган дея қасам ичишган, судья тинтувга руҳсатнома берган ва...

— Тинтув?— даҳшат-ла нидо солди Эдвардс ва яна юзини буриб олди, лекин энди докадай оқариб кетган тусини яшириш мақсадида.— Хўш, оқибатда нима топилибди, нимани кўришибди...

— Кекса Бампонинг милтиғи оғзидан бўлак ҳеч вақони, бу томоша эса ҳар қандай одамнинг қизиқсинишини тизгинлаб қўйиши тайин.

— Ҳа-ҳа, шундоқ денг!— деди Эдвардс енгил тортиб, хандон ташлаб кулиб юборди у.— Демак, қартайган қаҳрамон рақибини чекинишга мажбур этибди денг? Мажбур қилибди-да, ахир, тўғрими?

Оқловчи хайрат ичра тикилиб қолди йигитга, бироқ

дарҳол хаёлини банд этган масаладан гап очди тагин.

— Ижозатингиз билан, сэр, айтиб кўяй сизга, бу иш ҳазилакам иш эмас,— деди у.— Қирқ доллар мукофот билан сизнинг ярим йиллик маошингизни хийла баракаси учиб бўлади у тинчитилгунича. Бампо магистратни хизмат бурчини адо этиб турган чоғида ҳақоратлаган, устига-устак, констеблга қурол билан пўписа қилган. Бу кичкина айб эмас, бунинг учун фақат жарима солиш билангинамас, шунингдек, қамоққа ҳукм этиш билан ҳам жазо берилади.

— Қанақасига! Кўн Пайпоқни панжара ортига тикилади? Йўқ, йўқ, сэр, бу нарса чолни гўрга тикади-ку! Э-йўқ, бундай қилишмайди улар!

— Биласизми нима, мистер Эдвардс, сиз тўғрингизда ҳам, ғалати одам, деган гаплар юрибди,— деди ҳуқуқшунос томдан тараша тушгандай, энди очиқ-ойдин оҳангга кўчиб.— Агар маълумингиз бўлса, иш ҳаммалари учун беш қўлдай равшан, далилу исботлар шак келтириб бўлмайдиган бир пайтда маслаҳатчиларни айбдор устидан ҳукм чиқармасликка қандай мажбур қилиш мумкин; мана ўзингиз, тан олишга тайёрман-ким, гарчи дипломли ва суд ишлари билан уч йилдан мўлроқ шуғулланиб келаётган бўлсам-да, ҳуқуқшунослик масалаларида мендан кўра билимдонроқ одамсиз-ку, ахир.

Аммо Эдвардснинг ақлу закоси ҳиссиётидан устун кела бошлаганди, шу боисдан йигитча ишнинг моҳиятан қанчалик чигалу мушкуллигини ойдинроқ кўра боргани сайин оқловчи айтаётган гапларнинг мағзини тобора кўпроқ чақмоқда эди.

Дастлабига беихтиёр равишда сиртга тепчиган зоҳирий ҳаяжони босилганди, кейин, Оливер, ҳозиргина билган нарсалари таъсиру тазйиқида ботинан ҳалиҳануз ниҳоятда безовта ҳолатда эканига қарамай, ўзини қўлга ола билган ва эндиликда мистер Липпетнинг маслаҳатига диққат-ла қулоқ солаётган эди.

Уй-хаёллари чалкашиб, фикран гангиб қолганига қарамай, Оливер кўп ўтмай ҳуқуқшунос таклиф этаётган нарсаларнинг деярли бари амалга ошиши учун талай вақт талаб этиладиган устомонона найранг эканини тушуниб олди — бу йигитнинг на табиатига, на маблағига мос тушарди. Шунга қарамай Эдвардс мистер Липпетга, агар иш судга оширилса, унинг оқловчилик хизматлари ҳақини батамом ўз зиммасига олиш-

га тайёр эканини шама қилдиким, бу нарса ҳуқуқшуносга бағоят манзур бўлди. Шу билан ажралишди улар — бири эшиги тепасида: «Мистер Липпет, оқловчи» деган ёзувли тахта осиглиқ чоғроққина бино сари важоҳат-ла одимлай кетди, иккинчиси эса Мармадьюкнинг «қасри» томон шаҳдам жўнади. Биз бўлсак вақтинча ҳуқуқшуносни ўз ҳолига қўя туриб, китобхон диққатини унинг мижозига қаратамиз.

Эдвардс илиқ оқшом ҳавоси гупиллаб кириб турган кенг-ковул ланг очиқ эшикдан ичкарига қадам қўйиши билан хонадондаги одатий юмушларини бажариб юрган Бенжаменга кўзи тушди-ю, ундан шоша-пиша судьянинг қаердалигини сўради.

— Ўз хонасида, дурадгор Хайрем ҳам ўша ерда. Мисс Лиззи эса меҳмонхонада. Хўш деганингиздан, мистер Оливер, мен сизга айтсам, анави мушук ёки пума деганлари бошимизга мусибат солишига оз қолибди-да. Мен ўша йиртқични яхши билмайман, бизнинг Англияда йўқ бунақанги нарса... Тоғда ёввойи мушуклар изғиб юрганини бултуроқ айтганман, куз оқшомларидан бирида қайиқда балиқ овидан қайтаётганимда миёвлаганини ўз қулогим билан эшитганман. Мабодо у, дейлик, очиқ сувга чиққанидами, кемани қаёққа қараб ҳайдашимни ва ўша йиртқични бирпасда қандоқ суробини тўғрилаб қўйишни билардим-а. Локин уни излаб, бекордан-бекорга дарахтлар учига аланг-жаланг жавдираш — бу мен учун бир кема саҳнида туриб иккинчи кеманинг елкан чўпларига тикилган билан баб-баравар гап. Бари бир арқон-абзалларни бир-бировидан фарқлаёлмайсан, кейин...

— Ҳа, ҳа, турган гап,— дея унинг гапини бўлди Эдвардс.— Мен мисс Темплга йўлиқишим керак.

— Бунинг қийин жойи йўқ, сэр, у қўшни хонада. Эҳ, мистер Эдвардс, агар мисс Лиззи ҳалок бўлганида борми, бу судья учун қанчалик оғир жудолик бўларди-я! Унда бошқа қизни қайдан топишини — бўйи етиб қолганини демоқчиман — билсам агар, турган жойимда тил тортмай ўлай. Шундоқ, сэр, назаримда, мистер Бампо ҳурматга лойиқ одам, милтиқ ёки чангакка келганда беҳато ишлатади. Мен уни худди сиз каби, мистер Оливер, ўз дўстим ҳисоблайман.

— Раҳмат, Бенжамен, асқотиб қолар бир кун бу!— деди Эдвардс эшикоғасининг қўлини маҳкам сиқиб.—

Бу дўстлик ҳадемай асқотади бизга, ана шунда ўзим айтаман сенга.

Шундай деб, бу ҳалолу виждонли одамнинг ўйлаб жавоб қайтаришини ҳам кутиб ўлтирмай, йигит у маҳкам сиқимлаб турган қўлини бўшатиб олди-да, меҳмонхонага кириб кетди.

Элизабет ёлғиз ўзи ҳамон боягидек диван суянчигига суянганича ўлтирарди. Ҳай-ҳаёллар уммонига ғарқ бўлган қиз кўзини шақли-шамсейилию туси жиҳатдан баркамол санъат намунаси бўлмиш қўллари билан тўсиб олибди. Нозикниҳол, келишган қадди қомату қизнинг шу топдаги ҳолатидан ҳангу манг бўлган йигит сабр-сизлигини тийиб, Элизабетга оҳиста ҳамда эҳтиромла яқинлашди.

— Умид қиламанким, халал бермагандирман-а, мисс Темпл,— дея гап бошлади у,— лекин сиз билан гаплашишим зарур.

Элизабет қўлини юзидан олди, шунда Эдвардс қизнинг кўзлари нам эканини кўрди.

— Сизмисиз бу, Эдвардс? — деди қиз майин ва одатда отаси билан сўзлашган чоғларидагидек мулозим оҳангда, йигитга биринчи марта шундай гапираётганидан уни дил-дилигача тўлқинлантириб юборди.— Шўрлик Луиза ўзини қандай ҳис қиляпти экан, тузукми?

— Отасининг қанотида, худога минг-минг шукр қилиб ўлтирибди. Омон қолганидан ғоятда хурсанд эканимни билдирганимда, у шундай тўлиб-тошиб, шундай жўшиб миннатдорчилик изҳор этдики, бунақанги ҳаяжонланишга ҳеч қачон шоҳид бўлмаганман. Мисс Темпл, бошларингизга қандай кўргулик тушганини эшитганимда ўзимни йўқотиб қўйганимдан тилим калимага келмай қолибди. Мистер Грантнингизга кетаётганимдагина ҳушимга келдим. Менимча... назаримда, у ерда мундоқ ёзилиброқ ҳамдардлик билдириб, бемалолроқ кўнгил сўрабман шекилли, негаки, мисс Грант менинг жўнгина сўзларимни эшитиб ҳатто йиғлаб юборди.

Элизабет дарҳол жавоб бермади ва яна юзини қўли билан беркитди. Бироқ бирон дақиқа ўтиб-ўтмаёқ, ҳаяжонини босиб, ўзидан кўзини узмай тикилиб турган Эдвардсга тик боқиб, кулибгина деди:

— Дўстингиз Кўн Пайпоқ бундан-буён менинг ҳам дўстим, Эдвардс. Унга қандай қилсам дурустроқ ёрда-

мим тегаркин деб бошим қотиб ётибди ҳалигача. Унинг бутун ҳаётини, жамики эҳтиёжлари, муҳтожликларини сиз яхши биласиз, шунинг учун менга кўмаклашиб юборарсиз балки.

— Ҳа, шундоқ!— нидо солди йигит жўшиб, буни кўрган суҳбатдоши ажабланди.— Меҳр-оқибатингиз учун яратганнинг ўзи яллақасин сизни! Натти эҳтиётсизлик қилиб, қонунни бузди: бугун эрталаб буғу ўлдирди. Мен ҳам у билан бирга жазога тортилишим керак деб ҳисоблайман, чунки ўша овда мен ҳам қатнашганман. Отангизга арзнома ёзиб беришибди, у тинтув ўтказишга рухсатнома берибди...

— Ҳа, ҳаммасидан хабарим бор,— деб унинг гапини оғзидан олди Элизабет.— Қонунни четлаб ўтиш мумкин эмас — Наттининг кулбасини тинтишади, бугуни топиб, овчидан жарима ундиришади. Лекин мен сизга худди ўзингизнинг саволингизни бермоқчиман, шунча маҳалдан бери бизнинг хонадонимизда туриб, наҳотки ханузгача бизнинг қандайлигимизни билмасангиз? Менга бир қаранг-а, Оливер Эдвардс. Наҳотки сиз мени яқингинада ўзининг ҳаётини ўлим чангалидан қутқариб қолган одамни қамоққа тиқишларига йўл қўяди, унинг учун жаримани тўлаб юборишдан пулни аяйди деб ишонсангиз? Асло, сэр. Отам судья, лекин у аввало одам ва тавфиқли христиан. Бу иш тинчийди, ҳеч ким ранжитмайди Наттини.

— Юрагимни зилдай эзиб ётган тошни олиб ташладингиз-да ўзиям!— деди Эдвардс тўлқинланиб.— Демак, қарияни ортиқ безовта қилишмас, отангиз уни хафа қилдириб қўймас эканлар-да? Сиз айтганингиздан кейин ишонмай қайга ҳам борардим, мисс Темпл.

— Судьянинг буни тасдиқлашини ўз оғзидан эшитиш имкониятига эгасиз, мистер Эдвардс, ана, дадам келяптилар, у кишиям худди менинг гапимни айтадилар ҳозир.

Аммо айни шу дамда кириб келган Мармадьюкнинг авзойи Элизабетнинг қувончбахш умидларини ўша ондаёқ пучга чиқарди-юборди. Унинг пешонаси тиришган, афти ташвишли эди. На Элизабет, на Оливер чурқ этиб оғиз очди. Судья хонада бир неча маротаба уёқдан-буёққа бориб келди-да, сўнг деди:

— Барча режаларимиз чиппакка чиқибди, қизим. Кўн Пайпоқ ўз қайсарлиги билан ўз бошига ҳакамлик

маъмурияти қаҳрини ўзи сотиб олибди, шу боисдан ҳам мен энди ишни тўхтата олмайман.

— Қандай, нимага энди, дада! Жарима — арзимаган гап-ку, ахир. Мен, албатта...

— Наттидай беозор одамнинг маъмурият вакилига қаршилиқ кўрсатишини олдиндан кўра билмаган эканман, — деди судья. — Мен уни буйруққа итоат этади, кулбасида тинтув ўтказишади-ю, маслаҳатчилар ўз ҳукмини чиқаришади, шунда қонун ҳам қаноат топади деб ишонган эдим. Локин ана энди қария қонуннинг қаттиққўлона ҳукми-чораларини тотиб кўрадиган бўлди...

— Хулласи, қандай жазо таҳдид қиляпти унга, сэр? — деб сўради Эдвардс, хотиржамроқ сўзлашга тиришиб.

Мармадьок йигит томон чўрт ўгирилди.

— Сиз ҳам шу ерданингиз? Сизни пайқамабман. Токи гувоҳларнинг кўрсатмаларини эшитмагунича ва маслаҳатчилар ўз ҳукмларини чиқармагунларича судья ҳеч нима деёлмайди. Локин сизни бир нарсага ишонтиришим мумкинки, мистер Эдвардс, гарчи менинг ўзимда ҳам Наттининг гуноҳидан ўтарман, негаки у қизимга бебаҳою беқиёс хизмат кўрсатиб қўйди, деб кўнглим бўшашиб турган пайтларим ҳам бўлса-да, ҳаммаси қонунга мувофиқ ҳал қилинади.

— Судья Темплнинг адолатпешалигига ҳеч ким шубҳа қилмаса керак деб ўйлайман, — деди Эдвардс куюниб. — Аммо барини бамайлихотир, бафуржа мағзини чақиб кўрайлик, сэр. Кекса дўстимнинг ёши, турмуш тарзи ва қонунчиликдан беҳабарлиги наҳотки гуноҳини енгиллатувчи шарт-шароит бўлолмаса?

— Шарт-шароит жиноятни енгиллатиши мумкин, локин уни оқлай олармикин? Қани айтинг-чи, йигитча, маъмурият вакилларига қурол билан таҳдид қилинганда бунга жамоатчилик тоқат қилиб туриши лозимми? Мазкур ёввойи, овлоқ ўлкани наҳотки шу ниятда ўзлаштириш учун заҳмат чеккан бўлсам?

— Башарти шу бугун эрталаб қизингиз жонига таҳдид қилган анави ваҳший ҳайвонларни жиловлаганингизда эди, ана унда сизнинг ушбу далил-исботларингиз ишончлироқ янграган бўларди.

— Эдвардс! — нидо солди Элизабет.

— Ўзингни бос, жигаргўшам, — деб уни тўхтатди отаси. — Йигит менга нисбатан ноҳақ сўзляпти, бунга

асос бўладиган ҳеч нима деганимча йўқ мен. Сизнинг сўзларингизни эътиборсиз қолдираман, Оливер, билан, сиз Наттининг қадрдонисиз, шу боисдан унинг ёнини оламан деб жонбозлик кўрсатиб ақл-мулоҳаза чегарасидан чиқиб кетдингиз.

— Ҳа, у менинг қадрдоним! — деди Эдвардс қизишиб. — Мен бу билан фахрланаман! У оддий, бесавод, ҳаттоки оми, эҳтимолки, ўйлашимча, турмуш-ҳаётга нисбатан қарашлари кўп жиҳатдан тўғри, ҳаққоний бўлишига қарамай, иримчироқ бир одам. Лекин асосийси — оққўнғил, қалбан саховатли одам у, сэр, ана шу фазилати минг-минглаб қусурларини ортиғи билан қоплаб кетади. У дўстларига содиқ, у дўстини ҳеч қачон мусибатда ташлаб кетмайди — нафақат инсонни, ҳаттоки итниям.

— Бу жуда аъло тавсиянома, мистер Эдвардс, — юмшоққина қилиб деди судья. — Илло мен Кўн Пайпоқнинг кўнглини мойил қилолмадим сира, мен билан ҳамиша терс, кескин сўзлашади, аммо буни, бир кекса одамнинг инжиқлиги-да, деб тоқат қилиб келдим. Мана энди, ўз ҳаками сифатида қаршимда тураркан, у ўзининг илгариги жангари хулқ-атвери, худди шунингдек, менга кўрсатган беқиёс хизмати суд қарорига заррача таъсир кўрсата олмаслигига ишонч ҳосил қилади.

— Ўз остонасидан ёлланган бир муттаҳамни қувиб юбориш наҳотки жинойт бўлса? Йўқ, сэр, борди-ю мазкур ишда бирор жинойтчи бўлса, унда бу мутлақо Натти Бампо эмас.

— Хўш, сизнингча ким ўша, сэр? — деб сўради судья қизишиб кетган ўспириннинг кўзларига тик боқиб.

Мармадьюк Темплининг чехрасига аллақачоноқ яна одатдагидек хотиржамлик ифодаси қалққан эди.

Игит ўзини тутиб туrolмади — у бунингсиз ҳам ҳаддан зиёд ҳаяжонда эди, шу сабабли ҳозир, судьянинг юқоридаги саволидан сўнг у ҳар қандай вазминлигу сиполикни бутунлай улоқтириб ташлади.

— Жинойтчи ким дейсизми? Яна-тагин мендан сўраяпсизми буни? — деди у бўғилиб. — Ўз виждонингиздан сўраб кўринг, судья Темпл. Эшикка яқинроқ боринг, водийга, осуда кўлга, қорайиб турган тоғларга бир назар ташланг-да, ўз юрагингиз, қалбингизга айтинг-

чи, агарда бор бўлса у: бу бойликлар қянинг «қасри» қолди сизга, қандай қилиб шуларнинг тобе хизмат-олдингиз? Қашшоқ аҳволга тушган, кафанг.ни буюрди-могикан билан Кўн Пайпоқнинг бу ерларда 3 эканини тентираб юрганини кўрганингизда наҳотки уятдан 3. ўз вингиз чиқиб кетмаса?

Мармадьюк мазкур шалоладай қуйилиб келган қаҳру ғазаб пўртанасига беадад ҳайрат-ла қулоқ солиб турди, бироқ ўспирин жим бўлгач, у тоқатсизланаётган қизини ишора билан тўхтатиб, деди:

— Узингизни йўқотиб, ҳаддан ошяпсиз, Оливер Эдвардс. Сизнинг гўеки, бу ўлканинг маҳаллий ҳукмдорларининг авлодиман, деб таъкидлаганингизни аллақачон эшитганман. Локигин, очиги, башарти бу ерлар шахсан сизнинг аждодларингиз билан тузилган битимга мувофиқ — башарти сиз ҳақиқатан ҳам маҳаллий элнинг авлоди эканингизни даъво қилсангиз — менинг тасарруфимга ўтганини билмас экансиз, унда олган билимингиз хайф кетибди. Мана, само шоҳидким, ўша ҳақ-ҳуқуқдан қандай фойдаланганим ҳақ таолонинг ўзига аён. Менинг юзимга солишга журъат этган ушбу сўзларингиздан сўнг биз ажралишимиз лозим. Мен ўз хонадонимдан ҳаддан зиёд вақт бошпана бериб қўйдим сизга, эндиликда сиз учун бу ерни тарк этиш фурсати етди. Хонамга кириб, сизга тўлашим лозим бўлган бари ҳақингизни тутқазаман қўлингизга. Мабо-до ўзингиздан хийла ёши катта одамнинг маслаҳатига қулоқ беришга раъйингиз бўлса, эҳтиёт бўлинг, тагин ўзни тута билмаслигингиз келажакда ўзингизга зиён-заҳмат етказиб юрмасин.

Йигитчанинг ғазаби бу пайт совиб бўлганди, у бе-маъно нигоҳ-ла чиқиб кетаётган Мармадьюкни кузатган кўйи қаққайганча туриб қолди — Эдвардснинг фикру хаёллари олис-олисларда эди шу топда. Ахийри ҳуши ўзига келди-ю, хонага оҳиста кўз югуртар экан, Элизабетнинг бошини кўксига ҳам қилиб, юзини яна қўли билан яшириб олганини кўрди. Шунда унинг жаҳлию тажанглигидан асар ҳам қолмади.

— Мисс Темпл... Мен ҳаддимдан ошиб кетибман, сиз борлигингиз ёдимдан кўтарилиб кетибди. Отангиз нима деганини ўзингиз эшитдингиз. Ҳозироқ уйларингиздан чиқиб кетишим керак, аммо сиз билан дўстларча хайрлашсам дейман.

Элизабет аста бошини кўтарди, кўзларига ғам-андуҳ

асос бўладига кўлаб ўтди-ю, яна ўша заҳотийёқ доим-сўзларингизни чатнади, қизнинг ёноқлари лоласимонман, сиз Ни: вужудида кескин ўзгариш, бемажоллик ёнини олди. У ўрнидан туриб, эшикка қараб юрди. чег — Кечираман сизни, Эдвардс, отам ҳам афв этадилар сизни, — деди қиз, нақ остонада орқасига бурилиб қараб. — Сиз биз тўғримизда нотўғри фикрдасиз, лекин вақти келади, ўшанда бу фикрингиздан қайтасиз...

— Сиз тўғрингиздаги фикримдан қайтар эканманми, мисс Темпл? — дея қизнинг сўзини бўлди йигит. — Йўқ, ҳеч қачон! Мен...

— Сизга қулоқ солишни истамайман, сэр, мен гапирарман ҳозир. Содир бўлган бу машмашалар замирида менинг ақлим бовар қилолмайдиган нимадир бор. Лекин Кўн Пайпоққа айтиб қўйинг, бизни у нафақат ҳакамларгина эмас, шунингдек, дўстларим ҳам деб билсин. Сиз билан орамизнинг бузилишидан беҳуда хафа бўлиб ўлтирмасин. Нимаики деманг, бари бир на унинг қисмати енгиллатиш, на гуноҳини оғирлаштириш келади қўлингиздан. Мистер Эдвардс, сизга бахт тилайман, янаям асилу қадрдон дўстларингиз кўпайсин.

Йигит нимадир демоқчи эди, бироқ Элизабет эшик ортида ғойиб бўлганди, у хонадан чиққанида қизнинг қораси кўришмади ҳеч қаерда. Эдвардс бир лаҳза данг қотганча туриб қолди, кейин уйдан ташқарига отилди-ю, овчининг кулбаси томон ошиқди.

XXXII б о б

Заминни ўлчади, ўрганди юлдузлар ҳаракатини.

Билди, қадим ой, йилнинг шаклини, суръатини.

Александр Поп.
«Шараф эҳроми»

Ричард сафардан эртаси куни ярим кечадагина қайтди. Бошқа ишлари орасида ўша олис замонларда ўрмонларда яшириниб юриб қалбаки танга ясайдиган ва бу пулларни бутун мамлакатга тарқатадиган қаллоблар тўдасини қўлга туширишга бошчилик қилишига тўғри келди. Қалбаки танга ясовчиларни қўлга тушириш муваффақиятли тугади, тўрт нафар кишанланган жиноятчини кузатиб келаётган констебль га

қўриқчилар шериф йўлбошчилигида ярим кечаси кентга кириб келдилар. Мистер Жонс судьянинг «қасри» дарвозаси олдида отини тўхтатиб, ўзига тобе хизматчиларга маҳбусларни турмага ҳайдаб боришни буюрдида, шахсан қанақанги улугвор ишларга қодир эканини ниҳоят чинакамга исботлашга муваффақ бўлган ўз тоифасидаги одамлар сингари керилишу ўз-ўзидан мамнунлик ҳиссига тўлиб шағал ётқизилган йўлкадан юриб кетди.

— Ҳой, Агги! Қаёққа гумдон бўлдинг, бекорхўжа қораялоқ? — дея вағиллади шериф пиллапояга яқинлашар экан.— Нима, бутун кечани қоққан қозикдай ана шу зимистон қоронғида ўтказаманми?.. Аскар, Аскар! Сен қаёқда қолдинг? Вой сендақа қўриқчини қара-ю! Қараб турсам, мендан бошқа ҳамма уйқуни уряпти чоғи! Мен шўрликни бўлса, бошқалар хотиржамгина ором олсин деб мижжа қоқмай чиқишимга тўғри келадиганга ўхшайди-ку... Аскар, Аскар деяпман!.. Тан олиш керак, ўлардай ялқов бўлиб қолганига қарамай, биринчи марта миқ этмай, бегона одамни (тўғри одамми ё ўғрими — текшириб ўлтирмай) кечаси уйга яқин йўлатиши бу. Худди мен турқини бир кўришдаёқ пайқаганимдек, бунинг ҳам бурни фирибгар-қаллобларни исидан билиб олади... Ҳай, Агамемнон! Қай гўрга ғойиб бўлдиларинг ҳамманг? Ие, ана, лоақал кўппак кўринди ахийри.

Шериф бу аснода отдан тушиб бўлган ва ҳозирда ит уясидан қоп-қора алланиманинг эран-қаран чиқиб келаётганини кузатаркан, табиийки, уни Аскар деб ўйлаганди, аммо-лекин ўша «алланима» уни ҳайратда қолдириб, тўрт оёқлаб эмас, икки оёқда қадини ростлаганида мистер Жонснинг кўзлари юлдузлар шуъласида занжининг жингалак сочли бошию қоп-қора афтини илғади.

— Ҳаҳ қора иблис, у ерда нима қиляпсан асти, жин чалиб, жаббор ургур? — вағиллади шериф.— Наҳотки мана шу африкача танангу қонингга уйдаги иссиқ камлик қилиб, бечора итни уясидан қувиб чиқариб, унинг пичан тўшагига ётиб олган бўлсанг?

Занжининг уйқуси устидан сув сепгандек тарқаб кетиб бўлганди, у энгилканча, мингиллаб хўжайинига жавоб қайтаришга уринарди.

— Эҳ, масса Ричард, масса Ричард!.. Нима гаплар бўлди денг бу ерда, эҳ, нима гаплар бўлди-я!.. Шунақа

ишлар бўлади деб сира ўйламагандим-а... Мен уни ҳеч қачон ўлмайдим деб ўйлардим... Уни кўмишмади, ҳамма масса Ричарднинг қайтишини кутишяпти... гўрени қазиб қўйишди, холос...

Шундай деб бечора, нима бўлганини мундоқ тузук-қуруқ тушунтириш ўрнига, ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Ким? Нима? Кимни кўмишмади, кимга гўр қазишмади? Ким ўлди? — деб суриштира кетди Ричард овози титраб. — Нима гап бўлди ўзи бу ерда? Яна Бенжамен бўлмасин?.. Жигари оғрирди уни, лекин мен унга...

— Йўғ-э, Бенжаменмас, — ундан баттароқ, ҳа, ундан ҳам баттароқ бўлди! — ҳўнграрди Агги. — Вой худойим-а... Мисс Лиззи билан мисс Грант сайр қилиб юришган экан... тоғда. Шўрлик Аскар-а!.. У ёввойи мушукни ғажиб ташлабди... Вой худойим-а... Натти Бампо... уни бўғзи бутунлай ғажиб ташланган. Ўзингиз қаранг, масса Ричард, ана ётибди у...

Бу узук-юлуқ гаплар шериф учун мутлақо жумбоқ эди, шу боисдан у занжи токи ошхонадаги фонусни келтиргунча сабр-тоқат-ла кутишдан хурсанд ҳам бўлди, у кейин хизматкори кетидан итнинг уяси ёнига бориб, қонга беланиб, тарракдай қотиб қолган, лекин устига эҳтиром-ла занжининг иссиқ кийими ёпиб қўйилган шўрлик Аскарнинг жасадини кўрди. Ричард сўраб-суриштиришга шайланди-ю, аммо итнинг жасади ёнида кўнгилли пойлоқчи бўлиб ухлаб қолган Аггининг уйқуси бутунлай тарқаб кетганидан кейин қайта бошдан авж олган қайғуси занжини бирон маънили гап айта олмайдиган қилиб тилини тушовлаб қўйган эди. Омадини қарангки, худди шу пайт киравериш эшиги очилиб, остонада Бенжамен кўринди; қўлидаги шамни боши узра баланд кўтариб, иккинчи қўли билан хира шуъласи тўғри ўзининг дағал башарасига тушадиган қилиб тўсиб турарди у. Ричард жилов тизгинини занжигга итқитиб, отга қарашни буюрди-да, илдам ичкари кирди.

— Нима гап, ит нимага ўлди? — деб ўдағайлади Бенжаменга. — Мисс Темпл қаерда?

Бенжамен чап қўлининг бошмалдоғи билан ўнг елкаси оша орқа тарафни кўрсатганча:

— Ўз хонасида, — деб жавоб берди.

— Судья-чи?

— Ухлаяпти.

— Қани, тушунтириб айт-чи, Аскарга нима қилди,

иннайкейин, Агги нега бунчалик хўнграб ётибди?

— Ҳаммаси анави ерда ёзилган, сквайр, — деди Бенжамен столдаги пунш солинган кружка, ҳали чўғи ўчмаган калтагина такмакисумак билан ибодатнома ёнида ётган қора тоштахтани бош ирғаб кўрсатиб.

Ричарднинг бўлак эрмагу қизиқишлари қаторида кундалик тутишга ишқибозлиги ҳам бор эди. Кема журналига ўхшаган ушбу кундалик нафақат унга, Ричарднинг шахсан ўзига тегишли нарсаларнигина, балки об-ҳаво ҳақидаги маълумотлар, шунингдек, оилада содир бўлган жамики ҳодиса-воқеаларни, баъзан эса кентда рўй берган воқеаларни ҳам ўзида мужассам эта борарди. Уйдан тез-тез сафарга чиқиб туришни тақозо этгувчи шерифлик вазифасига тайинланган вақтидан буёғига Ричард ўзи йўқ вақтда бўлган воқеалардан диққатга сазовор деб билган жамики нарсани тоштахтага ёзиб қўйишни Бенжаменга топширган эди; қайтиб келгач, у ана ўша ёзувларни журналга кўчириб, санасини қўяр ва зарурий шарҳу изоҳлар билан тўлғазарди. Рост, Бенжаменнинг бундайин топшириқни адо этишида бир жиддий монелик мавжуд бўлиб, бунини бартараф этишга Ричарднинг ижодкор ихтирочилигинигина қодир эди. Бенни Помпа ўзининг дуономасидан бўлак ҳеч нимани ўқимас, шундаям айрим саҳифаларнигина, устига-устак қижжалаб, гиж-гиж хато қилиб ўқирди. Бироқ хаттотликка келганда эса, бирорта ҳарфни ҳам ёза олмасди аслида. Кўпчиликка ушбу ҳол котиблик фаолиятида ўтиб бўлмас гоъдек туюлиши мумкин эди, аммо Ричард осонликча бўш келадиганлар тоифасидан эмасди. У Бенжамен учун ҳар биттаси табиатнинг кундалик ҳодисаларидан бири ёхуд иккинчисини билдирадиган иероглифлар силсиласига ўхшаган: қуёш, ёмғир, шамол, соат ва шунга ўхшаш нарсалар белги-аломатларини кашф этди. Алоҳида ҳолат-воқеалар хусусида эса шериф қатор зарурий кўрсатмаю насихатлар бериб, буёғига эшикоғасининг фаҳму фаросатига иноарди. Китобхон Бенжамен саволларга тўғри жавоб бериш ўрнига, ўзининг айнан худди ана ўша «кундалигига» ишора қилганини тушунган бўлса ажабмас, албатта.

Бир кружка пуншни ичиб тетиклашиб олган мистер Жонс хуфиягоҳда сақлайдиган «кема журнали»ни чиқариб, стол ёнига жойлашди-да, ниҳоят ўзи кентда йўқ пайтида нима воқеа содир бўлганини аниқлаш

ва уни бир йўла тоштахтадан қоғозга кўчириб олиш ниятида Бенжаменнинг битикларини ўқиб, таъбирлашга ҳозирланди. Бенжамен бир қўли билан бетакал-луфона шериф жойлашган креслонинг суянчигига таяниб, иккинчи қўлининг шаҳодат бармоғи ила (уни ўзининг ажи-бужи хатига ўхшатиб илгаксимон букиб) тоштахта узра юритганча, ёзуви маъносини тушунтира бошлади.

Шериф даставвал тоштахта бурчагидаги тасвири ўз қўли билан ўйиб туширилган қибланомага қаради. Қибланомада дунёнинг тўрт томони ҳамда зарурий кенглигу узунликлари аниқ кўрсатилган эдики, қачон бўлмасин умрида кема бошқарган ҳар қандай киши бунинг барини осонгина фаҳмлай оларди.

— Ўҳў, бу ерда ҳам тун бўйи жануби-ғарбдан шамол эсиб турибди-да! — деди шериф креслода қулайроқ жойлашиб олар экан. — Ёмғир олиб келади деб умид қилгандим мен.

— Бирор томчиям ёғмади, сэр. Чамамда уёқда, тепада, чучук сувли бочка бўшаб қолган кўринади. Мабодо бутун теварак-атрофга уч ҳафта мобайнида кўкдан қуйилган сувнинг ҳаммасини бир ерга жамланадиган бўлинса, унда ақалли Жоннинг пўстлоқдан ясалган қайиғиям сузолмайди, унинг қайиғига эса бир энлик чуқурлик кифоя.

— Лекин саҳарга бориб шамол йўналиши ўзгарган кўринади-ку, ахир. Уёқда, мен борган жойда ҳаво ўзгарганди.

— Бу ердаям. Буни белгилаб қўйибман.

— Негадир кўрмаяпман-ку уни.

— «Кўрмаяпман» деганингиз нимаси? — деди эшикоғаси бир қадар тўнғиллаганнамо. — Манави нима бўлмаса? Мана белги, шундоқ норд-норд-остнинг тўғрисида, яна-тагин бу ерга саҳарги навбатчилик пайтида бўлганини кўрсатиш учун, демак, гардишча, чиқиб келаётган қуёшни ҳам чизиб қўйганман қўшимчасига.

— Ҳа-ҳа, ҳаммаси тушунарли. Лекин шамолнинг ўз йўналишини ўзгартирганини англатадиган белги қани, ахир?

— Наҳотки кўрмаётган бўлсангиз? Мана чойнак, жўмрагидан буғ чиқиб турибди — олдинига тепага кўтариляпти, кейин бўлса зюйд-зюйд-вестга қараб хиёл бурилиб кетяпти. Ана шуниси, бинобарин, «шамол

йўналишини ўзгартирди» дегани-да. Хўш, нарёгида, қибланоманинг ёнгинасида, ўзингиз менга боровни¹ бошини чизиб берган жойингизда бўлса...

— Боровни? Э-ҳа, сен Борейни демоқчисан-да. Хўш, нега энди сен унинг оғзидан дунёнинг ҳамма томонига қаратиб чизиқ чизиб ташладинг?

— Бу менинг айбим эмас, сквайр, ҳаммасига лаъна-ти иқлимларинг айбдор. Мана, масалан, бугунни олайлик. Шамол қибланоманинг бутун гардиши бўйлаб эсса-я, чошгоҳга бориб эса кучсизроқ бўронга айланди — ана, белгилаб қўйибман уни. Эсимда бор, бир куни худди шунақанги зюйд-вест — бу Ла-Маншда бўлганди — уч ҳафта сурункасига эсиб турди, бунинг устига ёмғир қўйяпти десангиз, бунақада бочкадаги сувда эмас, тўғри осмондан тушаётганида ювинса бўлади.

— Яхши, яхши, Бенжамен,— дея тўхтатди уни шериф журналига ёзиб олаётиб. — Чоғимда, тушунгандай бўлдим. Хўш-хўш, чиқиб келаётган қуёшнинг тепасида булут турибди, демак, туманли эрта экан-да.

— Ўз-ўзидан тушунарли-ку.

— Кеча якшанба эди, шу боисдан сен ибодат қанча чўзилганини белгилаб қўйибсан. Бир, икки, уч, тўрт... Буёғи неча пулдан тушди, мистер Грант наҳотки қирқ дақиқа ваъз ўқиган бўлса?

— Тўғри, шунга яқинроқ. Менинг қум соатим бўйича ярим соатдан мўлроқ гапирди у. Бунинг устига соатни айлантириб қўйиш учун мен сарфлаган вақтни ҳисоблаб, устига яна икки дақиқани қўшинг, нега деганингизда бу ишни унчалигам чаққон бажарганимча йўқ-да.

— Менга қара, Бенжамен, сенинг ҳисобингга қаралса, ваъзхонлик жудаям чўзилиб кетган кўринади. Қум соатни айлантириб туришингга ўн дақиқа кетган бўлиши мумкин эмас-ей.

— Билсангиз, сквайр, кашиш шунақанги қироату салобат билан гапирдики, унинг сўзларини тузукроқ англаб, мағзини чақиш учун мен ҳатто кўзимни юмиб олдим, ҳалиги, каюта-хона шиңамроқ кўринсин учун юмалоқ ойна-иллюминаторларни беркитиб қўйгандай-да. Кўзимни яна очганимда эса одамлар тарқай бошлаган экан. Шуни-чун ҳам соатни тўнкариб туришга ўн дақиқа кетарди-ёв деб тахминладим, яна...

¹ Б о р о в — тўнғиз, ахта чўчка.

— Э, мистер Бенжамен-эй, руҳоний одамга бўҳтон қилма бекордан-бекорга — ўзинг ибодат пайтида шунчаки ухлаб қолгансан, вассалом. — Ричард ўз кундалигига, мистер Грантнинг ваъзи йигирма тўққиз дақиқа давом этди, деб қайд қилиб қўйди. — Эрта биланги соат ўннинг қаршисига нима чизиб қўйибсан? Тўлин ойними? Нима бало, қоқ кундузи чиқдими у? Айтишларича, шунақасиям бўларкан, эшитганман буни. Уни ёнидаги нима? Қум соатми?

— Анавими? — деди Бенжамен совуққонлик билан, шерифнинг елкаси оша кўз ташлаб, мамнун қиёфада тамаки чайнаган кўйи. — У ерда хусусан каминанинг ишлари рақам этилган. Бу ой эмас, сквайр, Бетти Холлистернинг башараси. Уни янгигина бир бочка ямайка ромидан олибди деб қулоғимга чалинганди, шуни-чун черковга кетаётиб, йўлакай — эрталаб роппарасо ўнда — бирровгина кирдим-да, битта қадаҳда отиб олдим. Буни ҳалол одамга хос тарзда, кейинчалик ичкиликни ҳақини бериш эсимдан чиқиб кетиб юрмасин деб, тахтага битиб қўйдим.

— Э-ҳа, гап буёқда экан-да, — деди шериф кундаликдаги мазкур янгиликни гоётда нохушлик ила кўздан кечираркан. — Шундоқ экан, наҳотки стаканни тузукроқ қилиб чизиб келмади қўлингдан? Бу кўпроқ калла суяги билан қум соатга ўхшаб қолибди-ку.

— Очигини айтсам, сквайр, ром менга шунчалик тотти келиб қолгандики, ибодатдан кейин яна Беттиникига бурилиб, иккинчи қадаҳниям бўшатиб, биринчиси билан тубини бу тубига қилиб тўнтариб қўйдим, худди ана ўшани чизганман бу ерда. Лекинига Беттиникига учинчи мартаям бордим, ўша гал ичганларимни тўлиқ ҳисоб-китоб қилдим, шуни-чун жаноблари ўчирғич билан барини бемалол ўчириб ташлайверишлари мумкин.

— Сенга шахсий ишларингни ёзишга алоҳида тош-тахта олиб бераман, — деди шериф. — Журналдаги битикларинг манагинақанги белгилар билан аралаш-қуралаш бўлиши ёқмайди менга.

— Йўғ-э, сквайр, кераги йўқ менга тоштахтани. Чамамда, ўша бочка бўшаб, таги кўриниб қолгунича Бетти Холлистерникига бот-бот танда қўйишимни аллақачон фаҳмлаб қолгандим, шунинг учун ҳам у билан келишиб қўйдим, эндиликда бўшатилган қадаҳни ўзи ҳисоблаб, барини эшигининг ичкари томонига ўзи бел-

гилаб қўя бошлади. Мен бўлсам манавини кертиб белги қўяман.— Бенжамен шерифга ҳафсала билан йирик-йирик ва чуқур қилиб бешта белги тортилган таёқни кўрсатди.

Шериф мазкур бухгалтерча ҳисоб-китоб дафтарига кўз қирини ташлаб қўяр экан, сўради:

— Шанба кунни соат шкиларда нима воқеа содир бўлди? Воҳ, бу ерда, кўриб турибманки, чинакам на-жирхўрлик бўпти-ку! Иккита тўнкаруғлиқ қадаҳ ту-рибди-ку!

— Йўғ-э, жаноблари, улар қадаҳмас, бу мисс Лиззи билан кашишнинг қизи.

— Улар сенинг ёзувинг орасига қандоқ тушиб қо-лишди?— сўради шериф ҳайрон бўлиб.

— Улар шунинг учун ҳам бу ерга тушишдики, сэр, пуманинг жағига рўпара бўлишларига сал қолган, ана шунинг учун-да,— деган вазминона жавоб берил-ди.— Манави йиртқич, тўғри, бир оз каламушга ўхшаб қолган у, лекинга аслида нақд пуманинг ўзгинаси. Манави, тагтўсини осмонга бўлиб чалқайиб ётган шўр-лик Аскар. Ўз қироли ва она юрти учун курашаёт-ган адмирал янглиғ жанг майдонида ҳалок бўлди. Манави бўлса...

— ...полизга қўйилган қўриқчи чоғи?

— Эҳтимол у қўриқчига ўхшаб кетарку-я, лекигин, муҳтарам жаноблари, ўйлайманки, шу пайтгача бундан аълороқ суратни чизиш nasib этганмас камқнага. Бу Натти Бампо, итни тилка-пора қилган ва ҳар ик-кала хонимни еб қўйинши тайин бўлган пумани отган ўша.

— Жин урсин, мундоқ бамаънироқ қилиб тушун-тирсанг-чи, ахир, бу билан нима демоқчисан ўзи?— дея ҳовриқиб кетди шериф, тоқати тоқ бўлиб.

— «Нима демоқчисан ўзи» деганингиз қанақаси? Бу ерда ҳаммаси худди кема журналидагидек аппа-аниқ ёзиб қўйилган-ку.

Шундан сўнг шериф тўғри, бевосита савол сўрашга ўтди-ю, уларга энди бирмунча бамаънироқ жавоб ола бошлади ва ниҳоят рўй берган воқеани бир амаллаб билиб олишга муваффақ бўлди. Ричарднинг таажжуби, шунингдек эса, шерифга тан бериш керакки, ҳаяжони пича сусайгач, у тагин ўз эшикоғасининг нероглифла-рини синчиклаб аниқлашга киришди.

— Мана буниси нима бўлди тагин? Кентда мушт-

лашув бўлдим? Бир ёққа қўзғалдим дегунимча...

— Бу судья билан ўспирин мистер Эдвардс, — бағоят бетакаллуфлик ила унинг сўзини бўлди Бенжамен.

— Дьюк Оливер билан уришдими? Нима бало, ҳаммаларингни шайтон васвасага солиб қўйганми ўзи? Мен бу ерда бўлмаган ана шу ўттиз олти соат фурсат ичида кейинги ярим йил мобайнида кўрилмаган ҳангомалар бўлибди-я.

— Тўғри айтасиз, сквайр. Эсимда, бир куни таъқиб бўлган, кетидан катта жанг бошланганди, ўшанда ҳам кема журналида ҳозир мен тоштахтада ёзганимчалик хат ёзилмаган эди. Айтгандай, иш чинакам жанжалгача бориб етганича йўқ, шунчаки бир-икки оғиз ачиқ-тизиқ айтишиб олишди, холос.

— Гапир, гапирсангчи, ахир! — деди Ричард қистовга олиб. — Улар, албатта, анави конни деб айтишиб қолишган... Ана буниси елкасига чўкич қўйиб олган одамнинг гавдаси. Демак, уларнинг гапларини бошдан-охиригача эшитибсан-да?

— Ҳа, унча-мунча нарсани эшитдим, меҳмонхонанинг деразаси очиқ эди-да, ҳа, озмунча найзабозлик қилишмади. Лекин бу чўкич эмас, лангар: кўряпсиэми, лангар панжасининг ярми курагида турибди, — уни кифтига яқинроқ чизиб қўйибман чоғимда, — бу эса, йигит лангар кўтарди, дегани.

— Эдвардс бутунлай кетдимми?

— Ҳа-да!

Ричард узундан-узоқ ва муфассал сўраб-суриштиришлардан сўнг Бенжамендан ўзига аён бўлган жамики нарсани, шу қаторда Кўн Пайпоқнинг кулбасини тинтиш билан боғлиқ можаролару (эшикоғасининг энг нозик туйғуларию ҳайрихоҳлиги батамом унинг томонида эди) шундан кейин рўй берган воқеаларгача қўшиб билиб олишга муваффақ бўлди. Шериф охиригача кулоқ солиб, кейин шляпасини олди-ю, саросималаниб қолган эшикоғасига эшикни кулфлаб, ётиб ухлашни буюриб, уйдан чиқиб кетди.

Бенжамен шериф чиқиб кетгач беш-олти дақиқалар чамаси қўлларини биқинига тираганича эшикка тикилиб қолди. Охири ҳуши ўзига келиб, шерифнинг буйруғини бажаргани қўзғалди.

Судья Темпл раҳнамолигидаги музофот суди юқорида зикр этилганидек эртаси куни эрта билан ўз мажлисини бошлаши лозим эди. Қалбаки пул ясовчиларни

қўриқлаб келган констебллар кентга фақат шу сабадангина эмас, шунингдек, суд мажлислари давомида ўзларининг одатий вазифаларини адо этгани келгандилар. Ўз қўл остидагиларни яхши билган шерифнинг ҳаммалари бўлмагани тақдирда ҳам, ҳар қалай улардан аксарият қисми ҳозир турма назоратчиси ҳузурида, назоратчининг шаробу мусалласлари сифатини муҳокама қилиб ўлтирганларига ишончи комил эди. Шунинг учун ҳам у тўғри кентнинг ушбу дамда осуда бўлгувчи кўчаларидан шу топда шўрпешона гуноҳкорлар — тўлов муддати ўтиб кетган қарздорлар билан қонун олдида бирон-бир айб қилиб қўйганлар ҳақ деб кутиб ўлтирган, чоғроққина, кўринишидан омонатгина бинога томон йўл олди; одил суд қандай бўлмасин ҳамсоясидан бир доллар ундириб олиш учун судлашувга икки доллар сарфлашга тайёр ақли ноқисларнинг шикоятларини ҳам худди ана шу бинода кўрарди. Ун нафар соқчи қўриқчилигида тўрт жиноятчининг ҳайдаб келингани ўша замонларда Темплтон учун чинакамига катта бир воқеа эди, шундай қилиб, шериф олисданоқ, турмага яқинлаб қолгандаёқ мазкур воқеани ёрдамчилари муносиб тарзда нишонлашга чоғланганларига ишонч ҳосил қилди.

Шерифнинг имосига жавобан икки констебль эшик олдида келди, кейин улар ўз навбатида яна олти ёки етти кишини чақирди. Ричард ана шу бўлинма кузатувида бутун кентни кесиб ўтиб, то кўл бўйигача жимгина борди, ушбу дамда ҳукм сураётган осудаликка бўлинма отлари дупури ҳамда сафар мақсадини билишни истаган констеблларнинг ўзаро ҳамда шериф билан паст овозда сўзлашган ғовурларидан безовталанган икки-учта кўппакнинг акиллашигина рахна солиб турди, холос. Улар Саскуиханна узра чопилмаган ходалардан солинган кўприкдан ўтиб йўлдан бурилдилар-да, яқиндагина кабутарлар устидан зафар қозонилган водий бўйлаб илгарилай бошладилар. Сўнгра шериф йўлбошчилигидаги бўлинма кўл ёқалаб, кекса дарахтлар кесиб олинган-у, аммо ерга қўш тушиб улгурмаган, ҳозирда ёш ниҳоллар билан қопланган — арча ҳамда ёнғоқ буталари орасига кирди. Ҳеч қанча ўтмай бўлинма қалин ўрмоннинг ичкарасига кириб борди; шу ерда Ричард от жоловини тортиб, ҳаммани атрофига тўплади.

— Бу атрофларда Кўн Пайпоқ номи билан машҳур

бўлган Натаниэль Бампони қўлга олиш учун ёрдамларинг зарур бўлиб қолди менга, дўстларим, — дея гап бошлади у овозини пастлатиб. — У магистратни ҳақорат қилибди ва уйда тинтув ўтказмоқчи бўлган констеблга қурол билан қаршилиқ кўрсатибди. Қисқа қилиб айтганда, Бампо маъмуриятга қарши ғалаён кўтарган, ҳозирда уни қонундан ташқари деса ҳам бўлади. Ундан бошқа қилмишлари — хусусий мулкнинг дахлсизлиги ҳақдаги қонунни бузишга йўл қўйган деган шубҳа ҳам бор. Бугун тунда, ўз хизмат бурчимни адо этиб, юқорида тилга олинган Бампони қўлга тушириб, авахтага жўнатиш ниятидаман, эртага эрта билан эса у суд олдида ўзига қўйилажак оғир айблар учун жавоб беради. Бурчингизни дадил адо этинглар, дўстларим ва ҳамюртларим, аммо-лекин эҳтиёткорликка риоя қилинглари: тап тортманглари ва жинойтчининг қандайин бўлмасин ноқонуний уринишлари билан қаршилиқ кўрсатиб, ўзларингизни кўрқитишига йўл қўйманглари — у, эҳтимол, ўточар қурол билан таҳдид қилиши ёки итларини гижгижлаши мумкин, — локигин ҳушёр туринглари, тагин қочиб қутулиб кетмасин қўлларингиздан, иннайкейин, ишқилиб сизларга эслатиб ўтиришимнинг ҳожати бўлмаган биронта фалокат юз бермаслигининг эҳтиётини қилинглари. Кулбани қуршаб олинглари-у, мен «олға» деб буюришим билан, Натти эс-ҳушини йиғиштириб улгурмасиданоқ ичкарига бостириб кириб, жинойтчини таппа босинглари. Шунинг учун битта-биттадан тарқалинглари, мен бўлсам бирорталарингиз билан дўнгликдан қирғоққа тушиб, ўша ерда марра эгаллайман. Ҳамма ахбороту маълумотларни бевосита менга етказасизлар, мен кулба рўпарасидаги тиккасига кесиб тушган жой тагида тураман.

Шериф йўл бўйи ичида пишитиб келган мазкур нутқ муносиб тарзда таъсир кўрсатди, яъники констеблларни ушбу операциянинг қанчалик хатарли эканини тўлиқ тасаввур этишга мажбур қилди. Бўлинма иккига бўлинди — бир хиллар биринчи бўлиб шарпа чиқармайгина марра эгаллаш учун ўрмондан ичкарилаб кетди, қолганлар, қадамларини ҳамма бир вақтда мўлжалга этиб боришига мослаб, олға юришни давом эттиришди; ҳар қайсисининг ҳаёли итларга қандай чап беришу милтиқ ўқига қандай рўпара бўлмаслик ила банд эди. Барчалари нафасларини ичга ютган; гоятда жиддий ҳамда қалтис дамлар эди бу.

Шерифнинг ҳисобича бўлинманинг ҳар иккала қисми кулбага етиб бориши лозим бўлган пайтда у ўрмон осудалигини бузиб, овози борича шартлашилган ишорани берди: шерифнинг қаттиқ овози тўлқинланиб, довдарахт шох-шаббаларидан ҳосил бўлган гумбазлар остида босинқи садо-ла тарала бориб, ниҳоят тинди. Аммо кутилган жавобий шовқин, бақирӣқ-чақирӣқ ҳамда итларнинг ҳуриши ўрнига шаббаю бутуқларнинг қирсиллашидан бўлак ҳеч нима эшитилмади, бу констебллар ҳамон чакалакзорлар оралаб бораётганлигининг далолати эди. Ҳадемай бу товушлар ҳам тинди — бари бирдан, нақ буйруқ берилгандай. Шерифнинг тоқатсизлигию синчковлиги эҳтиёткорлигини босиб кетди-ю, у дўнгликдан тепага югурди. Дам ўтмай у Натти шунча йиллар истиқомат қилган жой олдидаги дарахтдан тозаланган кенггина яйдоқ майдончада турарди. Шериф қай кўз билан кўриб, таажжубини қай сўз билан ифода этсинки, кулба ўрнида тутаб ётган харобагина қолган эди.

Бутун бўлинма аста-секин кул тепаю тутаб ётган ёғочу ходалар ёнида жам бўлди. Енғиннинг қоқ ўртасидаги чоғроққина ҳажмдаги аланга ҳануз ўзига озуқа топиб, атрофга нурсиз, заифгина шабадада титраб-липиллаётган шуъла ташлаб турарди: у қўққисдан дам ҳайратда бақа бўлиб қолган бирон башарани, дам иккинчисини ёритиб, айни сонияда биринчисини яна зулмат қаърига улоқтиргандай бўларди. Ҳеч ким чурқ этмас, ҳеч кимнинг оғзидан бирон-бир ҳайрат сас-садоси чиқмасди. Хавфу хатарни кутишдек асабий тарангликдан кейин бирдан ҳафсалалари пир бўлиши ҳаммани лолу гунг қилиб қўйганди, ҳатто сўзга чечанлиги камдан-кам панд берадиган шерифдай одам ҳам бир лаҳза тили калимага келмай турди.

Туйқисдан ўт шуъласи ёритиб турган доирага қайноқ кул ва тутаётган чалаларни босганча зулмат қўйнидан баланд бўйли одам чиқиб келган пайтда улар ҳануз қилт этмай турган эдилар. У бошидан қалпоғини ечганида барчалари Кўн Пайпоқнинг оппоқ бошию офтобда қорайган юзини кўрдилар. Кўзига ғира-ширагина чалинаётган, култепа атрофини қуршаган қўриқчиларга бир неча сония тикилиб қолди у; қариянинг чеҳрасида газабдан кўра ғам-андуҳ зоҳир эди.

— Қарн, ҳимоясиз бир одамдан нима истайсизлар? — деди Натти. — Сизлар холиқнинг махлуқларини

Ўз паноҳи бўлмиш ўрмон — яратгувчининг кўзини қувнатиб тириклик ўтказишлари учун аталган ошиёнларидан қувиб-солдинглар. Инсон ҳеч қачон инсонни хафа қилмайдиган жойга ўзларинг билан ёвузлигу мусибатларни, лаънати қонунларингни олиб келдинглар. Қирқ йилдан зиёд шу ерда яшаб келган мендай одамни ўз кулбамдан қувиб чиқариб, бошпанамдан жудо қилдинглар — қадамларинг тегмаслиги учун ўз кулбамга, ярим асрдан бери энг аъло ўрмон эҳсонларию зилол ўрмон чашмалари сувидан тановул қилиб келган уйимга ўз кўлим билан ўт кўйишга мажбур бўлдим. Мана энди ўз зурриёти теласида фиғон чеккан одам сингари оёқларим остидаги култепага аза тутяпман. Сизлар ҳеч қачон ҳеч кимга ёмонлик қилмаган, ҳеч кимдан ачиқланиб, ҳеч кимни янмаган ва шу ёшида охиратини ўйлаши лозим бўлган бир қариянинг юрак-бағрини қон қилдинглар. Сизлар уни ўз жинси-қавмларини ҳеч қачон ранжитмайдиган махлуқларга эмас, одамларга қон-қардош эканидан афсусланишга мажбур этдинглар. Мана ҳозир ҳам, кекса Натти ўз кулбасини токи у бутунлай кулга айланиб улгурмасидан охирги марта кўриб қолгани келганида ҳам, сизлар осуда кечада уни таъқиб этяпсизлар, қон кетиб, жони узилиб бораётган буғу изидан тушган исковучлардай писиб келяпсизлар. Яна нима керак сизларга? Мен бир ўзим, сизлар эса кўлчиликсиз. Мен сизлар билан олишгани эмас, ўз кулбам билан видолашгани келдим. Агар тангрининг иродаси шундай бўлса, билганларингни қилинглар мени.

Қария жим қолди. Унинг сийрак оппоқ сочларида олов шуъласи йилт-йилт липилларди. У ҳамон ҳалолу пок нигоҳ-ла кўриқчиларга тик боққанча турарди, улар эса ёниб битаётган ёғочу ходалар уюми ва милтиллаган шуъладан беихтиёр қоронғилик сари тисарилиб, бу билан чолга зимзиё қоронғиликда таъқиб этишнинг иложи ҳам, имкони ҳам йўқ қалин ўрмонзор томон йўлни бўшатиб бераётгандилар. Натти гўёки буни пайқамастгандай, кетмасди, у фақат навбатма-навбат гоҳ унис, гоҳ бунисига тикиларкан, худди уни ушлагани биринчи бўлиб ташланадиган кимсани топишга уринаётганга ўшарди. Бироқ шу пайт Ричард ўзини ўнгадб олди, у овчига яқинлашиб, қилаётган иши хизмат бурчи эканини тушунтирди-да, Наттига қўлга олинганини билдирди. Бўлинма шериф бошчилигида саф тор-

тиб, қарияни ўртага олди-ю, ҳаммалари орқага, кентга қараб йўлга тушишди.

Йўл-йўлакай констебллар овчидан кулбасига нимага ўт қўйганини, могикан қаердалигини билиб олишга уриндилар, аммо қария бари саволу сўроқларга гинг деб жавоб қайтармади. Ўтган ўша кунги ишлару мазкур кечадаги воқеалар оқибатида ҳориб-чарчаган шериф билан унинг қўл остидаги хизматчилари ниҳоят кентга етиб келиб, олдин кекса ҳамда сўққабош Натти Бампо қамалган турма эшикларини қулфлаб, кейин ҳар қайсилари дам олгани ўзига тегишли жойга тарқалдилар.

XXXIII б о б

Олиб келинг тезроқ кундани!
Сени унга солай, нодон, мақтанчоқ!
Ақлингни мен киргизиб кўяй!

Шекспир.
«Қирол Лир»

Июлда кунлар узун, қуёш эрта чиқади, шу боисдан ҳам «академия» да одатда суд «жабрдийда, ранжитилганларни ҳимоя қилишу айбдорларни жазолаш»дек вазифасини адо этадиган соат етганидан дарак бергувчи қўнғироқча жингиллашидан анча илгариеқ суд мажлиси бўладиган бино олдида унда қатнашадиганлар тўпланиб олишган эди. Тонг ёриша бошлагандаёқ одил суд «қасри» сари интилганларнинг бари ўрмон йўлларини тоғ ёнбағирларидан қўйилаб келиб Темплтонда туташадиган сўқмоқлардан отлиқма-яёв тизилишиб келавердилар...

Соат ўнга борганда кентнинг кўчалари одамга тўлди. Бир хиллар жиддио ишчан қиёфада ўзларининг шахсий ишларидан мунозара юритишар, бошқалар сиёсий масалалар хусусида фикр алмашишар эди. Баъзилар ёйиб қўйилган молларни томоша қилиб, аллақачон очилган дўкончалар олдида уёқдан-буёққа бориб-келишар, кимдир кийим-бош ва зеб-зийнатларга маҳлиё, кимдир ўроғу болталарни кўздан кечирар эди. Оломон орасида хотин-халаж ҳам бор эди, яна-тагин деярли ҳаммалари бола кўтариб олишган; кетларида эса ошиқмай-нетмай, бепарво қиёфада уларнинг эрларини ҳукмдорлари одимлашяпти. Улар орасида ёш қайлиғу қаллиқлар ҳам кўзга чалиниб қолади. Ошиқ-маъшуқлар бир-бировидан чиза нарироқ юришар, бироқ боодобу

хушахлоқ хуштори сиполик ила бош бармоғини маъшу-қасига мадад тарзида узатиб, хонимининг хуркак оди-мини ўз етовига олиб борарди.

Қўнғироқчанинг илк садоси янграгани ҳамоноқ «Жасур сувори» эшигида қинига солиғлик қиличини лапанглатганча Ричард кўринди, аждодларидан ким-дир Кромвелнинг музаффар жангларида бирида ана шу қилич билан жанг қилганини сўзлаб беришни яхши кўрарди у. Шериф баланд овозда суд ҳайъатига йўл бўшатишларини талаб қилди. Оломон ўша заҳотиёқ ушбу буйруққа итоат этди, аммо мазкур итоатқорликда ҳеч қандай хушомадгўйлигу қулларча мутелик йўқ эди, кўпчилк ҳатто суд ҳайъати ва қатнашчилари издиҳомига бетакаллудона бош ирғаб қўйишарди. Шериф олдинда, унинг кетидан асо тутган констебллар, кейин Мармадьюк ва бош судья билан биргаликда сессия давомида суд мажлисларида қатнашишлари лозим бўлган, кўриниши сипо тўрт нафар оддий фермер боришарди. Тўртовларидан ҳар бирининг башарасида алоҳида тантанаворона қайфият экс этиб турганию яна улардан бирининг этаги тиззасигача ҳам етмайдиган, елкасини эса замонавий заррин чилвирнинг ярмисича келадиган кумуш ҳалли зарбоф погон бежаган алмисокдан қолган ҳарбийча мундир кийиб олганини ҳисобга олмаганда, сиртқи кўринишидан маслаҳатчиларни оломон орасидагилардан ҳеч қанча фарқи-тафовути йўқ эди. Мундир эгаси милиция полковниги деб улуғланиб, вазифаси ҳарбий трибуналларда қатнашиш бўлса-да, у ҳар қалай қулай фурсатини топиб, граждандлик ишлари кўриладиган суд мажлисларига ҳам қатнашиб турарди. Унинг антиқа либоси хусусида ҳеч зоғ оғиз очмас, ҳеч ким бунга заррача эътибор ҳам бермасди. Улардан кейин ҳаммаларининг соқол-мўйлови қиртишлаб олинган бир неча суд арбоблари одимлашарди; бу жентльменларнинг кўриниши кушхонага ҳайдаб борилаётган қўйлардек мўминтою ювошгина эди. Улардан баъзиси ўзига «олимона» тус бериш ниятида бурнига кўзойнак қўндириб олганди. Издиҳомни яна констебллар бўлинмаси тугалларди, ана улар кетидан эса қизиқсинганлар тўдаси келарди, одатда суд мажлиси ўтадиган бинога худди ана шу тартибда кириб борарди ҳамма.

Бинонинг қуйи қисмига чолиб текисланган ходалар терилган бўлиб, қалин деворнинг у ер-бу ерида шапа-

лоқдек-шапалоқдек туйнук очилиб, панжарали деразачалар ўрнатилган ва ҳозир улардан мўралаётган қалбаки пул ясовчиларнинг ўсал, гуноҳкор башаралари мунгин жавдираб, Кўн Пайпоқнинг эса ҳалол, покиза, самимий юзи кўриниб турарди. Қамоқхона қарзини тўлашга қурби етмайдиганларга ажратилган бинодан фақат деразаларининг ҳажми, панжаранинг қалинлиги ва яна панжаранинг ўткир учи ходалар орасига киришиб юборилганлиги — ўткир учли қуролдан фойдаланиш имкониятини олдини олиш чораси — билангина фарқ қиларди. Юқори қават ҳам шунингдек ходалардан тикланган, лекин устидан тахта билан қопланган эди. Худди ана шу ерда суд иш кўрарди, бутун бино тегишли тарзда тартиб топган ҳамда жиҳозланганди. Девор тагида, оддийгина тўсиқ ортидаги баландлиги одам бўйи барабар супага ҳақамлар курсилари ўрнатилган бўлиб, ўртасида, икки биқинида беўхшов тирсаққўяр суянчиқли креслонамо ўриндиқ бўлиб, бу бош судья, мистер Темплининг доимий жойи эди. Ҳақамлар курсисининг рўпарасида, хонанинг ўртасида устига яшил мовут ёпилган каттақон стол турар, унинг атрофига курсилар қўйилган эди. Столнинг икки ёнида икки томонга қараб ярим доира шаклида, пиллапоясимон, бир-бировидан панжара билан ажратилган маслаҳатчилар жойи чўзилиб кетган эди. Хонанинг қолган бўш жойи жамоат учун ажратилган эди.

Ҳақамлар ва ҳамма суд қатнашчилари жой-жойларига ўрнашиб, оёқ товушлари тингач, ҳақамлик ҳайъати аъзолари Инжил ушлаб қасам ичиб, судьядан фатво олиб бўлгач, суд жамики зарурий тартиб-қондаларга амал қилган ҳолда ишга киришди. Икки соатга чўзилган дастлабки суд маросимию расм-русмлари қандай адо этилганини ипидан-игнасиғача сўзлаб бераман деб китобхонни зериктириб ўлтирмаймиз. Судья Темпл маслаҳатчиларга инсонпарвару мурувватли бўлиш ва энг аввало судланувчиларни ўйлаш зарур эканлигини эслатиб ўтди. Ниҳоят соқчи жар солди:

— Катта ҳақамлик ҳайъатига йўл берилсин!

Кейин маслаҳатчилар оксоқоли судга иккита даъво ни топширди, шунда судья Темпл дарҳол ҳар иккаласида ҳам Натаннэль Бампонинг номи қайд этилганини кўрди. Шериф ҳақамлар билан шивирлашиб олиб, ўз қўл остидаги ходимларига ишора қилди. Бир неча дақиқадан сўнг ташқаридан ғовур-ғовур эшитил-

ди, деярли ўша ондаёқ икки констебль қўриқчилигида суд залига Кўн Пайпоқни олиб кирдилар-у, судланувчилар курсисига ўтқаздилар. Ғовур-ғувур тинди, йўл бўшатиб иккига бўлинган оломон яна бирлашди-да, орага қабристон сукунати чўкди; ҳатто махбуснинг оғир-оғир нафас олаётганигача эшитила бошлади.

Натти одатдаги кийимида, ёлғиз калта камзулигина йўқ эди; дағал матодан тикилган катак кўйлаги ёқасидаги буғу пайдан эшилган тизимча осилиб турарди; қариянинг шамолу офтобда тобланган қизғиштоб тусли бўйни очик эди. У умрида биринчи марта суд биноси остонасига қадам кўйган эди, шунинг учун ҳам чеҳрасида ҳаяжону ранж-аламдан ташқари қизиқсиниш аломати акс этиб турарди. У ҳакамлар столига, маслаҳатчилар курсиларига, томошабинлар оломонига бир-бир назар ташлади. Ҳозир бўлганларнинг жамикиларининг кўзлари унга қадалганидан Натти, ўз шахсига нисбатан бунчалик диққат-эътибор билан тикилаётганлари сабабини излагандек, ўзининг уёқ-буёғига қараб олди, сўнг яна ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, кўққисдан одатича унсиз, ғалати қилиб кулиб юборди.

— Судланувчи, бош кийимингизни олинг, — дея мурожаат этди унга судья Темпл.

Аммо унинг буйруғи ё қулоғига кирмади, ё бунга итоат этишни истамади у.

— Натаниэль Бампо, бош кийимингизни ечишингиз, лозим, — такрорлади судья.

Натти ўз исми-шарифини эшитиб сесканиб тушди, савол аломати акс этган кўзларини судьяга қадаб:

— Негадир гапингизга тушунолмаяпман, — деди.

Мистер Липпет ўрнидан туриб, махбуснинг қулоғига алланима деб шипшиди. Натти бош ирғаб кўйиб, тери қалпоғини ечди.

— Жаноб прокурор, судланувчи сўроққа тайёр, — деди судья. — Биз айбномани ўқиб эшиттирилишини кутаямиз.

Прокурорлик вазифасини Дэрк Вандерскол адо этарди. У бурнига қўндирилган кўзойнагини тўғрилаб кўйиб, бошини хиёлгина эгиб, кўзойнаги тепасидан ўз ҳамкасаларига зимдан нигоҳ ташлаб олди, шундан кейингина айбномани ўқишга киришди. Бу «сўз ва ҳаракат» билан ҳақоратлаш хусусидаги истеъмолдан чиққан ўлик судлов тилида битилган оддий айбнома бўлиб, котиб қонунга аён бўлган қуроллардан бирор-

тасининг ҳам номини тушириб қолдирмаслик учун алоҳида куч-гайрат сарфлаган эди. Мистер Вандерскол айбномани охиригача ўқиб бўлгач, кўзойнагини олиб, бандларини буклади-да, жойига, чўнтагига солди, афтидан, яна ўша заҳотиёқ уни олиб, бурнига қўндиришдек мамнуниятга мушарраф бўлиш учунгина шундай қилди чоғи. Ушбу машгулотни икки бора такрорлаган кўйи у айбномани оқловчи-ҳимоячига худди: «Қани, бирон жойига тирғалиб кўринг-чи!» дегандек бир важҳат-ла тутқазди.

Натти айбномани фавқулодда бир диққат-ла тинглади, у тагин ўқиладиган гаплардан бирорта сўзни эшитмай қолмай деб ҳатто бутун гавдаси билан олдинга энгашиб олганди. Айбнома ўқиб бўлиниши билан дароз қадини баралла ростлаб, чуқур хўрсиниб қўйди. Ҳаммаинг кўзи айбланувчида, ҳаммалари, унинг овози тинчликни ҳозир бузади, ҳозир бузади, деб беҳуда кутарди.

— Натаниэль Бампо, сиз устингизга қўйилаётган айбларни эшитдингиз, — деди судья. — Ўзингизни айбдор деб тан оласизми ёки йўқми?

Қария ўйга толгандек бошини кўксига ҳам қилди, кейин бирдан кулиб жавоб берди:

— Унга нисбатан сал қўполроқ муомалада бўлдим, баҳслашиб ўлтирмайман, лекигин гўёки менинг бу ерда тилга олинган нарсаларни барини қилганимга келганда — бари ёлгон. Муштлашув масаласида жудаям унақанги бақувват эмасман, қариб қоляпман. Лоқин бир марта ирландлар билан тўқнашиб қолишимга тўғри келганди. Қайси йили бўлганди-я бу? Қани, эслаб кўрай-чи бир... Ўтган уруш бошланган кезларда эди-ёв...

— Мистер Липпет, башарти сиз айбланувчининг расмий ҳимоячиси сифатида қатнашаётган бўлсангиз, судга қандай жавоб бериш лозимлигини унга тушунтиринг, — дея гап қўшди судья Темпл. — Акс ҳолда суднинг ўзи унга ҳимоячи тайинлайди.

Бу пайтда айбномани ўрганиш билан машғул бўлган оқловчи ўрнидан турди-да, Натти билан икки оғизгина пичирлашиб олгач, сўроқни давом эттиравериш мумкинлигини айтди.

— Судланувчи, ўзингизни айбдор деб тан оласизми ёки йўқми? — такрорлади судья.

— Виждонан айтаманким, йўқ, — деб жавоб берди кекса овчи. — Негаки, тўғри иш қилган одам ҳеч қачон

айбдор бўлиши мумкин эмас. Ҳшанда ўлсам ўлардимки, аммо унга кулбамга оёқ бостирмасдим.

Буни эшитиб Ричард сесканиб кетди ва Хайремга маънодор қараб қўйганди, униси хиёл қошини учириб қўйди.

— Энди, сўз сизга, жаноб прокурор, — деди судья. — Жаноб котиб, судланувчининг «айбдор эмасман» деганини қарорга қайд этиб қўйинг.

Мистер Вандерскол қисқача кириш нутқи сўзлади, шундан сўнг суд Хайремни чақирди. Эҳтимол, далилларни у аниқ келтиргандир-ку, бироқ «ҳеч қанақанги ёмон ниятим йўғийди», «ўзимнинг шак-шубҳасиз магистратлик бурчим ҳисоблаб», «констеблнинг етарлича қатъият кўрсатмаётганини кўриб» каби ва шунга ўхшаш иборалар билан содир бўлган жамики воқеага ўзгача тус бериб юборди. Прокурор сўроқни давом эттиришдан бўйин товлади, ана шунда мистер Липпет ўрнидан туриб, ўзини бутун туриш-турмушию вужуддан зукколигу донолик ифодаси ёғилиб турган бир киёфага солиб, Хайремга қўйидаги саволни берди:

— Сиз музофот констеблмисиз, сэр?

— Йўқ, сэр, — жавоб қайтарди Хайрем, — мен фақат майда ишларни кўрувчи ҳакамман, холос.

— Суд ҳузурида айтинг-чи, мистер Дулитл, виждонингиз ва қонунлар бобидаги билимингизга асосан айтинг-чи: айбланувчининг уйига зўрлаб бостириб киришга ҳақ ҳуқуқингиз бормиди?

— Ҳм!.. Мен ўйлайманки... — икки ҳис: интиқом иштиёқию ўзининг адлия-ҳуқуқшунослик жабҳасидаги билимини кўз-кўз қилиш истагида ўртанаётган Хайрем чайналиб қолди. — Мен ўйлайманки, ҳалиги... агарда қонунга аниқ амал қилинса, унда... чоғимда, менда чинакам... қонунан ҳаққим йўқ эди-ю, аммо, Билли имирсилагани сабабли... мен ҳаммасини ўз зиммамга олишим керак деб ўйлагандим...

— Такроран айтаман, сэр: кекса, сўққабош бир одам сизни уйимга кира кўрманг, деб бир неча маротаба огоҳлантиргани тўғрими? — суриштиришни давом эттирди оқловчи эришган муваффақиятини мустаҳкамлашга тиришиб.

— Шуни айтишим лозимким, у ўзини ўтакетган даражада қўпол тутди, — дея жавоб қайтарди Хайрем, — ҳаттоки ақлсизларча дейишим мумкин. Агарда уйингга қўшнинг келадиган бўлса...

— Эҳ-ҳа, демак, бу қонуна тасдиқланмаган, сиз томонингиздан амалга оширилган дўстона ташриф де-моқчисиз-да, а? Гувоҳнинг ушбу: «Агарда уйингга қўшининг келадиган бўлса...» деган сўзларини эслаб қолинглар, жентльменлар. Энди сэр, айтинг-чи: Ната-зиэль Бампо сизнинг уйига киришингизни қатъиян ман этажагини такрор ва такрор айтганмиди?

— Ҳа, шундай гап бўлганди чоғи, лекин мен унга тинтув рухсатномасини эшиттириб ўкиб бердим.

— Саволимни қайтараман: у сизни уйига киритиш-ни истамаслигини айтганмиди?

— Ҳа, биз узоқ тортишдик, лекин... Мана ўша рух-сатнома чўнтагимда турибди. Балки суд ҳайъати у бил-ан танишишни истар?

— Гувоҳ, саволга тўғри жавоб беринг,— дея гап қўшди судья Темпл.— Айбланувчи сизни уйига кири-тишни хоҳламаслигини айтдимиз ёки йўқми?

— Назаримда...

— Тўғри жавоб беринг,— деди судья қатъий оҳанг-да.

— Ҳа.

— Шунга қарамай, сиз ҳар қалай ичкарига киришга уринибсиз-да?

— Ҳа. Лекин қўлимда тинтувга рухсатнома борий-ди-да, ахир.

— Мистер Липпет, сўроқни давом эттиринг.

Аммо суддаги таассурот ўз миждози фойдаси сари бурилаётганини пайқаган ҳимоячи, маслаҳатчилар-нинг ўзлариям ҳаммасини тушунтиришганига имони ко-мил бўлганини ифодалаётгандай, шу боисдан ҳам гапни чўзиб суд ҳайъатини зериктириб ўлтиришимнинг ҳожа-ти йўқ, дегандай бепарвогина қўл силкиб қўйди, холос.

— Йўқ, сэр, ҳозирча бошқа саволим йўқ,— деди у.

— Жаноб прокурор,— деди судья.— суд ҳайъати-га баён қиладиган бирон гапингиз борми?

Мистер Вандерскол кўзойнагини олди, бандларини букди, кейин тагин бурнига қўндирди-да, қўлида ушлаб турган иккинчи даъвога қараб қўйиб, кўзойнаги тепа-сидан қараганча деди:

— Суд ҳайъатининг ижозати ила ушбу айбловни тугатаман.

Судья Темпл ўрнидан турди.

— Жаноб маслаҳатчилар, сизлар гувоҳнинг айтган-ларини эшитдинглар,— дея гап бошлади у.— Мен икки

огизгина сўзлайман. Башарти расмий шахс ўз хизмат бурчини адо этаётганда унга қаршилиқ кўрсатсалар, у истаган граждани ёрдамга чақиришдек дахлсиз ҳуқуққа эгаким, ёрдамга чақирилган кишининг хатти-ҳаракати ўша ондан бошлаб қонун ҳимоясида бўлади. Сизларга шуни таклиф этаманким, жаноб суд маслаҳатчилари, берган гувоҳликларига асосланиб мистер Дулитлни шундай иш тутган деб ҳисоблаш мумкинми ё йўқ, шуни ҳал этсанглар. Мен мазкур ишга унчалик расмиёна ёндашмасликка журъат этаман, зотан судланувчига қарши, афсуским, яна бир, бундан кўра жиддийроқ айб қўйилган.

Мармадьок мулоим ҳамда мулоҳазакорлик ила сўзларди; унинг очиқ-ошкора беғаразу холисона тургани ўша замонқ маслаҳатчиларга тегишлича таъсир кўрсатди. Катта ҳакамлик ҳайъатини ташкил этган вазмину сипо фермерлар бир неча дақиқа, ҳатто ўрниларидан турмаёқ, кенгашиб олдилар. Кейин маслаҳатчилар оқсоқоли ўрнидан туриб, эълон қилди:

— Айбдор эмас.

— Натаниэль Бампо, суд сизга қўйилган айбловни бекор қилади, — деди судья.

— Тушунмадим нималигини, — деди Натти.

— Суд сизни оқлади, мистер Дулитлни ҳақоратлади ва урди деб сизга қўйилаётган айблов бекор қилинди.

— Йўқ, йўқ, мен бўйин товлаётганим йўқ, елкасидан жиндаккина силталаб қўйгандим, — тан олди Натти самимий, — мен...

— Сиз оқландингиз, — деб унинг гапини бўлди судья, — ортиқ бу ҳақда гапириб ўлтиришнинг кераги йўқ.

Нима гаплигини ахийри тушунгач, қариянинг чеҳраси туйқус қувончдан ёришиб кетди. Шоша-пиша қалпоғини кийиб, ўзини бошқалардан ажратиб турган тўсиқни қайирди-ю:

— Эҳ, судья Темпл, тан бераман, суд мурувват қилди менга, мен қўрққандай бўлиб чиқмади иш. Менга кўрсатган яхшилигингиз учун яратганнинг ўзи яллақасин сизни?

Аммо констебль асоси йўлини тўсди унинг, мистер Лаппет ўз ҳимоясидаги қариянинг қулоғига икки оғиз шипшиб қўйган эди, кекса овчи жойига ўлтириб, яна қалпоғини ечди-да, сийрак оқ сочини силаб қўйди;

унинг чехрасида итоаткорлик ҳамда маъюслик акс этиб турарди.

— Жаноб прокурор, навбатдаги айбномани ўқиб эшиттиринг,— деди судья Темпл, ўзини аллақандай қоғозларни кўздан кечираётган ташвишли қиёфага солиб.

Мистер Вандерскол ўзи ўқиётган ҳужжатдаги бирон-та ҳам сўз тингловчиларнинг диққат-эътиборидан четда қолмаслигининг жамики чора-тадбирини кўрди. Судланувчи қўлида рухсатнома билан уйида тинтув ўтказишга келган давлатнинг расмий вакилига қурол кўтариб қаршилиқ кўрсатганликда айбланган эди. Чалкаш-чулкаш судлов тилида битилган, қурол ҳақида такрор-такрор санаб ўтилган айбномада айниқса Наттининг магистратга овчилар милтиғи билан дағдаға қилгани алоҳида таъкидланган эди. Бу ҳол ҳақиқатан ҳам ножоиз ҳаракат билан ҳақоратлаганга нисбатан хийла оғирроқ жиноят эди. Томошабинлардаги қизиқиш очиқ-ойдин ортиб бораётганди. Айбланувчини тагин жамики қонун-қоидаси билан «судга тортдилар», яна айбини бўйнига олиш-олмаслигига жавоб беришни талаб қилдилар, мистер Липпет эса унга қандай жавоб қайтаришни шипшиб туришга уринди. Бироқ айбномадаги баъзи шарҳ-баён кекса овчининг иззат-нафсига тегиб, хунобини ошириб юборганидан у ҳар қандай эҳтиёткорликни унутиб, хитоб этди:

— Бу гапларнинг бари номуссизларча бўҳтон, мен ҳеч кимнинг қонини тўқмоқчи эмасдим! Ҳатто талончи ирокезлар ҳам бирон марта инсон қонини тўкишга ташна бўлган деб бетимга айтишга журъат этолмайдилар. Мен ёлғиз парвардигору қўмондоним иродасига итоат этибгина бир аскар сифатида жанг қилганман, аммо очиқ жанг майдонидаги рақиб жангчидан бўлак бирон инсон зотига қараб ўқ узмаганман ҳеч қачон. Кўриб турибманки, баъзилар биз ўрмондагиларни мутлақо худобеҳабар, инсофу виждони йўқ деб ўйласалар керак!

— Четга чалғиб кетманг, Бампо,— деди судья.— Сизга қандай айб қўйилаётганини тушундингизми ўзи? Сиз тартиб муҳофазачисига қурол ўқталганликда айбланаяпсиз. Ўзингизни айбдор деб тан оласизми ёки йўқми?

Натти Бампонинг ғазаб эпкинни бу пайтда ўтиб кетиб бўлганди. Тўсиққа тирсагини тираганча ўйга

толиб, бирон дақиқача жим туриб қолди, сўнг қўққисдан бошини кўтарди-да, томошабинлар орасидаги ўрмонкесарга қараб одатдагидек ўзига хос тарзда унсизгина кулиб қўйди.

— Мабодо қуролимни ишга солганимда Билли Кербини ҳозир шу ерда турган бўларди деб ўйлайсизми?

— Демак, айбингизни бўйнингизга олмайсиз,— деди мистер Липпет,— сиз айбдор эмасман деяпсиз-да, а?

— Турган гап,— деди Натти.— Тепкини босмаганимни Билли яхши билади. Ўтган қишдаги курка эсингдадир-а, Билли? Унга текказиш осон иш эмасди, ахир. Локигин ёшлик чоғларим қолиб кетган, мен ўша пайтлардагидек эмасман ҳозир.

— Қарорга қайд этиб қўйинг: судланувчи айбига иқроор бўлмапти,— деди судья Темпл. Кекса овчининг соддалиги унга қаттиқ таъсир қилган эди.

Хайремга яна қасам ичиришди, шундан сўнг у иккинчи айбнома юзасидан гувоҳлик берди. Биринчи сўроқда қандай хатога йўл қўйганини фаҳмлаган ва эндиликда эҳтиёткорлик ила иш кўраётган эди. У Натти Бампога нисбатан туғилган шубҳа-гумонларини ғоятда бамаъни тарзда, ўзидек одам учун тонг қоларли даражада соддаю лўнда қилиб баён этди, шундан кейин содир бўлган воқеаларнинг ҳаммасини — ўзининг шу хусусда судьяга арз қилганини, тинтувга рухсатнома олганини, Билли Кербининг қасам ичганини бир бошдан гапириб бераркан, бу ишларнинг бари қонунга қатъиян риоя қилинган ҳолда адо этилганига алоҳида урғу бериб ўтди. Кейин у Наттининг констебл-ни қандай қарши олганини, овчи Кербига милтиқ ўқталиб, агар ўз хизмат бурчини бажаришга киришгудек бўлса шартта отаман деб дағдага қилганини тасвирлаб берди. Айтилган ушбу гапларнинг жамини Жотем тасдиқлади, у берган ахборот магистрат айтган гаплар билан батамом бир хил чиқди. Мистер Липпет ҳар иккала гувоҳни уddaбуронларча сўроққа тутди, бироқ бунга талайгина вақтини сарфлаганидан сўнг ўз ҳимоясидаги овчи фойдасига бирон наф чиқаришдан умид узиб, уринишларини бас қилишга мажбур бўлди. Ниҳоят прокурор гувоҳ Кербини чақиришни талаб қилди. Гарчи фақат ҳақиқатни гапиришга ҳаракат қилаётган бўлса-да, ўрмонкесар чалкаш-чулкаш гувоҳлик берди. Мистер Вандерскол бир неча бевосита савол ташлаб унга ёрдам берди.

— Гувоҳ Уильям Керби, ҳужжатларнинг тасдиқлашича, сиз овчининг уйига киритишларини қонуний асосда талаб қилгансиз. Хўш, унда нега ичкарига кирмадингиз? Милтиқ ва дағдағалардан чўчидингизми?

— Мана мунчалигам қўрққаним йўқ,— дея жавоб қайтарди Билли, бармоқларини қирсиллатиб.— Кўн Пайпоқдан қўрқадиган бўлсам, бир пақирга қиммат одам бўламан-ку.

— Лекин бошда берган гувоҳлигингиздан унинг дарҳақиқат ўзингизга қараб ўқ узиши тайинлигига шубҳангиз йўқ экани равшан кўриниб турибди-ку.

— Бўлмасам-чи! Бехато урадиган қурол тўғри ўзингизга ўқталниб, шунақанги ўткир кўзлар мўлжалга олиб турганида сиз ҳам шубҳа қилмаган бўлардингиз-а. Шунда ишнинг пачаваси чиқаёзганини кўрдим-у, сакраб тургандим, Кўн Пайпоқ яхшиликча буғу терисини шартта қўлимга тутқазди-ю, иш битди-қўйди.

— Ҳа, Билли, яхшиямки ўз вақтида калламга келиб қолган экан буғу терисини олдинга ташлаш,— деди Натти ва бош чайқаб қўйди.— Йўқса қон тўкилиши тайинга ўхшаб қолувди. Борди-ю иккимиздан биримиз, яъни сен омонатингни топширганингда борми, қолган озгинагина умримни сенга аза тутиб, аччиқ-аччиқ йиғлаб ўтказармидим.

— Қўй-е, Кўн Пайпоқ,— дея жавоб қайтарди Билли, худди бу ерда ўзлари ёлғиз эмасликларини унутгандай, судланувчига беҳижолат тикилиб.— Модомики шу ҳақда сўз очган экансан, у чоғда сенда...

— Сўроқни давом эттиринг, жаноб прокурор.

Прокурор гувоҳ билан судланувчининг бу суҳбатига ошқора норозилик ила қулоқ солиб турди-да, ҳакамларга бошқа саволим йўқ дегандек ишора қилди.

— Бинобарин, кекса Натти Вампо сизни қўрқитиб юборгани йўғ-а, мистер Керби?— деб сўради оқловчи.

— Мени-я? Қўрқитади? Асло!— деди Билли ва ўзининг паҳлавонона қоматига мағрурона нигоҳ ташлаб олди.— Мени қўрқатиш осон гапамас.

— Сиз сиёқингиздан бағоят бақувват кўринасиз. Қаерда туғилгансиз асли?

— Вермонт штатида. Бизнинг ўлкамиз тоғлик жойлар, лекинига ўрмон ҳам кўп, нуқул заранг билан қорақайин ўсади.

— Ҳа, тўғри, буни эшитгандим,— деди мистер Лип-

пет муросасозона оҳангда.— Сиз ўша ўз юртингизда ҳам қуролга кўп ишингиз тушиб, бунга ўрганиб кетган экансиз-да, а?

— Мерганликда бу атрофда мен иккинчи ўринда тураман. Учиб бораётган ҳў ўша кабутарни уриб туширганидан берига Натти биринчи ўринда.

Кўн Пайпоқ бошини ғоз кўтариб кулиб юборди ва кутилмаганда буришган кўлини шартта олға узатди:

— Сен ҳали ёшсан, Билли, иннайкейин, ҳали-ҳозирча мен учратгандай мохир мерганларга дуч келганинг йўқ. Лекигин мени сендан гина-кудуратим, ғаразим йўқ, мана кўлим — бунинг исботи.

Мистер Липпет ушбу ярашув хусусидаги ҳаракатга монелик қилмади ва токи судланувчи билан гувоҳ бир-бировига дўстона ҳис-туйғуларини изҳор этиб бўлгунларича оқиллик-ла кутиб турди, аммо шу пайт судья аралашди орага.

— Бу ер ушбу қавилдаги гап-сўзларнинг жойи эмас,— деди у.— Мистер Липпет, гувоҳни сўроқ қилишни давом эттиринг, акс ҳолда мен бўлак гувоҳларни чақиртираман.

Оқловчи, ўзини гўёки содир бўлаётган мазкур ишда ҳеч қандай ножоиз ҳаракатни пайқамаганга солиб, бир сесканиб тушди-да, сўроқни давом эттирди:

— Шундай қилиб, ўшанда сиз ишни тинчгина ҳал қилибсиз-да?

— Ахир у терини берди-ку, шундоқ бўлгандан кейин кекса овчи билан жанжаллашиб ўтиришни нима кераги боракан? Виждонан айтганда, буғу ўлдириш жудаям унақанги катта гуноҳмас-ку.

— Хулласи, дўстона ажралишдингларми? Сизнинг ўзингизда Бампони судга бериш нияти йўқмиди, бу ерга чақирганлари учунгина келдингизми?

— Йўқ, шикоят қилиш хаёлимга ҳам келмаганди. Терини яшириб ўтирмади-ку, ахир у, шундан кейин қариядан жаҳлим чиқиб, аччиқланиб нима қилардим. Лекин сквайр Дулитл, чамамда, ундан жудаям хафа бўлган кўринади.

— Бошқа саволим йўқ, сэр,— деди мистер Липпет,— афтидан у судьянинг суяб юборишига инонганди чоғи, сабабки муваффақият қозонишига тўлиқ ишонган одам қиёфасида ўлтирди жойига.

Шундан сўнг мистер Вандерскол суд маслаҳатчиларига қуйидаги нутқ-ла мурожаат қилди:

— Жаноб суд маслаҳатчилари! Башарти мамлакатимиз қонуни оқловчининг юқоридаги найранглари-дан — мен жаноб ҳимоячи айбланувчини муҳофаза қилмоқни ният этган ҳақиқий найранглари назарда тутяпман — чандон бора қудратлироқ эканига имоним комил бўлмаганида жаноб оқловчининг йўлга солувчи саволларини — йўлга солувчи саволлари деганда мен жавоби ўз-ўзидан манаман деб турган сўроқларни назарда тутяпман — бўлиб қўйишим тайин эди. Жаноб суд маслаҳатчилари, оқловчи сизларни, ўз фикр-мулоҳазаларингизга зид тарзда, констеблга, қонуний ҳақ-ҳуқуққа эга одамга қурол ўқталиш мутлақо бегуноҳ иш ҳамда жамоатчилик учун — ушбу ўринда ўлкамиз аҳолисини кўзда тутяпман — ҳеч қандай таҳдид қиладирган жойи йўқ деб ишонтаришга уринди зўр бериб. Илло ижозатинглар билан сизларнинг диққат-этиборингизни мазкур бағоят кўнгилсиз ишнинг баъзи тафсилотларига жалб этмоқчиман.

Шундан сўнг мистер Вандерскол суд ҳайъатига муҳтарам тингловчиларни узил-кесил чалғитиб юборгувчи услубу шаклда битилган воқеалар ҳисоботини ўқиб берди.

Ўқишни ниҳоясига етказгач, шундай деди:

— Ана энди, жаноб суд маслаҳатчилари, бу бахти қаронинг айби нима эканлиги сизларга тўлиқ аён бўлгач, — бахти қаро деяпман, сабабки у бесавод оми ҳамда жинояткордир. — ишни қандай ҳал этишни — одил ҳукм чиқаришни сизларнинг виждонингизга ҳавола қиламан. Инчунун, биринчи айбнома бўйича сизлар чиқарган ҳукмга суяниб бу гал ҳам муваффақият қозонажагига имони комил бўлиб турган ҳимоячининг арзи-баёнига қарамасдан, одил судлов қонунлари тақозо этгани бўйича жазолашларингга асло шубҳам йўқ.

Эндиликда сўз судья Темплда қолганди. Унинг суд маслаҳатчиларига мурожаати қисқачагина, аммо гувоҳларнинг берган шоҳидликларининг тўла-тўқис, мукаммал хулосаси бўлдиким, мазкур хулоса оқловчининг найрангу устомонликларини фош этди, унда исботу далиллар очиқ-ойдин баён қилиниб, ниҳоят ҳамма хусусан қандай воқеа рўй берганини тушунди.

— Биз деярли маданий олам сарҳадида истиқомат қиляпмиз, жаноб суд маслаҳатчилари, шу боисдан ҳам қонун хизматчиларининг обрў-этиборини сақлаш, уларни қўллаб-қувватлаш биз учун жуда-жуда муҳим

иш,— деди судья нутқини яқунлар экан.— Башарти сизлар далилу исботларни гувоҳлар шоҳидлигида қандоқ баён этилган бўлса ўшандоқлигича тасаввур этсанглар, у чоғда айбланувчини жазога лойиқ кўришга мажбурсизлар, бироқ, мабодо сизларнинг ҳукмингизга маҳтал бўлиб қаршингизда турган кекса одамнинг констеблга зиён етказиш нияти бўлмаганига, қилган ҳаракатлари жинояткорона ниятдан кўра кўпроқ оддий овчилик одат-кўникмаларининг натижаси эканига ишонсанглар, унда бурч сизларни уни айблаш, лекин аини вақтда унга мурувват кўрсатишга даъват этади.

Катта ҳакамлик давраси аъзолари худди биринчи галдагидек шу ернинг ўзидан, залдан чиқмай туриб, кенгашиб олишди, кейин маслаҳатчилар оқсоқоли ўрнидан туриб, эълон қилди:

— Айбдор.

Ушбу қарор, гапнинг очиги, ҳеч кимни ажаблантирмади: аксарият қисми бу ерда тушириб қолдирилган, жамики гувоҳлар берган шоҳидликлар Кўн Пайпоқнинг айбдор эканини очиқ-равшан айтиб турарди. Судьялар афтидан маслаҳатчиларнинг қандай қарорга келишларини олдиндан билганга ўхшардилар, зотан ҳакамлик давраси билан бир пайтда судьялар столи теграсида ҳам кенгашиб олинганди: чамаси, қандай ҳукм чиқариш хусусида ҳеч ким шубҳага бормаётган эди.

— Натаниэль Бампо...— дея сўз бошлади судья ва одатда бундай ҳолларда бўлганидек пича тин олди.

Яна ўйга чўмиб, бошини тўсиққа қўйиб ўлтирган кекса овчи ўша заҳотиёқ ўрнидан тура солиб, қарбийчасига қичқирди:

— Шу ерда!

Судья қўлини кўтариб тинчлик ўрнатгач, деди:

— Суд мазкур ҳукмни чиқаришда сизнинг қонунларни яхши билмаслигингизни эътиборга олиб, аини пайтда, суд сизни айбдор деб топиб, қонунни бундай тарзда бузганлиги учун жазо берилиши шарт эканлигига қатъий ишонч-ла иш кўрди. Суд қарилигингиз туфайли мурувват юзасидан сизни бундай ҳолларда қўлланиладиган одатдаги қамчилаш жазосига ҳукм этмади. Бироқ, жазо қонунга биноан жамоатчилик кўзи олдида адо этилиши лозим бўлганлиги сабабдан суд сизни бир соат муддатга кунда-исканжага ўтқизишга ҳукм этади. Сўнгра сиз давлат хазинасига юз доллар

миқдориди жарима тўлашингиз, ана ундан кейин бир ой муддатга авахтада ўлтиришингиз лозим, башарти жарима ўз вақтида тўланмайдирган бўлса, у чоғда авахта муддати токи жарима тўлагунига қадар узайтирилади. Натаниэль Бампо, мен шу нарсани ўз бурчим деб билманким...

— Шунча кўп пулни қаёқдан топаман, ахир? — нидо солди Кўн Пайпоқ куйиб-ўртаниб. — Қаёқдан оламан уни? Хўп, бугуни ўлдиришга ўлдирибман — унда ўлдирган пумаларим эвазига бериладиган мукофотни ўтказиб қўя қолинглар хазинага. Ахир, қари бир одам ўрмонни қаеридан топади бунча пулни? Э-йўқ, судья, яхшилаб ўйлаб кўринг, қолган беш кунлик умрингни авахтада ўтказгани панжара орқасига тикаман сени деманг унақанги!

— Мабодо суд ҳукм-қарорига қарши эътирозингиз бўлса, суд хайъати сўзингизни эшитишга тайёр, — деди Мармадьок Темпл юмшоққина қилиб.

— Э, истаганча топилади бунақасидан! — деди Натти ҳаяжон-ла, титроқ қўллари билан тўсиқни маҳкам чангаллаганча. — Пулни қаёқдан оламан? Ўрмону тоғларга, соф ҳаводан нафас олишга ўрганиб қолган жойларимга кетай, қўйиб юборинглар мени, ёшим етмишга борганига қарамай туну кун ов қилиб (бу ўлкадаги жамики жониворларни ҳали-ҳозирча қириб битирмаган бўлсаларингиз, албатта), ов мавсуми тугагунича пул келтираман, охиригача тўлайман. Ҳа-ҳа, мен ҳақлигимни, бутун умрини ҳамиша очиқ осмон остида ўтказган кекса одамни авахтага тикиб қўйиш гуноҳ эканини ўзларинг ҳам биласизлар-ку, ахир.

— Мен мавжуд қонунларга риоя қилишим лозим...

— Менга ўша қонунларингизни пеш қилмай қўя қолинг, Мармадьок Темпл, — унинг сўзини бўлди овчи. — Пуштикамарингиздан бунёдга келган фарзандингизни тилка-пора қилай деб турганида ўрмондаги йиртқич ҳайвонлар ўша қонунларингизга наҳотки итоат этган бўлса? Қизингиз тиз чўкиб, арши аълодан мадад тилаб илтижо қилаётганди — тилаганда ҳам ҳозир мен сиздан ўтинаётгандан каттароқ марҳаматни тилаётган эди, шунда унинг илтижою муножоти мустажо бўлди, инobatга олинди. Мабодо сўзларимга қулоқ осмасангиз, халлоқи олам мени шу аҳволда ташлаб қўяди деб ўйлайсизми?

— Менинг шахсий фикр-мулоҳазаларим...

— Менга қаранг, Мармадьюк Темпл, — тагин сўзни огзидан олди қария, жиддий ҳамда ғамнок тикилиб, — гапимга қулоқ беринг. Мен бу тоғларда кезиб юрган чоғларимда сиз онангизнинг қўлидаги гўдак эдингиз. Иннайкейин, умримнинг охири — куним битгунига қадар ана шу замин узра кезишу изгишга ҳаққи-ҳуқуқим борлигини ҳам биламан. Буёқларга биринчи марта келган пайтларингизни унутиб юборибсиз. У замонларда ҳали авахтаоналар қурилмаганди. Бир эслаб кўринг-а, тўшак бўлсин деб ўзимнинг айиқ теримни сизга тутқазгандим, семиз бугу эти билан очқаган қорнингизни тўйгазгандим. Ҳа, сиз ўшанда бугу ўлдиришни жиноят деб ҳисобламагандингиз! Сизга дўстона муносабатда бўлишимга ҳеч қандай важ-сабаб йўқлигига қарамай, сиз учун қилгандим ана ўша ишларнинг барини, ахир сиз мени суйган ва менга бошпана берганларга озмунча зиён-заҳмат еткизмагансиз. Мана энди бўлса сизга қилган жамики яхшиликларим эвазига мени панжара ортига тикмоқчимисиз? Юз доллар-а! Қаердан оламан уни? Йўқ, йўқ... Шундайлар ҳам борки, гоҳи-гоҳида сиз ҳақингизда бўлмагур гапларни гапириб қолишади, Мармадьюк Темпл, лекигин сиз қари бир одамни авахтага тикиб қўйиб, унинг ҳақ йўлини ҳимоя этгани туфайли қандай умри тугаб бораётганини томоша қиладиган даражада ёвузликка бормайсиз. Қани, ошнам, тўсиқни очиб, чиқариб юбора қол мени. Одамлар орасида жуда узоқ қолиб кетдим, ўз ўрмонларимга қайтай энди. Иннайкейин, сира чўчиманг, судья, токи сою анҳорларда ҳали-ҳозирча қундузлар яшаётган, бугу терисига бир шиллингдан пул бериб туришган экан, жаримангизни барини, охирги пенсигача оласиз. Хўш, мен ўзим ва итларимга иш кўпаяди талайгина, ростига кўчганда, ёшимга нисбатан, лекигин ҳечқиси йўқ, бир амаллаимиз... Ҳа, ҳа, сўз бераман бунга, барини худди айтганимдек қиламан.

У чиқмоқчи бўлиб бир қадам қўйгани замон соқчи дарҳол йўлини тўсганини айтиб ўлтиришнинг ҳожати бўлмаса керак. Шунда Кўн Пайпоқ бир оғиз сўз айтиб улгурмасиданоқ оломон томондан ғовурғувур, қаттиқ шовқин эшитилди-ю, ҳамманинг кўзи хонанинг нариги бурчидаги эшикка қадалди.

Бенжамен оломон орасидан қисилиб-сиқилиб чиқиб келди, барча унинг чорпаҳил қадини кўрди: бир

оёгини дераза рафига қўйиб, иккинчисини суд маслаҳатчилари курсиси рўпарасидаги тўсиққа тираган кўйи ҳозир бўлганларнинг жамикисини ҳангу манг этиб нутқ сўзлашга чоғланаётгани кўриниб турарди. Урина-урина чўнтагидан ҳамённи чиқарди-да, муддаосини айтди:

— Агарда муҳтарам жаноблари шўрликнинг ўрмон хайвоноти оралаб янги сафарга жўнашига рози бўлсалар, мана олинг, бай пулидай бир гап бу. Бунда унча-мунча жамгармам бор — роппа-расо ўттиз беш испан дублони. Қани энди улар британ гинейлари бўлиб қолса, буни чин дилдан истардим-а, ана унда қарияга жаримани тўлашига етиб-ортарди. Лекин нимаям қилардик, бориға барака; борди-ю, сквайр Жонс илтифот кўрсатиб манови озроққина ҳисоб-китобни жамлаб, ҳамёндан қарзимга ярашасини олиб берса, қолганининг бари токи Кўн Пайпоқ ўз қундузини тирковга олгунигача судья жанобларининг қўлларида турса, борди-ю, бирон кориҳол содир бўлса, бутунлай ихтиёрларида қолаверсин. Бунинг эвазига ҳеч қанақанги раҳмату миннатдорчилик талаб ҳам қилинмайди.

Шундай деганча Бенжамен бир йўла иккала қўлини олдинга узатди: биттасида у ўзининг «катта ҳисоб-китоб дафтари» — «Жасур сувори» даги қарзлари чиқиқчалар билан белгиланган таёқ, иккинчисида эса пул солинган ҳамён бор эди. Ҳайратда лол қолганидан ҳеч кимдан чирқ этиб садо чикмади, аммо шунда шериф қиличи билан столни қарсиллатиб урганча Бенжаменга қараб ўшқирди:

— Унингни ўчир!

— Ҳа, бу ишларга чек қўйиш фурсати етди, — деди судья ўз ҳаяжонини босишга тиришиб. — Констебль, махбусни саззойи устуни ёнига олиб боринг. Жаноб котиб, навбатдаги кўриб чиқишимиз лозим бўлган қайси иш?

Натти муқаррар кўргуликка бўйин эгганга ўхшарди. Бошини кўкси узра ҳам қилганича, соқчи кетидан индамай борарди. Оломон орқага чекиниб, махбусга йўл очарди. У пиллапоядан тушгач, томошабинлар залдан ташқарига отилиб чиққанча, Натти Бампо шармандаларча жазоланиши даркор бўлган жой сари ёпирдилар.

Ҳо-ҳо-ҳо! Тошдек қисар кунда тасмаси!

Шекспир.
«Кирол Лир»

Биз ҳикоя қилаётган замонларда Нью-Йорк штатида халойиқ кўзи олдида жазо бериш қўлланилар, ҳали саззойи устуню кунда-исканжа хийла инсонпарварона чора — турмага ҳибс этиш билан алмашинмаган эди. Ана шу иккала эскилик сарқити, гўё жамики маҳаллий тартиббузарларни жазодан огоҳ этгувчи ҳамиша ҳушёру сергак адолат туғидай, суд иш кўрадиган бинонинг рўпарасига ўрнатилган эди.

Кекса Натти, ўзи тизгинлай олмаётган бир куч тазйиқи билан бошини қуйи солганча, констебллар кетидан ана шу ерга келди. Уни оломон ўраб олган, ҳаммалари зўр қизиқиш-ла тикилардилар унга. Констебллардан бири кунда-исканжанинг тепа қисмини хиёл кўтариб, бечора оёғини суқиши лозим бўлган тешикни ишора қилди чолга бармоғи билан. Кўн Пайпоқ заррача қаршилиқ кўрсатмай, бафуржа ерга ўлтирди-да, чурқ этиб нола қилмай, оёқларини кунда-исканжа тешигига суқди. У ҳар қандай жафокаш муҳтожлик сезган ачинишу ҳамдардлик аломатини излаб атрофида турганларга бир-бир тикилиб чиқди, холос. Башартиқи ҳеч ким унга очиқ-ойдин раҳму шафқат ошкор этмаган бўлса-да, шунингдек у бадхоҳлик аломатини ҳам кўрмади, ичиқоралиқ-ла айтилган бирон оғиз нохуш сўзни ҳам эшитмади. Бўлаётган ҳангомани оломон жимгина кузатаётган эди. Бу орада, одамларни суриб-итариб қарияга жуда яқинлаб келишга муваффақ бўлган Бенжамен жанжал чиқаришга шайланган одамдай атайлаб қўпол ва шартакилик билан, худди томдан тараша тушгандек тўсатдан гап ташлаган пайтда констебль кунда-исканжанинг тепасидан босиб турадиган тахтани пастга тушира бошлаган эди.

— Мистер констебль, қани менга айт-чи, одамни нима мақсадда мана шунақанги ёғоч исканжага солишади ўзи? Ахир на унинг курагига, на қобирғаларига бунинг зиён-захмати йўқ-ку — хўш, нимага шундоқ қилишади-я, ахир?

— Суднинг ҳукми шундай, мистер Пенгиллен,

суд эса, ўйлайманки, қонунни билади, тушунади.

— Биламан, биламан, ҳаммаси қонун бўйича. Локигин бундан нима наф чиқади? Бу исканжани ўзида ҳеч қанақанги ёмон жойи йўқку-я, ахир, шунчаки одамнинг панжаларини бекордан-бекор қум соатни икки марта тўнқаргунчалик муддатга қимирлатмай ушлаб туради, вассалом.

— Сенингча, Бенни Помпа, буларнинг ҳеч қанақанги ёмон жойи йўқми?— деди тўсатдан Натти стюардга нолигансимон тикилиб.— Демак, етмиш яшар чолни шармисор қилиб, бекорчилар худди қўлга ўргатилган айиқполвонни томоша қилгандай, масхаралаб кулсалар яхши экан-да? Демак, 1756 йилги урушда жанг қилган, етмиш олтита жангда қатнашган кекса жангчини оёғини исканжага солсалар яхши экан-да бу? Уни кейин ёш болакайлар бармоғи билан кўрсатиб: «Бу чолни танийман, уни бутун музофот олдида саззойи қилишган!» деб валақлаб юрадиган қилиб шармандаи шармисор этганлари ҳам-а?! Демак, виждонли, ҳалол одамнинг иззат-нафси, гурурини тупроққа қориб, уни йиртқич ҳайвонга ўхшатиб қўйганлариям яхши экан-да?

Бенжамен оломонга дарғазаб олаярди. Шу топда бирортасининг башараси кўзига хунук кўриниб қолса борми, у шу замоноқ жанжал бошлаши тайин эди. Бироқ ҳамма жиддий-вазмин, баъзилар ачиниб қараб турарди, шу боисдан Бенжамен шошилмайгина ерга чўкиб, овчининг қаватига ўлтирди. У оёқларини кунда-исканжанинг бўш икки тешигига суқиб, бундай деди:

— Туширавер тахтани, констебль, тушир деяпман сенга! Модомики бу ерда қўлга ўргатилган айиқполвоннинг ўйинларини кўришга ишқибозлар бор экан, майли, томоша қилишсин мириқиб, ўша жин чалгурлар! Томоша кўрсатадиган қўлбола айиқтоғон иккита бўла қолсин, локигин эҳтиёт бўлинглар, эҳтимол улардан бири фақат ўкиришнигина эмас, гарчча тиш-лашниям билар.

— Э, мистер Помпа, сизни кундага ўтқизишга буйруқ олганим йўқ-ку, ахир,— қаршилиқ билдирди констебль.— Ўрнингиздан туринг-у, ишимга халақит берманг.

— Мен ўз оғзим билан буюриб турганимдан кейин яна қанақанги буйруқ керак сенга? Ўзимдан бўлак

тагин ким хўжайинчилик қила олади менинг оёқларимга? Тезроқ қимирла, эшитяпсанми ўзи? Агарда бирортаси оғзини танобини қочириб, иршайганини кўрсам, тамом, омон қоламан деб ўйламай кўя қолсин.

— Вой баракалла, очиги, ўз бошини ўзи сиртмоққа суқиб берадиган одамни кундабанд қилиш овора бўлганга арзийдиган иш.

Кундабанд қилинган Бенжаменнинг кўриниши барчанинг кулгисини қистатди, озчиликкина ичдан гупуриб келган шодонлик туйғусини тийиб туришни маъқул топди, холос. Стюард жон-жаҳди-ла кунда-исканжасидан халос бўлишга уринарди, унинг яқинроқда турганларга ташланиб, муштлашмоқчи экани кўришиб турарди, аммо уларнинг бахтига констебль дадил ҳаракат қилиб, калитни бураб бўлганди, шундай қилиб, Бенжамен Помпанинг уринишлари зое кетди.

— Ҳей, мистер констебль, менга қара! Бу ёғоч-тахтангни бир нафасгина очиб тур — бир қур лаг¹ ташлаб олай. Эшитяпсанми? Мени эрмак қилиб, устимдан кулаётган баъзи бировларга қандоқ одамлигимни кўрсатиб кўяй бир!

— Э-йўқ, мистер Помпа, ўзингиз хоҳладингиз кундага ўлтиришни, энди марҳамат қилиб ўлтираверадилар-да чидаб, — деб жавоб қайтарди констебль. — Энди Натти Бампо билан бирга тегишли вақтгача ўлтиришингизга тўғри келади.

Бенжамен ўзининг пўпписаю эътирозлари таъсир қилмаётганини кўриб, ёнгинасида сабр-тоқат-ла ўлтирган чолдан ибрат олишни маъқул билди. Кекса денгизчининг дағалроқ, аммо равшанчеҳра юзида эндиликда нафрату жирканиш ифодаси намоён эди; газаби нафрат-ла алмашинганди. Бенни Помпанинг сийнасида туғёнга келган бўрон хийла бўшашгач, у тасалли бериш ниятида жафокаш шеригига ўгирилди, ушбу эзгу ниятнинг ўзиёқ ақтимолки, биз ҳозиргина ҳикоя қилганимиздан кўра ҳам кескинроқ қаҳру газаб кўришинини оқлаб, ювиб кетиши мумкин эди-ёв.

— Очигини айтганда, мистер Бампо, бу шунчаки бир арзимаган гап, — дея сўз бошлади у. — «Боадицея» да шунақанги йигитларни билардимки — лойи унчалигам паст ердан олинган эмасди уларни, — уларни ҳеч

¹ Лаг — кеманинг тезлиги ва босиб ўтган йўлини ўлчайдиган асбоб.

нарсадан-ҳеч нарса йўқ кундага ўтқизишарди. Қилган гуноҳлариям сира арзимаган нарса бўларди — баъзида бор пулларини ичкиликка сарфлаб адо қилганлари эсларидан чиқиб, кўзлари тушиб қолганида янглишиб яна битта қадах грогдан отиб қўйишган бўларди, холос. Бу ерда ўлтириш нима-ю, қачон сўв кўтарилиши ёки шамолнинг йўналиши ўзгаришини билмай, кеманинг олд томонига иккита лангар ташлаб кутиб ўлтирган нима, иккиси ҳам бир гап. Ҳалигиндай, тубинг ҳам юмшоққина, оёғинг ҳам бемалол қимиллайди, тўғриямасми?

Овчи, чамаси, Бенжаменнинг чиройли ўхшатишу қиёслашларини унчалик тушуниб етмаган бўлса-да, ҳар қалай унинг яхши ниятини фаҳмлаганди. Эндиликда итоаткорлик зуҳр этиб турган чеҳрасини кўтарди-да, жилмайишга уриниб, шундай деди:

— Нимагадир тушунолмадим.

— Бу ишларнинг бари арзимас гап, деяпман, бор-йўғи енгилгина қасирга: бирдан бостириб келди-ю, йўқолди-кетди,— сўзини давом эттирди Бенжамен.— Сен учун, шундоқ узундан-узун тагтўсининг бор экан, бу гирт икир-чикир, арзимас гап. Менга келганда эса, қўйишпангоутларим¹ лича калтароқ, шу туфайли панжаларим тортилиб-тортишиб қолдики, тишини-тишга қўйиб чидашдан ўзга илож йўқ. Локигин мен, мистер Вампо, кеманинг лангари сал-пал таранглашганида писанд қилмайман, негаки бу ҳолат атиги ярим навбатчилик муддатига боради, ундан кейин эса, мабодо кемам худди ана ўша ўлжани излаб сафарга жўнамаса шу жойини ўзидан жилитмай ер ютсин мени. Нимаям қилардик, мен овланган ўлжаларни ташиб турарман, балки, қопқон қўйишда ёрдамим тегар. Иннайкейин десанг, агарда сен қолқону тузоқ соҳасидаям чангак ишлатишдагидек элчил бўлсанг, икковимизнинг сафаримиз кўпга чўзилиб кетмас-ов. Мен сквайр Жонсга алоқадор жамик ишларимни тинчитиб бўлдим аллақачон, хўш деганингдан, ҳозироқ хабар жўнатаман, токи сафарим тугагунига қадар менсиз бир иложини қила турсин.

— Сен одамлар орасида яшашга ўргангансан,— деб жавоб қайтарди Кўн Пайпоқ ғамгин,— ўрмонда тирикчилик ўтказиш оғирлик қилади сенга.

— Жудаям унчалик эмасдир-ов! — хитоб этди

¹ Шпангоут — кеманинг кўндаланг ёғочи.

стюард.— Мен тинч-осуда денгиздагина суза оладиган эрка-нозиклардан эмасман, мистер Бампо. Башартики мен дўст орттирибманми, уни асло кулфатда ташлаб кетмайман, тушунарлими? Тан олиш керакки, минг излаганингдаям бу оламда сквайр Жонсдан яхшироқ одам топилмайди-ёв, мен учун у миссис Холлистерникида турган бочкачадан кам суюкли эмасдир балким.— Пича сукут сақлагач, стюрд ўзининг содданамо башарасини овчига буриб, муғамбирона кўз қисиб қўйди; у оғзи нақ қулогига етгундай бўлиб илжайганча, оппоқ тишларини йилтиратиб:

— Мен сенга айтсам, Кўн Пайпоқ, ўша ром голландларнинг ромидан ўткирроқ ва бақувватроқ экан,— деб шивирлади,— ҳозир битта-яримтасини миссис Холлистерникига жўнатамиз, битта шишада бериб юборсин бизга ўшандан, йўқса бу падар лаънати кунда шпангоутларимни шунақанги сиқиб юбордики, юқори қават — танани сал енгил торттириш зарур бўлиб қолди.

Натти хўрсинди, сезиларли даражада сийрак тортган оломонга кўз ташлади — одамлар аста-секин уйларига тарқалиша бошлагандилар,— сўнг Бенжаменга қаради-ю, аммо ҳеч нима деб жавоб қайтармади унга. Ғам-ташвиш вужудидан жамики бўлак ҳис-туйғуларини сиқиб чиқаргандек, нохуш ўй-фикрлар қариянинг ажиндор бетига соя ташлаб тургандек эди.

Стюард ичида Наттининг индамаганини — сукут ризолик аломати деган иборага йўйиб ҳам қўйганди-ю, бироқ шу аснода оломон орасидан Хайрем Дулитл билан Жотем чиқиб келишди. Улар махбуслар билан оломонни ажратиб турган масофани ортада қолдиришгач, магистрат Бенжаменнинг ёнидан ўтиб бориб худди Кўн Пайпоқнинг рўпарасида тўхтади, лекин стюарддан анчагина нарироқда туришга ҳаракат қилди. Наттининг тикандек қадалган нигоҳидан ўзига хос бўлмаган тарзда хижолат тортганидан гўёки ғужанак бўлиб кетаётгандек эди. Сўнгра, ўзини бир оз ўнглаб олгач, бошини кўтариб, кўкка, жимирлаб турган саробга қараб кўяркан, ҳамишаги қуруқ-расмиёна ҳамда дудмол, бироқ баайни ошнаси билан суҳбатлашаётгандай оҳангда сўзлай бошлади:

— Кейинги пайтда негадир ёмғир кам ёғяпти. Уйлашимча, қурғоқчилик бўлади-ёв.

Бенжамен айни сонияда ҳамёнининг оғзини ечиш

билан банд эди, шунинг учун ҳам магистратни дарров таний қолмади, Натти эса ҳеч нима деб жавоб қилмай, жаҳлу ғазабдан шартта юзини бурди-олди; унинг афти буришиб кетди. Бироқ ўз шахсига нисбатан бундайини очик-ойдин адоват Хайремни мутлақо гангитиб кўйгани йўқ, аксинча, ҳаттоки далда бергандай бўлди, хулласи калом, пичадан кейин яна тилга кирди:

— Булутлар куп-қурук, бир томчиам суви йўққа ўхшайди, ер бўлса торс-торс ёрилиб кетган. Агарда яқин-орада ёмғир ёгмаса, ўйлайманки, бу йилги ҳосилнинг мазаси бўлмайди.

Мазкур пайғамбарона башоратни мистер Дулитл ўз тоифасидаги одамларга бағоят мос тушадиган тарзда: мунофиқона совуққон ҳамда бепарво, гўёки: «Мен ҳеч нимани билмайман, мен қонунга жиддиян амал қилган ҳолда иш тутдим», деётгандай бир оҳангда ирод этдилар. Яна-тагин бу гапни ўзи қон қақшатгудек ранжитган одамига айтаётганига қаранг-а! Гап шу ерга етганида минг машаққат билан ўзини босиб турган Наттининг бардоши тугади, унинг қаҳру ғзаби сиртига тошиб чиқди.

— Узлари бетда, ер юзасида қари-қартанглар кўзидан, нотавону ғариб-бенаволар кўзидан ёшини булоқдай шарқиратиб тўкиб турганларизда осмондан ёмғир ёғишига не ҳожат? — нидо солди у. — Кет бу ердан, йўқол кўзимдан! Сиртингдан халлоқи олам яратган мўмин бир бандага ўхшайсан-у, илло қалбингни нақиблиснинг ўзгинаси уя қилиб олган. Кет, йўқол деяпман бу ердан! Шундоқ ҳам юрак-бағрим эзилиб ётибди, сенинг турқингни кўриш қалбим ярасига баттар туз сепапти!

Бенжамен долларларини санашни бас қилиб, Хайрем Натти бошига ёғдирган аччиқ-аламли дашному таъналардан саросималаниб, эҳтиёткорликни унутиб худди стюардга яқинроқ сурилган пайтда бошини кўтариб қолди. Бенжамен шу заҳотиёқ ўзининг бесўнақай қўли ила дурадгорнинг оёғидан шаппа ушлади-да, бамисли омбур билан қисгандай маҳкам чангаллаганча, токи ғаними эс-ҳушини йиғиштириб, ўзининг уникидан зиғирчалик қолишмайдиган қўлини ишга солишга улгурмасиданоқ рақибни ерга қулатди. Бенжаменнинг боши, кифтларнию қўллари, гарчи танаси гавда мутаносиблиги жиҳатидан гўёки бўлак одам учун аталганга ўхшаб кетса-да, ваҳималию баҳайбат эди. Ҳозирги

фурсатда у ўз кучини хийла эҳтиёткорона ишга солди, бироқ рақибни дастлабки онданоқ ноқулай вазиятга тушиб қолгани сабабли тезгина тугади-ю, Бенжамен магистратни худди ўзининг шу топдаги ҳолатига ўхшаб кетадиган ҳолатда ўтқазиб олди, шундай қилиб, икковлари бир-бировларига қараганча ерда ўлтиришар эди.

— Сиз, мистер Дулитл, фирт разил одам экансиз, бетингизга айтаман буни! — дея шангиллади стюард. — Сиз сквайр Жонс олдида бўяб-бежаб ваъзхонлик қиласиз-у, кейин бўлса кент бўйлаб тентираб, бутун кампирсампирлар зоти борки, ҳаммаси билан ғийбат қилганингиз-ғийбат қилган. Ҳа, ҳа, шундоқ! Ёки диёнатли, ҳалол-покиза бир чолни кундага туширганингиз камлик қилдими сизга, яна-тагин шўрлик лангар ташлаб турганида бутун гавдангиз билан устига чиқиб босиб-эзмоқчимисиз! Э-йўқ, мистер Дулитл, кўпдан тиш қайраб юргандим ўзим ҳам сизга, ниҳоят ҳисоблашиб кўядиган фурсат етди мана, тушундиларми? Қани ҳей, қуруқлик каламуши, дадил бўл, ўзингни ҳимоя қил! Кўрайлик-чи, ким-кимнинг адабини бераркин!

— Жотем! — дея бўкириб юборди эси тескари бўлиб кетган магистрат. — Жотем деяпман!.. Констеблларни чақир! Мистер Пенгиллен, ушбу жанжални бас қилишингизни қонун номи билан талаб этаман!

— Авваллари ҳеч жанжаллашмагандиг-у, локигин орамизда дўстлигимиз ҳам йўғийди! — дея ўшқирди стюард ошқора душманона ҳаракатга ўтиш нияти борлигини дангал намоён этиб. — Ана энди эҳтиётингни қил! Қани, ўзингни ҳимоя қил! Манави темирчи болғасини бир искаб қўй-чи, ҳиди қандоқ экан!

— Қани тегиб кўр-чи! — имкони борича бўкиришга ҳаракат қилди Хайрем, зотан Бенжамен унинг бўғзидан маҳкам чангаллаб олган эди шу топда. — Қани менга қўл кўтариб кўр-чи!

— Агарда шуни қўл кўтариш дейдиган бўлсанг, борди-ю уни туширсам, унда аҳволинг не кечаркин? — Шундай деб кекса денгизчи овози борича хахолаб юборди.

Кўнгилга ўтиришмайдиган нохуш бурч бизга Бенжаменнинг шундай сўнг ўзини мутлақо беилтифоту муруватсизларча тутганини қўшимча қилишимизни амр этади: у ўз болғасини қулочкашлаб туриб сандонга, яъниким мистер Дулитлнинг башарасига туширди гурсиллатиб. Ўша замонда шовқин-сурон кўтарилиб, тўс-тўполон бошланди, уларни оломон қуршаб олди;

бир хиллар бонг ургани суд биносига қараб югуриб қолишди, ёши энг кичиклардан баъзи бировлари эса оёқларини қўлларига олганча кимўзарга магистратнинг хотини ҳузурига югуришди, улардан ҳар қайсиси эрининг бошига қандай машмаша тушганини биринчи бўлиб етказиш бахтига муяссар бўлиш умидида эди.

Бенни Помпа сандонга зўр маҳорат-ла, бетиним болға туширарди. Бир қўли билан мистер Дулитлни ерга қулатиб, иккинчиси ила ўша ондаёқ турғазарди. Бенни йиқилган рақибни уришни асло ўзига эп кўрмасди. Жанг майдонига шериф етиб келган пайтда у Хайремнинг афти-башарасини дабдаласини чиқариб бўлган эди. Кейинчалик Ричарднинг гапириб беришича, жамоат тинчлигини бузган мазкур тартибсизлик қонун посбони сифатида унинг ғазабини кўзгатишдан ташқари, умрида сира ўзининг икки арзанда одами ўртасидаги жанжалу нифоқни кўргандагичалик хафа бўлиб, ўшанчалик дили оғримаган экан. Хайремга у хушомадгўйлиги ёққанидан илтифот кўрсатар, Бенжаменни эса, ушбу ҳол ҳар қанча ажабланарли кўринмасин, астойдил яхши кўрар эди. Унинг Бенни Помпага бўлган бу муносабати оғзидан учган дастлабки сўзларидаёқ ўз ифодасини топди:

— Сквайр Дулитл, бу қилмишингиз билан мени иснодга қолдирдингиз! Сизнинг мартабангиз ва хулқиятворингиздаги одам қандоқ ўзини шунчалик йўқотиб қўйиб, жамоат тартибини бузиш, суд шаънига доғ тушириб, уни ҳақоратлаш, Бенжамендек бир бахтсиз одамни дўппослашгача бориб етади?

Стюард мистер Жонснинг овозини эшита солиб ҳарбий ҳаракатларни тўхтатди-ю, Хайрем шишиб дўмбира бўлиб кетган башарасини кўтариб, тепага қараш имкониятига эга бўлди. Шерифнинг ташрифидан дадиллашган мистер Дулитлнинг яна тили гапга келиб, бўкира кетди:

— Бунақанги бебошлигинг учун жавобгарликка торттираман сени! Ҳаммаси учун жавоб берасан ҳали! Жаноб шериф, бу одамни ҳибсга олишга буйруқ беринг, уни қамоққа олишларини талаб қиламан!

Ричард стюардга бурилиб қараб, таъна қилди унга:

— Бенжамен, қандай қилиб қундага тушиб қолдинг? Мен сени доимо кўзичоқдай ювошу беозор деб юрардим-а. Ана шу беозорлигинг учун ҳаммасидан кўра кўпроқ қадрлардим. Эҳ, Бенжамен, Бенжамен-а, сен нафақат ўзингни, балки дўстларингни ҳам шарми-

сор қилдинг бу номуносиб қилмишинг билан. Е танг-рим! Войбўй, мистер Дулитл, башарангизни пачағини чиқариб, бир ёққа қийшайтириб кўйибди-ку!

Бу орада ўрнидан туриб, стюарддан нарироққа бориб олишга муваффақ бўлган Хайрем энди нақ томоғи йиртилгундек бўкирганча, ўз озорчисига жазо беришларини талаб қиларди. Унинг нола-шикоятини инобатсиз қолдиришнинг иложи йўқ эди, шу боисдан шериф Кўн Пайпоқнинг ишини кўриб чиқиш борасида судья Темпл намоен этган одиллигу холисликни ёдга олиб, ўз эшикоғасини албатта авахтага тикади, деган нохушу қайгули хулосага келди.

Кўн Пайпоқнинг жазо муддати тугагач, ҳар икковлари, Натти ҳам, Бенжамен ҳам қамоққа тушишлари, йўқ деганда бир кечани авахта панжараси ортида биргаликда ўтказажаклари маълум бўлди. Бенжамен бу хабарни сўзсиз-несиз эшитди, соқчилар шериф бошчилигида икковларини қамоққа ҳайдаб кетаётганларида ўзини кафилликка олиб, кўйиб юборишларини сўраб ҳам ўлтирмади.

— Бу кечани Бампо билан бирга панжара ортида ўтказишим хусусида тортишиб-баҳслашиб ўлтирмайман, сквайр Жонс, — деди у бари бир. — Натти инсофли чол, энг олди балиқчи ва овчиликда тенги йўқ. Лекин ҳайронман, доғули Дулитлнинг афти-башарасини қийшайтириб, абжағини чиқарган одамга нега энди шу иши учун мукофот берилмайди? Бу иш христианчасига бўлмади, мен сизга айтсам. Мабодо бу атрофларда битта қонхўр ёвуз бўлса, худди ўшанинг ўзгинаси. Мен-ку уни яхши биламан-а, борди-ю бошида мияси ўрнида чирик чиқинди бўлмаса, у ҳам энди менинг кимлигимни билиб, тушуниб олгандир деб ўйлайман. Нима ёмонлик қилибманки, мендан бунчалик хафа бўляпсиз, сквайр Жонс? Ҳаммаси кемалар биқинини биқинга тираб ҳамлага ўтадиган ҳар қанақанги жанг пайтидагидек бўлди-ку, ахир, фақат биз иккаламиз лангар ташлаб тургандик, ёдимда, худди Прайя бандаргоҳидагидек. Хў-ўш, кўнглиңгиз тўқ бўлсин, биздан хизматига яраша насибасини олди ўзиям!

Ричард ушбу сўзларнинг барига жавоб қайтаришни ўзига муносиб билмади, бандиларни эсон-омон авахта-хонага киритганларидан кейин у эшикнинг ғалақаларини суриб, қулфлаб кўйишни буюрди-да, ўзи жўнаб кетди.

Куннинг қолган қисмини Бенжамен панжаранинг нариги томонида турган турли гоифадаги одамлар билан узлуксиз дўстона суҳбат-ла ўтказди, айна чокда унинг ўртоғи ғамгин қиёфада бошини кўксига солин-тирганча тез-тез, бетоқат одим ташлаган кўйи камбар-гина авахта хонасида кезинарди, ора-сира бирровгина бошини кўтариб, синчков томошаталаб оломонга кўз ташлаб қўяркан, баногоҳ чеҳраси деярли болаларча содда жилмайиш-ла ёришиб, ўша заҳотиёқ бу ифода яна теран ҳамда яшириб бўлмас ғам-ташвиш ила ал-машинар эди.

Кечга томон авахта деразаси олдида Эдвардснни кўрдилар. У дўсти билан узоқ ва жиддий гаплашди ва, кўриниб турибдики, қарияга таскину тасалли бера олди, зеро йигит кетиши биланоқ Натти ўзини таппа похол тўшакка ташлади-ю, ҳеч қанча ўтмай қаттиқ уйқуга кетди. Нуқул ўз улфатлари ва ошналарига қўшилиб отиб ётган Бенни Помпа билан валақлашиш томоша-талаб оломоннинг ахийри жонига тегди, соат саккиз-ларда дераза олдида турганларнинг охиргиси — Билли Керби, энди Натти кўринмай қолгач, Темплтон қаҳва-хонасига қараб йўлга тушди. Ана шундан сўнг Натти ўрнидан туриб, деразага адёл тутиб қўйди-да, иккала махбус, чамаси, ухлагани ётишди.

XXXV б о б

Душманлар кўлидан қутулмоқ учун
Отларни бурдилар ёт ўлка томон.
Қамчинни уришди, сарфлаб бор куч-
ни,
Улар нақ ўлимдан қолдилар омон.

Сэмюэль Батлер.
«Гудибрис»

Кеч кириши билан маслаҳатчилар, гувоҳлар ва бў-лак суд қатнашчилари тарқала бошладилар, соат тўқ-қизга бориб кент тинчиб, унинг кўчалари деярли хувил-лаб бўшаб қолди. Айнан ана шу соатда судья Темпл билан қизи, ўзини улардан хиёл нарироқ тутаетган Луиза Грант ҳамроҳлигида ёш терак ниҳоллари олачал-поқ кўланка ташлаб турган хиёбондан аста-аста бори-шар эди. Ота билан қизи ўртасида қуйидагича суҳбат борарди.

— Сен қарияга мендан кўра тузукроқ тасалли бериб, қалбидаги алам-изтиробини юмшата оласан,— деди Мармадьюк.— Илло у билан қилган айби хусусида гаплашиш қалтис иш: қонунни ҳурмат қилиш керак.

— Лекин очиги, сэр,— деди Элизабет жўшиб-қизишиб,— башарти, ҳатто менинг назаримда тамоман мурувват қилишга лойиқдай кўринган айби учун Кўн Пайпоқдай одамни шундай қаттиқ жазога маҳкум қилишни тақозо этаркан, унда қонунларимизни тўлатўкис адолатли ҳисоблаб бўлмайди.

— Элизабет, сен маънисига унчалик ақлинг етмайдиган ишлар устида мулоҳаза юритяпсан!— дея эътироз билдирди отаси.— Жамият оқилона чеклашларсиз яшаёлмайди. Агарда амалга оширувчилари ишонч ҳамда ҳурматга сазовор бўлмасалар, бу чеклашларни ҳаётга татбиқ қилишнинг иложи йўқ, кейин, борди-ю, туйқисдан: судья жазога ҳукм этилган жиноятчига қизини ўлимдан қутқариб қолгани туфайли мурувват қилди, деб гап чиқса, бу бағоят ачинарли ҳодиса бўлади.

— Ҳа, дадажон, ҳа, сизнинг ҳозир нечоғлик қийин аҳволда қолганингизни тушунаман!— нидо солди қизи.— Лекин Наттининг гуноҳини тарозуга солиб кўрарканман, қонун хизматчисини оддий одамдан ажратиб қўёлмайман.

— Сен, қизим, аёллигинга бориб, аёлларча ўйлаясан. Натти Хайрем Дулитлга ҳамла қилгани учун эмас, балки ўз хизмат бурчини адо этаётган расмий маъмурият кишисига қурол билан таҳдид қилгани учун жазога тортилди...

— Айнан нимагалигининг аҳамияти йўқ,— деб унинг гапини бўлди мисс Темпл, мантиқдан кўра ҳистуйғу кўнглига солган ишонч-ла.— Наттининг айбсиз эканига ишонаман, шунинг учун ҳам, демак, уни таъқиб қилаётганларнинг ҳаммасини ноҳақ ҳисоблашга мажбурман.

— Шу ҳисобда уни жазолаган судьяни, яъни ўз отангни ҳам-а, Элизабет?

— Йўқ, йўқ, бундай деманг асти!.. Айтнинг ўша ишингизни, дада, уни албатта бажараман.

Судья пича сукут сақлади, қизига мулойимгина кулиб қаради, кейин эркалабгина қўлини қизининг кифтига қўйди-да, шундай деди:

— Эсли-ҳушли қизсан, болам, ҳа, эси бутун қизсан-ку, локин қалбинг амрига ҳаддан зиёдароқ бўй-

сунасан. Мана, қулоқ сол бўлмаса. Манави картмонда икки юз доллар бор. Ҳозир турмага бориб, манави хатни қамоқхоначига бер, Бампони кўрганингда эса шўрлик чол билан гаплаш, кўнглини кўтар. Ўз ҳис-туйғуларингга ҳар қанча эрк беришинг мумкин-у, локигин бир нарсани ёддан чиқарма, Элизабет: қонун — бу, маданий жамиятни ваҳший-ёввойи оламдан ажратиб, фарқлаб турадиган омил. Яна шу нарсани эсингда тут, Натти жинойт қилган, уни жазога тортган ҳакам эса — сенинг отанг.

Мисс Темпл ҳеч нима деб жавоб қайтармади, фақат картмон ушлаган қўлини кўксига маҳкамроқ босди-да, Луизани қўлтиқлаб, кентнинг бош кўчасига чиқди.

Улар ғира-шира оқшомги кўлагалар икковларини ҳам ўз қаноти остига олиб, деярли киши кўзидан яширадиган уйларга яқинроқ бўлишга тиришиб, индамайгина боришарди; шу топда қизларнинг қулоғига олдинда улар кетаётган томонга қараб имирсилаб бораётган ҳўкизларнинг туёқ товушларию араванинг ғижирлашидан бўлак ҳеч нима чалинмаётган эди. Ғира-ширада ўз ҳўкизлари ёнида кундузги оғир ишдан кейин чарчаб-ҳориганидан имиллаб ҳамда эринчоқлик ила одимлаётган аравакашнинг қорасини кўз аранг илғарди.

Муюлишга, турма биноси олдида ҳўкизарава бир муддат қизлар йўлини тўсиб қўйди: аравакаш ҳўкизлари бошини қамоқхона томонга қилиб тўхтатиб, бўйинларида осиглиқ турган емтўрвадаги пичандан бир сиқимгинадан олиб, чеккан итоаткорона заҳматлари учун сийламоқда эди уларни. Бу ҳаракатларнинг бари оддийгина манзара эди, шу боисдан ҳам Элизабет мабодо аравакашнинг ўз ҳўкизлари билан ним овозда сўзлашаётганини эшитиб қолмаганида ҳўкизлар томонга иккинчи марта бурилиб қарамаган бўлармиди.

— Ўзингни яхши тут, Брайндл, барака топкур! — дерди у.

Бу атрофлардаги ҳўкизга қилинадиган муомаладан кескин фарқ қиладиган ушбу муомала, устига-устак сўзлаётган кимсанинг овозидан мисс Темпл сесканиб тушди. Муюлишдан бурилиш биланоқ у иложсиз аравакашга бақамти келиши таъин эди, иннайкейин, қўполдан-қўпол усти-бошига қарамай, қиз Оливер Эдвардснни таниди. Мана, кўзлари тўқнашди, на қоронғилик, на

Элизабет ўраниб олган кенг-ковул елкапўш халал бера олди йигитнинг қизни дарҳол танишига.

— Мисс Темпл?!

— Мистер Эдвардс?!— бараварига нидо беришди қизлар ҳаяжон-ла, бироқ уларнинг овози баъзўр эшитилди: ёшлар вужудини, афтидан, бир хил туйғулар қамраб олганди.

— Ия, буёғи қандоқ бўлди? — деди Эдвардс, эндиликда қаршисида Элизабет турганига асло шубҳаси қолмаганди.— Қамоқхона олдида нима қилиб юрибсиз? Э-ҳа, эҳтимол, кашишникига кетаётгандирсизлар-а. Янглишмасам, ёнингиздаги мисс Грант бўлсалар керага-а? Афв этасиз мени, мисс Грант, дарров танимабман сизни.

Луизанинг бўғзидан чиққан сўлиш шунчалик заиф эдиким, буни ёлғиз Элизабетгина эшитди, шунинг учун ҳам Эдвардсга жавоб қайтаришга ошиқди:

— Биз қамоқхона олдида турибмизгина эмас, айнан ичкарига кирмоқчимиз. Кўн Пайпоқни, у кўрсатган жасоратни унутганимиз йўқлигига ишонтирмоқчимиз. Биз адолатли бўлишимиз шарт, аммо нонкўр бўлиб қолишни ҳам истамаймиз. Уйлайманки, сиз ҳам уни кўргани келгансиз. Аввал бизнинг киришимизга ижозат этсангиз гоятда миннатдор бўлардик, у ерда ўн дақиқалардан ортиқ турмаймиз. Тунингиз хайрли бўлсин, сэр. Ишонинг, мен учун... мен учун сизни мана шунақанги ишлар билан юрганингизни кўриш бағоят қайғули, ишончим комилки, отам...

— Хизматингизга тайёрман, мисс Темпл,— дея унинг гапини бўлди йигит совуқкина.— Мени бу ерда кўрганингиз ҳақда бировга бирон оғиз айтиб қўйманг деб илтимос қилсам бўладими сиздан?

— Бош устига,— деди Элизабет, йигитнинг таъзимига бошини хиёлгина эгиб жавоб қайтараркан, дозираб қолган Луизани, юра қол, дегандай салгина олдинга итариб.

Улар турма назоратчиси ҳузурига кириб бораётганларида мисс Грант ҳар қалай шундай деб шипшишга улгурди:

— Бу пулни бир қисмини Оливерга таклиф қилсак бўлмасмикин? Вампонинг жаримасига тўлашга ярмийам етиб ортади-ку. Бечора йигит турмушнинг бунақанги қийинчиликларига кўникмаган бўлса. Менинг отам Оливерга хийла баландроқ мартабани эгаллаши учун ўзи-

нинг камтарона даромадидан мўлгина қисмини бажону дил берадилар, бунга имоним комил.

Элизабетнинг чеҳрасидан сирғалиб ўтган беихтиёрий табассум чинакам теран раҳму шафқат, ачиниш ифодаси ила алмашинди. Бироқ у ҳеч нима демади, худди шу аснода турма назоратчисининг пайдо бўлиши бу ерга келишдан мурудлари нима эканини иккала қизнинг ёдига солди.

Мисс Темпл билан мисс Грант Бампони кўришга рухсат этишни илтимос қилганларида турма назоратчисида заррача бўлса-да ажабланиш аломати сезилмади — Наттининг иккала қизни ўлимдан қутқариб қолгани унга маълум эди, шу сабабдан у қизларнинг кекса овчи тақдири ила қизиқаётганлари, дардкаш бўлаётганларини мутлақо табиий ҳол деб билди. Дарвоқе, оддийгина ахлоқ-одоб, жўн муомала ҳукмронлик қилган мазкур ўлкаларда бундай ташрифлар ҳеч бир кимсага ғалати кўринмасди, борди-ю турма қўриқчисида бирон-бир эътироз туғилгани чоғда ҳам судьянинг бир энлик хати шу заҳотиёқ бунга барҳам бериши тайин эди. У сира иккиланмай, қизларни маҳбуслар сақланадиган ерга бошлаб кетди. У эшик қулфига калит солар-солмас, Бенжаменнинг дўрилдоқ овози эшитилди:

— Ҳей, яна ким бўлди бу?

— Сизни хушнуд этадиган меҳмонлар, — деб жавоб берди турма назоратчиси. — Қулфни нима бало қилдинглар, нега очилмаяпти у?

— Шошилма, ошиқма, ошна, — яна стюарднинг овозини эшитишди улар. — Мен уни тағин мистер Дулитл буёққаям бош суқиб, яна мен билан муштлашиб юрмасин деб ёнига мих қоқиб, маҳкамлаб ташлагандим. Эҳ, ҳадемай мен учун рўзаи шариф бошланиб қолмасайди деб қўрқаман: анави қуруқлик каламушини таъзирини бериб қўйганим учун бисотимда бор пулимни суғуриб оладилар-ов. Хў-ўш, елканларни ўрнатиб, пича кута туринглар энди. Ҳозир михни суғуриб ташлайман.

Стюард ҳазиллашмаётганини тасдиқлаб болға тўқиллагани эшитилди-ю, тезда қулф ишлаб, эшик очилди.

Яқин орада бари бир ўзининг испан дублонлари билан видолашувга тўғри келишини олдиндан кўра билган Бенжамен куни бўйи «Жасур сувори» қовоқхонасига кетма-кет одам юбориб, кўнглига ўтиришиб қолган ромдан олдиртириб турганидан ҳозир, денгиз-

чилар ибораси билан деганларидай «денгиз тиззасидан келмас», яъни дунёни сув босса тўпиғига чиқмайдига аҳволда эди. Камерага қандай тоифадаги меҳмонлар ташриф буюрганларини кўриб, ўзининг каравоти турган бурчакка чекинди-да, навқирон бекаси шу ерда эканига парво ҳам қилмай, каравотига чўкиб, кифти билан деворга суяниб олди.

— Агарда қулфларимни бузиб ишдан чиқараверадиган бўлсангиз, мистер Помпа, мен оёғингизни ўз оғзингиз билан айтганингиздек «маҳкамлаб», ўзингизни каравотга боғлаб ташлайман-а,— деди қамоқхона назоратчиси.

— Буни нима кераги бор сизга? — тўнғиллади Бенжамен.— Ҳозир мен шундоқ ҳам қасиргани бошдан кечирдим — икки соатни буткул иккита лангар ташлаб ўтказдим — шуни ўзиям етиб-ортади менга. Хўш, худди сиз қилган ишни мен ҳам қилсам — нимаси ёмон экан буни? Ташқаридан қулф османг — шунда ичкарида ҳам қулф-калит бўлмайди, вассалом.

— Соат тўққиз бўлиши билан то эрталабгача ҳаммаёқни қулфлаб қўямиз,— дея огоҳлантирди қизларни қамоқхона назоратчиси, — ҳозир бўлса саккиздан қирқ икки дақиқа ўтди.

У кўпол қарағай столга чоғроққина шамни қўйиб, чиқиб кетди.

— Кўн Пайпоқ, меҳрибон дўстим!..— деб гап бошлади Элизабет қамоқхона назоратчиси калитни шилқ эткизиб бураб, эшикни сиртдан қулфлагани заҳоти.— Сизга миннатдорчилик билдиргани келдим. Агарда ўша куни тинтувга рухсат берганингизда, ҳаммаси яхшиликча ўтган бўларди. Сиз, тўғриси, буғу ови хусусидаги қонунни бузгансиз, лекин бу арзимаган гап...

— Тинтувга рухсат берганимда? — унинг гапини оғзидан олди Натти; у муттасил бурчакда икки букилиб, бошини нақ тиззаларигача солинтирганча ўлтирганди, ҳозир бошини кўтарди-ю, лекин ўрнидан қўзғалмади.— Наҳотки сен мени ўша муттаҳамни кулбасига йўлатарди деб ўйласанг? Э, ўшанда ҳатто сенинг ёқимтой чеҳрангни кўрган тақдиримдаям эшигимни очмаган бўлардим! Ана энди, мабодо истасалар, кўмиру култепани титиб излашаверсин, ўрадаги ишқор учун ҳозирланган дарахт кулидан бўлак ҳеч вақони тополмайдилар.

Қариянинг боши яна ҳам бўлди, чамаси, у бутун-

лай қайғули ўйлар гирдобига ғарқ бўлгандек эди.

— Кулбани қайтадан қуриш қийин эмас, аввалгисидан ҳам яхшироқ бўлади буниси,— деди Элизабет.— Буни мен ўз зиммамга оламан, бу ерда бўлагидан муддатингиз тугаши биланоқ ҳаммасини ўзим тўғрилайман.

— Наҳотки ўлганларга қайта жон ато қилиб бўлса? — деди Натти ғамгин.— Наҳотки ота-боболар, онаю болалар дафн этилган ерга кириб бўлса, уларнинг хоки туробларини йиғиб, қайтадан эркагу аёлларни ясаб бўлса? Қирқ йилдан зиёд бир том остида ухлаш, деярли бутун умр атрофида бир хил нарсаларни кўриб юриш одам учун қанчалик қиммат экани сенга қоронғу. Сен ҳали ёшсан, лекигин халлоқи олам яратган энг аъло хилқатсан. Сенинг шарофатинг ила бари тўғри бўлиб кетар деган умидда эдим... Илло эндиликда бари тамом бўлди. Эндиликда бу ўйни умрбод калламдан чиқариб ташлагайман.

Турган гапки, овчи айтган сўзлар маънисини шу ерда ҳозир бўлганлар орасида энг яхши фаҳмлаган мисс Темпл эди, зотан ёнгинасида турган Луизанинг соддадил вужудида қариянинг изтиробларига самимий ҳамдардлик, ачиниш ифодасигина акс этган бир пайтда у юзини яширганча тескари ўгирилиб олганди. Вужудига ғулу солган ҳаяжондан зумда ўзини ўнглаб олган Элизабет сўзлашда давом этди:

— Янги кулбангизнинг томи илгаригисига қарагандаям яхшироқ бўлади, эй саховатли халоскорим. Қамоқ муддатингиз тезгина ўтиб кетади, ўзим ҳаракат қиламан, умрингизни охиригача бемалол тинчу хотиржам, тўқу фаровон яшайдиган янги уй қуриб беришади сизга.

— Уй... хотиржамлик ва тўқчилик... — оҳиста такрорлади Натти.— Ниятинг эзгу ният, лекигин рўёбга чиқмайди бу, ана шуниси алам қилади менга. У мени қандай кулги-мазаҳ қилганларини, кундага кишанбанд этганларини... барини кўриб турди...

— Э падарига лаънат ўша кунда-пундаларингни! — бўқирди Бенжамен дам-бадам бўғзидан қултиллатаётган шишасини силкиб; бўш қўли билан эса дарғазабона ишоралар қиларди.— Кимни нима иши бор экан бу билан? Башарти менинг оёқларим бутун бошли бир соат мобайнида чўкиртгек косовга ўхшаб тенага қан-

қайиб турган экан, хўш, нима бўпти, сиздан сўра-
япман, шунгайм ота гўри қозихонами?

— Мистер Помпа, назаримда, кимларнинг олдида
турганингизни унутиб қўйяпсиз чоғи,— деди Элизабет.

— Сизни унутибманми-я, мисс Лиззи? — деб жавоб
қайтарди стюард.— Агар сизни бирон пайт унутсам,
лаънатлар бўлсин-э менга! Сиз, ахир, анави қари
иккиюзламачи Петтибон эмассиз-ку! Биласанми, мер-
ган, балки ўша Валинеъмат хоним ичдан саховатли
аёлдир-у, лекин сиртидан негадир сираям дидимга
ўтиришмайди. Бамисоли бировнинг кийимини кийиб
олгандай, териси десанг устихони устида қалпил-
лаб туради, башарасига бўлса янги елканни сириб
олганга ўхшайди: бир жойи таранг, бир жойи шал-
виллаб қолган...

— Бас қилинг, Бенжамен, жим бўлишингизни бу-
юраман! — деб уни тўхтатди Элизабет.

— Хўп бўлади, мэм! — қўлини чаккасига қилди
стюард.— Лекигин, ҳалиги, ичмасликка эса ўзлари то-
мондан буйруқ бўлмайди-я.

Мисс Темпл яна овчига мурожаат этди.

— Ўзгариб, бошқача бўлиб кетадиган нарсалар
хусусида сўзлашмай қўя қолайлик,— деди у.— Сиз-
нинг тақдирингиз тўғрисида ўйлаш керак, Натти.
То умрингизнинг охиригача қийналмай, ғам-ташвишсиз
ва фаровон яшашингизни чорасини кўришга ҳаракат
қиламан.

— Ғам-ташвишсиз ва фаровон...— тагин такрор-
лади Кўн Пайпоқ.— Соя-салқин ерга етиб, жазирама
офтобдан яширингунича гоҳида бутун бошли бир
миль яланғоч текисликни босиб ўтадиган кекса одам-
нинг ҳаёти беташвиш-беғам ва осонгина кечарканми-я?
Уззукун ов қилиб биронта буғуни ҳуркитолмайдиган
ва қоракузан ёки буёққа тасодифан адашиб келиб
қолган тулкидан йирикроқ мўйнали ҳайвон учра-
майдиган бу ўрмонларда овчи қандоқ фаровон яша-
ши мумкин? Ҳа, то жаримага етгулик пул топгу-
нимча озмунча тер тўкишим керакмас. Қундуз ов-
лагани Пенсильвания тарафларга боришга тўғри ке-
лади, балки юз миль нарига борилар, бу атрофлар-
дан тополмайман уни. Сизлар дов-дарахтни кесиб, ер
очиб, шудгор қилганларингдан жамики ақлли жони-
ворлар тум-тарақай тўзиб кетди; эндиликда қундуз-
ларнинг асрий тўғонлари ўрнида қаёққа қараманг

сизларнинг дамбаю тўғонларинг — сизлар, гўёки сувни яратган йўллаган йўлидан буриш инсон боласи учун жоиздай, сою анҳорларни тескарисига буриб юбординглар... Бенни, агарда ҳадеб шиша бўғзидан қулқуллатиб ютишни бас қилмасанг, фурсати етганда жойингдан жилолмайдиган бўлиб қоласан!

— Топган гапини қаранг-у! Бенни ғамини емай кўя қолинглар. Навбатчилик муддати етганида мени турғизиб, йўналиш ва масофани кўрсатиб қўйсанглар бас, ана унда ҳамма елканларни ишга солиб олиб кетишда ҳеч қайсиларингиздан қолишмайман.

— Фурсат етди, — деди овчи қулоқ солиб туриб. — Хўкизларнинг шохи деворга ишқаланаётгани шовқинини эшитяпман.

— Нимаям дердим, буёғи сенга ҳавола, қани, лангарни кўтардик бўлмаса.

— Сен бизни фош қилиб қўймайсанми тагин? — деб сўради Натти Элизабетнинг юзига содда-ишонувчанлик ила тикилиб. — Мусаффою эркин ҳаводан тезроқ нафас олишга сабри-тоқати чидамаётган қолни айтиб қўймасан? Ҳеч қанақанги бемаъни иш қилмайман. Ростки қонун мени юз доллар тўласин деган экан — нимаям қилардим, кузаккача ов қилиб, пул йиғиб келаман. Манави меҳрибон, саховатли одам ёрдам беради менга.

— Сен фақат ўша қундузларингни тутишингни билсанг бас, — деди Бенжамен қулочини кенг ёзиб, — агар борди-ю улар қочиб-нетиб кетадиган бўлса, ана унда оғзингга келгани билан сўкишинг мумкин.

— Бу қанақаси бўлди? — деди мисс Темпл ҳайрон бўлиб. — Сиз, ахир, бу ерда ўттиз кун ётишингиз керак-ку. Жаримага тўланадиган пул эса манави менинг қўлимдаги картмонда. Мана, олинг пулни, эртага эрта биланоқ тўланг-у, бир ойгача сабр қилинг. Дугонам Луиза икковимиз тез-тез сизни кўргани келиб турамиз, ўзимиз, ўз қўлимиз билан сизга янги усти-бош тикиб берамиз. Ростдан ҳам аҳволингиз унчалик ёмон бўлмайди, ахир!

— Наҳотки шу рост бўлса, болажонларим? — деди Натти авахтаҳонанинг нариги бурчидан бериги бурчига юриб келиб, Элизабетнинг қўлидан эркалатиб ушларкан. — Ҳеч қандай қийналмай-нетмай ёввойи мушукни ўлдиргани учунгина қария одамга ростдан

ҳам шунчалик ғамхўрлик қилмоқчи бўлсанглар? Кўриб турибман, сен яхшилиқни унутмас экансан, лекигин бундай ҳислат қонларингда бўлмаса керак деб ўйлайман. Сенинг нозик бармоқчаларинг буғу терисига дош беролмайди, иннайкейин, ҳаётингда ип ўрнига пай ишлатганинг даргумон-ов. Илло бўлак бир кимса кўзини кўр, қулоғини қар тутмаса, ҳаммасини эшитиб, билиб олар, майли, ўшанда худди менга ўхшаб яхшилиқни эсдан чиқармайдиганлар ҳам борлигини кўриб қўйсин.

— Унга ҳеч нима деб юрманг,— деди Элизабет қизишиб.— Агар мени суйсангиз, агарда менинг ҳистуйғуларимни ҳурмат қилсангиз, унга ҳеч нима деманг. Мен фақат сиз тўғрингизда гапиришни истаيمان, кейин, нимаики қилаётган бўлсам — буниям фақат сизни деб қиялман. Ишонинг, қонун сизни бу ерда шунчалик узоқ муддат тутишни талаб қилганидан жуда-жуда қайғудаман. Лекин бу бор-йўғи қисқагина, бир ойгина муҳлат-ку, ахир, ана ундан кейин...

— Бир ойгина? — дея нидо солди Натти ўз одати-ча унсизгина кулиб.— На бирон кун, на бирон тун, на бирон соат қоламан бу ерда! Судья Темпл ўша ҳукму қарорларини чиқараверсин, илло мени ҳибсда тутиш учун хийла мустаҳкамроқ авахтаҳона зарур унга. Мен бир марта французларга асир тушиб қолганман. Бизларни, олтмиш икки кишини Фронтинак яқинидаги битта истехкомга қамашган, лекигин тахта-ёғочга иши тушиб ўрганиб қолган одам учун қарағай ғўлаларидан раҳна очиш ҳеч гапмасди.— Овчи жим бўлиб, авахтаҳонага эҳтиёткорона кўз югуртди, сўнг кулганича стюардни озроқ нари суриб, тўшагини олди-да, девордаги ёғоч тўқмоғу искана ёрдамида очилганлиги кўриниб турган янгигина туйнукни кўрсатди.— Буни салгина туртиб юборилса кифоя, лўп этиб ташқарига кўчиб тушади-ю, ана ундан кейин...

— Олга! Олга! — бўқирди Бенжамен тўсатдан ҳушига келиб.— Олга, очик денгиз-сари олга! Сен уларни, ўша қундузларингни қойиллатиб ушласанг бас, мен эсам ўша қундуз телпагу ёқаларни қўлдан чиқариб бўлман.

— Бу йигитча бошга ташвиш орттирмасайди деб қўрқаман,— деди Натти.— Мабодо тезда изимизга тушиб олгудек бўлишса, имиллаб ўтиришимиз мумкин эмас, бунинг эса тез югура олишига кўзим етмайди.

— Югуриш? — жавоб қайтарди стюард. — Югуриш эмас, балки кема йўналишидан чежилмоқ, қани келинг, ўт очиб, жангни бошлайлик.

— Жим бўлинг! — буюрди Элизабет.

— Хўп бўлади, мэм!

— Бизни наҳотки ташлаб кетсангиз-а, Кўн Пайпок, — деди мисс Темпл. — Илтижо қиламан сиздан, олдинда ўзингизни нима кутаётганини ўйлаб кўринг: фақат ўрмонда яшашга мажбур бўласиз, ўзингизни эса ёшингиз ўтиб боряпти, ахир. Озроққина сабртоқат қилинг, ана унда бу ердан очиқчасига, обрў билан қутулиб чиқасиз.

— Наҳотки бу ерда қундуз овлаб бўлса?

— Йўқ. Лекин мен сизга жаримага тўлаш учун пул келтирдим-ку, ахир, бир ойдан кейин эса озод бўласиз. Қаранг, мана улар, олтин тангалар...

— Олтин? Олтин тангаларни кўрмаганимга кўп замонлар бўлди, — деди Натти қандайдир болаларча қизиқсиниш-ла. — Уруш пайтида, ҳозир ўрмондаги айиқлардек, хоҳлаганча топиларди бундан бизда. Едимда, Дискау кўшинидан бир аскарни ўлдиришганди, ўшанинг ёнидан ўн-ўн бештасини топишганди — кўйлаги қаватига тикиб-чандиб олган экан. Ўз қўлим билан қирқиб олмаган бўлсам ҳам, ўз кўзим билан кўрганман ўша тангаларни. У тангалар бундан йирикроқ эди лекинига, буларга қараганда кўпроқ ялтиларди.

— Булар инглиз тангалари, кейин, сизники булар, — деди Элизабет. — Келгусида сиз учун қилинадиган ишларимиздан ушургина, холос.

— Меники? Нима сабабдан менга бунча кўп пул беряпсан? — деди Натти қизга жиддий боқиб.

— Ие! Менинг ҳаётимни сақлаб қолган сиз эмасмисиз? Мени даҳшатли йирткичнинг панжасию ўткир тишларидан халос этган сиз эмасмисиз, ахир? — нидо селди Элизабет ва ўрмондаги ваҳималию қутқули манзарани қувмоқчидек, қўли билан кўзларини беркитди.

Овчи пулни олди, уни биттама-битта санаркан, сўзлашда давом этди:

— Эшитишимча, Олчазор водийда минг қадамдан нишонга теккизиб, ўлжани қулатадиган қурол сотиларкан. Ҳаётимда талай яхши қуролларни кўрганман-у, лекигин бунақасини кўриш насиб этмаган ҳа-

ли. Гап унинг аниқ мўлжал-нишониди ҳам эмас — асосийси минг қадамдан ураркан, ана шуниси қойил! Ҳа майли, ҳечқиси йўқ, мен энди қариб қолдим, ўзимнинг милтиғим ҳам ярайди куним битгунича. Мана, қизим, олтинларингни ол қайтариб. Бўпти энди, фурсат етди. Йўлга тушиш керак. Сен бизни чақиб қўймасан, ахир, тўғрими?

— Сизни чақарканманми? — нидо солди Элизабет. — Лекин, пулни ола қолсангиз-чи, ахир! Ҳатто тоғларга чиқиб кетадиган бўлсангиз ҳам!

— Қўй, кераги йўқ, — деди Натти мулоимгина, бош чайқаганча. — Йигирмата яп-янги милтиқ берганидаям сени таламайман. Илло, агар истасанг, менга битта хизмат қилишинг мумкин. Ҳозирда бу иш сендан бошқа ҳеч кимнинг қўлидан келмайди.

— Айтинг, айта қолинг — нима қилай?

— Битта қутида ми. иқдори сотиб ол, иккита кумуш доллар туради у. Бени Помпанинг пули бор-у, лекигин бизни кентда кўзга ташланишимиз мумкин эмас. Яхши милтиқдорини фақат француздангина топса бўлади. Хўш, нима дейсан, мен учун қиласанми шу ишни?

— Сотиб олибгина қолмай, ҳатто сизни ўрмондан кун бўйи излашга тўғри келганидаям, элтиб бераман уни ўзингизга. Айтинг, қаердан ва қандай қилиб топаман сизни?

— Қаердан? — деди Натти ва бир нафас ўйлаиб қолди. — Сени эртага ўзим қарши оламан, Хаёл Тоғида, энг тепасида, куёш қоқ тепага келган пайтда. Лекин яхши қара, милтиқдори меъерига етказиб туюлган бўлсин. Буни ярқираши ва нархидан билиб оласан.

— Ҳаммасини кўнгилдагидек қилиб бажараман, — деди Элизабет қатъий.

Шундан сўнг Натти ўлтирди, оёқларини синдириб тайёрлаб қўйилган жойга тираб, жиндаккина зўр берган эди, ташқарига чиқиладиган тўйнуқ очилди-қўйди. Қизлар пичаннинг шитирлашини эшитишди-ю, Эдварднинг дабдурустан аравакаш бўлиб қолгани сабабини жуда яхши тушунишди.

— Кетдик, Бени, — деди овчи. — Бугун қоронғилик бундан қуюқлашмайди энди, бир соатдан кейин ой чиқади.

— Шошманглар! — дея қичқириб юбораёзди Элизабет. — Бундай қилиш мумкин эмас — сизларни судья

Темплнинг қизи иштирокида, унинг кўзи олдида қо чибди деган овоза тарқалади. Кўн Пайпоқ, қайтинг орқага, олдин биз чиқиб кетайлик.

Натти нимадир деб жавоб қайтармоқчи эди-ю, лекин турма назоратчисининг яқинлашиб келаётган одим товуши шоша-пиша ўрнидан туришга мажбур этди уни. У ўрнидан тура солиб, туйнукни аёёл билан беркитиб улгурган ҳам эдики (туйнук олдига Бенжамен баайни вақтида узала тушиб ётиб олганди), қулф калити шилқ этиб буралиб, эшик очилди.

— Хўш, қалай, мисс Темпл, энди кетарсизлар-а? — деди хушмуомала посбон.— Бу вақтда ҳамма эшикларимиз қулфланган бўлиши керак.

— Бораверинг, орқангиздан чиқаман,— деб жавоб қилди Элизабет.— Яхши ётиб туринг, Кўн Пайпоқ.

— Эсингдан чиқмасин-а — милтиқдорини энг майдасини олгин: ўйлайманки, шунақаси оддийсига қараганда ўқни олисроққа учиради. Қариб қоляпман, эндиликда илвасин ортидан қувиш оғирлик қилади менга.

Мисс Темпл унга қўли билан жим бўл дегандай ишора қилди-да, биринчи бўлиб чиқиб кетди. Луиза билан турма назоратчиси унга эргашишди. Назоратчи эшик қулфидаги калитни атиги бир марта бураб, ҳозир, қизларни ташқарига кузатиб қўйиб қайтишини ва махбусларни устларидан тегишлича қулфлашини айтди. Ташқари эшик олдида хайр-маъзур қилишди — қўриқчи орқасига қайтди, қизлар эса юракларини ҳовучлаганча бино бурчаги томон йўл олишди.

— Кўн Пайпоқ пулни олмаганидан кейин, уни мистер Эдвардсга берса бўлади энди,— деб шивирлади Луиза.

— Секин! — деб шипшиди Элизабет.— Пичанни шитирлашини эшитяпман. Улар қочишади. Эҳ, турган гап, уларни дарров пайқаб қолишадиган бўлди-да!

Қизлар бурчақдан ўтишлари биланоқ Эдвардс билан Наттининг деворда очилган рахнадан Бенжаменнинг деярли беҳуш танасини тортиб чиқараётганларини кўришди.

Хўкизлар пичан кавшашдан тўхтаганди — энди уларни қочоқларнинг ҳаракат қилишларига қулайроқ бўлсин учун девор ёқалаб йўлга тўғрилаб буриб қўйишган эди.

— Ердаги пичанни сидириб олиб, аравага ташлаш керак, — деди Эдвардс, — йўқса қўриқчилар иш қандай бўлганини дарров англаб олишади. Тезроқ, кўришмасин буни асти.

Натти Эдвардснинг айтганини бажариб улгурар-улгурмас, девордаги туйнукда турма назоратчиси шамининг шуъласи кўринди-ю, кетма-кет унинг маҳбусларни чақирган овози эшитилди.

— Энди нима қилдик? — деди Эдвардс. — Манави бадмаст шаробхўрнинг касофатига пойқаб қолишадиган бўлди бизни, бирор лаҳзаниям бекор кеткизмаслигимиз керак ҳозир.

— Ким шаробхўр бадмаст экан, вой сен она сути оғзидан кетмаган қуруқлик денгизчисидан ўргилдим-у?! — дея гўлдиради стюард.

— Қочишибди! Қочишибди!.. — деб бақирган шовқин эшитилди турма ичкарасидан.

— Буни шу ерга ташлаб кетишга тўғри келади, — деди Эдвардс.

— Унда яхши иш қилмаган бўламиз, ўғлим, — дея гап қўшди Натти. — У бугун ўз ихтиёри билан менинг шармандали жазоимга шерик бўлди. Оққўнгил одам у.

Шу пайт «Жасур сувори»дан бир неча киши чиқиб келди, уларнинг гангир-гунгур овозлари орасидан Билли Кербининг овозини ажратиш осон эди.

— Ой кўринмаса ҳам, тун сутдай ёруғ-а. Қани, ким уйига жўнамоқчи бўлса, кетдик. Э, турмада югур-югур қилиб қолишибдими? Бориб кўрайлик-чи, нима гапийкин.

— Агар бу одамни шу ерда ташлаб кетмасак, тамом бўлдик, — деди Эдвардс.

Аммо шу пайт Элизабет унинг ёнига келиб, шошапиша шипшиди:

— Уни аравага ётқизиб, ҳўкизларни юргизиб юборинг. Ҳеч ким унга қараб, текшириб ўтирмайди.

— Мана, аёл кишининг ақли тез ишлашига битта мисол, — деди ўспирин.

Мисс Темплнинг таклифи зудлик ила амалга оширилди. Стюардни пичаннинг устига ётқизиб, ҳўкизларни олдинга ҳайдаб юборишди — энди Бенжамен хузур қилиб ором олиши, қўлига тутқазиб қўйилган қамчи билан ҳўкизларни қичаши мумкин эди. Ҳўкизлар жадал илгарилай кетди. Бу ишни тугатган-

лари ҳамоноқ Эдвардс билан овчи қатор тизилган уйларни паналаб бориб, уйлар орасида йўлиққан дастлабки йўлаккаёқ уриб кетишди: кўчада таъқибчиларнинг бақириқ-чақириғи янгради. Қизлар воқеа содир бўлган жойга яқинлашиб келаётган констебллар ва бекорхўжа томошатаалаблар билан тўқнаш келишни истамай, қадам олишларини жадаллатдилар. Кимдир сўкинар, кимдир эса маҳбусларнинг уддабуронлигидан оккўнгиллик-ла яйраб куларди. Ана шу ялпи олашовур орасида Кербининг овози яққол ажралиб турарди; ўрмонкесар томоғи йиртилгундек вағиллар ва қочқинларни тутиб, бир киссамга Наттини, Бенжаменни эса иккинчисига солиб келтираман, деб қасам ичарди.

— Йигитлар, бутун кент бўйлаб тарқалинглар! — дея қичқирди Керби. У қизлар ёнидан ўтиб кетди, у шундай залварли қадам ташлардики, гурсиллашидан худди ўн киши бараварига югуриб келаётганга ўхшарди. — Ҳар тарафга тарқалинглар, тоққа югуринглар — чорак соатларда ўша ерга етиб олишади, ана унда узун карабиндан омонлик кутманглар.

Йигирма чоғли оғиздан янграган ҳайқириқлар жўр бўлди унга, чунки эндиликда таъқибчилар сафига ҳар иккала қовоқхона мижозлари қўшилишган эди. Бир хиллар ишга жиддий киришганди, иккинчи хиллари — шунчаки эрмакка.

Элизабет отаси қўрғони дарвозасидан кириб бораётиб ўрмонкесарнинг арава ёнида тўхтаганини кўрди. Қиз, Бенжамен адойи тамом бўлди энди, деб ўйлади. Луиза икковлари хиёбондан зинғиллаганча боришаётиб дарахтлар панасида пусибгина келаётган икки қорани пайқашди. Булар Эдвардс билан кекса овчи эди, орадан лаҳза ўтмаёқ улар қизлар қаршисида туришарди.

— Мисс Темпл, энди ҳеч қачон сиз билан дийдор кўришиш насиб этмас балки! — деди йигит ёниб. — Саховату меҳрибончилигингиз учун миннатдорчилик билдиришимга ижозат этинг. Сиз менинг ҳаракату муомалаларимнинг сабаб-боисини билмайсиз, билишингиз мумкин эмас.

— Қочинг, қочинг деяпман! — тавалло қилди Элизабет. — Бутун кентни оёққа тургазишди. Шундай пайтда сизни бу ерда, яна-тагин мен билан кўришлари яхшиямас.

— Йўқ, мен сиз билан гаплашиб олишим шарт —

ҳатто қўлга тушиш хавфи таҳдид қилиб турган бўл-
саям.

— Кўприк томонга борадиган йўллари тўсиб
қўйилган. Сизлар ўрмонга етиб боришга улгурмасла-
рингдан бурун таъқибчилар ўша ерда бўлишади.
Фақатгина...

— Фақатгина нима бўлса? Айта қолинг, ахир! —
деди йигит жўшиб. — Бир марта маслаҳатингиз билан
жонимга аро кирдингиз. Айтаверинг — сира иккилан-
май маслаҳатингизга юраман.

— Кўча ҳозир бўм-бўш ва тинч, — деди Элиза-
бет бир оз жим тургач. — Нариги томонга ўтинглар.
Кўл ёқасида отамнинг қайиғини кўрасизлар. Ана
ўшанда тоғнинг истаган ерига етиб олиш осон бўлади
сизларга.

— Лекин бунақанги ўзбошимчалик судья Темпга
ботинқирамас.

— Бунинг учун қизи жавоб беради, сэр.

Йигит ниҳоятда секин, фақат Элизабетгина эшита-
диган қилиб алланимадир деди. Кейин Натти қиз-
ларга яқинлашиб, шундай деди:

— Бир қути милтиқдори эсларингдан чиқиб кет-
мас-а, болажонларим! Ҳар қандоқ бўлганидаям,
қундуз овлашимиз керак, биз бўлсак, мен ва итларим,
қарияпмиз. Вундан буёғига бизга энг олди аслаҳа-ан-
жом керак бўлади.

— Кетдик, Натти, — қистади уни Эдвардс тоқат-
сизлик ила.

— Кетяпман, ўғлим, кетяпман. Кекса одамга кўр-
сатган меҳр-оқибатларинг учун яратганнинг ўзи ялла-
қасин икковларингни.

Қизлар қочоқларнинг қораси ғойиб бўлгунига қадар
кутиб туришди, ана шундан кейингина шўшилиб уйга
киришди.

Хиёбонда ушбу манзара содир бўлаётган пайтда
Керби худди ўзгинасининг ҳўкизаравасига етиб олган-
ди: Эдвардс эгасидан сўраб-негиб ўлтирмай, бардошли
ҳўкизлар одатдагидек оқшомлари қовоқхонада маишат
қилаётган эгасини кутадиган жойдан ҳайдаб келавер-
ган эди.

— Ҳей, ҳей! Қани тўхта-чи, олтинларим! — шан-
филлади Керби. — Қанақасига жуфтакни ростлаб
колдиларинг-а? Боғлаб қўйгандим-ку сенларни, ахир!

— Қимирлаларинг, танбаллар! — деб ғўлдира-

ганча Бенжамен таваккалига қамчи солганди, зарбаси Кербининг қоқ елкасига келиб тушса бўладими.

— Вой жин ургур-эй, буниси яна ким бўлди? — дея бўкирди Билли, ҳайрон бўлиб ўгирилиб қараркан. Қоронғида арава четидан баъзур кўринаётган башарани танимаётган эди у.

— Мен кимманми? Ким бўлардим, бу кеманинг дарғаси бўламан, ўзиям қойиллатиб бошқаряпман-да уни! Тўппа-тўғри кўприк йўналиши бўйича илгарилаяпман, кунда-исканжалар бўлса қуйруқ томонда, олисда қолди. Ҳей ётонғич танбаллар, тезроқ қимирларинг!

— Қани, Бенни Помпа, қамчини жойига қўйиб қўйчи, — деди ўрмонкесар, — бўлмаса гиппа ёқангдан олиб, қулоғингни чўзгилаб қўяман-а бошлаб. Менинг аравамни қаёққа ҳайдаб кетаётибсан ўзи?

— Қанақанги арава?

— Қанақа бўларди, менинг хўкизаравамни-да.

— Сен, ахир, Керби, билишинг керак-ку, Кўн Пайпоқ билан мен, Бенни Помпа... Бенжамен Помпани биласан-ку ўзинг, шундоқми? Хўш, гап бундоқ, Бенни билан мен... йўғ-э, мен билан Бенни... Умуман, агарда бу қандоқ бўлганини билсам, жин уриб, жаббор чалсин мени. Аммо-лекигин икковимиздан қайсимиздир қундуз мўйнаси олиб келгани боришимиз керак. Ана шу важдан, ўша мўйналарни ортгани олдик-да бу аравани. Биласанми, Керби, эшкак эшиш қўлингдан келмайди сени. Сигир пилтамилтиқни қандоқ ишлатса, сен ҳам эшкакни худди ўшандоқ ишлатасан...

Билли стюарднинг шу топда қай аҳволда эканини фаҳмлади-да, ўй сурганча бир муддат арава ёнида борди, сўнг Бенжаменнинг қўлидан қамчини олди — у гуппа пичанга қулаб, ўша ондаёқ уйқуга кетди. Керби хўкизларни кўчадан ҳайдаб борди, кейин кўприкдан олиб ўтиб, тоққа, эртасига ишлаши лозим бўлган дарахт кесиляётган жойга қараб ҳайдади; йўл босишига ҳеч нима халал бермади, фақат таъқибга отланган констебллар қочоқлар хусусида шошилишч икки-уч оғизгина суриштириб ўтишди, холос.

Элизабет ўз хонасидаги дераза олдида узоқ турди. У таъқибчиларнинг машғалалари тоғ бағрида қандай милтиллаётганини кўриб, говур-гувур овозларни эшитиб турди. Бирор соатдан кейин эса ҳаммалари ҳориб-

чарчаб, муваффақиятсизликдан ҳафсалалари пир бўлиб қайтишди-ю, кент яна жимиди-қолди. Ҳаммаёқда Элизабет уйдан чиқиб, Натти Бампони кўргани қамоқхонага қараб йўл олган илк оқшом чоғидаги осойишу осудалик ҳукм сура бошлади.

XXXVI б о б

Онейдлар бошлиғи деди: «Кошки, о, Мен унга тикилиб тўйиб йиғласам. Хор этмайман сира мен чекиб алам, Огам ўлимнинг кўшигин, аммо».

*Томас Кэмпбелл.
«Вайоминглик Гертруда»*

Эртасига эрталаб Элизабет билан Луиза оқшом келишиб қўйганларидек учрашиб, Кўн Пайпоққа берган ваъдаларини бажариш учун мосъе Лекуанинг дўконига йўл олганларида ҳали хийла барвақт эди. Кўчаларда одамлар ғимирлашиб қолган эдилар-у, аммо дўконда бу пайтда харидорлар кам бўлиб, қизлар кириб келганида хуштавозе дўкондордан ташқари фақат Билли Керби, бир харидор аёл билан дўконда гумашта-дастёрлик вазифаларини ўтовчи ўғил боладан бўлак ҳеч ким йўқ экан... Қизлар дўконга кириб келганларида уларни пайқамаган дўкондор Кербига қараб деди:

— Эҳ, мосъе Биль, ушбу хат мени одамлар орасида энг бахтиёри қилади! Эҳ, та chere France¹, сени яна кўриш насиб этаркан-ку!

— Сизга нимаики бахт берса, жамикиси мени чин дилдан хурсанд этади, мосъе,— деди Элизабет,— лекин умидворманким, сиз билан бир умрга видолашмасмиз.

Назокатли дўкондор дарҳол французчалашга ўтиб, ўша замоноқ ватанига қайтиш умиди туғилганини Элизабетга маълум қилди. Янгича ҳаёт тарзи ва машғулоти бари бир унинг мулойим табиатига чуқур таъсир этиб, ўз муҳрини уриб бўлганди, ана шу боисдан у сулув меҳмонга ўз ҳаётида юз берган қувончли ўзгаришларни сўзлаб бераркан, айти чоғда ўрмонкесарга тамаки тортиб тутқазишни ҳам унутмади.

Ҳар икки томоннинг ушбу жабҳада бир-бировларига

¹ Азизим Франция (франц.).

кўрсатган эҳтирому такаллуфотининг барини келтириб ўлтираймиз бу ерда, оғзи қулоғига етгудек хурсанд французнинг соҳибжамол мисс Темплнинг дилрабо даврасидан маҳрум бўлажигдан беҳад ташвишда эканини ифода этгувчи афсус-надоматларини санаб юрмаймиз. Мазкур шакаргуфторона мулозаматлар орасида Элизабет қулай фурсатни топиб туриб, исми Жонатан бўлмиш гумашта боладан сездирмайгина милтиқдори харид қилди. Мосье Лекуа хайрлашишдан олдин, шубҳасизки, ҳали етарлича сўзлаб берганим йўқ деб ўйлаб, вориса билан шахсан суҳбатлашиш шарафига мушарраф бўлишга ижозат сўради: тантанавор оҳангда айтилганидан мазкур илтимос бўлажак суҳбат ниҳоятда жиддий эканидан далолат бериб турарди. Розилик билдириб, учрашувни хийла қулайроқ фурсатга қолдирган Элизабет аллақачон харидорлар кириб кела бошлаган ва улар ҳамишагидан камроқ мулозамат билан кутиб олинмаётган дўконни тарк этди.

Элизабет билан Луиза бирмунча вақт индамай боришди; кўприкка етганларида Луиза нимадир демоқчи бўлгандай таққа тўхтади-ю, лекин уятчанлигидан бирон оғиз ҳам сўз айтолмай туриб қолди.

— Тобингиз йўқми дейман, Луиза? — деб сўради мисс Темпл безовталаниб. — Балки орқага қайтиб, чолни бошқа бирон сафар излаб топганимиз маъқулдир?

— Йўқ, соппа-соғман, лекин жудаям қўрқяпман... Икковимиз ёлғиз борадиган бўлсак, мен сира, сираям бу тоққа чиқолмайман. Ўлсамам юрагим дов бермайди...

Ҳозирда номи бору ўзи йўқ хавфдан беҳуда қўрқиш ҳиссиётини туймаётган, аммо ҳарқолда қизларга хос табиий ҳуркаклик кўнглига ниҳоятда қутқу солиб турган Элизабет учун ушбу эътироф мутлақо кутилмаган ҳол бўлди. У ўйга толган кўйи бирпасгина туриб қолди, кейин бундай дақиқада хаёл суриб туриш эмас, ҳаракат қилиш керак деган қарорга келди-ю, иккиланиш туйғусини иродаси кучи ила енгиб, қатъий деди:

— Нимаям дердим, унда ёлғиз ўзим боришимга тўғри келади. Сиздан бошқа ҳеч кимга ишоналмайман, акс ҳолда шўрлик Кўн Пайпоқни ушлаб олишади. Мени шу ерда, ўрмон чеккасида кута туринг, тагин

тогда ёлғиз изгиб юрганымни биронтаси кўриб, пайқаб қолмасин. Ғийбату фисқи-фасодларга баҳона топиб бермаслик керак, агарда... агарда... Луиза, жонгинам, мени шу ерда кута турасизми, а?

— Шу ерда, кент кўриниб турган жойда, бир йил кутишга ҳам розиман-у, — деб жавоб қилди Луиза ҳаяжонланиб, — лекин ўтинаман, уёғига бирга боринг деб илтимос қилманг мендан!

Элизабет дугонасининг ҳақиқатан ҳам йўлни давом эттирадиган ҳоли йўқлигини тушуниб, уни йўлдан пича четроқда, тасодифий ўткинчилар кўзидан нарироқ, Луизага бутун водий яққол кўриниб турадиган жойда қолдирди-да, уёғига бир ўзи йўлга тушди. У енгил, бироқ дадил одим ташлаганча ҳикоятимизда неча-неча марталаб қаламга олинган йўлдан юқорилаб бораркан, мосъе Лекуанинг дўқонида бир оз тутилиб қолганлари ва тоғ тепасига чиқиладиган йўлнинг узоқлиги келишилган вақтга аниқ етиб олишига халал бермасайди деган хавфда эди. Ҳар гал қуюқ чангалзор ўрмон сийраклашган жойга келганида Элизабет нафасини ростлаб олгани ёхуд, гўзал манзарага маҳлиё бўлиб, қуйида ястанган водийни суқланиб томоша қилгани тўхтарди — узоққа чўзилган қурғоқчилик водийнинг яшил либосини сарғимтир-қўнғир тусга бўяган, гарчи ҳамма нарса жой-жойида турган бўлса-да, манзарага ёз бошида ўзига хос бўлган гуркураш, суруру фараҳбахшлик етишмасди. Бамисоли самонинг ўзи қовжираётган замин қисматига шерикдек туюларди: қуёш юпқа тутун қатлами монанд, чамаси, заррача намлик аломатидан маҳрум, кўкиш-сурмаранг парда ортига беркиниб олганди. Мовий кўк тоқидан деярли нишона кўринмасди, бироқ у ер-бу ерда, сурмаранг парданинг чоғроққина-чоғроққина тирқишсимон жойларидан уфқда (гўёки табиат ниҳоят одамлар бахти фаровонлиги учун обирахмат ёғдириш ниятида куч тўплаётгандек) булут қатлами тўпланаётганини кўрса бўларди. Элизабет нафас олиб турган ҳавонинг ўзи қуруқ ва иссиқ бўлиб, қиз қатнов йўлдан бурилган пайтда ўзини нафаси қайтиб кетаётгандай ҳис қилди. Бироқ ўзига юкланган топшириқни адо этишга шошиларкан, қиз мабодо ёрдами тегмай қолса кекса овчининг қанчалик хафа бўлишию қандай мушкул аҳволда қолиши тўғрисидагина ўйларди, холос.

Судья Темпл ўз вақтида Хаёл Тоғи деб атаган тоғ

тепасида ҳам кент, ҳам бутун водий яхшироқ кўринсин деган мўлжалда шапалоқдеккина жой текислаб-тозалаб қўйилган эди. Элизабет, Наттини худди шу ерда учратаман деб ўйлаб, тўғри ўша майдончага қараб юрди. Қиз тепага кўтарилиш машаққати ва қалин чангалзор имкон бергани қадар илдам одимларди. Беҳисобу бесаноқ қоядан кўчиб тушган тошу харсанглар, қулаган дарахтлар, шох-бутоқлар — бари юришни оғирлаштирарди, аммо Элизабетнинг аҳду журъати жамики тўсиқларни енгиб ўтишига мадад берди, шу тариқа қиз келишилган вақтга бир неча дақиқа қолганида — буни ўз соатига қараб текширди — тайинланган жойда турарди.

Мисс Темпл қулаган дарахт танаси учиди озроққина дам оливолгач, кўзлари ила Кўн Пайпоқни излади, аммо майдончада унинг қораси ҳам кўринмади. Қиз ўрнидан турди-да, дов-дарахтлардан тозаланган майдонча четидаги буталар орасига кириб, эҳтиёткорлик юзасидан Натти яшириниши мумкин бўлган барча пана-пасткам жойларни кўздан кечириб чиқди. Унинг уринишлари зое кетди. Овчига нима бўлди экан деб минг хаёлу тахминлардан боши ғовлаб, қийналиб кетган Элизабет мазкур овлоқ жойда ҳукм сураётган сокинликни бузишга аҳд қилди.

— Натти! Кўн Пайпоқ! — деб чақирди у дам бир, дам бошқа тарафга бурилиб.

Аммо жавоб бўлмади — ўзининг тиниқ овозигина жазирамадан қовжираган ўрмонда қўнғироқдай тиниқ акси садо бериб таралди, холос.

Элизабет тоғ ёнбағрига яқинлашган эди, ўша ёқдан бирдан худди унинг нидосига жавоб бераётгандай гўё кимдир лабларига кафти билан уриб, бирийўла зўр бериб пуфлаётгандай ғалати товуш эшитилди. Элизабет бу ўзининг қаердалигини билдириш учун Кўн Пайпоқ бераётган ишора эканига заррача шубҳаланмай, юз футча қуйига тушиб борганди, қояларнинг юпқа тупроқ қатлами билан қопланган ёриқ-тирқишларида ҳақкам-дуккам дарахт ўсган иккинчи майдонча ёхуд чоғроққина тоғ поғонасида кўрди ўзини. Қиз пастга, чуқур дарага қараб тик девордай кесиб тушиб кетган поғона четидан қуйига мўралади. Бироқ ўша ондаёқ қуруқ хазоннинг шитирлаши орқасига бурилиб қарашга мажбур этди уни. Кўз ўнгида намоён бўлган

манзара, турган гапки, қўрқитиб юборди уни, лекин қахрамонимиз тезда ўзини қўлга олди-ю, дадил, ҳаттоки бир қадар қизиқсиниш-ла, майдончага қайтди.

Қулаб ётган болут танасида, қорамтир-қизғиш юзи у томонга қараган кўйи, могокан ўлтирибди. Унинг ўтдай чақнаган кўзлари Элизабетга шундай галати тикилган эдики, ҳар қандай сал бўштабиат аёлнинг юрагини ёриб юбориши тайин эди. Чолнинг кифтидаги адел сирғалаб тушиб, танаси, қўллари, деярли бутун гавдаси очилиб қолибди. Кўксиди Вашингтон медали — Элизабетнинг билишича ҳинду энг муҳим ҳамда тантанали ҳоллардагина тақадиган нишон осиглиқ турибди. Қари сардорнинг туриш-турмуши одатдагидан тамоман бўлакча, ҳамма нарсаси ўринли, ҳатто қутқули эди. Узун тўсдай қора соч ўрими орқага ташлаб қўйилган, кенг пешонаси билан чакноқ кўзлари устига тушиб тургани йўқ; қулоқлари солинчогидаги кенггина тешиқларга тақилган кумуш мунчоқ ва жайра игналаридан ясалган тақинчоқ-зираклар ўрашиб-чирмашиб, осилиб турибди; бурнидаги ана шунақанги тақинчоқ-булоқилар деярли иягига тўшаёзган. Ажин босган манглайи билан ёноқларига, тасодифийми ёхуд қабила таомили талаби биланми, қизил бўёқ билан кўндалангига йўл-йўл безак чизилган. Могоканнынг бутун танаси худди шундай бежалган: ҳиндулар сардори, шубҳасиз, қандайдир фавқулодда муҳим ҳодиса-маросимга ҳозирлик кўрган.

— Аҳволларинг қандай, ҳурматли сардор? — деб сўради Элизабет унга яқинлашиб. — Кентда кўпдан бери кўринмай қолдинг? Менга тол чивикдан сават тўқиб беришни ваъда қилгандинг, мен бўлсам ўшандан бери сенга чит кўйлак асраб қўйганман.

Ҳинду индамай, узоқ тикилиб қолди қизга, кейин бошини сарак-сарак қилиб, паст, бўғиқ товуш билан сўзлай бошлади:

— Жоннинг қўллари сават тўқишга ортиқ ярамай қолди. Иннайкейин, Жонга кўйлакни кераги ҳам йўқ.

— Борди-ю керак бўлиб қолса, Жон эндиликда уни олиш учун қаерга боришини билади, — деди мисс Темпл. — Тан оламан, Жон, менинг наздимда сен ниманики истасанг, ўшани биздан талаб қилишга ҳақлисан.

— Гапимга қулоқ бер, қизгина, — деди ҳинду. —

Жоннинг қарағайдай баланд бўйли, Лочинкўз узган ўқнинг учишидай тўппа-тўғри, адил қоматли, ёввойи буқадай кучли, ёввойи тоғ мушугидай эпчил бўлган навқиронлик чоғларидан берига ўт-оловли ўн йилликдан олтитаси ўтди. У Навқирон Бургутдай забардаст жангчи эди. Агарда қабиласи учун рақибларни қаторасига кўп кунлар давомида ахтариб топиш зарур бўлса, Чингачгукнинг ўткир кўзлари уларнинг мокасани изини излаб топарди. Агарда унинг қабиладошлари байраму шод-хуррамлик қилиб, ғанимларининг бош терисини санайдиган бўлсалар, ўша каллахомлар Чингачгукнинг найзаси бандида ҳилпирарди. Агарда хотин-халажлар егани эт йўқлиги сабабдан кўз ёши тўксалар, Чингачгук овчиларнинг олдида бўларди. Унинг ўқи буғуни қувиб етарди. Ана шунда Чингачгук ўз томагавки билан дарахтларга ялқовлар у ва мингларни қаердан топишни билишлари учун белги қилиб кетарди. Уша пайтлардаям сават тўқимасди у.

— Лекин у замонлар аллақачон ўтиб кетган-ку, ахир, довиюрак жангчи,— деб жавоб қайтарди Элизабет.— Уша замонлардан берига эл-элатинг йўқолиб битган, сен бўлсанг ёвларнинг пайига тушиш ўрнига худодан қўрқиш, тинчгина яшашга ўрганиб қолгансан.

— Бериоқ келиб, мана мундоқ тур, қизим, бу ердан Муаззам Шовва ҳам, отангнинг вигвамлари ҳам, Илангбиланг Дарёнинг соҳилларидаги ерлар ҳам кўринади. Қабиласи сув устида муаллақ турган мовий тоғлардан бошланиб Саскуиханна дарахтлар ортига ўтиб яширинган жойгача чўзилиб кетган ўз ерларини тортиқ қилган кезларда Жон ҳали ёш эди. Борлиқ ана шу ерларни, унда ўсган жамики нарсани ва унинг сийнасида ғимирлаб юрган жамики жонлиқни, у ерлардан ризқини териб юргувчи жондорларнинг барини, ҳа, бари-барини биз Ўт Ямларга бергандик, чунки биз уни яхши кўрардик. У қудратли, бизнинг қабила эса заиф эди, у бизга ёрдам берарди. Бирор делавар зоти унга қарашли ўрмонларда югуриб юрган буғуни ўлдиришни ёки унинг ерлари устидан учиб бораётган қушни отишни ўзига эп кўрмасди, чунки буларнинг бари уники эди. Жон тинчгина яшаганми ўзи? Ҳали ёшлик кезларидаёқ Фронтинакдаги оқ танлилар ўзларининг биродарлари бўлмиш Олбанидаги оқ одамлар устига қандай уруш очиб келганларини кўрган. Худодан қўрқишармиди улар? Жон англиялик ва америкалик аскарларнинг

худди мана шу ерларни деб бир-бировларининг бошларига томагавк солганларини кўрган. Улар ўшанда худодан кўрқиб, тинчгина яшашганмиди? Жон бу ермулкларнинг Ут Ямлар ва болалари, инвайкейин, унинг ўғлини ўгли кўлидан қандай чиқиб кетгани, янги сардорнинг буларнинг барига қандай эга бўлганини кўрган. Қани айт-чи, шундай ишларни қилганлар ҳам тинчгина яшашганмиди? Худодан кўрқишганмиди улар?

— Оқ танлиларнинг феълу таомиллари ўзи шунақа, Жон, айт-чи, наҳотки делаварлар урушмайди, наҳотки ўз ерларини милтиқдори, адёлу ҳар турли буюмларга алмашмайди?

Ҳиндунинг қора кўзлари суҳбатдошига бурилди, у шундай қаттиқ тикилдики, қиз ҳатто озроқ кўрқиб кетди.

— Ут Ямларнинг ҳақ-ҳуқуқини сотиб олган ўша кўрпа-тўшагу бўлак буюмлар қани? — дея яна гапга тутинди у, энди овози бояғичалик эҳтиросу ҳаяжонсиз янгради.— Ёки ўша нарсалар унинг вигъамида турибдими? Наҳотки унга: биродар, ерингни бизга сот, эвазига манави олтин, манави кумуш ёки манави қуролларни, ёки йўқ, борингни, манави ромни ол, дейишган бўлса? Э-йўқ, улар ерларини, душманнинг каллахоми қандай шилинса, худди ўшандай тортиб олишди. Шу ишларни қилган одамлар у тирик қолдими ёки ўлдими деб ҳатто қайрилиб ҳам қарамадилар. Наҳотки шундай одамлар тинчгина яшаб, Улуғ Рухдан ҳайиқсалар?

— Лекин сен бутун аҳвол-шароитни тушуниб етмасан балки,— деди Элизабет, хижолат чекиб, буни ҳатто ўзи ҳам тан олишни истагиси йўқ эди.— Агарда сен бизнинг одат-таомилларимиз ва қонунларимизни тузукроқ тушунган-билганингда эди, бизнинг хатти-ҳаракатларимиз ҳақда бошқача фикрда бўлардинг. Отам тўғрисида ёмон одам деб ўйлама, у одил ва саховатли.

— Микуоннинг биродари саховатли, у лозим бўлганидек иш тутади. Мен Лочийкўзга худди шундоқ дедим. Иннайкейин мен Навқирон Бургутгаям, Микуоннинг биродари адолатни қайта тиклайди, деб айтдим.

— Навқирон Бургут деб кимни айтяпсан? — деб сўради Элизабет ҳиндунинг ўзига тикандай қадалган нигоҳидан юзини тескари буриб.— Ўзи қаердан ва қандай ҳақ-ҳуқуққа эга у?

— Шунча вақт у билан бир том остида яшаб туриб, яна шу саволни беряпсанми? — деб сўради ҳинду авайлабгина. — Қиш совуғи Улуғ Чашма сувини музлатгандек, қарилик қонни совитади. Ешлик бўлса, гул-чечаклар чаман-чаман бўлиб очилган палладаги қуёш янглиғ, томирлардаги қонни гупиртиради. Навқирон Бургутнинг кўзи бор — нахотки тили йўқ бўлса?

Кекса жангчи шама қилган ҳусну малоҳат унинг кинояли иборалари таъсиру тазйиқида заррача хиралашмади; аксинча, қизнинг ёноқларидаги қизиллик шундайин равшанлашдики, унинг қора кўзлари янада ёрқинроқ чакнаётгандек туюлди. Бироқ Элизабет хижолат туйғусини енгиб, ҳиндунинг сўзларини жиддий тушунишни истамаётгандек кулиб қўйди-да, ҳазиломиз жавоб берди:

— У менга ҳечам сирини айтгани йўқ. У кўпроқ делаварларга тортган, юрагидаги сирларини аёлларга айтармиди.

— Унда гапимга қулоқ сол. Улуғ Рух сенинг отангни тусини оқ қилиб яратган, менинг отамни бўлса — қизил. Локин ҳар икковининг юрагини эса бир хилда қип-қизил қон билан суғорган. Одам ёш эканида қони қайноқ бўлади, томирида ўйноқлаб оқади, қариганида эса қони совийди, имиллаб оқа бошлайди. Хўш, ҳамма одамларнинг тери остидаги танаси бир хил эмасми, ахир? Бир замонлар Жоннинг хотини борийди. У мана шунча ўғилнинг онаси эди, — чол учта бармоғини кўрсатди, — унинг қизлари эса делавар йигитларини бахтиёр қилишлари мумкин эди. У меҳрибон ва итоатгўй эди, у мен нима десам, ўшани қиларди, сўзимдан чиқмасди. Сизларнинг одатларинг бошқача, тўғри, лекин сен Жонни ўз хотинини, болаларининг онасини севмаган деб ўйлайсанми?

— Айт-чи, Жон, оиланга — хотининг билан болаларингга нима бўлган? — деб сўради Элизабет ҳиндунинг ҳикоясидан кўнгли бузилиб.

— Улуғ Чашма бетини қоплаган муз қайга кетди? У эриб, сув оқимига қўшилиб оқиб кетди. Жон эса ҳамма уни ташлаб, Рухлар Юртига жўнаган вақтларгача яшаб келди. Мана энди унинг ҳам вақти етди, Жон тайёр сафарга.

Могикан бошини хам қилганча, жим қолди. Мисс Темпл нима дейишини билмасди. У кекса жангчи хаёлини мунгли хотиралардан чалғитишни хоҳлар-

ди-ю, ammo ҳиндуниг ғам-андух чекаётган вужудида шунчалар улуғворлик ҳамда салобат акс этиб турардики, қиз оғиз очиб бирон нима дейишга ботинолмасди. Бироқ хийла муддат давом этган жимликдан сўнг у ҳар қалай узилиб қолган суҳбатни давом эттирди яна.

— Кўн Пайпоқ қаерда? — деб сўради у.— Илтимосини бажариб манави қутида милтиқдори олиб келгандим. Лекин, нимагадир ўзи кўринмаяпти ҳеч қаерда. Милтиқдорини сен олиб қолиб, унга бериб қўярсан балки?

Кекса ҳинду аста бошини кўтариб, Элизабет қўлига тутқазган тугунчага жиддий тикилди.

— Мана менинг халқимнинг даҳшатли душмани,— деди у.— Оқ одамлар шу бўлмаса делаварларни енга олармидилар? Улуғ Руҳ ҳиндуларни ўз ерларидан ҳайдаб юбориш учун сенинг ота-боболарингга қурол ясаб, милтиқдори қилишни ўргатган. Яқин-орада бу ерларда бирорта ҳам қизил танли қолмайди. Жон ўлганида охирги ҳинду ташлаб кетади бу тоғу адирларни, қабила-уруғиям ғойиб бўлади унга қўшилиб.— Кекса жангчи тирсагини тиззасига тираб бутун танаси ила олдинга энкайди. Шу топда у дам сайин гўёки қуюқлашиб бораётгандек туюлганига қарамай, живир-живир сароб орасидан ҳали кўрса бўладиган водийга сўнгги бора назар ташлаб, у билан видолашаётганга ўхшарди; мисс Темпл бу пайтда нафас олиши қийинлашиб бораётганини ҳис қилди. Могиканнинг кўзларию боқишидаги ғам-андух ифодаси аста-секин йўқола бориб, ўрнини пайгамбарларга хос авлиёнамо савдойликка ўхшаш қандайдир ғайриоддий қудрат ифодаси эгаллайверди.

— Илло Жон ўзининг аждодлари жам бўлган мамлакатга боради,— сўзини давом эттирди қария.— Уёқда илвасин мўл, кўлларда балиқ кўп, хотинлар ҳам ейдиган эт йўқ деб кўз ёши тўкмайди; уёққа бирортаям мингнинг оёғи етмайди. Уёқда ов — болаларча бир эрмак холос, кейин, жамики ҳалолу пок қизил танлилар биродарлардай аҳилу иттифоқ бўлиб яшайди.

— Жон, бу христианлар жаннати эмас-ку! — нидо солди мисс Темпл.— Сен шу топда аждодларингнинг бидъату хурофоти ҳукмида хаёл қиляпсан.

— Оталар, болалар,— деди могикан тўсатдан. қатъий килиб,— бўлак ҳеч ким йўқ, ҳеч ким! Менинг

яккаю ягона ўғлим бор — Навқирон Бургут, унинг ҳам қонида оқ одамнинг қони оқяпти.

— Менга айт-чи, Жон,— дея гап бошлади Элизабет қариянинг хаёлини бошқа мавзуга буришга уриниб, айни чоқда, ўз қалбида йигит уйготган беҳудуд қизиқсиниш истагини қондириш иштиёқида эди у.— Менга айт-чи, бу мистер Эдвардс аслида ким ўзи? Нега сен уни бунчалик севасан ва қаёқдан келиб қолган у?

Ҳинду бир сесканиб тушди — мазкур савол унинг ўй-хаёлларини самодан ерга қайтарган эди. У мисс Темплнинг қўлидан ушлаб, қизни ёнига ўтқизди-да, кўз ўнгларида ястанган ерларни кўрсатди.

— Уёққа қара,— деди у қизга шимол тарафни кўрсатиб.— Бу ерларнинг барини эгаси, сенинг ўткир кўзларинг илғаб етган жойга қадар, унинг...

Аммо у сўзини тугатолмади. Қўққисдан уларни бурқираган тутун булутлари ўраб олди-ю, гирват бўлиб кўкка ўрлаб, кўзлари олдидаги жамики борлиқни бамисли пардадек тўсди-қўйди. Утакаси ёрилган мисс Темпл сакраб туриб кетди, ўша заҳотиёқ юқорига қараб, тоғ чўққиси тутун билан қуршалганини кўрди; ўрмондан шамолнинг увлашига ўхшаган босинқи гувиллаган ўкирик эшитиларди.

— Нима бу, Жон? — деб қичқириб юборди Элизабет.— Ҳаммаёқни тутун қоплаб олибди, кейин иссиқ ура бошлади одамга, худди ўчоқдан чиқаётганга ўхшайди.

Ҳинду жавоб бериб улгурмасидан бурун чангалзордан:

— Жон! Қаёқдасан, могокан? Ўрмон ёняпти — қоч, жонингни сақлаб қол, йўқса кеч бўлади! — деган овоз эшитилди.

Сардор қўлини оғзига олиб борган эди, яна ўз вақтида Элизабетнинг эътиборини тортгандаги каби товуш чиқа бошлади. Шу пайт қоғжираган ўт-ўланлару буталар оралаб шошилиб келаётган одим шарпаси эшитилиб, майдончага даҳшатдан афти бужмайган Эдвардс югурганча чиқиб келди.

Ҳовлию қўналга, чексиз ўрмонлар — Муҳаббатга тобедир бари.

Вальтер Скотт.
«Сўнги менестрель қўшиғи»

— Иттифоқо шундай ажал билан ҳалок бўлсанг, қандай даҳшатли эди-я бу, кекса қадрдоним! — деди Оливер ҳаяжон-ла, энтика-энтика. — Тезроқ тур, қочиш керак. Эҳтимол фурсат ўтиб ҳам бўлгандир... Пастда аланга қояни қуршаб келяпти, шуни-чун, борди-ю бу ердан ёриб чиқиб кетиб бўлмаса, яккаю ягона нажот йўли — тубсиз дара ёқасидаги ёлғизоёқ сўқмоқ қолади. Тезроқ, тезроқ қимирласанг-чи! Э, эсингни йиғиштириб олсанг-чи, Жон! Бирон лаҳзани ҳам беҳуда кетказиб бўлмайди ҳозир.

Элизабет Эдвардснинг овозини таниб, шу заҳотиёқ хавфу хатарни унутди-ю, қоянинг энг яқиндаги туртиб чиққан жойи панасига отилди, моикан эса, бамисоли бир лаҳзага вужудидаги руҳсизлигу карахтликни силкиб ташлагандек, қизни кўрсатиб деди:

— Анави қизни қутқариш керак. Жонни бўлса қўявер, омонатини топшираверсин.

— Қизни? Кимни айтяпсан ўзинг? — қичқириб юборди йигит ҳовриққанча чол кўрсатган тарафга ўгирилиб.

Элизабетни кўрганида у тахта бўлиб қолди чоғи. Қизнинг чеҳрасида даҳшат ила йигит билан бу ерда дуч келганидан хижолат тортиш аломатлари қоришиб кетганди.

— Мисс Темпл? Сизмисиз!.. Шу ерда-я?! — дея ҳайратга тушди Эдвардс тили яна гапга келиши биланоқ. — Наҳотки шундай даҳшатли ажал битилган бўлса пешонангизга?..

— Йўқ, йўқ, мистер Эдвардс, умидворманким, ҳеч қайсимизга ажал таҳдид қилмаётир, — дея жавоб қайтарди Элизабет баҳоли қудрат хотиржам сўзлашга тиришиб. — Тутуни кўп-у, лекин оловнинг ўзи ҳали кўринганича йўқ. Келинлар, бу ердан қутулиб кетишга уриниб кўрайлик.

— Мана, қўлимдан ушлаб олинг, — деди Эдвардс, — биронта ўтса бўладиган жой қолган бўлиши керак ҳали,

ўша ердан пастга тушасиз. Бунга қувватингиз етар-
микин?!

— Бўлмасам-чи. Очиғи, мистер Эдвардс, сиз хавфни
жуда бўрттириб юборяпсиз. Мени ўзингиз буёққа
челган йўлдан бошланг.

— Албатта, албатта! — деб қичқириб юборди йигит
алланечук асабий ҳолатда. — Ҳеч қанақанги хатар йўқ,
мен сизни бекорга қўрқитиб ўтирибман.

— Лекин уни ташлаб кетмаймиз-ку, қари одамни
бу ерда ўлимга ташлаб кетолмаймиз-ку, ахир?

Йигитнинг афти қалб изтиробидан буришиб кетди.
У могиқанга ғамгин, ачиниш-ла кўз ташлаб қўйди-да,
кейин оёқ тираб олган қизни судрагундай бўлиб катта-
катта қадам ташлаганча мазкур аланга ҳалқаси ичига,
ҳозиргина ўзи кириб келган йўлак томонга илгарилай
кетди.

— Жондан хавотирланманг, — деди Оливер за-
мирида умидсизлигу ночорлик пинҳон турган хотир-
жам оҳангда. — Қария — ўрмон фарзанди, бундай
фалокатли ҳолларни кўравериш пишиб кетган. У қоядан
эмаклаб бора олади, балким ўша жойда хавф-хатар-
дан бутунлай холи бўлар.

— Бир нафасгина муқаддам бошқача гапиргандин-
гиз. Уни ташлаб кетманг, Эдвардс, уни бунчалик даҳ-
шатли ажал чангалига тутқазиб кетманг! — нидо
солди Элизабет ўз йўл бошловчисига худди унинг
эси жойидалигидан гумонсираётгандек қиёфада ти-
килиб.

— Ҳиндунинг ўрмон ёнғинида куйиб ўлганини
эшитган одам борми ўзи дунёда! Бундай ўйлашни
ўзи бемаънилик. Тезроқ юринг, тезроқ бўла қолинг,
мисс Темпл, йўқса тутуннинг орасидан ўтиб кетолмай
қоламиз.

— Сизга нима бўлди, Эдвардс? Афтингиз шуна-
қанги тусга кирибдики... мени қўрқитиб юборяпсиз.
Очиғини айтинг: хатар кўринганига қараганда хаф-
лироқми? Айтаверинг, ҳаммасига чидайман.

— Агарда хув анави қоянинг тепасига оловдан
олдин етиб бора олсак, унда қутулиб қолганимиз! —
деди йигит хаяжонланиб, ортиқ ўзини тутиб туришга
қуввати етмай. — Югура қолсангиз-чи, ахир — гап ҳаёт-
мамот устида кетяпти-я!

Ушбу гап-сўзлар биз илгари тавсифлаган тошлоқ
майдонча ёки тоғлиқ жойларда тез-тез учраб тура-

диган зинапоясимон поғонада бораётган эди; майдончанинг чети юқорида айтиб ўтганимиздек, чуқурдан-чуқур дарага қараб тиккасига кесиб тушганди. Шаклан у ярим доирасимон бўлиб, нариги этаги қояларга туташиб кетган эди. Қояларнинг ёнбағри эса анча қия бўлиб, Эдвардс худди ана ўшалардан биридан майдончага чиқиб келганди, жони бориचा тезроқ югуришга ҳаракат қилаётган Элизабетни ҳозир айнан ўша ёққа сургаётган эди.

Улкану ҳайбатли оппоқ тутун булутлари тоғ чўққиларини буркаб олиб, қутуриб бораётган фалокатнинг ҳамла-тажовузини тўсиб қўйганди. Қўлини Эдвардс маҳкам ушлаб олган мисс Темпл майдончадан чопиб бораётганида аллақандай чирсиллаш диққатини тортди-ю, қиз мундоқ қараб, тутун деворни ёриб ўтаётган иланг-биланг алангга тилларининг дам тепага сапчиб, дам ерга узала тушиб, ўзининг ўтли нафаси-ла ҳар битта бута, ҳар битта шох-шаббани ямлаб домига тартаётганини кўрди. Ушбу манзара қочқинларнинг қувватини икки карра ошириб юборди, аммо, бахтга қарши йўллари устида қоқ-қуруқ шох-шаббалар уйилиб ётган экан, икковлари энди қутулдик деган сонияда алангаи оташ шамол эпкинни оловнинг айри тилини учириб келди-ю, шох-шабба уюми лоп этиб ёнди-кетди; қутқу солиб гувиллаётган аланга, қарши-ларидида олов пуркагич жаҳаннамий ўчоқнинг оғзи очилгандек, йигит билан қизнинг йўлини тўсиб қўйди. Гуп этиб урилган аланга иссиғидан ёшлар жонҳолатда ўзларини орқага ташладилар-у, ёнбағри туташ оташ гилам-ла қопланган тоғ бағридаги ўт қанчалик шашту шитоб билан қуйига ўрмалаётганига бақа бўлиб тикилиб қолдилар. Пиёзнинг пўстидай юпқа кўйлак кийган Элизабетнинг қутуриб жазавага тушаётган фалокатга ҳатто яқин боришининг ўзиёқ хавфли эди: унинг қадди-бастига шунчалар латофату назокат, хушбичимлик бахш этган ушбу ҳилпирама ҳарир либос ҳозирда қизнинг ҳалокатига сабабчи бўлиши мумкин эди.

Кент аҳлининг тоққа қурилиш учун ёғоч ва ўтинга чиқадиган одати бор эди, бироқ улар дарахт танасини олиб, қолган бутун шох-шаббасини ташлаб кетардилар. Шу тариқа тоғ ёнбағирлари ялписига ана ўшанақанги енгил ўтин уюмлари билан қопланганди, бу шох-шаббалар кейинги икки ой мобайнида жазирама офтобда қуриб-қовжираб ётганидан битта-

гина учқун теккандаёқ ёниб кетган эди. Аланга гўёки қоқ-қуруқ шох-шабба уюмига тегмай, нақ ибодатгоҳнинг сўниб қолган чироғини ёққан афсонавий ўт янглиғ бир жойдан иккинчи жойга учиб ўтганга ўхшарди.

Ушбу манзара гарчи ваҳимали бўлса-да, гўзалликдан маҳрум эмасди. Эдвардс билан Элизабет оловнинг ҳалокатли силжишини қўрқув ҳамда ҳайрат аралаш кузатишарди. Аммо йигит тезда ўзига келди-ю, яна нажот йўлини топиш дардида Элизабетни сургаб кетди. Улар тутун девор ёқалаб айланиб чиқишди; Оливер ўтиб кетса бўладиган йўлак излаб бир неча бор тутуннинг энг қалин жойларига ҳам ўзини уриб кўрди, бироқ ҳаракатлари зое кетди. Улар шу тариқа поғонанинг юқори қисмини айланиб, Эдвардс буёққа чиқиб келган жойга қарама-қарши томондаги чеккасига бориб қолишди ва шу ерда олов ўзларини яхлит ҳалқа бўлиб қуршаб олганига ишонч ҳосил қилиб, умидлари пучга чиқди. Шу пайтгача, токи юқорига ёки қуйига элтадиган ақалли бирорта йўлак бор-йўқлиги текшириб кўрилмагунича дилларида умид учқуни милтиблаб турган эди, аммо эндиликда, ўтдан чекиниладиган жамики йўлагу сўқмоқлар кесиб қўйилганини кўрганда қанчалик даҳшатли аҳволда қолганлари Элизабетнинг онгига баногоҳ бориб етди-ю, гўёки у жонларига таҳдид қилаётган хатарни бирдан тушунгандай бўлди.

— Бу тоғ менинг бошимга бир фалокат бўлиб яратилган экан,— деб пичирлаб қўйди у.— Шу ерда ажалимиз етганга ўхшайди.

— Ундай деманг, мисс Темпл, ҳали ҳаммаси тугаганича йўқ,— деб жавоб қилди Эдвардс ўшандай пичирлаб, лекин йигитнинг юзидаги умидсизлик ифодаси далда берувчи сўзларига тамоман тескари эди.— Юринг, тоғ чўққисига қайтамиз, ўша ёқда... ўша ёқда пастга тушадиган йўл бўлиши керак.

— Бошланг ўшоққа! — хитоб этди Элизабет.— Ҳамма иложу имкониятларни синаб кўриш керак.— Қиз шундай деди-ю, жавобни кутиб ўлтирмай, жаҳаннамий дара чеккасига қараб югурди, у йиғи аралаш: — Шўрлик дадам, бечора отагинам, пешонасида қандай кўргиликлар борийкин-а?! — деб такрорлади ўзича.

Кейинги лаҳзадаёқ Эдвардс унинг ёнига етиб борди.

Кўзлари ачишиб оғрирди, қоялар бағрида пастга тушишни осонлаштирадиган лоақал бирорта ёриқ-тирқиш бормикин деб тикиларди зўр бериб, ammo қояларнинг текис, силлиқ биқинида оёқ қўйишга ярайдиган биронта жой кўринмас, юз футбол баландликдан тушиш учун зарур бўлган ҳақиқий дўнг-дунг қабарик ерларни-ю айтишнимам ҳожати йўқ эди. Эдвардс бу умиди ҳам йўққа чиққанига ўша заҳотиёқ ишонч ҳосил қилди, бироқ телбаёна ночору ноиложлик уни ҳаракат қилишга ундади: калласига яна бир нажот имконияти борлиги келиб қолди.

— Охирги чора шуки, мисс Темпл, сизни пастга тушириш. Натти шу ерда бўлганида ёки ҳиндуни хаёлот оламидан ҳақиқий воқеликка қайтара олганимизда борми, қарияларнинг маҳоратию кўп йиллик тажрибалари бунинг чора-иложини топишга ёрдам бериши аниқ эди. Мен бўлсам ҳозир ёш боладай бир гапман: дадил, мардона орзу қилишга қодирман-у, ammo уни рўёбга чиқариш қўлимдан келмайди. Хўш, буни қандоқ бажарсак бўлади? Камзулим пардай енгил, бунинг устига камлик қилади у. Тўғри, могиқаннинг аёли ҳам бор. Биз буни синаб кўришимиз, албатта синаб кўришимиз лозим — сизни даҳшатли ажал чангалида кўргандан минг марта яхши бу.

— Сизларни ҳолингиз нима кечади унда? — дея қаршилиқ билдирди Элизабет. — Йўқ, йўқ, мени деб на сиз, на Жон ҳалок бўлишингизни истайман.

Аmmo қизнинг гапини Эдвардс ҳатто эшитмади ҳам. У могиқаннинг тепасида турарди аллақачон, сардор эса чурқ этиб оғиз очмай аёлини берди-ю, ҳиндуларга муносиб тарзда обрў сақлаб, пинагини бузмай, хотиржамгина ўлтираверди бояги-боягидай. Аёл шу замоноқ тасмача-тасмача қилиб йиртилди ва улар, ўз навбатида, бир-бировига уланди; Эдвардс ўзининг шайтонтери камзули билан Элизабетнинг юпқа газлама шарфини ҳам улади. Ушбу антиқа арқонни йигитча яшин тезлигида поғона четидан пастга ташлаган эди, у даранинг ярмига ҳам етмади.

— Йўқ, йўқ, ҳеч нима чиқмайди бундан! — нидо солди Элизабет. — Ортиқ умидим қолмади. Олов секин, лекин муқаррар силжиб келяпти. Қаранг, ернинг ўзиям ёняпти қўшилиб!

Башарти аланга майдончада тоғ ёнбағрида буталардан дарахтларга човут солганининг ҳаттоки ярми

тезлигида ёйила борганида ҳам бизнинг қайгули ҳикоямиз тезда хотима топиши тайин эди: аланга ўз қурбонларини ямламай ютган бўларди. Бироқ баъзи бир шарт-шароит уларга нафас ростлаш имконини берди-ю, бундан фойдаланган ёшлар биз ҳозиргина айтиб ўтган имкониятни синаб кўрдилар.

Тошлоқ майдонча бетини қоплаган юпқагина тупроқ қатламида сийрак, қилтириққина ўт-ўлан ўсган бўлиб, ёриқ-тирқишларда илдиз отган дарахтлардан аксарияти аввалги йиллардаги қурғоқчиликлар оқибатида аллақачон қуриб бўлганди; ҳаёт асарини сақланиб қолган баъзиларида бир нечтадангина сарғайиб-қовжирай бошлаган барг ликиллаб турарди, бошқалари эса бир замонлар гуркураб-яшнаган қарағай, эману болут ҳамда заранглarning қоқ қуриган аянчли қолдиқларигина эди. Уша ерга етиб олишнинг иложу имконини топгундай бўлса, олов учун бундан кўра аълороқ озуқани излаб топиш амримаҳол эди-ёв; аммо оловнинг ғорат этгувчи юришига ёрдам берадиган, тоғнинг бўлак ерларини қоплаган ўсимлигу гиёҳлар йўқ эди. Бундан ташқари, қоя ёнбағирининг юқорисидан ушбу атрофларда сероб бўлган булоқлардан бири сизиб чиқарди сиртга, булоқча суви дастлабига текис майдончадан оҳистагина, қоялар сиртини қоплаган йўсинларни суғориб жилдираб оқиб бориб, кейин тоғ чўққисини ҳосил қилган чоғроққина конус этагидан айланиб ўтар, ана ундан сўнг эса майдончанинг қаеридадир чеккасида тутун девор тагига кириб, қоядан-қояга, тошдан-тошга урилиб эмас, балки ернинг аллақайси ҳилватхоналарига яширинганча, ўзига кўл сари йўл оча борарди. Гоҳо ёғин-сочин мавсумида ирмоқча дам у, дам бу ерда кўзга ташланиб қоларди, бироқ қурғоқчил ёз пайтларида унинг йўлини сув яқинлигидан далолат бергувчи балчиқзору йўсинларга қараб белгилашгина мумкин эди, холос. Аланга ана ўша тўсиққа етиб келгач, токи жаҳаннамий олов нафаси сувни қуритиб битиргунига қадар дам сақлашга мажбур бўлди.

Машъум дақиқа эндиликда муқаррар етиб келганга ўхшарди — булоқдан оқиб чиқаётган ариқчадан вишиллаб кўтарилаётган буг деярли тугаётган, қоялардаги йўсин иссиқдан жингала бўлиб буралиб, қуриган дарахт таналаридаги қолган-қутган пўстлоқ кўчиб, ерга тутдай тўкила бошлаган эди. Ҳаво ловиллаб ёнаётган дарахт таналари оралигида ўрмалаб илгарини

лаётган аланга нафасидан бамисоли титраб-қалтираёт-ганди. Қоп-қора тутун ўралиб-буралиб бутун майдон-чани қоплаб олган лаҳзалар ҳам бўлиб турди — шунда кўзлар кўриш лаёқатини йўқотарди-ю, аммо бўлак сезги аъзолари кўз ўрнини босиб, атрофда содир бўлаётган фалокат даҳшати хусусида тўла-тўкис тасаввур ҳосил қилиш имконини берарди. Бундайин лаҳзаларда қутургандан-қутуриб бораётган аланганинг гувиллаб-чирсиллаши, ерга ағанаб тушаётган шох-бутоқлар шовқини, ора-сира эса бирон дарахтнинг гурсиллаб кулаши ўз қисматини кутаётган бахтиқаро қурбонларни ларзага солиб, этларини титратиб юборарди. Учовлари орасида ҳаммадан Эдвардс кўпроқ ҳаяжонланарди. Қутулиб кетишга ҳеч қандай умид қолмади деган фикрга бўйин эгган Элизабет эндиликда даф қилиб бўлмайдиган муқаррар фалокатни қарши олишда айрича нозиктаъб аёл зоти кўрсатадиган дадиллик намунасини намойиш этмоқда эди. Энг хавфли аҳволда қолган могоканга келганда эса, ҳинду жангчига муносиб қатъий совуққонлик-ла бояги жойида ўлтиришини давом эттирарди. Кекса сардорнинг олисдаги тоғ-адирларни деярли тарк этмаётган нигоҳи бир неча марота бевақт ҳалокатга маҳкум бўлаётган ёшлар томонга қайриларкан, унинг беҳаракат юзида ачиниш нишонаси йилт этарди-ю, бироқ ўша ондаёқ худди яна олис-олис истиқбол сари боқаётгандек кўзлари хира тортиб қоларди. У мутгасил ўз элати тилига хос чўзиқ товуш-ла, делаварчалаб аллақандай марсияга ўхшаган қўшиқни хиргойи қиларди.

— Бундай дамларда, мистер Эдвардс, одамлар орасидаги жамики тафовутлар йўқолади, — деб шивирлади Элизабет. — Могоканни яқинроқ келишга кўндининг, ўлимни биргаликда кутиб оламиз.

— Йўқ, биламан, у жойидан жилмайди, — деб жавоб қилди йигит аранг эшитиладиган, қўрқинчли товушда. — У ушбу сонияни умридаги энг бахтиёр дам деб билади. Ёши етмишдан ошган, кейин чол охирги пайтда жуда бўшашиб қола бошлади. Бунинг устига ўша, қўлдаги машъум буғу ови вақтида озроққина жароҳатланган. Эҳ, мисс Темпл, бу чиндан ҳам машъум ов бўлди. Ҳозирги даҳшатли аҳволимизнинг сабаби ҳам айнан ўша бўлди-ёв, деб қўрқаман!

Элизабетнинг чехрасидан аллақандай ғайриоддий хотиржамлик сирғалиб ўтди.

— Бунақанги бекорчи нарсаларни эслашни нима ҳожати бор? Бундай дақиқаларда киши қалби ҳар қандай ҳаётӣ ҳаяжону туғёнларга қулоқ солмаслиги керак.

— Агар оламда мени бундай даҳшатли ўлим билан мурасага келтира оладиган нарса бўлса, бу ҳам уни сиз билан биргаликда қаршилаш имконидир!

— Қўйинг, ундай деманг, Эдвардс, кераги йўқ,— унинг сўзини бўлди мисс Темпл.— Бундай сўзу нутқларга муносиб эмасман мен, кейин, ўзингизга нисбатан ноҳақлик қиляпсиз. Биз ўлишимиз керак — ҳа, ҳа, бу самонинг иродаси,— шундоқ бўлгач, келинг, ажалимизни хотиржам кутиб олайлик.

— Ўлиш? — қичқириб юборди йигит.— Йўқ, йўқ! Ҳали умид бўлиши керак. Сиз, нима бўлган тақдирдаям, ҳар қалай, сизнинг ўлишингиз мумкин эмас, сиз ўлмайсиз...

— Қандоқ қилиб қутулиб кетамиз бу ердан? — деб сўради Элизабет осойишта-хотиржамлик ила оловни кўрсатиб.— Қаранг, Эдвардс, аланга аллақачон нам жойни босиб ўтиб бўлди: у унчалик тез эмас-у, аммо бетўхтов силжиб келяпти. Қаранг — дарахт... Дарахтга ўт туташди!..

Таассуфки, бу ачиқ ҳақиқат эди. Дўзахий иссиқ ниҳоят булоқ қаршилигини енгиб, олов энди ярим қуриган йўсинни ямлаганча писибгина яқинлаб келарди, шамол эпкени танасидан юлқиб олган аланга тили эса кўз очиб-юмгунча қарағай танаси атрофини чир айланди-ю, шу заҳотиёқ қуриган дарахт лов ёниб кетди. Ўт дарахт танаси узра ойнада акс этган чақин шуъласидай рақс туша кетди, эндиликда майдончада дарахт танаси эмас, балки олов устун ловуллаб ёнарди. Ҳадемай аланга дарахтдан-дарахтга сапчиб ўта бошлади, шу тариқа, чамаси, фожиа хотимасига яқинлаб қолаёзган эди. Могикан ўлтирган ёғочнинг нариги учи ёна бошлаган ва аланга қуршовида қолган эди. Аммо у бояги-боягидек қилт этмай ўлтирарди. Эғнида ҳаттоки танасини иссиқдан ғимоя қиладиган кийим ҳам йўқ эди, шу боисдан у чидаб бўлмас даражада азоб чекаётган бўлиши керак-у, бироқ сабр-бардоши ҳайратда қолдирарли эди. Ҳатто ёнғиннинг гувиллаши ҳам босиб кетолмасди унинг хиргойисини.

Элизабет ушбу даҳшатли манзарадан кўзларини олиб қочиб, водийга юзланди. Худди ана шу аснода

ўт тўлғоғидан туғулган шамолнинг талвасали, қутурган эпкини ҳамласи тазйиқида водий тепасини туташ булутдай қоплаган тутун лашкари тум-тарақай тўзиб, қуйидаги тинчу осойишта кент кўзга ташланди.

— Бу дадам-ку!.. Қаранг, ҳув ана дадам! — қичқириб юборди Элизабет. — Энди бу кўргилик ҳам бор эканми пешонамда? Майли, тақдирга тан бериш керак...

Тоғ билан кент орасидаги масофа унчалик олис эмас, шу сабабли ўз уйи олдида турган ва, афтидан, қизи жонига таҳдид қилаётган хавфу хатарни хаёлига ҳам келтирмай, аланга чулғаган тоғни кузатаётган судья Темпли дарҳақиқат кўз илғаши мумкин эди. Элизабет учун ушбу манзарани кўриш ўрмондан бостириб келаётган хавфдан баттарроқ азобу изтиробли эди. Шу сабабдан у яна ёнғин томон ўгирилиб олди.

— Ҳаммаси менинг ноўрин қизиққонлигимнинг касофати! — деди Эдварде алам ичра ҳаяжонланиб. — Агарда менда сизнинг ўзни тута билиш фазилатингиздан тирноқчаси бўлганидами, мисс Темпл, ҳаммаси бўлакчасига айланиб кетармиди.

— Қўйинг энди шу гапни, — деди Элизабет. — Ҳозир бунинг ҳеч қанча фойдаси йўқ. Биз ўлимга маҳкуммиз, Эдварде, шундай экан, келинг, христианчасига ўлайлик. Лекин шошманг-чи — сиз учун бирон чораси бордир, ҳали қутулиб кетарсиз балки. Кийимингиз меникчалик хавфли эмас. Югуринг, мени қўяверинг. Тўсатдан ўтиб кетса бўладиган йўл топиб қолсангиз-чи? Ҳарҳолда, албатта бахтингизни синаб кўришингиз керак. Югуринг, бора қолинг энди!.. Йўқ, тўхтанг. Сиз отамни, етимчалардек ғариб бўлиб қолган шўрлик отамни кўрасиз. Шунда, Эдварде, унга қайгусини енгиллатадиган нарсаларни гапириб беринг: унга ўлимни мен хотиржам ва бахтиёр кайфиятда кутиб олганимни, меҳрибон онамнинг ҳузурига жўнаганимни, бу фоний дунёдаги ҳаётимиз абадият, боқийлик олдида ҳеч гап эмас эканлигини айтинг. У билан у дунёда янгитдан учрашишимизни эслатинг. — Ҳаяжон исканжасида қиз қаттиқ-қаттиқ сўзларди, бироқ худди ўзининг дунёвий заифу ожизлигидан хижолат чеккандай, бирдан овозини пасайтирди. — Яна уни қанчалик севганимни, унга муҳаббатим қанчалик бениҳоя бўлганини: унга муҳаббатим тангрига муҳаббатим билан дслрли бир хил бўлганини гапириб беринг.

Иигит қизнинг кўнгилни эзадиган изҳори дилига қулоқ соларди-ю, аммо индамас, жойидан жилмай турарди. Ахийри у шундай жавоб қилди:

— Менга ўзингизни ташлаб кетаверишни буюряп-сизми ҳали? Нақ гўр оғзигинасида-я? Эҳ, мисс Темпл, мени қанчалик кам биларкансиз-а! — деди Оливер тўлқинланиб, ўзини таппа Элизабетнинг оёқларига ташлаб, қизни алангадан ҳимоя қилишга уринаётгандек, ҳилпираб-ҳурпайган этакларини кўлларига чирмаб.— Ноумидлик мени ўрмонга қувганди, лекин мен сизни кўриб қолдим-у, сиз меннинг вужудимдаги йиртқич махлуқни жиловлаб, тобе этдингиз. Мен ёввойилашиб, тубанлашиб бораётгандим, аммо сиз мени кўлга ўргатиб, қаторга қайтардингиз. Мен ўз номим, насли-насабимни унутгандим, лекин сиз хотирамда қайта тирилтирдиз буларни. Менга етказилган ранж-аламларни унутдим — бундай раҳм-шафқатдан сиз сабоқ бердингиз менга. Йўқ, йўқ, азизам, сиз билан бирга ўламан, сизни ташлаб кетиш қўлимдан келмайди!

Элизабет қимир этмас, жавоб ҳам бермасди. Шу дамгача унинг фикри-хаёллари ер куррасидан хийла узоқда эди — отасини эслаш ва у билан жудолик изтироби юксак диний туйғулар таъсири остида юмшаган, боқийлик остонасида қизни ўз жинсига хос заифлигу ожизалик тарк эта бошлаганди. Аммо Эдварднинг сўзларига қулоқ соларкан, у тагин аёл аслига қайтди. У ушбу ҳис-туйғу ила олишар ва ўз вужудини тарк этишни кетга суриб келаётган инсоний ожизлик — аёлларга хос шухратпарастлик, ғурурдан соқит қилаётганини ўйлаб жилмаяркан, иттифоқо четдан инсон овози эшитилганида ҳаёт бор алдову васвасалари ва ҳирсу ҳаваслари билан унинг қалбига бостириб кирди янгитдан, бояги овоз эса:

— Қаердасан, хой қиз? Жавоб бер, агар ҳаёт бўлсанг чолни хотиржам қил!.. — деб қичқирарди баралла.

— Эшитяпсизми? — деди Элизабет жонҳолатда.— Бу Кўн Пайпоқ, у мени излаяпти!..

— Ҳа, бу Натти! — қичқириб юборди Эдвард.— Ҳали қутулиб қолишимиз мумкин экан!

Кўзлари олдида кенг доира ясаган аланга асли ёнгиндан кўра ёрқинроқ ярақлаб кетди-ю, ўша заҳотиёқ кучли портлаган овоз янгради.

— Милтиқдори... милтиқдори солинган қути-ку! —

яна ўша овоз, эндиликда яқинроқдан эшитилди.— Бу милтиқдори-ку! Шўрликкина нобуд бўлди-я!

Кейинги сонияда Натти улар ёнига сакради-ю, майдончада намоён бўлди; ялангоч бошидаги сочлари жизгинак, катак кўйлаги қорайиб қурум босган, куйиб илма-тешик бўлган, ҳамиша қип-қизил, офтобу шамолда тобланган юзи ҳозир иссиқ таптидан бўрсиқиб, қип-қизариб кетган эди.

XXXVIII б о б

Отамнинг даҳшатли арвоҳи
Сояларнинг юртидан келди...

Томас Кэмпбелл
«Вайоминглик Гертруда»

Луиза Грант мисс Темпл ёлғиз қолдириб кетганидан кейин дугонасини бир соат юрагини ҳовучлаб, безовталаниб кутди. Аммо вақт ўтиб борар, Элизабетдан эса дарак йўқ, Луизанинг қўрқуви газак олгандан-газак оларди; таҳликага тушган тасаввуроти ўрмонда учраши мумкин бўлган беҳисобу бесаноқ хавф-хатарлар — ҳакамнинг қизини чиндан ҳам пойлаб писиб ётган фалокатдан бўлак барини бир-бир хаёлот кўзгусидан ўтказаверди. У ўрмон чеккасидаги пастак ёш қарағай ва ёнғоқлар орасига, йўл ҳам кентга бурилиб, ҳам тоққа кўтарилиб кетадиган жойнинг теппагинасига яшириниб олганди. Шундай қилиб қизга нафақат қуйида ястанган воҳагина, шунингдек, юқорилаб борадиган йўл ҳам кўриниб турганидан Луиза аҳён-аҳёнда ёнидан ўтиб қолган бармоқ билан санарли йўловчиларнинг тоққа бот-бот қараб қўйганча, ташвишланиб гаплашиб бораётганларини пайқаганди; ниҳоят қиз пастда, кентда суд биносидан одамлар чиқиб келишганини, улар ҳам юқорига тикила бошлаганларини кўрди. Бундай тушуниб бўлмайдиган ҳаракатлар қиз юрагига ғулғула солди. Қалбида икки туйғу кураши бошланди: бу ерда қолиш қўрқинчли эди унга, лекин бурч масъулияти уни жойидан жилдирмай тутиб турарди. Бир пайт қуруқ шаббаларнинг астагина қадам ташлаётган оёқ остида қирс этганини эшитиб чўчиб тушди: буталар орасидан унга кимдир яқинлашиб

келаётган эди. Луиза оёгини қўлга олиб қочиб қолишга шайланган ҳам эдики, буталар орасидан Наттининг ўзгинаси чиқиб келди. Қария қизнинг қўлини авайлабгина сиқиб, бу қўлчанинг қўрқувдан титраётганини сезганида кулиб қўйди.

— Сени бу ерда учратганим яхши бўлди,— деди у.— Тоғда ёнгин, у ерда тўкилиб-сочилиб ётган шохшабба уюмлари буткул ёниб битмагунича уёққа бориш хавфли. Кунчиқар томондаги ёнбағирда бир мияси йўқ одам, бошимга шунча кўргуликларни солган анави аблаҳнинг ошнаси, кумуш кони излаб юрибди. Мен ўша маъдан қазувчига ўт нимадан чиққанини тушунтириб бердим: тажрибали овчини ўрмонда кечаси қўлга туширмоқчи бўлган калтафаҳм йигитлар ҳаммаёққа ёниб турган шаббаларни сочиб кетишибди, қуриб ётган шохлар бўлса зиғирпоя толасидан баттар лов этиб ёниб кетади-да ўзиям. Мен унга, тоғдан тезда кетиш керак, десам, у ўз билганидан қолмай қазиб ётибди. Агарда у ҳам ёниб кетиб, ўзи танлаган чуқури ўзига лаҳад бўлмаган бўлса, унда самандар хешининг нақ ўзгинаси-да. Ҳа, нима бўлди сенга? Худди яна пумани кўриб қолгандай қўрқиб кетганга ўхшайсан рангингдан. Қани энди ўша махлуқларни учратсам, қундузга қараганда пума овлаб тезроқ пул топса бўлади. Хўш, бадқор отанинг қобилу маъқул қизи кўринмайдами? Наҳотки кекса Наттига берган ваъдасини унутган бўлса?

— Уёқда, ҳа, уёқда, тоғда! — нидо солди Луиза.— У сизни излаб кетди, милтиқдорини бергани...

Мазкур кутилмаган хабарни эшитганда Натти ҳатто бир неча қадам орқага тисарилди.

— Ё раббим, ўзинг афв этгайсан! У Хаёл Тоғида, уёқда бўлса ҳаммаёқ ўт чангалида... Агарда сен ўша меҳрибону ёқимтой қизни суйсанг, агарда сени доимо фалокатдан қутқаришга тайёр содиқ дугонангни омон қолишини истасанг, кентга югур, бонг ур, ёрдамга чақир. Одамлар оловни даф қилишни, у билан олишшини билишади, қутқариб қолишга умид бор ҳали. Тезроқ югура қол, ёлвораман сенга! Бирон лаҳзаям тўхтай кўрма, чоп!

Шу сўзларни айта солиб Кўн Пайпоқ буталар орасига ўзини урди, Луиза унинг ғоятда чидамлию чайир, тоққа чиқишга ўрганиб кетган одамнинггина қўлидан

келадиган тезлик билан юқорига югуриб чиқиб кетаётганини кўрди.

— Ростдан топдимми-я сени! — дея қичқирди кекса овчи қуюқ тутун орасидан Элизабет билан Эдвардс турган майдончага отилиб чиқар экан. — Тезроқ, тезроқ, ҳозир гаплашиб вақт кетказишнинг кезиямас.

— Кўйлагим жудаям юпқа, — деб жавоб қилди Элизабет, — оловга яқинлашишим хавфли.

— Буёғини ўйлаб, олдинчи олиб қўйганман! — деб қичқирди Натти ва қўлидаги буғу терисидан адёлга ўхшатиб тикилган нарсани ёйди шартта; қария қизни бошдан-оёқ ўшанга ўради. — Ана энди олга, йўқса ҳаммамиз жонимиздан жудо бўламиз.

— Могикан-чи, унга нима бўлади? — хитоб қилди Эдвардс. — Кекса жангчини наҳотки бу ерда ўлим панжасида ташлаб кетамиз?

Натти йигит кўрсатган ёққа қаради-ю, нақ оёғи остигинаси ёна бошлаганига қарамасдан қимир этмай ўлтирган ҳиндуни кўрди...

Овчи шитоб-ла чолнинг ёнига бориб, делаварчалаб гап бошлади:

— Тур ўрнингдан, Чингачгук, кетдик бу ердан. Наҳот ўтда куйдиришга қарор берилган мингдай ёниб кетишни хоҳласанг? Мен бўлсам, христиан руҳонийлари сенга унча-мунча таълим беришгандир-ов, деб ўйлагандим. Ё тангрим, милтиқдори бутун оёқларини куйдириб юборибди, курагининг терисиям куйиб ғужанак бўла бошлабди-ку! Юр ортимдан, эшитяпсанми? Кетдик!

— Могикан кетиб нима қилади? — ғамнок оҳангда деди ҳинду. — У ёш бургутдай навқирон чоғларини эслайди, энди бўлса кўзлари хиралашиб қолган. У водийга тикилади, у ўрмонга боқади, лекин бирорта делаварни кўрмайди. Ҳамманинг териси ошпоқ. Олис ўлкалардаги ота-боболар чорлаяпти мени, ёнимизга кел, дейишмоқда. Хотинлар, ёш-навқирон жангчилар, бутун қабилам — ҳаммалари кел деб чорлашмоқда. Улуғ Рух ҳам кел деб чорламоқда. Қўй ахир, могикан жонини топширсин.

— Лекинги сен дўстингни унутиб қўйяпсан-ку!.. — деди Эдвардс тўлқинланиб.

— Йўқ, ўғлим, овора бўлма, ўлишгаки аҳд қилдими, бас, ҳиндуга ҳеч нимани уқтиролмайсан, — деб унинг гапини бўлди Натти ва Оливер адёл парчаларидан

ясаган арқонни олди-ю, ҳайрон колтарни бир эпчиллик-ла ҳамма нарсага бепарқ бўлиб қолган қарахт сардорни ўзининг курагига чандиб боғлаб, гўёки қариб қолгани ва елкасидаги оғир юк писанд эмасдек, ҳозиргина майдончага отилиб чиққан жойга қараб юрди.

Ҳаммалари майдончани кесиб ўтишга муваффақ бўлишар-бўлмас, бир неча дақиқадан бери йиқилай-йиқилай деб турган қуриган дарахтлардан бири қарсиллаб, ҳавога кул тўзонини кўтарганча, худди ҳозиргина улар туришган жойга қулади.

Ушбу воқеа қочоқларни қадамларини тезлатишга мажбур этди; зарурат тазйиқи остида ёшлар Кўн Пайпоқдан ортда қолмай боришарди.

— Юмшоқ ердан юришга ҳаракат қилинглари! — кичқирди Натти улар тўсатдан қоп-қоронғилик қаърига кириб қолганларида: тутун аллақачон бутун атроф-теваракни қоплаб бўлганди.— Оқ тутунни оралаб юришга тиришинглари. Ўғлим, сен кўз-қулоқ бўлиб бор, у адёлга яхшилаб бурканиб юрсин,— бу қиз бир ҳазина, бошқа бунақасини топиш қийин.

Кекса овчининг бу маслаҳатлари адо этилди ва, булоқ суви оқадиган ариқча ёқалаб кетган илонизи сўқмоқ билан ловиллаб ёнаётган дарахтларни оралаб ўтиб, тепадан ёнаётган шох-шаббалар тушиб турганига қарамай тўртталовлари беҳавотир жойга ўтиб олишга муваффақ бўлишди. Нафас олиш ҳаддан зиёд мушкул, кўз эса деярли хизмат этишдан бўйин товлаб турган бир пайтда тутун орасидан йўл топа олиш мазкур ўрмонлар билан қадрдон ошно одамнинггина қўлидан келиши мумкин эди; Наттининг тажрибаси қояларни оралаб ўтиб олишларида кўмак бериб, улар не-не машаққатлар билан қўйироқдаги поғона ёки майдончага тушиб олишди-ю, ўша заҳотиёқ нафас олиш енгиллашди.

Гарчанд Эдвардс билан Элизабетнинг аҳволи-руҳияларини тавсифлаш амримаҳол бўлса-да, қандай ҳолатга тушганларини тасаввур қилиш мумкин. Учовлари орасида энг кўп қувонаётган йўл бошловчининг ўзи эди; могиқанни ҳануз орқалаб олганича турган овчи ёшларга ўғирилди-да:

— Милтиқдори французнинг дўконидан олинганини дарров фаҳмладим: акс ҳолда ҳаммаси бирдан портлаб кетмаган бўларди,— деди ўзига хос тарзда кулиб.— Агарда донатор, йирикроқ бўлганида бирон дақиқа алангаланиб ёниб турарди. Сэр Уильям бошчи-

лигида канадалик қабилалар устига юриш қилган пайтларимизда прокезларда бунақанги яхши милтиқдори йўғийди. Сенга гапириб бергандим-а, ўғлим, қандоқ қилиб...

— Худо ҳаққи, Натти, бунақанги гапларни токи ҳаммамиз бу ердан омон-эсон қутулиб кетгунимизча қўя тур! Энди қаёққа қараб юрамиз?

— Қаёққа қараб деганинг нимаси? Ғор тепасидаги майдончага-да, албатта. У ерда ёнғин сизларгача етиб боролмайди, агарда хоҳласанглар ғорга киришларинг мумкин.

Иигит сесканиб кетди ва ўша замоноқ ташвишга тушиб қолгандай туюлди. Безовталигу хавотир билан атрофга аланглаб олиб:

— Уёқда, ўша қоя бутунлай бехавотирми? Ўт уёққа ҳам етиб бормайдими тагин? — деб сўради шоша-пиша.

— Кўзинг қаёқда ўзи, болакай? — деди Натти ҳозиргина ҳаммалари бошдан кечирганларидай фалокатларга ўрганиб кетган одамга хос бир совуққонлик ила.— Бояги жойларингда яна ўн дақиқача ҳаяллаганларингда кўрардинг, фақат кулларинг қоларди, уёқда эса хоҳлаганча туришларинг мумкин, агарда бирдан қояю тошлар худди дарахтга ўхшаб ёниб кетмаса, ҳеч қанақанги олов етиб боролмайди у ерга.

Ушбу сўзлардан кўнгиллари хотиржам тортиб, ҳаммалари чол айтган жойга қараб юришди. Натти ўша ерда орқалаб олган юкени ерга тушириб, ҳиндуни кифтини қояга суяб ўтқизиб қўйди. Элизабет ерга ўлтирди-ю, юзини қўллари билан беркитди: унинг қалби шу топда турфа хил ҳис-туйғулар ила тўлиб-тошиб турарди.

— Мисс Темпл, бирон нима ичиб, сал қувватга кириб, тетикланиб олишингиз керак, — деди Эдвардс эҳтиром-ла, — йўқса бардош беролмай, мазангиз қочиб қолади.

— Йўқ, ҳеч нима керакмас, ўз ҳолимга қўйинг, — деб жавоб қилди Элизабет, чақнаган кўзларини бирровгина йигитга қадаб. — Ҳозир гапирадиган ҳолим йўқ, жудаям ҳаяжондаман. Қалбим бундай ажойиб нажат учун миннатдорлик туйғуси — яратганга минг қатла шукронаю сизларга миннатдорлик ҳисси билан лиммолим.

Эдвардс қоя четига бориб, қичқирди:

— Бенжамен! Қаердасан, Бенжамен?

Бу чақириққа жавобан, нақ ер қаъридан чиқаётган-дек, ҳирқироқ овоз эшитилди.

— Буёқдаман мен, мистер Оливер, ўрада қаққайиб турибман. Шунақанги иссиқки, худди ошпазнинг шарақлаб қайнаётган дошқозонидадайман. Жонимга тегди ҳаммаси. Агарда Кўн Пайпоқни анави қундуз овига жўнашдан олдин қиладиган ишлари кўп бўлса, унда мен бандаргоҳга қайтиб, токи қонун ўз ҳимоясига олиб, қолган пулимни қайтариб бергунича карантинда тура турганим маъқул.

— Чашмадан сув келтир, — деди Эдвардс, — жиндак мусалласдан қўшгин унга. Ўтинаман сендан, тезроқ қимирла!

— Сизнинг кучсиз мусалласларингни унчалик фарқига боролмайман, мистер Оливер, — дея жавоб қайтарди стюард поғона остидаги ғордан бақирганича. — Ямайка ромининг қолдиги кеча кечаси мени шатакка олиб келаётганида — кечаги таъқиб пайтида сиз мени ташлаб қочгандан кейин, Билли Керби билан видолашув чоғида томоқдан ўтиб кетиб бўлган. Локин қизил мусалласдан озроққина топилади, эҳтимол, камқуввату ожизгина ошқозончага айнан шу яраб қолар. Қайиқ ҳайдашда мистер Керби мазаси йўқ денгизчи-ю, аммо-лекин кундаю тўнкалар орасида ўз араваси йўналишини ўзгартиришда Темзадаги кўмир ташийдиган баржалар оралаб ўтадиган лондонлик даргадан қолишмас экан.

Стюард ана шу дабдабадор сўзларни айтганча, тепага тармашиб кўтарилаверди ва қўлида илтимос қилинган ичимликни кўтарганча, охириги сўзи билан бир пайтда майдончага чиқиб келди; эшикоғасининг кўриниши сўлгин, ғижимлаб ташлангандай, башараси сурункали ичкиликбозликдан кейин яқиндагина ўзига келган одамдай шишиб-салқиб кетганди.

— Элизабет Эдвардснинг қўлидан стакандаги сувни олиб, ишора билан йигитдан ўзини холи қолдиришни илтимос қилди.

Эдвардс унинг истагига итоат этиб, қиздан узоқлашаркан, Наттининг могокан тепасида қандай парвона бўлаётганини кўрди. Йигит билан овчининг нигоҳлари тўқнашганида, Натти ғамгин-аламзада деди:

— Жоннинг куни битибди, ўғлим, кўзларидан кўриб турибман: агарда ҳиндунинг кўзлари бир нуқтага тикилиб, қотиб қолган бўлса, демак, бу жон таслим қилишга қатъий қарор бергани унинг. Бу қайсарлар бир

нарсага жазм этдими, албатта ўз айтганини қилади.

Эдвардс ҳеч нима деб жавоб қайтаришга улгуролмади, чунки ошиққан одим товушлари эшитилди, шунда ҳаммалари қояларга тармашганча ўзлари томон чиқиб келаётган мистер Грантни кўриб ҳайратда қолдилар. Оливер унга ёрдамга отилди, ҳадемай мухтарам руҳоний ҳазратлари эсон-омон бошқалар турган майдончага чиқариб олинди.

— Буёққа қандай келиб қолдингиз? — хитоб қилди Эдвардс. — Наҳотки шундай ёнгин пайтида тоғда одамлар бўлса?

Кашиш қисқачагина-ю, аммо ҳаяжонлантирувчи шукрона ўқиб, халлоқи оламга муножот қилди ва ана шундан сўнгигина жавоб беришга жазм этди:

— Кимдир қизим тоққа қараб кетаётганини кўрибди, бу гапни менга етказишди. Тоғ тепасида аланга кўринганда хавотир олиб йўлдан тепага қараб чиқиб келавердим, йўлда Луизани учратдим. У мисс Темплдан хавотирга тушиб, қўрққанидан ўзини йўқотиб қўйибди. Судьянинг қизини излаб юриб мана шу хавфли жойга келиб қолдим, магар халлоқи олам нажот қўлини чўзиб, Наттининг итларини ёрдамга етказмаганида, мен ўзим ҳам аланга оғушида рихлатга равно бўлишим тайин эди.

— Ҳа, бунақанги ишларда итларга инонса бўлади, — деди Натти. — Башарти бирон жойда ақалли нажот йўли бор бўлса бас, итлар уни албатта излаб топади. Уларга тумшуқ, инсон ақлу онгидай хизмат қилади.

— Мен худди шундай қилдим — итларга эргашиб келавердим, мана, улар мени бу ерга бошлаб келди. Тангрига шукрлар бўлсинким, баримизни тўрт мучамиз тугал соғ-омон қолдик.

— Жудаям унчаликмас, — эътироз билдирди овчи. — Омонликка-ку ҳаммамиз омонмиз-а, лекин тўрт мучамиз соғ қолганига келганда, Жонни бундоқ деб бўлмайди: у жон таслим қиляпти, саноқли дақиқа умри қолди.

— Сен ҳақсан, Натти Бампо! — хитоб этди мистер Грант жон бераётган ҳиндуга яқинлашар экан. — Дорилбақога бағоят бисёр бандаларни кузатган каминадек одам ажалнинг бу кекса жангчининг ёқасига чанг солганини тушунмайдими, ахир. Кучли ҳамда дунёвий майлу ҳаваслар қуршаган чоғларида у таклиф этилган муқаддасу мунаввар христианчилик эътиқодини қабул

этишдин бўйин товламаганини тан олмоқлик қандайин таскину тасалли беради дилга! Маъжусийлар қавмининг зурриёди бўлмиш бу осий банда дарҳақиқат «аланга чангалидан ёниб турган бир чаладек юлқиб олинибди»¹.

— Йўқ, у куйганидан азоб чекаётгани йўқ,— деди Натти, кашишнинг сўзларини яхши тушунмай; кекса овчи жон таслим қилаётган жангчи ёнида ёлғиз турарди.— Жон ҳиндуларга хос ўз гурури билан ўт терисини куйдира бошлаганда жойидан қилт этмай ўлтиравериши мумкин эди-ю — ҳиндулар оғриғу азобдан жирканадилар, уни писанд қилмайдилар, — лекигин, назаримда, одамларнинг бадхоҳу ёвуз ўй-фикрлари қалбига ўт бўлиб туташган, бу нарса уни салкам саксон йилдан бери қийнаб-ўртаб келади. Мана энди бўлса табиат ён беряпти, бу олишув ҳаддан зиёд чўзилиб кетди. Ҳой, Гектор, ёт! Ёт деяпман сенга! Жисмитанимиз темирдан эмас, инсон абадий яшаёлмайди. Жон умрида бутун уруг-аймоги бирин-кетин у дунёга равона бўлганини кўриб келди, у эса, мана, бу оламда якка-ёлғиз қайғу-ғам чекиб юрибди.

— Жон, гапимни эшитяпсанми? — мулойимгина сўради кашиш. — Черков ушмундай қайғули дамларда қироат этишни буюрган дуолардан ўқиб беришимни истайсанми?

Ҳинду заҳил юзини ўгирди унга. Қора кўзлари тик, аммо бепарвою лоқайд боқарди: афтидан, қария ҳеч қайсыларини танимаётган эди. Кейин, яна водий сари юзланиб, делаварчалаб хиргойи қилишга тушди. Паст, ҳирқироқ товуши тобора баландлаб борди, мана, энди сўзларини англаса бўла бошлади:

— Кетяпман мен, Одиллар Ўлкасига кетяпман мен, кетяпман! Рақибларни ўлдирганман мен, ўлдирганман мен ёвларни! Улуғ Руҳ чорляпти ўз ўғлонини. Кетяпман мен, кетяпман! Одиллар Ўлкасига кетяпман мен!

— Нима деб куйляпти у? — деб сўради саховатли кашиш Кўн Пайпоқдан самимий ҳамдардлик ила. — Халоскоримизга ҳамду сано ўқияптими у?

— Йўқ, у ўзига ҳамду сано айтяпти, — деб жавоб берди Натти жон таслим қилаётган дўстидан ғамнок

¹ Пайғамбар Амос китобидан, Инжил, IV, II.

кўзларини олиб қочиб. — Бари тўғри, унинг ҳар битта сўзи тўппа-тўғри экани менга аён.

— Илоё тангрим унинг бундайин худбинона мағрурлигини дилидан қувгай! Итоат ҳамда тавба-тазарру — мана, христианликнинг амри маъруфи, инчунун, магарчи ушбу нарса осий банда дилида қарор топмас эркан, унинг нажот истагиндаги барча умидлари зоедир. Ўз-ўзни мақтамоқлиг-а! Руҳу тан яктан бўлиб туташиб, халлоқи оламга ҳамду сано ўқийдирган дамда-я! Жон, ахир сен христианлик эътиқоду ақидаларини қабул этган, бесону беҳисоб гуноҳқору маъжусийлар орасида мумтоз этилгани сен эдинг-ку, боз устига, имоним комилки — буларнинг бари ақлу идрок билан, эзгу-пок мақсаду ният-ла адо этилганди-ку. Мағрурлик ҳамда шухратпарастлик замирида вужудга келгувчи ўз эзгу ишларингдан беҳуда мамнунлик туйғусидан воз кечарсан балки?

Ҳинду ўзига мазкур саволларни берган кимсага ҳатто қиё боқмади ҳам, у яна бошини кўтариб, оҳиста, аммо аниқ-равшан қилиб деди:

— Ғанимлар могиканни курагини кўрган дейишга ким журъат эта олади? Наҳотки ундан шафқат тилаган бирорта рақиби унинг мурувватидан бебаҳра қолган бўлса? Наҳотки могикан таъқиб этган бирор минг зафар қўшигини куйлаган бўлса? Бирон марта могиканнинг оғзидан лоақал бирорта ёлгон сўз чиққан? Йўқ! Унинг вужудида адолату ҳақиқат яшарди, адолату ҳақиқатдан бўлак ҳеч вақо йўғийди унинг жисмида. Ёшлик кезларида жангчи эди у, мокасини эса рақиб қонидан из қолдирарди ортида. Етук ёшида доно эди у, Кенгаш Гулхани тепасида оғзидан чиққан сўзлари шамолга соврилмасди асло.

— А-ҳа, у ўзининг маъжусиёна адашувларини бас қилиб, хиргойисини йиғиштирди-ку! — хитоб этди кашиш. — Хўш, энди нима деяпти у?

— Эҳ, худованди карим-эй! Ахир, у умри тугаб, куни битаётганини сиз билан биздан кўра кам билмайдди, — деди Натти, — фақат у буни йўқотиш эмас, аксинча, ўзи учун катта ғалаба ҳисоблайди, холос. Жон қариб, бўшашиб, эпсиз бўлиб қолган, ов ҳайвонлари эса ҳозирда сизларнинг айбингиз билан камайиб, бунинг устига ҳуркак бўлиб кетган. Ундан кўра ёшроқ овчилар ҳам тирикчиликларини бир амаллаб юришибди. У ўлганидан сўнг ҳамиша ови бароридан

келадиган, ёвузу адолатсиз кимсаларнинг қадами етмайдиган, ўз қавми-қабиласини қайтатдан учратадиган ўлкага боражагига ишонади. Бу эса қўллари ҳатто сават тўқишга ярамай қолган бир одам учун йўқотиш бўлиб туюлмади асло. Башарти бу йўқотиш бўлса, мен учунгина йўқотиш, холос. Жон бу оламни тарк этгач, менга ҳам ортидан равона бўлишдан ўзга чора қолмайди-ёв.

— Унинг ибрати ва қазоси — мен ҳануз сўзсиз умидвор бўлганимдек, ажойиб тарзда кечмоғи мумкин — сени ҳам, Натти, дорулбақо, охират хусусинда ўйламоқликка даъват этмоғи лозим, — дея гап бошлади мистер Грант. — Илло менинг бурчим — ушбу фоний дунёдан рихлатга йўл тутгувчининг қалби-руҳини енгиллатмоқликдир. Шундай дақиқа етиб келдиким, Жон, халлоқи оламнинг дасти карамини рад этмаганингни англамоқлик дилингга малҳам бўлгусидир. Ўтган кунларингдаги хатою адашмовчиликларингга қайта кўрма, гуноҳларингни яратганнинг даргоҳига элт, шунда тангри сени ўзидан бегона тутмаяжак.

— Гарчи айтаётган гапларингиз айни ҳақиқат, муқаддас китобда ҳам шундай дейилган бўлсаям, Жонга энди ҳеч қанча таъсир кўрсатолмайди, — деди Натти. — Уруш вақтларидан берига у кашишни кўрмаган, ҳиндулар бўлса кўпинча эски эътиқодларига қайтади. Менимча, қарияни тинчгина оёқ узатишига кўйиб бериш керак. Шу топда у бахтиёр, кўзларидан кўриб-билиб турибман буни, делаварлар дарё манбалари атрофидаги ерларини ташлаб, кунботар ёққа қараб кетган пайтларидан буён уни шундай руҳий ҳолатда кўрдим деб бўлмасди. Ҳа, талай замонлар муқаддам бўлганди бу, ўшандан берига икковимиз озмунча қора кунларни кўрмадик.

— Лочинкўз! — чақирди могокан. Унинг вужудидаги сўнгги ҳаёт учқуни чақнагандай туюлди. — Лочинкўз, биродарингнинг сўзига қулоқ бер.

— Қулогим сенда, Жон, — деб инглизчалаб жавоб берди овчи бундай мурожаатдан ҳаяжонланиб ва ҳиндуга яқинроқ борди. — Ҳа, бизлар оғани биродарлар эдик, буни сенинг тилингда ифодалаб бўлмайди ҳатто. Нима демоқчисан, менга, Чингачгук?

— Лочинкўз! Ота-боболарим мени Бахтиёр Ов Ўлкасига чорлашяпти. У ерга элтадиган сўқмоқ бўш экан, могоканнынг кўзлари яна ёшлигидагидек чақнай бошлаяпти. Қараб, тикилиб, оқ юзлиларни кўрмайпман

уёқда. Адолатли ҳамда жасур ҳиндулардан бўлак ҳеч кимни кўрмаяпман. Алвидо, Лочинкўз, сен Ут Ямлар ва Навқирон Бургут билан бирга оқ одамларга аталган жаннатга жўнайсан, мен бўлсам ўз аждодларим ортидан йўл оламан. Могиканнинг камони, томагавки, трубка ва вмпумини ўзи билан бирга қабрга қўйишин. Тунда у жангга отланган жангчи сингари йўлга чиқади, шунинг учун буюмларини излагани вақти бўлмайди уни.

— Нима деяпти у, Натаниэль? — ошкора безовталик ила сўради мистер Грант. — Таборак битиклардан калима келтириб, яратганга тавба-тазарру қилиб, гуноҳлардан форуғ бўлишни илтижо қиляптими ўзи?

— Йўқ, ёлғиз ҳиндулар топинадиган Улуғ Руҳ ва яна ўзининг эзгу ишларидангина умидвор. Иннайкейин, жамики ҳиндулар қатори, қайтатдан ёшараман, абадул абад ов қилиб бахтиёр кун кечираман, деб ўйляпти. Қизил танлиларнинг бари ишонади бунга. Мени бўлса, у дунёда итларим ва милтиғимни (гарчи булардан бир умрга ажралишга тўғри келади деб ўйлаш қари одам учун оғир бўлса-да) қайта кўраман деган ўй ҳеч қачон ҳатто хаёлимга ҳам келган эмас. Шунинг учун ҳам ҳаётнинг этагидан ёши етмишдан ўтиб қолган кекса одамларга нисбатан маҳкамроқ тутиб олганман.

— Хоч туғи соясиндаги бандасининг маъжусиёни ўлим топшига асло изн бермайди яратган! — деб хитоб қилди кашини қизишиб. — Жон!..

Аммо мистер Грант янги табиат ҳамласи садоси қаршисида жим қолишга мажбур бўлди. Ҳозиргина тасвирлаганимиз ҳодисалар содир бўлаётган жараёнда уфқда қора булутлар каттайиб, қуюқлашиб бораверди: ҳаводаги қутқули ҳаракатсизлик об-ҳавонинг ўзгаридан далолат бериб турарди. Тоғ ёнбағирларида ҳануз қутураётган ўт-аланга эндиликда шамол эпкини забтида учиб-юлқинмас, бир текисда, тикка тепага кўтарилаётган эди. Ғоратгар фалокатнинг шу топдаги ҳаракатида ҳатто аллақандай хотиржамлик қарор топгандек эди — гўёки у ҳадемай ўзидан хийла қудратли бир куч ўзининг музаффарона юришини тўхтатажагини пайқаётганга ўхшарди. Тутун булутлари водий узра шитобла баландлаб, тез тарқаб кетаётган эди, мағриб ёқдаги тоғлар тепасида муаллақ турган булутлар қатида кўзни қамаштириб қисқа-қисқа чақин чақа бошлаганди аллақачон. Мана, ниҳоят, ўзининг иланг-биланг шуълаёғдуси ила булутлар сийнасини тилиб ўтиб, бутун уфқ-

ни ёритиб юборган айниқсанги ёрқин чақин кетидан даҳшатли гулдурак янгради — у ерни нақ ўзак-ўзаги-гача ларзага келтирганча, тоғ тизмалари узра сирғалаб-таралиб кетди. Могикан, худди бу даъватга итоат этгандай, хил қаддини кўтарди ва қоқсуяк қўлини мағриб сари чўзди. Тунд чехрасида қувонч жилва қилиб ўтди-ю, аста-аста сўна борди, юзидаги жамики мушагу эт гўёки шу тариқа. тош қотди — бир лаҳза мобайнида лаблари буришиб-қийшайди, қўли оҳиста пастга тушди: жони узилган жангчи шу ҳолатда, қояга суйанганча, бақрайган кўзлари, худди жисмини тарк этиб, янги ошиёнига йўл олган руҳи парвозини кузатиб қолган бўш тана-қобиқдай, олисдаги тоғларга тикилган кўйи қилт этмай ўлтириб қолди.

Мистер Грант ана шуларни жимгина, даҳшат ичра кузатаркан, момагулдуракнинг охириг садолари тингани замоноқ қўлларини илтижога шайлаб қовуштирганча, қатъий оғишмай имону эътиқоддан далолат бергувчи овоз-ла тилга кирди:

— «На қилсанг ўзинг билурсан, ёлғиз ўзинггагина аён проданг, эй тангрим, илло абадул абад барқарорлингга имоним комил, башарти қурт-қумурсқалар жисминимни кемириб битирган чоғда ҳам, у бари бир сени кўриб-пайқаб турғусидир — кўзларим сени кўриб туражак, эй парвардигорим!»

Ушбу қизгин илтижони тугатгач, кашиш шикасталик ила бошини кўксига ҳам қилди: шу топда у ўзини юқоридаги мутаассир сўзлар ифода этган итоатгўйлик ҳамда мўмин-қобиллик тимсолида гавдалантирган бўлди.

Мистер Грант ҳиндунинг жасаидан узоқлашиши билан кекса овчи жони узилган дўстига яқинлашди-да, қимир этмай қолган қўлидан ушлаб, бир муддат юзига тикилиб турди, сўнгра эса чуқур қайғу билан деди:

— Териси қизил туслими ё оқми — энди бари тугади. Эндиликда уни маҳшарда ҳакамларнинг ҳаками, боз устига янги замону янгича тартиб-қоидалар учун ўйлаб чиқарилган эмас, мутлақо бўлакча қонунлар бўйича сўроғу ажрим қилади. Агар яна битта ўлимни кўрсам, ўз итларим билан бирга етимча бўлиб қоламан. Биламан, одам токи яратган ўз ҳузурига чорлагунича кутмоғи лозим, илло мен ҳаёту тирикчиликдан чарчаб, зерика бошладим. Ешлик чоғларимда яшнаган довдараҳтлардан оз қолди, шунингдек, қадимги пайтларда билган-таниган чехраларни камдан-кам учратаман.

Қизиган, қоқ қуруқ қояларга йирик-йирик ёмғир томчилари томчилай бошлади. Момақалдироқ шитоб-ла бостириб, яқинлаб келмоқда эди. Ҳиндунинг жасадини ошиғич горга олиб киришди, итлар эса гингшиб ингиллаганча орқадан эргашди: улар кекса сардорнинг меҳрибон-эркаловчи нигоҳу боқишларини қўмсаётган эди.

Эдвардс оғзи ғўлаю қобиқ-пўстлоқ билан тўсилган горга уни олиб киролмаслиги учун шоша-пиша Элизабетдан узр сўраркан, гор қоронғилигини ва майитнинг ёнида бўлиш нохуш эканини баҳона қилиб, аллақандай гоятда мужмал шарҳу изоҳ берган бўлди ўз кўнглида. Бироқ мисс Темпл пиллапоясимон туртиб чиққан жой тагида шариллаб қуяётган ёмғирдан асровчи мутлақо ишончли паноҳ топди. Жала тинишидан талайгина вақт бурун пастдан Элизабетни чақирган овозлар эшитилди, орадан ҳеч қанча вақт ўтмай одамлар кўринишди: улар йўл-йўлакай милтиллаб ётган чўғларни ўчирганча, эҳтиётлик билан ҳали ўчиб улгурмаган чалаларни оралаб чиқиб келишаётган эди.

Оливер ёмғир бир нафасгагина тинган фурсатдан фойдаланиб Элизабетни сўқмоққа бошлаб чиқди, бироқ қиз билан хайр-хўшлашишдан олдин, эндиликда у гумону тахминлар қилиб боши қотмай қўйган нарса юзасидан қизишиб-ёниб гаплашиб олишга улгурди:

— Энди сиздан сир сақлайдиган жойим йўқ, мисс Темпл. Эртага худди ана шу соатда мен ниқоб-пардани улоқтириб ташлайман. Ўз ожизлигим туфайли мен ўзим ва ўз ишларимни, эҳтимол, ҳаддан зиёд кўп вақт ана шу ниқоб-парда ортига яшириб келдим. Аммо калламда аҳмоқона хаёлий орзу-умид ва майлу истакларим бор эди: ўзи ёш-у, икки ўт, икки қарама-қарши иштиёқу ҳавас ўртаган қайси одам ҳам улардан холи бўла олади? Тангрим ўз паноҳида асрасин сизни! Дадангизнинг овозини эшитяпман, мистер Темпл сўқмоқдан тепага чиқиб келяпти. Мени шу топда қўлга олиб, авахтага тиқишларини истамасдим. Худога минг қатла шукурки, сиз яна хавфу хатардан халос бўлдингиз — ёлғиз шунинг ўзигина юрагимни эзиб-пачақлаб ётган тошдан фориг этади мени.

Ингитча жавобни ҳам кутмай, чангалзорга уриб кетди. Элизабет отасининг овози эшитилиб турганига қарамай, токи Эдвардс тутаётган дарахтлар орасида

кўздан йўқолгунига қадар жавоб қайтармади, йигит
гойиб бўлганидан кейингина садо бериб, йўлга чиқди.
Навбатдаги лаҳзада ғам-ташвишдан ақлу ҳушини
йўқотган отасининг қучоғида кўрди ўзини.

Тез орада арава етиб келди-ю, Элизабет шошилиб
чиқиб олди унга. Излаётган кишилари топилгани ҳақ-
даги хабар чор-атрофга таралди-ю, одамлар жиққа
бўкиб, кир-чир бўлиб, аммо бахтиёрона кайфиятда
кентга қайтдилар, бахтиёрликларининг боиси эса
қизнинг даҳшатли, бевақт ўлимнинг чангалидан қу-
тилиб қолгани эди.

XXXIX б о б

Қиличимиз, майли, яланғоч бўлсин,
Добилғалар уруш хабарин берсин.
Ортимиздан боққан тоғларим, сизга
Қайтамиз ғалаба ёр бўлса бизга!

Б а й р о н.

«Чайльд Гарольд сафари»

Кучли жала деярли тўхтамай, кечгача қуйди,
гарчи кечаси ҳам тоғда етарлича ёнилғи «озуқа» бор
жойларда аланга йилтираб-йилтираб турган бўлса-да,
ўтнинг силжишини узил-кесил тўхтатди. Эртасига
ўрмон талай миль масофагача қоп-қорайиб кўринар
ва тутаб ётарди, унда на бутазорлару на қуриган дов-
дарахт қолганди: ёлғиз қарағай билан хемлокларгина
кўк сари бўй чўзганча гердайиб турар, у ер-бу ердагина
бўйи пастроқ дарахтларда унча-мунча ҳаёт асорати
сезиларди.

Бекорчи оғизу тиллар Элизабетнинг мўъжизавий
қутқариб қолиниши ва могоканининг ўлими ҳақида
ошириб-тошириб миш-миш тарқатишдан чарчамас-
дилар. Жоннинг ёнғинда ҳалок бўлганига ҳамма ишон-
ди, Жотем Ридл ҳақдаги даҳшатли хабарлар кентга
етиб келгач, ушбу нақлу ривоят ишонарли ҳамда ҳа-
қиқатга яқиндек кўринди: Жотемни ўзи кавлаган
ўрадан, деярли бўғилиб қолган, қаттиқ куйган бир хо-
латда топишибди; шўрликнинг тузалишидан умид
йўққа ўхшарди.

Ҳамманинг диққат-эътиборини сўнгги кунлардаги
воқеалар бутунлай банд этган бўлиб, айнан ана шу
таҳликалий серташвиш пайтда ҳибсга олинган қалбаки
пул ясовчилар, Наттининг ибратида илҳомланиб, ён-
гин чиққан куннинг эртасига, тунда қамоқxonанинг ёғоч

деворини тешиб, ими-жимда қочиб қолибдилар. Бу янгилик Жотемнинг қисмати ҳақдаги хабарлар ва тоғ тепасида рўй берган воқеаларнинг бўяб-бежаб, кўпиртириб, бузиб тасвирланган талқини билан қўшилиб, аралаш-қуралаш бўлиб бутун кентга таралганида барча ақалли қайтадан қўлга туширса бўладиган қочқинларга нисбатан чора қўллаш лозимлигини очиқ-ошкора гапира бошлади. Жамоатчилик горни «ёвузлик маскани» бўлиб қолган, деб таъкидлашга тушди, мубҳаму мужмал тахминлар шодасига кумуш қони хусусидаги уйдирма гаплар қўшилгач эса, кент аҳлининг толмас ҳавойи хаёлотидарҳол қалбаки пул яшаш манзараси ва жамиятга зарар ҳамда хавф келтирадиган жамкии шунга ўхшаш нарсаларни тўқиб-бичди.

Токи шундай гулгула, ҳаяжонли фикр-ўйлар ҳукм сураarkan, кимдир ўрмонга Эдвардс билан Кўн Пайпоқ ўт қўйган, бинобарин, ёнгин келтирган барча вайронгарчилик учун ўшалар жавоб бериши керак, деган миш-мишни тарқатди. Мазкур овоза айниқса ўзининг бепарвою беғамлиги туфайли фалокатга сабабчи бўлган ҳақиқий айбдорларнинг кўмагу ёрдамида жуда тез тарқалди. Ҳамма бир ёқадан бош чиқариб, жиноятчиларни қўлга олиб, жазолашни талаб қилишга тушди. Шериф, турган гапки, мазкур даъватни дарҳол инobatта олди ва чошгоҳга бориб қонун талабларини ҳаётга татбиқ этишга жиддиян киришди.

Бир неча азамат йигитни саралаб, фитнакорона бир қиёфада четга олиб ўтди-да, гарчи бу ишларнинг бари бутун кент аҳлининг кўзи олдида рўй бераётган бўлса-да, ҳеч ким ҳеч нимани эшитмайдиган қилиб, уларга муҳим топшириқ берди шериф. Азамат йигитлар, зиммаларига қандай вазифа юкланганини билгач, шу заҳотиёқ тоққа қараб йўлга тушишди. Улардан ҳар қайсининг бетида гўёки, дунёнинг тақдири менинг эпчиллигимга чаптастлигимга боғлиқ, деган ифода акс этиб турарди, шу билан бирга ҳаммалари бетларига, худди махфий давлат ишини адо этаётгандек, сирли тус бергандилар.

Қоқ пешинда «Жасур сувори» ёнида давомли дўмбира тараклагани эшитилиб, Темплтон пиёдалар бўлуғи зобити мундирини кийиб олган капитан Холлистер кузатувида Ричард пайдо бўлди: шериф капитандан қонун олдидаги бурчини муваффақиятли адо этмоғлик учун кўнгиллилар бўлинмасининг маъмурларга мадад

беришини сўраган эди. Биз ҳар иккала ҳурматли жентльменнинг мазкур масала юзасидан ифода этган нутқларини бу ерда келтириш имкониятига эга эмасмиз, бироқ улар «кўк» газетача саҳифаларида сақланиб қолган ва шу кунларда ҳам топса бўлади газетачанинг ўша сонини. Айтишларича, шерифнинг нутқи қатъиян адлиявий шаклу услубга мувофиқлиги, капитан Холлистернинг сўзи эса ҳарбийларга хос аниқлигу қисқалиги ила ажралиб турар экан. Бари олдиндан тайёрлаб қўйилган эди, шу сабабли, токи қизил мундирли дўмбирачи дўмбирасини тарақлатиб чалишни давом эттираркан, қаердандир йигирма беш нафар кўнгилли пайдо бўлди-ю, ҳаммалари жанговар сафга тизилдилар...

Мистер Помпа Темплтон гарнизони қўшинига нисбатан шубҳа билан қарашини, унга қаердаки кўзи тушиб қолди дегунча, албатта намойиш этарди, яна шуниси ҳам борки, бундай пайтларда эшикоғаси доим ношуд зурриёдларини мақтаётган аждодларимиз юрти намояндалари сингари мурувватомуз, айни чоқда ўта такаббуруна оҳангда гапирарди.

— Хўп, майли, балки буларни қуролни қандай ўқлашу отишга унча-мунча ақли етар, лекинга кемани бошқариш масаласига келганда-чи? Э, «Боадицея»нинг соқчи бўлинмасидагиларни ўзиёқ навбатчилиги муддатининг ярмига бормасданоқ буларнинг барини қуршаб, асир тушириб олган бўларди.

Ушбу даъвони рад эта оладиган одам бўлмаганлиги боисидан «Боадицея» денгизчилари Темплтонда дарҳол ўзларига тегишли ҳурмат-эҳтиром, улушини олишга муваффақ бўлгандилар.

Бу борада шубҳа-гумонга борувчи яна бир кимса мосье Лекуа бўлиб, қулай фурсат келди дегунича масхара қилиб, шерифнинг қулогига бундан ажойиб жанговар бўлукни кўрмаганини ва мазкур бўлукнинг, «Хушфьеъл Людовик»нинг мушкетёрларини айтмаса, ҳеч қандай қўшиндан кам жойи йўқлигини шипшишини қўймасди.

Аmmo бу гал миссис Холлистер, афтидан, ниҳоят олдинда чинакам ҳарбий ҳаракатлар кутаётганини фаҳмлаб, мазкур ҳодисага тайёргарлик кўриш ишларини бошлаб юборганди, кейин, унинг ҳамишагидек нолиб жавраганини ҳеч ким эшитмади ҳам; Бенжамен, ўз-ўзидан аёнким, умуман йўқ эди бу ерда, мосье Лекуани эса

ҳозир ҳаддан зиёд бахтиёрлигидан ўз биродарларига таъна-дашном айтиш ҳаёлида ҳам йўғийди, шундай қилиб, Темплтон бўлуги ўзига ишонч ҳосил қилиш учун айниқса маънавий мададга муҳтож бўлган ўша унутилмайдиган кунда танқиду нохуш қиёслашлардан қутулиб қолди. Мармадьюкка келганда эса, айтишларича, гўёки у тагин мистер Вандерскол билан эшикни ичкаридан қулфлаб олиб, ишга тушиб кетганмиш; хулласи калом, қўшиннинг ҳаракатга тушишига ҳеч қандай тўғаноқ йўқ эди.

Соат роппа-расо иккида ҳаммалари бир кишидай, тажрибакор жангчи-капитан Холлистер турган ўнг қанотдан бошлаб қуроолларини елкаларига ташладилар, бу ҳаракатни то чап қанотгача бутун саф такрорлади. Жамки пилтамилтиқлар зарурий ҳолатга келгач, капитан:

— Чап кифтдан олға қараб марш! — деб буйруқ берди.

Ҳарбий соҳада янги бўлган йигитлар ҳаялламай рақиблар билан тўқнашувга жўнашлари лозим бўлганлиги сабабли буйруқ одатдаги аниқлик-ла бажарилди деб бўлмасди, лекин оркестр руҳлантирувчи «Янки Дудл» куйини бошлаб юбориб, Ричард ва мистер Дулитл кўча бўйлаб энг олдинда дадил йўлга тушгач, капитан Холлистер бўлугини улар ортидан мардона қиёфада бошлаб кетди: тажрибали аскар бошини тик тутганча борарди; бошининг учгинасига уч бурчак бежирим қалпоғи қўндирилган, ўзининг баҳайбат отлиқ аскарлар қиличини ўнг қўлида ушлаб олган, узундан-узун пўлат қини эса, товонларига урилиб ҳаттоки ўз жарангги билан жанговарлигини намойиш этганча, орқасида лапанглаб кетяпти. Олтита бўлинманинг барини бир маромда одим ташлашига эришиш озмунча машаққат чекишни талаб этмади денг, бироқ улар кўприк ёнига етиб келган пайтда бўлук тамоман тартибга тушиб олгандай кўринарди, мана у тоғ чўққисини кўзлаганча тепага кўтарила бошлади. Жанговар кучлар тартибини шериф билан магистратнинг бараварига нафаслари қисаётганидан шикоят қилишларигина пича ўзгартирди, холос, бу ҳол ҳар иккала жентльменни аста-секин бўлукни энг охирига тушириб қўйган эди. Бу ерда кўнгиллиларнинг олға силжиш жараёнининг жамки тафсилотларини бирма-бир санаб ўлтириш жоиз эмасдир-ов. Бироқ шуни айтиб ўтмоқлик керак-

ким, қўмондонлик олдинга ҳировул бўлинма жўнатиш ҳақида фармойиш берди ва улар қайтиб келиб, душман тахмин қилинганидек нафақат чекинмабдигина эмас, балки, афтидан ҳозирланаётган ҳамладан хабар топиб, ўзи жойлашган маррани мустаҳкамлаб, охирги томчи қони қолгунига қадар мудофаада туришга тайёргарлик кўраётгани ҳақда ҳам ахборот берди. Табиғики, бу маълумот қўмондонлик режасигагина эмас, шунингдек жангчиларнинг турқларига ҳам таъсир кўрсатди: азамат йигитлар пича безовтаю ташвишли қиёфада бир-бировлари билан кўз уриштириб олишди, Хайрем билан Ричард эса четга чиқиб, маслаҳатлаша бошладди.

Шу ерда бўлукка Билли Керби келиб қўшилди, болтасини қўлтиқлаганча, капитан Холлистер тоққа кўтарилишда ўз лашкаридан қанча масофа олдинда келган бўлса, у ҳам худди ўшанча оралиқ билан хўкиз-араваси олдида одимлаётган эди. Олдинда бораётган қуролланган бўлукка кўзи тушганида Билли оз тааж-жубланмади, аммо шериф бундай қудратли мададдан фойдаланиб қолишга ошиқди ва дарҳол ёрдам беришни талаб қилди ўрмонкесардан. Билли мистер Жонсга ниҳоятда ҳурмати зўрлигидан буйруғидан бўйин товлай олмади, пировард-оқибатда, маъмурлар энг сўнгги чорани қўллашга ўтишидан олдин душман кўрғонига таслим бўлиш ҳақидаги буйруқни айнан Уильям Керби олиб боради деган қарорга келдилар.

Бўлук эндиликда иккига бўлинди: унинг бир қисмини капитан ғорга сўл томондан яқинлашиш мақсадида Хаёл Тоғи томонга бошлаб кетди, қолганлар эса унинг ёрдамчиси раҳнамолигида ўнг тарафдан яқинлаша бошладилар. Мистер Жонс билан ҳаким Тодд — зотан жарроҳ ҳам шу ерда эди — ҳадемай душман қалъаси устидаги майдончада, рақиб кўзидан пана жойда пайдо бўлишди. Хайрем бунчалик яқинлаб боришни хавфли деб билди ва шунинг учун Билли Керби билан бирга ёнбағирлик бўйлаб илгарилаб, қалъадан хийла берида тўхтаб, ўзини дарахтлар панасига урди. Шоввоз жангчилардан аксарияти кўз билан чамалашда боғоят моҳир эканлигини намойиш этди — ҳар бирлари шундоқ жойлашишдики, ўзлари билан қамалдагилар оралиғида албатта қандайдир бир нарса бор эди, ҳужумкорлар тарафидан фақат икки кишигина душманга кўриниб турарди, холос: ғорнинг бир четидан —

капитан Холлистер, иккинчисидан эса — ўрмонкесар Керби. Кекса жангчи мардонавор тарзда қалъага юзланганча, қиличини шай тутиб, рақибларига яккаю ягона кўзини қадаган кўйи қилт этмай турар, Билли шу топда мутлақо хотиржам ва эмин-эркин тутарди ўзини: дароз ўрмонкесар қўлларини кўксига чалиштириб, болтасини қўлтиқлаб олганди — ўз ҳўкизларига ўхшаб тик турган жойида дам олишни биларди у.

Ҳозирча рақиб томонлар бирон огиз сўз қотишганларича йўқ бир-бировлари билан. Қамалдагилар ғорга кираверишда ёнган дарахт таналарию шох-шаббаларни уйиб, ярим доира шаклида кўтарма-дамба барпо этгандилар. Ушбу ҳарбий истеҳкомни бекорчи иншоот деб бўлмасди асло, зотан унинг ҳар томони тиккасига кесиб тушган ва тойгончиқ бўлиб, олд тарафдан яқинлашиш ғоятда мушкул эди, бунинг устига бир қанотидан истеҳкомни Бенжамен, иккинчи қанотидан Натти ҳимоя қиларди. Топшириқ олган Керби хотиржамгина, худди дов-дарахтдан тозаланиши лозим бўлган навбатдаги майдончага кетаётгандек, совуққонлик ила йўл танлаганча тоғ бағридан юқорилаб бораверди. Истеҳкомга юз одимча масофа қолганида шох-шаббалар уюми ортидан Кўн Пайпоқнинг машҳур қуролининг мили чиқиб келди-ю, овчининг овози баралла янгради:

— Яқинлаша кўрма, Билли Керби, яқинлашма деяпман! Сенга ёмонлик қилишни истамайман-у, лекигин, агарда бирорталаринг яна бирор қадам берироққа келадиган бўлсанглар қон тўкилади, бу кўргуликдан қочиб қутулиб бўлмайди у чоғда. Бунга журъат этгани тангрининг ўзи кечирсин-у, илло шундоқ бўлади.

— Э, чол, ҳадеб валдирайвермай, олдин гапимга қулоқ сол яхшиси,— деди ўрмонкесар сулҳпарварона оҳангда.— Менга бу ишларингни дахли йўқ, мен ҳаммаси яхшилиқча, тинчлик билан тугашини хоҳлайман, холос. Қайсиларинг қайсиларингни енгасизлар, тупураман бунга, лекин ҳув анави ёш қорақайин орқасида сквайр Дулитл бекиниб турибди, ана ўша мендан буёққа келиб, сенга маъмурларга таслим бўлишни айтишни илтимос қилди, бор гап шу.

— Ҳа-а, ўша аблаҳни кўряпман, ана унинг камзули! — деб бақирди Натти ғазаб-ла.— Қани, лоақал битта бармоғини чиқариб кўрсин-чи,— ўқим ўша заҳоти

қадалади унга, ўзимни бир кўрсатиб қўяй унга. Кет, Билли, яхшиликча илтимос қиламан сендан. Ўзинг биласан қандай мўлжалга олишимни, сенга ёмонликни раво кўрмайман-ку, ахир.

— Жуда катта кетивординг-да, Натти, — деди ўрмонкесар ўзини яқиндаги қарағай панасига оларкан. — Танасининг йўғонлиги уч фут келади дарахт орқасида турган жойингда қулатиш ҳам қўлимдан келади демоқчи эмасмисан тагин? Мен бўлсам мана шу дарахтни ўн дақиқа ичида, ҳатто ундан ҳам тезроқ қулатиб юборарман устингга. Шундоқ экан, мундоқ хушмуомалароқ бўлгинда жиндак, менга келганда эса, ҳаммасини қонуний адо этипман.

Наттининг чеҳрасида самимияту ростгўйлик ифодаси барқ уриб турарди, гарчи қариянинг ҳазил қилмаётгани кўришиб турган бўлса-да, унинг ишни қон тўкиладиган даражага етказиш истаги йўқлигига шубҳа қолмади. Ўрмонкесарнинг гапига Натти қичқириб шундай деб жавоб қайтарди:

— Биламан, Билли Керби, хоҳлаган дарахтни қулатиш сен учун ҳеч гапмас-у, лекигин, мабодо дарахт танаси ортидан қўлинг ёки ақалли бармоғинг кўришиб қолгудек бўлса борми, унда тизиллаб оқа бошлаган қонингни тўхтатиб олишингга, эҳтимолки, суягингни ўрнига солишингга тўғри келади. Агарда ниятинг фақат горга кириш бўлса, кунботарга икки соат қолгунича кутатур, ана ундан кейин киравер, бош устига. Лекигин ҳозир йўлатмайман сени. У ерда шундоқ ҳам битта мурда ётибди муздак тошда, кейин, томири аранг лициллаб турган яна бошқа биров бор. Башарти зўрлик билан кирмоқчи бўлсанг, нафақат гор ичида, балки ёнидаям ўликлар чўзилиб ётиши мумкин.

Ўрмонкесар тап тортмай ўз панагоҳидан чиқиб, қичқирди:

— Ана бу ҳалол гап бўлди, нимаки ҳалол айтилса — у адолатли бўлади. Натти, кунботарга икки соат қолгунича кутинглар, деяпти, ўйлайманки, бунга эътироз билдирадиган жойи йўқ. Бирон айб қилган одам, мабодо уни нуқул қисти-бастига олинавермаса, ҳамиша ўзи таслим бўлади. Сизлар бўлсанглар қисти-бастига олиб, устига ёпирилиб келяпсизлар, унинг эса қашшанг ҳўкиздай қайсарлиги тута бошлади, ахир қашшанг ҳўкизни қанча кўп савасанг, ўшанча кўп шатта отиб, тепинади-ку.

Биллининг гапийам, гапининг эмин-эркин оҳангиям на фурсатнинг жиддий кескинлигига, на тезроқ горга кириб, унинг сир-синоатидан воқиф бўлиш истагида ёнаётган мистер Жонснинг кайфиятига мос тушарди, худди ана шу сабабдан у Натти билан Билли ўртасидаги дўстона суҳбатни бўлиб қўйди.

— Натаниэль Бампо, қонун номи билан таслим бўлишни буюраман сизга! — деб қичқирди шериф. — Сизларга эса, жентльменлар, ўз хизмат бурчимни адо этишда менга ёрдам кўрсатишни буюраман. Бенжамен Пенгиллен, сиз қўлга олиндингиз! Сизга қамоқхонага жўнашни буюраман.

— Орқангиздан жон деб борган бўлардим, сквайр Дик, — дея гап бошлади Бенжамен, шу топгача хотиржамгина тутаётган трубкасини оғзидан оларқан, — сизнинг кетингиздан ҳамма елканларимни ишга солиб дунёнинг нариги чеккасига елиб боришга ҳам тайёр эдим-а, аммо ўша дунёнинг чеккасини ўзи йўқ-да, нега деганингизда ер юмалоқ. Мана, мистер Холлистер бутун умрини қуруқликда ўтказган-у, лекин билмаслиги мумкин, ҳалиги, ернинг...

— Таслим бўлинг! — дея қичқирди капитан момагулдиракдай овоз билан, буни эшитганда ҳамма бир сапчиб тушди, унинг қўл остидаги лашкарлари ҳатто бир неча қадам орқага тисарилди. — Таслим бўлинг, Бенжамен Пенгиллен, акс ҳолда шафқат кутманг!

— Ўргилдим ўша сизнинг шафқатингиздан, — дея жавоб қайтарди Бенжамен ўзи ўлтирган дарахт танасидан тураркан, кейин кўзини қисинқираб қочоқлар олдиндан, тунда тоққа судраб олиб чиқиб қўйган, ҳозирда кўтарма-ғовнинг ичкари томонида ҳимоя воситаси вазифасини ўтаётган замбаракчанинг оғзидан ичига мўралаб қўйди. — Менга қаранг, мистер, ёки, хаҳ, нимайди-я — капитан, сизнинг ҳақиқий жангда бирор марта порох ҳидини искаб, бирор марта қилич селпиганингизга унчалик ишонмасам ҳам, гўё мачта учига денгизчига бақираётгандек, нимага бунақанги бўкирасиз? Иннайкейин, худо билади, анави рўйхат-хатчангизда каминанинг исми шарифи тўппа-тўғри қайд этилган деб ўйласангиз керак-да, а? Билиб қўйинг, инглиз денгизчиси бисотида эҳтиёт исми шарифи бўлмаса, ҳар эҳтимолга қарши денгиз сафатига чиқмайди ҳеч

қачон, тушундиларми буни? Менинг исмимни Пенгиллен деб ўйлаяптилар чоғи? Йўқ, мен дунёга келган мулкнинг эгасини шундай деб атардилар. У аслзодалар насабидан эди, Бенжамен Стабснинг аждод-авлодларидан бирортасини унинг босган изигаям арзийди деб бўлмайти.

— Қўлга олиш рухсатномасини менга беринг, унга «шунингдек, у...» деб қўшиб қўяй?! — деб бўкирди Хайрем бари бир ўз панагоҳидан чиқмай.

— Ўша рухсатномангизга «эш-шак» деб қўшиб қўйинг, бу ўзингизни номингиз бўлади, мистер Дулитл! — деб қичқирди Бенжамен, замбаракча нишонидан кўз узмай.

— Таслим бўл! Ўйлашингга бир дақиқа фурсат бераман! — деб қичқирди шериф.— Эҳ, Бенжамен, Бенжамен, сендан кутмагандим бундай нонкўрликни!

— Гапимга қулоқ беринг, мистер Жонс,— дея гап бошлади шерифнинг дўстига таъсири кучли эканини билган ва бундан хавфсираган Натти.— Қиз менга келтирган милтиқдори портлаб кетди, бу рост, лекигин ҳозир сизлар турган қояни кўкка соворишга етадиган миқдорда топилади у ғорда. Агарда бизни тинч қўймайдиган бўлсангиз, тепангиздаги соябон томни чангини тўзитиб, портлатишимга тўғри келади.

— Мен, шериф сифатида, қочоқ жиноятчилар билан бундан-буёнги музокара олиб боришни ўз шаънимга номуносиб ҳаракат деб ҳисоблайман! — деди шериф ўз ошнасига.

Худди шу аснода ҳар иккаллари шунақанги шошилишч жойларидан чекиндиларки, капитан Холлистер буни ҳамлага ишора деб тушунди.

— Найзалар ҳамлага шайланилсин! Олға! — томоғи йиртилгудек бақирди кекса жангчи.

Қамалдагилар шу буйруқни кутаётган бўлишларига қарамай, ҳар қалай пича гафлатда қолдилар, капитан Холлистер эса: «Дадилроқ бўлинг, йигитлар! Агарда ўжарлик қилиб туриб олсалар, аяб ўтирманглар уларни!» — деб бақирганича истехкомга яқинлаб келишга муваффақ бўлди. Шу билан бирга у қиличини шундай силкидиким, мабодо замбаракча оғзи вақтида иш бериб қолмаганида, стюардни муқаррар икки нимта қилиб чоғиб ташлаши аниқ эди. Капитан қиличини селпиганда замбаракча оғзини тепага кўтариб юборган, худди ана шу танг лаҳзада

Бенжамен тутаб турган трубкасни тўп пилтасига яқинлатаётган эди — оқибатда замбаракча оғзидан деярли тип-тиккасига эллик милтиқ ўқи чамасида сочма ўқ учиб чиқди. Илм-фаннинг тасдиқлашича, кўрғошин ҳавода муаллақ учиб юролмайди, шунинг учун ҳам ана шу маъдандан икки фунти ҳавода тухум шаклида айлана ясаб, дарахтларнинг шох-бутоқларини қасира-қусур саваб, чувиллаганча капитаннинг орқа томонида жойлашган бўлукнинг қоқ миясига ёғилди. Кўнгилилар кўшини жангчиларининг ҳужуми муваффақиятли чиқиши кўп жиҳатдан уларни аввал-бошданок қандай йўлга солиб юборишга боғлиқ. Айни кезде эса ҳаракат орқага, тескарисига кетди, замбаракча отилганидан бирон дақиқа ўтгач, чап қанотдаги ҳужумнинг бутун оғирлиги чапдаст жангчи Холлистернинг ёлғизгина қўли зиммасига тушди. Бенжамен ўз замбарагининг акс таъсир кучининг кескин зарбидан қаттиқ лат еб, ҳеч нимани сезмай-пайқамай, ерда чалқанча ётарди. Капитан Холлистер ушбу ҳолатдан фойдаланиб гор олдидаги истехкомга тармашиб чиқиб, ўша ердан марра эгаллаб олди. Душман қароргоҳига қадами етгани ҳамоноқ у истехком четига ташланди-ю, қиличини боши узра силкиганча:

— Ғалаба! Ортимдан, довюрак аскарларим, қалъа-истехком қўлимизда! — деб қичқирди.

Бу гапларнинг бари ҳарбийчасига янгради ва қўмондон кўшини олдида ўзини қандай тутиши лозимлигининг ажойиб намунаси эди-ю, аммо жанговарона ушбу нидо, афсуски, муваффақиятнинг юзини тескари буришига сабабчи бўлди. Ўрмонкесар ва қаршисидаги рақибларни сергаклик билан муттасил кузатаётган Натти капитан Холлистернинг овозини эшитиб шартта бурилиб қараркан, ўртоғи ерда қимир этмай ётганини, ўз истехкомларида эса капитан турганини, унинг музаффарона ҳайқираётганини кўриб ҳайрон қолди. Мили узун милтиқнинг оғзи ўша ондаёқ капитан томонга бурилди. Шундай дақиқа келгандики, кекса аскарнинг ҳаёти таҳлика остида қолди, бироқ нишон Наттининг милтиғи учун ҳаддан зиёд катталиқ қилар, оралиқ масофа эса ниҳоятда қисқа эди. Кўн Пайпоқ тепкини босиш ўрнига қуролини рақибининг қуйруғига тўғриладию капитанга шундоқ зарба бердики, у истехкомдан буёққа чиқиб келганига қараганда чандон бора шиддатлироқ тезликда учиб кетди. Капитан

Холлистер нақ ғорнинг олдигинасига бориб тушди-ю, оёги ерга теккани заҳотиёқ, назарида, ер ўпирилиб кетаётгандай туюлди, зотан бу жой шунчалик қия ва сирпанчиқ эди. Бу ишларни бари шунчалик тез ва бехосдан содир бўлганидан кекса аскар ҳатто ҳеч нимани тушуниб-фаҳмлаёлмай қолди. У қуйига учиб тушаётган пайтда хаёлида отда, душман галалари орасини ёриб ўтаётгандай туюлди. Йўлда кўндаланг бўлаётган ҳар бир дарахтга уриларкан, пиёдалар ҳамла қиляпти менга, деб тасаввур қиларди. Ахийри, ярим ёнган дарахт танасига урилиб, йўл ўртасига шалоп этиб тушди, бунинг устига десангиз, ўз рафиқасининг оёқлари остига тушиб, ҳайратда лол қолди. Миссис Холлистер кам деганда йигирма чоғли томошатаалаб болакайлар кузатувида йўлдан тоққа чиқиб келаётган эди: бир қўлида таёқ, бусиз ҳеч қачон уйдан чиқмасди, иккинчисида эса бўш қопни кўтариб келарди. Муҳтарам эрининг мазкур жасоратини кўрганда у тутақиб кетди — ғазаби нафақат диний эътиқодидангина, шунингдек, муҳтарама хонимнинг файласуфона табиатидан ҳам устун келди.

— Бу қанақаси бўлди, сержант! Ия, чекиниб, қочиб қоляпсанми дейман-а? — бобиллади у.— Эримни душмандан қочганини кўриб, шармандаи шармисор бўлганимдан ўлганим яхши, қандоқ иснод бу, яна тагин қандоқ душмандан қочиб юрибди-я! Мен бўлсам йўлакай манави болаларга Нью-Йорк қамалини, сенинг қандай яраланганингни гапириб келяпман-а. Бу етмагандай, сенинг бугун қанақанги қахрамонлик кўрсатишингням. Шу гаплардан кейин кўзларим нимани кўряпти дегин-а? Биринчи ўқ овозини эшитибоқ қочиб қолибсан! Манави қопни-ку энди ташлаб юборса ҳам бўлади: мабодо ўлжа тушганидаям, сенга ўхшаган абжир жангчига эмас, бошқаларга тегади. Уёқда, горда олтин-кумуш тикилиб ётибди дейишяпти. Бунақанги дунёвий майда-чуйда ниятларим учун худонинг ўзи кечирсин-у, лекин муқаддас битиклардаям ҳарбий ўлжа адолат юзасидан голибга тегади деб ёзилган.

— Ким чекиняпти? — деб хитоб қилди кекса аскар таажжубда.— Отим қани? Остимда туриб ҳалок бўлибди, мен бўлсам...

— Нима бало, эс-песингни еб қўйдингми дейман! — гапни бўлди хотини.— Отни қай гўрдан олардинг —

ўзинг кимсан? Бор-йўғи аллақандай қаланғи-қасан-ғилар тўдасининг бир пақирга қиммат капитани. Ҳозир ҳақиқий капитан бўлганида борми, сени қоранг ҳам кўринмасди бу ерда!

Ҳурматли жуфти ҳалоллар содир бўлаётган ҳодиса-воқеаларни шу тахлит мунозараю муҳокама қилишаётган дамда уларнинг тепаларида жанг ҳазилакам авжга минмаган эди. Кўн Пайпоқ душманнинг Бенжамен айтганидек «катта тезликда келаётганини» кўриб, бутун диққатини қамал қилувчиларнинг ўнг қанотига қаратди. Қулай фурсатини топиб туриб истехкомга чиқиб олиш ва унинг ҳимоячилари руҳини капитан Холлистер ортидан жўнатиш паҳлавон Керби учун ҳеч гап эмасди, аммо ўрмонкесар ушбу дамда мутлақо рақибона кайфиятда эмасди чамаси, зеро у шунақанги айюҳаннос солдики, овозини чекинаётган чап қанотдагиларнинг бари эшитди:

— Ур-ре! Баракалла, капитан! Роса қойил бўлди-ку! Қаранглар-а, буталарни қандоқ суробини тўғрилаб қўйяпти! Э унга ёш дарахту ниҳоллар ҳам ҳеч гапмас — бир четдан шартиллатиб кесиб кетяпти.

Оқкўнгил йигит пастга учиб тушаётган кекса аскарга, ўзини тутишга кучи етмай шалоп этиб ерга қулагунича, ана шундай ҳайқириқлар билан далда бериб турди-да, завқ-шавқи жўшиб товони-ла нақ дўмбира чалгандай ерни депсиганича, хандон уриб кулиб юборди.

Бу ҳангомалар мобайнида Натти милтиғини истехком тепасига қарата шай тутиб, тахликали ҳолатда, рақибларнинг ҳар бир ҳаракатини сергаклик ила кузатиб турди. Керби кўтарган шовқин ҳаддан зиёд синчков Хайремни васвасага солди-ю, у жанговар вазияту ҳолат билан танишмоқлик ниятида эҳтиётсизлик қилиб ўзи яшириниб турган панагоҳидан мўралаб қолди. Тўғри, бу ҳаракат ниҳоятда эҳтиёткорлик билан адо этилганди-ю, бироқ ундан кўра тузукроқ қўмондонларга ҳам хос бир тарзда мистер Дулитл жанг майдонига қараган олд томонини пухталиқ билан ниқоблаб, орқа тарафни душман ўқиға рўпара қилган эди. Хайрем Дулитл ўз жисмоний бичим-тузилиши билан табиат уларни яратаётганида тугаллигу мутаносибликка риоя этмаган одамлар тоифасига кирар эди. Унинг жамики тана аъзолари ё тўппа-тўғрию теп-текис, ёки ўмбоқ-дўмбоғу бесўнақай эди. Унга машиначи аёл кийим тикиб берарди, ўша аёл, худди

аскарий пудратчи сингари, табиатда учрайдиган жами инсон намуналарини мужассамлаштирадиган мажмуага амал қилиб иш кўрарди. Шу сабабдан ҳам мистер Дулитл хиёл одинга эгилиб мўралаганида дарахтнинг иккинчи томонида камзулнинг қат-қат ҳурпайма этаги дўмпайиб кўзга ташланди-ю, Натти ўша заҳотиёқ мўлжалга олди уни. Тажрибаси камроқ одам бўлганида айнан ўша қат-қат бурмаларни мўлжалларди, бироқ Кўн Пайпоқ мистер Дулитлни ҳам, унга кийим тикиб берадиган машиначини ҳам жуда яхши биларди, шу туфайли ушбу манзарани нафасини ичга ютганча бошдан-оёқ кузатиб турган Керби милтиқ затвори шарақ этгани ондаёқ қорақайиннинг бир парчагина пўстлоғи кўчиб отилиб кетгани ва қат-қат бурмалардан хиёл баландроқда камзулнинг бари ҳилп этганини кўрди. Ҳеч қачон ҳеч қандай қуролю замбарак Наттининг «чақириғи»га жавобан Хайрем дарахт ортидан отилиб чиққанчалик тез ўт ололмасди-ёв.

У беқиёс эҳтиёткорлик-ла икки-уч қадам босди, кейин бир қўли билан жароҳатланган жойини ушлаб, иккинчисини эса олға чўзганича, нақ Наттини гажиб ташлашга тайёр бир қиёфада, олдинга юраркан, овози борича дағдаға қилди:

— Бу гал сен олдинги сафаргидай осонгина қутулиб бўпсан, иблиснинг домига тушгур! Сениям таъзирингни бериб қўядиганларни топаман, олий судгача бораман!

Сквайр Дулитлдай ҳамиша оғир-вазмин одамнинг оғзидан чиқаётган бундайин кескин иборалар, унинг Наттининг қуролига қараб тап тормай бостириб келиши (ҳозирда ўқлоғлиқ эмаслигини фаҳмлаганидан шундай қилаётган эди чоғи) бўлукнинг кейинида турган қўшиннинг жанговар руҳини кўтариб юборди — жангчилар айюҳаннос солганча ҳаммалари тепага қарата бир йўла ялпи ўқ уздилар, уларнинг ўқлари ҳам замбаракчанинг сочма ўқи учган ёққа қарата йўлланди. Улар ўзлари кўтарган шовқиндан ўзлари қизишиб, эндиликда чинакамига жанговарона шижоату шашт-ла олға ташландилар, шунда Билли Керби ҳазилнинг кети зилга айланиб, чегарадан чиқиб кетди-ку, деб ўйлаб, истехкомга чиқишга уринган пайтида кўққисдан нариги томонида судья Темпл пайдо бўлиб қолди.

— Мен тинчлик ва тартиб сақлашни талаб қиламан! — ҳитоб этди у. — Нималарни кўряпман асти? Бу ерда қон тўкиб, оз бўлмаса бир-бировларини ўлдиришгача бориб етишибди-ку! Наҳотки маъмурлар одил судловни амалга оширишда, гўёки мамлакатда уруш ва ихтилофлар ҳукм сураётгандек, ҳар қанақанги қаланги-қасангилар ёрдамига таяниши заруру шарт бўлса!

— Булар қуролланган кўнгиллилар-ку! — деб қичқирди шериф олисроқдаги қоядан туриб. — Булар...

— Қуролли қароқчилар деганингда тўғрироқ бўларди. Бу машмашани бас қилишни талаб этаман!

— Тўхтанглар! Қон тўкишнинг кераги йўқ! — Хаёл Тоғи чўққисидан эшитилди бу овоз. — Арши аъло ҳаққи лаънатлайман унда, отманглар! Ҳаммаси тинч ҳал этилади, бемалол пастга тушаверинглар энди!

Ҳамма ҳайратдан жой-жойида тош қотди. Бу орада милтигини қайтатдан ўқлаб улгурган Натти хотиржамгина қулаган дарахт танасига чўкиб, бошини қўлларига қўйди; «енгил пиёда аскарлар қўшини» ҳарбий ҳаракатларни тўхтатиб, жиддий бир маҳталликда тек туриб қолди. Бирон лаҳза ўтмаёқ тоғ тепасидан Эдвардс, унинг кетидан ёшига нисбатан ёқа ушларли даражада чаққонлик ила майор Гартман чопганча тушиб келишди. Зум ўтмай улар майдончагача югургилаб келиб, у ердан ғор ёнига тушишди-ю, икковлари ичкарига кириб ғойиб бўлишди. Ҳамма улар кетидан таажжуб-ла тикилганча, жимгина турди.

XL б о б

Антонио: Лоя қолмадим мен!

Бассанио: Табиб сен эдингми — мен танимадимми?

Ш е к с и р.

«Венециялик савдогар»

Иигит билан майор яна пайдо бўлгунича ўтган беш ёки олти дақиқа орасида судья Темпл ва шериф кўнгиллиларнинг кўпчилиги билан бирга майдончага чиқиб келдилар, шунда довурак жангчилар бир-бировларига ишнинг қандай оқибат-ла тугаши ҳақидаги тахмину чамаларини баён қилиб, ҳозиргина бўлиб ўтган тўқнашувда ўзлари кўрсатган жасоратла-

рини оғиз кўпиртириб мақташга тушдилар. Аммо баногоҳ ҳаммалари жим бўлиб қолдилар: гордан Оливер билан майор Гартман чиқиб келишаётган эди, Улар ошланмаган буғу териси тўшалган бесўнақай курсида ўлтирган одамни кўтариб келишаётган эди, ўша замоноқ курсини эҳтиром-ла жам бўлиб турганлар ўртасига қўйишди. Курсида ўлтирган кишининг қордай оппоқ силлиқ узун сочлари тутам-тутам бўлиб елкасига тушиб турарди; эгнидаги бағоят ўзига тўқ синф аслзодаларининггина қўли етадиган матодан тикилган чип-чиннидай ва покиза либоси ниҳоятда эскиб қолган ҳамда ямаб-ясқалган эди; чолнинг оёғида хиндулар қўлларидан келган ҳунарларини кўрсатиб бежаган мокасин. Юз бичими келишган, киборопа, аммо кўзлари аланг-жаланг, ана шу нигоҳ-ла атрофида турганларга лоқайдона, бемаъно бир-бир қараб чиқди: чолнинг ҳозирда одам яна ҳеч нимани ўйламайдиган, бемулоҳаза гўдаклик ҳолатига қайтадирган ёшга етганига шубҳа қолмади.

Курсини — бу атрофларда мутлақо тасодифий буюм — кўтариб олганлар билан орқама-орқа келган Натти яқингинада, курсининг орт томонида тўхтади. Овчи милтиғига таянганча ўз таъқибчилари ўртасида тураркан, жасоратию дадиллиги Кўн Пайпоқни ўзининг шахсий хавсизлигидан кўра хийла муҳимроқ нарса хавотирга солаётганининг шаҳодати эди. Майор Гартман бош кийимини қўлига олган кўйи чолнинг ёнгинасида турар, одатда шўхчанлик ҳамда кулги аримайдиган кўзлари самимий қалб меҳри-ла чақнаётгандек туюларди. Эдвардс эркину бемалол, меҳрибона бир ҳаракат-ла, гарчи ҳаяжони зўрлигидан юраги ёрилиб кетгундек типирчилаб, ақалли бирон оғиз сўз айта олмайдиган ҳолатда бўлса-да, қўлини курсининг тутқичига қўйди. Ҳамма бу манзарани мижджа қоқмай кузатарди-ю, ҳеч ким чурқ этиб бир сўз қотмасди. Шу пайт чол барчани маъною мазмунсиз нигоҳ-ла яна бир карра назардан ўтказиб, қаддини хиёл кўтаришга уринди, сўлгин чеҳрасида одатий назокату илтифот нишонасини ифода этгувчи табассум учқуни милт этиб ўтди-ю, у ҳирқироқ ва титроқ товуш билан деди:

— Марҳамат қилиб ўлтирмайсизларми, Жентльменлар? Марҳамат қилинглар. Кенгашни шу топдаёқ, дарҳол бошлаймиз. Аъло ҳазрат қиролимизга садоқат-

ли фуқароларнинг жами мустамлакаларнинг унга илгаригидек содиқ қолганини эшитишдан бағоят хурсанд бўлажак. Ўлтиринглар, ўтинаман сизлардан, ўлтиринглар, жаноблар. Қўшинлар тунда ҳордиқ чиқаргани йўл оладилар.

— Бу ақлдан адашган кимсанинг валдираши,— деди Мармадьюк.— Ушбу томошанинг маънисини тушунтириш заҳматини ким зиммасига олади?

— Йўқ, сэр, бу ақлдан адашиш эмас,— деди Эдвардс қатъий оҳангда,— бу шарти кетиб, парти қолган ночору нотавон қариллик холос, бизнинг олдимизда эса бунда ким айбдор эканини аниқлаш масаласи турибди.

— Айт-чи, бўтам, жентльменлар тушлик қилгани қолишадими шу ерда? — деб сўради чол ўзи жуда яхши биладиган ва суядиган овоз эшитилган томонга ўгирилиб.— Унда буюр, он ҳазратларининг зобитларига муносиб тушлик таомлардан ҳозирласинлар. Ўзинг биласан, ажойибу антиқа илвасинлар ҳамиша бизга мунтазир.

— Ким ўзи бу одам? — шошилиб сўради Мармадьюк: чолнинг овози унинг кўнглига гулгула солиб, аллақандай гумону тахминларни кўзгаган эди.

— Сэр, ҳаётимизда қувонч бахш этгувчи жамики нарсадан маҳрум бўлиб, ўзингиз кўрганнгиздек, ғорда яшириниб ўлтирган бу зот бир вақтлар мамлакатимизни бошқарган шахсларнинг дўсти ва маслаҳатчиси бўлган,— бафуржа жавоб қилди Эдвардс, овози сўзлагани сайин тобора баландлаб бораверди.— Ҳозир сиз кўриб турган заиф, ночору нотавон бу зот бир замонлар шу қадар довюрак ҳамда кўрқмас бўлганки, жасур ҳиндулар унга «Ўт Ямлар» деб лақаб берганлар. Ҳозирда ҳатто бошпанаси йўқ бу зот бир замонлар катта мулку давлатга эга бўлган; шу топда сиз босиб турган ана шу ер-мулкнинг қонуний соҳиби бўлган у, судья Темпл. Бу зот...

— Ҳалиги, демак, бу... ҳақ, демак, бедарак йўқолган майор Эффингем экан-да? — деб қичқириб юборди Мармадьюк зўр ҳаяжонда.

— Худди шундоқ, бедарак йўқолган,— дея жавоб қилди йигит судьяга нақ тешиб юборгудек ўқрайиб.

— Хўш, сиз-чи? Ўзингиз-чи?..— сўрашда давом этди тутила-тутила.

— Унинг набираси бўламан.

Бутун бошли дақиқа мобайнида чуқур сукунат

мўқди орага. Ҳамманинг кўзи сўзлашаётганларга қадалган эди, ҳатто кекса немис ҳам бу гапларнинг қандай хотима топажагини ниҳоятда хавотирда қутарди. Бироқ, мана, бошини ҳам қилганча туриб қолган Мармадьок — уят, номусдан эмас, балки хаёлан тангрига шукрона ўқиётганидан эгганди бошини, — яна кўзларини кўтарди: унинг хушбичиму мардона ёноқларидан йирик ёш дурлари юмалаётган эди. У йигитчанинг қўлини астойдил сиқди-да:

— Оливер, чўрткесару терсликларинг, шубҳагумонларинг учун афв этаман сени. Энди барига тушундим. Нафақат уйим, балки бутун мулк-давлатим унинг ва сенинг измингда бўла туриб, ёши бир ерга бориб қолган кекса одамни ана шундай номуносиб жойда истиқомат қилишига йўл қўйиб қўйганингдан ташқари бари қилмишингни кечираман.

— У худди пўлотдай мустаҳкам! — хитоб этди майор Гартман. — Сеникига айтгандим-ку, йигит, Мармадьок Темпл — содик дўст, ҳеч қачон дўстини кашшокликка ташлаб кетмайди уники деб.

— Ҳа, судья Темпл, бу ҳурматли жентльмен сиз тўғрингизда фикримни жуда ҳам илдиз-томирини бўшатиб, иккилантириб қўйди мени. Бобомни садоқатли кекса хизматкорининг меҳр-оқибати олиб чиққан жойга қайтатдан элтишнинг иложи йўқлиги аён бўлгач — уни дарҳол фош этишлари тайин эди, — мен унинг Мохок водийсидаги содиқлигига ўзим ишонадиган эски қадрдонларидан бирининг ҳузирига жўнадим. У сизнинг ҳам дўстингиз, судья Темпл, шу боисдан мабодо у айтган гаплар тўғри бўлса, у чоғда отам ҳам, мен ҳам сиз тўғрингизда нотўғри...

— Отанг чиндан ҳам ўша пакетботда¹ ҳалок бўлганмиди? — деб сўради Мармадьок ачиниб.

— Ҳа. Бир неча йил беҳуда уринишлар билан бесамара яшагандан кейин у, тирикчилигимга озроққина маблағ ажратиб, мени Нью-Скотияда қолдирди-да, ўзи ниҳоят британ офицерларига тўлашга қарор қилган, кўрган зарарлари эвазига тўланадиган товон ҳақини олгани йўлга чиқди. У Англияда бир йил туриб, ҳукумат Вест-Индияда тайин қилган лавозимни эгаллаш учун сафарга отланган, йўлакай уруш бошланганидан токи тамом бўлгунича бобом яшаган жойга

¹ Почта юклари ва йўловчиларни ташийдиган денгиз кемаси.

бориб, уни ҳам ўзи билан бирга олиб кетиш ниятида Галифаксга қайтаётган эди.

— Аммо сен қандай омон қолдинг? — дея хитоб қилди Мармадьюк жони-жаҳони билан қизиқиб. — Мен сени отанг билан бирга нобуд бўлганингга амин эдим.

Эдвардснинг ёноқлари қирмизи тусга кирди. Йигит кўнгиллиларнинг ҳайрат акс этган бетларига қараб-қараб қўйди-ю, индамади. Мармадьюк айни шу дамда ёнига етиб келган капитан Холлистерга бурилиб, шундай деди:

— Олиб кетинг бу ердан аскарларингизни, уй-уйларига тарқатиб юборинг, ғайрати ошиб-тошиб кетганидан шерифнинг боши айланиб, бурчи-вазифаси хусусида нотўғри тушунчага бориб қолибди. Доктор Тодд, башарти Хайрем Дулитлнинг ушбу нохуш машмаша давомида орттирган жароҳати билан шугуллансангиз, сиздан бағоят миннатдор бўлурдим. Ричард, бу ерга файтон юборишларини буюрсанг, катта ёрдам берган бўлардинг-да. Бенжамен, уйга қайтиб, хонадондаги вазифангни адо этишга кириш...

Кетиши лозим бўлганлар кўздан йўқолиб, қояда ниҳоят сирнинг очилишига алоҳида дахлдору бундан манфаатдор шахсларгина қолгач, Мармадьюк майор Эффингемни кўрсатиб, унинг набирасига мурожаат қилди:

— Токи файтоним етиб келгунича бобонгни пана жойга олиб кирганимиз маъқул эмасмикин?

— Йўқ, сэр, очиқ ҳаво фойдали унга, агарда кўзга чалиниб қолиш хавфи бўлмаса, доим очиқ ҳавода бўлишга ҳаракат қиларди у. Буёғига нима қилишни, майор Эффингемни сизнинг оилангиз аъзоси бўлиб қолади дейишим керакми, ё бундай дейишга ҳаддим йўқмикин, деб бошим қотиб қолди, судья Темпл.

— Буёғи ўзингга ҳавола, — деб жавоб қайтарди Мармадьюк. — Сенинг отанг — ёшликдаги дўстим. У бор бойлигини менга ишониб топширган эди. Ажралишадганимизда у менга тамоман ишониб, ўз мулки-давлатини менга топширганини тасдиқловчи ҳеч қанақанги тилхат, ҳеч қанақанги ҳужжат олишни истамагани (гарчи бунинг учун, ростини айтганда, на вақт, на қулай шарт-шароит бўлмаган эса-да). Бундан хабаринг бормиди сени?

— Шубҳасиз, сэр, — дея жавоб берди Эдвардс ёки,

шу дамдан эътиборан биз атай бошлайдиганимиздек, Эффингем.

— Бизнинг сиёсий қарашларимиз тўғри келмай қолди-ю, биз шунга қарор бердикки, борди-ю бу ерда инқилоб ғалаба қозонса, мен унинг бутун бойлигини асраб қоладиган бўлдим, зотан давлат уники эканини ҳеч кимса билмасди. Борди-ю қирол ҳукмронлигини сақлаб қоладиган бўлса, у чоғда полковник Эффингемдай садоқатли фуқаро учун ўз мулки давлатини қайтариб олиш ҳеч гап эмасди. Тушунарлими бу сенга?

— Ҳозирча ҳаммаси рост ва тўғри,— деди йигит хануз, ишонмовчилик қиёфасини сақлаганча.

— Қулоқ сол, эшит, йигитша,— деди немис.— Судья Темпл — энг инсопли, ҳалал одам.

— Урушнинг оқибати қандай тугагани баримизга аён,— сўзини давом эттирди Мармадюк унисига ҳам, бунисига ҳам эътибор бермай.— Бобонг Коннектикутда қолди, ўғли эса муттасил қариянинг ҳеч нимага зорикмай кун кечиришига етарли моддий ёрдам юбориб турди. Ҳатто ўғли билан апоқ-чапоқ, қадрдонлашиб кетган кезларда ҳам майор Эффингем билан бирор марта учрашмаган бўлсак-да, буларнинг баридан яхши хабардор эдим. Отанг ўз мулки давлатини қайтариб олишга ҳаракат қилиш мақсадида қўшинлар билан бирга Англияга қайтди. У ниҳоятда катта зарар кўрганди, бутун мулк-кўрғонлари сотилди, аммо уларни мен сотиб олдим. Вақти келиб унинг ўз мулкларини қайта қўлга киритиши учун тўғаноқ бўладиган жамки тўсиқ-ғовларни кўтариб ташлашдек табиий истак тақозоси эди бу.

— Биттагина: даъвогарлар ҳаддан зиёд кўп чиқиб қолганидан бўлак ҳеч қандай тўғаноқ йўқ эди.

— Локин қонуний эгаси билан даъволашишга ҳеч кимнинг қурби етмасди, шунда мен очик-ошкора, вақт ўтиб бориши ва шахсан ўзимнинг ғайрату ҳаракатим билан юз карра кўпайган бойликни фақат васий сифатидагина бошқараман, деб эълон қилдим. Ўзинг биласан, уруш тугаши биланоқ отангни катта-катта маблағ билан таъминлаб турганман.

— Шундай, сиз унга пул жўнатиб тургансиз, токи...

— Йўллаган мактубларим очилмай қайтиб кела бошлади. Отангнинг феъл-атвори худди сеникига ўх-

шарди: гоҳо у ҳаддан зиёд шошмашошар ва чўрткесар бўлиб қоларди. Илло, бунда менинг ҳам айбим бордир балки, — деди ҳакам худди ўз-ўзига таъна қилгандек. — Эҳтимол мен ҳамишагидек ниҳоятда олисни кўзлагандирман, меъеридан ортиқчароқ пухталиқ қилгандирман. Эътироф этаманким, астойдил ёқтирган одамимни етти йил давомида ўзим хусусимда ёмон фикрда юришига имкон бериб қўйиш мен учун оғир синов бўлди, уни вақти келганида мол-мулкка бўлган ҳақ-ҳуқуқини очиқ-ойдин айтиб, кўрган зарари эвазига товон ундириб ола билсин деган мақсадда қилинганди буларнинг бари. Локигин унга йўллаган охирги мактубларимни ўқиганида эди, сен бор ҳақиқатни билиб олган бўлардинг. Англияга жўнатганларимни отанг ўқиган, бу ҳақда ишончли вакилим хабар қилган эди. Отанг, Оливер, ҳаммасидан хабардор бўлиб ўтган оламдан. У менга дўстлигича кўз юмган, кейин, сени ҳам у билан бирга ҳалок бўлган деб ишонгандим.

— Анча ҳолимиз ҳароб эди, икки кишига йўл ҳақи тўлаёлмасдик, — деб жавоб қилди йигит ҳар гал гап оиласининг аянчли аҳволига бориб тақалгандаги каби фавқулодда бир ҳаяжон ичра. — Мен отамнинг қайтишини кута бошладим ва унинг қайғули ҳалокати ҳақидаги хабар етиб келганида менинг бисотимда қора чақа ҳам қолмаган эди.

— Унда нима қилдинг, ўғлим? — деб сўради Мармардьюк овози титраб.

— Бобомни излаб йўлга тушдим. Ўғлидан пул келмай қўйгач унинг тирикчилик ўтказгани ҳеч вақосиз қолганини тушунардим. Қари майор Эффингем яшаган ерга етиб келганимда номаълум томонга кетганини билдим, гарчи ёлланган хизматкори қари одамни ночору нотавон аҳволда ташлаб кетган бўлса-да, сўраб-суриштиравериб ҳоли-жонига қўймаганимдан кейин бобомни аллақандай бир қария, майорнинг собиқ хизматкори олиб кетганини айтди. Мен ўша одам Натти эканини дарҳол фаҳмладим, чунки отам тез-тез...

— Хўш, демак, Натти бобонгнинг хизматкори бўлган экан-да? — хитоб этди ҳакам.

— Ия, буни ҳам билмасмидингиз? — деб сўради йигит ошкора таажжуб-ла.

— Буни қаёқдан билай мен? Майор Эффингем

билан умримда учрашмаган, ўша пайтларда менинг ҳузуримда Бампо номини ҳеч ким тилга олмаган бўлса. Мен учун Натти бор-йўғи битта овчи, ўрмон ўғлони эди, холос. Бу атрофларда бундайлар оз эмас, шу сабабдан ҳам у менда алоҳида қизиқиш уйғотмаганди.

— Натти бобомнинг хонадонида ўсган, талай йиллар унинг хизматини қилган, Ғарбадаги жамики юришларда бирга бўлган ва ўшанда ўрмонга меҳр қўйиб, унинг шайдосига айланган. Уни «туб ерлик» сифатида шу ерда қолдириб кетишган. Могикан — бобом бир замонлар ҳаётини сақлаб қолган экан — бобомни делаварлар ўз қабилаларига фахрий аъзоликка қабул қилганларида ана шу ерни майорга беришга кўндирган экан уларни.

— Э-ҳа, бундан чиқдики, сенинг танангда «ҳинду қони» оқади деган гаплар шундан тарқалган экан-да, а?

— Ҳа, бу менинг ҳиндулар билан бирдан-бир «қон-қардош» лигим, — деб жавоб берди Эдвардс кулиб. — Майор Эффингем ўша замонлардаги ўз халқининг улуғ фарзандларидан бири — могоканининг мисоли ўғлидай бўлиб қолган, кейин болалигида делаварларни зиёрат қилган отам улардан «Бургут» лақабини олган, чамаси, ёндан қараганда қиёфаси бургутга ўхшаб кетгани учун бўлса керак. Менга ҳам ўша лақаб ўтган. Ҳиндулар билан бўлак қондошлигу алоқадор жойим йўқ, лекин, эътироф этаманки, судья Темпл, гоҳида насл-насабим ва тарбиям айнан шундай бўлиб чиқишини истаб қолардим.

— Ҳикоянгни давом эттиравер, — деди Мармадьок.

— Қўшимча қиладиган озроққина гап қолди, сэр. Мен Отсего кўлига қараб йўлга тушдим — Наттининг худди ўша ерда яшаши тез-тез чалиниб турарди қулғимга — ва чиндан ҳам бобомни кекса овчининг кулбасидан топдим: садоқатли хизматкори ўзининг эски жанобини барчадан яширган, у одамларнинг бир вақтлар эл-элат иззат-икром қилган, эъзозлаган кимсанинг қанчалик қашшоқлашиб, қариб ёш боладай бўлиб қолганини кўришини хоҳламаган.

— Хўш, кейин нима қилдинг?

— Кейин нима қилдимми? Охирги пулимни сарфлаб милтиқ сотиб олдим, одмигина кийиниб, Кўн Пайпоқ билан ов қила бошладим. Қолгани, судья Темпл, ўзингизга аён.

— Нимага сеники қари Фриц Гартманни қидирмаган? — деди немис таънаомиз. — Наҳотки сеники ҳеч қачон қари Фриц Гартман номини эшитмаган, сеники отанг мен ҳақимда гапирмаган?

— Эҳтимол мен нотўғри йўл тутгандирман, жентльменлар, — дея эътироз билдирди йигит, — аммо мана шу бугун ниҳоят ошкор бўлган нарсани очишимга гурурим йўл бермади, ҳозир, ҳатто шу топда ҳам осон бўлмапти. Менинг ўз режаларим борийди, эҳтимол улар хаёлийдир-ку, лекин мен, агарда бобом кузгача соғ-саломат бўлса, уни узоқ қариндошларимиз турадиган шаҳарга олиб кетаман деб ўйлагандим, қариндошларимизни ўзлари ёмон кўрадиган тори¹-ларни унутиб юборишгандир аллақачон, деган умидда эдим. Аммо бобом тез тугаб, ҳаёт шами сўниб боряпти, — деб сўзида давом этди Оливер ғамгин, — ҳадемай кекса могоканининг ёнига, лаҳадга кирадиган кўринади.

Ҳаво сарину мусаффо, ажойиб кун эди, шунинг учун ҳам ҳаммалари токи судья Темплининг ёнбағирликдан чиқиб келаётган фойтунни ғилдираклари тарақа-туруқи эшитилгунига қадар қояда қолишди. Сухбат заррача сусаймас қизиқишу эътибор-ла давом этиб, аста-секин шу топгача қоронғу бўлиб келган жамики нарса ойдинлашди; йигитнинг Мармадьюкни иқи суймаслиги дақиқа сайин йита борди. У энди бобосини ҳақамнинг хонадонига олиб кетишларига қаршилиқ билдирмай қўйганди, майор Эффингемнинг ўзи эса фойтунга ўтказганларида чинакамига болалардек қувониб кетди. Кекса жангчи Мармадьюкнинг «қасри»даги залга олиб кирганларида нигоҳи ҳар битта нарсада тўхталган кўйи оҳиста бутун хонани кўздан кечириб чиқди, шунда чехраси гўё миясига оқилона фикр келгандай бир нафас ёришиб кетди, аммо у айни замонда ўй-фикру сўзларни минг машаққат-ла бир-бировига қовуштириб, ҳадеб яқинида турганлар шаънига ноўрину нокерак мулозаматлар ёғдиришга тушди. Йўл юриш ва содир бўлган ўзгаришлар ҳадемай қарияни толиқтириб қўйди, уни ўринга ётқизишга тўғри келди. У ҳаётидаги инсоний фазилатлари йўқолгач ҳам одам вужудида

¹ Тори — XVII — XIX асрларда Англияда йирик ер эгаларининг манфаатини ифодаловчи сиёсий партия ва унинг аъзолари; ҳозирги консерваторлар.

хайвоний ҳис-туйғулар яшаб қолишини ғоятда яққол намойиш этгувчи аянчли манзарани вужудга келтирган ўзгаришларни шак-шубҳасиз англаб етган бир ҳолатда узоқ ётди тўшакда.

Мункиллаб қолган бобосини юмшоғу қулай ўринга ётқизгунларича (Натти шу заҳотиёқ унинг ёнига ўлтириб олди) Оливер унинг олдидан жилмади, бироқ кейин ҳакамнинг таклифи билан ўзини хонадон соҳиби ва майор Гартман кутиб турган кутубхонага ўтди.

— Манави қоғозни ўқиб чиқсанг, Оливер,— деб гап бошлади Мармадьюк,— токи ҳаёт эканман, сенинг оилангга нафақат зиён етказиш ниятим йўқлигинигина эмас, балки менинг ўлимимдан кейин бўлса ҳам адолат тантана қилишининг ғамини ейишни ўз бурчим деб ҳисоблаганимни кўрасан.

Иигит қоғозни олиб, бир кўз ташлашнинг ўзидаёқ бу Мармадьюк Темплнинг васияти эканини тушунди. У қанчалик ҳаяжонда, қанчалик безовта бўлмасин, шу лаҳзадаёқ ҳужжатдаги сана баайни ҳакам ғамгину маъюс, тушкин бир ҳолатда юрган вақтларга тўғри келишини пайқади. Оливер васиятномани ўқиркан, кўзлари намланди, қоғозни ушлаб турган қўли эса титрай бошлади.

Васиятнома мазкур қавлдаги ишларга моҳир мистер Вандерскол томонидан тайёрланган одатдаги расмий баёну изоҳотлар билан бошланарди-ю, бироқ давомини ўқиркан, Оливер дарҳол ҳакамнинг ўзига мансуб услубни пайқади. У полковник Эффингем олдидаги бурчию мажбурияти, ораларидаги алоқанинг моҳиятию уларни бир-бировидан жудо этган шарт-шароитни аниқлўнда, дадилу рўйирост, ҳаттоки фасоҳат-ла баён этганди. Кейин у ўзининг узоқ муддат давомида дам сақлаганининг сабабини шарҳлаб берган, дўстига жўнатган катта-катта пуллари, аммо унинг мактубини очиб ўқимаёқ барини қайтариб юборганларини тилга олиб ўтганди, сўнгра дўстининг қаёққадир номаълум ёққа ғойиб бўлган отасини қандай излаганларини, шу қатори ўзига ишониб топширилган бойликнинг бево-сита меросхўри отаси билан бирга океанда ғарқ бўлмадимикин деб хавотирланганларини батафсил ёзиб ўтган эди.

Гапнинг қисқаси, у эндиликда китобхонимиз тасбиҳ доналаридай бир ипга тизса бўладиган воқеаларнинг

барини очик айтган, сўнгра эса полковник Эффингем томонидан унинг тасарруфида қолдирилган маблағ ҳақида тўлиқ ҳамда аниқ ҳисобот берган эди. Бари бойлик бир неча нафар масъул васийларга ишонилиб, уларнинг зиммасига қўйидаги тартибда: ярмини қизига, иккинчисини эса — Буюк Британия қўшинларининг собиқ майори Оливер Эффингемга, унинг ўғли Эдвардс Эффингемга, унинг набираси Эдвардс Оливер Эффингемга ёки уларнинг авлодларига бўлиб бериш мажбурияти юкланган эди. Васиятнома минг саккиз юз тўққизинчи йилга қадар ўз кучини сақлаб қолиши лозим эди — башарти шу муддатгача Эффингем авлодидан бевосита меросхўрлардан ҳеч ким топилмаса, у чоғда асосий бойлик ҳамда қўшилган фойда ҳисобидан маълум миқдори қонунга биноан майор Эффингемнинг иккинчи даражали қариндош-уруғларига тўлаш шарти билан давлат ихтиёрига ўтказилиши керак эди; қолгани ҳакамнинг қизига мерос бўлиб қоларди.

Йигит кўзларидан ёш юмаларди — у Мармадьюкнинг олижанобона ҳимматининг шаксиз исботини кўриб, англаб турарди шу топда. Ёнгинасида ҳар битта асаб торини чертиб-титратиб юборган овозни эшитганида Оливернинг хижолатли нигоҳи ҳануз қоғозга қадалганди:

— Ҳалиям биздан шубҳаланяпсизми, Оливер?

— Шахсан сиздан, мисс Темпл, ҳеч қачон шубҳаланган эмасман! — деди йигит ҳаяжон-ла, тили сўзга келиб, эси-хотираси ўрнига тушаркан, шундай деди-ю, сакраб туриб, Элизабетнинг қўлини тутди. — Йўқ-йўқ, сизга эътиқод-ишончим доимо мустаҳкам эди.

— Отамга нисбатан-чи?

— Ўзинг ярлақагайсан уни танграм!

— Ташаккур, ўғлим, — деди ҳакам ва йигитча билан астойдил қўл олишди, — илло биз иккаламиз ҳам янглишган эканмиз: сен ўтакетган шошмашошар, мен бўлсам ниҳоятда имиллаган, сусткаш эканмиз. Бор давлатимнинг қоқ ярми сеники бўлади, кейин, мабодо тахминларим тўғри чиқса, иккинчи ярми ҳам яқин орада сенинг изми-ихтиёрингга ўтажак.

У шундай деб йигитнинг ўзи ушлаб турган қўлини қизининг қўли ила қовуштирди, сўнгра эса майор Гартманга қўшни хонага ўтишни имо қилди.

— Мен бўлса сенга мана нима деган, қизча, — оқ-

кўнгиллик билан гап қўшди немис.— Агар Фриц Гартман бунинг бобоси билан хизмат қилган пайтдай ёш бўлганда, у ялқов бола билан беллашиб кўрардим-а!

— Бас-бас, кекса Фриц,— деб тўхтатди уни ҳакам.— Ешингиз ўн еттида эмас, етмишдан ўтган-а. Юра қолинг, Ричард чинниоёқни пуншга тўлатиб, сизни кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтиргандир.

— Рихарт? Эҳ шайтонвачча-ей! — хитоб қилди немис эшик томон ошиққанча.— У пуншни худди отга берган ардобга ўхшатиб тайёрлаган. Пуншни қандай тайёрлашни мен унга кўрсатиб куйган. Эҳ, шайтон! Чин сўзим, у пуншни американча қиём қўшиб чучмал қилиб юборадиди-да!

Мармадьок кулиб қўйди, ёшларга меҳр-ла бош ирғаб, хонадан чиқиб, эшикни беркитди. Мабодо ўқувчиларимиздан бирортаси бизни, ҳозир эшикни яна очиб, мени хушнуд этишади, деган хаёлга борган бўлса, мутлақо янглишади у.

Элизабет билан Оливер узоқ вақт суҳбатлашишди — айнан қанча вақтлигини сизга айтмаймиз-у, лекин соат олтиларда суҳбатни тўхтатишга тўғри келиб қолди, негаки олдин келишилганидек мосье Лекуа ташриф буюриб, мисс Темплнинг танҳо ўзига бир гап айтиш истаги бор эканини билдирди. Унга розилик берилди. Француз бағоят хушфёллигу хушқаломлик ила Элизабетга қўли ва қалбини таклиф этди, шунингдек эса, жамики дўст-ёрлари, яқину йироқлари, отасию онаси ва хеш-ақраболарининг қалбларини ҳам шу қаторга қўшиб юборди. Мисс Темпл, чамаси, аллақачон шу каби мажбуриятлар эвазига ўз ихтиёрини Оливер билан боғлаб бўлганди, зеро у французнинг хушқадиган таклифини ширинқаломлигу назокат бобида унинг ўзининг такаллуфидан асти қолишмайдиган, аммо хийла қатъийроқ иборалар ила рад этди.

Мосье Лекуа тезда немис билан шериф қаторига қўшилди, улар французни ёнларига ўтқазиб, ҳеч қанча фурсат ўтмай, пунш, мусаллас ва бўлак танни қиздиргувчи ичимликлар ёрдамида бу ерга ташриф буюришдан муроди нима эканини сўзлаб беришга мажбур этдилар дўкондорни. Қўлини сўраркан, унинг тарбия кўрган одам меҳмондўст мамлакатни тарк этишидан олдин мазкур олис ўлкада яшовчи қизга нисбатан адо

этиши шарт бўлган бурчинигина бажаргани кўриниб турарди — қалби эса рад жавобидан заррача озор топмаганди. Унча-мунча қўшимча қадаҳ кўтаришлардан сўнг улфатлар ҳазил тариқасида кайфи чоғ бўлиб қолган французни бир хонимга қўлини таклиф қилиб, бошқасига нисбатан бундай марҳамату илтифот кўрсатмаслик кечириб бўлмас беодоблик эканига ишонтирдилар. Шундан сўнг, оқшом соат тўққизларда мосъе Лекуа айнан шундай уйланиш ниятида кашишнинг уйига йўл олди ва у ердан ҳам худди дастлабки уриниши оқибатидек натижа билан чиқиб кетди.

У соат ўнда судья Темплнинг уйига қайтиб келганида Ричард билан майор ҳануз дастурхон теграсида ўлтиришган эди. Улар «галл»ни (шериф французни шундай деб атарди) учинчи марта қўлини таклиф этишни — бу сафар муҳтарама Валинеъмат хоним Питтебонга — қисташди, аммо мосъе Лекуа бу маслаҳатни шундай яхши тарбия кўрган ушбу одам учун дарҳақиқат ажабланарли кўринадиган саркашлик ила қайтариб ташлади.

Бенжамен қўлида шам билан мосъе Лекуани эшик олдиғача кузатиб қўяркан, хайрлашаётиб бундай деди унга:

— Агарда сиз, мусью, сквайр Дик унатмоқчи бўлаётганидек, мисс Питтебонга ошиқона хушомад қила бошлайдиган бўлсангиз, сизни шунақанги мусти-мустаҳкамлаб кишанбанд қилиб олишадик, бу кишандан қутулишингиз осон бўлмайди, деб ўйлайман. Агарда мисс Лиззи билан кашишнинг қизини мисоли шамолда пардай елиб бораётган елканли енгилгина қайиқча десак, унда Валинеъмат хоним — огирдан-огир баржа: бир шатакка олганиндан кейин то ўла-ўлгунингча судраб юришинг керак.

Сузинглар! Кулгингиз бўлса ҳамки шўх,
Қайгу чеккан қалбларни аммо
Биз сизларга қолдиrolмаймиз,
Сузаверсин қувноқ қайиқлар...

.....
Ҳикоянгни бошлагин, шоир,
Оддий қайиқ тақдири ҳақда.

*Вальтер Скотт.
«Ороллар ҳокими»¹*

Бу орада ёз ўтиб, йил охирига қолган, ҳикоятимизнинг сўнги воқеалари ёқимли хайри октябрь ойида кечади. Орадан ўтган фурсат ичида эса озмунча муҳим воқеалар содир бўлмади, шу боисдан ҳам улардан айримларидан китобхонни воқиф этмоғлик шарт.

Булардан иккита энг аҳамиятли муҳими Оливер билан Элизабетнинг тўйи ва майор Эффингемнинг вафоти эди. Иккала ходиса сентябрнинг бошларида, биринчиси иккинчисидан бир неча кунгина олдинроқ содир бўлди. Чол липиллаб турган шам лип этиб ўчгандай сўнди-қўйди, гарчи унинг қазоси бутун оилани ғам-қайғуга солган бўлса-да, ҳарҳолда қариб-чуриб қолган чолнинг ўлими яқинларини жудодик ўтида ҳаддан зиёд ўртаганича йўқ.

Мармадьокнинг асосий ташвиши ҳакамга муносиб тарзда жинойтчиларга нисбатан қатъиян қонунга биноан иш кўриш заруратини қалби даъвати ила уйғунлаштириш бўлиб қолди. Шуниси ҳам борки, ниҳоят ғорнинг сир-синаоти ошкор бўлган куннинг эртасига Натти билан Бенжамен ҳеч бир сўзсиз қамоқхонага қайтиб, ҳеч нимадан муҳтожлик кўрмай, токи чопар Олбанидан Кўн Пайпоқ учун губернаторнинг афвномасини келтиргунича ўша ерда ўлтирдилар. Бу орада шахсиятига етказилган ҳақорат эвазига Хайремени қаноатлантириш учун тегишли чоралар кўрилди ва ҳар иккала қадрдонимиз бир кунда, яна авахтага тушганлари шаънларига заррача доғ бўлмай, обрўлари билан озодликка чиқдилар.

Мистер Дулитл бора-бора ўзининг меъморлик бобидаги, шунингдек, ҳуқуқшунослик жабҳасидаги билими эндиликда кент аҳлини қаноатлантирмай бораётганига

¹ Шеърларни Хуршид Даврон таржима қилган.

ишонч ҳосил қила бошладди. Натти Бампо билан судлашувда муайян мурасага келиб, томонларнинг битишуви асосида ўзига тегиши лозим бўлган маблағни, бирон центини ҳам қолдирмай, тўлиқ ундириб олгач, маҳаллий ибора билан айтганда, у «чодирини ўраб», ўз йўлини меъморлик ҳамда ҳуқуқшунослик билими шуури-ла ёритган кўйи, машриқ ёққа қараб силжидики, мазкур нур-шуъланинг асоратли изларини ҳозирги кунда ҳам кўриш мумкин.

Ўз телбалигию эҳтиётсизлиги эвазига ҳаётини тиккан бечора Жотем жончиқар олдидан тан олди: тоғда кумуш кони бор деган гапни у сеҳрли шиша соққага қараб туриб ер қаърида пинҳон ётган хазиналарни топа оладиган аллақандай афсунгар аёлнинг оғзидан эшитган экан. Кент аҳли орасида бу хилдаги хурофоту бидъат тез-тез учраб турарди, шунинг учун ҳам ишларнинг ногаҳондан чаппасига ўзгариб кетганидан таажжубга тушиб, тезда ҳамма бу гапни эсдан чиқариб юборди. Аммо Ричардни бу қол уч овчига нисбатан дилида писиб ётган шубҳа-гумонлардан воз кечишга мажбур этибгина қолмай, шунингдек, унинг учун аччиқ-аламли сабоқ бўлдики, оқибатда бўласи Мармадьюкнинг талай вақтларгача жони тинч юрди. Шу нарсани ёдга олиш лозимким, шериф бир пайтлар бағоят кеккайиб, кумуш кони воқеасида ҳеч қанақанги «фол боқадиган» жойи йўқ, деб тасдиқлаган эди, шу сабабдан кейинги ўн йил давомида буни бир оғизгина эслатиб қўйиш кифоя эди, ўша заҳотиёқ нафаси ичига тушиб кетарди унинг.

Ҳикоятимизга киритишимиз лозим бўлган мосъе Лекуа (зеро у шундай тоифадаги қатнашчисиз тўлатўкис бўлмасди) Мартиник ва унинг хусусий «шакарли қамишлари» инглизлар қўлида эканини аниқлади, бироқ кўп ўтмай Мармадьюк ва унинг жамики оила аъзолари французнинг Парижга қайтганини мамнуният билан эшитдилар, ўшандан бошлаб у ҳар йили ўзининг гуллаб-яшнаётгани хусусида ахборот йўллаб тураркан, мактубларида америкалик дўстларига миннатдорчилик ҳис-туйғуларини изҳор этгани-этганди.

Мазкур мухтасар ҳисоботдан сўнг биз яна ҳикоятимизга қайтамыз. Китобхон қуёш кумуштоб алангали гардиш бўлиб кўринадиган, ҳар нафас олганда тана-сию қалбига қуввату тетиклик дориётгандек туюладиган, на жазирама иссиқ, на қирчиллама совуқ қий-

найдинг, бироқ ҳаво бир маромда танга роҳат бахш этгувчи салқинлик-ла йўғрилган, баҳор палласидаги каби қонни сусайтириб, кишини лоҳас қилмайдиган сарину дилрабо октябрь эртасини бир тасаввур қилсин-а. Айнан ана шундай эртада, тахминан ой ўрталарида, Оливер Элизабет хизматкорларга одатдагидек ўша куни қилинадиган хўжалик юмушлари хусусида топшириқлар бериб турган залга кириб келди-да, рафиқасига биргалашиб бирпасгина кўл бўйида сайр қилишни ўтинди. Элизабет эрининг ғамгинона ўйчанлигини, пайқаб, ўша заҳотиёқ ишларини қўйди-ю, елкасига юпқагина рўмолни ташлаб, қоп-қора зулукдай сочларини соябони сербар шляпаси остига яширди-да, Оливерни қўлтиқлаб, ҳеч нимани сўраб-суриштириб ўлтирмай, биргалашиб уйдан чиқди. Улар кўприкдан ўтиб, йўлдан бурилишди, кейин кўл ёқалаб кета бошлашди ҳамки, ҳануз чурқ этиб оғиз очишмаган эди. Элизабет сайрдан мақсад нима эканини энди фаҳмлаганди-ю, ҳамроҳининг шу топдаги ҳис-туйғулари ҳурмати юзасидан ўзи гап бошлашни ножоиз деб билди. Бироқ улар очиқ далага чиқиб, Элизабетнинг кўз ўнгида бижир-бижир парранда босган — улуғ Шимол сувларини гала-гала қуш аллақачон тарк этиб, иссиқроқ жой истагида учиб кетганди, аммо баъзи галалар шаффоф Отсего сув яланглигида айланишиб қолганди ҳали — осойишта кўл намоён бўлиб, ранго-ранг куз буёқлари ила безанган ва худди янги келинчакни муборакбод этаётгандек туюлаётган тоғ ёнбағирларига кўзи тушган пайтда келинчак қушфи дилига қутқу солиб, кўксида жўш ура кетган ҳис-туйғуларини ортиқ жиловлаёлмай қолди.

— Бундай дамларда индамай юриб бўлмайди, Оливер! — деди у эрининг қўлларига эркаланиб, янада назокатлироқ суйкалиб. — Қара, бутун борлиқ гўёки яратганга ҳамду сано ўқияпти — нега энди биз, унинг ҳузурида шунчалик бурчли бўлган бандалар жим, индамай одимляпмиз, ахир?

— Гапир, гапиравер, — деди эри кулиб, — овозингни эшитишни яхши кўраман мен. Ўйлайманки, қаерга нима мақсадда кетаётганимизни пайқаган бўлсанг керак аллақачон. Кейин, сенга ўз режаларимни гапириб бергандим — сен уларни маъқуллайсанми?

— Аввало уларни тузукроқ тушуниб олишим керак, — эътироз билдирди унга хотини. — Кейин, менинг

ҳам ўз режаларим бор, назаримда, мен ҳам шулар тўғрисида сен билан маслаҳатлашишим лозим.

— Шунақа де! Биладан, бу дўстим Наттига тегишли бирор гап бўлса керак — сен унга ёрдам бермоқчисан чоғи.

— Ҳа, унга ҳам, албатта. Лекин Кўн Пайпоқдан ташқариям дўстларимиз бор-ку, уларнинг ҳам гамини ейишимиз зарур. Наҳотки Луиза билан отаси ёдиндан чиққан бўлса?

— Йўқ, албатта, йўқ. Кашиш тақсирларига энг яхши фермаларимиздан бирини тортиқ қилдим-ку, ахир. Луизага келганда эса, унинг доим биз билан бирга туришини истардим.

— Истардим эмиш-а! — деди Элизабет аразлаганнамо.— Эҳтимол шўрлик Луизанинг ўз режаси, ўйлаган ўйи бордир. Мендан ўрнак олиб, турмуш қуришни хоҳлаб қолса-чи?

— Менимча ундоқ бўлмаса керак-ов,— деб жавоб қайтарди Эффингем бир нафас ўй суриб турганидан сўнг.— Очиғи, бу ерда унга муносиб бирор йигит борлигини билмайман.

— Бу ерда унинг тенги топилмасдирку-я балки, лекин оламда Темплтондан бошқа жойлар, иннайке-йин, янги авлиё Павел ибодатхонасидан бўлак ибодатхоналар ҳам бор-ку, ахир.

— Менга қара, Элизабет, наҳотки ростдан ҳам мистер Грантни жўнатиб юборишни истасанг? Гарчи у осмондаги юлдузни узиб бера олмаса-да, ҳар ҳолда дуппа-дуруст одам. Менинг изчил диний эътиқодимга бунчалик ҳурмат билан қараб, бунга кўнадиган бошқа кашишни ҳеч қачон тополмаймиз. Сен мени авлиёлик курсисидан қулатасан-у, мен оддийгина гуноҳкор бандага айланаман-қоламан унда.

— На чора,— дея жавоб қилди Элизабет кулгисини яшириб,— сэр, фариштадан одамга айланишингизга тўғри келади.

— Хўш, унда фермани нима қиламиз?

— Кўпчилик қатори у фермани ижарага бериши мумкин. Бундан ташқари, руҳонийнинг далаю шудгорда ишлаётганини кўриш наҳотки кўнглингга хуш келса?

— Лекин қаёққа боради у? Сен Луизани унутиб қўйяпсан-ку.

— Асло, Луизани сираям унутмасман,— деб жавоб

қайтарди Элизабет тагин жиндаккина лаби бурилиб. — Ахир отам айтганди-ку сизга, мистер Эффингем, илгари унга фармон берардим, эндиликда ёстиқдошимга ҳукми фармолик қиламан. Ушбунни сизга ҳозирдаёқ исботлаш ниятидаман.

— Бўпти, бўпти, маъқул кўрган нарсангни қилишинг мумкин, азизам Элизабет, фақат бу ҳаммамиз ҳисобимиздан ва дугонанг ҳисобидан бўлмаса бас.

— Дугонасининг ҳисобидан бирон иш қилмоқчи деган гапни қаёқдан олдингиз, сэр? — дея жавоб қайтарди Элизабет ёстиқдошига синовчан тикилиб, бироқ унинг чехрасида рўйирост ҳамда оддий кўнгилянлик ифодасидан бўлак нарсани кўрмади.

— Қаёқдан олдинг дейсанми? Ахир Луиза бизсиз зерикиб қолади, бу табиий-ку!

— Баъзи табиий майлу туйғуларга бўш келмаслик, у билан курашмоқлик керак, — деб унинг гапига қарши чиқди ёш рафиқаси. — Дарвоқе, айрилиқ бундай иродаси кучли қизга қанчалик бўлмасин таъсир қилади деб чўчишга асос топиш даргумондир-ов.

— Хўш, унда режанг қандай ўзи?

— Ҳозир биласан. Отам ҳаракат қилиб, мистер Грантга Гудзондаги шаҳарлардан биридан қавм руҳонийлиги лавозимни ундирибди. Уёқда камийш бу ерда доим ўрмонма-ўрмон кезиб юргандагига нисбатан хийла қулай шароитда, бадастирроқ яшайди. Уёқда умрининг охири тинч-хотиржам, тўқчиликда ўтади, қизи ҳам ўзига муносиб жамоатни топади ва ёши, табиати, хулқи атворига мос келадиган одамлар билан алоқа боғлаб, мулоқотда бўлади.

— Қойилман-э сенга, Бесс! Сени бунақанги тадбиркор деб ўйламагандим сира!

— Мен сиз ўйлагандан кўра узоқни кўрадиган тадбиркорроқман, сэр, — дея жавоб қайтарди рафиқаси муғамбирона жилмайиб. — Менинг истак-иродам шундай, сиз бунга, ақалли шу сафар, итоат этишингиз шарт.

Эффингем кулиб юборди, бироқ сайрга чиқишдан муродлари бўлмиш мўлжалланган ерга яқинлашиб қолганлари сабабли янги келин-куёв, худди ўзаро келишиб олгандай, суҳбат мавзуини ўзгартирдилар.

Улар чоққина текис жойга, бир вақтлар, узоқ йиллар мобайнида Кўн Пайпоқнинг кулбаси турган ерга етиб келдилар. Ҳозирда ушбу томорқа ҳар турли

чиқинди-ахлатлардан буткул тозаланиб, чиройли қилиб чим ётқизилган, бутун теваарак-атрофдаги каби, гўёки ушбу ўлка узра баҳор иккинчи маротаба чаппор уриб ўтгандек, мўл-кўл ёмгирдан сўнг ям-яшил бўлиб яшнаб кетганди. Мазкур чоққина яшил майдонча теграси тош тўсиқ билан қуршалгани туфайли Элизабет билан Оливер кичиккина ташқари эшикдан кириб боришаркан, Наттининг милтиғи тош деворга суяб қўйилганини кўриб ҳайрон бўлишди. Милтиқнинг ёнгинасида Гектор билан шериги, гўёки бу ерда кўп нарса ўзгариб кетган бўлишига қарамай, ҳарҳолда эски, ўзлари кўниккан талай нарса сақланиб қолганини тушунаётгандай, чимда бемалол чўзилиб ётарди. Дароз овчининг ўзи эса бор бўйича қоқ ерда, оқ мрамртош ёнига ётиб олиб, ушбу бўлиқ тупроқ ва мрамртош атрофида гуркираб ўсган майса-ғиёҳларни ёнбошлатиб, алланимага тикиляпти — чамаси, Натти тошга ўйиб битилган ёзувни яхшилаб кўрмоқчи бўлаётганди. Ана шу оддийгина қабртош ёнгинасида кўрача ва тошни йўни ишланган сурат билан бежалган ҳашамдор ёдгорлик қад кўтарган эди.

Ешлар қабрлар ёнига майсадан шундай оҳишта юриб бордиларки, овчи уларни пайқамай қолди. Қариянинг офтобда қорайган юзи қалб изтироби, дард-аламдан бужмайганди, худди алланима кўришга халақит бераётгандек, зўр бериб кўзларини қисиб, пирпиратар эди. Пичадан кейин Натти аста ўрнидан турди ва овозини баралла қўйиб деди:

— Мана, бари нақ рисоладагидек қилинди деса ҳам бўлади. Бу ерга нимадир битилган-у, фақат уни ўқишга менинг тишим ўтмайди, лекинига трубка, томагавк билан мокасин қойиллатиб туширилибди, ким билади дейсиз, ана шуларни барини ясаган одам бу нарсалардан бирортасини умри бино бўлиб кўрмагандир балки. Эҳ, эҳ, эсиз-а! Мана, иккалалари ёнма-ён ётишибди — ёмон эмас улар учун бу ер... Вақти-соатим етганида ерга ким қўяр экан-а мени?

— Уша мусибатли дам етиб келганида, Натти, сенинг қаршингда охирги бурчларини адо этадиган дўстларинг топилиб қолар,— деди кекса овчининг сўзлари қаттиқ таъсир қилган Оливер.

Натти ўгирилиб қаради-ю, заррача ажабланганини ошкор этмай — ҳиндулардан ўрганган эди бу одатни,— бамисоли ушбу ҳаракати ила барча ғам-алам изларини

сидириб ташлаётган янглиг, кафти билан юзини сийпаб қўйди.

— Қабрларни кўргани келдингларми, бўтала-рим? — деб сўради у.— Нимаям дердим, ёшларми, қариларми, кўрса кўргундай, мана.

— Ҳаммаси қандай бажарилгани сенга ёққандир деган умиддаман,— деди Эффингем.— Ҳаммадан кўра кўпроқ нарсани билганинг, ҳаммадан кўра бунга муносиб эканлигинг учун сен билан маслаҳатлашишса бўлармиди.

— Э, мен бунақанги ҳашамдор қабрларни кўриб ўрганмаганман,— эътироз билдирди овчи,— шундоқ бўлгач, менга ёқадими ёки йўқми, аҳамияти йўқ, иннайкейин, мен билан маслаҳатлашган чоғларидаям бари бир фойдаси кам бўларди. Майорни бошини мағрибга, могиқаннинг бошини эса машриққа қаратиб қўйгандирсизлар-а, ўғлим?

— Ҳа, шундай қилдик, сен шуни истагандинг.

— Жуда соз бўпти,— деди овчи.— Негаки улар ўлимларидан кейин бошқа-бошқа йўлдан кетамиз деб ўйлашганди, лекигин биз биламизки, бу ишларнинг, жамики мавжудотнинг ҳукмдору посбони вақти-фурсати билан уларни бир ерга жамлайди — маврнинг териси тусини оқартиб, шаҳзодалар сафига турғазди.

— Бунинг асло шубҳаланадиган, шак келтирадиган жойи йўқ,— деб жавоб қилди Элизабет, қизнинг қатъию дадил овози энди майину мулойим, ҳазин тортган эди.— Қачонлардир биз ҳаммамиз қайта кўришажагимизга, биргаликда бахтиёр бўлишимизга ишонаман.

— Шу ростми, болаларим, кейин учрашармикинми? Ҳа, рост! — нидо солди овчи ўзига хос бўлмаган тарзда қизгинлик ила.— Шундай деб ўйлаш тасалли беради кишига. Лекигин, мен ҳозирча оламдан ўтганимча йўқ экан, шуни билишни истардим, бунда кўк-ламги кабутарлардай буёқларга учгандан-учиб келатганларга нималарни — кекса делавар билан қачон бўлмасин бу тоғларда кезган жамики оқ танлилар ичида энг довураги ҳақида нималарни ҳикоя қилгансизлар?

Эффингем билан Элизабет ушбу сўзларни Кўн Пайпоқнинг қанчалик таъсирли ҳамда тантанавор оҳангда сўзлаганини эшитиб ҳайрон қолишди ва буни

шу топдаги вазиятнинг ғайриодатий, ўзгачалигига йўйишди. Йигит ёдгорликка юзланиб, овоз чиқариб ўқиди:

— «Аъло ҳазратларининг олтмишинчи пиёда қўшинлар полкининг майори, жангларда синалган довурак аскар, содиқ фуқаро, ҳалол-покиза инсонун диёнатли, чинакам христиан бўлмиш сквайр Оливер Эффингемнинг абадий хотирасига бағишланади. Унинг ҳаёт тонги иззат-ҳурмат, бойлик ва куч-қувват-ла кечди, аммо умр шомига қашшоқлик, одамлар томонидан унут бўлиш, беморлигу дардчиллик соя ташлади, унинг буткул маломату машаққатларини енгиллатган бирдан-бир кимса — эски кадрдони, вафодору садоқатли дўсти ҳамда хизматкори кекса Натаниэль Бампо бўлди. Авлодлари мазкур ёдгорликни соҳибнинг юксак саховатию олиҳимматлилиги билан хизматкорининг диёнатлилиги шарафига ўрнатдилар».

Кўн Пайпоқ ўз номини эшитиб, олдинига донг қотиб қолди, кейин ажиндор чеҳраси табассумдан ёришди.

— Бу ерда худди шундоқ деб ёзилганми, ўғлим? Демак, сизлар соҳибнинг номи билан ёнма-ён унинг собиқ хизматкорининг исминиям ўйиб ёзибсизларда? Бу меҳрибончилигу яхшиликларинг учун, болаларим, сизларни ўзи яллақасин, одам қариб қолганида эса бировнинг яхшилиги тўғри юрагига қўйиларкан малҳам бўлиб...

Элизабет икковларига тескари ўгирилиб олди. Нимадир дейишга уринаётган Эффингем ниҳоят ўзини ўнглаб олди:

— Ҳа, сенинг номинг оддий мрамарга ўйиб ёзилган, аслида эса олтин ҳарфлар билан ёзилиши керагиди!

— Қани менга кўрсат-чи, ўғлим, қаерда ўша ёзилган жойи, — илтимос қилди Натти болаларча қизиқиш билан, — гарчи шунчалик иззат-икром кўрсатилган экан, бир кўриб қўяй уни. Ўзидан кейин ўзи шунча йиллар давомида яшаган ўлкада унинг номини ўчирмай, чироғини ёқиб юрадиган бирон зурриёд қолдирмай кетадиган инсон учун бебаҳо тухфадир бу.

Эффингем қарияга мрамардаги номини кўрсатганди, у зўр қизиқиш-ла бармоғини ҳамма ҳарфлар устидан юргизиб чиқди, кейин ердан туриб, шундай деди:

— Ҳа, астойдил айтилган гап экан, ҳаммаси астойдил ўринлатилибди. Хўш, энди қизил танлининг қабртошига нима деб ёздинглар?

— Қулоқ сол, Натти,— деди Оливер ва ўқишга тутунди: — «Ушбу тош делаварлар қабиласининг Жон Могикан ва Чингагук номи билан машҳур бўлган ҳиндулар сардори хотирасига қўйилди».

— Чингагук эмас, Чингачгук, бу «Улкан — Улуғ Илон» дегани бўлади. Ҳиндуларда исм доимо бирон нимани англатади, буни тўғрилатиб ёздириб қўйиш керак.

— Хатосини ўзим тўғрилатиб қўяман... «У бир замонлар ушбу ўлкада истиқомат қилган ўз қабиласининг энг сўнги намояндаси эди, унинг хусусида, гуноҳлари ҳиндунинг гуноҳлари, қилган яхшилигию эзгуликлари инсоний эзгулик эди дейиш жоиздир».

— Бундан кўра ҳаққонийроқ сўзни айтмагандирсан шу чоққача, мистер Оливер. Эҳ, менга ўхшаб уни куч-қувватга тўлган, ҳозир ёнгинасидаги қабрда ётган кекса жентльмен қароқчи ирокезлардан қутқариб қолган ўша жанг пайтида — ўша муттаҳамлар моги-канни гулханда ёндиргани устунга чандиб боғлаб ташлаган эдилар — кўрганингда борми, манавинга буларнинг барини ва яна талай нарсани ёзган бўлардинг. Уни чандиб боғлаб ташлаган тасмаларни мен қирққанман, — мана шу қўлларим билан қирққанман, унга ўзимни томагавким ва пичоғимни берганман, нега деганингда мен учун энг қулай қурол милтиқ бўлиб келганда доимо. Ҳа, у жангу жадал пайтларида қандоқ ҳаракат қилишни биларди, ҳақиқий жангчиларга муносиб тарзда ўнгу сўлига боплаб зарба берарди. Мен бир гал ов изидан кузатиб қайтаётганимда Жонни учратиб қолдим, қарасам, ҳиндунинг найзасида ўн битта душмanning каллаҳоми осиглиқ. Бунақанги сесканманг, миссис Эффингем, булар фақат жангчиларнинг бош териси эди, холос. Бир замонлар делаварлар қароргоҳлари узра кўтарилиб, дарахтлар учини булутдай қамраб борадиган гулханларни йигирматалаб санаса бўладиган бу тоғларга боқсам, юракбағримни қайғу-ғам босади: Онидаслардан бирорта дайди ёки айтишларича денгиз соҳилидан кўчиб келаётган янки-ҳиндуларни (менимча, одам деб атаб ҳам бўлмайди — на дону на сомон, деганларидай, на оқ танлию на қизил танли) учратганингни ҳисобга

олмаса, бутун бошли қабиладан бирон одам зоти қолмади. Хўп майли, мен борай, кетишим керак.

— Кетишим? — ажабланди Эдвардс. — Қаёққа кетмоқчисан?

Гарчи ўзини ҳамиша делаварларга нисбатан маданиятлироқ одам деб ҳисоблаб келган бўлса-да, ўзи сезмаган ҳолда ҳиндулар одатию кўникмаларидан талайгинасини ўзлаштирган Кўн Пайпоқ чехрасида акс этган ҳаяжонини яширмоқлик учун тескари ўгирилди; у энгашди, қабрнинг нариги ёғида ётган тўрвасини олиб, орқалади уни.

— Кетишим керак?! — хитоб қилди Элизабет, шоша-пиша қарияга яқинлашиб. — Шу ёшингизда ўрмонда якка-ёлғиз яшашингиз мумкинмас, Натти. Тўғриси, сираям ақлдан эмас бу. Оливер, кўряпсанми, — Натти ов қилгани қаёққадир жуда олис томонларга отланибдилар.

— Миссис Эффингем тўғри айтяпти, Кўн Пайпоқ, бу номаъқул гап, — деди Эдвардс. — Бунақанги машаққатларга гарданни қўйиб беришни ҳожати йўқ. Тўрвани ташла-да, жуда ов қилгинг келаётган бўлса, яқин орада, шу атрофдаги тоғларда ов қилавер.

— Машаққатлар дейсизми? Э-йўқ, болаларим, бундан кўнглим қувонч топади, насибамда қолган шодликларимдан энг каттаси бу қувонч.

— Йўқ, йўқ, узоққа кетмаслигингиз керак, Натти! — нидо солди Элизабет оппоқ қўлчасини унинг буғу тери тўрвасига қўйиб. — Тўппа-тўғри, ҳақ эканман мен: тўрвада — сафар қозончаси билан қутида милтиқдорининг ўзгинаси! Оливер, уни олисга кеткизмаслигимиз керак — могиқаннинг қанчалик тез хазон бўлган-қўйганини эслагин-а.

— Ажрашишимиз осон бўлмаслигини ўзим ҳам билгандим-а, болаларим, — деди Натти. — Шунинг учун ёлғиз видолаша қолай қабрлар билан деб йўлакай келгандим бу ерга. Ўрмонда биринчи маротаба айрилишаётганимизда майор менга совға қилган нарсани сизларга эсдаликка бериб кетсам, буни сизлар яхши қабул этасизлар, иннайкейин, чолни юраги талпинаётган ёққа жўнатиб юборасизлар-у, илло қалби сизлар билан қолади, деб ўйлагандим.

— Алланимага жазм этибсан чоғи, Натти! — деди йигит ҳаяжон-ла. — Айт-чи, қаёққа жўнаш ниятидасан ўзи?

« Овчи гўёки айтмоқчи бўлган гапи жамики эътирозларга чек қўйиши лозимдек, бир вақтни ўзида ҳам ишонч билдиргувчи, ҳам ишонтирарли оҳангда деди:

— Одамларнинг айтишларича, Улуғ Кўллар ёқда ов жуда яхши экан — кўнглинг тусаганича кенглигу мўлчилик эмиш, ўзимга ўхшаган овчиларни демаса, ҳеч ерда оқ танлиларни учратмасмишман. Манави довдарахти кесиб ташланган, кунчиқардан кунботаргача қулоқларинг остида болталарнинг гурс-гурси янграйдиган жойда яшаш кўнглимга уриб кетди. Сизларнинг олдингизда катта қарздор бўлсам ҳам, болаларим, ҳақ гап шуки — мени ўрмонлар чорляпти, ишонинглар бунга.

— Ўрмонлар! — дея такрорлади Элизабет, ҳаяжондан титраб. — Сиз ўша оёқ босиб бўлмайдиган чангалзорларни ўрмон деяпсизми?

— Э, болам-эй, хилвату овлоқ жойларда яшаб ўрганган одам учун бунақанги нарсалар писанд эмас. Сенинг отанг бошқа кўчманчилар билан бирга бу ерда пайдо бўлган пайтлардан берига чинакам ором нималигини билмай қўйганман. Токи ҳозир танаси манави тош остидан паноҳ топган зот шу ерда яшаб турган экан, бу жойдан жўнаб кетишни истамадим. Илло мана энди у оламдан ўтди, Чингачгук ҳам жон таслим қилди, сизлар эса ҳали навқирон ва бахтиёрсизлар. Ҳа, ҳозирда Мармадьюкнинг «қасри» да шод-хуррамлик авж паллада. Шундоқ бўлгач, ҳаётим шомида мен ҳам хотиржам-осойишта кун кечирадиган фурсатим етди, деб ўйладим. «Чангалзорлар!» Бу ернинг ўрмонларини, миссис Эффингем, ўрмон деб ҳисобламайман мен, ҳар қадамда дарахти кесилган яланг жойга рўпара бўласан одам.

— Бирон нимага муҳтожлик жойинг бўлса, бир оғиз айтсанг бас, Кўн Пайпоқ, қўлимиздан келганича адо этамиз.

— Биламан, ўғлим, бу гапни самимий, саховатли дилингдан чиқариб айтяпсан, миссис Эффингем ҳам. Лекигин бизнинг йўлларимиз бўлак-бўлак. Худди манавилар, ҳозирда ёнма-ён ётган марҳумларнинг йўлларига ўхшаб: ҳаёт пайтларида улардан бири ўз биҳишти сари мағрибга қараб, иккинчиси эса — машриққа қараб равона бўламан деб ўйларди. Илло улар, худди бизга ўхшаб, болажонларим, охир-оқибатда яна учрашажаклар. Ҳа, ҳа, шу пайтгача қандоқ

яшаб келган бўлсаларинг, бундан-буёғига ҳам худди ўшандоқ яшанглар, шунда қачонлардир дорилбақо, адолат ўлкасида яна дийдор кўришгумиздир.

— Ҳаммаси сира кутилмаганда, худди томдан тараша тушгандек бўляпти-да! — деди Элизабет, ҳаяжондан энтикиб.— То умрингизнинг охиригача биз билан турасиз деб қаттиқ ишонгандим, Натти.

— Кўндираман деб бекорга овора бўляпмиз,— деди унга эри.— Тарки одат амримаҳол деганларидай, қирқ йиллик одатдан яқингинада бошланган дўстлик устун келолмайди. Мен сени жудаям яхши биламан, Натти, шу сабабли ортиқ қистаб ўлтирмайман, лекин ҳар қалай менинг олис тоғлар бағрида, биз аҳён-аҳёнда бориб, аҳволингдан хабар олиб турадиган бир жойда кулба қуриб беришимга ижозат этарсан балки.

— Кўн Пайпоқдан хавотир олманглар, болажонларим, худонинг ўзи ёр бўлади қари одамга, кейин эса осон ўлим йўллайди унга. Чин юракдан гапираётганларингга ишонаман-у, лекигин бизнинг ҳаётимиз бошқача-бошқача. Мен ўрмонни севаман, сизлар эса одамлар орасида бўлишни хоҳлайсизлар: мен қорним очиққанда тамадди қиламан, ташна бўлганимда чанқоғимни қондираман, сизларда эса ейиш ҳам, ичиш ҳам соатга қараб, тартиб-қондаси билан бўлади. Йўқ, сизларда жами бўлакча. Қўли очиқ, сахийликларингдан ҳатто итларимни сўқимдай семиртириб юбординглар, аслида эса овчи итлари жуда чопагон, эпчил бўлиши керак. Тангри яратган энг кичик жонзотнинг ҳам ўз ёзмиши бор — менинг пешонамга хилват ўрмонда яшаш битилган. Мабодо мени суйсанглар, бутун жонижаҳоним, бутун вужудим интилиб турган ўрмонга кетишимга қўйиб беринглар, болажонларим.

Ушбу тавалло ҳамма нарсани ҳал этди — уни ортиқ унатишни бас қилдилар, аммо Элизабет бошини кўксига ҳам қилганча йиғларди, ёстикдоши ҳам гилқиллаб кўзига қалққан ёшни қайтаришга уринарди. У ҳаяжондан қалтираётган қўллари ила амаллаб ҳамёнини чиқарди, ундан бир даста қоғоз пул олиб, овчига узатди.

— Ма ол, Натти,— деди у,— ақалли мана шуни ол. Эҳтиётлаб сақла бунни, муҳтож бўлиб қолганингда қаро кунингга ярайди.

Қария пулни олди ва қизиқсиниб кўздан кечирди уни.

— Олбанида қоғоздан ясаладиган янги пуллар шунақа экан-да! Уқимаган оми одам учун бундан манфаат йўқ ҳеч қанақанги. Бунингни олиб, ҳамёнингга солиб қўй, ўғлим, буни менга нафи тегмайди унчалик. Анави француздан дўконидаги ҳамма милтиқдорисини сотиб олишга улгурганман мусью жўнаб кетмасидан бурун, мен борадиган жойларда эса, айтишларича, қўрғошин шундоққина ер тагидан чиқиб, кўриниб ётармиш. Бу қоғозларинг бўлса пилтаю пахтавонликка ҳам ярамайди, негаки мен қоғоз ишлатмайман, фақат тери... Қани, миссис Эффингем, қарияга хайрлашув олдидан қўлчангни ўпишга изн берасан-да энди, илоё тангри таолло сен ва болаларингдан муруввату марҳаматини дариг тутмасин.

— Охирги марта илтижо қиламан сиздан, биз билан қолинг, Натти! — ёлворди Элизабет тўлқинланиб. — Мени икки марта ўлим чангалидан халос этган ва мен садоқатли муҳаббат-ла севадиган кимсаларга ихлосу фидокорлик билан хизмат қилган одам учун ғам-ғусса чекишга мажбур этманг бизни. Ўзингиз учун бўлмасаям, мени деб қолинг! Йўқса, ётиш-туришимда ҳаловат қолмайди, — шундоқ ҳам тунлари алоқ-чалоқ тушлар кўриб чиқаман ҳанузгача, — қашшоқликда, қариб-чириб жон бераётганингиз, атрофингизда эса, ўзингиз ўлдирган ёввойи ҳайвонлардан бўлак бирон жондор йўқлиги ва шунга ўхшаш даҳшатли тушлар кириб чиқади унда. Сўққабошлик касофати бошингизга солиши мумкин бўлган ҳар хил фалокату офатлар ва дард-касалликлар хаёлимдан кетмай қолади бир умрга. Бизни ташлаб кетманг, Натти, агарда ўзингизнинг хотиржамлигингизни деб бўлмаса ҳам, бизнинг тинчлигу осойишталигимизни ўйлаб.

— Қайғули фикрлару ваҳимали тушлар, миссис Эффингем, бегуноҳ хилқатни узоқ қийнамайди, — тантанавор оҳангда деди овчи, — яратганнинг марҳамати билан ҳадемай йўқолади улар. Борди-ю ёвуз тоғ мушуклари тушингга киргудек бўлса, буни менинг бошимга кулфат тушганидан деб билма — тангрининг жонингга фалокат қасд қилганида мени нажоткор сифатида етаклаб борган ўз қудрати-карамини эслатиб, кўзингга кўрсатиб қўйгани бўлади бу. Инон-ихтиёрингни яратганнинг ўзию ёстиқдошинг измига топширу

шуларга умид боғлайвер, шунда мендай бир ғариб чол хақидаги ўй-хаёлларинг огиру ғамгин ҳам, умри узоқ ҳам бўлмайди. Тангрига — ҳам дов-дарахтга болта теккан кемтик ерларда, ҳам ўтиб бўлмас хилват ўрмонларда бирдай ҳукмдорлик этгувчи тангрига тавалло қиламан, илоё сени ўзидан бегона қилмай, ўзи яллақасин, сени ва сенга тегишли жамики нарсани шу кундан эътиборан токи маҳшар тонгги — қизил танлилар билан оқ танлилар халлоқи олам ҳукмига маҳтал бўлиб тургувчи, уларни бу фоний дунёдаги қонунлар бўйича эмас, яратганнинг қонунлари ила ҳукми карам қилгувчи охират кунига қадар ўз паноҳида асрагай.

Элизабет бошини кўтариб, хайрлашув олдидан қарияга паға бўлиб оқариб кетган ёноғини тутди, шунда Кўн Пайпоқ эҳтиром-ла лаб урди ушбу ёноққа. Йигит чурқ этмай, қариянинг қўлини маҳкам қисди талвасаланиб. Овчи йўлга тушишга шайланди. У тас-масини тортиброқ боғлади, қайғули айрилиш дам-ларида доимо бўлганидек, аллақандай ортиқча, сира кераги йўқ ҳаракатларни қилиб, яна пича вақт ҳаяллаб қолди. Бир-икки марта нимадир демоқ ниятида оғиз чоғлади-ю, аммо ҳиқилдоғига келиб туриб олган муштдай «ғўлак» халал берди. Ахийри милтиғини елкасига осиб, овчиларчасига, акси садоси бутун ўрмон бўйлаб таралган баралла овоз-ла қичқирди:

— Э-ҳей, итларим, қани, йўлга! Бу йўлнинг адоғига боргунча панжаларинг хийла қаварадиган бўлди-да ўзиям!

Таниш ҳайқириқни эшитган итлар ердан сапчиб туриб, гўёки айрилиқни фаҳмлагандай, қабрлар атрофини искаб чиқиб, индамай турган ёшлар жуфти ёнига келди-да, кейин итоаткорлик ила эгалари кетидан югура кетди. Ёшлар бир муддат чурқ этмай туриб қолишди, йигит ҳатто бобоси қабри узра эгилиб, юзини яшириб олди. Жисмидаги эркаклик ғурури ниҳоят мазкур заиф туйғусидан устун келгач, яна кўн-диришга уриниб кўриш ниятида бурилиб қараганида қабр тепасида икковлари, ўзи ва рафиқасигина қолганларини кўрди.

— Натти кетди-я! — нидо солди йигит.

Элизабет бошини кўтариб, ўрмон чеккасига етиб қолган овчининг бирровгина тўхтаб, орқасига ўгирилганини кўрди. Кўз-кўзга тушди, шунда Кўн Пайпоқ

шошилиб қадоқ қўллари билан кўзлари устидан сийпаб-ишқаган бўлди, сўнгра видолашиб қўлини баланд кўтарди, нақ ерга чўнқайиб жойлашиб олаёзган итларини чорлаб зўр-базўр қичқирди-ю, ўрмонга кириб ғойиб бўлди.

Бу уларнинг судья Темплнинг буйруғи билан ва шахсан ўзи иштирокида ортидан етиб олмоқлик мақсадида йўлга чиққанлардан хийла илгарилаб кетган Кўн Пайпоқни сўнгги бор кўришлари эди. Овчи мамлакатда ўз халқи учун янги ерларни очувчи кашшофлар орасида биринчилардан бири бўлиб, Ғарб томон олис-олисларга кетди.

Т а м о м

МУНДАРИЖА

I боб.....	5
II боб.....	20
III боб.....	29
IV боб.....	39
V боб.....	52
VI боб.....	67
VII боб.....	81
VIII боб.....	95
IX боб.....	104
X боб.....	113
XI боб.....	123
XII боб.....	128
XIII боб.....	144
XIV	158
XV боб.....	171
XVI боб.....	183
XVII боб.....	195
XVIII боб.....	209
XIX боб.....	218
XX боб.....	228
XXI боб.....	243
XXII боб.....	256
XXIII боб.....	267
XXIV боб.....	279
XXV боб.....	295
XXVI боб.....	306
XXVII боб.....	318
XXVIII боб.....	325
XXIX боб.....	341
XXX боб.....	353
XXXI боб.....	369

XXXII боб.....	378
XXXIII боб.....	391
XXXIV боб.....	408
XXXV боб.....	417
XXXVI боб.....	434
XXXVII боб.....	444
XXXVIII боб.....	454
XXXIX боб.....	467
XL боб.....	480
XLI боб.....	493

К 93 **Купер Жеймс Фенимор.**
Чингачгук фожиаси. Роман. Э. Миробидов
тарж. Т. «Еш гвардия», 1986.— б., расм.

Машхур америкалик адиб Фенимор Купернинг ўзбек китобхони эътиборига илк бор тақдим этилаётган бу романи «Кўн Пайпоқ» бешлиги — пенталогиясининг тўртинчи китобидир. Асарда абжир овчи Натти Баипо билан Оливер Эдвардснинг саргузаштлари ҳамда ўрмон ёнгинидаги Чингачгукнинг фожиали ўлими акс эттирилади.

Купер Джеймс Фенимор. Пионеры. Роман.
И (Амер.)